

**LATVIJAS
EMIGRANTU
KOPIENAS
CERĪBU DIASPORA**

LATVIJAS EMIGRANTU KOPIENAS: Cerību diaspora

Zinātniskā redaktore
Inta Mieriņa

RĪGA

UDK 316.347(474.3)(082)

La 805

Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora Zinātniskā redaktore **Inta Mieriņa**

Emigrant Communities of Latvia: Diaspora of Hope

Edited by **Inta Mieriņa**

Latvijas Universitātes
**FILOZOFIJAS UN
SOCIOLOĢIJAS
INSTITŪTS**

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

Monogrāfija izstrādāta un izdota ar Eiropas Sociālā fonda finansiālu atbalstu projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» (vienošanās Nr. 2013/0055/1DP/1.1.1.2.0/13/APIA/VIAA/040) ietvaros.

Kolektīvā monogrāfija apspriesta un rekomendēta publicēšanai Latvijas Universitātes aģentūras «Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts» Zinātniskās padomes sēdē 2015. gada 20. aprīlī.

Zinātniskie recenzenti:

Brigita Zepa, *Dr. sc. soc.*, Latvijas Universitāte

Ritma Rungule, *Dr. sc. soc.*, Rīgas Stradiņa universitāte

Metjū Kots (*Matthew Kott*), *Ph. D.*, Upsalas Universitāte

Literārā redaktore **Ināra Stašulāne**

Tehniskais redaktors **Aleksandrs Aleksandrov**

Maketētāji: **Viktorija Matisone, Igors Begičevs**

Vāka dizains **Igors Begičevs**

Iespiesta SIA «Aģentūra Radars»

© Jānis Buholcs, Māris Goldmanis, Mihails Hazans,
Iveta Jurkāne-Hobein, Mārtiņš Kaprāns, Rita Kaša, Ieva
Kārklīņa, Evija Kļave, Ilze Koroļeva, Inta Mieriņa, Andris
Saulītis, Laura Sūna, Inese Šupule, Aivars Tabuns, 2015

© Latvijas Universitātes aģentūra «Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts», 2015

© Igors Begičevs, 2015

ISBN 978-9934-506-33-8

SATURS

Ievads. <i>Inta Mieriņa</i>	5
I. Emigrācijas problēmas raksturojums un izpētes metodoloģiskie aspekti	
1. Emigrācija no Latvijas 21. gadsimtā reģionu, pilsētu un novadu griezumā. <i>Mihails Hazans</i>	11
2. Metodoloģiskie risinājumi emigrantu viedokļu izzināšanai pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas». <i>Inta Mieriņa, Ilze Koroļeva</i>	26
3. Statistisko svaru dizains pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas». <i>Māris Goldmanis</i>	42
II. Ārpus Latvijas dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo nodarbinātība un izglītība	
4. Latvijas emigranti Eiropas darba tirgos. <i>Mihails Hazans</i>	66
5. Privāto darbā iekārtošanas aģentūru pakalpojumu tiesiskā regulācija, izmantošana un to darbības vērtējums. <i>Aivars Tabuns</i>	75
6. Smadzeņu aizplūde no Latvijas 21. gadsimtā. <i>Mihails Hazans</i>	85
7. Latvijas studentu augstākās izglītības studiju finansēšana ārzemēs. <i>Rita Kaša</i>	93
III. Piederības sajūta, identitātes un attieksmes	
8. Latviešu emigranti Lielbritānijā: transnacionālā identitāte un attālinātā nacionālisma konteksti. <i>Mārtiņš Kaprāns</i>	108
9. Latvijas emigrantu transnacionālo identitāšu izpausmes sociālo tīklu portālu lietojumā. <i>Jānis Buholcs, Aivars Tabuns</i>	128
IV. Vienojošais un atšķirīgais: Latvijas emigrantu kopienas dažādās valstīs	
10. Latviešu diasporas Vācijā mediju un kultūras identitātes. <i>Laura Sūna</i>	144
11. (Ne)pastāvošās Latvijas emigrantu kopienas ASV. <i>Andris Saulītis, Inta Mieriņa</i>	161
12. Krievvalodīgo latvijiešu Lielbritānijā un Zviedrijā transnacionālā piederība. <i>Iveta Jurkāne-Hobein, Evija Kļave</i>	180
V. Diasporas politika migrācijas procesu kontekstā	
13. Remigrācijas procesa analīze: politika un prakse. <i>Evija Kļave, Inese Šūpule</i>	194
14. Remigrācijas un diasporas politikas Latvijā ekspertu skatījumā. <i>Ieva Kārklīņa, Evija Kļave</i>	210
Literatūra un avoti	225
Summary	236

Saīsinājumi

ĀM – Latvijas Republikas Ārlietu ministrija

CSO – *Central Statistics Office*, Īrija

CSP – Centrālā statistikas pārvalde

DSA – Darbaspēka apsekojums

ELA – Eiropas latviešu apvienība

EM – Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija

ES – Eiropas Savienība

ES/EBTA – Eiropas Savienības un Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācijas valstis (Islande, Lihtenšteina, Norvēģija un Šveice)

ESF – Eiropas Sociālais fonds

ILO – *International Labour Organization*

ĪUMSILS – Īpašo uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts

LPS – Latvijas Pašvaldību savienība

LVA – Latviešu valodas aģentūra

MK – Latvijas Republikas Ministru kabinets

NAP – Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam

NVA – Nodarbinātības valsts aģentūra

OECD – *Organisation for Economic Co-operation and Development*

ONS – *Office for National Statistics*, Lielbritānija

PBLA – Pasaules brīvo latviešu apvienība

PMLP – Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde

Ievads

Inta Mieriņa

2013. gada vasarā Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta paspārnē tika izveidota pētnieku grupa, kuru vienoja interese par migrācijas procesiem un vēlme labāk iepazīt un izprast dažādos ar migrāciju saistītos izaicinājumus. Ierosme pieteikt Eiropas Sociālā fonda (ESF) «Cilvēkresursu piesaiste zinātnei» pētniecisko grantu radās galvenokārt tādēļ, ka, neraugoties uz emigrācijas tēmas aktualitāti Latvijā, nopietna un sistemātiska migrācijas pētniecība Latvijā vēl ir tik tikko aizsākusies (Koroļeva, Mieriņa 2015). Pieaugot emigrācijas plūsmu intensitātei ekonomiskās krīzes gados, migrācijas problemātika arvien vairāk nonāca politikas veidotāju uzmanības lokā (Šūpule, Kļave, Koroļeva 2015), taču vienlaikus trūka uzticamu datu diasporas un remigrācijas politikas plānošanai, attīstībai un izvērtēšanai. Pateicoties ESF finansiālam atbalstam, 2014. gada janvārī tika uzsākta plaša mēroga pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» īstenošana. Tā mērķis bija sniegt ne vien uzticamus skaitļus, bet arī padziļinātu situācijas izvērtējumu no Latvijas emigrantu un remigrantu perspektīvas sasaistē ar reālām politikas iniciatīvām.

Pētījuma mērķa grupa ir visi latvieši un Latvijas valstspiederīgie ārpus Latvijas, taču īpaša uzmanība pievērsta grupām, par kurām līdz šim informācijas bijis ārkārtīgi maz, – mazākumtautību emigrantiem, emigrācijā dzimušajiem bērniem un ārvalstu augstskolu absolventiem no Latvijas. Projekta ietvaros 20 mēnešu laikā 11 migrācijas pētnieki un pieci eksperti izstrādāja metodoloģiju un veica mūsu valsts vēsturē lielāko ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu un Latvijas valstspiederīgo aptauju. Papildus tika veiktas gandrīz 200 padziļinātas intervijas ar mērķa grupas pārstāvjiem un ekspertiem, cita veida pētniecība (novērojumi, fokusa grupas diskusijas u.c.), kā arī 2008.–2014. gada politikas dokumentu (attīstības un politikas plānošanas dokumenti, tiesību akti un to projekti, informatīvie ziņojumi) analīze. Šī grāmata ir pētnieciskā projekta rezultāts. Pētījums «Latvijas emigrantu kopienas» aptvēra ārkārtīgi plašu jautājumu loku, taču izdevuma ierobežotā apjoma dēļ daudzi pētītie jautājumi (piemēram, ārpus Latvijas dzīvojošie bērni, iesaiste diasporas organizācijās, skolās un nometnēs, politisko procesu un institūciju vērtējums) grāmatā nav aplūkoti; tie atspoguļoti vairāk nekā 20 projekta laikā tapušās zinātniskās publikācijās un vairāk nekā 20 zinātniskās konferencēs Latvijā un ārpus tās.¹

Tā kā pētnieku vidū ir dažādu zinātnes jomu pārstāvji – sociologi, ekonomisti, komunikācijas zinātnieki, antropologi un psihologi –, katrs devis priekšroku nedaudz atšķirīgai pieejai, koncentrējoties uz kādu konkrētu ar migrāciju saistītu problēmaspektu. Šī dažādība un starpdisciplināritāte bagātina iegūto materiālu un ļauj lasītājiem iepazīties ar aplūkotajiem jautājumiem no dažādiem skatu punktiem.

Migrāciju raksturojošie jēdzieni un to lietojums

Līdzšinējā zinātniskajā literatūrā latviešu valodā vērojama liela fragmentētība ar migrāciju saistīto jēdzienu lietojumā. Daļa autoru, aprakstot mērķa grupu, runā par «latviešiem ārpus Latvijas», ar latviešiem saprotot visus Latvijas izcelsmes cilvēkus. Taču pašā mērķa grupā šis jēdziens visbiežāk tiek saprasts tā šaurākajā nozīmē,

¹ Atsevišķas metodoloģijas un pētījuma apraksta daļas tiks publicētas līdzīgā formā arī žurnālā *Akadēmiskā Dzīve* 2015. gada rudenī. Sk. norādes uz publikācijām www.migracija.lv.

šķietami atstājot novārtā etniskās minoritātes. Jēdziens «*Latvijas valstspiederīgie*» ārpus Latvijas (ar to saprotot cilvēkus, kuriem ir Latvijas pilsoņa vai nepilsoņa pase) turpretī neietver otrās paaudzes latviešus, kuriem Latvijas pases nekad nav bijis, kā arī tos, kuri atteikušies no Latvijas pilsonības. Savukārt jēdziens ārzemēs dzīvojošie «*Latvijas iedzīvotāji*», kuru reizēm lieto pētnieki, runājot par ārpus Latvijas dzīvojošajiem, ir acīmredzami aplams. Atsevišķi pētnieki (piemēram, Iveta Jurkāne-Hobein šajā izdevumā) piedāvā izmantot jēdzienu «*latvijieši*» (krieviski: *латвийцы*), kas aptvertu visus Latvijas izcelsmes cilvēkus, t.sk. nelatviešus. Citi dod priekšroku «*tautiešiem ārzemēs*», pieņemot, ka Latvijas «*tauta*» ietver gan Latvijas pamatnāciju – latviešus, gan mazākumtautības un ikvienu valstspiederīgo Latvijā un ārpus tās. Katrs no šiem jēdzieniem dažādos kontekstos atkarībā no mērķa grupas var būt vispiemērotākais, taču būtiski, lai tas tiktu lietots pareizi un atbilstoši.

Visbiežāk literatūrā tiek lietots jēdziens «*Latvijas emigranti*». Atbilstoši ANO definīcijai par «migrantu» uzskatāms «ikviens, kurš uz laiku vai pastāvīgi dzīvo valstī, kurā viņš vai viņa nav dzimis, un ir izveidojis ar to nozīmīgas sociālās saites» (UNESCO [n.d.]). Vadoties pēc dažu valstu politikas dokumentiem, par imigrantiem var tikt uzskatītas arī personas, kas dzimušas attiecīgajā valstī, piemēram, otrās paaudzes imigranti. Taču, kā liecina projekta ietvaros veiktās kognitīvās intervijas, mērķa grupas pārstāvji ar jēdzienu «emigranti» sevi bieži vien saista nelabprāt. Iemesls tam daļēji meklējams transkulturalitātē, transnacionālā identitātē un transnacionālajās praksēs. Kā rāda pētījums, 19% Latvijas diasporas pārstāvju dzīvo vienlaikus gan Latvijā, gan ārzemēs, tātad piekopj transnacionālu dzīvesveidu. Saglabājot mājvietu un saikni ar tuviniekiem Latvijā, viņi nejūtas to atstājuši (sk. Bruneau 2010). Bez tam arvien lielāks skaits indivīdu mūsdienās identificējas ar vairākām etniskām vai kultūras grupām vai pārvalstisku «transnacionālu kopienu» (piemēram, jūtas eiropieši vai pasaules pilsoņi) (Nowicka 2007; Faist 2010), turklāt transnacionalitāte var izpausties daudzos veidos: ekonomiski, politiski, kultūras un sociālā ziņā.² Svarīgi nodalīt transnacionālu identitāti no transnacionālām praksēm un transnacionāliem tīkliem. Visbeidzot, jāatzīmē, ka jēdziens «emigranti» nav piemērots t.s. «vecās diasporas», kas izceļojusi līdz 1991. gadam, raksturošanai. Šādā vārdā no Latvijas kara laikā izbraukušos bēgļus nievājoši dēvēja padomju propagandas raksti. Tā vietā kara laika bēgļus piemērotāk saukt par «*trimdas latviešiem*».

Otrs mērķa grupas raksturošanai biežāk lietotais jēdziens ir «*diaspora*» (no grieķu *διασπορά* (*diaspeirō*), «izkaisīšana»). Vebstera vārdnīca diasporu definē kā «cilvēku grupu, kas dzīvo ārpus teritorijas, kur tie dzīvojuši ilgu laiku vai kur dzīvojuši viņu senči». Socioloģiskajā literatūrā (Anderson 2006) diaspora tiek definēta kā iedomāta etniska kopiena, kuras pārstāvji ilglaicīgi dzīvo dažādās valstīs ārpus savas ģeogrāfiskās izcelsmes teritorijas. Diaspora balstās uz kopīgu nācības un kultūras naratīvu, un individuālajā līmenī tie rezultējas konkrētā kultūras identitātē.³ Viens no veidiem, uz kā pamata indivīdi var identificēties ar kādu «iztēlotu kopienu», ir attālinātais nacionālisms, kurš ietver izteiktu politisko dimensiju un pašorganizācijas potenciālu (Glick Schiller 2005).⁴ Diasporiskā identitāte bieži vien balstīta uz kādu kopīgu pārdzīvojumu, kolektīvo atmiņu, kopīgu vēstures un sociālās atmiņas izpratni, izpaužoties arī kopīgu kultūras tradīciju praktizēšanā.

² Vairāk sk. Andra Sauliņa un Intas Mieriņas nodaļā šajā grāmatā.

³ Vairāk par kultūras identitātes veidošanās procesu sk. Lauras Sūnas nodaļā šajā grāmatā.

⁴ Sk. diskusiju Andra Sauliņa un Intas Mieriņas nodaļā šajā grāmatā.

Latvijā ar «diasporu» biežāk esam raduši apzīmēt trimdas latviešu kopieni, kas izveidojās Rietumvalstīs pēc Otrā pasaules kara. Šī kopiena, pēc Ardžuna Apaduraja (*Arjun Appadurai*) klasifikācijas, bija uzskatāma par «terora upuru diasporu» (*diaspora of terror*), jo tā radās dramatiskos un nedrošos apstākļos (Appadurai 1996: 6). Taču pēc PSRS izjukšanas Latvijas sabiedrība sastapās ar citādām migrācijas tendencēm, kurās politiskos motīvus nomainīja ekonomiskie. Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu trimdas «terora upuru diaspora» zaudēja savu leģitimējošo pamatu, bet jaunie emigranti iepazīna solidaritātes formu, kuru Apadurajs sauc par «cerību diasporu» (*diaspora of hope*) jeb diasporu, kuru veido darba un sociālekonomiski labāku dzīves apstākļu meklētāji. Tādējādi mainījās un sazarojās attiecības starp ārvalstīs dzīvojošajiem Latvijas iedzīvotājiem un viņu izcelsmes valsti. *Cerību diaspora* ir izvēlēta arī kā šīs monogrāfijas vadmotīvs, kas likts grāmatas nosaukumā. Latvijas migrācijas kontekstā *cerību diaspora* kļūst par īpaši ietilpīgu metaforu, kas aptver ne tikai emigrantus, kuri ieradušies jaunajās mītnes zemēs, bet arī palicēju – ģimenes, draugus, abstraktākā līmenī – valsti, kuros arī gruzd sapņi un gaidas attiecībā uz aizbraukušajiem.

Vēl grūtāk ir atrast apzīmējumu, kas raksturotu cilvēkus, kuri atgriezušies Latvijā. Akadēmiskajā literatūrā angļu valodā demogrāfijā, ekonomikā, socioloģijā un ģeogrāfijā biežāk lietotajiem apzīmējumiem *return migration*, *return migrant* vai *returnee* diemžēl nav tieša tulkojuma latviešu valodā. Politikas veidošanas procesā un publiskajā diskursā Latvijā pašlaik iegājies vārds «reemigranti» un «reemigrācija». Taču šis jēdziens ārvalstu literatūrā tipiski tiek attiecināts uz cilvēkiem, kuri atkārtoti emigrē (reemigrē) no savas izcelsmes valsts vai arī atkārtoti emigrē no savas jaunās mītnes valsts (sk., piemēram, Pereira 2012), nevis uz tiem, kuri ir atgriezušies savā izcelsmes valstī. Tā vietā korektāk būtu lietot vārdu «remigranti» un «remigrācija». Ja analizē vārda etimoloģiju, klasiskajā latīņu valodā *remigrāre* nozīmē atgriezties vecajās mājās, pārcelties atpakaļ, atgriezties (pie iepriekšējās tēmas, dzīvesveida u.c.). Postklasiskajā latīņu valodā vārds apzīmē mainīšanos atpakaļ, atgriešanos sākotnējā stāvoklī. Remigrācijas jēdziens ir atbilstošs ne vien pēc vārda iekšējās loģikas un semantiskās nozīmes, bet sakrīt arī ar attiecīgo terminu angļu valodā. Arī angļu valodā daļa pētnieku lieto vārdu «*remigration/remigrant*» (piemēram, Cardoso et al. 2014; Herzog, Schlottmann 1982; 1984; Hatzi-christou, Hopf 1992), dažkārt atdalot «re» ar defisi. Piemēram, Sociālās apdrošināšanas aģentūra Nīderlandē (SVB) piedāvā «Remigrācijas shēmu» tiem, kuri vēlas atgriezties savā izcelsmes valstī. Vārdu «*remigrate*» atpakaļmigrācijas vai atkārtotas migrācijas apzīmēšanai apraksta arī Vebstera vārdnīca un Oksfordas angļu valodas vārdnīca (*Oxford English Dictionary*). H. Kokerama (*Cockeram*) angļu valodas vārdnīcā vārds «*re-migrate*» paskaidrots kā atgriešanās sākotnējā dzīvesvietā. Var secināt, ka «re-migrācija» nepārprotami ir migrācija atpakaļ. Tādēļ šajā grāmatā cilvēki, kuri pēc dzīves ārvalstīs atgriežas Latvijā, aprakstīti, lietojot jēdzienu «*remigranti*», un atgriešanās process saukts – «*remigrācija*».

Pētījuma aktualitātes pamatojums

Migrācijas pētniecības aktualitāti Latvijā nosaka vairāki faktori. Pirmām kārtām Latvijas emigrācija izceļas uz citu ES valstu fona kā visdramatiskākā atbilde uz krīzi. Krīzes gados (2009–2010) Latvijas iedzīvotāju ikgadējā neto emigrācija vairāk nekā divkāršojās, un starp 2008. un 2011. gadu Latvijas pilsoņu skaits 15–64 gadu vecumā, kas ieradušies citā ES valstī pēdējo trīs gadu laikā, palielinājās par 47% (ES Darbaspēka

apsekojuma dati, Hazans 2013).⁵ 2012. gadā kopējais Latvijas iedzīvotāju izbraukšanas apjoms uz ES un OECD valstīm pārsniedza 2008. gada līmeni par 77% (Hazans 2016). Bez tam, kā atzīmē Mihails Hazans, Latvija ir vienīgā valsts starp ES 10 valstīm, kurā novērtētā recesijas ietekme uz neto migrāciju uz ES 15 valstīm bija pozitīva (European Commission 2012). Tās pamatā ir gan straujais emigrācijas pieaugums, gan salīdzinoši mazais remigrācijas apjoms, par spīti ekonomiskās situācijas pasliktinājumam mītnes zemēs. Reti kurš mūsu valstī noticēja Latvijas atlabšanai pēc krīzes kā «veiksmes stāstam». Kā norāda Hazans, neraugoties uz pakāpenisku tautsaimniecības atkopšanos, pat 2012. gadā emigrācijas apjoms – gan bruto, gan neto, gan kopējais, gan procentuālais – Latvijā saglabājās daudz augstāks nekā pirms krīzes un tikai nedaudz samazinājās 2013. gadā. Turpmākas emigrācijas potenciāls ir augsts, un tas palielinās (Hazans 2015a; Kahanec 2012). Emigrācija ir kļuvusi par «jauno normalitāti» (Hazans 2014b), un Latvijas diasporas apjoms tuvākajos gados tikai palielināsies.

Par to, ka Latvijas iedzīvotāji ir vieni no mobilākajiem Eiropā, liecina arī dati par emigrantu darbības vecumā kopējo apjomu, kas dzīvo citā ES valstī, salīdzinājumā ar visiem darbības vecuma iedzīvotājiem valstī (European Commission 2012; Aujean 2012). 2013. gadā Latvija pacēlās uz trešo vietu ES kopējās emigrācijas apjoma ziņā un pirmo – nesenās emigrācijas ziņā (Hazans 2016).

Lai gan kopš 2012. gada emigrācijas apjoms samazinās, tas joprojām ir augstāks nekā pirmskrīzes gados, turklāt augsts saglabājas iedzīvotāju emigrācijas potenciāls (gatavība emigrēt). 13 gadu laikā (2000–2012) Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājies par 16%, pie tam 10% samazinājums noticis tieši uz emigrācijas rēķina (Hazans 2016). Satraucoša ir tendence, ka lielākā daļa emigrantu ir 15–34 gadu vecumā,⁶ turklāt arvien vairāk cilvēku emigrē ar visu ģimeni, plānojot palikt ārvalstīs uz pastāvīgu dzīvi (Hazans 2011). Pētījumi liecina, ka biežāk emigrēt plāno tieši ģimenes ar lielāko demogrāfisko potenciālu – tās, kurās ir vai tuvāko 3 gadu laikā tiek plānoti bērni (Hazans 2014a). Pēdējo desmit gadu laikā emigrācijas raksturs izteikti mainījies no galvenā pelnītāja islaicīgas emigrācijas uz visas ģimenes pastāvīgu emigrāciju. Kā papildu risks jāatzīmē tas, ka, pēc Mihaila Hazana aprēķiniem (Hazans 2016), krīzes laikā intensīvāka kļuva intelektuālā darbaspēka aizplūde, un remigrācija, visticamāk, nespēs kompensēt cilvēkkapitāla zaudējumu.

Gan attiecībā uz dzimstības rādītājiem pēc iestāšanās ES, gan iedzīvotāju dabiskā pieauguma ziņā Latvija un Lietuva ir vieni no trim «demogrāfiski sliktākajiem gadījumiem» ES austrumu daļā (Hazans 2016). Jauniešu un ģimeņu zaudējums emigrācijas rezultātā vēl pastiprina negatīvu dabisko pieaugumu, pārtrinot sabiedrības novecošanos un palielinot demogrāfisko slodzi. Īpaši krīzes un pēckrīzes periodā 2009.–2012. gadā emigrācija sasniegusi tik augstu līmeni, kas apdraud sabiedrības atjaunošanos, sociālās apdrošināšanas sistēmas ilgtspēju, ekonomikas izaugsmi un konkurētspēju. Lai gan emigrācija no Baltijas valstīm palīdzēja samazināt krīzes ekonomiskās un sociālās sekas, absorbējot bezdarba pieaugumu, novēršot vēl lielāku algu kritumu un ienesot valstī ievērojamu daudzumu emigrantu naudas pārskaitījumu, tā samazināja iekšzemes kopproduktu (IKP) un veicināja darbaspēka un iekšējā tirgus sarukšanu, samazinot Latvijas pievilcību investoriem (Hazans 2016). Līdzšinējie

⁵ Emigrācijas pieaugums pēc Latvijas iestāšanās ES bija niecīgs, salīdzinot ar krīzes periodu 2009.–2010. gadā.

⁶ Pēc oficiālajiem statistikas datiem, desmit gadu laikā kohortas, kuras bija 15–19, 20–24 un 25–29 gadu vecumā 2004. gadā, ir zaudējušas emigrācijas rezultātā attiecīgi 20%, 19% un 15%, galvenokārt krīzes un pēckrīzes posmā (2009–2013) (Hazans 2016).

pētījumi liecina, ka ilgtermiņā emigrācija apdraud Latvijas turpmākās ekonomiskās attīstības perspektīvas, demogrāfisko un sociālās sistēmas ilgtspēju (Hazans 2016). Šos negatīvos efektus iespējams daļēji kompensēt, iesaistot diasporu Latvijas ekonomiskajā attīstībā – veicinot emigrantu atgriešanos un viņu iegūto zināšanu pielietošanu Latvijā uzņēmējdarbības uzsākšanas, ekonomiskās, kultūras, izglītības, zinātnes un citās jomās.

Pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» nozīme un pētnieciskais piensums

Pētījums «Latvijas emigrantu kopienas» iezīmē pavērsienu emigrantu pētniecībā gan no metodoloģiskā, gan saturiskā viedokļa. Sadarbojoties ekspertiem un pētniekiem no dažādām zinātniskajām institūcijām (Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Ekonomikas un vadības fakultāte), tas devis visprecīzāko priekšstatu par situāciju Latvijas diasporā kopumā, kā arī atsevišķās grupās un valstīs, par kurām līdz šim uzticami dati nebija pieejami. Pētījums nozīmīgs ne vien Latvijā, bet arī Eiropas mērogā, jo līdz šim pētījumu no jauno ES dalībvalstu perspektīvas Eiropā bijis maz. Tas ir vērtīgs paraugs turpmākiem pētījumiem par Latvijas un citu Austrumeiropas valstu emigrantu kopienām. Pētījuma ietvaros izstrādāta metodoloģija un likts pamats regulārai informācijas ieguvei par Latvijas valstspiederīgajiem un latviešiem ārpus Latvijas – migrācijas monitoringam.

Pētījums «Latvijas emigrantu kopienas» izaicina līdzšinējo skatījumu uz emigrāciju, rosinot mainīt priekšstatu par to, ko nozīmē «emigrēt», laužot vairākus par emigrantiem izplatītus mītus un sniedzot atbildes uz diasporas un remigrācijas politikas kontekstā būtiskiem jautājumiem. Tas arī mudina mainīt politikas fokusu no aizbraukušo atgriešanas mājās (uz kuru pašreizējos ekonomiskajos apstākļos cerības ir mazas) uz iespējām, ko paver sadarbība starp Latvijā un ārvalstīs dzīvojošajiem. Vienlaikus pētījums aicina uzmanīties no ārzemēs dzīvojošo tautiešu «komodificēšanas», pārlietu akcentējot to ekonomisko piensumu Latvijai. Nedrīkstam aizmirst, ka jebkurš Latvijas valstspiederīgais ir mūsu tautas daļa neatkarīgi no vecuma, tautības, izglītības un demogrāfiskā potenciāla. Nepieciešams lauzt priekšstatu, ka valstij šie cilvēki nav vajadzīgi, interesējoties un rūpējoties par viņu situāciju un vajadzībām, palīdzot saglabāt saikni ar Latviju un latvisko identitāti, un tādējādi atvieglot gan emigrantiem, gan viņu bērniem, ja viņi to vēlēšies, atgriešanos un iekļaušanos Latvijas sabiedrībā.

Pētījuma ietvaros veiktā ekspertu aptauja liecina, ka Latvijā, līdzīgi kā citās valstīs, aug izpratne par pētījumu lomu politikas veidošanā, konkrētu pasākumu pilnveidošanā un detalizētā plānošanā. Lielā atsaucība pētnieku aicinājumam uz sadarbību no dažādu privātu organizāciju un valsts iestāžu puses uzskatāmi apliecina emigrācijas jautājuma aktualitāti Latvijas sabiedrībā un dod cerību veiksmīgai pētniecības, pētījumu integrācijas politikas veidošanas procesā un sadarbības ar diasporu attīstībai nākotnē.

Pateicība

Pētnieku grupa pateicas visiem cilvēkiem un organizācijām (ELA, PBLA, LVA, LPS, NVA, Latvijas vēstniecībām), kas iesaistījās un sniedza palīdzību pētījuma veikšanā. Īpašu pateicību esam parādā LR Ārlietu ministrijai un bijušajam LR speciālo uzdevumu vēstniekam diasporas jautājumos Rolandam Lappuķem par atbalstu projekta sagatavošanas posmā. Tāpat pētījuma ietvaros mums izveidojās auglīga sadarbība ar pašreizējo vēstnieku diasporas jautājumos Pēteri Kārli Elfertu, ĀM projekta koor-

dinatori Anniju Senakolu, Latvijas vēstnieku Lielbritānijā Andri Teikmani un Latvijas vēstnieku Īrijā Gintu Apalu. Bez informatīvā atbalsta mēs nekad nebūtu spējuši aptaujāt vairāk nekā 14 tūkstošus ārpus Latvijas dzīvojošo cilvēku, tādēļ sakām lielu PĀLDIES *draugiem.lv* (un personīgi Jurim Auzānam un Jānim Akmentiņam), *Tvnet* (personīgi Kristapam Armanim), *Delfi* (personīgi Ingum Bērziņam un Anatolijam Golubovam), *Inbox*, kā arī diasporas medijiem *latviesi.com* (personīgi Indulim Bērziņam), *latviansonline.com* (personīgi Dainai Gross), *Anglo-Baltic News* un citiem. Mēs, protams, esam pateicīgi arī katram, kas dalījās savā viedoklī, aizpildot aptaujas anketu, kas uzticēja savus migrācijas pieredzes stāstus individuālajās intervijās un mudināja iesaistīties pētījumā arī savus draugus un tuviniekus, – tieši jūsu atsaucība padarīja šo pētījumu par unikālu notikumu ar paliekošu vērtību.

I. Emigrācijas problēmas raksturojums un izpētes metodoloģiskie aspekti

1. Emigrācija no Latvijas 21. gadsimtā reģionu, pilsētu un novadu griezumā

Mihails Hazans

Šajā nodaļā aplūkosim vairākus savstarpēji saistītus jautājumus. Vispirms, kā 21. gadsimta emigrācijas un remigrācijas tendences un intensitāte ir saistītas ar apdzīvotās vietas tipu¹? Vai augstāka varbūtība atstāt Latviju ir pilsētu vai lauku iedzīvotājiem? Otrkārt, vai Latvijas reģioni² atšķiras cits no cita attiecībā uz emigrācijas un remigrācijas apjomu? Treškārt, vai novērotās emigrācijas un remigrācijas tendenču un intensitātes atšķirības (vai to trūkumu) izskaidro dažādie ekonomiskie apstākļi un iedzīvotāju demogrāfiskais raksturojums? Ceturtkārt, vai iekšzemes migrācija pastiprina vai mazina emigrācijas ietekmi uz reģionu, pilsētu un pašvaldību iedzīvotāju skaitu? Jāatzīmē, ka iepriekš veiktajos pētījumos par emigrāciju no Latvijas emigrācijas intensitātes salīdzinājums reģionu un lauku/pilsētu griezumā netika veikts datu ierobežojumu dēļ; salīdzinot emigrācijas potenciālu reģionos, Krišjāne (2007: 69) konstatējusi, ka 2007. gadā Pierīgā un Rīgā tas ir nedaudz zem vidējā, bet Latgalē – nedaudz virs vidējā; savukārt Hazans (2011: 88) konstatējis, ka 2010. gada beigās Zemgalē bija mazāk potenciālo emigrantu nekā citos reģionos (šajā analizē Pierīga tika apvienota ar Rīgu).

Analizējot emigrāciju reģionu, pilsētu un novadu griezumā, izmantosim trīs neatkarīgos emigrācijas datu avotus: 1) 2000.–2013. gada CSP Darbaspēka apsekojuma (DSA) mikrodatu, kuros var identificēt tos ārzemēs strādājošos vai dzīvojošos, kuri vēl skaitās Latvijas māsaimniecību locekļi; 2) emigrantu aptaujas (projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros) datus par emigrantiem, kas atstāja Latviju 2000.–2014. gadā; 3) CSP starptautiskās migrācijas saldo novērtējumus 2011.–2014. gadā Latvijas reģionos, republikas pilsētās un novados. Katram avotam ir savas priekšrocības un nepilnības, bet mūsu analīze sniedz konsekventus secinājumus, apkopojot informāciju no visiem šiem

¹ Mēs izšķirsim četrus apdzīvoto vietu tipus: 1) galvaspilsēta (Rīga); 2) astoņas citas lielākās pilsētas (Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Jūrmala, Ventspils, Rēzekne, Jēkabpils, Valmiera), kurās iedzīvotāju skaits bija starp 116 un 28 tūkstošiem 2000. gadā, bet starp 86 un 23 tūkstošiem 2015. gadā; šīs pilsētas un Rīgu turpmāk sauksim par *lielpilsētām* vai *republikas pilsētām*; 3) mazpilsētas (67 pilsētas, viena no kurām (Ogre) patiesībā ir nedaudz lielāka kā divas republikas pilsētas, taču citās iedzīvotāju skaits ir robežās no mazāk nekā tūkstošiem līdz 17 tūkstošiem (2015. gada sākumā); 4) ciemati un lauki (turpmāk – lauki). Atkarībā no datu pieejamības analīze reizēm aprobežojas ar trim kategorijām (parasti apvienojot mazpilsētas un laukus, bet dažkārt pievienojot šai grupai arī piecas mazākas no republikas pilsētām).

² Šeit un turpmāk runa ir par sešiem statistiskiem reģioniem (Rīga, Pierīga, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale, Latgale).

avotiem. Turklāt kopējā emigrācijas apjoma novērtējumam, kā arī emigrācijas aptaujas datu svēršanai tika izmantots plašs ārvalstu statistikas datu klāsts (detalizētāk sk. Hazans 2013; Hazans 2016; Goldmanis, šajā izdevumā).

Pirmajā sadaļā, balstoties uz Latvijas reģionu un apdzīvoto vietu tipu demogrāfisko un ekonomisko raksturojumu, izvirzītas pētījuma hipotēzes. Otrajā sadaļā salīdzināta dažādu aizbraukšanas iemeslu izplatība atkarībā no emigrantu pēdējās dzīvesvietas Latvijā. Galvenie rezultāti prezentēti trešajā sadaļā (izejojot no DSA datiem) un ceturtajā sadaļā (izmantojot emigrantu aptaujas datus un CSP migrācijas statistiku). Nobeigumā apkopoti galvenie atzinumi.

Konteksts

1.1. tabulā atspoguļots Latvijas iedzīvotāju sadalījums reģionos un dažāda tipa apdzīvotajās vietās. Tā kā mentalitātes atšķirības starp latviešiem un nelatviešiem, kā arī starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem var ietekmēt tieksmi emigrēt un atgriezties,³ tabula sniedz arī etnisko minoritāšu proporciju katrā reģionā un apdzīvotās vietas tipā, kā arī pilsētu iedzīvotāju īpatsvaru reģionos.

Redzams, ka Rīgā un Zemgalē, kā arī dažāda tipa apdzīvotajās vietās mītošo iedzīvotāju daļa no 2000. līdz 2014. gadam tikpat kā nav mainījusies. Salīdzinoši mazāk kļuvis iedzīvotāju Vidzemē, Kurzemē un īpaši Latgalē, taču Pierīgā dzīvojošo īpatsvars pieaudzis. Vidzemē, Zemgalē un Pierīgā mazāk nekā puse iedzīvotāju mīt pilsētās, bet Kurzemē un Latgalē šī proporcija sasniedz 60%.

Pie etniskajām minoritātēm pieder vairāk nekā puse Rīgas un pārējo 8 republikas pilsētu iedzīvotāju, taču tikai ceturtdaļa citās apdzīvotajās vietās dzīvojošo. Starp 2000. un 2014. gadu etnisko minoritāšu daļa iedzīvotāju vidū vidēji samazinājusies no 42,3% līdz 38,6%, turklāt proporcionāli līdzīgi visos reģionos un apdzīvoto vietu tipos (1.1. tabula). Vairāk nekā divas trešdaļas etnisko minoritāšu pārstāvju ir krievu tautības, aptuveni 15% – ukraiņi vai baltkrievi, aptuveni 9% – poļi vai lietuvieši. Citu etnisko minoritāšu daļa no 2000. līdz 2014. gadam pieaugusi no 5% līdz 9%.

Svarīgs emigrācijas potenciālu (kā arī atgriešanās varbūtību) noteicošs faktors ir piederības sajūta dzimtenei. 1.1. attēlā parādīts iedzīvotāju sadalījums pēc piederības sajūtas Latvijai stipruma atkarībā no apdzīvotās vietas tipa, reģiona un tautības (atbilstoši 2010. gadā veikta pētījuma rezultātiem). Tā kā gandrīz visi pieaugušie emigranti, aizbraucot no Latvijas, ir vecumā no 18 līdz 64 gadiem, turklāt lielākā daļa aizbraucēju ir jaunāki par 35 gadiem, attēls raksturo iedzīvotājus 18–64 gadu vecumā, atsevišķi izdalot iedzīvotājus 18–34 gadu vecumā. Emigrācijas kontekstā mūs interesē to iedzīvotāju īpatsvars, kuri nejūtas vai tikpat kā nejūtas saistīti ar Latviju. 1.1. attēlā redzams, ka 18–34 gadus veco iedzīvotāju vidū visvairāk šādu «Latvijā neiesakņoto» indivīdu ir mazpilsētās (23%) un lielākajās pilsētās, izņemot Rīgu (26%), turpretī laukos un Rīgā to ir tikai 15%. Arī vecuma grupā 35–64 gadi visvairāk «Latvijā neiesakņoto» iedzīvotāju ir lielpilsētās, izņemot Rīgu (22%), bet citur šī proporcija nepārsniedz 17%.

Reģionu griezumā visvairāk 18–64 gadus veco iedzīvotāju, kuri nemaz vai gandrīz nemaz nejūtas piederīgi Latvijai, ir Kurzemē (23%) un Latgalē (28%), bet vismazāk – Zemgalē (7%).⁴ No šī viedokļa var sagaidīt, ka emigrācija no Kurzemes un Latgales ir intensīvāka, bet no Zemgales – mazāk intensīva nekā vidēji.

³ Par etniskās identitātes ietekmi uz indivīdu ekonomisko uzvedību sk. Constant, Zimmermann 2008.

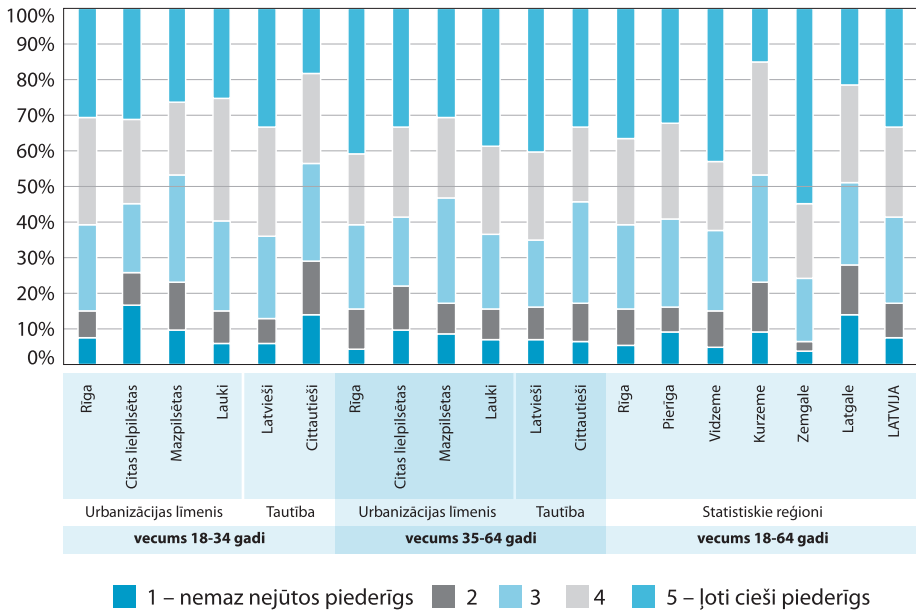
⁴ Reģionālās atšķirības tikai nedaudz variē atkarībā no vecuma.

1.1. tabula. Kopējā iedzīvotāju daļa, etnisko minoritāšu un pilsētu īpatsvars dažādos reģionos un dažāda tipa apdzīvotajās vietās 2000. un 2014. gada sākumā (%)

	Iedzīvotāji		Etniskās minoritātes		Pilsētas	
	2000	2014	2000	2014	2000	2014
Reģions						
Rīga	32,2	32,1	59,0	54,3	100	100
Pierīga	15,0	18,3	30,5	28,3	52,6	48,5
Vidzeme	10,8	10,1	16,2	13,7	41,6	43,0
Kurzeme	13,5	12,9	27,3	24,0	61,9	63,2
Zemgale	12,3	12,2	33,5	29,7	46,5	48,0
Latgale	16,2	14,3	56,9	54,7	57,7	59,0
Kopā	100	100	42,3	38,6	68,0	67,8
Apdzīvotās vietas tips						
Rīga	32,2	32,1	59,0	54,3		
Daugavpils, Liepāja, Jelgava	11,3	10,8	64,6	58,2		
Pārējās pilsētas un lauki	56,5	57,0	28,4	26,0		
Kopā	100	100	42,3	38,6		
No kuriem:						
8 republikas pilsētas, izņemot Rīgu	19,5	19,0	56,9	51,3		
Mazpilsētas un lauku apvidi	48,4	48,9	25,4	23,3		
Mazpilsētas	16,4	16,7				
Lauki	32,0	32,2				

Avoti: CSP tiešsaistes datubāze un autora aprēķini.

1.1. attēls. Piederības sajūta Latvijai urbanizācijas līmeņu, tautības un reģionu griezumā (iedzīvotāji 18–64 gadu vecumā, 2010. g.)

Piezīme. Iedzīvotāji 18–64 gadu vecumā. Neatbildētība (mazāk kā 3%) izslēgta no analīzes.

Avoti: aprēķini, balstīti uz pētījumu «Nacionālā identitāte, rīcības spēja, migrācija – 2010», kas veikts Latvijas pārskata par tautas attīstību 2010/2011 vajadzībām (sk. Zepa, Kļave 2011).

Jo vairāk, 29% etnisko minoritāšu 18–34 gadu vecumā nejūtas vai tikpat kā nejūtas saistīti ar Latviju, pretstatā 13% latviešu (1.1. attēls). Šādas etniskas atšķirības nav vērojamas 35–64 gadus veco iedzīvotāju vidū, taču to iedzīvotāju daļa, kas jūtas stipri vai ļoti stipri saistīti ar Latviju, šajā vecuma grupā etnisko minoritāšu vidū ir par 10% mazāka nekā latviešu vidū (1.1. attēls).

Papildus mazākai piesaistes sajūtai Latvijai etnisko minoritāšu vidū ir zemāki nodarbinātības un augstāki bezdarba rādītāji (sk. Hazans 2013), tātad sagaidāms, ka emigrācijas apjomi būs lielāki no apdzīvotajām vietām ar augstāku etnisko minoritāšu īpatsvaru, t.i., no Rīgas un citām lielajām pilsētām (sk. 1.1. tabulu). No šī viedokļa savukārt pilsonība ir svarīgāka nekā tautība: minoritāšu pārstāvjiem Latvijā bieži vien nav Latvijas pilsonības, bet ir nepilsoņa pase vai (retāk) cita (pamatā Krievijas vai citu bijušo PSRS republiku) pilsonība, tādēļ uz viņiem neattiecas brīvās darbaspēka kustības ES robežās priekšrocības un sagaidāms, ka viņi emigrēs mazāk. Paturot to prātā, visintensīvākā emigrācija sagaidāma no apdzīvotajām vietām, kurās ir relatīvi vairāk minoritāšu – Latvijas pilsoņu, t.i., no Rīgas, trim pārējām lielākajām pilsētām un Latgales reģiona, kur pie šīs kategorijas pieder attiecīgi 26%, 33% un 43% iedzīvotāju 18–64 gadu vecumā (sk. 1.2. tabulu).

1.2. tabula. Iedzīvotāju 18–64 gadu vecumā sadalījums pēc tautības un pilsonības urbanizācijas līmeņu un reģionu griezumā (2002.–2013. g. vidējais)

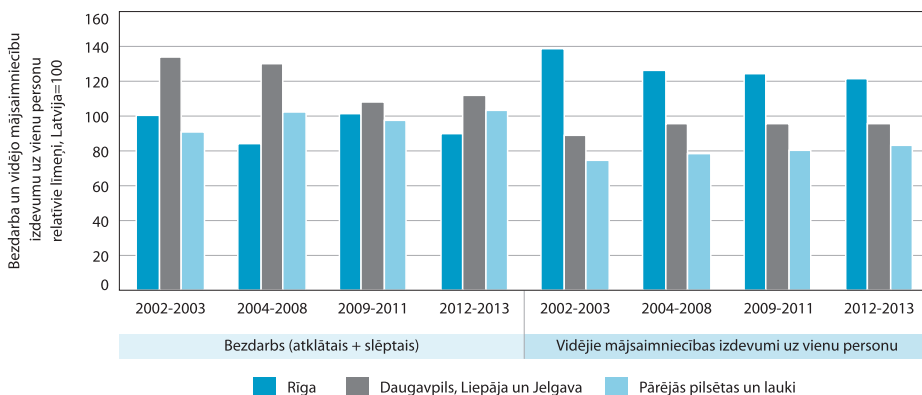
	Latvieši – Latvijas pilsoņi	Minoritātes – Latvijas pilsoņi	Minoritātes – citi	Kopā
Urbanizācijas līmeņi				
Rīga	44,4	26,2	28,9	100
Daugavpils, Liepāja, Jelgava	40,8	33,3	25,5	100
Pārējās pilsētas un lauki	74,3	16,1	9,5	100
Statistiskie reģioni				
Rīga	44,4	26,2	28,9	100
Pierīga	72,7	14,2	13,1	100
Vidzeme	85,8	8,6	5,6	100
Kurzeme	75,6	10,3	14,0	100
Zemgale	67,8	17,5	14,7	100
Latgale	43,1	42,6	14,2	100
Kopā	60,0	21,7	17,9	100

Piezīme. Ārzemnieki – citu ES valstu pilsoņi (0,3% iedzīvotāju) nav iekļauti tabulā; lielākā daļa no tiem ir etniskie latvieši.

Avoti: aprēķini, balstīti uz Darbaspēka apsekojuma datiem.

Ir labi zināms, ka bezdarba un ienākumu (vai, plašāk runājot, materiālās nodrošinātības) līmeņi ir nozīmīgi migrāciju ietekmējoši faktori (sk. Sjastaad 1962; Kahanec, Fabo 2013; Kahanec, Pytliková, Zimmermann 2014; Adsera, Pytliková 2015). 1.2. attēlā salīdzināts bezdarba (t.sk. slēptā) līmenis un māsaimniecību izdevumi uz vienu māsaimniecības locekli (netiešs ienākumu rādītājs) dažāda tipa apdzīvotajās vietās (Rīgā, citās trīs lielākajās pilsētās un citviet Latvijā) četros laika posmos (pirms iestāšanās ES, pēc iestāšanās ES, krīzes un ekonomikas atlabšanas posmā).

1.2. attēls. Bezdarba un vidējo mājsaimniecības izdevumu uz vienu personu relatīvie līmeņi urbanizācijas pakāpes griezumā (Latvija = 100)

Piezīmes. Bezdarbs tiek mērīts kā darba meklētāju un darbam pieejamo strādāt gribētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo vai darbam pieejamo 18–64 gadus veco iedzīvotāju vidū.

Avoti: bezdarbs – aprēķini, balstīti uz CSP DSA mikrodatiem; mājsaimniecības izdevumi – aprēķini, balstīti uz CSP mājsaimniecību budžetu apsekojuma rezultātiem.

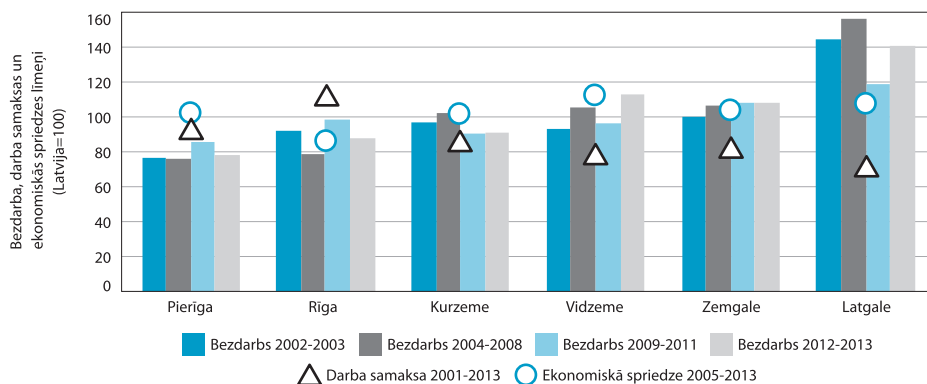
Lielajās pilsētās, izņemot Rīgā, visos aplūkotajos laika posmos vērojams augstākais bezdarba līmenis kombinācijā ar ienākumu līmeni, kas ir par vairāk nekā 20% zemāks nekā Rīgā, bet par 15–20% augstāks nekā citviet Latvijā. Zemākais ienākumu līmenis ir iedzīvotājiem vidējās un mazās pilsētās un laukos (ko, iespējams, daļēji kompensē zemāks cenu līmenis), taču šajās apdzīvotajās vietās bezdarba līmenis ir zemāks nekā lielajās pilsētās un – augsta bezdarba periodos – pat zemāks nekā Rīgā. Balstoties tikai uz šo informāciju, nevar viennozīmīgi pateikt, no kurām apdzīvotajām vietām būtu jānotiek intensīvākai emigrācijai, tomēr, izmantojot 1.1. un 1.2. attēla un 1.1. un 1.3. tabulas datus, turpinājumā izvirzīsim dažas hipotēzes (sk. 1.3. tabulu).

1.3. attēlā bezdarba un materiālās nodrošinātības rādītāji tiek salīdzināti reģionu griezumā. Bezdarbs (ieskaitot slēpto, sk. piezīmi 1.2. attēlam) tiek skatīts pa periodiem. Visos periodos viszemākais bezdarba līmenis ir bijis Pierīgā, bet visaugstākais – Latgalē. Turklāt, sākot ar 2004. gadu, bezdarbs virs Latvijas vidējā līmeņa tika novērots Zemgalē un (izņemot krīzes posmu) Vidzemē. Rīgā bezdarbs ir bijis būtiski zemāks nekā vidējais valstī visos periodos, izņemot krīzes gadus; šis izņēmums ir ļoti svarīgs, jo tieši krīzes laikā emigrācijas līmenis eksplozīvi pieauga (Hazans 2011; 2013).

Par materiālās nodrošinātības rādītājiem tika izvēlēta darba samaksa un ekonomiskā spriedze (sk. piezīmi zem 1.3. attēla). Šo rādītāju reģionālā struktūra laika gaitā būtiski nav mainījusies, tāpēc katru reģionu raksturo vidējais rādītājs par visiem pieejamajiem gadiem. Rīgā darba samaksa nozīmīgi pārsniedz Latvijas vidējo, bet ekonomiskajai spriedzei pakļauto īpatsvars ir tikpat būtiski zemāks par valsts vidējo. Savukārt Latgalē un Vidzemē novērota pretēja situācija.

Rezumējot 1.1.–1.3. attēla un 1.1. un 1.2. tabulas datus (sk. 1.3. tabulu), var izdarīt divus secinājumus. Pirmkārt, sagaidāms, ka 2000.–2014. gadā pilsētas (it īpaši 9 republikas pilsētas) emigrācijas rezultātā zaudējušas proporcionāli vairāk iedzīvotāju nekā ciemati un lauki.

1.3. attēls. Bezdarba, darba samaksas un ekonomiskās spriedzes relatīvie līmeņi Latvijas reģionos (Latvija = 100)

Piezīmes. Bezdarbs (atklātais plus slēptais) tiek mērīts kā darba meklētāju un darbam pieejamo strādāt gribētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo vai darbam pieejamo 18–64 gadus veco iedzīvotāju vidū. Darba samaksa tiek mērīta kā strādājošo vidējā neto darba alga mēnesī (neieskaitot «aploksņu algas») par pilno darba laiku. Ekonomiskā spriedze ir to iedzīvotāju īpatsvars, kas nevar atļauties no saviem līdzekļiem vismaz divas no sekojošām lietām: (i) segt komunālos maksājumus, iri un kredītu; (ii) uzturēt mājokli siltu; (iii) segt neparedzētus izdevumus; (iv) ēst gaļu, putnu gaļu vai zivis, vai līdzvērtīgu veģetāro maltīti katru otro dienu; (v) katru gadu vienu nedēļu doties brīvdienās ārpus mājām.

Avoti: CSP DSA mikrodati, CSP datubāze un autora aprēķini.

1.3. tabula. Apdzīvoto vietu tipi un reģioni, no kuriem dažādu faktoru iedarbība ļauj sagaidīt intensīvāku emigrāciju

Faktori	Apdzīvoto vietu tipi	Reģioni
Piederības sajūta Latvijai ^a	Pilsētas, izņemot Rīgu	Latgale, Kurzeme
Pilsētu iedzīvotāju īpatsvars		Latgale, Kurzeme
Etnisko minoritāšu ar Latvijas pilsonību īpatsvars ^b	9 republikas pilsētas	Latgale, Rīga
Bezdarbs ^c	Daugavpils, Liepāja un Jelgava; krīzes laikā arī Rīga	Latgale, Zemgale; mazākā mērā Vidzeme un (krīzes laikā) Rīga
Materiālā nodrošinātība ^d	Vidējās un mazas pilsētas, ciemati un lauki	Latgale, Vidzeme

Piezīmes: ^a Sk. 1.1. attēlu. ^b Sk. 1.2. tabulu. ^c Bezdarbs ietver gan atklāto, gan slēpto bezdarbu (sk. 1.2. attēlu). ^d Materiālās nodrošinātības mērīšanai tiek izmantoti trīs rādītāji: vidējie mājāsaimniecības izdevumi uz vienu personu (sk. 1.2. attēlu); darba samaksa (sk. 1.3. attēlu); ekonomiskā spriedze (sk. 1.3. attēlu).

Avoti: 1.1.–1.3. attēla un 1.2. tabulas dati; autora apkopojums.

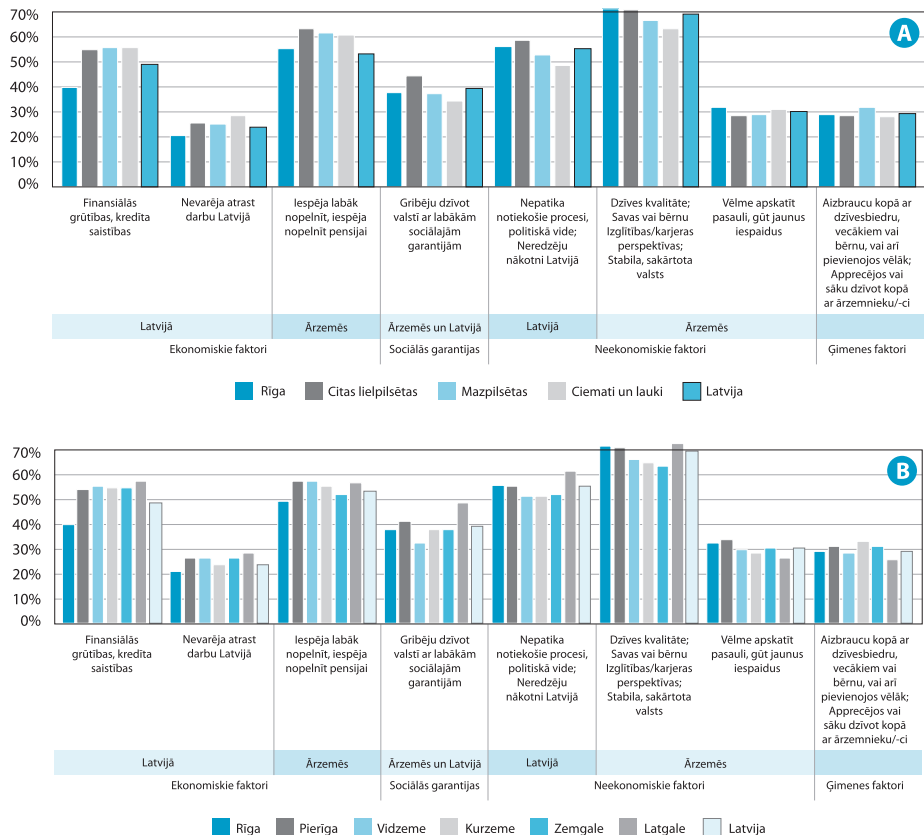
Otrkārt, sagaidāms, ka Latgale, Kurzeme, Rīga un Vidzeme zaudējušas proporcionāli vairāk iedzīvotāju nekā Pierīga un Zemgale. Ņemot vērā, ka lielpilsētas būtiski atšķiras no citām apdzīvotajām vietām pēc diviem emigrācijas varbūtību ietekmējošiem faktoriem (minoritāšu īpatsvara un bezdarba), Rīgu tomēr pareizāk salīdzināt nevis ar citiem reģioniem, bet ar citām republikas pilsētām, sagaidot no Rīgas intensīvāku emigrāciju nekā no Jūrmalas (Pierīga), bet ne tik intensīvu kā no Daugavpils un Rēzeknes (Latgale).

Vai emigrācijas iemesli pilsētās un laukos atšķiras? Vai ir nozīme reģionam?

Lai gan emigranti no dažāda tipa apdzīvotajām vietām minējuši vienus un tos pašus iemeslus aizbraukšanai no Latvijas, dažu iemeslu popularitāte atšķiras atkarībā no urbanizācijas pakāpes (1.4. attēls, A daļa), atspoguļojot nodarbinātības un ienākumu līmeņa atšķirības.

Finansiālas grūtības minējuši 40% emigrantu, kas aizbrauca no Rīgas, turpreti vairāk nekā 55% no tiem, kuri aizbrauca no citām pilsētām vai laukiem. Līdzīgi nespēja atrast darbu Latvijā minējuši 20% no Rīgas aizbraukušo, 25% no tiem, kuri emigrēja no citām pilsētām un ciematiem, un 29% no tiem, kuri emigrēja no laukiem. Salīdzinājumam: neekonomiskie izstumšanas faktori (nepatika Latvijā notiekošie politiskie procesi, neredzēja nākotni Latvijā) biežāk pamudināja aizbraukšanu no Rīgas un citām lielajām pilsētām (57%) nekā no ciematiem vai laukiem (51%).

1.4. attēls. Aizbraukšanas iemesli reģionu un urbanizācijas līmeņu griezumā, 2014. gads

Piezīme. Respondenti varēja izvēlēties vairākus iemeslus. Reģions un urbanizācijas līmenis attiecas uz emigranta pēdējo dzīvesvietu pirms aizbraukšanas no Latvijas.

Avots: emigrantu aptaujas (projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros) dati un autora aprēķini.

Neekonomiskus pievilksanas faktoros (vēlme uzlabot dzīves kvalitāti, savas vai bērnu izglītības un karjeras perspektīvas, vēlme dzīvot stabilā un sakārtotā valstī) arī biežāk minējuši – īpaši kā galveno emigrācijas iemeslu (sk. 1.5. attēlu, A) – tie, kuri aizbrauca no pilsētām, nekā no ciematiem vai laukiem aizbraukušie. Atšķirības starp reģioniem aizbraukšanas iemeslu ziņā (1.4. un 1.5. attēls, B) ir diezgan mazas. Vislielākās atšķirības vērojamas attiecībā uz finansiālām grūtībām: no Rīgas aizbraukušo emigrantu vidū tās minējuši 40% (t.sk. 15% kā galveno iemeslu), bet pārējo emigrantu vidū vairāk nekā pusei finansiālās grūtības bija viens no aizbraukšanas iemesliem un vairāk nekā ceturtdaļai – galvenais iemesls. Nespēju atrast darbu Latvijā retāk minējuši no Rīgas un Kurzemes aizbraukušie (attiecīgi 21% un 23%) nekā no citiem reģioniem aizbraukušie (26% līdz 29%). Vēlmi dzīvot valstī ar labākām sociālām garantijām minēja puse no Latgales izcelsmes emigrantiem, bet mazāk nekā 40% no pārējiem. Neekonomiskie izstumšanas faktori (nepatika Latvijā notiekošie politiskie procesi, neredzēja nākotni Latvijā) bija svarīgāki Latgalē (61%) nekā Rīgā un Pierīgā (56%) vai citur (52%).

1.5. attēls. Emigrantu norādītais galvenais aizbraukšanas iemesls reģionu un urbanizācijas līmeņu griezumā, 2014. gads

Piezīmes. Respondents varēja izvēlēties tikai vienu (no piedāvātiem 17) iemesliem. Šeit iemesli ir sagrupēti plašākās kategorijās. Reģions un urbanizācijas līmenis attiecas uz emigranta pēdējo dzīvesvietu pirms aizbraukšanas no Latvijas.

Avots: emigrantu aptaujas dati un autora aprēķini.

Savukārt neekonomiskos pievilksanas faktoros ka galveno aizbraukšanas iemeslu minēja katrs trešais no emigrantiem – rīdziniekiem, bet tikai katrs piektais no tiem, kas aizbrauca no Vidzemes, Kurzemes, Zemgales vai Latgales (1.5. attēls, B daļa).

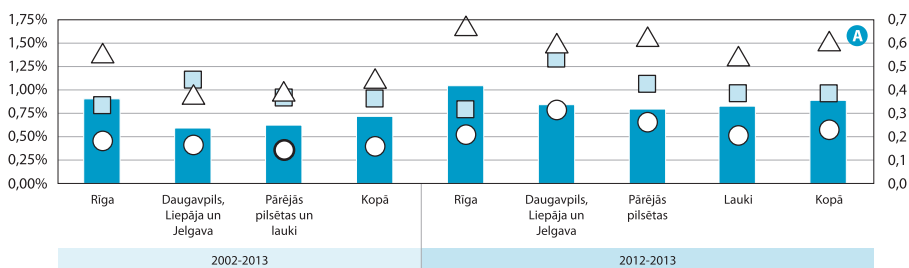
Emigrācijas un remigrācijas plūsmas apdzīvoto vietu tipu un reģionu griezumā: uz Darbaspēka apsekojumu balstīts novērtējums

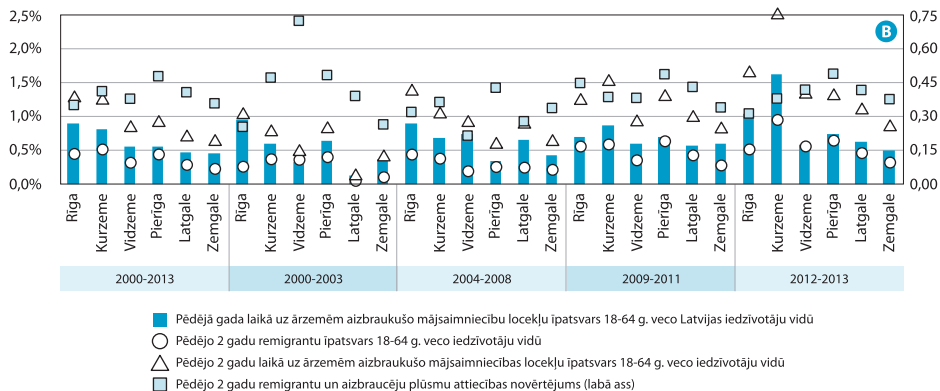
Novērtējums, kas balstīts uz CSP DSA datiem (1.6. attēls), parāda, ka visintensīvākā bijusi emigrācija no Rīgas – salīdzinājumā gan ar citiem apdzīvoto vietu tipiem, gan ar citiem reģioniem. Turklāt pēckrīzes periodā emigrācija bija mazāk intensīva no laukiem nekā no pilsētām. Vēl vairāk, saskaņā ar DSA datiem remigrācijas/emigrācijas attiecība Rīgā ir zemāka, bet Pierīgā – augstāka nekā citur Latvijā. Arī emigrantu aptaujas dati liecina (1.7. attēls), ka emigrantiem no Rīgas un citām lielajām pilsētām (arī no Latgales salīdzinājumā ar citiem reģioniem) ir mazāka varbūtība atgriezties. Kopumā šie rezultāti liek domāt, ka Rīga pēc 2000. gada emigrācijas dēļ zaudēja procentuāli vairāk iedzīvotāju nekā citu tipu apdzīvotās vietas un reģioni.

Turpinājumā aplūkosim dziļāk uz DSA balstītā novērtējuma īpatnības. DSA ļauj identificēt tikai individuus, kas strādā un/vai dzīvo ārzemēs un joprojām tiek uzskatīti par mājsaimniecības locekļiem savā izcelsmes valstī (attiecīgajā laika periodā). Tādējādi emigranti (ieskaitot viesstrādniekus) neatspoguļoja 1.6. attēlā redzamajos datos šādos gadījumos: 1) indivīds dzīvoja viens pirms aizbraukšanas; 2) emigrēja visa ģimene (mājsaimniecība); 3) indivīds emigrēja vairāk nekā pirms viena vai diviem gadiem. Ierobežojumi 1) un 2) tikai daļēji ietekmē remigrantus (t.i., darbu ārzemēs vienu gadu pirms pētījuma var identificēt no DSA retrospektīva jautājuma, pat ja indivīds pirms tam dzīvoja viens).

Var secināt, ka DSA dati par zemu novērtē gan emigrācijas, gan (mazākā mērā) remigrācijas plūsmas. Rezultātā attiecība starp pirmo un otro tiek novērtēta par augstu. Tieši Rīgā un citās lielajās pilsētās visticamāk izteiktāk par zemu tiek novērtētas emigrācijas plūsmas un pārvērtēta remigrācijas/emigrācijas attiecība: pirmkārt, lielāka etnisko minoritāšu koncentrācija (1.1. tabula) padara drīzāk iespējamu to, ka emigrējusi visa ģimene (to apliecina arī dati no emigrantu pētījuma – sk. 1.7. attēlu); otrkārt, daudzi remigranti apmetas uz dzīvi Rīgā, pat ja viņi izbrauca no citas vietas. Iepriekš minētais parāda, ka DSA dati spēcīgi atbalsta hipotēzi, ka Rīga un citas lielās pilsētas pēc 2000. gada emigrācijā zaudējušas lielāku daļu iedzīvotāju nekā mazpilsētas un lauki.

1.6. attēls. Ārzemēs strādājošo vai dzīvojošo un remigrantu īpatsvars 18–64 gadus veco Latvijas iedzīvotāju vidū periodu, urbanizācijas līmeņu un reģionu griezumā (pēc Darbaspēka apsekojuma datiem)

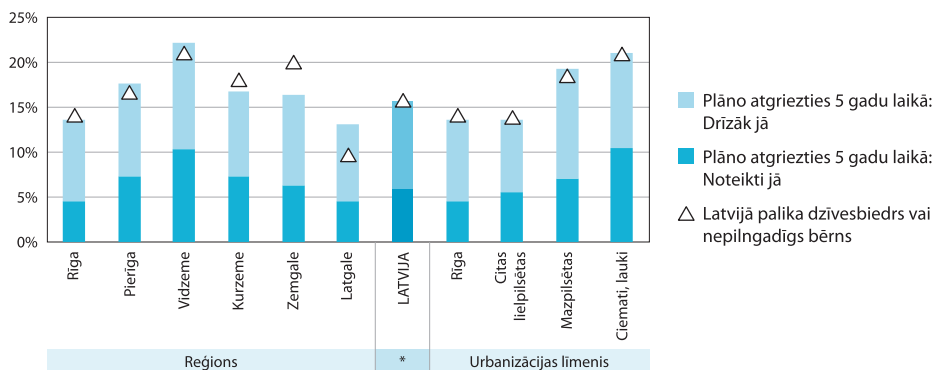

Piezīmes. DSA datus ir iespējams identificēt tikai tos ārzemēs strādājošus un/vai dzīvojošus Latvijas izcelsmes individuus, kuri atbilstošajā periodā tika uzskatīti par mājāsaimniecības locekļiem Latvijā. Sk. tekstu pirms attēla par šo datu interpretāciju un ierobežojumiem. Datu ierobežojumu dēļ lauki var tikt nodalīti no mēģinājumiem tikai 2012.–2013. gada datus. B daļā reģioni ir sakārtoti dilstošā secībā pēc 2000.–2013. gadā vidējā uz ārzemēm aizbraukušo īpatsvara.

Avoti: 2000.–2013. gada CSP DSA mikrodati un autora aprēķini.

1.7. attēls. Emigrantu atgriešanās plāni (2014. g.) un Latvijā palikušie emigrantu dzīvesbiedri un bērni (2014. g.) reģionu un urbanizācijas līmeņu griezumā

Avoti: emigrantu aptaujas dati un autora aprēķini.

Emigrantu kopējais apjoms ārzemēs atkarībā no Latvijas reģiona un apdzīvotās vietas tipa

1.8. attēlā prezentēts uz emigrantu aptauju balstīts 2000.–2014. gadā starptautiskās emigrācijas dēļ zaudēto iedzīvotāju skaita novērtējums pēc reģiona un apdzīvotās vietas tipa katrā reģionā. Tā pamats ir Hazana (2016) uz mītnes valstu datiem balstīts (konservatīvs) novērtējums, ka kopumā Latvija starptautiskās emigrācijas rezultātā 2000.–2014. gadā zaudēja 260 tūkstošus cilvēku. Salīdzinājumam 1.8. attēlā blakus pievienots CSP oficiālais kopējās (starptautiskās un iekšzemes) emigrācijas saldo

novērtējums no reģioniem un republikas pilsētām (pēc CSP novērtējuma Latvijas neto zaudējumi no emigrācijas 2000.–2014. gadā ir 246,7 tūkstoši⁵).

Redzams, ka, lai gan kopumā kopš 2000. gada izbraukušo un ārzemēs apmetušos skaits (citiem vārdiem, neto emigrācijas apjoms 2000.–2014. gadā) veido 10,9% no Latvijas kopējā iedzīvotāju skaita 2000. gada sākumā, tas variē no 13% līdz 21% republikas pilsētās. Rīgā šis rādītājs ir 14,3% salīdzinājumā ar 14,9% vidēji republikas pilsētās un ar 15,7% vidēji trīs lielākajās pilsētās pēc Rīgas – Daugavpilī, Liepājā un Jelgavā. Tas apstiprina iepriekšējā sadaļā formulēto hipotēzi, ka pilsētas (it sevišķi republikas pilsētas) emigrācijas rezultātā zaudēja proporcionāli vairāk iedzīvotāju nekā ciemati un lauki. Savukārt reģionu griezumā emigrācija no republikas pilsētām intensīvāka bija Zemgalē un Latgalē (16% līdz 17%) un Vidzemē (21%) nekā Pierīgā, Kurzemē un Rīgā (13% līdz 14%), kas saskan ar izteikto hipotēzi, ka emigrācija no Rīgas ir bijusi intensīvāka nekā no Jūrmalas, bet ne tik intensīva kā no Daugavpils un Rēzeknes.

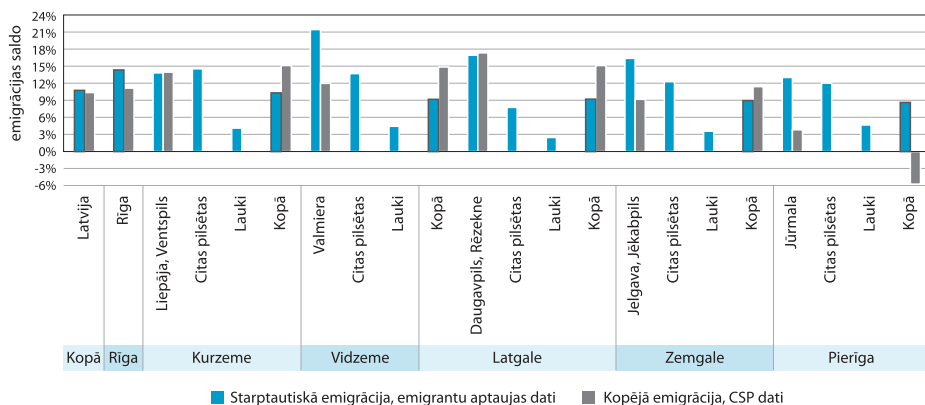
Emigrācija no mazpilsētām bijusi vidēji mazāk intensīva nekā no republikas pilsētām (kopumā mazpilsētas zaudējušas 12,2% savu iedzīvotāju), lai gan divos reģionos (Kurzemē un Pierīgā) emigrācija no mazpilsētām bijusi tikpat intensīva kā no lielajām pilsētām (Liepājas un Ventspils Kurzemē un Jūrmalas Pierīgā; sk. 1.8. attēlu un 1.4. tabulu). Lielākais iedzīvotāju zaudējums emigrācijas dēļ (14,7%) vērojams mazpilsētās Kurzemē, kurām seko Vidzeme (13,9%), Zemgale (12,4%), Pierīga (12,1%) un Latgale (7,9%). Zemo novērtējumu emigrācijai no Latgales šajā pētījumā gan varētu būt ietekmējuši emigrantu no šī reģiona salīdzinoši zemāka pārstāvētība aptaujā; pieejamie oficiālie emigrācijas dati novadu griezumā 2011.–2014. gadā parāda, ka emigrācija no novadiem, kuros ir mazpilsētas, Latgalē šajā periodā bijusi intensīvāka nekā no šādiem novadiem citos reģionos (sk. 1.10. attēlu).

Lauku apvidi kopš 2000. gada vidēji zaudējuši (starptautiskajai) emigrācijai 3,9% iedzīvotāju, turklāt augstākie rādītāji vērojami Vidzemē un Pierīgā (4,6%), kam seko Kurzeme (4,3%) (sk. 1.8. attēlu un 1.4. tabulu). Būtiski, ka arī oficiālie avoti par emigrācijas apjomu novadu griezumā 2011.–2014. gadā apstiprina, ka katrā no reģioniem gan neto, gan bruto emigrācijas apjoms tieši no lauku apvidiem bija zem reģionu vidējiem rādītājiem (sk. 1.10. attēlu). Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka daudzi emigranti, kuru pēdējā dzīvesvieta Latvijā bija kādā pilsētā, ir dzimuši un uzauguši laukos. Tipiskais piemērs – jaunie cilvēki no laukiem pēc vidusskolas absolvēšanas studē (un dzīvo) augstskolā kādā no lielpilsētām, bet ar augstskolas diplomu dodas uz ārzemēm turpināt studijas vai strādāt. Citiem vārdiem sakot, migrācija no laukiem uz pilsētām bieži ir starpposms ceļā uz ārzemēm. To apstiprina arī fakts, ka Kurzemē, Vidzemē, Latgalē un Zemgalē kopējās emigrācijas saldo būtiski pārsniedz starptautiskās emigrācijas saldo, turklāt tieši uz lauku (Latgalē – arī uz mazo pilsētu) rēķina (sk. 1.8. attēlu). Tas nozīmē, ka pilnais (tiešais un netiešais) emigrācijas efekts uz lauku depopulāciju ir daudz lielāks, nekā var spriest pēc emigrantu pēdējās dzīvesvietas Latvijā.

Salīdzinājums ar kopējo neto emigrāciju parāda, ka dažās republikas pilsētās (Rīgā, Valmierā, Jelgavā, Jēkabpilī un Jūrmalā) iedzīvotāju emigrāciju uz ārzemēm daļēji kompensēja iekšējā migrācija (uz Rīgu un Jūrmalu, iespējams, arī ārvalstnieku imigrācija, izmantojot uzturēšanās atļauju programmas priekšrocības nekustamā īpašuma pircējiem).

⁵ Hazans (2013) parāda, ka CSP dati par zemu novērtē emigrāciju, it sevišķi pēdējos gados.

1.8. attēls. Starptautiskās un kopējās emigrācijas saldo 2000.–2014. gadā reģionu un urbanizācijas līmeņu griezumā

Piezīmes. Emigrācijas saldo (jeb neto emigrācija) ir emigrācijas un imigrācijas starpības attiecība pret Latvijas (vai konkrētās teritorijas) iedzīvotāju skaitu 2000. gada sākumā; citiem vārdiem, emigrācijas saldo ir (parasti statistikā lietots) migrācijas saldo ar mīnusa zīmi. Reģionu vai citu valsts daļu gadījumā kopējās (starptautiskās un iekšzemes) emigrācijas saldo var būt lielāks vai mazāks nekā starptautiskās emigrācijas saldo. Visas valsts gadījumā starptautiskās un kopējās emigrācijas saldo jēdzieni konceptuāli neatšķiras viens no otra, bet atšķiras to operacionalizācija šeit izmantotajos datu avotos. Starptautiskās emigrācijas dati (no emigrantu aptaujas) attiecas uz no Latvijas aizbraukušajiem Latvijas pastāvīgiem iedzīvotājiem (pilsoņiem, nepilsoņiem un citu valstu pilsoņiem). Savukārt kopējās emigrācijas dati (CSP) attiecas uz visiem emigrantiem un imigrantiem (t.sk. ārzemniekiem ar termiņuzturēšanās atļaujām).
Avoti: 2014. gada emigrantu aptaujas dati, CSP dati un autora aprēķini.

1.4. tabula. Kopš 2000. gada no dažāda tipa apdzīvotajām vietām un reģioniem izbraukušo emigrantu kopējais apjoms ārzemēs (2014. gada beigās, % no iedzīvotāju skaita 2000. gada sākumā)

Apdzīvoto vietu tipi	Reģioni	
Galvaspilsēta (Rīga)	14,3	Rīga
Republikas pilsētas (ieskaitot Rīgu)	14,9	Kurzeme
t. sk.: Daugavpils, Liepāja un Jelgava	15,7	Vidzeme
Mazpilsētas	12,2	Latgale
Ciematī un lauki	3,9	Zemgale
		Pierīga
Kopā	10,9	Kopā
		10,9

Avoti: kopējais emigrantu skaits ārzemēs – Hazans (2015b); Hazans (2016). Emigrantu skaits no dažādiem reģioniem un dažāda tipa apdzīvotajām vietām – aprēķini no emigrantu aptaujas datiem (detalām sk. avotus 1.4. attēlā).

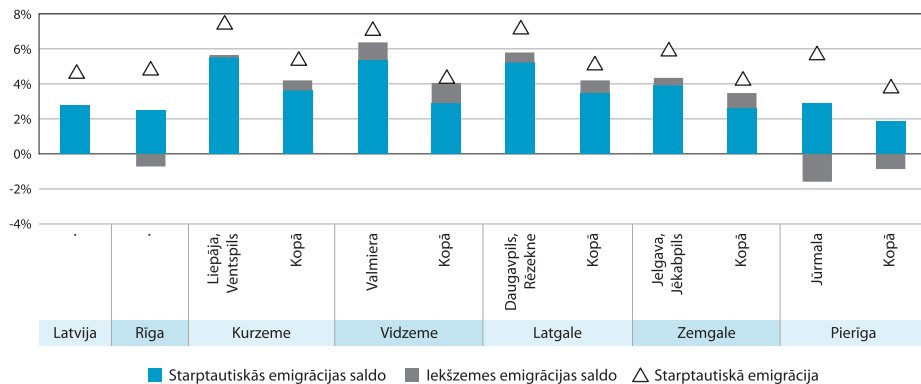
1.9. attēls, kas balstīts uz oficiālo (CSP) statistiku, parāda bruto un neto starptautiskās emigrācijas novērtējumu, kā arī neto iekšējo emigrāciju dažādos Latvijas reģionos un dažāda tipa apdzīvotajās vietās 2011.–2014. gadā.⁶ Tas apstiprina secinājumus, kas balstīti uz 1.8. attēlā un 1.4. tabulā apkopotajiem datiem, ka gan vidēji, gan katrā atsevišķā reģionā emigrācija no republikas pilsētām ir intensīvāka nekā no citām apdzīvotajām vietām.

⁶ Kā paskaidrots Hazana (2013) publikācijā, CSP Latvijā tipiski par zemu novērtē starptautiskās emigrācijas apjomus, īpaši pēckrīzes gados. Tomēr nav iemeslu uzskatīt, ka attiecībā uz ārējo plūsmu šī nobīde ievērojami atšķiras dažādos reģionos vai apdzīvoto vietu tipos, tādējādi starptautiskās emigrācijas intensitātes salīdzinājumi 1.9. attēlā ir uzticami. Savukārt CSP starptautiskās emigrācijas saldo novērtējumu Rīgā un Pierīgā stipri nobīda uz leju dati par 2010. gadā uzsāktās uzturēšanās atļauju programmas dalībniekiem, kuri neietilpst mūsu pētījuma mērķa grupā, jo nekad iepriekš nav bijuši Latvijas pastāvīgi iedzīvotāji vai valstspiederīgi.

Apstiprinās arī pirmajā sadaļā izteiktā hipotēze, ka Latgale, Kurzeme, Rīga un Vidzeme zaudēja proporcionāli vairāk iedzīvotāju nekā Pierīga un Zemgale. Pēc 1.9. attēla datiem, 2011.–2014. gadā starptautiskās emigrācijas plūsma no Kurzemes un Latgales bija virs 5%, no Rīgas – gandrīz 5%, bet no Vidzemes, Zemgales un Pierīgas – attiecīgi 4,4%, 4,3% un 3,8%.

Izņemot Rīgu un Pierīgu, visi reģioni un visas republikas pilsētas 2011.–2014. gadā zaudēja iedzīvotājus ne tikai starptautiskās, bet arī iekšzemes migrācijas rezultātā.

1.9. attēls. Starptautiskā un iekšzemes migrācija 2011.–2014. gadā reģionos un lielpilsētās, % no iedzīvotāju skaita 2011. gada sākumā (uz CSP datiem balstīts novērtējums)

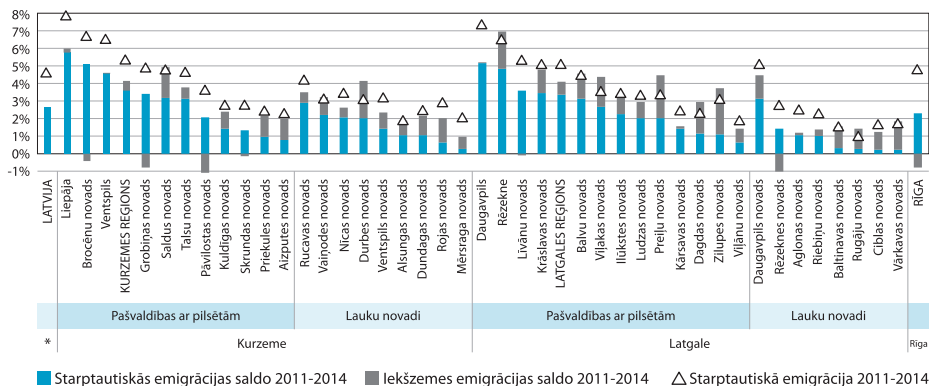

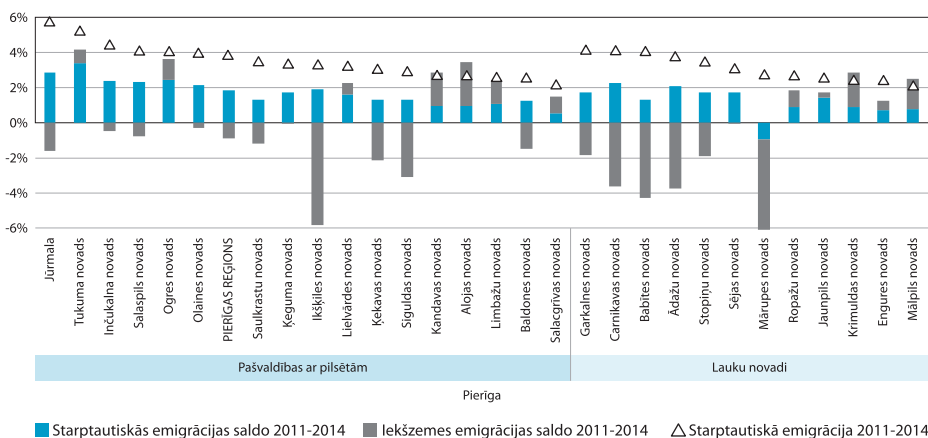
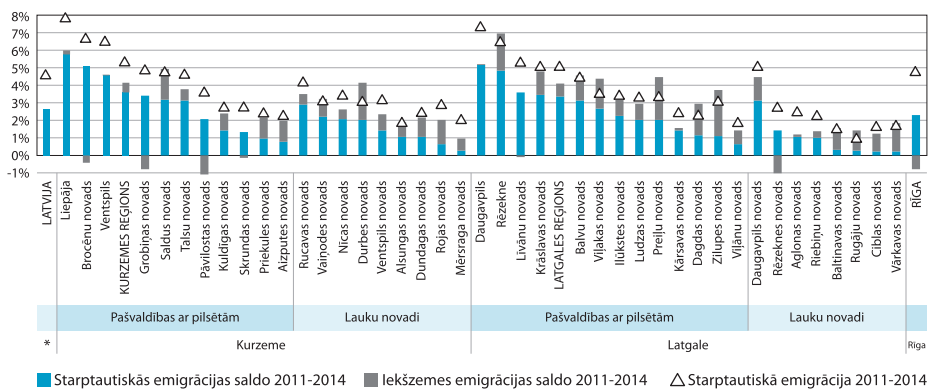
Piezīmes. Emigrācijas saldo ir emigrācijas un imigrācijas starpības attiecība pret Latvijas (vai konkrētās teritorijas) iedzīvotāju skaitu 2011. gada sākumā. Pozitīvs (vai negatīvs) emigrācijas saldo nozīmē, ka aplūkotajā periodā konkrētās teritoriālās vienības iedzīvotāju skaits saruka (vai pieauga) starptautiskās vai iekšzemes migrācijas rezultātā.

Avoti: CSP datubāze, autora apkopojums un aprēķini.

Visbeidzot, 1.10. attēlā 2011.–2014. gada kopējās un starptautiskās migrācijas rezultāti ir apkopoti (pa reģioniem) pilsētu un novadu griezumā, turklāt atšķirot pašvaldības ar pilsētām no tīri lauku novadiem. Redzams, ka visos reģionos gan starptautiskā emigrācija, gan starptautiskās emigrācijas saldo lauku novados ir būtiski zem reģiona vidējās vērtības. Tas labi saskan gan ar atzinumiem no emigrantu aptaujas (sk. 1.4. tabulu), gan ar iepriekš izteikto hipotēzi.

1.10. attēls. Starptautiskā un iekšzemes migrācija reģionos, lielpilsētās un novados 2011.–2014. gadā

Piezīmes. Emigrācijas saldo ir emigrācijas un imigrācijas starpības attiecība pret Latvijas (vai konkrētās teritorijas) iedzīvotāju skaitu 2011. gada sākumā. Pozitīvs (vai negatīvs) emigrācijas saldo nozīmē, ka aplūkotajā periodā konkrētās teritoriālās vienības iedzīvotāju skaits saruka (vai pieauga) starptautiskās vai iekšzemes migrācijas rezultātā.

Avoti: CSP datubāze, autora apkopojums un aprēķini.

Tāpat 1.10. attēlā redzams, ka 2011.–2014. gadā gandrīz visas pašvaldības ārpus Rīgas un Pierīgas, kā arī 12 no 28 Pierīgas pašvaldībām zaudēja iedzīvotājus gan starptautiskās, gan arī iekšzemes migrācijas rezultātā. Savukārt Rīgā, 16 Pierīgas pašvaldībās un 13 no pārējām 91 pašvaldībām imigrācija no citām pašvaldībām daļēji vai pilnībā kompensē iedzīvotāju skaita samazināšanos starptautiskās emigrācijas rezultātā.

Secinājumi

Šajā nodaļā 21. gadsimta emigrācijas tendences un iemesli tika analizēti apdzīvoto vietu tipu un reģionu griezumā. Izmantojot trīs datu avotus (2014. gadā veikto emigrantu aptauju, 2000.–2013. gada CSP Darbaspēka apsekojuma mikrodatu, kā arī CSP starptautiskās migrācijas datus par 2011.–2014. gadu reģionu, republikas pilsētu un novadu griezumā), tika iegūti šādi atzinumi.

Pirmkārt, Rīga un citas republikas pilsētas pēc 2000. gada emigrācijas rezultātā zaudējušas lielāku daļu iedzīvotāju nekā mazpilsētas un lauki; tas tā ir ne tikai vidēji, bet arī katrā Latvijas reģionā (interesanti, ka Polijā, vismaz pēc iestāšanās ES, apdzīvotās vietas tipa ietekme uz emigrācijas varbūtību nav nozīmīga – sk. Anacka, Fihel 2012: 163).

Otrkārt, reģionu griezumā emigrācija no republikas pilsētām Zemgalē, Latgalē un Vidzemē bija intensīvāka nekā Pierīgā, Kurzemē un Rīgā.

Treškārt, spriežot pēc aizbraucēju pēdējās dzīvesvietas Latvijā, emigrācija no laukiem bija mazāk intensīva nekā no pilsētām; tomēr pastāv arī netiešais emigrācijas efekts uz lauku depopulāciju, jo migrācija no laukiem uz pilsētām (t.sk. studiju nolūkā) bieži ir starpposms ceļā uz ārzemēm.

Ceturtkārt, emigrācijas intensitātes atšķirības starp reģioniem ir mazāk izteiktas nekā starp apdzīvoto vietu tipiem; tomēr dati liecina, ka Pierīga un Zemgale zaudēja mazāku daļu iedzīvotāju nekā citi reģioni.

Piektkārt, emigrantiem no Rīgas un citām lielajām pilsētām (kā arī no Latgales salīdzinājumā ar citiem reģioniem) ir mazāka varbūtība atgriezties (arī Polijas emigrantiem, kas nāk no pilsētām, it īpaši lielām pilsētām, ir mazāka varbūtība atgriezties – sk. Anacka, Fihel 2012; Kaczmarczyk 2013).

Apkopojot Latvijas reģionu un dažāda tipa apdzīvoto vietu demogrāfisko un ekonomisko raksturojumu, tiek secināts, ka visi minētie empīriskie vērtējumi labi saskan ar migrācijas teorijās balstītiem atzinumiem, ka intensīvāka emigrācija sagaidāma no vietām ar augstāku bezdarbu, zemāku materiālās nodrošinātības līmeni un lielāku minoritāšu (it īpaši ar Latvijas pilsonību) īpatsvaru.

2011.–2014. gadā gandrīz visas pašvaldības ārpus Rīgas un Pierīgas, kā arī gandrīz puse Pierīgas pašvaldību zaudēja iedzīvotājus gan starptautiskās, gan iekšzemes migrācijas rezultātā. Pēckrīzes periodā imigrācija no citām pašvaldībām daļēji vai pilnībā kompensēja iedzīvotāju skaita samazināšanos starptautiskās emigrācijas rezultātā tikai divās republikas pilsētās (Rīgā un Jūrmalā), bet ilgākā perspektīvā (2000.–2014. g.) – arī Jelgavā un Valmierā.

Emigrācijas iemeslu analīze parāda, ka gan finansiālas grūtības, gan nespēju atrast darbu Latvijā retāk min aizbraucēji no Rīgas. Savukārt neekonomiskie izstumšanas faktori (nepatika Latvijā notiekošie politiskie procesi, neredzēja nākotni Latvijā) biežāk pamudināja aizbraukšanu no Rīgas un citām lielajām pilsētām nekā no laukiem, kā arī no Latgales salīdzinājumā ar citiem reģioniem. Turklāt Latgales izcelsmes emigranti biežāk nekā citi atsaukā uz labākām sociālajām garantijām ārzemēs. Savukārt neekonomiskus pievilksanas faktoros (vēlme uzlabot dzīves kvalitāti, savas vai bērnu izglītības un karjeras perspektīvas, vēlme dzīvot stabilā un sakārtotā valstī) biežāk minējuši – īpaši kā galveno emigrācijas iemeslu – emigranti, kuri aizbrauca no pilsētām, nekā tie, kuri nāk no laukiem vai no Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales.

2. Metodoloģiskie risinājumi emigrantu viedokļu izziņošanai pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas»

Inta Mieriņa, Ilze Koroļeva

Ievads

Emigrantu kopienu pētniecība – īpaši kvantitatīva pētniecība – ir liels izaicinājums jebkurai zinātniekam un viens no sarežģītākajiem pētījumu veidiem. Informācijas iegūvi apgrūtina gan migrācijas plūsmu mainīgā daba (t.sk. svārstmigrācija un atsevišķu grupu transnacionāls dzīvesveids), gan plašā diasporas ģeogrāfiskā izkliede un nepilnīgā par migrantiem pieejamā informācija. Atsevišķās līdz šim veiktās Latvijas emigrantu tiešsaistes aptaujas tikušas organizētas vienā sociālajā portālā, koncentrējoties tikai uz vienu vai dažām valstīm – lielākajām Latvijas diasporas mītnes zemēm (piemēram, Apsīte-Beriņa 2013; McCollum, Apsīte-Berina 2015). Lai gan šādas aptaujas ļauj īsā laikā sasniegt lielu izlases apjomu, tās nevar tikt uzskatītas par ārēji validām un reprezentatīvām arī attiecībā uz konkrēto valsti, jo ne visi diasporas pārstāvji ir konkrētā portāla, piemēram, *draugiem.lv*, lietotāji (Koroļeva, Mieriņa 2015). Vēl vairāk – diasporas situācija un raksturojums dažādās valstīs atšķiras (piemēram, atšķirīgs ir šo diasporu izveidošanās laiks, apstākļi un līdz ar to arī sastāvs), tādēļ vienā valstī iegūti dati neraksturo situāciju visā emigrantu kopienā. Lai iegūtu uzticamus datus par latviešiem un Latvijas valstspiederīgajiem ārpus Latvijas, nepieciešama principiāli jauna pieeja un inovatīvi metodoloģiski risinājumi mērķa grupas sasniegšanai.

2014. gada janvārī ar ESF atbalstu tika uzsākts zinātniski pētnieciskais projekts «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» – līdz šim ambiciozākais un apjomīgākais pētnieciskais projekts, kura mērķis bija ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu un Latvijas valstspiederīgo viedokļu izziņošana. Šajā nodaļā sniegsim ieskatu pētījuma metodoloģijā, aprakstot izmantotās metodes, to priekšrocības un ierobežojumus.

Kvalitatīvo datu ieguves metodes

Atbilstoši mūsdienu labākajai praksei pētījums «Latvijas emigrantu kopienas» balstīts gan uz kvalitatīvajām, gan kvantitatīvajām metodēm. Apjomīgā kvantitatīvā Latvijas emigrantu kopienu aptauja skaitliski apraksta mērķa grupas viedokļus un situāciju diasporā, savukārt kvalitatīvā pētījuma daļa, ietverot dažādu metožu kombināciju, sniedz padziļinātu izpratni par mērķa grupas attieksmēm un motivāciju.

Kvalitatīvās pētījuma daļas kodolu veido 193 daļēji strukturētas padziļinātās intervijas:

- 1) 159 intervijas ar latviešiem un Latvijas valstspiederīgajiem ārpus Latvijas, kuri aizbrauca no Latvijas pēc 1991. gada:
 - a. Lielbritānijā (Daiga Kamerāde-Hanta, Mārtiņš Kaprāns, Iveta Jurkāne-Hobein, 49 intervijas),
 - b. Vācijā (Laura Sūna, 22 intervijas),
 - c. Zviedrijā (Iveta Jurkāne-Hobein, 18 intervijas),
 - d. ASV (Andris Saulītis, 15 intervijas),
 - e. Norvēģijā (Iveta Bebriša, 15 intervijas),
 - f. Dažādās valstīs, ar tiem, kuri ieguvuši izglītību ārpus Latvijas (Rita Kaša, 20 intervijas),

g. Dažādās valstīs, ar ārpus Latvijas dzīvojošajiem sociālo tīklu lietotājiem (Ieva Kārkliņa, 20 intervijas);

2) 18 intervijas ar Latvijas valstspiederīgajiem, kuri aizbrauca no Latvijas pēc 1991. gada, taču ir atgriezušies Latvijā (Inese Šūpule, Evija Kļave);

3) 16 intervijas ar diasporas un remigrācijas politikas ekspertiem (Ieva Kārkliņa).

Iemesls padziļinātai interesei tieši par aizbraukušajiem pēc 1991. gada ir tas, ka uz kvalitatīvajām metodēm balstīta t.s. vecās diasporas jeb trimdas latviešu pētniecība Latvijā ir salīdzinoši labāk attīstīta, atspoguļojoties līdzšinējos Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures projekta (NMVP) vadītājas Māras Zirņītes, kā arī citu Latvijas zinātnieku – Ivara Austera, Ilzes Garozas, Ievas Gardas-Rozenbergas, Baibas Belas – padziļinātajos pētījumos un publikācijās, turpretī par t.s. jauno diasporu zināms samērā maz.

Respondenti kvalitatīvajām intervijām tika rekrutēti, izmantojot personīgos kontaktus, sociālās tīklošanās portālus, dažādas organizācijas, kā arī «sniega pikas» metodi. Balstoties uz pamatojuma teoriju (*grounded theory*; Strauss, Corbin 1990), pētnieki tiecās sasniegt pēc iespējas precīzu teorētisko izlasi un informācijas piesātinājumu. Par vienu no prioritātēm tika izvirzīts nodrošināt respondentu daudzveidību pēc vecuma, dzimuma, sociālā/nodarbinātības statusa, ārzemēs pavadītā laika un ģimenes statusa (bērni/nav bērnu). Tādējādi intervijas sniedz ieskatu cilvēku, kuriem ir dažāda dzīves pieredze un sociāli ekonomiskais statuss, motivācijā un attieksmēs.

Padziļināto interviju vadlīnijas atšķiras atkarībā no intervijas vietas un galvenās pētnieku interesējošās tēmas. Taču, lai nodrošinātu, ka informācija par noteiktiem jautājumiem ir salīdzināma starp pētījumā iekļautajām valstīm, daļa tēmu tika iekļauta visās intervijās ar ārpus Latvijas dzīvojošajiem (izglītība, nodarbinātība, ģimene, migrācijas pieredze, identitāte).

Vienlaikus tās atspoguļo kvantitatīvajā aptaujā ietvertās tēmas, nodrošinot efektīvu kvantitatīvo un kvalitatīvo datu integrāciju un uzlabojot padziļināto interviju potenciālu sniegt dziļāku ieskatu un izpratni par aptaujā konstatētajiem rādītājiem. Intervijas ar pieaugušajiem ilga no 26 minūtēm līdz 2 stundām un 16 minūtēm, taču lielākā daļa interviju norisinājās nedaudz ilgāk par stundu.

Intervijas tika transkribētas un interviju transkripti – anonimizēti, dzēšot informāciju, kas jebkādā veidā varētu atklāt respondenta identitāti. Līdzīgi kā kvantitatīvajos pētījumos, arī kvalitatīvajos reizēm respondentu atbilžu padziļinātai izpratnei un interpretācijai nepieciešama informācija par respondenta sociāli demogrāfisko raksturojumu, kā arī īpašajiem apstākļiem, kādos viņš atradās vai atrodas. Tādēļ pētnieki sagatavoja interviju protokolus, ietverot informāciju par:

1. Intervijas valodu, ilgumu un vietu, intervētāju;
2. Respondenta dzimšanas vietu, mītnes zemi, ārzemēs pavadīto laiku, vecumu, izglītību, dzimumu, ģimenes statusu, bērniem, nodarbinātības statusu, pilsonību, sabiedrisko un politisko aktivitāti;
3. Galvenajām intervijas tēmām un respondenta attieksmi pret tām.

Interviju protokoli padara vienkāršāku orientēšanos interviju materiālā un tā izmantošanu.¹ Lai palielinātu interviju paliekošu ietekmi zinātniskajā kopienā, tika panākta vienošanās ar NMVP par interviju deponēšanu projekta krātuvē, ļaujot saglabāt materiālu kā mūsu laika liecību. Arhīvā iekļautas tikai tās intervijas, kuras

¹ Piemēram, ja pētnieks vēlas analizēt, ko par noteiktu tēmu saka kāda konkrēta demogrāfiskā grupa dažādās valstīs, vai kā atšķiras dažādu demogrāfisko grupu viedokļi.

sniegušie respondenti piekrituši to ievietošanai Nacionālās mutvārdu vēstures krātuvē – kopumā deviņas intervijas.²

Pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» ietvaros papildus veiktas divas fokusa grupu diskusijas Vācijā (Berlīnē un Štutgartē), intervijas ar bērniem un ģimenēm, kā arī bērnu zīmējumu analīze Lielbritānijā, 18. novembra svinību novērojums Lielbritānijā (Pīterboro un Londonā) un Īrijā (Limerikā), emigrantu komunikatīvās tīklošanās analīze un ekspertu diskusija. Šo metožu lietojums detalizēti aprakstīts pašu pētnieku publikācijās. Kvalitatīvo interviju respondenti tika informēti un aicināti piedalīties arī kvantitatīvajā pētījumā.

Kvantitatīvo datu ieguves metodes

Projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros no 2014. gada 4. augusta līdz 31. oktobrim tika veikta līdz šim visapjomīgākā ārpus Latvijas dzīvojošo latviešu un Latvijas valstspiederīgo aptauja. Izmantojot tiešsaistes aptaujas metodi un balstoties uz daudzveidīgiem respondentu rekrutācijas kanāliem, tika aptaujāti 14 068 latvieši un Latvijas valstspiederīgie 118 valstīs. Tā ir apjomīgākā emigrantu no vienas valsts aptauja, kāda jebkad veikta Eiropā. Tā ir arī pirmā emigrantu aptauja, kas – lai gan atzīstot noteiktus riskus un ierobežojumus, kas saistīti ar aptaujas metodi un aprakstīti turpmākajās lappusēs šajā un nākamajā nodaļā – pretendē uz rezultātu vispārināmību uz Latvijas emigrantu kopienu neatkarīgi no vecuma, dzimuma, valodas, atrašanās valsts, izglītības un izceļošanas gada.

Pētījuma metodoloģija

Ņemot vērā emigrantu mītnes zemju daudzveidību un nepilnīgo informāciju, kas par tiem pieejama, gan Latvijā, gan citās valstīs emigrantu aptaujām tipiski izmanto tiešsaistes aptaujas internetā. Šāds risinājums realizēts arī pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» kvantitatīvās aptaujas organizācijā.

Jebkurā pētījumā būtiski vispirms definēt mērķa grupu, uz kuru tas orientēsies. Aptaujā tika lūgti piedalīties *visi latvieši un Latvijas valstspiederīgie* ārpus Latvijas. Šāda iekļaujoša, gan uz etnisko identitāti, gan pilsonību balstīta mērķa grupas definīcija aptver ne tikai latviešus, bet arī etniskās minoritātes (krievi, ukraiņi, ebreji u.c.), kā arī tos, kuri, iespējams, vairs nav Latvijas pilsoņi vai pat nav dzimuši Latvijā, tomēr saglabā saikni ar Latviju un jūtas latvieši.³

Diasporas jēdziens ir balstīts uz paša cilvēka individuālo identitātes izjūtu, tādēļ ir grūti definēt diasporas robežas, un precīzu datu par Latvijas diasporas apjomu nevienai organizācijai nav. Balstoties uz LR Ārlietu ministrijas (ĀM) izvērtējumu, kopējais Latvijas diasporas apjoms ir ap 370 000.⁴ Tādējādi var secināt, ka pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» aptaujā piedalījās 4% Latvijas diasporas pārstāvju. Kopš 2000. gada no Latvijas izbraukuši (un nav atgriezušies) ap 260 000 cilvēku

² Respondentiem tika jautāts arī, kam un kādā formā šim materiālam atļauts piekļūt (tikai pētniekam, projekta pētniekiem, LU pētniekiem vai jebkurai interesentam), kā arī lūgts precizēt jebkādas ierobežojumus šīs intervijas izmantošanā. Tā kā vienošanās tika panākta tikai 2014. gada vasarā, intervijas, kas veiktas pirms tam, t.i., kurās atļauja ievietot materiālu arhīvā netika prasīta, iekļaušanai arhīvā netika apsvērtas.

³ Pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» dati liecina, ka 9% no kopējā diasporas apjoma uzskata sevi par piederīgiem Latvijai, taču nav Latvijas valstspiederīgie, un 55% no šīs grupas ir «vecās diasporas» pārstāvji.

⁴ <http://www.mfa.gov.lv/tautiesiem-arzemes/diasporas-politika/diasporas-politika-latvija>

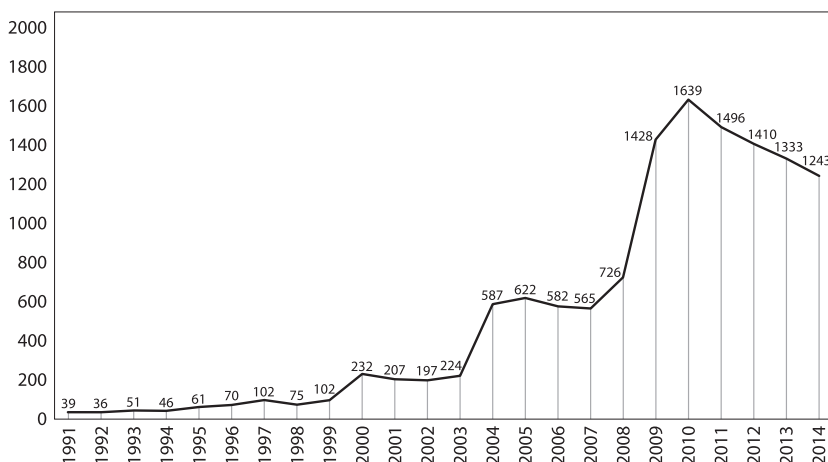
(Hazans 2016), bet «Latvijas emigrantu kopienas» izlasē ir 12 564 šai laikā izbraukušie (2.1. tabula), tātad aptauja aptver 5% no šīs grupas.

2.1. tabula. Respondentu pēdējās izbraukšanas no Latvijas gads

Emigrācijas vilnis	Skaitis izlasē	%
Visu mūžu ārpus LR	451	3,2
Pirms 1991. g.	467	3,3
1991.–1999. g.	586	4,2
2000.–2003. g.	871	6,2
2004.–2008. g.	3092	22,0
2009.–2011. g.	4594	32,7
Pēc 2011. g.	4007	28,5
Kopā	14 068	100

Vairums respondentu ir jaunās diasporas pārstāvji, kuri atstāja Latviju pēc 1991. gada, taču 6,5% pārstāv t.s. veco diasporu jeb trimdas latviešus, t.sk. otrās paaudzes ārzemēs dzīvojošos latviešus.⁵ Aplūkojot respondentu pēdējo ierašanās gadu savā mītnes zemē, redzam, ka lielākā daļa šobrīd ārvalstīs dzīvojošo diasporas pārstāvju aizbraukuši krīzes vai pēckrīzes gados (2.1. attēls).

2.1. attēls. Respondentu ierašanās gads mītnes zemē

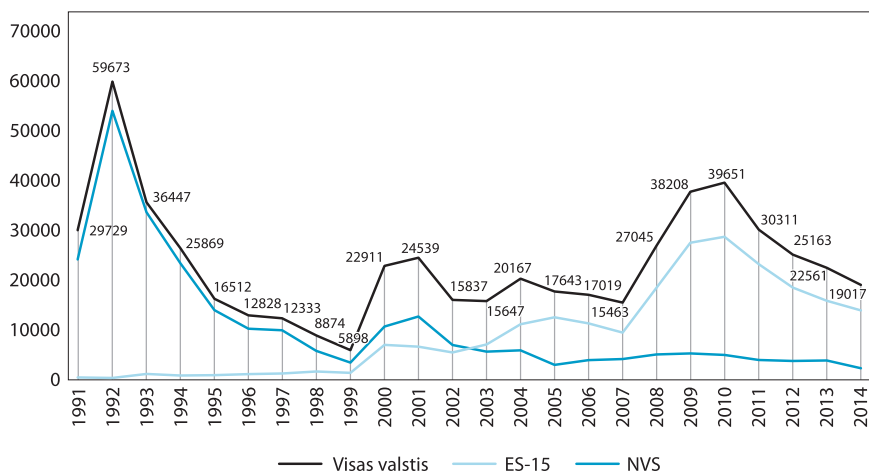
Piezīme. Attēlā nav atspoguļoti respondenti, kuri emigrēja pirms 1991. gada.

Līdzīgi emigrācijas vilņi iezīmējas arī Latvijas CSP datos (2.2. attēls) (sk. arī Hazans 2011: 70; Hazans 2013). Taču jāatzīmē, ka aptaujas respondentu vidū ir salīdzinoši maz tādu cilvēku, kas no Latvijas (pēdējoreiz) aizbrauca pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā. Tas liecina, ka liela daļa no viņiem nav Latvijas valstspiederīgie un neizjūt sevi kā Latvijas diasporas daļu.⁶

⁵ Jāatzīmē, ka ne visi «vecās diasporas» pārstāvji uztvēra, ka aptaujā aicināti piedalīties arī viņi. Tas nozīmē, ka turpmākās aptaujās tas īpaši jāakcentē.

⁶ Jāatzīmē, ka 2.1. un 2.2. attēls ir tikai aptuveni salīdzināmi: 2.2. attēlā parādīti visi, kas konkrētajā gadā emigrējuši, bet 2.1. attēlā fiksēts emigrantu pēdējais izbraukšanas gads. Iespējams, ka daļa no tiem, kas aizbrauca pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā, atgriezās Latvijā un pēdējoreiz aizbrauca atkal nesen. Tomēr šī grupa, visticamāk, ir neliela.

2.2. attēls. Ilgtermiņa emigrācija uz dažādām valstīm

Datu avots: Latvijas CSP.

Visvairāk atbilžu aptaujā saņemts no Lielbritānijas (4954), Vācijas (1476), Īrijas (1223), Norvēģijas (838), ASV (810), Zviedrijas (569), Dānijas (471), Nīderlandes (399) un Krievijas (399) (2.2. tabula). Šis sadalījums aptuveni atbilst ārējos statistikas avotos (OECD, Eurostat u.c.) pieejamajai informācijai (2.2. tabula), apliecinot, ka aptauja labi sasniegusi latviešus un Latvijas valstspiederīgos visās lielākajās mītnes zemēs. Īpaši aktīvi bijuši tautieši Austrijā, Somijā, Zviedrijā, Islandē, Beļģijā, Luksemburgā un Čehijā. Lielais aptaujas izlases apjoms ļauj analizēt rezultātus dažādu demogrāfisko grupu griezumā un ar iespējami augstāko precizitāti raksturot Latvijas diasporas viedokļus un attieksmes dažādās mītnes zemēs gan Eiropā, gan ārpus tās.

Lai aptauja adekvāti atspoguļotu Latvijas diasporas viedokli, būtiski, lai tajā būtu iespēja piedalīties jebkuram ārpus Latvijas dzīvojošajam latvietim vai Latvijas valstspiederīgajam neatkarīgi no vecuma, dzimuma, tautības vai valodu prasmēm. Līdzšinējie emigrantu pētījumi aptaujas anketas piedāvājuši aizpildīt tikai latviešu valodā, tādēļ tie faktiski nesasniedz Latvijas diasporas pārstāvjus, kuriem dzimtā ir krievu valoda, – vairāk nekā 40% kopš 2004. gada aizbraukušo vidū (Hazans 2016), pamatā atspoguļojot vien aizbraukušo latviešu viedokli.⁷ Aptaujas tikai latviešu valodā liedz iespēju tajās piedalīties arī «vecās diasporas» pārstāvjiem vai otrās paaudzes latviešiem, kuru latviešu valodas zināšanas nav teicamas, taču kuri jūtas kā Latvijas diasporas daļa (Koroļeva, Mieraņa 2015). Tādēļ mūsu piedāvāto aptaujas anketu respondenti varēja aizpildīt ne vien latviešu, bet arī krievu un angļu valodā. Anketu angļu valodā aizpildīja 99 cilvēki jeb 0,7% no kopējā respondentu skaita, krievu valodā – 1367 jeb 10% respondentu, pārējie – latviešu valodā. Šāda pieeja faktiski izskauž novirzi, kas var rasties mērķa grupas anketas valodas nepārzināšanas dēļ: ir ļoti maz Latvijas diasporas pārstāvju, kas nepārvalda nevienu no šīm valodām. Aptaujas mērķa grupas ve-

⁷ Turpretī informāciju par iedzīvotājiem, t.sk. imigrantiem apkopojošais Eiropas ienākumu un dzīves apstākļu apsekojums (EU-SILC), Eiropas darbaspēka apsekojums (ELFS), dažādu valstu tautskaites, kā arī starptautiskie salīdzinošie pētījumi aptaujas instrumentāriju nepiedāvā latviešu valodā, tādēļ tajos nav iespējas piedalīties tiem – atbilstoši «Latvijas emigrantu kopienas» datiem 7,5% Latvijas diasporas pārstāvju –, kuriem ir vājas vai ļoti vājas mītnes zemes valodas zināšanas.

cuma robežas netika norādītas, tomēr analizē paturētas intervijas ar respondentiem 15 vai vairāk gadu vecumā.

2.2. tabula. Respondentu un Latvijas diasporas pārstāvju (15 un vairāk gadu vecumā) mītnes zemes (%)

Nr.	Valsts	Aptaujas respondenti		Latvijas valstspiederīgie pasaulē		Kopš 2000. g. emigrējušie	
		Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%
1	Lielbritānija	4 954	35,2	70 502	33,3	67 359	43,8
2	Vācija	1 476	10,5	20 820	9,8	19 565	12,7
3	Īrija	1 223	8,7	16 557	7,8	15 557	10,1
4	Norvēģija	838	6,0	7 071	3,3	7 352	4,8
5	ASV	810	5,8	28 272	13,4	3 270	2,1
6	Zviedrija	569	4,0	3 679	1,7	4 587	3,0
7	Dānija	471	3,3	3 621	1,7	3 702	2,4
8	Nīderlande	399	2,8	2 699	1,3	2 859	1,9
9	Krievija	370	2,6	8 851	4,2	3 180	2,1
10	Beļģija	270	1,9	1 374	0,6	1 504	1,0
11	Kanāda	233	1,7	8 287	3,9	1 377	0,9
12	Somija	225	1,6	1 093	0,5	1 205	0,8
13	Francija	208	1,5	3 550	1,7	3 051	2,0
14	Austrija	203	1,4	847	0,4	742	0,5
15	Spānija	173	1,2	3 993	1,9	3 859	2,5
16	Itālija	162	1,2	2 074	1,0	2 092	1,4
17	Austrālija	160	1,1	9 984	4,7	222	0,1
18	Šveice	133	0,9	1 421	0,7	1 629	1,1
19	Igaunija	107	0,8	2 436	1,2	2 144	1,4
20	Islande	92	0,7	556	0,3	612	0,4
21	Kipra	76	0,5	951	0,4	978	0,6
22	Luksemburga	70	0,5	436	0,2	394	0,3
23	Lietuva	60	0,4	941	0,4	508	0,3
24	Grieķija	58	0,4	351	0,2	420	0,3
25	Čehija	52	0,4	270	0,1	332	0,2
26	AAE	48	0,3	96	<0,1	96	0,1
27	Turcija	42	0,3	147	0,1	156	0,1
28	Ukraina	41	0,3	1 433	0,7	330	0,2
29	Portugāle	40	0,3	328	0,2	526	0,3
30	Baltkrievija	39	0,3	1 215	0,6	279	0,2
31	Īzraēla	36	0,3	4 111	1,9	1 243	0,8
32	Brazīlija	35	0,2	482	0,2	333	0,2
33	Polija	34	0,2	334	0,2	1 207	0,8
34	Ķīna	28	0,2	36	<0,1	35	<0,1
35	Jaunzēlande	26	0,2	367	0,2	86	0,1
36	Cita valsts	298	2,0	2 292	1,1	1 156	0,8
37	Nav atbildes	9	0,1				
		14 068	100,0	211 477	100,0	153 947	100,0

Piezīme. Tabulā ietvertas tikai valstis, kuras pārstāv vismaz 25 respondenti. Informācija par Latvijas valstspiederīgajiem un kopš 2000. gada emigrējušajiem balstīta uz Māra Goldmaņa aprēķiniem, balstoties uz oficiālajiem statistikas datiem no OECD, Eurostat, PMLP, Latvijas CSP u.c.⁸ Aprēķina algoritms aprakstīts nākamajā nodaļā «Statistisko svaru dizains».

Arvien vairāk migrantu mūsdienās nenostabilizējas pastāvīgi vienā valstī, bet gan maina savu uzturēšanās vietu no vienas valsts uz citu vai arī uzskata par savu mītnes

⁸ Jāpiebilst, ka dažādu iemeslu dēļ oficiālie statistikas dati par zemu novērtē patiesos emigrācijas apjomus (Hazans 2013). Pēc Mihaila Hazana izvērtējuma, kopš 2000. gada vien no Latvijas izbraukuši un nav atgriezušies ap 260 000 iedzīvotāju (Hazans 2016).

zemi vairāk nekā vienu valsti (Nowicka 2007). Lai neizslēgtu specifiskas emigrantu grupas, kā sezonas strādnieki vai cilvēki, kuru darbs ietver pārvietošanos starp valstīm, aptauja aptver arī šīs grupas. Saskaņā ar respondentu sniegtajām atbildēm 19% Latvijas diasporas pārstāvju ir transnacionāls dzīvesveids, viņi dzīvo vienlaikus gan Latvijā, gan ārzemēs: 11% lielākoties ārpus Latvijas, 6% pārmaiņus Latvijā un ārzemēs un 2% pārsvarā Latvijā. Tie, kuri atzīmēja, ka dzīvo Latvijā, anketu aizpildīt netika aicināti.

Pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» aptaujā veiksmīgi realizēta arī metodoloģiska inovācija. Kā zināms, nevēlama novirze pētījumos var rasties tādēļ, ka aizņemtāki cilvēki neatrod laiku atbildēt uz anketas jautājumiem, turklāt motivācija piedalīties samazinās, ja anketa ir gara (Galesic, Bosnjak 2009). Tādēļ šajā aptaujā respondentiem tika piedāvāta iespēja aizpildīt īsāko anketas versiju (20 minūtes) vai pilnu anketas versiju (30 minūtes). 66% respondentu izvēlējās pilno versiju. Pārējiem (34%) daļa jautājumu netika uzdots. Kā papildus inovatīva metode tika izmantota jautājumu rotēšana, t.i., respondentiem, kuri bija izvēlējušies īsāko anketas variantu, pēc nejausības principa tika uzdots viens no diviem rotējamiem jautājumu blokiem. Šāda metode ļauj izziņāt plašu interesējošo jautājumu loku, vienlaikus nepadarot anketas aizpildi pārlietu ilgu un nogurdinošu.⁹ Pēc pētījuma vidējais anketas aizpildes ilgums tika aprēķināts kā 35 minūtes, t.i., mazliet lielāks nekā prognozēts. Lai mazinātu risku, ka anketas garuma dēļ respondents to neaizpilda līdz galam, aptaujas forma sniedza iespēju pārtraukt anketas aizpildi un atsākt to atkal – no vietas, kur tā bija pārtraukta – respondentam ērtākā laikā. Kopumā 9284 respondenti (66%) aizpildīja anketu pilnībā un 4784 – daļēji, t.i., kādā brīdī pārtrauca anketas aizpildi. Ņemot vērā anketas garumu, šis ir ļoti labs rādītājs un liecina par respondentu augsto motivāciju piedalīties aptaujā.

Ārpus Latvijas dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo dzīves ceļi ir ļoti atšķirīgi, tādēļ anketas, kas aptvertu visas dažādās situācijas, izstrāde ir ārkārtīgi sarežģīta. Pētnieku izstrādātā anketa tika testēta, izmantojot kognitīvās intervijas (10) un tiešsaistes testēšanas (*web-probing*) tehniku (23), kas ir īpaši piemērota pētījumiem internetā. Anketu sākotnēja testēšana ir ārkārtīgi būtiska, lai uzlabotu pētījuma iekšējo validitāti.¹⁰ Tas ļauj pārliecināties, ka respondenti spēj sniegt atbildi uz jautājumu, interpretē to tāpat kā pētnieki un ka jautājumi ir atbilstoši respondentu situācijai (Willis 2005; Behr et al. 2012).

Respondentu rekrutācija

Respondentu rekrutācija emigrantu aptaujās ir īpašs izaicinājums, jo tiešā veidā ietekmē izlases reprezentativitāti. Lai sasniegtu visus Latvijas diasporas pārstāvjus neatkarīgi no vecuma, dzimuma, izglītības, nodarbošanās un tautības, respondentu piesaistei aptaujai būtiski izmantot pēc iespējas daudzveidīgus un dažādus kanālus (Koroļeva, Mieriņa 2015). Tieši šāda pieeja likta lietā projekta «Latvijas emigrantu kopienas» aptaujā.

⁹ Ļoti rūpīgi tika izvērtēts, kā grupēt jautājumus rotējamos blokos tā, lai būtu iespējama visu hipotēžu pārbaude un interesējošo jautājumu saistības analīze. Viens no jautājumu blokiem (R1) koncentrējās uz politiskajām attieksmēm un padziļinātu nodarbinātības situācijas un izglītības analīzi, turpretī otrs (R2) – uz padziļinātu sociālo tīklu analīzi, kultūras un valodas saglabāšanu, reigrācijas plānu un mediju lietojumu. Tādējādi uz daļu jautājumu daļa respondentu (vidēji ap 15%) rotācijas dēļ nav atbildējuši. Precīzs atbildējušo skaits uz konkrētiem jautājumiem norādīts pētnieku publikācijās tabulās un attēlos.

¹⁰ Iekšējā validitāte (*internal validity*) ir rezultātu precizitātes, atbilstības un objektivitātes rādītājs. Atbilstoši TNS definīcijai (TNS 2015) tā raksturo, «cik precīzi pētījums nomēra tieši to, ko tas paredz nomērit, un vai visi svarīgie pētāmo parādību raksturojošie aspekti ir iekļauti mērījumā. Tas parāda, cik kvalitatīvi pētījuma objekts un to raksturojošie aspekti tiek operacionalizēti jeb pārveidoti kvantitatīvi nomērāmos kritērijos, un rezultātā – cik precīzi iegūtie dati atspoguļo realitāti. Tas ietver arī to, cik precīzas ir pētāmo jautājumu skalas un iekļautie atbilžu varianti.»

Respondentu rekrutācijai izmantoti:

- sociālo tīklu portāli *Facebook, draugiem.lv, Vkontakte, Odnoklassniki, latviesi.com*,¹¹
- lielākie Latvijas ziņu portāli: *Delfi, Tvnet, Apollo, Inbox*;
- vēstniecības, diasporas organizācijas, diasporas mediji, diasporas interešu grupas, draudzes, latviešu skolas u.c.

Pētnieki sagatavoja informācijas izplatīšanas kanālu sarakstu, kas ietvēra 187 dažādas diasporas organizācijas un asociācijas (korus, deju kolektīvus u.c.), latviešu kultūras centrus, draudzes un citas organizācijas, kas populāras Latvijas diasporas vidū. Lielākajai daļai informācija par pētījumu tika nosūtīta elektroniski, bet daļa saņēma arī informatīvos bukletus un plakātus izvietojšanai savās telpās vai izplatīšanai saviem biedriem.

Ar ĀM atbalstu informatīvie bukleti un baneri tika padarīti pieejami arī lielākajā daļā Latvijas vēstniecību Eiropā, un plakāti tika izvietoti apmeklētājiem redzamā vietā. Tā kā aptauja daļēji norisinājās vēlēšanu laikā, šis informēšanas veids bija ļoti efektīvs, jo informāciju redzēja tie, kuri ieradās balsot vēstniecībā.

Papildus tika apzinātas Latvijas diasporas tiešsaistes grupas internetā, un, kad vien iespējams, informācija izplatīta caur tām. Par pētījumu tika informēti arī 37 diasporas mediji (*latviansonline.com, latviesi.com, latviesiamerika.com, anglobalticnews.co.uk* u.c.), un lielākā daļa no tiem pārpublicēja preses relizes un izvietoja informāciju par pētījumu savā mājaslapā.

Aicinājums piedalīties aptaujā ar šo organizāciju piekrišanu tika izvietots mājaslapās, kuras regulāri apmeklē mērķa grupas pārstāvji: ĀM, NVA, LPS un vairāku pašvaldību mājaslapās.

Informācija par aptauju tika publicēta arī ELA mājaslapā un PBLA apkārtrakstā, apziņojot šo organizāciju biedrus. Arī daudzu mazāku diasporas organizāciju mājaslapās bija izvietota informācija par aptauju. Ar LVA starpniecību informācija tika izsūtīta arī latviešu skolām ārpus Latvijas.

Daudzi respondenti tika rekrutēti caur sociālās tīklošanās portālu *draugiem.lv* – populārāko šāda veida portālu Latvijā. Ņemot vērā, ka ne visi emigranti lieto *draugiem.lv* un daļa dod priekšroku citiem sociālās tīklošanās portāliem, informācija par pētījumu tika izvietota arī *Facebook, Vkontakte* un *Odnoklassniki*. Sociālās tīklošanās portālos *draugiem.lv, Facebook, Odnoklassniki* un *Vkontakte* respondentu piesaiste pamatā notika ar baneru palīdzību, atlasot pēc pieejamajiem parametriem kā mērķa grupu cilvēkus no Latvijas (vai latviešus), kuri šobrīd atrodas ārpus Latvijas. Informācija tika izsūtīta arī Ģirta Zeidenberga e-pastu listei un *latviesi.com* reģistrētajiem lietotājiem.

Papildus respondentu rekrutācijas kanāls bija lielākie Latvijas ziņu portāli: *Delfi, Inbox, Tvnet* un *Apollo*, kas pētījuma realizācijas laikā izvietoja informāciju par projektu (banera formā) savā portālā latviešu un krievu valodā. Informatīvais baneris tika ievietots arī portālā *gorod.lv*, kas īpaši populārs Latgales reģionā, kurā vērojami vieni no augstākajiem emigrācijas rādītājiem. Kā liecina pētījuma dati, ziņu portālu izmantošanas respondentu rekrutēšanai priekšrocība, salīdzinot ar sociālajiem medijiem, ir tā, ka Latvijas ziņu portālus lasa ļoti daudzi (75%) diasporas pārstāvji, pie tam visdažādākā vecuma, nodarbošanās un izglītības līmeņa cilvēki. Tādējādi informācijas izvietošana ziņu portālos ļauj sasniegt daudzveidīgu respondentu loku.

¹¹ Īpaša uzmanība tika pievērsta tam, lai būtu pārstāvēti gan latviešu, gan krievu vidū populāri portāli; gan tie, kurus izmanto jaunā diaspora, gan tie, kas populāri pamatā vecās diasporas vidū.

Respondentu piesaistes un informēšanas par aptauju nolūkos aptaujas laikā tika nodrošināta pēc iespējas plašāka pētījuma publicitāte. Pētnieki sniedza intervijas latviešu un krievu medijos, tika sagatavotas trīs preses relīzes un publicēti populārzinātniski raksti dažādos medijos, kas populāri diasporas vidū, t.sk. *Anglo-Baltic News (ABN)* un *gorod.lv*. Pētnieki piedalījās vairākās konferencēs, t.sk. PBLA konferencē 2014. gada 6.–7. oktobrī, AEMI (Association of European Migration Institutions) konferencē 2014. gada 24.–25. septembrī un Kultūras ministrijas konferencē «Latvieši pasaulē – piederīgi Latvijai» 2014. gada 11.–12. jūlijā. Saite uz pētījumu ar uzaicinājumu piedalīties tika ievietota īpaši izveidotā projekta mājaslapā *www.migracija.lv* latviešu, krievu un angļu valodā.

Īpašs izaicinājums jebkurā aptaujā ir trūcīgāko un mazāk izglītoto sociālo slāņu sasniegšana, kuri ir relatīvi neaktīvi, t.i., nelasa ziņu portālus, neizmanto sociālās tīklošanās vietnes un neapmeklē nekādas organizācijas vai asociācijas. Lai sasniegtu vairāk šīs grupas pārstāvju, aptaujas popularizēšanai papildus tika izmantots *Google Adwords*. Aicinājumu piedalīties aptaujā rādīja tiem, kuri meklētājā ievadīja noteiktus atslēgas vārdus (piemēram, vēstniecība, Latvija, ziņas Latvijā, darbs Lielbritānijā, latvieši Īrijā, Latvijas Radio 2 u.tml.) latviešu vai krievu valodā, atrodoties ārpus Latvijas. Var pieņemt, ka vismaz šādā veidā internetu lieto gandrīz ikviens ārzemēs dzīvojošais Latvijas valstspiederīgais.

Statistiskā analīze liecina, ka 23,6% respondentu, kuru ceļu uz aptauju bija iespējams identificēt, noklikšķināja uz aptaujas saiti *migracija.lv*. Tie ir cilvēki, kas par aptauju uzzināja medijos, redzēja informatīvos plakātus vēstniecībās vai organizācijās, kuriem par aptauju pastāstīja draugi vai radnieki u.tml. 15% izmantoja tiešo saiti uz aptauju. Visticamāk, viņi saiti uzgāja vienā no publikācijām medijos vai viņiem šo saiti pārsūtīja draugi. Aptuveni 10% tika piesaistīti caur sociālās tīklošanās portālu *draugiem.lv*. Var secināt, ka *draugiem.lv* ir neatsverams un ārkārtīgi būtisks respondentu piesaistes kanāls. Cits svarīgs informācijas avots par aptauju bija *Tvnet* latviešu valodā (6,2%). Starp rekrutācijas kanāliem krievu valodā nozīmīgākie bija *Delfi* krievu valodā, kam sekoja *Odnoklassniki* un *Vkontakte*. *Latviesi.com* piesaistīja 1,1% respondentu un LR Ārlietu ministrija – 0,9%. Tomēr precīzu informāciju par to, cik daudz respondentu piesaistījis katrs kanāls, iegūt nav iespējams, jo pastāv iespēja, ka cilvēks ierauga informāciju vienā kanālā, taču pēc tam aiziet uz aptaujas lapu citādi (piemēram, tieši no *migracija.lv* lapas).

2.3. tabula. Respondentu rekrutācijas kanāli

	%		%
migracija.lv	23,6	Tvnet RUS	0,9
aptauja.migracija.lv	14,7	Ārlietu ministrija	0,9
draugiem.lv	10,1	Odnoklassniki	0,9
Tvnet LAT	6,2	Vkontakte	0,7
Share buttons LAT	1,9	Share buttons RUS	0,5
AdWords LAT	1,7	Delfi LAT	0,5
Delfi RUS	1,1	Cits	0,5
Latviesi.com	1,1	Nav identificējams	34,6

Piezīme. *draugiem.lv* pirmās dienas statistika balstīta uz izvērtējumu.

Cilvēki, kas aizpildīja anketu, varēja izmantot sociālās tīklošanas vietni *Twitter* informācijas par aptauju pārpublicēšanai – no šīs pašas mājaslapas vai koplietot to sociālās tīklošanās vietnē *Facebook* un *Google+*, ko daudzi respondenti arī izmantoja. Tas ļāva palielināt respondences līmeni, uzlabojot izlases precizitāti.

Pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas» izmantotā kompleksā pieeja ir ļoti laiktietlīpīga, taču nodrošina vislielāko izlases apjomu un labāko iespējamo ārējo validitāti¹². Pateicoties aptaujas informatīvo atbalstītāju – ĀM, *draugiem.lv*, *Tvnet*, *In-box*, *Delfi*, *Anglo-Baltic News*, *latviansonline.com*, *latviesi.com* – atbalstam un aktīvam projekta komandas darbam, respondentu piesaiste aptaujā tika veikta ļoti ekonomiski un iekļāvās nelielā budžetā.

Aptaujas reprezentativitāte

Jautājums, uz kuru būtiski sniegt atbildi, ir – vai, ņemot vērā, ka projekta «Latvijas emigrantu kopienas» aptaujā piedalījās ārkārtīgi liels skaits ārpus Latvijas dzīvojošo (14 068), iegūtie rezultāti uzskatāmi par reprezentatīviem, t.i., tādiem, kas raksturo situāciju mērķa grupā kopumā? Diemžēl izlases apjoms vien reprezentatīvātī negarantē. Jāņem vērā arī aptaujas veikšanas metode, izlases modelis un mērķa grupas specifika.

Pirmkārt, projekta «Latvijas emigrantu kopienas» aptauja veikta internetā. Palielinoties interneta lietošanas izplatībai, tiešsaistes aptaujas pētnieku vidū kļūst arvien populārākas un ierastākas, pie tam metodoloģiskie pētījumi liecina, ka aptaujas veids pats par sevi, visticamāk, nerada novirzi salīdzinājumā ar citiem aptaujas veikšanas veidiem (Grandcolas, Rettie, Marusenko 2003). Lielākie potenciālie riski saistīti ar izlases novirzēm, ko rada pašizlase un mērķa grupas pārstāvju sasniedzamība internetā (Bethlehem 2010). Daļa iedzīvotāju joprojām internetu nelieto, un šo grupu aptauja internetā nesasniedz. Cik nopietna ir šī problēma, runājot par Latvijas diasporu? Jaunākā *Eurostat* informācija liecina, ka vidēji Eiropas Savienībā un Latvijā internetu pēdējo trīs mēnešu laikā lietojuši 75% iedzīvotāju. Pēc Latvijas Interneta asociācijas apkopotajiem datiem, interneta lietotāju skaits Latvijā ir 80% no iedzīvotāju skaita.¹³ Vecuma grupā no 16 līdz 24 gadiem internetu vismaz reizi nedēļā lieto gandrīz visi ES jaunieši, un arī vecuma grupā 25–54 gadi 80% internetu lieto vismaz reizi mēnesī.¹⁴ Tā kā emigrantu vidū pārsvarā dominē jauni cilvēki, salīdzinoši neliela ir gados vecāku emigrantu grupa, kas internetu varētu nelietot. Turklāt, ņemot vērā interneta sniegtās iespējas lēti sazināties ar tuviniekiem Latvijā, var pieņemt, ka emigrantu vidū interneta lietošanas rādītāji ir augstāki nekā vidēji Latvijā. Pat ja cilvēks internetu izmanto tikai informācijas meklēšanai, viņš varēja uzzināt par aptauju caur *Google Adwords*. Ja cilvēks internetu praktiski nelieto, viņš varēja par aptauju uzzināt, ejot balsot vēlēšanās vai mainot pasi vēstniecībā, vai arī sarunājoties ar draugiem un paziņām.¹⁵ Var secināt, ka mūsu gadījumā nobīde, kuru izraisa interneta nelietošana noteiktā potenciālo respondentu grupā, ir neliela.

¹² Ārējā validitāte (*external validity*) liecina par rezultātu vispārināmību. Atbilstoši TNS definīcijai (TNS 2015) tā raksturo, «cik lielā mērā ir panākts, ka pētījuma rezultāti, kas iegūti, aptaujājot tikai daļu iedzīvotāju (izlases grupu), ir droši attiecināmi uz plašāku sabiedrības daļu».

¹³ Internet World Stats: <http://www.internetworldstats.com>

¹⁴ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Internet_use_statistics_-_individuals

¹⁵ Bija situācijas, kad draugi un paziņas arī palīdzēja vecākiem cilvēkiem anketu aizpildīt.

Otrkārt, pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» aptaujā, kā tas ir raksturīgi tiešsaistes aptaujām, netika veidots izlases ietvars, aicinot piedalīties noteiktus iepriekš atlasītus mērķa grupas pārstāvjus; aptaujā varēja piedalīties jebkurš mērķa grupas pārstāvis, kurš to vēlējas. Tas nozīmē, ka jārēķinās ar tradicionālajiem pašizlases ierobežojumiem (Bethlehem 2010; Grandcolas, Rettie, Marusenko 2003). Tiesa, pašizlases izraisītā izlases novirze mūsu gadījumā ir līdzīga tai, ko jebkurā aptaujā rada nerespondence.¹⁶ Piemēram, sagaidāms, ka izlasē mazāk piedalījušās marginālās vai sociāli atstumtās sabiedrības grupas, kā cilvēki, kuriem nav darba vai konkrētas dzīvesvietas pašreizējā mītnes zemē, kuriem ir problēmas ar alkoholu vai narkotikām, kuri atrodas institūcijās (cietumos, slimnīcās u.c.), kuri nelieto datoru vai dzīvo un strādā tālu laukos bez piekļuves internetam. Iespējams, ka vairāk tendēti piedalīties aptaujā būs tie diasporas pārstāvji, kuriem ir pozitīva emigrācijas pieredze, īpaši negatīva attieksme pret Latviju, ļoti spēcīga latviskā identitāte vai tamlīdzīgi. Šo hipotēzi tiešā veidā pārbaudīt nav iespējams, jo mēs nezinām un nevaram salīdzināt, kādi ir to cilvēku viedokļi, kuri nepiedalījās aptaujā. Taču mēs varam pieņemt, ka ar vēlmi vai nevēlēšanos, spēju vai nespēju piedalīties aptaujā saistītie viedokļi atspoguļojas noteiktos demogrāfiskos parametros. Tādēļ, salīdzinot, kā aptaujas izlasē iekļuvušie atšķiras no imigrantu no Latvijas profila, kas iegūts tautskaitēs un no citiem oficiālajiem reģistriem citās valstīs, mēs varam gūt priekšstatu par to, kuras grupas aptauja sasniesusi vājāk, tādējādi, iespējams, radot noteiktu izlases novirzi.

Projekta ietvaros no Eurostat, OECD, Lielbritānijas ONS un citiem oficiālajiem statistikas avotiem pētnieki apkopoja jaunāko un precīzāko informāciju par vecuma, dzimuma, valodas, izglītības, mītnes zemes un izceļošanas gada sadalījumu Latvijas emigrantu kopienās dažādās valstīs. Ņemot vērā pētījuma dizaina specifiku (tiešsaistes aptauja internetā), sagaidāms, ka respondentu vidū neproporcionāli vairāk nekā ģenerālajā kopumā varētu būt pārstāvēti Latvijas emigranti ar augstāku izglītības līmeni, no apdzīvotām vietām ar augstāku urbanizācijas pakāpi, jaunāki cilvēki, sievietes, kā arī latviešu tautības emigranti (Stoop 2005; Sax, Gilmartin, Bryant 2003; McCollum, Apsite-Berina 2015). Salīdzinot aptaujas datus ar oficiālo statistiku par Latvijas emigrantiem, redzams, ka lielākā novirze vērojama attiecībā uz tautību sadalījumu – krievvalodīgie aptaujā pārstāvēti krietni mazāk.¹⁷ Tomēr tas, ka 21% aptaujāto norādījis, ka pirms aizbraukšanas ģimenē runāja krievu valodā, uzskatāms par ļoti labu rezultātu, ņemot vērā, ka līdzšinējās Latvijas emigrantu aptaujās krievvalodīgie nav pārstāvēti gandrīz nemaz.

Aptaujas izlases datu salīdzinājums ar OECD datiem par Latvijā dzimušajiem imigrantiem, rāda, ka atsevišķās valstīs aptaujas datus vērojama samērā liela novirze par labu augstākam izglītības līmenim. Salīdzinoši vairāk pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas» piedalījušās sievietes: aptuveni divas trešdaļas respondentu ir sievietes, un šī proporcija ir augstāka nekā tā, kas novērojama statistikas datos.¹⁸ Novirze pēc vecuma ir atšķirīga dažādās valstīs, taču kopumā ir neliela.

¹⁶ Ņemot vērā mērķtiecīgi organizēto un nodrošināto publicitāti un to, ka aptauja norisinājās trīs mēnešus, reti kurš ārvalstīs dzīvojošais šo aptauju nebūs ievērojis vispār. Ja cilvēks izvēlēties nepiedalīties, tas būtībā neatšķiras no atteikuma piedalīties aptaujā. Lielais izlases apjoms arī ir būtisks, lai mazinātu pašizlases novirzi.

¹⁷ Detalizētu izlases aprakstu sk. nākamajā nodaļā par statistisko svaru dizainu.

¹⁸ Augstāka sieviešu proporcija ir raksturīga jebkurai aptaujai (sk., piemēram, McCollum, Apsite-Berina 2015, kur šī proporcija ir ļoti līdzīga).

Līdzīgi kā ierasts jebkurā kvantitatīvā iedzīvotāju aptaujā, lai koriģētu novirzes, ko rada nedaudz atšķirīgais sociāli demogrāfiskais respondentu sastāvs, un atbildes korekti reprezentētu dažādās valstīs dzīvojošus emigrantus un dažāda vecuma, dzimuma, valodas un izglītības proporcijas Latvijas emigrantu vidū, pētījuma dati tika statistiski svaroti, izmantojot jaunākos datus par emigrantiem no Latvijas, ko sniedz OECD, *Eurostat*, PMLP, Lielbritānijas ONS un Latvijas CSP. Būtiski, ka mūsu izlase ir ārkārtīgi liela un nozīmīgs respondentu skaits pārstāv visdažādākās emigrantu grupas – gan latviešus, gan citu tautību cilvēkus, gan augstāk un zemāk izglītos. Tas ir svarīgi, lai aprēķinātu korektus statistiskos svarus un varētu vispārināt rezultātus uz visiem ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem un Latvijas valstspiederīgajiem, ne tikai mūsu respondentiem. Svaru dizains aprakstīts nākamajā nodaļā.

Statistiskie svāri koriģē vecuma, dzimuma, valodas, izglītības, mītnes zemes un (pēc 2000. g. svaros) emigrācijas viļņa neatbilstošās proporcijas izlasē, tomēr datu svārošana nevar pilnībā atrisināt reprezentativitātes problēmas, kas iekodētas aptaujas metodes un izlases dizainā. Iespējams, ka atsevišķas novirzes svāri nespēj koriģēt, jo, piemēram, pēc apdzīvotās vietas tipa vai nodarbošanās informācijas trūkuma par visām valstīm dēļ svārošana nav veikta.

Pieejamie dati par imigrantu no Latvijas dzīvesvietu liecina, ka nav pamata uzskatīt, ka aptaujā daudz mazāk piedalījušies laukos dzīvojošie Latvijas emigranti (2.4. tabula). Pēc Īrijas CSO rīcībā esošās informācijas, Dublinā dzīvo 19% imigrantu no Latvijas, savukārt Īrijas respondentu vidū Dublinu kā savu dzīvesvietu atzīmējuši 23%. Ciematā vai lauku teritorijā dzīvo attiecīgi 12% un 10% Latvijas emigrantu.

2.4. tabula. Apdzīvotās vietas tips

	Īrijas CSO dati par imigrantiem no Latvijas (%)	Aptaujas dati (Jūs šobrīd dzīvojat...?) (%)
Dublina	19	23
Cita pilsēta	69	67
Ciematā vai lauku teritorijā	12	10

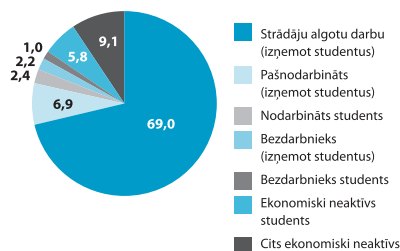
Avots: Īrijas CSO un aptaujas dati.

Lai pārliecinātos, vai pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» aptauja nav saņiegusi tikai nodarbinātos un augstāk kvalificētos diasporas pārstāvjus, salīdzināsim Lielbritānijā dzīvojošo respondentu nodarbinātības profilu ar Lielbritānijas ONS sniegto Latvijas valstspiederīgo nodarbinātības profilu, kas balstīts uz tautskaites datiem. Kā redzam 2.3. attēlā, atbilstoši tautskaites datiem par Angliju un Velsu 2011. gadā 78% Latvijas valstspiederīgo bija nodarbināti (algoti darbinieki vai pašnodarbinātie), 3,2% bija bezdarbnieki, 6% bija ekonomiski neaktīvi studenti, bet 9% bija ekonomiski neaktīvi, nebūdami studenti (t.i., pensionāri, bērna kopšanas atvaļinājumā, ilgstoša slimība u.c.). Turpretī aptaujas respondentu vidū bija 78% nodarbināto, 2,4% bezdarbnieku un 13% ekonomiski neaktīvo, kas nav studenti.¹⁹ Var secināt, ka aptaujas respondentu nodarbinātības rādītāji būtiski neatšķiras no tautskaitē iegūtajiem datiem par Latvijas emigrantiem.

¹⁹ Jāpiebilst, ka aptaujā respondenti varēja atzīmēt tikai vienu atbildi, tādēļ salīdzināt studentus un to nodarbošanos ar Lielbritānijas tautskaites datiem, kur studenti varēja atzīmēt arī kādu citu nodarbi, ir grūti.

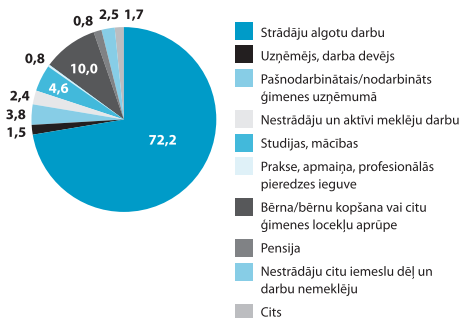
2.3. attēls. Lielbritānijā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo nodarbošanās

Lielbritānijas ONS dati

2011. g. Lielbritānijas tautskaites dati par Latvijas valstspiederīgajiem 16+ gadu vecumā Anglijā un Velsā.

Aptaujas dati

2014. g. «Latvijas emigrantu kopienas» nesvarotie dati par latviešiem un Latvijas valstspiederīgajiem Lielbritānijā 15+ gadu vecumā.

Profesiju klasifikācijai pieņemts izmantot Starptautiskās darba organizācijas izstrādāto Starptautisko profesiju klasifikatoru (ISCO-08). Kā redzam 2.5. tabulā, atbilstoši Lielbritānijas ONS datiem, kas iegūti 2011. gada tautskaitē, lielākā daļa Anglijā un Velsā dzīvojošo Latvijā dzimušo imigrantu ir nodarbināti mazkvalificētajās profesijās – 44% devītajā grupā (vienkāršās profesijas) un 19% astotajā (iekārtu un mašīnu operatori un izstrādājumu montieri). Aptaujas respondentu vidū devītās un astotās grupas profesiju īpatsvars ir attiecīgi 21% un 11%. Tāpat aptauja ļoti vāji sasniegusi tos, kuri strādā kā kvalificēti lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības darbinieki, tomēr iespējams, ka ierobežotas informācijas dēļ daļa šīs grupas pārstāvju iekodēta 9. grupā kā vienkārši strādnieki.²⁰ Tiešā veidā aptaujas dati ar Lielbritānijas statistikas datiem nav salīdzināmi kaut vai tādēļ, ka Lielbritānijas tautskaites dati ir no 2011. gada, un pēdējā laikā augsti kvalificēto emigrantu īpatsvars no Latvijas pieaug (Hazans 2016). Papildus jāatzīmē, ka 985 respondenti jeb 7% nodarbināto atteicās nosaukt savu pašreizējo profesiju, un ir ļoti ticams, ka tie ir tieši mazāk kvalificētus darbus strādājošie. Tomēr, pat ja pieņem, ka visi viņi strādā mazkvalificētus darbus, kopējais 6., 8. un 9. profesiju grupā strādājošo skaits respondentu vidū ir 40,8% pretstatā Lielbritānijas ONS 70,2%. Jāsecina, ka mazāk kvalificētajiem emigrantiem bija salīdzinoši mazāka varbūtība iekļūt aptaujā. Šo disbalansu statistisko svaru piemērošana, ņemot vērā, ka dati tika svaroti arī pēc izglītības, nedaudz mazina, tomēr lielā mērā tas saglabājas arī pēc svorošanas. Tas liecina, ka Latvijas emigrantu gadījumā izglītība nav cieši saistīta ar profesiju. Tieši Lielbritānijā daudz Latvijas valstspiederīgo ar augstāko izglītību strādā vienkāršu darbu. Pēc Lielbritānijas ONS datiem, Anglijā un Velsā 9. grupas profesijās strādā 27% Latvijā dzimušo, kuriem ir augstākā izglītība.²¹

Kā jau minēts, ir ļoti iespējams, ka aptauja nav sasniegusi arī kādas marginālās grupas (bezpajumtnieki, alkohola atkarīgie, nelegāli nodarbinātie, depresijā nonākušie, ku-

²⁰ Profesijas tika kodētas uz atvērto jautājumu pamata. Vispārīgas atbildes, kā, piemēram, «strādāju fermā», «siltumnīcas» vai «mežsaimniecības darbi», tika iekodētas 9. grupā, tomēr iespējams, ka daļai šo cilvēku ir atbilstoša izglītība, t.i., viņi ir kvalificēti lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības darbinieki.

²¹ Vērojamas būtiskas atšķirības atkarībā no ieceļošanas gada. 9. grupas profesijās uz tautskaites brīdi 2011. gadā strādāja tikai 13% to iebrāucēju ar augstāko izglītību, kuri ieradās pirms 2004. gada, 23% no tiem, kuri ieradās 2004.–2008. gadā, bet 38% no tiem, kuri ieradās 2009.–2011. gadā.

rus nekas neinteresē, u.tml.). Taču šīs grupas diemžēl nesasniedz neviena aptauja, t.sk. starptautiski salīdzinošās aptaujas un oficiālās tautskaites. Lai sasniegtu šīs grupas, kā arī dažus procentus emigrantu, kuri vispār nelieto internetu, būtu ieteicams nākotnē papildināt tiešsaistes aptauju ar mērķētām tiešajām intervijām ar to grupu pārstāvjiem, kurus, visticamāk, aptauja internetā nesasniedz. Ārkārtīgi augsto aptaujas veikšanas izmaksu dēļ šādu papildinājumu iespējams ieviest tikai atsevišķās galvenajās Latvijas diasporas mītnes zemēs, piemēram, Īrijā un Lielbritānijā.²² Zināmu priekšstatu arī par šo marginālo grupu viedokļiem sniedz padziļinātās intervijas, kas veiktas pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» ietvaros.

Lai gan pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» aptaujas veikšanas metode ietver zināmus riskus attiecībā uz rezultātu reprezentativitāti, kuri aprakstīti iepriekšējās lappusēs, veikti visi iespējamie soļi, lai uzlabotu datu drošticamību. Rūpīgais pieredzējušo pētnieku darbs nodrošina, ka aptaujas rezultāti sniedz visprecīzāko informāciju par Latvijas diasporas pārstāvju viedokļiem un attieksmēm neatkarīgi no vecuma, dzimuma, valodas, izglītības un mītnes zemes.

2.5. tabula. Nodarbināto sadalījums profesiju pamatgrupās

		Lielbritānijas ONS dati, 2011	Respondenti Lielbritānijā, nesvaroti aptaujas dati
1	Vadītāji	3,3	2,8
2	Vecākie speciālisti	4,1	10,7
3	Speciālisti	4,2	13,1
4	Kalpotāji	4,8	10,3
5	Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki	8,8	15,0
6	Kvalificēti lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības darbinieki	6,8	0,5
7	Kvalificēti strādnieki un amatnieki	4,5	8,3
8	Iekārtu un mašīnu operatori un izstrādājumu montieri	19,1	11,0
9	Vienkāršās profesijas	44,3	21,3
99	Atsakās atbildēt/nav atbildes	-	7,0

Avoti: Lielbritānijas ONS dati par Latvijā dzimušajiem imigrantiem Anglijā un Velsā 16+ gadu vecumā.

Datu faila sagatavošana analīzei

Rezultātu uzticamībai ļoti būtiska ir arī rūpīga datu faila sagatavošana un «tīrīšana». Sākotnēji datu failā bija 15 760 ieraksti jeb anketas. Vispirms no datu faila tika izslēgtas 1235 anketas, kurās respondents bija atbildējis tikai uz dažiem pirmajiem jautājumiem. Tika pieņemts, ka lielākajā daļā šo gadījumu cilvēks vienkārši ieskatījies anketā, lai redzētu, par ko ir šis pētījums, tādēļ atzīmētās atbildes nebūtu uzticamas. 408 anketas no datu faila tika dzēstas kā dublikāti. Piecas anketas tika dzēstas neatbilstoša vecuma dēļ (respondents jaunāks par 15 gadiem). Visbeidzot, 43 anketas tika dzēstas pēc tam, kad anketu iekšējās loģikas pārbaude uzrādīja, ka tām ir ļoti zema uzticamība (iespējama nenopietna vai nepatiesa aizpilde). Kopējais anketu skaits datu failā pēc šo ierakstu dzēšanas: 14 068.

²² Īpašs izaicinājums būtu izlases veidošana, jo informācija par Latvijas valstspiederīgo mītnes zemēm pētniekiem nav pieejama, turpretī rekrutēšana citviet, t.sk. izmantojot «sniega pikas» metodi, nenodrošina reprezentativitāti. Viena no iespējām ir, līdzīgi kā 2007.–2011. gada Polijas Nacionālās bankas veiktajā pētījumā (Hołda et al. 2011; Drinkwater, Garapich 2013), veidot proporcionālo kvotu izlasi, taču apšaubāms, cik lielā mērā oficiālie statistikas dati, uz kuriem šādu kvotu izlasi varētu balstīt, ietver jau minētās aptaujas nesasnigtās grupas.

Konfidencialitātes nodrošināšana

Interneta aptaujās ļoti liela nozīme ir datu konfidencialitātei un sniegto atbilžu anonimitātei. Pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» padziļināto interviju un fokusa grupu transkripti, kā arī aptaujas datu fails tiek glabāti uz droša servera LU FSI, un piekļuve tiem ir tikai šaurai pētnieku grupai. Lai sargātu respondentu anonimitāti, pirms datu faila ievietošanas uz servera intervijas tika anonimizētas, dzēšot informāciju, kas potenciāli varētu ļaut identificēt respondentu.²³ Papildus visi pētnieki parakstīja konfidencialitātes deklarāciju, apņēmoties neizpaust informāciju, kas potenciāli ļautu identificēt aptaujas vai interviju dalībniekus, un neizplatīt anonimizēto datu failu ārpus pētnieku grupas līdz 2017. gada 31. augustam. Respondentu individuālie dati nekādā gadījumā netiks padarīti pieejami nevienai organizācijai vai institūcijai – valsts vai citai – ārpus Latvijas Universitātes un projekta pētnieku loka. Tie tiks analizēti tikai apkopotā veidā, ievērojot labākos zinātnes principus.

Secinājumi, diskusija un ierosinājumi turpmākai pētniecībai

Gan migrācijas pētnieki, gan diasporas politikas eksperti atzīst nepieciešamību pēc regulāras un uzticamas informācijas ieguves par Latvijas diasporu, kas izgaismotu ārpus Latvijas dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo situāciju, attieksmes un vajadzības, kā arī ļautu sekot līdzi notikumu attīstībai un izvērtēt konkrētu darbību un atbalsta mehānismu rezultātus. No metodoloģiskā viedokļa pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» realizācijas gaitā veikts vēl nebijuša mēroga informatīvais darbs sadarbībā ar dažādām organizācijām, kas ļāva sasniegt ārkārtīgi lielu izlases apjomu. Kā veicinoši faktori jāatzīmē daudzveidīgu respondentu rekrutācijas kanālu izmantošana, anketas piedāvāšana latviešu, krievu un angļu valodā, dažādas inovācijas anketas tehniskajā risinājumā un profesionāls pētījuma izpildījums. Pateicoties lielajam izlases apjomam, rekrutācijas kanālu daudzveidībai un rūpīgi izstrādātam statistisko svaru dizainam, šī ir pirmā un vienīgā emigrantu aptauja Latvijā, kas pretendē uz rezultātu vispārināmību. Tā sniedz visprecīzāko informāciju par ārpus Latvijas dzīvojošo viedokli, tai skaitā valstīs, par kurām līdz šim uzticami dati nebija pieejami.

Izstrādājot metodoloģiju pētījumam «Latvijas emigrantu kopienas», ielikts pamats regulārai informācijas ieguvei par Latvijas valstspiederīgajiem un latviešiem ārpus Latvijas – migrācijas monitoringam. Papildus pētījuma dizaina pilnveidošanai veikti soļi, lai samazinātu nākamo aptaujas viļņu realizācijas izmaksas. Lielākās potenciālās izmaksas saistītas ar respondentu rekrutāciju (piesaisti aptaujai). Tādēļ aptaujas laikā respondenti tika lūgti norādīt savu e-pasta adresi,²⁴ uz kuru nosūtīt uzaicinājumu piedalīties turpmākās aptaujās. Interesi piedalīties turpmākās aptaujās pauda un savu e-pasta adresi atstāja 7649 respondenti. Veidojot iestrādes, samazinātas arī izmaksas, kas saistītas ar anketas elektroniskās formas sagatavošanu un aptaujas tehnisko realizāciju nākotnē. Aptaujas formas izstrāde, izmantojot brīvo aptauju veikšanas programmatūru *LimeSurvey*, nodrošina, ka turpmākos aptaujas posmos anketu būs iespējams izveidot ātri un ar minimālām izmaksām uz tās pašas platformas pašiem pētniekiem, bez ārēju ekspertu piesaistes.

²³ Pilnais, sākotnējais datu fails ir pieejams tikai projekta vadībai.

²⁴ Protams, nodrošinot tās pilnīgu konfidencialitāti un nesaistīšanu ar sniegtajām atbildēm.

Viens no līdzšinējo Latvijas emigrantu pētījumu trūkumiem ir tas, ka rezultāti diemžēl bieži vien paliek tikai pētnieku rīcībā un nerod atspoguļojumu plašākai sabiedrībai pieejamās publikācijās. Lai rosinātu motivāciju piedalīties turpmākās aptaujās, ir būtiski nodrošināt atgriezenisko saiti ar mērķa grupas pārstāvjiem. Tādēļ pētījuma «Latvijas emigrantu kopienas» respondentiem tika piedāvāts uz e-pastu nosūtīt arī aptaujas rezultātu apkopojumu (pētījuma ziņojumu). Šādu praksi ieteicams īstenot arī turpmākajās aptaujās.

3. Statistisko svaru dizains pētījumā «Latvijas emigrantu kopienas»

Māris Goldmanis

Kā jau minēts iepriekšējā nodaļā, izmantotais paraugkopas (izlases) dizains un aptaujas metode *paši par sevi* diemžēl nespēj pilnībā nodrošināt datu reprezentativitāti. Dažādu sociāli demogrāfisko grupu pārstāvju varbūtība kļūt par aptaujas respondentiem atšķirās – gan tādēļ, ka uzaicinājums piedalīties aptaujā dažas grupas sasniedza biežāk nekā citas (piemēram, nesenie emigranti, kuri aktīvāk uztur sakarus ar dzimteni, bija vieglāk sasniedzami nekā «vecās diasporas» pārstāvji, kuriem šādu sakaru ir mazāk), gan arī tādēļ, ka, izlasījuši uzaicinājumu, dažu grupu pārstāvji (piemēram, sievietes un latvieši) bija atsaucīgāki un biežāk izlēma piedalīties aptaujā nekā citi (piemēram, vīrieši un Latvijas etnisko minoritāšu pārstāvji). Visbeidzot, kaut arī kopumā internetu lieto absolūts vairākums mērķa grupas, iespējams, ka dažu mazāku grupu pārstāvji (it īpaši nomaļos lauku rajonos dzīvojošie un vecākā gadagājuma cilvēki) varētu nebūt piedalījušies aptaujā arī tāpēc, ka viņi nelieto vai tikpat kā nelieto internetu, kas bija vienīgā datu ieguves platforma šajā aptaujā. Visu šo faktoru rezultātā dažādas emigrantu grupas paraugkopā ir pārstāvētas neproporcionāli, tādēļ sagaidāms, ka novērtējumi, kas tieši balstīti paraugkopas datos, sistemātiski atšķirsies no patiesajām mērāmo lielu- mu vērtībām ģenerālkopā (mērķa grupā), t.i., dati nebūs reprezentatīvi.

Lai mazinātu šo neproporcionālās pārstāvniecības problēmu un iegūtu mērījumus, kas ļautu izdarīt secinājumus par mērķa grupu kopumā, tika izmantoti *statistiskie svāri*. Statistiskie svāri aprēķināti dažādām mērķa grupām (diaspora, Latvijas valstspiederīgie, 2000. gadā vai vēlāk izbraukušie), ļaujot ar lielāku precizitāti analīzes procesā izmantot plašāko vai šaurāko mērķa grupu, atkarībā no interesējošā jautājuma. Šajā nodaļā aplūkosim statistisko svaru izmantošanas teorētisko pamatojumu un detalizēti aprakstīsim svaru aprēķina algoritmu, kuru izmantojām emigrantu aptaujā.¹

Teorētiskais pamatojums

Vispirms apskatīsim statistisko svaru izmantošanas vispārīgo teorētisko pamatojumu. Lasītāji, kuri pilnībā pārzina šo teoriju, var izlaist šo sadaļu, uzreiz pievēršoties sadaļai «Svaru aprēķināšanas algoritms».

Reprezentativitātes jēdziens

Statistisko svaru uzdevums ir palielināt paraugkopas reprezentativitāti, savukārt reprezentativitāte ir paraugkopā veikto mērījumu vispārināmība, attiecinot tos uz ģenerālkopu kopumā. Kaut arī intuitīvā līmenī šis jēdziens ir šķietami vienkāršs, precīza tā definīcija ir problemātiska. Tā kā paraugkopa (gandrīz) vienmēr ir *nejauši* atlasīta ģenerālkopas apakškopa, jebkurš mērījums paraugkopā ir *gadījumlielums* – ja pēc viena un tā paša algoritma tiktu izveidotas vairākas paraugkopas, katrā paraugkopā tiktu iegūti citādi mērījumi un, visticamāk, neviens no tiem nebūtu precīzi vienāds ar mērāmā lieluma vērtību ģenerālkopā (piemēram, vairākkārt nejauši atlasot un

¹ Raksta autors izsaka lielu pateicību kolēģiem Prof. Mihailam Hazanam un Dr. Intai Mieriņai par noderīgajiem ieteikumiem un vērtīgajām metodoloģiskajām diskusijām, kam bija nepārvērtējama nozīme svaru aprēķināšanas algoritma izstrādē un pilnveidošanā.

aptaujājot 1000 emigrantus, katru reizi tiktu iegūts cits emigrantu vidējais vecums un neviens no šiem 1000 mērījumiem precīzi nesakristu ar visu emigrantu vidējo vecumu). Līdz ar to reprezentativitāti nevar definēt kā paraugkopas mērījumu vienādību ar mērāmo lielumu patiesajām vērtībām ģenerālkopā (jo tādā gadījumā reprezentatīva būtu tikai paraugkopa, kurā ir iekļauta visa ģenerālkopa). Ir nepieciešama mazāk ierobežojoša definīcija – paraugkopai jābūt nevis tādai, lai nodrošinātu mērījumus, kas vienmēr būtu precīzi vienādi ar lielumu patiesajām vērtībām, bet gan tādai, kurā veiktie mērījumi būtu *caurmērā* vienādi ar lielumu patiesajām vērtībām ģenerālkopā (*nenovirzīti*), proti, tādai, lai mērījumi nebūtu *sistemātiski* atšķirīgi no šīm patiesajām vērtībām. Tā kā mērījumu precizitāti nosaka ne tikai paraugkopas atlasē algoritms, bet arī paša mērījuma aprēķina algoritms (formula), iepriekšējā definīcija vēl jāpapildina ar piebildi – ja tiek izmantots tāds mērījumu algoritms, kas *vienkāršā gadījumizlasē*² dotu nenovirzītus mērījumus.

Lai statistiski precīzi izteiktu iepriekšējā rindkopā doto definīciju, definēsim dažus jēdzienus un simbolus, pieturoties pie frekventistu statistikas paradigmas. Pieņemsim, ka z ir kāds ģenerālkopas parametrs jeb raksturlielums (piemēram, visu emigrantu vidējais aritmētiskais vecums gados), kas ir dots konstants lielums; gadījumlielums \hat{z} ir šī parametra novērtējums, kas veikts pēc noteikta algoritma paraugkopā, kas veidota ar vienkāršās gadījumizlasē metodi (piemēram, ar vienkāršās gadījumizlasē metodi veidotā paraugkopā iekļauto respondentu vidējais aritmētiskais vecums), bet gadījumlielums \hat{z}' ir pēc tā paša algoritma aprēķināts šī paša parametra novērtējums paraugkopā, kas veidota ar metodi, kuras reprezentativitāti vēlamies novērtēt (piemēram, respondentu vidējais aritmētiskais vecums paraugkopā, kas veidota pēc tāda paša principa kā dotā emigrantu aptauja). Gadījumlielumu \hat{z} un \hat{z}' *matemātiski sagaidāmās vērtības*³ apzīmējam ar sagaidāmās vērtības operatoru \mathbb{E} : $\mathbb{E}[\hat{z}]$ un $\mathbb{E}[\hat{z}']$. Mēs sakām, ka novērtējums \hat{z} (attiecīgi \hat{z}') ir *nenovirzīts*, ja tā sagaidāmā vērtība ir vienāda ar novērtējamā parametra patieso vērtību: $\mathbb{E}[\hat{z}] = z$ (attiecīgi $\mathbb{E}[\hat{z}'] = z$). Novirzīta novērtējuma atšķirību no novērtējamā parametra patiesās vērtības (attiecīgi $\mathbb{E}[\hat{z}] - z$ vai $\mathbb{E}[\hat{z}'] - z$) sauc par šī novērtējuma *novirzi* jeb *sistemātisko kļūdu*. Mūs interesējošā paraugkopa ir reprezentatīva (precīzāk – mūs interesējošās paraugkopas veidošanas algoritms ir reprezentatīvs), ja jebkurš mūsu izmantotais novērtējums, kas ir nenovirzīts nejausā gadījumizlasē, ir nenovirzīts arī mūs interesējošajā paraugkopā, t.i., paraugkopa ir *reprezentatīva*, ja $\mathbb{E}[\hat{z}'] = z$ visos gadījumos, kuros $\mathbb{E}[\hat{z}] = z$.⁴

Statistiskie svāri: vispārīgā teorija

Pēc definīcijas jebkura vienkārša gadījumizlasē ir reprezentatīva. Turpretī gadījumizlasē, kurā dažādi ģenerālkopas pārstāvji tiek iekļauti ar dažādām varbūtībām, ir nereprezentatīva, ja mērāmie lielumi šiem ģenerālkopas pārstāvjiem atšķiras.

² Ar vienkāršu gadījumizlasē saprotam paraugkopas veidošanas algoritmu, kas nodrošina, ka jebkurš ģenerālkopas elements tiek iekļauts paraugkopā ar vienu un to pašu varbūtību (kas ir vienāda ar paraugkopas un ģenerālkopas lielumu attiecību).

³ Matemātiski sagaidāmo vērtību mērījumam/novērtējumam paraugkopā varam aptuveni interpretēt šādi: pieņemsim, ka pēc viena un tā paša algoritma tiek izveidots liels skaits paraugkopu un katrā paraugkopā tiek veikts attiecīgais mērījums. Tad mērījuma matemātiski sagaidāmā vērtība ir robeža, uz kuru tiecas visu šo mērījumu vidējā (aritmētiskā) vērtība (piemēram, daudzās paraugkopās mērīto vidējo respondentu vecumu vidējā vērtība).

⁴ Ir iespējams izmantot arī alternatīvu definīciju, nenovirzītu novērtējumu vietā izmantojot asimptotiski konsekventus novērtējumus (angļu val.: *consistent estimators*). Kaut arī ne visi nenovirzītie mērījumi ir asimptotiski konsekventi (un otrādi), statistisko svāru kontekstā abas definīcijas dod līdzīgus rezultātus.

Piemēram, iedomāsimies, ka ģenerālkopu veido vienāds skaits 20 un 30 gadus vecu cilvēku. Ģenerālkopas locekļu vidējais vecums ir 25 gadi. Ir viegli pierādīt, ka paraugkopas respondentu vidējais vecums nejaušā gadījumizlasē ir nenovirzīts ģenerālkopas vidējā vecuma novērtējums, t.i., nejaušā gadījumizlasē sagaidāmais respondentu vidējais vecums arī ir 25 gadi. Tagad iedomāsimies, ka vienkāršās gadījumizlases vietā tiek izmantota gadījumizlase, kurā tiek iekļauts katrs desmitais divdesmitgadnieks, bet tikai katrs trīsdesmitais trīsdesmitgadnieks, proti, divdesmitgadnieki tiek izvēlēti ar trīs reizes lielāku varbūtību nekā trīsdesmitgadnieki. Ir acīmredzams, ka šādi veidotas paraugkopas respondentu vidējais vecums caurmērā būs zemāks nekā vidējais vecums visā ģenerālkopā. Nav grūti pierādīt, ka, tā kā caurmērā trīs ceturtdaļas respondentu būs 20 gadus veci, bet tikai viena ceturtdaļa – 30 gadus veci, vidējā vecuma sagaidāmā vērtība paraugkopā būs 22,5 gadi, kas ir zemāka nekā ģenerālkopas patiesais vidējais vecums (25 gadi). Tā kā novērtējums, kas vienkāršā gadījumizlasē būtu nenovirzīts (respondentu vidējais vecums kā ģenerālkopas vidējā vecuma novērtējums), šajā paraugkopā ir novirzīts, paraugkopa nav reprezentatīva attiecībā pret ģenerālkopu.

Minētajā piemērā nereprezentatīvātes iemesls ir acīmredzams – vecāko respondentu nepietiekama pārstāvniecība paraugkopā. Tā kā šajā piemērā precīzi zinām, cik liela ir šī neproporcionalitāte, mēs viegli varam koriģēt savus mērījumus, lai iegūtu nenovirzītus mērījumus, tādējādi iegūstot būtībā reprezentatīvu paraugkopu. Tā kā jaunākie respondenti izvēlēti ar trīs reizes lielāku varbūtību nekā vecākie, varam sacīt, ka katrs vecākais respondents «pārstāv» trīs reizes vairāk ģenerālkopas locekļu nekā katrs jaunākais respondents. Tādējādi būtu saprātīgi aprēķinos katra vecākā respondenta atbildei piešķirt tādu pašu nozīmību jeb «svaru» kā trīs jaunāko respondentu atbildēm, t.i., katru jaunākā respondenta atbildi pieskaitīt tikai vienreiz, bet vecākā respondenta – trīs reizes. Viegli pierādīt, ka šādas pieejas rezultātā sagaidāmais vecāko un jaunāko respondentu atbilžu skaits aprēķinos būs vienāds: jaunāko respondentu būs caurmērā trīsreiz vairāk, bet katra šāda respondenta atbilde tiks iekļauta aprēķinā tikai vienreiz, turpretī vecāko respondentu būs trīsreiz mazāk, toties katra no viņu atbildēm tiks «pieskaitīta» trīs reizes. Rezultātā pēc šādas respondentu atbilžu nozīmības jeb svaru korekcijas tiks iegūts nenovirzīts vidējā vecuma novērtējums.

Iepriekšējās rindkopās apskatītais piemērs ir viegli vispārināms. Pieņemsim, ka ģenerālkopa ir sadalāma J grupās jeb stratās. Grupā j ir N_j indivīdu, bet visā ģenerālkopā kopumā – $N = \sum_{j=1}^J N_j$ indivīdu. Paraugkopa tiek veidota, atsevišķi no katras grupas j ar vienkāršās gadījumizlases metodi izvēloties noteiktu skaitu respondentu, n_j (paraugkopas kopējais lielums tātad ir $n = \sum_{j=1}^J n_j$). Tādējādi vienas vienas grupas j locekļiem ir vienāda varbūtība iekļūt paraugkopā, $\pi_j = \frac{n_j}{N_j}$. Ja šī varbūtība visās grupās ir vienāda ($\pi_1 = \pi_2 = \dots = \pi_J$), tad kopumā iegūstam vienkāršu gadījumizlasi. Pretējā gadījumā (ja eksistē tādi j_1 un j_2 , kuriem $\pi_{j_1} \neq \pi_{j_2}$) iegūstam izlasi, kura nav vienkārša gadījumizlase, jo dažādi ģenerālkopas locekļi tajā ir iekļauti ar atšķirīgām varbūtībām. Apskatām mērāmo lielumu x , kura vidējā vērtība visā ģenerālkopā ir $z = \bar{x}$, bet ģenerālkopas grupā $j - \bar{x}_j$. Šī lieluma novērotā vērtība grupas j respondentam i ir x_{ji} . Vidējā vērtība paraugkopā ir

$$\hat{\bar{x}} = \frac{\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ji}}{n}.$$

Ja eksistē grupas j_1 un j_2 , kurās gan izlasē iekļaušanas varbūtības, gan mērāmā lieluma vērtības atšķiras ($\pi_{j_1} \neq \pi_{j_2}$ un $\bar{x}_{j_1} \neq \bar{x}_{j_2}$), tad parasti \hat{x} vidējā vērtība

paraugkopā ir novirzīts novērtējums x vidējai vērtībai ģenerālkopā: $\mathbb{E}[\hat{x}] \neq \bar{x}$. Lai iegūtu nenovirzītu novērtējumu, varam izmantot vidējās vērtības novērtējumu ar statistiskiem svāriem jeb *Horvica–Tomsona novērtējumu* (Horvitz, Thompson 1952). Proti, katram grupas respondentam tiek piešķirta *nozīmība* jeb *svars*, kas ir apgrieztais lielums šīs grupas respondentu iekļūšanas varbūtībai paraugkopā ($w_j = 1/\pi_j$), un aprēķini tiek veikti, aizstājot katras grupas j katra respondenta i novēroto mērāmā lieluma vērtību x_{ji} ar šīs vērtības un atbilstošā respondenta nozīmības jeb svara reizinājumu, $x_{ji} w_j$ jeb x_{ji}/π_j , iegūstot novērtējumu

$$\hat{x}_{HT} = \frac{\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ji} w_j}{\sum_{j=1}^J w_j n_j} = \frac{\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} (x_{ji} / \pi_j)}{N}.$$

Viegli pārbaudīt, ka šādi koriģēts vidējās vērtības novērtējums ir nenovirzīts: $\mathbb{E}[\hat{x}_{HT}] = \bar{x}$. Aizstājot svarus ar $\hat{w}_j = w_j(n/N) = (n/N)(1/\pi_j)$, redzam, ka

$$\hat{x}_{HT} = \frac{\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} (x_{ji}/\pi_j)}{N} = \frac{\sum_{j=1}^J \sum_{i=1}^{n_j} x_{ji} \hat{w}_j}{n}.$$

Proti, Horvica–Tomsona novērtējumu varam iegūt, paraugkopā katru novēroto mērāmā lieluma x vērtību x_{ji} aizstājot ar $\hat{x}_{ji} = x_{ji} \hat{w}_j$ un tad aprēķinot \hat{x}_{ji} vidējo vērtību paraugkopā.

Ir iespējams pierādīt, ka šādas pieejas rezultātā var novērst novirzes ne tikai vidējo vērtību novērtējumos, bet arī vairumā citu tradicionāli lietoto mērījumu. Tas ir, ja katram respondentam tiek aprēķināts *svars* $\hat{w}_j = (n/N)(1/\pi_j)$, kur π_j ir grupas j respondentu varbūtība tikt iekļautiem paraugkopā, un katra respondenta katra mērāmā lieluma vērtība x_{ji} tiek aizstāta ar attiecīgā lieluma un attiecīgā respondenta *svara* reizinājumu, $x_{ji} \hat{w}_j$, tad ne tikai vidējo vērtību novērtējumi, bet arī lielākā daļa citu bieži izmantoto novērtējumu, kas ir nenovirzīti vienkāršās gadījumizlasēs, kļūst nenovirzīti arī paraugkopās, kur respondenti no dažādām grupām tiek izvēlēti ar dažādām varbūtībām. Tādējādi mērījumu koriģēšana ar respondentu paraugkopā iekļūšanas varbūtībai apgriezti proporcionāliem *svāriem* būtībā padara novirzītu paraugkopu par reprezentatīvu.

Pirms pievērsamies statistisko svaru specifikai sociālajos pētījumos, vēl daži vārdi par terminoloģiju. Dažkārt statistisko svaru piemērošanu mēdz saukt par datu svēršanu. Tomēr, tā kā šis procedūras mērķis nav vis *noteikt* respondentu masu vai svaru, bet gan *mainīt* šo respondentu atbildžu savstarpējo nozīmību jeb svaru, pareizāk šo procesu saukt par datu svārošanu vai balansēšanu. Arī angļu valodā šajā kontekstā tiek lietots vārds «*to weight*» («svārot», «piekārt atsvaru»), nevis «*to weigh*» («svērt»). Šajā grāmatā lietosim terminu «datu svārošana».

Statistisko svaru specifika aptauju datiem

Statistisko svaru teorija, kuru tikko apskatījām, balstās uz pieņēmumu, ka ģenerālkopu ir iespējams sadalīt vairākās grupās jeb stratās tā, ka katras grupas pārstāvju iekļūšanas varbūtība paraugkopā ir konstanta (un pētniekiem zināma). Šis pieņēmums sociālo aptauju gadījumā parasti nav pilnībā patiess, tāpēc statistiskie svāri nereprezentatīvāties problēmu spēj atrisināt tikai daļēji.

Izņēmums ir situācija, kad vienīgais neproporcionālās pārstāvniecības iemesls ir stratificēts izlases dizains⁵ ar dažādām paraugkopā iekļaušanas varbūtībām dažādās stratas. Šinī gadījumā statistisko svaru teorija ir piemērojama tieši, piesīkrot katras stratas respondentu atbildēm svaru (tā saukto dizaina svaru), kas proporcionāls šīs stratas lieluma ģenerālkopā attiecībai pret stratas respondentu skaita paraugkopā.

Diemžēl vairumā aptauju šī korekcija nav pietiekama, jo respondentu iekļūšanu izlasē ietekmē ne tikai izlases dizains (t.i., tas, kādi respondenti tiek uzaicināti piedalīties aptaujā), bet arī *response* – pašu respondentu izvēle piekrist vai nepiekrist piedalīties aptaujā. Ja būtu iespējams novērot un izmērit visus lielumus, kuri ietekmē respondenci, un ja būtu zināms visu šo lielumu sadalījums ģenerālkopā, joprojām būtu iespējams aprēķināt statistiskos svarus, kas praktiski nodrošina reprezentativitāti, pārdefinējot stratas tā, lai katras stratas iekšienē nemainīga būtu ne vien izlases dizaina noteiktā indivīdu uzaicināšanas varbūtība, bet arī respondentu īpašību noteiktā *response*. Ja ir izmantotas J dizaina stratas, kurām papildus respondenci ietekmē K faktori, kur katram faktoram k ir L_k dažādas iespējamās vērtības (līmeņi), tad svaru aprēķinā jāizmanto $J \cdot \prod_{k=1}^K L_k$ stratas jeb «korekcijas šūnas».⁶ Katrā korekcijas šūnā kopējo paraugkopā iekļūšanas varbūtību varam novērtēt kā respondentu skaita attiecību šajā šūnā pret kopējo šīs šūnas pārstāvju skaitu ģenerālkopā.⁷ Ja korekcijas šūnu skaits ir ļoti liels, var apvienot stratas ar līdzīgām faktoru vērtībām vai indivīdu paraugkopā iekļūšanas varbūtībām vai arī izmantot iteratīvus svaru «līdzināšanas» algoritmus (sk. tālāk). Tomēr ir būtiski, lai korekcijas šūnas tiktu definētas, ņemot vērā gan dizaina, gan tikai respondenci nosakošos faktoros: aprēķinot *response* korekciju («nerespondences svarus») atsevišķi no dizaina svāriem un neņemot vērā dizaina un citu respondenci nosakošo faktoru mijiedarbību, tiktu iegūti svāri, kuri nenodrošina reprezentativitāti (Little, Vartivarian 2003).

Iepriekš apskatītā situācija, kad gan paraugkopā, gan ģenerālkopā ir novērojami un izmērāmi visi respondenci nosakošie faktori, diemžēl nav reālistiska. Praksē papildus novērojamiem un izmērāmiem faktoriem (tādiem kā respondenta dzimums un vecums) respondenci ietekmē virkne faktoru, kuri svaru aprēķinā nav izmantojami: vai nu tāpēc, ka tie pēc būtības ir neizmērāmi jeb latenti (piemēram, konkrēta indivīda vispārējais atsaucības līmenis), vai arī tāpēc, ka to sadalījums ģenerālkopā nav zināms un tādēļ nav iespējams noteikt šo faktoru ietekmi uz respondenci (piemēram, Latvijas emigrantu sadalījums pēc profesijas visā pasaulē). Šādā gadījumā jāpaļaujas uz to, ka novērojami un izmērāmie faktori spēs paredzēt lielāko daļu atšķirību *response* līmeņos (vai nu tieši, vai netieši – pateicoties korelācijai ar analizē neiekļautajiem latentajiem faktoriem). Īpaši svarīgi, lai svaru aprēķinā šādā gadījumā tiktu iekļauts maksimāli daudz izmērāmo faktoru, kas ir statistiski saistīti gan ar *response* varbūtību, gan ar pētniekus interesējošajiem mērāmajiem liumiem. Praksē tie parasti ir galvenokārt sociāli demogrāfiskie faktori – vecums, dzimums, izglītības līmenis, nodarbošanās, dzīvesvieta, etniskā un/vai reliģiskā piederība un citi. Neizmērāmo faktoru klātbūtnes dēļ svārošana būtiskas *response* gadījumā diemžēl nekad reprezentativitāti nenodrošinās pilnībā, taču rūpīga izmērāmo faktoru izvēle var nereprezentativitātes problēmu būtiski samazināt.

⁵ Tas ir, paraugkopa tiek veidota, sadalot visu ģenerālkopu vairākās stratas jeb grupās (piemēram, pēc ģeogrāfiskā principa) un tad katrā stratā veicot vienkāršu gadījumizlasi.

⁶ Šo jauno stratu izveidi sauc par *poststratifikāciju*.

⁷ Tomēr šajā gadījumā atšķirībā no stratificētas paraugkopas ar 100% respondenci ir jāņem vērā, ka mēs iegūstam nevis precīzu katras šūnas respondentu iekļūšanas varbūtību paraugkopā, bet gan šīs varbūtības *novērtējumu*.

Ņemot vērā emigrantu aptaujas dizaina specifiku, aptauju datu svarošanas apskata noslēgumā jāpiebilst daži vārdi arī par svaru aprēķinu pašizlases gadījumā. Šajā gadījumā dažādu respondentu atšķirīgo varbūtību iekļūt izlasē pilnībā nosaka divi komponenti: atšķirības varbūtībā saņemt sākotnējo uzaicinājumu piedalīties aptaujā un *response* – pašu respondentu izvēle piedalīties vai nepiedalīties aptaujā, kad ir saņemts (izlasīts, pamanīts) uzaicinājums. Ja identificējam visus faktoros, kuri ietekmē kādu no šiem komponentiem (tāpat kā iepriekš, pieņemsim, ka pavisam ir K faktori, kur katram faktoram k ir L_k dažādas iespējamās vērtības (līmeņi)), tad tālākajā analizē varam rīkoties tāpat kā tad, ja būtu veikta vienkārša gadījumizlase no katras grupas, kas ir viendabīga attiecībā pret šiem K faktoriem (pavisam ir $\prod_{k=1}^K L_k$ šādu grupu jeb korekcijas šūnu). Protams, tāpat kā jebkurā aptaujā, ne visi nozīmīgie faktori būs novērojami un izmērāmi, tāpēc svāri spēs tikai samazināt, nevis pilnībā novērst nereprezentativitātes problēmu. Jāpiebilst arī, ka, kaut gan konceptuāli pašizlase no svaru aprēķina teorijas ir ekvivalenta nerespondencei vienkāršā gadījumizlasē, praksē sagaidāms, ka latentu faktoru (tādu kā atšķirības respondentu atsaucībā) ietekme pašizlases gadījumā būs spēcīgāka nekā nerespondences gadījumā nejausā izlasē, mazinot svaru efektivitāti.

Svaru iteratīva līdzināšana

Kā minēts iepriekš, gadījumā, kad izlasē iekļūšanas varbūtību ietekmē K faktori, kur katram faktoram k ir L_k dažādas iespējamās vērtības (līmeņi), teorētiski ir jāaprēķina atsevišķi svāri katrai no $\prod_{k=1}^K L_k$ «korekcijas šūnām», kur katra šūna atbilst vienai faktoru vērtību kombinācijai.⁸ Ja korekcijas šūnu skaits ir ļoti liels, varam iegūt šūnas, kurās respondentu skaits ir pārāk mazs, lai iegūtu ticamus paraugkopā iekļūšanas varbūtību novērtējumus šajās šūnās. Šādā gadījumā ir iespējami divi dažādi statistiski korekti risinājumi. Pirmais ir apvienot stratas ar līdzīgām faktoru vērtībām vai indivīdu paraugkopā iekļūšanas varbūtībām. Otrais ir *svaru iteratīva līdzināšana* (Battaglia et al. 2004).⁹ Šis pieejas pamatā ir atsevišķs aprēķins katra faktora ietekmei uz *response* varbūtību. Tādējādi katrā aprēķinu solī paraugkopa tiek sadalīta ne vairāk kā $\max_k L_k$ šūnās sākotnējo $\prod_{k=1}^K L_k$ šūnu vietā, līdz ar to būtiski palielinot respondentu skaitu katrā šūnā. Ja visi K faktori būtu savstarpēji neatkarīgi statistiski gadījumlielumi, tad pietiktu šo aprēķinu veikt vienreiz katram faktoram, iegūstot faktora k līmeņa l paraugkopā iekļūšanas varbūtību π_{kl} , un kopējā izlasē iekļūšanas varbūtība respondentam, kas ietilpst pirmā faktora līmenī l_1 , otrā faktora līmenī l_2 un tā tālāk, būtu $\pi = \pi_{1l_1} \pi_{2l_2} \dots \pi_{Kl_K}$. Tomēr gadījumā, kad faktori nav savstarpēji neatkarīgi, šāda pieeja dotu novirzītus šo varbūtību novērtējumus, tādēļ ir nepieciešams algoritms, kas ņemtu vērā faktoru savstarpējo saistību. Svaru iteratīva līdzināšana ņem vērā šo saistību, dažādu faktoru svaru reizināšanas vietā atkārtojot (iterējot) svārošanu attiecībā pret visiem faktoriem pēc kārtas, katrā nākamajā atkārtojumā (iterācijā) par izejas punktu ņemot nevis sākotnējos, nesvarotos datus, bet gan datus, kas svaroti, izmantojot iepriekšējā iterācijā iegūtos svarus. Tādējādi, vēlākās iterācijās aprēķinot kāda faktora ietekmi, tiek ņemta vērā arī iepriekšējās iterācijās iegūtā informācija par pārējo faktoru ietekmi. Šis iteratīvais process turpinās, līdz tiek sasniegta konverģence – svaru vērtības

⁸ Piemēram, ja faktori ir dzimums (vīrietis vai sieviete) un vecums (nepilngadīgs vai pilngadīgs), tad iegūstam četras šūnas – nepilngadīgi zēni, pilngadīgi vīrieši, nepilngadīgas meitenes un pilngadīgas sievietes.

⁹ Angļu valodā lietotais termins ir *raking* jeb «līdzināšana ar grābekli» – pēc analogijas ar nelīdzena zemes laukuma izlīdzināšanu, to ar grābekli pārmaiņus grābjot divos savstarpēji perpendikulāros virzienos.

nākamajās iterācijās vairs nemainās (ir iespējams pierādīt, ka šis algoritms vienmēr konverģē, sk. Battaglia et al. 2004).

Lai formāli definētu iepriekšējā rindkopā aprakstīto algoritmu, paraugkopas respondentu skaitu šūnā, kas atbilst faktora 1 līmenim l_1 , faktora 2 līmenim l_2 utt., apzīmēsim ar $n_{l_1 l_2 \dots l_K}$, bet atbilstošās šūnas lielumu ģenerālkopā – ar $N_{l_1 l_2 \dots l_K}$. Kopējo paraugkopas respondentu skaitu, kas atbilst faktora k līmenim l_k , apzīmēsim ar $n_{k:l_k}$, bet kopējo indivīdu skaitu ģenerālkopā, kas atbilst šim līmenim, ar $N_{k:l_k}$.¹⁰ Kopējais paraugkopas lielums ir n , bet kopējais ģenerālkopas lielums – N .¹¹ Iteratīvās svarošanas algoritms ir šāds:

1. [Sākumpunkts: sākotnējais sadalījums:]

Definējam (visiem $k \in \{1, 2, \dots, K\}$ un $l_k \in \{1, 2, \dots, L_k\}$):

$$n_{l_1 l_2 \dots l_K}^0 = n_{l_1 l_2 \dots l_K}; \quad n_{k:l_k}^0 = n_{k:l_k}$$

2. [2. solis: pirmā svarošana attiecībā pret faktoru 1:]

Definējam (visiem $k \in \{1, 2, \dots, K\}$ un $l_k \in \{1, 2, \dots, L_k\}$):

$$n_{l_1 l_2 \dots l_K}^1 = n_{l_1 l_2 \dots l_K}^0 \cdot \left(\frac{N_{1:l_1}}{n_{1:l_1}^0} \right) \cdot \left(\frac{n}{N} \right);$$

$$n_{k:l_k}^1 = \sum_{l_1=1}^{L_1} \sum_{l_2=1}^{L_2} \dots \sum_{l_{k-1}=1}^{L_{k-1}} \sum_{l_{k+1}=1}^{L_{k+1}} \dots \sum_{l_K=1}^{L_K} n_{l_1 l_2 \dots l_K}^1$$

3. [n-tais solis: svarošana attiecībā pret faktoru $k(n)$, kur $k(1) = 1$, bet $k(n) = k(n-1) + 1$, ja $k(n-1) < K$, un $k(n) = 1$, ja $k(n-1) = K$].

Trešais etaps (n-tais solis) tiek atkārtots, līdz tiek sasniegta konverģence, proti, $|n_{l_1 l_2 \dots l_K}^n - n_{l_1 l_2 \dots l_K}^{n-1}| < \epsilon$, kur ϵ ir mazs, pozitīvs skaitlis (konverģences sliekšnis). Kad soli N ir sasniegta konverģence, svāri tiek aprēķināti kā $w_{l_1 l_2 \dots l_K} = n_{l_1 l_2 \dots l_K}^N / n_{l_1 l_2 \dots l_K}^0$.

Imputācija paraugkopā

Lai kādu faktoru izmantotu svaru aprēķinā, šī faktora vērtībām jābūt novērotām visiem respondentiem. Tomēr praksē sociālajās aptaujās (it īpaši pašreizējās aptaujās, t.sk. tīmekļa aptaujās) respondenti dažādu iemeslu dēļ mēdz nesniegt atbildes uz daļu jautājumu, kā rezultātā šiem respondentiem novērojama trūkstošas faktoru vērtības. Ja šādu trūkstošo vērtību ir maz, varam attiecīgo respondentu atbildes izslēgt no analīzes vai arī piešķirt viņu atbildēm «neitrālu» svaru (svaru, kas vienāds ar visu atbildējušo respondentu atbilžu vidējo svaru). Taču, ja šādu respondentu ir daudz, jebkura no šīm pieejām var radīt novirzītus novērtējumus, turklāt respondentu izslēgšana no analīzes noved pie pieejamās informācijas daļējas zaudēšanas, kas samazina statistisko novērtējumu efektivitāti. Šādā gadījumā ir vēlams veikt *trūkstošo vērtību imputāciju*.¹²

¹⁰ Tādējādi $n_{k:l_k} = \sum_{l_1=1}^{L_1} \sum_{l_2=1}^{L_2} \dots \sum_{l_{k-1}=1}^{L_{k-1}} \sum_{l_{k+1}=1}^{L_{k+1}} \dots \sum_{l_K=1}^{L_K} n_{l_1 l_2 \dots l_K}$ un $N_{k:l_k} = \sum_{l_1=1}^{L_1} \sum_{l_2=1}^{L_2} \dots \sum_{l_{k-1}=1}^{L_{k-1}} \sum_{l_{k+1}=1}^{L_{k+1}} \dots \sum_{l_K=1}^{L_K} N_{l_1 l_2 \dots l_K}$

¹¹ Tādējādi jebkuram $k \in \{1, 2, \dots, K\}$, $n = \sum_{l_k=1}^{L_k} n_{k:l_k}$ un $N = \sum_{l_k=1}^{L_k} N_{k:l_k}$

¹² Sīkāku šajā sadaļā apskatīto trūkstošo vērtību problēmas analīzi un tās risinājumu apskatu lasītājs var atrast tādos avotos kā Little, Rubin (2002) un Schafer (1997).

Imputācija ir kāda mainīgā (faktora) trūkstošo vērtību aizstāšana ar «ticamām» derīgām vērtībām. Visvienkāršākā imputācijas metode ir katras trūkstošās vērtības aizstāšana ar nejauši izvēlētu vērtību no attiecīgā mainīgā derīgo vērtību sadalījuma, tomēr šādi metodei ir būtisks trūkums – tā ignorē pieejamo informāciju, ko varam iegūt no uz konkrēto jautājumu neatbildējušā respondenta atbildēm uz citiem jautājumiem. Tā kā respondentu atbildes uz dažādiem jautājumiem parasti nav statistiski neatkarīgas, tad, ignorējot šo informāciju, mēs iegūstam novirzītus mainīgo savstarpējās saistības novērtējumus, kā arī samazinām visu novērtējumu efektivitāti (jo imputācijas ir mazāk precīzas, nekā tās būtu, izmantojot visu pieejamo informāciju). Tādēļ priekšroka dodama metodēm, kas trūkstošo vērtību aizstāšanai izmantojamās vērtības izvēlas nevis no attiecīgā mainīgā kopējā (beznosacījumu) sadalījuma, bet gan no *nosacītā sadalījuma*, ņemot vērā pieejamās pārējo mainīgo vērtības.¹³ Šīs metodes, kuras vispārīgi varam saukt par *regresiju imputāciju*, sastāv no diviem soļiem: pirmajā solī tiek izmantotas imputējamā mainīgā derīgās vērtības, lai aprēķinātu regresijas vienādojumu, kas raksturo imputējamā mainīgā (ši vienādojuma neatkarīgā mainīgā) sadalījuma atkarību no citu mainīgo (ši vienādojuma neatkarīgo mainīgo) vērtībām, bet otrajā solī imputējamā mainīgā trūkstošās vērtības tiek (nejauši) izvēlētas no sadalījuma, ko iegūstam, pirmajā solī aprēķinātajā vienādojumā ievietojot attiecīgā respondenta neatkarīgo mainīgo vērtības. Atkarībā no imputējamā mainīgā tipa varam izmantot lineāro regresiju, loģistisko regresiju, multinomiālo loģistisko regresiju vai sakārtoto multinomiālo loģistisko regresiju.

Papildu grūtības rodas gadījumā, ja ir nepieciešams imputēt trūkstošās vērtības vairāk nekā vienam mainīgajam. Lai imputācija korekti atspoguļotu visu iesaistīto mainīgo kopējo sadalījumu un padarītu iespējamus nenovirzītus novērtējumus un korektus šo novērtējumu nenoteiktības aprēķinus, katra imputējamā mainīgā regresijas vienādojumā jāiekļauj arī visi citi imputējamie mainīgie. Šī situācija parasti (izņemot īpašus gadījumus) rada sarežģījumus, jo, imputācijas solī imputējot katru no mainīgajiem, pilno regresijas vienādojumu daudziem respondentiem nevar aprēķināt, tādēļ ka trūkstošās vērtības ir arī vienādojuma labajā pusē. Šādā gadījumā jāizmanto iteratīva metode visu regresijas vienādojumu sistēmas aprēķināšanai. Šī metode ir pazīstama kā MICE (*multivariate imputation using chained equations* (angļu val.) – vairāku mainīgo imputācija ar vienādojumu ķēdi – StataCorp 2013; White, Royston, Wood 2011).¹⁴ Saskaņā ar šo metodi katrā imputācijas solī tiek imputēts viens mainīgais, aprēķinot regresijas vienādojumu, kura labajā pusē iekļautas visu imputējamo mainīgo vērtības no iepriekšējā imputācijas soļa, kā arī virkne pilnīgu un neatkarīgu mainīgo; imputāciju soļi tiek atkārtoti līdz konverģencei (t.i., līdz neviena regresijas vienādojuma parametri vairs nemainās).

Formāli: lai imputētu mainīgos x_1, x_2, \dots, x_M , izmantojot neatkarīgus un pilnīgus (neimputējamus) neatkarīgos mainīgos Z , saskaņā ar MICE algoritmu veicam iterācijas $t \in \{0, 1, 2, \dots\}$, kur katrā iterācijā imputējamās vērtības tiek nejauši izvēlētas no sekojošiem nosacītajiem sadalījumiem:

¹³ Agrīns šādas metodes piemērs ir tā sauktā *karstās kāršu kavas* (angļu val.: *hot deck*) imputācija – neformāla metode, kur katra trūkstošā vērtība tiek aizstāta ar vērtību no cita, pēc vairākām pazīmēm līdzīga respondenta anketas. Mūsdienās šī metode ir aizstāta ar formālu statistisku modeļu izmantošanu trūkstošo vērtību nosacītā sadalījuma noteikšanai. Viens no pirmajiem šādiem modeļiem ir Anderson 1957.

¹⁴ Šī metode pazīstama arī ar alternatīviem nosaukumiem: *FCS imputācija* (*fully conditional specification* (angļu val.) – pilnīgi definēts nosacītāis sadalījums – Buuren, Boshuizen, Knook 1999) un *SRMI* (*sequential regression multivariate imputation* (angļu val.) – secīga regresijas imputācija vairākiem mainīgajiem – Raghunathan et al. 2001).

$$\begin{aligned}
x_1^t &\sim g_1(x_2^{t-1}, x_3^{t-1}, \dots, x_M^{t-1}, \mathbf{Z}; \phi_1^t); \\
x_2^t &\sim g_1(x_1^t, x_3^{t-1}, \dots, x_M^{t-1}, \mathbf{Z}; \phi_2^t); \\
x_3^t &\sim g_1(x_1^t, x_2^t, x_4^{t-1}, \dots, x_M^{t-1}, \mathbf{Z}; \phi_3^t); \\
&\dots \\
x_M^t &\sim g_1(x_1^t, x_2^t, \dots, x_{M-1}^t, \mathbf{Z}; \phi_M^t),
\end{aligned}$$

un ϕ_m^t ir soļa t novērtējums regresijas vienādojumam, kurš definē sadalījumu mainīgajam x_m . Iterācija turpinās līdz konverģencei, t.i., līdz ϕ_m^t vairs būtiski nemainās.

Visbeidzot, lai aprēķinos pareizi ņemtu vērā nenoteiktību, ko rada pats imputācijas process, papildus jau minētajām metodēm vēlams izmantot tā saukto *multiplu imputāciju* (Rubin 1976; Rubin 1987; StataCorp 2013). Saskaņā ar šo metodi imputācija tiek atkārtota vairākas (parasti 5–10) reizes, katrā reizē iegūstot citu imputētu datu kopu. Imputācijā tiek izmantota kāda no iepriekš aprakstītajām regresiju imputācijas metodēm (viena un tā pati metode visās imputācijas reizēs); vairāku imputējamo mainīgo gadījumā šī metode parasti ir MICE. Analizējot datu kopu pēc imputācijas, visu imputēto datu kopu dati tiek kombinēti, lai iegūtu statistiski korektus novērtējumus, kuros tiek ņemts vērā fakts, ka imputētās vērtības nav vis zināmas, reāli novērotas vērtības, bet gan pašas par sevi ir novērtējumi, kas pakļauti nenoteiktībai. Jāatzīmē, ka ir pieļaujams analizēt arī tikai vienu no imputētajām datu kopām; arī šajā gadījumā tiks iegūti nenovirzīti novērtējumi, taču šo novērtējumu nenoteiktība nebūs aprēķināta korekti.

Imputācija ģenerālkopas parametriem

Trūkstošo vērtību problēma aptauju datos ir bieži sastopama, un imputāciju teorija un prakse šīs problēmas risināšanai statistikas literatūrā ir labi izkopta. Retāk sastopama problēma ir trūkstoši dati par svorošanai izmantojamo faktoru sadalījumu ģenerālkopā. Diemžēl emigrantu aptauju kontekstā arī šie ģenerālkopas parametri mēdz būt nepilnīgi: dažādu mītnes zemju statistisko datu kvalitātes atšķirību dēļ iztrūkst dati par dažu emigrantu raksturlielumu sadalījumiem atsevišķās valstīs. Tā kā šādas problēmas risināšanai nepastāv vispārārstīta *labā prakse*, šajā pētījumā izmantojam tieši šim pētījumam izstrādātu pieeju, kas balstīta pieņēmumā, ka katra sociāli demogrāfiskā faktora ietekme uz piedalīšanās varbūtību aptaujā ir līdzīga visās valstīs. Balstoties uz šo pieņēmumu, trūkstošos faktora sadalījuma datus ģenerālkopā atsevišķās valstīs imputējam, izmantojot šī faktora sadalījumu ģenerālkopā citās valstīs un paraugkopā visās valstīs.

Piemēram, ja trūkst datu par dzimumu sadalījumu ģenerālkopā valstī A, tad rīkojamies šādi. Vispirms aprēķinām vīriešu un sieviešu aptaujā piedalīšanās varbūtības visās tajās valstīs, kur ģenerālkopas dzimumu sadalījums ir zināms.¹⁵ Tad, dalot visu šo valstu vīriešu vidējo piedalīšanās varbūtību (π_v) ar sieviešu vidējo piedalīšanās varbūtību (π_s), aprēķinām vīriešu relatīvo piedalīšanās varbūtību attiecībā pret sievietēm ($R = \pi_v/\pi_s$). Visbeidzot, pieņemot, ka šī relatīvā varbūtība ir tāda pati arī valstī A, un zinot, kāds ir abu dzimumu respondentu skaits valstī A paraugkopā (n_v^A un n_s^A), varam imputēt ģenerālkopas vīriešu un sieviešu skaita attiecību šajā valstī: $N_v^A/N_s^A = (n_v^A/n_s^A)/R$, kas pilnībā definē šīs valsts dzimumu sadalījumu.

¹⁵ Praksē visu valstu vietā parasti izmantojam tikai imputējamajai valstij ģeogrāfiski tuvākās valstis.

Formāli algoritmu varam aprakstīt šādi. Pieņemsim, ka paraugkopa ir sadalīta J stratās (piemēram, valstīs). Katrā stratā j ir zināms ģenerālkopas lielums N_j un paraugkopas lielums n_j . Faktoram x (*imputējamajam faktoram*) ir L dažādas iespējamās vērtības (līmeņi). Ir zināms respondentu skaita sadalījums šī faktora līmeņos visās stratās; stratā j respondentu skaits līmenī l ir n_j^l . Visās stratās, izņemot pirmo stratu (t.i., visiem $j \neq 1$), ir zināms arī individu sadalījums faktora x līmeņos ģenerālkopā, N_j^l ; šīs stratas sauksim par *atskaites stratām*. Pirmajā stratā respondentu sadalījums faktora x līmeņos ģenerālkopā nav zināms un tādēļ ir jāimputē. Balstoties pieņēmumā, ka katra faktora ietekme uz paraugkopā iekļūšanas varbūtību ir vienāda visās valstīs, šo imputāciju veicam pēc šāda algoritma:

$$1. \text{Visiem } l \in \{1, 2, \dots, L\} \text{ definējam } \pi_l = \frac{\sum_{j=2}^J n_j^l}{\sum_{j=2}^J N_j^l}.$$

$$2. \text{Visiem } l \in \{2, \dots, L\} \text{ definējam } R_l = \frac{\pi_l}{\pi_1}.$$

$$3. \text{Visiem } l \in \{2, \dots, L\} \text{ novērtējam ģenerālkopu relatīvo lielumu kā } \left(\frac{N_1^l}{N_1^1} \right)$$

$$= \frac{1}{R_l} \cdot \frac{n_1^l}{n_1^1}.$$

Svaru aprēķināšanas algoritms

Šajā sadaļā aprakstīsim statistisko svaru aprēķināšanas algoritmu konkrētajai emigrantu aptaujai. Vispirms sniegsim īsu algoritma pārskatu, bet pēc tam detalizēti apskatīsim katru algoritma soli.

Emigrantu aptaujas dati ir svaroti attiecībā pret četriem emigrantu sociāli demogrāfiskajiem faktoriem – dzimumu, vecumu, izglītības līmeni un galveno valodu, papildus stratificējot visu paraugkopu pēc emigrantu mītnes valsts. Svari aprēķināti atsevišķi katrai no trijām mērķa grupām – Latvijas valstspiederīgajiem ārzemēs, visai Latvijas diasporai ārzemēs un visiem pēc 2000. gada no Latvijas izceļojušajiem. Svarošanā izmantoto faktoru sarakstu noteica gan šo faktoru nozīmība respondentu atbildēšanas varbūtības noteikšanā, gan ģenerālkopas datu pieejamība. *Kopējais svaru aprēķina algoritms* ir šāds:

1. Tika definētas mērķa grupas un faktori, kas izmantojami svaru aprēķināšanai.
2. No ārējiem avotiem (starptautiskām organizācijām, ārvalstu statistikas pārvaldēm un LR PMLP) tika iegūti atskaites dati par emigrantu sadalījumu mītnes zemēs un svari izmantojamo faktoru sadalījumu katrā mītnes zemē.¹⁶
3. Atskaites dati no dažādiem avotiem tika harmonizēti un kombinēti.
4. Mītnes zemes (izņemot valstis ar 20 lielākajām Latvijas emigrantu kopienām) tika apvienotas grupās.
5. Tika veikta trūkstošo parametru imputācija ģenerālkopā, izmantojot pieņēmumu, ka katra faktora ietekme uz indivīda piedalīšanos aptaujā ir nemainīga visās valstīs.

¹⁶ Šādu metodoloģisko pieeju – iegūt un kombinēt datus par Latvijas valstspiederīgajiem un Latvijā dzimušajām personām no uzņemošo valstu statistikas pārvaldēm, kā arī no Eurostat un OECD datubāzēm – Latvijas diasporas pētījumos pirmais ir izmantojis Prof. M. Hazans (Hazans 2011; 2013).

6. Tika veikta trūkstošo vērtību imputācija paraugkopā, izmantojot multiplo imputāciju ar MICE metodi.
 7. Tika aprēķināti «ģeogrāfiskie sviri», tas ir, sviri attiecībā pret emigrantu sadalījumu mītnes zemēs.
 8. Katrā no mītnes zemēm vai to grupām ar svaru iteratīvas līdzināšanas metodi tika aprēķināti sviri attiecībā pret četriem emigrantu sociāli demogrāfiskajiem faktoriem – dzimumu, vecumu, izglītības līmeni un galveno valodu.
 9. Kopējie sviri tika aprēķināti kā 7. soli aprēķināto ģeogrāfisko svaru un 8. soli aprēķināto sociāli demogrāfisko svaru reizinājums.¹⁷
- Tālāk sniedzam katra soļa izvērstu aprakstu un analīzi.

1. solis: Mērķa grupas un svarošanā izmantotie sociāli demogrāfiskie faktori

Sviri tika atsevišķi aprēķināti trim mērķa grupām:

1. [Latvijas valstspiederīgie ārzemēs:] Personas vecumā no 15 gadiem, kuras ir Latvijas valstspiederīgās (pilsoņi vai nepilsoņi) un dzīvo ārpus Latvijas;
2. [Latvijas diaspora:] Personas vecumā no 15 gadiem, kuras uzskatāmas par Latvijas diasporas pārstāvēm;
3. [Kopš 2000. gada emigrējušie:] Personas vecumā no 15 gadiem, kuras ir dzimušas Latvijā, dzīvo ārpus Latvijas un pēdējo reizi emigrējušas kopš 2000. gada.

Otrā grupa (Latvijas diaspora) ir visgrūtāk definējama. Visi paraugkopas respondenti tiek uzskatīti par šīs grupas pārstāvjiem (jo, piedaloties aptaujā, viņi ir identificējuši sevi kā šīs grupas daļu). Ģenerālkopā dati par personām, kas sevi uzskata par diasporas locekļiem, nav tieši pieejami. Mēs operacionalizējam šo grupu kā visu (ārpus Latvijas dzīvojošo) Latvijas valstspiederīgo un Latvijā dzimušo personu kopumu.

Tika izmantoti četri sociāli demogrāfiskie faktori, kas definēja 48 korekcijas šūnas katrā valstī:

1. *Dzimums* (2 līmeņi: vīriešu vai sievietes);
2. *Vecums* (4 līmeņi: 15–24 g., 25–34 g., 35–54 g., 55 g. un vecāki);¹⁸
3. *Izglītības līmenis* (3 līmeņi: *zems* [0.–2. līmenis pēc ISCED 2011 skalas;¹⁹ izglītības līmenis, kas zemāks par vidējo izglītību], *vidējs* [3.–4. līmenis pēc ISCED 2011 skalas; vidējā izglītība] un *augsts* [5.–8. līmenis pēc ISCED 2011 skalas; augstākā izglītība]);
4. *Galvenā valoda* (2 līmeņi: latviešu un krievu).²⁰

2. solis: Atskaites datu avoti

Ģenerālkopas raksturošanai tika izmantoti šādi datu avoti:

1. OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development* – Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija):

¹⁷ Tā kā sociāli demogrāfiskie sviri tika aprēķināti atsevišķi katrai valstij (valstu grupai), tad tie atbilst nosacītajai atbildēšanas varbūtībai katrā valstī un svarus drīkst reizināt neatkarīgi no ģeogrāfisko un sociāli demogrāfisko faktoru savstarpējās saistības: $\mathbb{P}(A \& B) = \mathbb{P}(A)\mathbb{P}(B|A)$, kur \mathbb{P} ir varbūtības operators, «&» ir konjunkcijas operators («un»), bet $\mathbb{P}(B|A)$ apzīmē gadījuma B nosacīto varbūtību, ja dots gadījums A .

¹⁸ Tika aprēķināta arī svaru versija ar sešiem vecuma līmeņiem, un rezultāti būtiski neatšķirās.

¹⁹ ISCED (*International Standard Classification of Education*) ir izglītības līmeņu klasifikācijas skala, kuru izstrādājusi Apvienoto Nāciju Organizācijas Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija (UNESCO – *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*).

²⁰ Šī pazīme aptaujas datus tika noteikta, balstoties uz respondentu atbildēm par mājās lietoto valodu pirms un pēc emigrācijas un dzimto valodu, kā arī uz valodu, kādā respondenti izvēlējās aizpildīt anketu.

- a. *Database on Immigrants in OECD Countries (DIOC) 2010/11.*²¹
Šī OECD datubāze sniedz detalizētu informāciju par migrantiem OECD dalībvalstīs 2010.–2011. gadā un ir pamatā balstīta dalībvalstu tautskaites datos. Datubāzi veido trīs faili: A [dzimums, vecums, izglītība, pavalstniecība], B [dzimums, izglītība, uzturēšanās laiks mītnes zemē] un C [dzimums, izglītība, nodarbinātība];
 - b. *OECD International migration database (IMDB).*²²
Šī OECD datubāze sniedz pamatdatus par migrācijas plūsmām un migrantu populāciju apjomu OECD dalībvalstīs. Informācija ir pieejama par katru gadu (jaunākie pieejamie ir 2012. gada beigu/2013. gada sākuma dati), bet nav tik detalizēta kā DIOC gadījumā. Dati ir OECD ekspertu novērtējums, un metodoloģija nav pilnībā standartizēta.
2. Eurostat (Eiropas Savienības statistikas pārvalde):²³
- a. Par Latvijā dzimušajiem: *migr_pop3ctb* – iedzīvotāju skaits 1. janvārī pēc vecuma (5 gadu grupas), dzimuma un dzimšanas valsts, par katru gadu līdz 2013. gadam;
 - b. Par Latvijas valstspiederīgajiem: *migr_pop1ctz* – iedzīvotāju skaits 1. janvārī pēc vecuma (5 gadu grupas), dzimuma un pavalstniecības, par katru gadu līdz 2013. gadam.
3. Mītnes zemju nacionālo *statistikas pārvalžu* dati: Vācija, Kipra, Lielbritānija, Baltkrievija, Krievija.
4. PMLP dati par reģistrētajiem Latvijas valstspiederīgajiem ārzemēs, par katru gadu līdz 2013. gadam.²⁴

3. solis: Atskaites datu harmonizācija un kombinēšana

Par daudzām mītnes zemēm viena un tā paša parametra (piemēram, kopējā Latvijas valstspiederīgo skaita vai vīriešu īpatsvara) novērtējumi bija pieejami dažādos avotos un veikti dažādos gados (robežās no 2010. līdz 2013. gadam). Aprēķinot katra parametra galīgo novērtējumu, tika izvēlēts *nesenākais* no šiem novērtējumiem. Ja par neseno periodu bija pieejama informācija no vairākiem avotiem, priekšroka tika dota tam avotam, kas labāk nodrošina datu precizitāti un salīdzināmību dažādu valstu starpā. *Datu avotu kopējā prioritāte (dilstošā secībā) tika noteikta šāda: Eurostat, OECD IMDB, OECD DIOC, nacionālās statistikas pārvaldes.* LR PMLP dati tika izmantoti tikai tad, ja pārējos avotos atbilstošās informācijas nebija vispār.²⁵ Izņēmums ir ASV, Austrālija un Kanāda, kur būtiskā «vecās diasporas» īpatsvara dēļ OECD un nacionālo statistikas pārvalžu dati nav izmantojami, jo šo diasporas daļu, kam pārsvarā ir arī mītnes zemes pavalstniecība, šie avoti neuzskaita vispār.

Šī izvēles algoritma rezultātā viena un tā paša parametra galīgais novērtējums dažām valstīm bija no viena avota un gada, bet citām – no cita avota un gada. Lai nodrošinātu šo datu savstarpējo salīdzināmību, šie mērījumi tika harmonizēti²⁶ ar matemātisku

²¹ Dati lejupielādēti no <http://www.oecd.org/els/mig/dioc.htm> (14.01.2015).

²² Dati lejupielādēti no <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG> (01.02.2015).

²³ Dati lejupielādēti no <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (15.01.2015).

²⁴ Dati lejupielādēti no <http://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/arhivs.html> (01.02.2015).

²⁵ PMLP datiem tika piešķirta viszemākā prioritāte, jo atšķirībā no pārējiem avotiem šie dati uzskaita tikai šajā valsts iestādē reģistrētos katrā ārvalstī dzīvojošos Latvijas valstspiederīgos, nevis visu katrā ārvalstī dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo kopumu.

²⁶ Datu harmonizācija ir datu salīdzināmības nodrošināšana. Datu sākotnējā vākšanas procesā harmonizāciju

aprēķinu palīdzību. Šajā pētījumā izmantota triju veidu harmonizācija – attiecībā pret mērķa vecumgrupu, attiecībā pret mērijumu gadu un attiecībā pret PMLP ierobežoto mērķa grupas aptveri (detaļas sk. tālāk).

Kopējais datu harmonizācijas un kombinēšanas algoritms bija šāds:

1. Latvijas valstspiederīgo un Latvijā dzimušo iedzīvotāju skaits katrā mītnes zemē:
 - a. OECD IMDB un LR PMLP dati, kuri attiecas uz kopējo indivīdu skaitu neatkarīgi no vecuma, tika *harmonizēti* ar pārējiem datiem (kuri ir attiecināmi tieši uz aptaujas mērķa grupu, vismaz 15 gadus veciem indivīdiem):
 - i. Izmantojot avotus, kuros ir pieejama vecuma informācija (iepriekš minētajā avotu prioritātes secībā), tika novērtēts vismaz 15 gadus veco indivīdu īpatsvars visu Latvijas valstspiederīgo un visu Latvijā dzimušo iedzīvotāju vidū katrā mītnes zemē, kurā tas bija iespējams.²⁷
 - ii. Valstīs, kurās datu par šo īpatsvaru nebija, šis īpatsvars tika novērtēts ar vidējo īpatsvaru visās ģeogrāfiski tuvākajās valstīs.²⁸
 - iii. OECD IMDB un LR PMLP datus kopējais Latvijas valstspiederīgo/Latvijā dzimušo skaits katrā valstī tika reizināts ar iepriekšējos soļos aprēķināto vismaz 15 gadus veco indivīdu īpatsvaru.
 - b. Par katru gadu (2010–2013) katrā mītnes valstī, izņemot ASV, Kanādu un ASV,²⁹ Latvijas valstspiederīgo un Latvijā dzimušo skaits tika novērtēts kā maksimālais skaits, kas minēts kādā no iepriekš uzskaitītajiem avotiem (izņemot PMLP).³⁰
 - c. Katrā valstī kā galīgais mērķa grupas lieluma novērtējums tika izvēlēts nesenākais no iepriekšējā solī minētajiem šis mērķa grupas lieluma novērtējumiem.
 - d. Ja nesenākais mērķa grupas lieluma novērtējums valstī A nebija no 2013. gada, bet gan no gada $t < 2013$, šis novērtējums (n_t^A) tika *harmonizēts* ar 2013. gada datiem, pareizinot to ar korekcijas koeficientu, kas vienāds ar vidējo mērķa grupas lieluma 2013. gadā (\bar{n}_{2013}) attiecību pret mērķa grupas lielumu gadā t (\bar{n}_t) visās ģeogrāfiski tuvākajās valstīs, kurās bija pieejami dati par abiem gadiem. Tika iegūts uz 2013. gadu attiecināms, koriģēts novērtējums $\hat{n}_{2013}^A = n_t^A \cdot (\bar{n}_{2013} / \bar{n}_t)$.
 - e. Valstīm, kurām iepriekšējos soļos nebija iespējams iegūt Latvijas valstspiederīgo skaita novērtējumu, tas tika novērtēts, izmantojot PMLP

nodrošina vienotas metodoloģijas izstrāde, bet datu vēlākajā apstrādē atšķirības metodoloģijā dažkārt var kompensēt ar matemātisku manipulāciju palīdzību.

²⁷ Kopumā 88% Latvijas valstspiederīgo ārvalstīs un 91% ārvalstīs dzīvojošo Latvijā dzimušo indivīdu ir vismaz 15 gadus veci.

²⁸ Tika izmantotas šādas ģeogrāfiskās grupas: (1) ASV, Kanāda, Austrālija, (2) NVS, Gruzija un Izraēla, (3) Ziemeļvalstis (izņemot Norvēģiju), (4) Dienvidēiropas valstis, (5) ES Austrumeiropas daļas valstis, (6) Rietumeiropas valstis (izņemot Lielbritāniju, Vāciju un Īriju), (7) Pārējās valstis. Lielākās latviešu diasporas valstis Lielbritānija, Īrija, Norvēģija, Vācija netika iekļautas nevienā grupā. Izraēla tika iekļauta vienā grupā ar NVS šajās valstīs dzīvojošo Latvijas diasporu sociāli demogrāfiskās līdzības dēļ (īpaši attiecībā uz galveno valodu, vecumu, izceļošanas laiku un pavalstniecību).

²⁹ Kā minēts iepriekš, šajās valstīs «vecās diasporas» lielā īpatsvara dēļ šie avoti nav izmantojami un jāpaļaujas uz PMLP datiem (tādēļ soļi 1b–1d tiek izlaisti).

³⁰ Tika pārbaudīts arī alternatīvs algoritms, kurā tika izvēlēts tikai viens datu avots (iepriekš minētajā prioritātes secībā). Svāri, kas iegūti ar abiem algoritmiem, nav būtiski atšķirīgi. Maksimālais novērtējums tika izvēlēts, balstoties uz pieņēmumu, ka imigrantu ierobežotās sasniedzamības dēļ visi novērtējumi ir novirzīti pārāk mazu vērtību virzienā.

sniegtos datus par reģistrētajiem Latvijas valstspiederīgajiem attiecīgajā valstī (kas koriģēti attiecībā pret vecuma grupu, kā aprakstīts solī 1a). Ņemot vērā, ka ne visi Latvijas valstspiederīgie ir reģistrējušies PMLP, šie dati tika *harmonizēti* ar pārējo avotu datiem, reizinot tos ar mediāno attiecību starp visu Latvijas valstspiederīgo skaitu (kas aprēķināts saskaņā ar iepriekš uzskaitītajiem soljiem) un PMLP reģistrēto Latvijas valstspiederīgo skaitu tajās valstīs, kur abi šie novērtējumi bija pieejami.³¹

- f. Valstīm, kurām bija pieejams tikai Latvijas valstspiederīgo skaita novērtējums, bet ne Latvijā dzimušo iedzīvotāju skaita novērtējums, otrais tika aizstāts ar pirmo (un otrādi).

Galīgajam novērtējumam izmantoto novērtējumu avotu sadalījums ir dots 3.1. tabulā.

3.1. tabula. Avoti, kas izmantoti, lai novērtētu Latvijas valstspiederīgo un Latvijā dzimušo iedzīvotāju skaitu mītnes zemēs

Avots	Latvijas valstspiederīgie			Latvijā dzimušie		
	Valstu skaits	Indivīdu skaits	% no indivīdu kopskaita	Valstu skaits	Indivīdu skaits	% no indivīdu kopskaita
Eurostat 2013	18	62 039	29,3%	17	48 036	23,2%
Eurostat 2011 ⁽¹⁾	1	3	<0,1%			
Eurostat 2010 ⁽¹⁾	1	2	<0,1%	1	8	<0,1%
OECD IMDB 2013 ⁽²⁾	9	78 394	37,1%	7	118 005	57,1%
OECD IMDB 2012 ⁽²⁾				1	5869	2,8%
OECD IMDB 2011 ⁽²⁾				1	411	0,2%
OECD DIOC 2011 ⁽³⁾	1	351	0,2%	6	8336	4,0%
Nac.stat.pārv. 2013				1	18 979	9,2%
Nac.stat.pārv. 2011 ⁽³⁾	1	951	0,4%	1	1042	0,5%
Nac.stat.pārv. 2010 ⁽³⁾	1	1215	0,6%	1	736	0,4%
PMLP 2013 ⁽⁴⁾	91	68 547	32,4%			
Latvijas valstspiederīgo dati				87	5327	2,6%

⁽¹⁾ piemērota laika korekcija (datu harmonizācijas solis 1d);

⁽²⁾ piemērota vecumgrupas korekcija (datu harmonizācijas solis 1a);

⁽³⁾ piemērota PMLP sašaurinātās mērķa grupas korekcija (datu harmonizācijas solis 1e)

2. *Kopējais Latvijas diasporas apjoms* katrā valstī tika aprēķināts kā maksimums no diviem lielumiem: (a) kopējā Latvijā dzimušo iedzīvotāju skaita (kas aprēķināts 1. solī), (2) Latvijas valstspiederīgo skaita (kas aprēķināts 1. solī) un kopš 2000. gada mītnes zemes pilsonību ieguvušo bijušo Latvijas valstspiederīgo skaita (kas iegūts no OECD IMDB) summas. Praksē otrais (pavalstniecības) rādītājs bija noteicošais – tas bija lielākais no abiem 87% valstu, kurās kopā mīt 81% Latvijas diasporas.

3. *Kopš 2000. gada no Latvijas emigrējušo personu skaits* tika aprēķināts, balstoties uz OECD DIOC tieši pieejamajiem 2011. gada datiem par Latvijā dzimušo iedzīvotāju ieceļošanas gadiem OECD dalībvalstīs, kā arī uz Eurostat un OECD IMDB datiem par kopējo Latvijā dzimušo iedzīvotāju un Latvijas valstspiederīgo populāciju izmaiņām dažādās mītnes zemēs. Konkrēti:

³¹ Šī mediānā attiecība ir 2,4. Tas ir, «vidējā» mītnes zemē tikai 10 no katriem 24 ārvalstīs dzīvojošajiem Latvijas valstspiederīgajiem ir reģistrējušies PMLP.

- a. Neseno iebraucēju skaits no Latvijas katrā mītnes zemē 2011. gadā tika aprēķināts kā maksimums no šādiem novērtējumiem: i. neseno iebraucēju skaits OECD DIOC; ii. Latvijā dzimušo iedzīvotāju skaita pieaugums starp 2000. un 2011. gadu Eurostat datus; iii. Latvijā dzimušo iedzīvotāju populācijas skaita pieaugums starp 2000. un 2011. gadu OECD IMDB datus; iv. Latvijas valstspiederīgo skaita pieaugums starp 2000. un 2011. gadu Eurostat datus; v. Latvijas valstspiederīgo skaita pieaugums starp 2000. un 2011. gadu OECD IMDB datus.³²
- b. Jaunā migrācijas plūsma starp 2011. un 2013. gadu tika aprēķināta kā maksimums no Latvijas iedzīvotāju un Latvijas valstspiederīgo populāciju pieauguma novērtējumiem šajā laika posmā Eurostat un OECD IMDB datus.³³
- c. Kopējā kopš 2000. gada no Latvijas ieceļojušo indivīdu populācija tika aprēķināta kā 2011. gada nesen ieceļojušo populācijas (solis 3a) un 2011.–2013. gada migrācijas plūsmas (solis 3b) summa.

Šīs procedūras rezultātā tika iegūti nesen no Latvijas ieceļojušo iedzīvotāju skaita novērtējumi 25 valstīs, kurās kopā mīt aptuveni 90% šīs populācijas. Pārējās valstīs nesen ieceļojušo skaita novērtējumi tika aprēķināti, izmantojot ģenerālkopas parametru imputāciju (sk. sadaļu par kopējā svarošanas algoritma 5. soli).

4. Latvijas valstspiederīgo un Latvijā dzimušo imigrantu *dzimuma* un *vecuma* sadalījums visās mītnes valstīs tika iegūts no dažādiem avotiem, ievērojot iepriekš aprakstīto vispārīgo principu: priekšroka tika dota nesenākiem datiem, bet viena un tā paša perioda dati tika izvēlēti avotu prioritātes secībā (Eurostat, OECD IMDB, OECD DIOC, nacionālās statistikas pārvaldes).

Tika iegūti dati par dzimumu sadalījumu 37 valstīs un vecumu sadalījumu 33 valstīs. Šajās valstīs dzīvo aptuveni 97% visas diasporas. Pārējo valstu vecumu un dzimumu sadalījumi tika aprēķināti, izmantojot ģenerālkopas parametru imputāciju.

5. Informācija par kopš 2000. gada emigrējušo personu *dzimumu* sadalījumu tika iegūta tikai no OECD DIOC datiem, bet informācija par šīs mērķa grupas *vecumu* sadalījumu – tikai no Lielbritānijas 2011. gada tautskaites datiem.

Kopumā kopš 2000. gada izceļojušo emigrantu dzimumu sadalījums tika iegūts 20 valstīs (kur mīt 74% diasporas), bet vecumu sadalījums – tikai vienā valstī (Lielbritānijā). Pārējo valstu vecumu un dzimumu sadalījumi tika aprēķināti, izmantojot ģenerālkopas parametru imputāciju.

6. Par trešās mērķa grupas (visas Latvijas diasporas) dzimumu un vecumu sadalījumu tika pieņemts attiecīgais visu Latvijas valstspiederīgo sadalījums vai visu Latvijā dzimušo imigrantu sadalījums atkarībā no tā, kura no šīm divām grupām bija lielāka.

7. Informācija par visu mērķa grupu *izglītības līmeņu* sadalījumu tika iegūta tikai no OECD DIOC un nacionālo statistikas pārvalžu datiem.

Šādi tika iegūti dati par 21 valsti, kurā mīt 75% diasporas. Pārējo valstu izglītības līmeņu sadalījumi tika aprēķināti, izmantojot ģenerālkopas parametru imputāciju.

8. Informācija par visu mērķa grupu *galvenās valodas* sadalījumu diemžēl bija pieejami tikai no Lielbritānijas 2011. gada tautskaites datiem. Pārējo valstu

³² Jāatzīmē, ka populāciju apjoma izmaiņas balstītie novērtējumi diemžēl sniedz caurmērā pazeminātus neseno iebraucēju populācijas novērtējumus, jo tie dod *neto*, nevis *bruto* plūsmas, neņemot vērā migrācijas plūsmas pretējā virzienā: 1000 jauniem imigrantiem iebraucot un 100 iepriekšējiem izbraucot, kopējā imigrantu populācija pieaug par 900, nevis par 1000.

³³ Arī šī ir *neto* plūsma un sniedz pazeminātu kopējās plūsmas novērtējumu (sk. iepriekšējo piezīmi).

galvenās valodas sadalījumi tika aprēķināti, izmantojot ģenerālkopas parametru imputāciju.

4. solis: Mītnes zemju apvienošana grupās

Pēc datu ieguves visas mītnes zemes (izņemot valstis ar 20 lielākajām Latvijas emigrantu kopienām) tika apvienotas grupās. Rezultātā tika iegūtas 24 ģeogrāfiskās stratas – 20 lielākās atsevišķās mītnes zemes³⁴ un četras apvienotas grupas: (1) NVS (izņemot Krieviju) un Izraēla [12 valstis], (2) ES Austrumeiropas daļa [10 valstis], (3) Dienvideiropa (izņemot Spāniju un Itāliju) [7 valstis], (4) Pārējā pasaule [69 valstis].

Apvienojot valstis grupās, šo valstu dati tika kombinēti, lai iegūtu attiecīgās grupas datus: visu triju emigrantu mērķa grupu lielumi katrai valstu grupai tika iegūti, saskaitot attiecīgās mērķa grupas lielumus visās attiecīgajā ģeogrāfiskajā grupā ietilpstošajās valstīs, bet emigrantu vecumu, dzimumu un izglītības līmeņu sadalījumi tika aprēķināti kā attiecīgajā ģeogrāfiskajā grupā ietilpstošo valstu vidējie svērtie sadalījumi, kā svarus izmantojot attiecīgās emigrantu mērķa grupas lielumu attiecīgajā valstī.

5. solis: Trūkstošo parametru imputācija ģenerālkopā

Vairāki Latvijas diasporu raksturojošie parametri vairākās ģeogrāfiskajās stratās nebija tieši noskaidrojami. Tādēļ tika veikta šo trūkstošo parametru imputācija, balstoties uz pieņēmumu, ka katra faktora ietekme uz indivīda piedalīšanos aptaujā visās valstīs (vai, precīzāk, visās līdzīgās valstīs) ir līdzīga. Izmantotās metodes detalizēts apraksts ir atrodams iepriekš, sadaļas «Teorētiskais pamatojums» apakšsadaļā «Imputācija ģenerālkopas parametriem». Šeit aprakstām šīs metodes konkrēto pielietojumu emigrantu kopienas parametru imputācijai.

1. Gadījumos, kad nebija pieejami dati par *trešās mērķa grupas (kopš 2000. gada emigrējušo) apjomu*, tika pielietots šāds algoritms:
 - a. Tika aprēķināts neseno imigrantu īpatsvars diasporā katrā ģeogrāfiskajā stratā, kurā bija zināms abu mērķa grupu lielums.
 - b. Katrā ģeogrāfiskajā stratā, kurā datu par nesensajiem imigrantiem trūka, neseno imigrantu īpatsvars tika imputēts, izmantojot iepriekš aprakstīto ģenerālkopas parametru imputācijas metodi, par atskaites stratām izmantojot: i. Kanādai – ASV un Austrāliju; ii. Pārējām stratām ar trūkstošu informāciju – visas pārējās stratas.
 - c. Neseno imigrantu skaits katrā imputējamajā stratā tika aprēķināts kā imputētā šo imigrantu īpatsvara un zināmā šīs stratas diasporas kopējā apjoma reizinājums.

Neseno imigrantu skaits tika imputēts septiņās no 24 ģeogrāfiskajām stratām. Šajās stratās kopā dzīvo aptuveni 10% kopš 2000. gada no Latvijas emigrējušo personu.

2. Visi trūkstošie sociāli demogrāfisko sadalījumu parametri gan Latvijas valstspiederīgo, gan kopš 2000. gada emigrējušo personu mērķa grupā tika tieši imputēti pēc iepriekš aprakstītās metodes. (Atbilstošie trūkstošie parametri diasporas mērķa grupai tika aizstāti ar valstspiederīgo grupas imputētajiem parametriem.) Stratas, kurām dati tika imputēti, un izmantotās atskaites stratas bija šādas:

³⁴ Proti, Lielbritānija, Amerikas Savienotās Valstis, Vācija, Īrija, Austrālija, Krievija, Kanāda, Norvēģija, Spānija, Zviedrija, Dānija, Francija, Nīderlande, Itālija, Šveice, Beļģija, Somija, Austrija, Islande un Luksemburga.

- a. *Galvenās valodas sadalījums* abās emigrantu mērķa grupās tika imputēts visās ģeogrāfiskajās stratās, izņemot Lielbritāniju, par atskaites stratu izmantojot Lielbritāniju.
- b. *Dzimumu un vecumu sadalījums* Latvijas valstspiederīgo mērķa grupā tika imputēts divās stratās – «NVS (izņemot Krieviju) un Izraēla» (atskaites stratās – **pārējā Austrumeiropa**) un «**Pārējā pasaule**» (atskaites stratās – visas pārējās stratās, izņemot trīs lielākās valstis un «vecās diasporas» valstis).
- c. *Izglītības sadalījums* gan Latvijas valstspiederīgo, gan neseno imigrantu mērķa grupā tika imputēts sešām ģeogrāfiskajām stratām, izmantojot šādas atskaites stratās: i. Vācijai, Šveicei un Austrijai – **pārējās Rietumeiropas** un Ziemeļeiropas valstis (izņemot četrus galvenos Latvijas emigrantu mērķus), ii. Krievijai un NVS – Austrumeiropas valstis, iii. grupai «Pārējā pasaule» – visas pārējās stratās, izņemot četrus galvenos Latvijas emigrantu mērķus un «vecās diasporas» valstis.
- d. *Dzimumu sadalījums* neseno emigrantu mērķa grupā tika imputēts tām pašām stratām (un izmantojot tās pašas atskaites stratās) kā izglītības sadalījums (sk. augstāk), kā arī Nīderlandei (izmantojot par atskaites stratām pārējās Rietumeiropas un Ziemeļeiropas valstis, izņemot četrus galvenos Latvijas emigrantu mērķus).
- e. *Vecumu sadalījums* neseno emigrantu mērķa grupā tika imputēts visās ģeogrāfiskajās stratās, izņemot Lielbritāniju (kurai bija pieejami tautskaites dati par neseno imigrantu vecumu sadalījumu), kā arī tās valstis, kurās nesenie imigranti veido vairāk nekā 90% no kopējās diasporas (kurās tika izmantots Latvijas valstspiederīgo vecuma sadalījums). Imputācijās par atskaites stratu tika izmantota Lielbritānija.

Pēc šī soļa pabeigšanas visu svarošanai nepieciešamo ģenerālkopas parametru novērtējumi bija pieejami visām 24 ģeogrāfiskajām stratām. Ar visiem šiem novērtējumiem un to avotiem lasītājs var iepazīties šīs nodaļas pielikumā, 1.–3. tabulā.

6. solis: Trūkstošo parametru imputācija paraugkopā

Paraugkopā trūkstošās vērtības pieciem mainīgajiem – respondenta dzimumam (2 līmeņi), vecumam (6 līmeņi), valstspiederīgā statusam (2 līmeņi), izglītības līmenim (3 līmeņi) un izceļošanas laikam (7 līmeņi) – tika imputētas, izmantojot multiplo imputāciju ar MICE metodi. Ar metodes detalizētu aprakstu var iepazīties sadaļas «Teorētiskais pamatojums» apakšsadaļā «Imputācija paraugkopā». Šeit sniedzam informāciju par imputējamo vērtību skaitu, izmantotajiem regresiju vienādojumiem un imputācijas kvalitātes diagnostiku.

Kopumā vismaz viena vērtība tika imputēta trešdaļai respondentu (4617 respondentiem). Visvairāk trūkstošo vērtību bija izglītības līmenim (4533 trūkstošas vērtības jeb 32% no paraugkopas), vismazāk – izceļošanas laikam (92 vērtības jeb 0,7% no paraugkopas). Visu imputējamo mainīgo trūkstošo vērtību sadalījumu sk. tīmekļa pielikumā 1. tabulā.

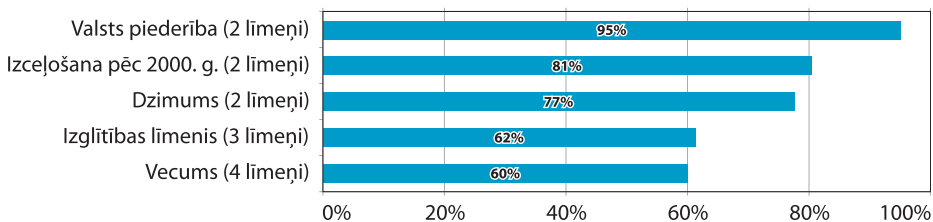
Imputācijai izmantoto regresiju vienādojumu tipi tika izvēlēti atkarībā no imputējamā mainīgā tipa. Vienādojumos kā neatkarīgie mainīgie tika izvēlēti tie mainīgie, kas bija statistiski saistīti ar imputējamo mainīgo, tomēr iekļaušanas

kritēriji bija mazāk strikti nekā standarta regresiju analīzes gadījumā.³⁵ Kā neatkarīgie mainīgie regresiju vienādojumos izmantoti tādi faktori kā mītnes zeme, galvenā valoda, nodarbošanās un profesija Latvijā un mītnes zemē, mājsaimniecības sastāvs, informācija par tuviniekiem un draugiem Latvijā un mītnes zemē, piederības sajūta Latvijai, mītnes zemei un dažādām sociālām grupām u.c. Regresiju modeļu kopsavilkums dots tīmekļa pielikumā, 2. tabulā.

Imputācijas kvalitāte tika izvērtēta ar *simulācijas eksperimentu* palīdzību. Proti, lai pārbaudītu, cik precīzi modelis prognozē imputējamā mainīgā vērtības, tika veikts eksperiments, kurā 20–25% zināmo šī mainīgā vērtību tika izdzēstas (saglabājot šo vērtību kopijas citā mainīgajā) un tad imputētas saskaņā ar iepriekš aprakstīto imputācijas algoritmu. Imputācijas kvalitāte tika novērtēta, salīdzinot šīs imputētās vērtības ar to zināmajām patiesajām vērtībām.

Kopumā imputācijas kvalitāte vērtējama kā samērā augsta. Kā redzam 3.1. attēlā, imputācija precīzi prognozē visu svarošānā izmantojamo faktoru vērtības vismaz 60% gadījumu, tajā skaitā visu dihotomo³⁶ faktoru vērtības – vismaz 77% gadījumu.

3.1. attēls. Imputācijas precizitāte svarošānā izmantojamajiem faktoriem: simulācijas eksperimentu rezultāti

Piezīme. Attēls rāda, cik % no visām simulācijas eksperimentā imputētajām katra faktora vērtībām ir vienādas ar patiesajām vērtībām.

Detalizēti simulācijas eksperimentu rezultāti ir redzami tīmekļa pielikumā, 3.–7. tabulā. Šajās tabulās vērts pievērst uzmanību vairākiem novērojumiem. Pirmkārt, imputēto vērtību sadalījumi ir praktiski identiski patieso vērtību sadalījumiem, kā tas būtu sagaidāms kvalitatīvas imputācijas gadījumā.³⁷ Otrkārt, izmantotais imputācijas algoritms ir būtiski pārāks par beznosacījumu imputāciju: piemēram, dzimuma imputācijas precizitāte, kas izmantotajā imputācijā ir 77%, beznosacījumu imputācijā būtu 56%, bet respondenta vecumgrupas imputācijas precizitāte (izmantojot četras grupas), kas izmantotajā imputācijā ir 60%, beznosacījumu imputācijā būtu tikai 31%.³⁸ Treškārt, īpaši grūti ir pareizi prognozēt retas vērtības: piemēram, Latvijas valsts piederības neesamību (kura raksturo tikai 5% visu respondentu) imputācijas modelis pareizi prognozē tikai 47% gadījumu, kamēr Latvijas valsts piederības esamību (kura

³⁵ Atšķirībā no regresiju analīzes, kurā svarīgi būtu arī katra neatkarīgā mainīgā koeficienti, imputāciju vienādojumos ir svarīga tikai prognozētās atkarīgā mainīgā vērtības precizitāte. Lieku neatkarīgo mainīgo iekļaušana regresijas vienādojumā samazina tikai koeficientu novērtējuma precizitāti, bet ne prognozes precizitāti, turpretī nepieciešamu mainīgo atstāšana ārpus vienādojuma ne tikai rada novirzi mainīgo koeficientu novērtējumos, bet arī samazina prognozes precizitāti. Tādēļ imputāciju nolūkiem šaubu gadījumā neatkarīgais mainīgais vienmēr jāiekļauj regresijas vienādojumā.

³⁶ Dihotoms faktors ir faktors, kam ir divas iespējamās vērtības jeb līmeņi.

³⁷ Vienīgais izņēmums ir izceļošanas periods, kur imputētajās vērtībās ir pārāk liels pirms 2000. gada izceļojušo un it īpaši ārzemēs dzimušo respondentu īpatsvars.

³⁸ Beznosacījumu imputācijā mainīgajam ar L līmeņiem, kur katra līmeņa $l \in \{1, 2, \dots, L\}$ patiesais īpatsvars ir p_l , imputētās vērtības un patiesās vērtības sakrāšanās varbūtība ir $\sum_{l=1}^L (p_l)^2$.

raksturo 95% visu respondentu) šis modelis pareizi prognozē 97% gadījumu. Tomēr jāpiebilst, ka šīs retās vērtības arī vislabāk ilustrē izmantotās nosacītās imputācijas priekšrocības attiecībā pret beznosacījumu imputāciju, kura Latvijas valsts piederības neesamību pareizi prognozētu tikai 5% gadījumu, tas ir, gandrīz 10 reizes retāk, nekā to dara izmantotais imputācijas modelis.

7.–9. solis: Statistisko svaru aprēķins

Vispārējo svarošanas teorētisko pamatojumu skatīt sadaļā «Teorētiskais pamatojums». Šeit konkrēti aprakstām emigrantu aptaujā izmantoto statistisko svaru aprēķināšanas algoritmu (kopējā svarošanas algoritma 7.–9. soli).

7. solis: Tika aprēķināti «ģeogrāfiskie svāri», tas ir, svāri attiecībā pret emigrantu sadalījumu mītnes zemēs.

Katrā emigrantu mērķa grupā $g \in \{1,2,3\}$ un ģeogrāfiskajā stratā $j \in \{1,2, \dots, 24\}$ ģeogrāfiskie svāri tika aprēķināti pēc formulas

$$w_{g;j}^{GEO} = \frac{N_{g;j}}{n_{g;j}} \cdot \frac{n}{N},$$

kur: $w_{g;j}^{GEO}$ ir mērķa grupai g stratā j piemērotais ģeogrāfiskais svārs, $n_{g;j}$ un $N_{g;j}$ ir attiecīgi paraugkopas un ģenerālkopas apjoms šai mērķa grupai šajā stratā, bet n un N ir attiecīgi paraugkopas un ģenerālkopas kopējais lielums.

8. solis: Katrā no mītnes zemēm vai to grupām ar svaru iteratīvas līdzināšanas metodi tika aprēķināti svāri attiecībā pret četriem emigrantu sociāli demogrāfiskajiem faktoriem – dzimumu, vecumu, izglītības līmeni un galveno valodu.

Metodes aprakstu sk. sadaļas «Teorētiskais pamatojums» apakšsadaļā «Svaru iteratīva līdzināšana». Iteratīvās līdzināšanas rezultātā iegūtos svārus mērķa grupas g respondentiem stratā j , kuru dzimums ir l_{dz} , vecums – l_{vec} , izglītības līmenis – l_{iz} , bet galvenā valoda – l_{val} , apzīmēsim ar $w_{g;j}^{SOC}(l_{dz}; l_{vec}; l_{iz}; l_{val})$.

9. solis: Kopējie svāri tika aprēķināti kā 7. solī aprēķināto ģeogrāfisko svaru un 8. solī aprēķināto sociāli demogrāfisko svaru reizinājums.

Kopējais svārs, kāds tika piemērots mērķa grupas g respondentiem stratā j , kuru dzimums ir l_{dz} , vecums – l_{vec} , izglītības līmenis – l_{iz} , bet galvenā valoda – l_{val} , bija $w_{g;j}(l_{dz}; l_{vec}; l_{iz}; l_{val}) = w_{g;j}^{SOC}(l_{dz}; l_{vec}; l_{iz}; l_{val})w_{g;j}^{GEO}$.

Gadījumos, kad aprēķinātā svāra vērtība pārsniedza 20, tā tika aizstāta ar 20. Nevienā emigrantu mērķa grupā šādu gadījumu skaits nepārsniedza 25 (mazāk nekā 0,2% no visiem respondentiem).

Atsevišķi pēc šī paša algoritma tika aprēķināti arī svāri aptaujas datiem pirms imputācijas paraugkopā – šie svāri jāizmanto gadījumos, kad analizē tiek izmantoti dati bez imputācijām.

Statistiskie svāri: diskusija

Visi svārošanā izmantotie faktori būtiski ietekmēja emigrantu piedalīšanās varbūtību aptaujā, kas liecina, ka aptaujas reprezentativitātes palielināšanai svārošana šajā gadījumā ir būtisks un svarīgs solis. Latvijas valstspiederīgo piedalīšanās aktivitāte dažādās ģeogrāfiskajās stratās variē no 9 respondentiem uz katrēm 1000 emigrantiem NVS valstīs un Izraēlā līdz gandrīz 160 respondentiem uz katrēm 1000 emigrantiem Austrijā un Beļģijā. Arī sociāli demogrāfisko faktoru ietekme uz respondenci Latvijas valstspiederīgo mērķa grupā ir ļoti izteikta. Paraugkopā kopumā latviešu valodā runājošo respondences līmenis³⁹ aptaujā bija 6,6 reizes augstāks nekā krieviski runājošo, sieviešu respondences līmenis – 1,8 reizes augstāks nekā vīriešu, vecāko (55 g.v. un vecāku) emigrantu respondences līmenis – 2,6 reizes augstāks nekā jaunāko (15–24 g.v.), bet emigrantu ar augstāko izglītības līmeni respondences līmenis – 4,5 reizes augstāks nekā emigrantiem ar zemāko izglītību. Ņemot vērā visu faktoru būtisko ietekmi uz aptaujā piedalīšanās varbūtību, nav vēlams analizē izmantot nesvarotus datus. Ar visu faktoru ietekmi uz emigrantu piedalīšanās varbūtību aptaujā lasītājs var iepazīties nodaļas pielikumā, 4. tabulā.

Svaru piemērošanas rezultātā visu svārošanā izmantoto faktoru sadalījums paraugkopā kļūst vienāds ar šo faktoru sadalījumu ģenerālkopā. Šo faktoru ietekme uz piedalīšanās varbūtību aptaujā no datu analīzes viedokļa tiek dzēsta, tādējādi būtiski palielinot aptaujas datu reprezentativitāti. Tomēr jāatzīmē, ka nav pamata uzskatīt, ka šie faktori aptaujā piedalīšanās varbūtību nosaka pilnībā. Šo varbūtību noteikti ietekmē arī virkne citu faktoru, kuri diemžēl nav iekļauti svaru aprēķinā, jo tie ir vai nu paši par sevi neizmērāmi (piemēram, konkrēta indivīda vispārējais atsaucības līmenis), vai arī to sadalījums ģenerālkopā nav zināms (piemēram, emigrantu profesiju sadalījums). Daļēji arī šo faktoru ietekmi uz piedalīšanās varbūtību mazina svārošanā izmantotie faktori – tas notiek tādēļ, ka izmantotie faktori ir statistiski saistīti ar neizmantotajiem – , tomēr nav šaubu, ka zināmas atšķirības dažādu indivīdu aptaujā piedalīšanās varbūtībās saglabājas arī pēc svārošanas. Līdz ar to mēs nevaram apgalvot, ka svārotie dati ir pilnībā reprezentatīvi.

³⁹ Respondences līmenis ir paraugkopas apjoma attiecība pret ģenerālkopas apjoma attiecību. Šis lielums ir nenovirzīts aptaujā piedalīšanās varbūtības novērtējums, tādēļ to var saukt arī par novēroto jeb empīrisko piedalīšanās varbūtību.

3. nodaļas pielikums

1. tabula. Mērķa grupu lielums [15 g.v. un vecākas personas]: dati un to avoti

Ģeogrāfiskā strata	Latvijas valstspiederīgie		Latvijā dzimušie		Visa diaspora		Kopš 2000. gada emigrējušie	
	Skaits	Avots	Skaits	Avots	Skaits	Avots	Skaits	Avots
Lielbritānija	70 502	OECD IMDB 2013	66 531	OECD IMDB 2013	71 665	Valstspied.	67359	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
ASV	28 272	PMLP 2013	22 483	OECD IMDB 2013	33 066	Valstspied.	3270	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Vācija	20 820	Eurostat 2013	18 667	OECD IMDB 2013	22 769	Valstspied.	19 565	National data 2013
Īrija	16 557	Eurostat 2013	16 249	Eurostat 2013	16 731	Valstspied.	15 557	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Austrālija	9984	PMLP 2013	5336	OECD IMDB 2013	10 295	Valstspied.	222	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Krievija	8851	PMLP 2013	18 979	Nac. stat. 2013	18 979	Latvijā dzim.	3180	Imputēts
Kanāda	8287	PMLP 2013	5869	OECD IMDB 2012	9653	Valstspied.	1377	Imputēts
NVS (izņemot Krieviju) un Izraēla	7151	PLMP 2013 + OECD DIOC 2011	7966	PLMP 2013 + OECD DIOC 2011	8445	Valstspied.	1977	Imputēts
Norvēģija	7071	Eurostat 2013	7078	Eurostat 2013	7352	Valstspied.	7352	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
ES Austrumeiropas daļa	4356	Vairāki avoti	7313	Vairāki avoti	7412	Vairāki avoti	4019	Imputēts
Spānija	3993	OECD IMDB 2013	3912	OECD IMDB 2013	4007	Valstspied.	3859	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Zviedrija	3679	Eurostat 2013	5090	Eurostat 2013	5090	Latvijā dzim.	4587	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Dānija	3621	Eurostat 2013	3747	Eurostat 2013	3747	Latvijā dzim.	3702	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Francija	3550	PMLP 2013	2156	OECD DIOC 2011	3645	Valstspied.	3051	Imputēts
Nīderlande	2699	Eurostat 2013	2649	Eurostat 2013	2861	Valstspied.	2859	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Pārējā pasaule	2574	Vairāki avoti	2538	Vairāki avoti	2650	Vairāki avoti	1833	Imputēts
Itālija	2074	Eurostat 2013	2578	Eurostat 2013	2578	Latvijā dzim.	2092	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Dienvideiropa (izņemot Spāniju un Itāliju)	1709	Vairāki avoti	1810	Vairāki avoti	2084	Vairāki avoti	2001	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Šveice	1421	Eurostat 2013	1543	Eurostat 2013	1629	Valstspied.	1629	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Beļģija	1374	Eurostat 2013	990	Eurostat 2013	1504	Valstspied.	1504	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Somija	1093	Eurostat 2013	1198	Eurostat 2013	1205	Latvijā dzim.	1205	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
Austrija	847	OECD IMDB 2013	1029	OECD IMDB 2013	1029	Latvijā dzim.	742	Imputēts
Islande	556	Eurostat 2013	596	Eurostat 2013	612	Valstspied.	612	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB

Ģeogrāfiskā strata	Latvijas valstspiederīgie		Latvijā dzimušie		Visa diaspora		Kopš 2000. gada emigrējušie	
	Skaits	Avots	Skaits	Avots	Skaits	Avots	Skaits	Avots
Luksemburga	436	OECD IMDB 2013	411	OECD IMDB 2011	437	Valstspied.	394	DIOC 2010-11 + Eurostat + OECD IMDB
PAVISAM	211 477		206 718		239 445		153 947	

Piezīme. Tabulā atspoguļota oficiālajos statistikas avotos (OECD, Eurostat, PMLP u.c.) pieejamā vai uz oficiālajiem avotiem balstīta informācija, taču svarīgi atcerēties, ka dažādu iemeslu dēļ šie avoti par zemu novērtē patiesos emigrācijas apjomus (Hazans 2013; 2016).

2. tabula. Sociāli demogrāfisko rādītāju sadalījums Latvijas valstspiederīgo mērķa grupā: dati un to avoti

Ģeogrāfiskā strata	Dzimums		Vecums				Izglītība			Galvenā valoda	
	Vir. (%)	Avots	15–24 g. (%)	25–34 g. (%)	35–54 g. (%)	Avots	Zema (%)	Vidēja (%)	Avots	Latv. (%)	Avots
Lielbritānija	49,4	B	29,5	41,0	24,9	E	28,4	25,6	D	61,8	E
ASV	39,1	D	16,1	39,3	22,3	D	9,7	43,0	D	70,6	I
Vācija	45,7	A	17,2	34,6	37,1	A	23,8	37,6	I	61,3	I
Īrija	42,3	A	18,8	41,3	35,5	A	20,9	63,1	D	64,8	I
Austrālija	31,7	D	11,0	39,4	22,9	D	11,6	31,9	D	80,3	I
Krievija	47,2	E	28,3	20,2	36,4	E	24,1	37,0	I	10,6	I
Kanāda	49,4	D	14,6	49,4	27,0	D	5,1	18,0	D	58,9	I
NVS (izņemot Krieviju) un Izraēla	63,3	I	12,7	10,3	41,1	I	7,0	34,5	I	17,0	I
Norvēģija	60,0	A	14,2	45,1	37,9	A	21,6	36,6	D	77,7	I
ES Austrumeiropas daļa	45,6	F	12,5	29,9	37,3	A	14,6	45,0	D	61,6	I
Spānija	39,1	A	15,0	39,0	37,6	A	40,8	34,1	D	44,5	I
Zviedrija	42,5	A	16,4	43,2	35,4	A	8,1	37,1	D	73,7	I
Dānija	44,3	A	34,8	41,0	22,3	A	19,6	36,4	D	65,1	I
Francija	31,3	D	32,2	40,5	20,8	D	19,2	29,7	D	68,3	I
Nīderlande	42,3	A	32,0	43,6	22,9	A	27,1	33,2	D	67,0	I
Pārējā pasaule	41,9	I	13,4	49,4	28,5	I	17,6	19,9	I	53,3	I
Itālija	12,6	A	14,9	44,9	34,0	A	30,7	44,1	D	40,0	I
Dienvideiropa (izņemot Spāniju un Itāliju)	28,0	F	28,0	48,0	18,5	F	19,3	43,6	D	46,3	I
Šveice	23,5	A	17,0	41,7	38,7	A	26,6	20,3	I	46,5	I
Beļģija	35,7	A	16,3	42,7	35,7	A	25,4	20,0	D	65,2	I
Somija	42,8	A	16,8	39,2	38,4	A	65,2	18,6	D	66,5	I
Austrija	30,7	A	19,4	37,6	36,0	A	0,0	32,2	I	63,0	I
Islande	48,2	A	19,6	36,7	37,8	A	31,0	48,2	D	89,9	I
Luksemburga	28,6	C	11,6	43,5	37,7	D	10,2	8,8	D	80,3	I

Avoti: A – Eurostat 2013; B – OECD IMDB 2013; C – OECD IMDB 2011; D – OECD DIOC 2010-11; E – nacionālo statistikas pārvalžu dati; F – dažādi dati; I – imputēti.

3. tabula. Sociāli demogrāfisko rādītāju sadalījums pēc 2000. gada no Latvijas emigrējušo personu grupā: dati un to avoti

Ģeogrāfiskā strata	Dzimums		Vecums				Izglītība			Galvenā valoda	
	Vir. (%)	Avots	15–24 g. (%)	25–34 g. (%)	35–54 g. (%)	Avots	Zema (%)	Vidēja (%)	Avots	Latv. (%)	Avots
Lielbritānija	44,4	D	30,0	41,6	24,5	E	27,6	25,9	D	62,0	E
ASV	31,6	D	20,9	44,9	28,9	I	6,1	34,4	D	55,2	I
Vācija	39,7	I	24,1	40,6	30,7	I	27,7	32,9	I	60,5	I
Īrija	43,2	D	18,8	41,3	35,5	G	19,0	64,4	D	64,9	I
Austrālija	29,7	D	6,1	61,3	31,5	I	5,7	31,8	D	72,1	I
Krievija	57,3	I	21,7	41,7	35,3	I	30,5	23,7	I	9,1	I
Kanāda	52,1	D	11,8	60,6	26,5	I	8,0	25,0	D	44,6	I
NVS (izņemot Krieviju) un Izraēla	63,6	I	19,2	32,0	41,6	I	11,3	30,5	I	27,2	I
Norvēģija	58,4	D	14,2	45,1	37,9	G	22,0	37,9	D	76,5	I
ES Austrum-eiropas daļa	24,8	A	23,5	57,7	17,0	I	12,4	45,5	D	65,7	I
Spānija	31,3	D	15,0	39,0	37,6	G	37,7	33,7	D	44,5	I
Zviedrija	39,4	D	21,8	46,6	28,9	I	10,9	37,2	D	74,7	I
Dānija	45,5	D	34,8	41,0	22,3	G	20,7	35,2	D	64,2	I
Francija	28,7	D	32,2	40,5	20,8	G	23,2	24,8	D	67,7	I
Nīderlande	40,4	I	32,0	43,6	22,9	G	25,3	23,1	D	70,3	I
Pārējā pasaule	35,1	I	13,3	61,7	22,7	I	12,8	17,6	I	56,6	I
Itālija	14,5	D	5,2	63,3	28,3	I	29,8	41,6	D	39,7	I
Dienvideiropa (izņemot Spāniju un Itāliju)	21,5		28,0	48,0	18,5	G	29,1	26,6	I	45,3	I
Šveice	30,0	I	12,9	58,1	27,2	I	24,8	18,1	I	46,0	I
Beļģija	32,1	D	16,3	42,7	35,7	G	26,9	20,8	D	64,7	I
Somija	41,6	D	16,8	39,2	38,4	G	66,8	17,2	D	69,4	I
Austrija	24,5	I	14,9	28,9	40,6	I	0,0	28,0	I	61,0	I
Islande	61,9	D	19,6	36,7	37,8	G	55,4	27,2	D	89,8	I
Luksemburga	24,9	D	11,6	43,5	37,7	G	9,9	8,4	D	80,1	I

Avoti: A – Eurostat 2013; B – OECD IMDB 2013; C – OECD IMDB 2011; D – OECD DIOC 2010-11; E – nacionālo statistikas pārvalžu dati; F – dažādi dati; G – Latvijas valstspiederīgo grupas dati; I – imputēts.

4. tabula. Svorošanā izmantoto faktoru ietekme uz respondentu piedalīšanās varbūtību aptaujā

Valsts	Kop. RL (resp. uz 1000 iedzīv.)	Galv. valoda	Dzimums	Vecums			Izglītība	
		RL(Latv.)/ RL(Krievu)	RL(Vīr.)/ RL(Siev.)	RL(15–24)/ RL(25–34)	RL(35–54)/ RL(25–34)	RL(55+)/ RL(25–34)	RL(Zems)/ RL(Vidējs)	RL(Augsts)/ RL(Vidējs)
Lielbritānija	44,9	6,63	2,08	0,69	1,44	1,67	0,20	0,40
ASV	17,9	6,63 ⁽¹⁾	1,13	0,74	2,82	3,14	0,70	4,79
Vācija	46,9	6,63 ⁽¹⁾	2,07	0,80	1,20	0,87	0,24 ⁽¹⁾	1,09 ⁽¹⁾
Īrija	49,5	6,63 ⁽¹⁾	2,14	0,72	1,46	2,40	0,74	2,39
Austrālija	11,2	6,63 ⁽¹⁾	0,80	0,23	2,32	1,76	0,59	2,23
Krievija	15,4	6,63 ⁽¹⁾	0,95	0,33	0,93	0,48	0,41 ⁽¹⁾	2,15 ⁽¹⁾
Kanāda	20,3	6,63 ⁽¹⁾	1,44	0,44	1,63	3,81	0,68	1,22
NVS (izņemot Krieviju) un Izraēla	9,2	6,63 ⁽¹⁾	1,43 ⁽¹⁾	0,35 ⁽¹⁾	0,59 ⁽¹⁾	0,27 ⁽¹⁾	0,38 ⁽¹⁾	2,15 ⁽¹⁾
Norvēģija	78,2	6,63 ⁽¹⁾	2,15	0,95	1,23	1,65	0,30	0,83
ES Austrum- eiropas daļa	42,7	6,63 ⁽¹⁾	1,95	0,70	0,49	0,18	0,30	2,15
Spānija	30,1	6,63 ⁽¹⁾	3,21	0,76	0,95	0,63	0,14	2,75
Zviedrija	100,8	6,63 ⁽¹⁾	1,29	0,85	1,26	2,25	0,80	0,90
Dānija	84,8	6,63 ⁽¹⁾	2,15	0,91	1,14	0,98	0,22	0,74
Francija	43,1	6,63 ⁽¹⁾	1,79	0,36	1,49	0,25	0,15	1,50
Nīderlande	101,9	6,63 ⁽¹⁾	1,70	0,75	0,93	0,86	0,17	0,96
Pārējā pasaule	83,1	6,63 ⁽¹⁾	1,73 ⁽¹⁾	0,56 ⁽¹⁾	0,97 ⁽¹⁾	0,58 ⁽¹⁾	0,17 ⁽¹⁾	1,50 ⁽¹⁾
Itālija	49,7	6,63 ⁽¹⁾	1,72	0,16	0,94	0,81	0,61	6,17
Dienvideiropa (izņemot Spāniju un Itāliju)	70,8	6,63 ⁽¹⁾	1,96	0,41	0,86	0,98	0,52	2,23
Šveice	76,0	6,63 ⁽¹⁾	1,14 ⁽¹⁾	0,46 ⁽¹⁾	0,85 ⁽¹⁾	0,91 ⁽¹⁾	0,19 ⁽¹⁾	1,09 ⁽¹⁾
Beļģija	156,5	6,63 ⁽¹⁾	1,51	0,29	1,21	0,58	0,17	2,37
Somija	142,7	6,63 ⁽¹⁾	1,64	1,02	1,49	1,54	0,05	1,80
Austrija	159,4	6,63 ⁽¹⁾	1,86	0,76	2,42	6,02	-	1,09 ⁽¹⁾
Islande	107,9	6,63 ⁽¹⁾	3,36	0,73	1,14	0,27	0,35	1,65
Luksemburga	128,4	6,63 ⁽¹⁾	1,64	0,47	2,52	1,15	0,17	1,09
Pavisam	43,0	6,63 ⁽¹⁾	1,78	0,65	1,54	1,72	0,38	1,71

Piezīmes: RL – respondences līmenis jeb novērotā piedalīšanās varbūtība (paraugkopas lieluma attiecība pret ģenerālkopas lielumu). (1) – ģenerālkopas parametri ir *imputēti*, pieņemot katra faktora konstantu efektu uz aptaujā piedalīšanās varbūtību (sk. sadaļu «Teorētiskais pamatojums»), tādēļ šajās šūnās atspoguļotie dati ir pilnībā balstīti uz pārējiem attiecīgajā stabiņā redzamajiem datiem un paši par sevi *nesniedz jaunu informāciju*.

II. Ārpus Latvijas dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo nodarbinātība un izglītība

4. Latvijas emigranti Eiropas darba tirgos

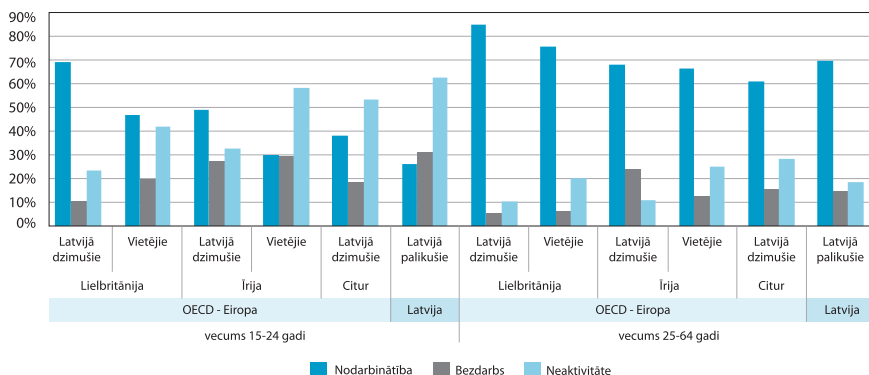
Mihails Hazans

Šīs nodaļas mērķis ir aprakstīt 21. gadsimtā no Latvijas aizbraukušo situāciju mītnes valstu darba tirgos, kā arī sniegt salīdzinājumu ar attiecīgo valstu vietējiem iedzīvotājiem un ar Latvijā palikušajiem. Nodaļā apskatīti emigrantu nodarbinātības, bezdarba un neaktivitātes līmeņi, profesionālais profils un profesiju atbilstība izglītībai un kvalifikācijai. Analizē izmantoti vairāki datu avoti: 1) 2014. gadā projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros veiktās emigrantu aptaujas¹ dati; 2) OECD valstu imigrantu datubāze DIOC 2010/11 (sk. OECD 2014a); 3) CSP Darbaspēka apsekojuma (DSA) mikrodati.

Aizbraucēju darba tirgus statuss

4.1. attēlā salīdzināti nodarbinātības, bezdarba un ekonomiskās neaktivitātes rādītāji Latvijas emigrantu un vietējo iedzīvotāju vidū Lielbritānijā, Īrijā un citās OECD valstīs² 2011. gadā, atsevišķi starp jauniešiem un iedzīvotājiem 25–64 gadu vecumā (ši grupa turpmāk dēvēta par pieaugušajiem). Attiecīgie rādītāji Latvijā palikušajiem attēloti blakus.

4.1. attēls. Latvijas emigrantu (jauniešu un pieaugušo) nodarbinātības, bezdarba un neaktivitātes līmeņi Eiropas OECD valstīs salīdzinājumā ar vietējiem iedzīvotājiem un ar Latvijā palikušajiem 2011. gadā

Piezīme. Datu ierobežojumu dēļ izslēgta Vācija, Austrija un Šveice.

Avoti: OECD valstu imigrantu datubāze DIOC 2010/11 un CSP Darbaspēka apsekojuma rezultāti.

¹ Turpmāk – vienkārši «emigrantu aptauja».

² Datu ierobežojumu dēļ izslēgta Vācija, Austrija un Šveice.

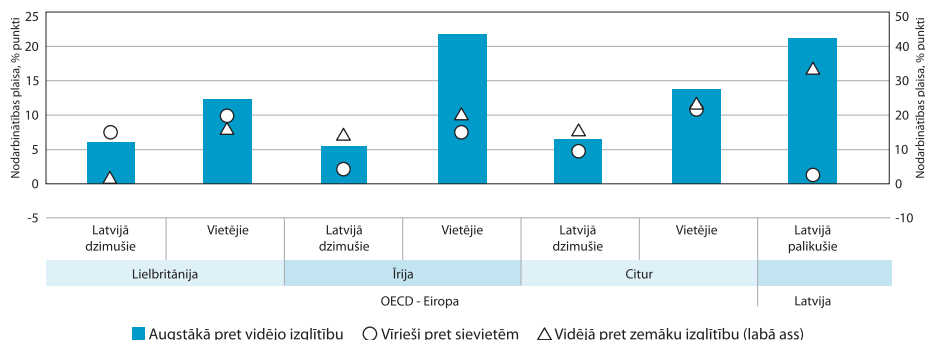
Kā redzam, Lielbritānijas darba tirgū Latvijas emigrantiem veicas daudz labāk nekā vietējiem iedzīvotājiem (un, protams, Latvijā palikušajiem). No Latvijas emigrējušo jauniešu nodarbinātības līmenis ir daudz augstāks un bezdarba līmenis – daudz zemāks nekā vietējiem vai Latvijā palikušajiem jauniešiem. Latvijā dzimušajiem pieaugušajiem Lielbritānijā ir līdzīgs bezdarba līmenis kā vietējiem, taču tas ir zemāks nekā bezdarba līmenis Latvijā. Nodarbinātības līmenis Latvijā dzimušo migrantu vidū pārsniedz vietējo iedzīvotāju nodarbinātības līmeni par 10 procentpunktiem un Latvijā palikušo nodarbinātības līmeni – par 15 procentpunktiem. Ekonomiskās neaktivitātes rādītāji ir par attiecīgi 8 un 10 procentpunktiem zemāki nekā vietējiem iedzīvotājiem un Latvijā palikušajiem.

Latvijā dzimušo jauniešu nodarbinātības līmenis Īrijā (ap 50%) ir zemāks nekā Lielbritānijā, taču daudz augstāks nekā Īrijā dzimušo jauniešu vidū (30%) un jo vairāk – Latvijā palikušo jauniešu vidū. Emigrējušo jauniešu bezdarba rādītāji Īrijā ir augsti (25%), tomēr tie ir zemāki nekā 30%, kas raksturo Īrijā dzimušos jauniešus un vienaudžus Latvijā. Situācija pieaugušo vidū atšķiras: Īrijā Latvijas emigrantu nodarbinātības līmenis (gandrīz 70%) ir līdzīgs kā vietējiem un arī kā Latvijā, taču bezdarba līmenis starp Latvijas emigrantiem (24%) ir divreiz augstāks nekā starp vietējiem un aptuveni par 10 procentpunktiem augstāks nekā starp Latvijā palikušajiem. Šo trūkumu atsvēr augstāki ienākumi un pabalsti Īrijā. Turklāt ekonomiskās neaktivitātes līmenis Latvijas emigrantiem Īrijā (ap 10%) ir daudz zemāks nekā starp vietējiem (25%) un Latvijā palikušajiem (17%).

Visbeidzot, citās OECD valstīs no Latvijas emigrējušo jauniešu nodarbinātības līmenis ir vidēji augstāks, nekā tas ir vienaudžiem Latvijā. No otras puses, pieaugušo Latvijas emigrantu nodarbinātības līmenis ir vidēji par 10 procentpunktiem zemāks, bet neaktivitātes līmenis – par 10 procentpunktiem augstāks nekā Latvijā palikušajiem.

4.2. attēlā prezentētie dati parāda, ka Eiropas OECD valstīs Latvijas emigrantu vidū ir daudz mazākas nodarbinātības līmeņu atšķirības starp dzimumiem un atkarībā no izglītības līmeņa nekā vietējo iedzīvotāju un Latvijā palikušo vidū.

4.2. attēls. Nodarbinātības līmeņu atšķirības pēc dzimuma un izglītības līmeņa 21. gadsimta Latvijas emigrantu vidū Eiropas OECD valstīs salīdzinājumā ar vietējiem iedzīvotājiem un ar Latvijā palikušajiem 2011. gadā

Piezīmes. «Augstākā» attiecas uz terciāro izglītību (ISCED11 5.–8. līmenis); «vidējā» – uz vidējo izglītību un izglītību pēc vidējās, kas nav terciārā izglītība (ISCED11 3.–4. līmenis); «zemākā» – ISCED11 0.–2. līmenis (pamatizglītība, sākumizglītība vai zemāka).

Avoti: emigranti – aprēķini, balstīti uz OECD (2014) datiem; vietējie un Latvijā palikušie – aprēķini, balstīti uz ES DSA (Eurostat).

Emigrantiem ar augstāko izglītību nodarbinātības līmenis ir vidēji par aptuveni 6 procentpunktiem augstāks nekā emigrantiem ar vidējo izglītību. Savukārt vietējo iedzīvotāju vidū Lielbritānijā un citās Eiropas OECD valstīs (bez Īrijas) šī starpība ir vairāk nekā divreiz lielāka, bet Īrijā, kā arī Latvijā tā pārsniedz 20 procentpunktus. Arī nodarbinātības plaista starp emigrantiem ar vidējo un zemāku izglītību (2 procentpunkti Lielbritānijā un 14–16 procentpunkti citur Eiropā) ir daudz šaurāka nekā līdzīga plaista vietējo iedzīvotāju vidū (16 procentpunkti Lielbritānijā un 20–23 procentpunkti citur), pat nerunājot par Latvijā palikušajiem (33 procentpunkti). Var secināt, ka nodarbinātības ziņā ieguvums no emigrācijas ir jo lielāks, jo zemāks izglītības līmenis (sk. 4.2. attēlu).

Nodarbinātības plaista starp vīriešiem un sievietēm Latvijā gandrīz līdzinās nullei. Emigrantu vidū šī plaista variē no 2 procentpunktiem Īrijā līdz vairāk nekā 7 procentpunktiem Lielbritānijā, ko var uzskatīt kā «kompromisu» starp Latvijas un mītnes valsts «normām», jo vietējo iedzīvotāju vidū vīriešu un sieviešu nodarbinātības līmeņu starpība tajā pašā gadā veidoja 10 procentpunktus Lielbritānijā, 7,5 – Īrijā un 11 – citās Eiropas OECD valstīs (sk. 4.2. attēlu).

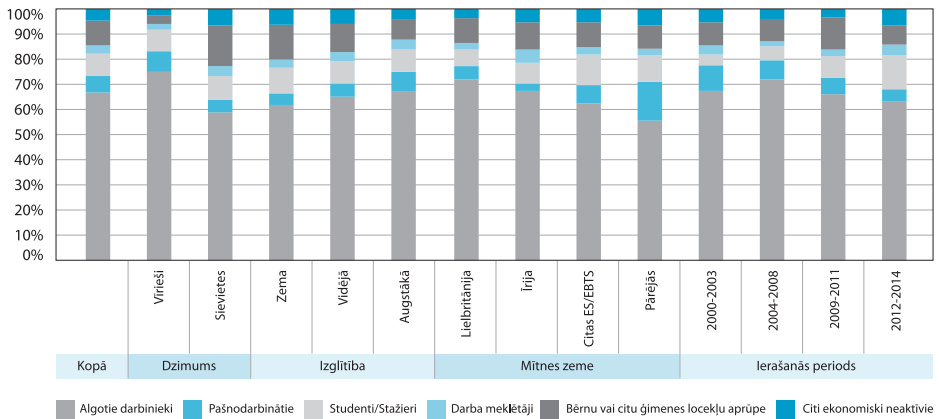
Interesants jautājums ir, cik daudz starp nodarbinātiem emigrantiem ir pašnodarbinātie. Lielbritānijas tautskaitē 2011. gadā iegūtā informācija (ONS 2013; 2014a) liecina, ka Latvijas emigrantu vidū šī proporcija Anglijā un Velsā bija 9%, t.i., zemāka nekā starp vietējiem (15%), kā arī Latvijā iedzīvotājiem (11%) tajā pašā gadā.

4.3. attēls, kas balstīts uz emigrantu aptaujas datiem, sniedz detalizētāku informāciju par kopš 2000. gada izbraukušo Latvijas emigrantu galveno nodarbošanos ārzemēs 2014. gadā (pēc dzimuma, izglītības, valsts un ierašanās laika). Kopumā divas trešdaļas ir darba ņēmēji, ap 7% – pašnodarbinātie, 9% – studenti un 3% – darba meklētāji, 10% kopj bērnus vai citus ģimenes locekļus, un tikai 5% ir ekonomiski neaktīvi citu iemeslu dēļ (jāatzīmē, ka 99,5% respondentu ir 15–64 gadu vecumā). Nodarbinātības līmenis ir daudz augstāks vīriešu nekā sieviešu vidū (83% salīdzinot ar 64%),³ bet to galvenokārt izskaidro rūpes par bērniem un citiem ģimenes locekļiem (16% sieviešu un 3% vīriešu vidū). Salīdzinājums ar nodarbinātības līmeņiem 2014. gadā Latvijā (sk. CSP 2015a) liecina, ka vīriešu nodarbinātības līmenis starp Latvijas emigrantiem Lielbritānijā (respektīvi, citur) ir daudz augstāks nekā starp Latvijā palikušajiem visās vecuma grupās (respektīvi, visās vecuma grupās, izņemot 55–64 gadus vecus). Savukārt no Latvijas aizbraukušo sieviešu nodarbinātības līmenis ir zemāks nekā Latvijā palikušajām vecuma grupās 25–34 un 35–44 gadi, bet augstāks nekā Latvijā palikušajām vecuma grupās 15–24 un 45–64 gadi.

No 4.3. attēla redzams, ka emigrantu nodarbinātības līmenis iet roku rokā ar izglītības līmeni, pieaugot no 66% starp aizbraucējiem ar pamata vai zemāku izglītību līdz 75% augstskolu beidzēju vidū. Arī pašnodarbināto proporcija pieaug, paaugstinoties izglītības līmenim. Salīdzinot aizbraucēju darba tirgus panākumus dažādās mītnes zemēs, visaugstākais nodarbinātības līmenis ir vērojams Lielbritānijā – 77%, bet citur tas ir vidēji 70%. Savukārt pašnodarbināto īpatsvars ir zemāks Īrijā, bet augstāks angļiski nerunājošās ES/EBTA valstīs, kā arī valstīs ārpus ES/EBTA.

³ Faktiskais nodarbinātības līmenis ir mazliet augstāks, nekā izriet no 4.3. attēla, kas fokusējas uz galveno nodarbošanos, jo daļa no «Studentiem/stažieriem» arī strādā (pēc aptaujas datiem, 46% no viņiem pēdējo 12 mēnešu laikā bija ienākumi no algota darba vai pašnodarbinātības ārzemēs).

4.3. attēls. 21. gadsimta Latvijas emigranti pēc galvenās nodarbošanās ārzemēs 2014. gadā izglītības, mītnes zemes un ierašanās perioda griezumā

Piezīmes. Aptaujas jautājums: Kāda ir Jūsu galvenā nodarbošanās šobrīd (pēdējo 4 nedēļu laikā)? 99,5% no aptaujātajiem ir 15–64 gadu vecumā.

Avots: emigrantu aptaujas dati un autora aprēķini.

Neseno emigrantu nodarbinātības līmenis ir salīdzinoši nedaudz zemāks (72% un 68% starp tiem, kuri ieradās attiecīgi 2009.–2011. un 2012.–2014. gadā, salīdzinājumā ar 80% starp tiem, kuri ieradās 2004.–2008. gadā). Taču emigrantu daļa, kas ir vai nu nodarbināti, vai studenti, ir stabilāka: 82% no pirms ES paplašināšanās aizbraukušajiem, 85% no pēc ES paplašināšanās aizbraukušajiem un 81% no krīzes laikā aizbraukušajiem. Tas liecina, ka viens no faktoriem, kas izskaidro nodarbinātības līmeņa atšķirības dažādos emigrācijas viļņos aizbraukušo vidū, ir tas, ka nesenie emigranti ir jaunāki un lielāka daļa no viņiem ir studenti, t.i., mazāka ir varbūtība, ka viņi strādās.⁴ Cits faktors, protams, ir pakāpeniska integrēšanās un akulturācija, vispirms jau jaunās mītnes zemes valodas apgušana. Tiešām, ekonometriskā analīze (tās detaļas šeit netiek izklāstītas) apstiprina, ka vienādos pārējos apstākļos (kontrolējot emigrantu dzimumu, vecumu, nepilngadīgu bērnu esamību, izglītības līmeni, mītnes zemi, iebraukšanas periodu, galveno nodarbošanos Latvijā pēdējo 3 gadu laikā pirms aizbraukšanas, kā arī mītnes zemes valodas prasmes pirms aizbraukšanas) nodarbinātības izredzes pieaug pēc pirmā ārzemēs pavadītā gada, bet paliek gandrīz nemainīgas, kamēr mītnes zemē nav pavadīti 5 gadi, un pēc tam pieaug atkal. Savukārt, ja tiek kontrolētas mītnes zemes valodas prasmes aptaujas laikā, ārzemēs pavadītā laika ietekme uz nodarbinātības izredzēm kļūst daudz vājāka.

Citi atzinumi no ekonometriskās analīzes liecina, ka vienādos pārējos apstākļos labākas nodarbinātības izredzes ārzemēs ir: 1) vīriešiem salīdzinājumā ar sievietēm; 2) emigrantiem ar augstāko izglītību salīdzinājumā ar pārējiem (šis efekts ir stiprāks sieviešu vidū); 3) emigrantiem ar Latvijas pilsonību salīdzinājumā ar tiem, kuriem tās nav (pilsonības efekts nav vērojams sieviešu vidū); 4) emigrantiem, kuriem bija darba

⁴ Emigrantu aptaujas rezultāti liecina, ka ārzemēs studējošo vidū tikai 47% ir uzrādījuši algotu darbu vai pašnodarbinātību kā savu galveno nodarbošanos (pēdējo 4 nedēļu laikā) un vēl 24% atzina, ka pēdējo 12 mēnešu laikā viņiem bija ienākumi no algota darba vai pašnodarbinātības ārzemēs. Savukārt starp emigrantiem, kuri nestrādē, 79% ir uzrādījuši algoto darbu vai pašnodarbinātību kā savu galveno nodarbošanos un vēl 11% pēdējo 12 mēnešu laikā bija ienākumi no algota darba vai pašnodarbinātības ārzemēs.

pieredze Latvijā; 5) emigrantiem, kuru mītnes zeme ir Lielbritānija (vīriešu gadījumā – arī Vācija un Ziemeļvalstis; savukārt sievietēm tikpat augstas nodarbinātības izredzes kā Lielbritānijā ir Krievijā u.c. bijušajās Padomju Savienības republikās, izņemot Baltijas valstis); 6) emigrantiem, kuri ļoti labi vai brīvi pārvalda mītnes zemes valodu (šis efekts nav vērojams vīriešu vidū). Sievietēm, kas dzīvo ārzemēs ar dzīvesbiedru, nodarbinātības varbūtība ir krietni zemāka nekā tām, kuras dzīvo bez laulātā vai partnera (pārējiem apstākļiem esot vienādiem). Arī dzīvošana kopā ar nepilngadīgu bērnu vai bērniem samazina sieviešu nodarbinātības varbūtību neatkarīgi no dzīvesbiedra esamības.

Emigrantu profesionālais profils un darba atbilstība kvalifikācijai

Attiecībā uz emigrantu profesijām izmantoti divi savstarpēji papildinoši datu avoti (sk. 4.4. attēlu). Lielbritānijas 2011. gada tautskaites dati (ONS 2014b) attiecas uz visiem emigrantiem, kuri tiek uzskatīti par pastāvīgajiem rezidentiem 2011. gada 27. martā; salīdzinājumam dati par Lielbritānijas pamatiedzīvotājiem (vietējiem) un Latvijā palikušajiem ir attēloti blakus. Papildus par Latvijas emigrantiem dati sniegti ierašanās perioda Lielbritānijā griezumā. No otras puses, 2000.–2013. gada Latvijas DSA dati (sadalīti trīs laika posmos) sniedz informāciju par Latvijas viesstrādniekiem ārzemēs, kuri joprojām tiek uzskatīti par māsaimniecību locekļiem Latvijā.

Atbilstoši abiem datu avotiem Latvijas emigranti un viesstrādnieki salīdzinājumā ar Latvijā palikušajiem (un Lielbritānijas gadījumā arī vietējiem iedzīvotājiem) daudz retāk ir nodarbināti kā augsti kvalificēti garīgā darba strādnieki un daudz biežāk strādā vienkāršajās profesijās (sk. 4.4. attēlu). Ja aplūko datus dzimumu griezumā (rezultāti šeit nav attēloti), emigrējušās sievietes salīdzinājumā ar vīriešiem par 3–5 procentpunktiem vairāk gadījumu strādā zemi kvalificētās garīgā darba profesijās (kā kalpotāji, tirdzniecības un pakalpojumu darbinieki) un daudz mazāka daļa no viņām strādā kā kvalificēti fiziskā darba strādnieki. Vienkāršajās profesijās nodarbināto daļa no Latvijas aizbraukušo sieviešu un vīriešu (t.sk. pēckrīzes Latvijas viesstrādnieku) vidū ir līdzīga.

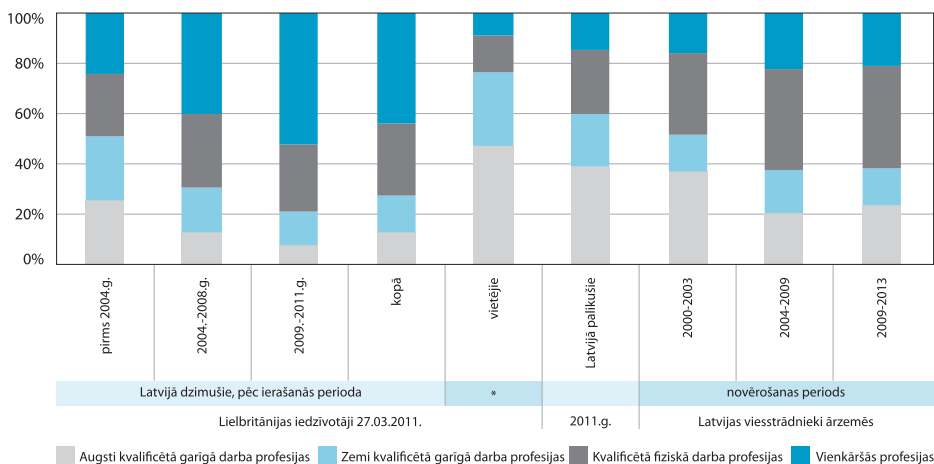
Turpinājumā aplūkosim, kā emigrantu nodarbošanās profils mainās dažādos laikos un atkarībā no ārzemēs pavadītā gadu skaita. Pirmkārt, sagaidāms, ka būs novērojama emigrācijas viļņu sastāva ietekme, kas saistīta ar mazāku emigrantu cilvēkkapitālu pēc ES paplašināšanās 2004. gadā un valstij raksturīgajām izmaiņām emigrantu cilvēkkapitālā pēc lielās recesijas sākuma 2008. gada beigās un līdz ar ekonomikas atkopšanās sākumu 2011. gadā (sk. Hazana nodaļu par izglītību šajā grāmatā). Otrkārt, sagaidāms, ka emigrantu uzvedība atšķirsies atkarībā no emigrācijas viļņa, īpaši pēc 2008. gada izbraukušo vidū: tie, kuri no Latvijas aizbrauca krīzes laikā, visdrīzāk, būs mazāk izvēlīgi attiecībā uz darbu ārzemēs, savukārt pirmskrīzes emigrantiem (un pat daļai no krīzes laika emigrantiem), ieinteresētiem ilgtermiņa pastāvīgā emigrācijā, būtu bijis jāatliek pārcelšanās, kamēr tiek atrasts darbs, kurā viņi vismaz zināmā mērā var pielietot savas prasmes un/vai cerēt uz karjeras izaugsmi nākotnē. Treškārt, uzņemošo valstu darba tirgū pieprasīto profesiju un prasmju loks arī ar laiku var mainīties; nesen vairumā gadījumu šādu izmaiņu rezultāts bija lielāks uzsvars uz augsti kvalificētiem darbiem. Ceturtkārt, pastāvīga Latvijas diasporas apjoma palielināšanās (īpaši kopš 2004. gada, sk. Hazans 2013; 2015a; 2015b) un migrantu tīklu efekts var palīdzēt atrast labākas nodarbinātības iespējas neseniem emigrantiem. Visbeidzot, ilgāks ārzemēs pavadītais laiks bieži vien ir saistīts ar labākām vietējās valodas zināšanām, lielāku sociālo kapitālu, lielāku vispārīgo un/vai specifisku pieredzi un tātad labākām

izredzēm saņemt paaugstinājumu vai atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu (gadījumā, ja sākotnēji pieņemts darbs «mazāk kvalificētā» profesijā).

Lielbritānijas tautskaites datu gadījumā vienlaikus apzināti dažādos emigrācijas viļņos aizbraukušie, tādēļ novērojama gan aizbraukšanas laika, gan uzturēšanās ilguma ietekme. Atbilstoši datiem 4.4. attēlā pēc pievienošanās ES no Latvijas aizbraukušie biežāk ir nodarbināti «mazāk kvalificētās» profesijās nekā tie, kas aizbrauca pirms Latvijas pievienošanās ES, turklāt emigrantu nodarbinātības profils pasliktinās pēc krīzes iestāšanās. Tas liecina, ka uzturēšanās laika, kā arī dažu viļņu sastāva un uzvedības negatīvais efekts bija lielāks nekā tīklu efekts un uz augstāka līmeņa profesiju pieprasījumu vērsts izmaiņas Lielbritānijas darba tirgū.

Tiek pieņemts, ka starptautiskie viesstrādnieki, informācija par kuriem atrodama Latvijas DSA datos, atrodas ārpus savas izcelsmes valsts mazāk nekā gadu,⁵ tādēļ nodarbošanās profilu, kas balstīts uz šiem datiem, ietekmē aizbraukšanas laika efekts, nevis uzturēšanās ilgums. Tik tiešām, Latvijas viesstrādnieki, kas emigrēja pēc Latvijas pievienošanās ES, retāk strādā garīga un augsti kvalificēta garīga darba profesijās nekā pirms pievienošanās ES aizbraukušie (4.4. attēls). No otras puses, Latvijas krīzes un pēckrīzes laika viesstrādnieki (2009.–2013. g.) nodarbošanās ziņā neatšķiras no pirmskrīzes laikā aizbraukušajiem. Tas saskan ar augsti un zemi kvalificēto strādnieku pieaugumu (sk. Hazana nodaļu par izglītību šajā grāmatā) emigrantu vidū un tam pretēji darbojošos uzvedības, tīkla un pieprasījuma efektu.

4.4. attēls. Latvijas emigrantu, viesstrādnieku un Latvijā palikušo nodarbināto sadalījums profesiju grupās

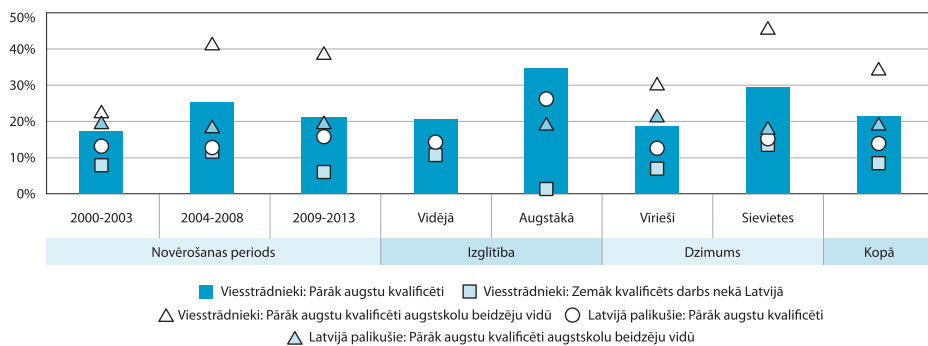
Avots: aprēķini, izmantojot Lielbritānijas 2011. gada tautskaites datus (ONS 2014b) un DSA datus.

Svarīgs jautājums ir – cik daudzi no emigrantiem pieņem savai kvalifikācijai neatbilstošu darbu, t.i., ir pārāk augstu kvalificēti darbam, ko viņi dara ārzemēs. Šo jautājumu mēs aplūkojam no trim skatu punktiem. Pirmkārt, mēs izmantojam standarta OECD pārizglītības (*overeducation*) definīciju: nodarbinātais ar terciāro izglītību ir pārizglītots, ja viņš vai viņa strādā kā kalpotājs vai tirdzniecības un pakalpojumu

⁵ Jāatzīmē, ka mediālais darba attiecību ilgums Latvijas viesstrādniekiem, kas atrodami 2000.–2013. gada DSA datos, ir mazāk nekā viens gads.

darbinieks vai arī veic fizisku darbu (kā kvalificēts strādnieks, amatnieks, iekārtu operators, izstrādājumu montētājs vai vienkāršās profesijas darbinieks). Otrkārt, mēs salīdzinām emigrantu nodarbošanos ar viņu pēdējo nodarbošanos Latvijā. Sekojot OECD definīcijai, tie, kuri nomainīja savu profesiju no augsti kvalificētas garīgā darba profesijas uz citām profesijām, ir pieņēmuši darbu kvalifikācijai neatbilstošā profesijā jeb pieredzējuši profesionālo lejupslīdi (*downskilling*), tāpat kā tie, kuri nomainīja profesiju no zemu kvalificēta garīgā darba vai kvalificēta fiziskā darba uz vienkāršām profesijām (pretēju virzību varētu uzskatīt par virzību uz kvalifikāciju pārsniedošu darbu). Treškārt, mēs izmantojam atbildes uz jautājumu: «Cik lielā mērā Jūs izmantojat savu izglītību/kvalifikāciju savā pašreizējā darbā?» Rezultāti par Latvijas emigrantiem 2014. gadā, kā arī Latvijas viesstrādniekiem ārzemēs un Latvijā palikušajiem 2000.–2013. gadā apkopoti 4.5. un 4.6. attēlā.

4.5. attēls. Latvijas emigrantu un Latvijā palikušo prasmju un talanta izniekošanas rādītāji: viesstrādnieki, pēc novērošanas perioda, izglītības un dzimuma

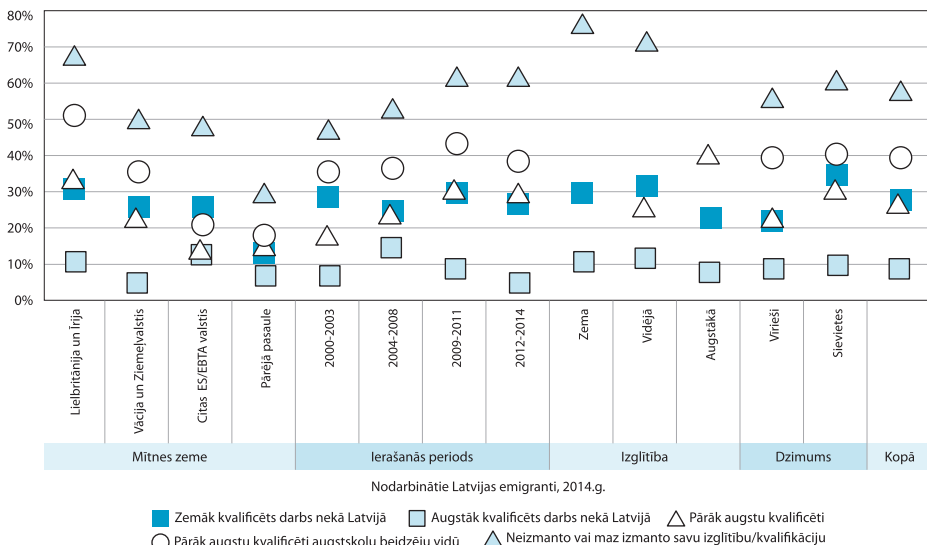

Piezīme. Dati par darbu kvalifikācijai neatbilstošā profesijā attiecas uz 2002.–2013. gadu.
Avoti: aprēķini, izmantojot DSA datus.

Aplūkotajā laika posmā pārizglītība starp Latvijā palikušajiem bija robežās no 13% līdz 16%, tai nedaudz pieaugot pēc krīzes; starp augstskolu beidzējiem aptuveni 20% bija pārizglītoti (4.5. attēls). Salīdzinājumam: viesstrādnieku vidū ārzemēs pārizglītība ir vairāk izplatīta, un 2009.–2013. gadā tā samazinājās salīdzinājumā ar pirmskrīzes laiku – no 25% līdz 21% starp visiem Latvijas viesstrādniekiem un no 41% līdz 39% starp tiem, kuriem ir augstāka izglītība. Jo vairāk darbs kvalifikācijai neatbilstošā profesijā, salīdzinot ar pēdējo darbu Latvijā, starp Latvijas viesstrādniekiem samazinājās no 12% 2004.–2008. gadā līdz 6% 2009.–2013. gadā. Migrantu tīkla efekts, arvien lielāka priekšrokas došana ilgtermiņa emigrācijai un izmaiņas pieprasījuma struktūrā (aplūkotas iepriekš) ir visticamākie iemesli, kādēļ, neraugoties uz krīzi, Latvijas viesstrādnieki tās laikā ārzemēs spēja atrast darbu, kas pat biežāk atbilst viņu kvalifikācijai.

Aptuveni viena trešdaļa no nodarbinātajiem Latvijas emigrantiem 2014. gadā bija formāli pārizglītoti, un tikpat daudzi pieredzēja profesionālo lejupslīdi, pieņemot kvalifikācijai neatbilstošu darbu salīdzinājumā ar pēdējo profesiju Latvijā. Savukārt 60% norādīja, ka neizmanto vai tikpat kā neizmanto savu izglītību un kvalifikāciju (4.6. attēls).

4.6. attēls. Latvijas emigrantu un Latvijā palikušo prasmju un talanta izniekošanas rādītāji: 2014. gadā nodarbinātie emigranti pēc mītnes zemes, ierašanās perioda, izglītības un dzimuma

Avoti: aprēķini, izmantojot emigrantu aptaujas datus.

Emigrantu un viesstrādnieku vidū visi prasmju un talanta izniekošanas (*brain waste*) veidi ir nozīmīgi biežāk izplatīti starp sievietēm (4.5. un 4.6. attēls).

Saistībā ar prasmju un talanta izniekošanu lielākās bažas parasti ir par augstskolu absolventiem. Lai gan šī emigrantu (un viesstrādnieku) kategorija ir biežāk pakļauta pārizzglītībai nekā vidēji izglītotie emigranti, attiecībā uz profesionālo lejuplīdi un pašnovērtēto prasmju un izglītības neizmantošanu situācija ir pretēja (4.5. un 4.6. attēls). Jo vairāk, lai gan aptuveni 40% no nodarbinātajiem augsti izglītotajiem Latvijas emigrantiem ir pārizzglītoti un tikpat daudzi uzskata, ka strādā kvalifikācijai un izglītībai neatbilstošu darbu, tikai 24% strādā zemākas kvalifikācijas darbu salīdzinājumā ar pēdējo profesiju Latvijā (4.6. attēls). Šī atšķirība ir pat izteiktāka (35% pret 1%) starp augsti izglītotajiem viesstrādniekiem (4.5. attēls). Citiem vārdiem, liela daļa no pārizzglītotajiem emigrantiem un viesstrādniekiem tādi bija jau Latvijā.

Pakāpe, kādā emigranti strādā kvalifikācijai neatbilstošā profesijā, spēcīgi atšķiras atkarībā no valsts. Visi prasmju un talanta izniekošanas rādītāji Latvijas emigrantu vidū augstākie ir Lielbritānijā un Īrijā, otrajā vietā atstājot Vāciju un Ziemeļvalstis, trešajā – pārējās ES/EBTA valstis. Mazākā prasmju un talanta izniekošana emigrantu vidū vērojama valstīs ārpus ES/EBTA (4.6. attēls).

Galvenie atzinumi

Šajā nodaļā analizēta no Latvijas 21. gadsimtā aizbraukušo situācija mītnes valstu darba tirgos. Lielbritānijas darba tirgū Latvijas emigrantiem veicas daudz labāk nekā vietējiem iedzīvotājiem un Latvijā palikušajiem. Arī citās mītnes zemēs no Latvijas aizbraukušos jauniešus raksturo augstāks nodarbinātības līmenis un zemāks bezdarbs, kā arī zemāks neaktivitātes līmenis nekā jauniešus Latvijā.

Pieaugušo emigrantu situācija ārpus Lielbritānijas variē atkarībā no perioda, dzimuma, vecuma un mītnes zemes, tomēr, izņemot Īriju, bezdarba līmenis ir zemāks nekā Latvijā. Vecumā līdz 54 gadiem vīriešu emigrantu nodarbinātības līmenis visās mītnes zemēs ir daudz augstāks nekā Latvijā. Savukārt aizbraukušo sieviešu nodarbinātības līmenis ir zemāks nekā starp Latvijā palikušajām (uz neaktivitātes, nevis bezdarba rēķina) 25–44 gadu vecuma grupā, bet augstāks nekā starp Latvijā palikušajām vecuma grupās 15–24 un 45–64 gadi.

Aizbraucēji ar augstāko izglītību arī ārzemēs sasniedz augstāku nodarbinātības līmeni nekā pārējie, tomēr nodarbinātības plaisa starp dažādu izglītības līmeni sasniegušajiem emigrantu vidū ir būtiski šaurāka nekā Latvijā palikušo vidū, kā arī mītnes zemju vietējo iedzīvotāju vidū. Tātad nodarbinātības ziņā ieguvums no emigrācijas ir jo lielāks, jo zemāks izglītības līmenis.

Vienādos pārējos apstākļos labākas nodarbinātības izredzes ārzemēs ir: 1) vīriešiem salīdzinājumā ar sievietēm; 2) emigrantiem ar augstāko izglītību salīdzinājumā ar pārējiem; 3) emigrantiem ar Latvijas pilsonību salīdzinājumā ar tiem, kuriem tās nav; 4) emigrantiem, kuriem bija darba pieredze Latvijā; 5) emigrantiem, kuru mītnes zeme ir Lielbritānija (vīriešu gadījumā – arī Vācija un Ziemeļvalstis); 6) emigrantiem, kuri ļoti labi vai brīvi pārvalda mītnes zemes valodu.

Analīze liecina, ka augsti izglīto to aizbraucēju vidū profesionālā lejupe salīdzinājumā ar pēdējo profesiju Latvijā ir vērojama retāk nekā savas izglītības un kvalifikācijas neizmantošana vai darbs profesijā, kurā augstākā izglītība nav nepieciešama. Citiem vārdiem, liela daļa no pārizglītajiem emigrantiem un viesstrādniekiem bija pārizglīto ti jau Latvijā. Emigrantu un viesstrādnieku vidū visi prasmju un talanta izniekošanas veidi ir nozīmīgi vairāk izplatīti starp sievietēm. Emigranti Lielbritānijā un Īrijā biežāk nekā citur pieredzēja profesionālo lejupe salīdzinājumā un citus prasmju un talanta izniekošanas veidus, savukārt mazākā prasmju un talanta izniekošana emigrantu vidū vērojama valstīs ārpus ES/EBTA.

5. Privāto darbā iekārtošanas aģentūru pakalpojumu tiesiskā regulācija, izmantošana un to darbības vērtējums

Aivars Tabuns

Analizējot preču cenas un darba algas, pirms 250 gadiem Adams Smits (Smith 1776) uzskatīja, ka cilvēki ir lietas (*luggage*), kuras transportēt ir visgrūtāk. Mūsdienās situācija ir mainījusies, un to apstiprina migrācijas procesu intensifikācija. Cilvēkiem ir ne tikai vieglāk pašiem mainīt savu dzīvesvietu un līdz ar to atrast jaunas darba vietas iespējas, bet arvien intensīvāk darbaspēka migrācijas organizācija kļūst par uzņēmējdarbības veidu. Iepriekšējo gadsimtu lielo emigrāciju periodos valstis šo procesu nepārraudzīja, neregulēja vai ieviesa vien selektīvus ierobežojumus (pamatā imigrācijai, nevis emigrācijai), turpreti mūsdienās darba tirgus regulācija ietver gan emigrācijas, gan imigrācijas pasākumus, valstīm arvien lielāku vērību veltot darba meklētāju tiesību aizsardzībai (Summerville 2004).

Piemēram, ES nosaka ne tikai brīvu preču, pakalpojumu, kapitāla, bet arī brīvu darbaspēka kustību (darba ņēmējiem ir tiesības pieņemt darba piedāvājumu un brīvi pārvietoties dalībvalsts teritorijā, kā arī uzturēties dalībvalstī nodarbinātības nolūkā un palikt tās teritorijā pēc nodarbinātības beigām). Vienlaikus preču, pakalpojumu un kapitālu kustība un imigrācija ES tiek reglamentēta un kontrolēta ievērojami detalizētāk nekā emigrācijas pakalpojumu sniegšana.

Privāto darbā iekārtošanas aģentūru darbībai uzmanību pievērš daudzas starptautiskās organizācijas – Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (*Organization for Security and Co-operation in Europe*, OSCE), Starptautiskā Migrācijas organizācija (*International Organization for Migration*, IOM) un Apvienoto Nāciju Organizācijas aģentūra Starptautiskā Darba organizācija (*International Labour Organization*, ILO).

Privāto darbā iekārtošanas aģentūru regulējums balstās uz Starptautiskās Darba organizācijas¹ konvenciju (ILO 1997), kura stājās spēkā 2000. gadā un kuru ir ratificējušas 30 valstis, to skaitā Lietuva (2004. gadā). Latvija un Igaunija konvenciju nav ratificējušas. 1997. gadā ILO izstrādāja arī konvencijas pieņemšanas rekomendācijas (ILO 1997), turpmākajā periodā regulāri veica šai nozarei veltītus apsekojumus un 2007. gadā izstrādāja rokasgrāmatu par privāto darbā iekārtošanas aģentūru darbības regulēšanu, pārraudzību un darbību (ILO 2007).

Rokasgrāmatas pamattekstu veido piecdesmit lapu garš stāvokļa izvērtējums un rekomendācijas un pielikumi par dažādu valstu praksi. Dokumentā ir izvērtēti analizēta šādu organizāciju darbība un institucionālais konteksts, to tipoloģija un definēšana. Dokumenta trešā nodaļa ir veltīta likumdošanai, kas saistīta ar šādu aģentūru dibināšanu un pārraudzību, ceturtajā nodaļā ir analizēti to valsts institūciju pienākumi, kuras pārrauga aģentūru darbību. Vēl dokumentā ir apskatīti aģentūru pašregulācijas instrumenti, tostarp to darbības profesionālie kodeksi un privāto aģentūru sadarbība ar valsts nodarbinātības aģentūrām.

Viens no nozīmīgākajiem šai tematikai veltītajiem dokumentiem ir OSCE, ILO un IOM izstrādātā migrācijas politikas analīzes rokasgrāmata (Baruah, Cholewinski 2006). Vienā no tās nodaļām ir analizēta emigrantu izcelsmes valstu politika

¹ <http://www.ilo.org/>

izceļotāju aizsardzībai. Šajā dokumentā ir definētas valstu politikas stratēģijas, to skaitā nepieciešamība stingri un regulāri pārraudzīt privāto darbā iekārtošanas aģentūru licencēšanu un darbību, vienlaikus pievērsties intelektuālā darbaspēka emigrācijai (*brain drain*), valsts institūciju sadarbībai ar emigrantus uzņemošajām valstīm un izceļotāju informēšanas un izglītošanas instrumentiem. Autori norāda, ka daudzi emigranti darba meklēšanā izmanto vai nu savus sociālos tīklus, vai arī nelegālo rekrutētāju pakalpojumus, un šajos gadījumos pieaug emigrantu sociālās neaizsargātības risks.

Rokasgrāmatā apakšnodaļa ir veltīta privāto darbā iekārtošanas aģentūru darbības licencēšanai un regulācijai, akcentējot, ka, pirmo reizi aizbraucot no valsts, darba meklētājiem bieži ir nepietiekama informācija par darba iespējām un darba vai dzīves nosacījumiem. Tāpēc rokasgrāmatas autori uzsver, ka izceļošanas valstīm ir jāizstrādā darba piedāvājuma standartlīgumi, kuri garantētu emigrantu darba samaksu, darba ilgumu un apstākļus, kā arī iekļautu informāciju par aizbraukšanas un atgriešanās transporta izdevumiem, mājokļa īres nosacījumiem, veselības un cita veida apdrošināšanu, darba strīdu risināšanas veidiem. Autori rekomendē valstīm mudināt emigrantus šos līgumus pirms izceļošanas notariāli apstiprināt, organizēt informatīvās kampaņas vai apmācības kursus, kā arī nodrošināt konsulārās konsultācijas. Tāpat nepieciešams nodrošināt starpvalstu sadarbību emigrantu tiesību aizsardzībai.

Emigrācijas procesu analīzi un emigrantu tiesību aizsardzības jautājumus pārbauga Starptautiskā Migrācijas organizācija.² Vienlaikus IOM apseko arī dažādu valstu politiku un tās prakses, kuru uzdevums ir nodrošināt potenciālajiem emigrantiem nepieciešamās zināšanas par darba nosacījumiem jaunās mītnes valstīs. Tā, piemēram, projektā «*HEADSTART: Fostering Integration Before Departure*»³ piedalās vairākas ES valstis (Austrija, Čehija, Vācija, Ungārija, Itālija, Nīderlande, Portugāle un Slovākija), un tā ietvaros ir izstrādāta rokasgrāmata valsts apmācības centru darbiniekiem emigrantu sagatavošanai dzīvei un darbam ārzemēs (Pillinger 2015).

Šīs problemātikas analīzei ir veltīti arī ES dažādu institūciju apsekojumi un lēmumi. Piemēram, privāto nodarbinātības aģentūru loma un darbība ir izvērtēti analizēta 2013. gada Eiropas Parlamenta pētījumā (European Parliament 2013). Tajā ir apskatīti dažādu starptautisko organizāciju (WTO, ILO, EU un vairāku valstu (Lielbritānijas, Vācijas, Dānijas, Beļģijas, Itālijas un Polijas) aģentūru darbību regulējošie dokumenti. Arī Eiropas Komisija (*Directorate-General for Enterprise and Industry*) ir atbalstījusi rokasgrāmatas izdošanu, kuras mērķis ir analizēt un izstrādāt rekomendācijas (European Commission 2013), lai privāto nodarbinātības aģentūru darbība atbilstu cilvēktiesību normām. Migrācijas tendences un problēmas sistemātiski analizē arī Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD).⁴

Dažādās valstīs privātās nodarbinātības aģentūras tiek pārraudzītas ar atšķirīgu instrumentu palīdzību (Liemt 2013; Pijpers 2010). Piemēram, Lielbritānijā dažādiem nodarbinātības sektoriem ir atšķirīgi licencēšanas un pārraudzības noteikumi. Nodarbinātību lauksaimniecības, dārzkopības, mežsaimniecības, zivju pārstrādes, vēžveidīgo vākšanas, piensaimniecības un pārtikas produktu un dzērienu iepakojšanas un pārstrādes sektoros kontrolē Vidutāju licencēšanas pārvalde (*Gangmasters Licensing*

² <http://www.iom.int/>

³ <http://www.headstartproject.eu/>

⁴ <http://www.oecd.org/>

Authority, GLA⁵). Minētā organizācija stingri reglamentē darba devēju pienākumus un darbaņēmēju tiesības. Būtiski ir norādīt, ka GLA mājaslapā šī informācija ir iztulkota arī latviešu⁶ un citās valodās.

GLA noteikumi paredz līgumā iekļaut nodarbinātības samaksas lielumu, nedēļā pieļaujamo darba stundu slodzi, kā arī to, ka darbaspēka nodrošinātājam ir jābūt rakstveida apliecinājumam, kas pierāda, ka darbaņēmējs ir piekritis strādāt papildu stundas; tiesības uz vismaz vienu brīvu dienu nedēļā, kā arī to, ka, strādājot vairāk nekā sešas stundas dienā, darbaņēmējam katru dienu jābūt vismaz 20 minūšu ilgam pārtraukumam. Ir noteikts minimālais apmaksāta atvaļinājuma nedēļu skaits gadā un tas, ka tiesībām uz atvaļinājumu jābūt izklāstītām darba līgumā, ietverot arī tiesības saņemt kompensāciju par neizmantotu atvaļinājumu. Noteikumi paredz, ka algas izmaksas dienā nodarbinātajam jāsaņem algas aprēķina kvīts un tajā jābūt norādītai: bruto algai, algai pēc nodokļiem, visiem atvilkumiem un to pamatojumam (ja darba līgumā darbaņēmējs ir devis rakstveida piekrišanu, piemēram, atvilkumiem par transportu un dzīvesvietu). Darba līgumā jābūt informācijai par veselības apdrošināšanu, slimības pabalstiem, apmācību, kā arī disciplinārās, atbrīvošanas no darba un sūdzību procedūrām.

Lai gan daudzos politiskajos dokumentos un pētījumos darbiekārtības pakalpojumu sniedzēji ir pieminēti, tomēr šai tematikai veltītu izvērstu pētījumu, it īpaši kvantitatīvo, nav daudz. Izvērtējot Lielbritānijas privāto darbā iekārtošanas aģentūru stratēģijas emigrantu rekrutācijā, Kriss Forde (*Chris Forde*) un Roberts Makenzijis (*Robert MacKenzie*) savā pētījumā (2005.–2008. g.) intervēja gan pakalpojumu sniedzējus, gan pakalpojumu saņēmējus (Forde, MacKenzie 2010). Viņi identificēja trīs aģentūru darba stratēģijas. Pirmā tika klasificēta kā biznesa pieeja (*business case*), un tā bija pamatā orientēta uz darba devēju vajadzību nodrošināšanu. Otro stratēģiju viņi nosauca par «minimālās atbilstības vai izvairīšanās no sankcijām pieeju» (*minimal compliance or «penalty avoidance» approach*). Tās ietvaros aģentūras ievēroja gan darba devēju vajadzības, gan darbaņēmēju veselības, drošības un darba likumdošanas regulatīvo standartu pamatprasības. Trešo stratēģiju viņi nosauca par sociālā taisnīguma pieeju (*social justice approaches*), un tā paredzēja pilnā apmērā pārstāvēt emigrantu vajadzības. Pētījumā (MacKenzie, Forde 2008) viņi intervēja arī informantus no Latvijas, kuri darba līgumu bija noslēguši ar *Glassfix* aģentūru (pēc autoru klasifikācijas otrās stratēģijas aģentūra). Respondente no Latvijas savu darbu raksturoja šādi: «Te ir labāk. Vistu apstrādes rūpnīcā maksā maz, bet nav virsstundu.» Līdzīgu vērtējumu pauda cits respondents: «Biju virtuves strādnieks. Te ir labi strādāt. Darba samaksa un darba laiks ir tas pats, bet nav darba virsstundu.» Salīdzinot savu darbu Latvijā un pašreizējo darbu, kāda respondente teica, ka Latvijā viņas darba laiks ir bijis garš, bet Lielbritānijā viņa vairāk laika var veltīt savai ģimenei.

Atbildot uz jautājumu par problēmām, ar kurām saskārušies *Glassfix* aģentūras klienti, viņi visbiežāk minēja atskaitījumus darba apgērbam. Jau ievērojami retāk viņiem bija problēmas ar atvilkumiem par pārceļšanos un mitekli, kā arī retāk viņi izjuta sliktu darbabiedru attieksmi. Visai reti tika norādīts, ka problēmas bija ar darba samaksu un vadītāju sliktu attieksmi.

Migrantu darba tiesību nodrošināšanai uzmanību pievērš arī Lielbritānijas arodbiedrības (Trade Union Congress 2007). Ziņojumos tiek norādīts plašs tipisko

⁵ <http://www.gla.gov.uk/>

⁶ http://www.gla.gov.uk/PageFiles/1024/426230_GLA_Latvian_GB_Web%202012.pdf

pārkāpumu saraksts (Clark 2004; Anderson, Clark, Parutis 2007), tajā skaitā virsstundu darba apmaksāšana pēc pamatdarba stundu tarifa, darbs bez kontraktu noslēgšanas, zemāka darba samaksa nekā sākotnēji solīts, pārāk īsi darba pārtraukumi, kā arī nepamatota atskaitījumu vai soda naudu uzlikšana.

Izvērst darbā iekārtošanas aģentūru darbības biežāko pārkāpumu saraksts ir Lielbritānijas parlamentārieša (*House of Commons*) Endrū Millera (*Andrew Miller*) individuālās likumdošanas iniciatīvas iesniegumā (Keter 2007). Viena no šī ziņojuma nodaļām ir veltīta aģentūru nevienlīdzīgai attieksmei pret imigrantiem un nepietiekamai kontrolei pār to, vai tiek nodrošinātas imigrantu darba tiesības. Dokumentā norādīts, ka nereti tiek netaisnīgi pārtrauktas darba attiecības ar imigrantiem un viņi tiek pakļauti psiholoģiskajai un cita veida vardarbībai (*bullying and harassment*).

2011. gadā Lielbritānijas un Latvijas pētnieki veica kvalitatīvo pētījumu, kura ietvaros aptaujāja 87 darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējus (70 Lielbritānijā un 17 Latvijā) un šo pakalpojumu saņēmējus (pieci informanti), kā arī trīs politikas veidotājus par to, kāda loma migrācijas procesos ir darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējiem un kā notiek darbaspēka reprezentācija (Findlay et al. 2012). Autori secināja, ka darba devēji bieži vien nevēlas investēt laiku un pūles darbinieku meklēšanā un tāpēc izmanto starpnieku firmas, kuras veic ne tikai atbilstošas kvalifikācijas darbinieku meklēšanu, bet arī vērtē potenciālo darba ņēmēju motivāciju un darbaspējas. Pētījumā analizēti stereotipi, kuri ir gan starpniekiem, gan darba devējiem, kā arī atlases kritēriji, kurus izmanto starpnieki. Citā šī projekta autoru publikācijā ir analizēti migrantu tikli un to loma darbaspēka rekrutēšanā, apskatot šos procesus gan no darba devēju, gan darba ņēmēju pozīcijām (McCollum, Apsite-Berina 2015).

2014.–2015. gadā BISS (*Baltic Institute of Social Sciences*) sadarbībā ar Oslo Universitātes Reģionālo pētījumu institūtu īstenoja kvalitatīvo pētījumu, kura ietvaros tika veiktas padziļinātās intervijas ar darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējiem un starpniekiem, politikas veidotājiem un sociālajiem partneriem, kā arī Norvēģijā nodarbinātajiem Latvijas iedzīvotājiem, remigrantiem un svārstmigrantiem, kas izmantojuši darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzēju starpniecību. Pētījuma autori secina, ka, neskatoties uz visai lielo Nodarbinātības valsts aģentūras izdoto licenču skaitu, Latvijas darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzēji šobrīd ir vājš aģents darbā iekārtošanai Norvēģijā. Latvijas iedzīvotāji «ieraduma» dēļ biežāk meklē darbu caur pazišanos, retāk uzticas sludinājumiem un darba meklēšanas starpniekiem (Žabko 2015).

NVA un Patērētāju tiesību aizsardzības centrs (PTAC) kontrolē šo uzņēmumu darbību. Piemēram, 2010. gadā NVA un PTAC veica apsekojumu un konstatēja pārkāpumus vairāku darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzēju darbībā un piemēroja uzņēmumiem administratīvos sodus par negodīgu komercpraksi (NVA 2010). PTAC vērtēja darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzēju realizēto komercpraksi un aizliedza vairākiem uzņēmumiem sniegt informāciju par piedāvājumiem, bet NVA anulēja licences sešiem komersantiem.

Apsekojuma autori norādīja, ka nereti patērētājam tiek radīts maldinošs iespaids, ka uzņēmums drīkst likumīgi sniegt pakalpojumu, kura veikšanai tam nav licences. Tāpēc PTAC un NVA aicināja darba meklētājus noskaidrot, vai komersantam ir licence darbam konkrētā valstī, un nepaļauties uz mutisku vienošanos, bet noteikti noslēgt ar komersantu līgumu par darbiekārtošanas pakalpojumu sniegšanu.

Visbiežāk pretenziju izvirzīšanu pret darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējiem

apgrūtina pašu darba meklētāju paļaušanās uz viņiem sacīto, nevis uz rakstiski dokumentos apliecināto. Tāpēc apsekojuma autori uzsvēra, ka darba meklētājam ir rūpīgi jāizlasa visi parakstāmie dokumenti; jāpieprasa, lai komersants pirms nosūtīšanas pie darba devēja iepazīstina ar darba devēja piedāvāto darba līgumu un rakstveidā sniedz informāciju par konkrēto darba piedāvājumu, tajā skaitā par darba uzsākšanas laiku, darbinieka profesiju, vispārīgu darba raksturojumu, darba samaksas apmēru, darba vietu, darba laiku un darba līguma izbeigšanas noteikumiem. Darba meklētājam ir jāsažinās ar darba devēju un jānoskaidro, vai darba devējs ir informēts par darbinieka ierašanos. PTAC un NVA ieteica pārliecināties, vai darba meklētājam savu pienākumu veikšanai ir pietiekamas valsts valodas zināšanas, tāpat viņam jāiegūst informācija par uzturēšanās noteikumiem, darba likumdošanu, darba iespējām un dzīves apstākļiem darba meklētāju interesējošajā valstī.

Savā mājaslapā NVA aicina darba meklētājus ziņot par licences saņēmēju pārkāpumiem un vērš uzmanību uz vairākiem biežāk konstatētiem darba meklētāju apkrāpšanas paņēmieniem (NVA 2015):

- darba meklētājam netiek izsniegts līgums par darbiekārtošanas pakalpojumu;
- darba meklētājs netiek informēts par apmācības maksu un par to, ka, no darba aizejot, viņam būs jāatmaksā apmācību nauda;
- darba meklētājam tiek piedāvāts cits, sliktāk apmaksāts darbs vai arī viņam darbs tiek atteikts;
- darba meklētājam tiek piedāvāti sliktāki un dārgāki dzīvošanas apstākļi;
- darba meklētājam tiek izvirzīti papildus darba nosacījumi;
- darba meklētājam tiek izvirzītas nepamatotas pretenzijas par to, ka viņš darba devējam «ir parādā», un šis parāds tiek ieturēts no algas;
- komersanti nereaģē uz darba meklētāja sūdzībām.

Saskaņā ar Nodarbinātības valsts aģentūras datiem (NVA 2015) darbiekārtošanas pakalpojumu licences 14.04.2015. bija 108 firmām un aptuveni pusei no tām bija licence darbiekārtošanai ārvalstīs, to skaitā Vācijā trīsdesmit deviņiem, Lielbritānijā divdesmit, Norvēģijā desmit, Nīderlandē desmit, Īrijā astoņiem, Krievijā pieciem Latvijā reģistrētiem uzņēmumiem. Darba meklētājiem tiek piedāvātas darbiekārtošanas iespējas arī citās valstīs, bet tās piedāvā ievērojami mazāks firmu skaits.

Arī Latvijas plašsaziņas līdzekļos visai bieži tiek ziņots par negodīgiem pakalpojumu sniedzējiem, kuri nepilda savas un darba meklētāju vienošanās, regulāri tiek publicēti brīdinājumi un ieteikumi par veidiem, kā izvairīties no negodprātīgiem pakalpojumu sniedzējiem (Tvnet 2010; Latviesi.com 2015; NVA 2014).

Līdz ar to var secināt, ka informācija par Latvijas darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējiem un to pakalpojumu kvalitāti ir nesistemātiska, un socioloģiskajos apsekojumos par šo tematu biežāk ir izmantotas kvalitatīvās metodes. Tāpēc LU projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» aptaujas anketā tika iekļauts jautājumu bloks par to, kā respondenti atrada savu pirmo darbu un kāda bija viņu sadarbības pieredze ar darbiekārtošanas pakalpojumu sniedzējiem.

Pētījumā pamatā tika izmantoti daudzizvēļu jautājumi, un turpmākā analizē ietverta tikai to respondentu informācija, kuri norādīja, ka viņu emigrācijas galvenais mērķis bija ārzemēs strādāt, un kuri deva atbildes uz jautājumu, kā viņi ārzemēs atrada savu pirmo darba vietu (kopā 6171 respondents).

Pirmkārt, vairums no respondentiem, kuri devās uz ārzemēm strādāt un nevis

citu iemeslu dēļ (filtrs), uz jautājumu «Kā Jūs atradāt savu pirmo algoto darbu [mītnes zemē]?» izvēlējās atbildi, ka darbu viņi atrada ar radu/draugu palīdzību (44,6%; 2751 respondents) vai paši pieteicās konkursam/pēc sludinājuma (20,1%; 1241 respondents), un jau ievērojami retāk respondenti norādīja, ka izmantoja darbā iekārtošanas firmu vai starpnieku pakalpojumus (13,2%; 815 respondenti). Nākamais biežākais pirmā darba atrašanas veids bija «ar mītnes zemes nodarbinātības aģentūras palīdzību» (8,2%; 508 respondenti). 9,9% (610 respondenti) atzīmēja atbildi «darbs tika atrasts citā veidā» vai «darbs tika atrasts ar Nodarbinātības valsts aģentūras palīdzību» (1,6%; 98 respondenti).⁷

Otrkārt, jānorāda, ka uz jautājumu «Kā Jūs atradāt savu pirmo algoto darbu [mītnes zemē]?» atbildi «Izmantoju darbā iekārtošanas firmu vai starpnieku pakalpojumus» atzīmēja 815 respondenti, savukārt uz sekojošo jautājumu «Vai darba meklējumos Jūs izmantojāt arī darbā iekārtošanas firmu vai starpnieku maksas pakalpojumus?» apstiprinošu atbildi deva jau krietni mazāks respondentu skaits (526 respondenti). Domājams, tas ir tāpēc, ka 98 respondenti izvēlējās atbildi «nevēlos atbildēt» un daļai respondentu darbā iekārtošanas firmu vai starpnieku pakalpojumus, iespējams, sedza nevis paši darba meklētāji, bet gan darba devēji.

Treškārt, uz jautājumu «Kāda bija Jūsu galvenā nodarbošanās [mītnes zemē] pirmā gada laikā pēc ierašanās?» respondenti, kuri izmantoja starpnieku maksas pakalpojumus, biežāk nekā tie, kuri tos neizmantoja, atzīmēja atbildi «Nestrādāju un aktīvi meklēju darbu» (attieciņi 4,8% un 2%) un retāk norādīja, ka strādāja algotu darbu (attieciņi 79,6% un 84,7%).⁸

Ceturtkārt, tika salīdzināts, kā atšķiras demogrāfiskais profils tiem darba meklētājiem, kuri pirmo darbu atrada ar vai bez darbā iekārtošanas firmu/starpnieku maksas pakalpojumiem. Dati liecina, ka abu grupu sievietes un vīrieši darbā iekārtošanas firmu/starpnieku maksas pakalpojumus pirmā darba atrašanai izmantoja vienlīdz bieži (šeit un turpmāk – statistiski atšķirību konstatācijai izmantots Hīkvadrāta koeficients). Arī abu grupu dažādu izglītības līmeņu respondentu atbildes statistiski neatšķirās. Nedaudz biežāk pirmo darbu ar iekārtošanas firmu/starpnieku maksas pakalpojumiem ieguva par 55 gadiem vecāki respondenti un retāk 25–34 gadus vecie (attieciņi 13,5% un 6,7%). Biežāk šos pakalpojumus izmantojuši respondenti, kuri ārpus Latvijas dzīvo mazāk nekā gadu (21%), bet dažādām ārzemēs ilgāk dzīvojošām respondentu grupām šādu personu īpatsvars ir ap 10%. Biežāk nekā citu teritoriju iedzīvotāji starpnieku maksas pakalpojumus ir izmantojuši bijušie Jelgavas iedzīvotāji (22,8%), bet no citām teritorijām aizbraukušajiem šādu personu īpatsvars ir krietni zemāks (ap 9%).

Svarīgi ir apzināt, cik daudzi respondenti izmēģinājuši darbiekārtības firmas vai starpniekus un cik veiksmīgi šie starpnieki darbojas. Aptuveni⁹ 7% no respondentiem, kuru galvenais aizceļošanas mērķis bija strādāt ārzemēs, mēģināja darbu atrast ar potenciālās mītnes valsts darbā iekārtošanas firmu (MVDIF) vai starpnieku pakalpojumu palīdzību, un tikai nedaudz retāk (6%) viņi izmantoja Latvijas darbā iekārtošanas firmu (LVDIF) pakalpojumus. Aptuveni 5% respondentu izmantoja individuālos starpniekus vai nelicencētas starpnieku grupas. Vēl kā starpnieki tika izmantotas

⁷ 75 respondenti atzīmēja atbildi «neatradu darbu», un 67 respondenti atzīmēja atbildi «neatceros, grūti pateikt».

⁸ Pārējās atbildes abu grupu respondenti atzīmēja aptuveni vienlīdz bieži.

⁹ Šeit un citur jēdziena «aptuveni» izmantošanu nosaka tas, ka daļa respondentu nezināja firmu valstisko piederību vai to legālo statusu.

starptautiskās aukļu apmaiņas programmas (*au pair*) vai firmas citās, nevis mītnes valstīs. Līdz ar to var secināt, ka šāda veida darba meklēšanas stratēģijas izmantoja mazāk nekā piektā daļa emigrantu, jo daļa darba meklētāju izmantoja vairākus darba meklēšanas paņēmienus.

Licencētu Latvijas darbā iekārtošanas firmu pakalpojumus visbiežāk ir izmantojuši šobrīd Lielbritānijā dzīvojošie Latvijas emigranti (236 respondenti jeb 56% no visiem LVDIF pakalpojumu izmantotājiem). Vēl vairāk ir Lielbritānijā dzīvojošo respondentu, kuri izmantojuši Lielbritānijas darbā iekārtošanas firmu pakalpojumus (293 respondenti jeb 63% no visiem MVDIF pakalpojumu izmantotājiem). Jau ievērojami retāk LVDIF pakalpojumus izmantojuši šobrīd citās valstīs dzīvojošie (Īrijā – 52, Vācijā – 39, Norvēģijā – 20, ASV – 20). Šo valstu respondenti salīdzinoši reti izmantojuši arī MVDIF pakalpojumus (Īrijā – 22, Vācijā – 31, Norvēģijā – 12, ASV – 16). Līdz ar to var secināt, ka respondentu vērtējumi par starpnieku firmām pamatā raksturo Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu pieredzi.

Aptaujas dati liecina, ka mītnes valsts darbā iekārtošanas firmu pakalpojumus biežāk ir izvēlējušies latvieši nekā krievi, bet Latvijas firmu pakalpojumus abu grupu respondenti izmantojuši vienlīdz bieži. MVDIF pakalpojumus salīdzinoši biežāk ir izvēlējušies gados jaunāki (no 15 līdz 24 gadiem) respondenti un aptuveni divas reizes retāk citu vecuma grupu pārstāvji. Savukārt LVDIF pakalpojumus gados jaunāki respondenti izmantojuši aptuveni divas reizes retāk nekā citu vecuma grupu respondenti. Salīdzinot LVDIF un MVDIF pakalpojumu izmantošanas biežumu atkarībā no respondentu izglītības līmeņa, atšķirības nebija statistiski nozīmīgas.

Jāatzīmē, ka dažādās valstīs proporcijas starp pirmajiem trim darba atrašanas veidiem visai būtiski atšķiras (sk. 5.1. tabulu).

5.1. tabula. Pirmā darba atrašanas veids dažādu valstu respondentiem (% , n – respondentu skaits)¹⁰

	Pieteicās konkursiem vai sludinājumiem	Ar radu vai draugu palīdzību	Ar starpnieku firmu palīdzību
ASV (n = 395)	22	38	12
Francija (n = 83)	34	14	32
Īrija (n = 680)	19	60	9
Kanāda (n = 231)	48	22	8
Krievija (n = 145)	32	23	7
Lielbritānija (n = 2579)	14	44	18
Nīderlande (n = 92)	15	43	24
Norvēģija (n = 276)	17	59	11
Spānija (n = 97)	36	15	1
Vācija (n = 723)	20	51	9
Zviedrija (n = 126)	21	51	6

Ar konkursu vai sludinājumu palīdzību biežāk nekā citu vecuma grupu pārstāvji pirmo darbu ieguva vidējo vecuma grupu respondenti (vecums no 25 līdz 54 gadiem) un jau aptuveni divas reizes retāk jaunākās (15–24 gadus veci) un vecākās grupas (virs 55 gadiem) respondenti. Jaunākās vecuma grupas respondenti biežāk savu pirmo darbu ieguva ar draugu vai radu palīdzību (51%). Dažādu vecuma grupu respondenti ar starpnieku firmu palīdzību pirmo darba vietu ieguva aptuveni vienlīdz bieži.

¹⁰ Tabulā netika iekļautas valstis, kurās bija mazāk nekā 80 respondenti.

Darbu ar starpnieku firmu palīdzību biežāk ieguva respondenti ar nepabeigtu pamatizglītību, bet respondenti ar augstāko izglītību ievērojami biežāk darbu atrada ar konkursu un sludinājumu palīdzību.

5.2. tabula. Pirmā darba atrašanas veids dažādu izglītības līmeņu respondentiem (%; n – respondentu skaits)

Augstākais iegūtais izglītības līmenis	Pieteicās konkursiem vai sludinājumiem	Ar radu vai draugu palīdzību	Ar starpnieku firmu palīdzību
Nepabeigta pamatizglītība (n = 133)	1,5	54	34
Pamatizglītība (n = 520)	15	50	12
Vispārējā vidējā izglītība (n = 631)	18,5	48	13
Profesionālā pamatizglītība (n = 413)	10	57	8
Arodizglītība pēc pamatizglītības (n = 99)	15	54	15
Profesionālā vidējā izglītība pēc pamatizglītības (n = 369)	10	53	16
Profesionālā izglītība pēc vispārējās vidējās izglītības (n = 365)	16	50	16
1. līmeņa koledža (n = 417)	26	33	13
Padomju laikā iegūtā augstākā izglītība (n = 268)	29	30	15
Bakalaura grāds (n = 766)	30	31	16
Maģistra grāds (n = 358)	43	30	8

Diezgan būtiski atšķīrās starpnieku pakalpojumu izmantošana dažādos emigrācijas viļņos.

5.3. tabula. Pirmā darba atrašanas veids dažādu emigrācijas viļņu respondentiem (%; n – respondentu skaits)

Gadi	Pieteicās konkursiem vai sludinājumiem	Ar radu vai draugu palīdzību	Ar starpnieku firmu palīdzību	Ar mītnes valsts nodarbinātības aģentūru palīdzību	Citā veidā
1991–1999 (n = 224)	23	29	11	12	16
2000–2003 (n = 493)	21,5	42	22	2	9,5
2004–2008 (n = 1438)	21	44	15	9	8
2009–2011 (n = 2257)	21	45,5	12	9,5	8
Pēc 2011 (n = 1758)	17	47	11	7	13

Pētījuma rezultāti liecina, ka pirmajā emigrācijas vilnī visai daudz respondentu izmantoja mītnes valsts nodarbinātības aģentūru pakalpojumus (12%) un citus darba atrašanas veidus (16%), bet vēlākā periodā šo darba atrašanas instrumentu izmantošana samazinājās.

Uz jautājumu, kā respondenti vērtē firmu vai starpnieku pakalpojumus, vairāk nekā divas trešdaļas šos pakalpojumus izmantojušo respondentu (72%) izvēlējās atbildi «firmas vai starpnieki pilnībā izpildīja savas saistības».¹¹ 11% respondentu atzina, ka darbs būtiski atšķīrās no solītā, bet 3% respondentu uzskatīja, ka viņiem nekas pieņemams netika piedāvāts. Vairāki respondenti norādīja, ka aizbrauca bez līguma, jo bija paļāvušies uz savstarpējām pārrunām.

Atbildot uz jautājumiem, kuri līguma punkti netika izpildīti vai tika izpildīti tikai daļēji, respondenti visbiežāk norādīja uz līgumam neatbilstošiem darba apstākļiem (133 respondenti), darba stundu ilgumu vai darba grafiku (106 respondenti) un darba samaksu (96 respondenti). Jau retāk tika atzīmēti līgumam neatbilstoši mājokļa sadzīves apstākļi (72 respondenti), neatbilstoša sociālā nodrošinātība vai aizsardzība (60 respondenti) vai mājokļa īres maksas lielums (59 respondenti). Vairāki respondenti norādīja, ka jau visai drīz pēc ierašanās no starpnieku pakalpojumiem ir atteikušies, jo bija nevis solītais, bet pilnīgi savādāks darbs.

¹¹ 7% respondentu uz jautājumu deva atbildes «grūti pateikt» vai «nevēlos atbildēt».

Atbildi «tā bija krāpniecība» izvēlējās 7% respondentu. Savos komentāros viņi notikušo raksturoja līdzīgā veidā: firma pazuda; firma sadarbojās ar personu Īrijā, kurai nemaz nebija tiesību slēgt darba līgumus; darba vispār nebija; solītā darba nebija; nekas no līguma netika izpildīts; ierodoties Anglijā, neviens mūs nesagaidīja; sameloja par fabriku un tās atrašanās vietu – un beigās nonāca citā pilsētā un citā fabrikā; nokļuva uz ielas vai «tikām izsēdināti Northamptonas parkā un tur pamesti»; lai gan līgums tika noslēgts uz trim mēnešiem, jau pēc divām nedēļām tiešais darba devējs darbu atteica; naudas izspiešana; pazemošana darba vietā; daudz pārmaksāja par darba atļauju noformēšanu un ceļa izdevumiem; pēc darba saistību izbeigšanās netika izmaksāta nopelnītā nauda; uzmetiens; «obman»; krāpniecība; viss bija meli.

Līdzīgi piemēri tika konstatēti arī kvalitatīvajās intervijās: «Sākumā aizbrauca vīrs, viņš caur vienu Rīgas firmu aizlidoja uz Londonu. Kā daudziem mūsu tautiešiem, tika piesolīts darbs – ēstuvē kā pavāra palīgs. Kad aizbrauca uz turieni, protams, tā firma pasaka, ka nekāda darba nav» (Sandra, latviete, 41 gads, Lielbritānija, izceļošanas gads 2011, atgriešanās gads 2013). Vienlaikus jānorāda, ka arī tie darba meklētāji, kuri izmantoja interneta darba sludinājumus, nereti piekrāpti. «Internetā atradu sludinājumu, ka ir vajadzīga grupa, tai skaitā vēl divi dārznieki, apkopēji, sētnieki. Tagad es saprotu, cik es biju naiva, bet aicinātājs bija latvietis, mēs sazinājāmies. It kā viss likās normāli... Reāli viss iznāca savādāk. Tad, kad es izkāpu no autobusa autoostā, man piezvanīja un pateica, lai es gaidu. Tā es gaidu līdz šim brīdim. No tā cilvēka es vairs neko neesmu dzirdējusi... Ar mani kopā atbrauca vēl divi cilvēki. Viņi apgriezās uz kājas un aizbrauca vakarā ar autobusu atpakaļ» (Inta, latviete, 52 gadi, izceļošanas gads 2011).

Biežāk starpnieku firmas kā krāpniekus raksturoja tieši vecākā gadagājuma cilvēki (vecāki par 55 gadiem) un cilvēki ar zemu izglītības līmeni (11%), bet grupā ar augstāku izglītības līmeni tādi bija tikai 4%. Zīmīgi, ka pirmajā emigrācijas vilnī (1991.–1999. g.) starpnieku darbību kā krāpniecību raksturoja 15% respondentu, bet pēdējos emigrācijas vilņos šādu cilvēku īpatsvars būtiski samazinājies (2009.–2011. g. – 6%; pēc 2011. g. – 4%). Latvieši un krievi šādu vērtējumu deva aptuveni vienlīdz bieži (attiecīgi 8% un 6%).

No firmu pakalpojumiem izmantojušajiem visbiežāk darbu ārzemēs atrada tie respondenti, kuri izmantoja Latvijas darbā iekārtošanas firmu (73%) vai mītnes zemes darbā iekārtošanas firmu (56%) pakalpojumus. No respondentiem, kuri izmantoja individuālo starpnieku palīdzību, darbu ārzemēs atrada aptuveni 51% un tikai 33% no tiem, kuri izmantoja nelicencētu firmu pakalpojumus. Kopumā darbu ārzemēs atrada aptuveni 60% no tiem respondentiem, kuri izmantoja šādu starpnieku pakalpojumus.

Kopsavilkums

Dokumentu analīze liecina, ka starptautiskie politiskie dokumenti ir izstrādāti, bet to izpilde tiek nodrošināta un kontrolēta nepilnīgi. Emigranti bieži saskaras ar savu darba tiesību pārkāpumiem, bieži viņi ir slikti informēti par savu darba tiesību aizsardzības veidu gan pirms darba līgumu slēgšanas, gan atrodoties darba attiecībās. Dažādu valstu emigranti saskaras ar līdzīgām problēmām, un līdz ar to ir vēlams veicināt sadarbību starp dažādu valstu dienestiem. Tikai dažās valstīs tiek veiktas regulāras emigrantu kvantitatīvās aptaujas, bet jau ievērojami retāk tiek veiktas to personu aptaujas, kuras vēl tikai plāno emigrēt.

Iegūtie dati liecina, ka gandrīz piektā daļa respondentu pieredzējusi pakalpojumu sniedzēju negodprātīgu attieksmi. Lai gan uz šādiem gadījumiem pēc 2011. gada

emigrējušie respondenti norāda retāk, tomēr tas, ka 11% no pēdējā viņu emigrantiem apgalvoja, ka «darbs būtiski atšķirās no solītā», un 4%, ka «tā bija tīrā krāpniecība», nozīmē, ka valsts iestādes nepietiekami rūpīgi spēj kontrolēt darbiekārtības firmu darbību un to sniegto pakalpojumu kvalitāti. Šādu gadījumu skaitu būtu iespējams samazināt, ja aģentūrām tiktu izstrādātas un ieviestas līgumu standartformas. Šādā līgumā tiktu noteiktas aģentūru un darba ņēmēju tiesības, pienākumi, kā arī domstarpību risināšanas veidi un sankciju piemērošanas kārtība. Būtu jānosaka līgumu reģistrācijas kārtība, to kontroles procedūra, un šādu līgumu nenoslēgšana būtu pamats aģentūru licenču atsaukšanai.

Turpmākajos pētījumos būtu lietderīgi padziļināti apzināt tos starpnieku pakalpojumus izmantojušos respondentus, kuri emigrēja pēdējo divu gadu laikā. To ir iespējams izdarīt, jo daļa no aptaujas respondentiem ir norādījuši savas e-pasta adreses. Izpētes instrumentārijā būtu jāparedz iespēja iegūt izvērstāku informāciju par starpnieku darba līgumiem un neformāliem solījumiem. Īpaši svarīgi būtu apzināt arī jauno darba devēju līgumsaistību izpildi, informāciju par tiešo darba devēju papildus prasībām, atskaitījumiem un prasībām veikt nebrīvprātīgu virsstundu darbu. Būtu lietderīgi veikt to sūdzību analīzi, kuras par negodprātīgiem starpniekiem ir saņēmušas PTAC un NVA. Svarīgi ir izpētīt nelicencētos darba pakalpojumu piedāvātājus un informēt darba meklētājus par šādu personu krāpnieciskiem paņēmieniem. Vēlams veikt to darba meklētāju aptauju, kuri vēl tikai uzsāk darba meklēšanu ārzemēs.

6. Smadzeņu aizplūde no Latvijas 21. gadsimtā

Mihails Hazans

Kas ir smadzeņu aizplūde, un kā to mērīt?

Šie jautājumi nav tik vienkārši, kā varētu likties. Smadzeņu aizplūdi parasti saista ar augsti izglīto¹ (turpmāk – AI) iedzīvotāju emigrāciju. Viens no smadzeņu aizplūdes rādītājiem ir *augstskolu beidzēju īpatsvars emigrantu vidū*:

$$AI_E = (AI \text{ emigranti}) / (\text{visi emigranti}).$$

Jo lielāks tas ir, jo lielāku tiešu zaudējumu valsts produktīvajam potenciālam nes emigrācija² (pie viena un tā paša emigrācijas līmeņa). AI_E rādītāju var lietot gan atsevišķi, gan salīdzinājumā ar līdzīgu rādītāju izcelsmes valstī (mūsu gadījumā un turpmāk – Latvijā) palikušo iedzīvotāju vidū (to apzīmēsim ar AI_P). Ja darbaspējas vecuma aizbraucēju vidū augstskolu beidzēju ir procentuāli vairāk nekā Latvijas darbaspējas vecuma iedzīvotāju vidū (AI_E > AI_P), Latvijas darbaspēks kļūst kopumā mazāk izglītots un tā vidējā produktivitāte sarūk.

Latvijas gadījumā smadzeņu aizplūdes tendenču analīzi sarežģī aizvien pieaugošs augstskolu beidzēju īpatsvars darbaspējas vecuma iedzīvotāju vidū. Aizbraucēji ar laiku var kļūt izglītotāki vienkārši tāpēc, ka visi viņu vecuma kohortas pārstāvji kļūst izglītotāki. Tikai ja augstskolu beidzēju īpatsvars emigrantu vidū ar laiku pieaug straujāk nekā Latvijā palikušo iedzīvotāju vidū, var runāt par *smadzeņu aizplūdes intensifikāciju*. Lai atvieglotu emigrantu un Latvijā palikušo cilvēkkapitāla salīdzināšanu dažādos laika periodos, kā arī attiecībā uz dažādām emigrantu mītnes zemēm, izmantosim (līdzīgi kā Hazans 2011; 2012; 2013) *augsti izglītoto selektivitātes indeksu* (turpmāk SI):

$$SI = SI(AI) = \ln(AI_E/AI_P), \quad (1)$$

kur ln ir naturālais logaritms (detalizētāk sk. Hazans 2011: 2.18.logs). Ja augsti izglītoto īpatsvars emigrantu vidū ir lielāks nekā Latvijā palikušo vidū, tad selektivitātes indeksa SI(AI) vērtība ir pozitīva, turpretī, ja šis īpatsvars ir mazāks, vērtība ir negatīva. Līdzīgi definēsim arī *zemi izglītoto selektivitātes indeksu*. Selektivitātes indeksa aprēķināšanai jāizmanto dati par emigrantiem un Latvijā palikušajiem no vienas un tās pašas vecuma grupas. Šajā nodaļā aizbraucēju plūsmu selektivitātes indeksu aprēķināšanai izmantosim vecuma grupu 18–64 gadi.

Augsti izglītoto selektivitātes indeksu var attiecināt uz aizbraucēju *plūsmu* konkrētajā gadā vai uz *visiem*³ Latvijas emigrantiem (t.i., *diasporu*⁴) konkrētajā mītnes valstī vai mītnes valstu grupā (piemēram, OECD). Lai atšķirtu šīs situācijas, turpmāk

¹ Literatūrā angļu valodā šajā kontekstā izmanto apzīmējumu *high-skilled*, sk. Arslan et al. 2014.

² Šajā nodaļā mēs neapskatām iespējamus pozitīvus efektus no emigrācijas – smadzeņu ieguvumu (*brain gain*), sk., piemēram, Beine, Docquier, Rapoport 2008; Arslan et al. 2014; Hazans 2013; 2015b.

³ Vai visiem pēc noteiktā laika aizbraukušajiem; šajā nodaļā pētīsim tos, kas emigrēja no Latvijas 2000.–2014. gadā.

⁴ Literatūrā angļu valodā izmanto arī terminus *stock of emigrants*, *stock of expatriates*. Mītnes valstu datus diaspora tiek identificēta vai nu pēc pilsonības (*foreign population by citizenship*), vai pēc dzimšanas valsts (*foreign-born population by country of birth*), lai gan Latvijas gadījumā katrai no šīm pieejām ir nepilnības, sk. Hazans 2013; Goldmans (šajā izdevumā).

izmantosim terminus «selektivitātes indekss aizbraukšanas laikā» un «diasporas selektivitātes indekss». Svarīgi atzīmēt, ka pēdējā gadījumā formulā (1) augsti izglītoto Latvijas emigrantu vidū būs gan tie, kas augstāko izglītību ieguvuši Latvijā, gan tie, kas studēja ārzemēs (t.sk. pēc ierašanās pašreizējā mītnes zemē). Tādā veidā tiek mērīta tiešām smadzeņu (nevis tikai diplomu) aizplūde. Tāpēc diasporas selektivitātes indeksu dēvēsim arī par *smadzeņu aizplūdes indeksu*.

Ja smadzeņu aizplūdes kontekstā pētnieku vai politikas veidotāju intereses fokuss ir vērsts ne tik daudz uz emigrācijas ekonomisko ietekmi īsā vai vidējā perspektīvā, bet vairāk uz aizbraucēju profilu (t.i., jautājumu «Kas aizbrauc un kas paliek?»), ir jāņem vērā, ka emigranti kopumā ir daudz jaunāki nekā «mājās» palikušais darbspēks. Šādos gadījumos korektāk ir izmantot *vecuma-specifisko augsti izglītoto selektivitātes indeksu*, kurš salīdzina emigrantus ar līdzīga vecuma Latvijā palikušajiem iedzīvotājiem:

$$SI^* = SI^*(AI) = \ln(AI_E/AI_P^*), \quad (1^*)$$

kur AI_P^* ir Latvijā palikušo svērtais vidējais augstskolu beidzēju īpatsvars dažādās vecuma grupās Latvijā palikušo vidū, ar svariem, kas raksturo emigrantu vecuma sadalījumu.

Šajā nodaļā visi turpmāk izmantotie diasporas selektivitātes indeksi, bet dažos gadījumos arī selektivitātes indeksi aizbraukšanas laikā būs vecuma-specifiski.

Vēl viens bieži lietots smadzeņu aizplūdes rādītājs ir *augsti izglītoto emigrācijas līmenis*

$$SA = (AI \text{ emigranti periodā}) / (\text{visi } AI \text{ Latvijas iedzīvotāji perioda sākumā}). \quad (2)$$

Piemēram, iepriekš aprakstītā situācija, kad $AI_E > AI_P$, nozīmē, ka (darbspējas vecumā) augsti izglītoto emigrācijas līmenis pārsniedz līdzīgi definēto kopējo emigrācijas līmeni. Izvēli starp diviem minētajiem smadzeņu aizplūdes rādītājiem (AI_E un SA) bieži nosaka datu pieejamība; piemēram, publiski pieejama starptautiskā statistika par augsti izglītoto emigrācijas līmeni parasti attiecas uz visiem pieaugušajiem iedzīvotājiem, nevis uz darbspējas vecuma iedzīvotājiem. Tomēr pastāv arī konceptuāla atšķirība: augsti izglītoto emigrācijas līmenis var būt augsts arī tad, kad augstskolu beidzēju īpatsvars emigrantu vidū ir relatīvi zems (t.i., vairākums emigrantu ir bez augstākās izglītības).

Līdzīgi selektivitātes indeksam, arī augsti izglītoto emigrācijas līmeni SA var attiecināt uz aizbraucēju plūsmu konkrētajā gadā⁵ vai uz diasporu konkrētajā mītnes valstī vai mītnes valstu grupā. Gan akadēmiskajā literatūrā, gan OECD starptautiskajā statistikā (sk. Barro, Lee 2000; Cohen, Soto 2001; Arslan et al. 2014) smadzeņu aizplūdes (SA) mērīšanai bieži lieto tieši diasporu (nevis emigrācijas plūsmu) raksturojošo augsti izglītoto emigrācijas līmeni, kuru (Latvijas gadījumā) konkrētajā laika momentā t aprēķina šādi:

$$SA_t = (AI \text{ emigranti}) / (AI \text{ Latvijas iedzīvotāji} + AI \text{ emigranti}). \quad (3)$$

Šeit emigrantu skaits (diasporas lielums) un Latvijas iedzīvotāju skaits attiecas uz laika brīdi t ; emigrantu/diasporas definīcija ir atkarīga no konteksta un datu pieejamības.⁶

⁵ Šajā gadījumā jānošķir kopējā aizplūde (*gross emigration*) un emigrācijas saldo (*net emigration*).

⁶ Var runāt, piemēram, par visiem Latvijā dzimušajiem vai (kā šajā nodaļā) par visiem 21. gadsimtā no Latvijas

Savukārt smadzeņu aizplūdes dinamikas analīzei salīdzina, piemēram, SA₂₀₁₀ un SA₂₀₀₀.

Pēc OECD datiem (sk. Arslan et al. 2014: 16. tabula), starp pasaules valstīm ar pieaugušo iedzīvotāju skaitu zem 2 miljoniem Latvijas SA rādītājs 2010. gadā (15,3%) bija 14. augstākais, bet šī rādītāja pieaugums kopš 2000. gada (5,8 procentpunkti) bija 4. augstākais (salīdzinājumam: Lietuvas, Igaunijas un Polijas smadzeņu aizplūdes rādītāju pieaugums bija nedaudz mazāks – attiecīgi 5,7, 5,1 un 4,4 procentpunkti).

Šīs nodaļas mērķis ir salīdzināt aizbraucēju un Latvijā palikušo izglītības līmeni, tādējādi novērtējot 21. gadsimta emigrācijas rezultātā radušos Latvijas zaudējumus cilvēkkapitāla ziņā, kā arī gūstot labāku izpratni par aizbraucēju profila izmaiņām 2000.–2014. gadā. Šī analīze turpina autora iepriekš veikto darbu (Hazans 2011; 2012; 2013), izmantojot līdzīgu metodoloģiju, bet daudz plašāku empīrisku bāzi, kā arī papildus iekļaujot pēckrīzes periodu. Rezultāti tika daļēji prezentēti konferencēs (Hazans 2015a; 2015b) un pārklājas ar gaidāmo autora publikāciju (Hazans 2016).

Mūsu analīzē tiks izmantoti vairāki datu avoti: 1) 2000.–2014. gada CSP Darbaspēka apsekojuma (DSA) mikrodati; 2) OECD valstu imigrantu datubāze DIOC 2010/11 (sk. OECD 2014a); 3) 2014. gadā projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros veiktās migrantu aptaujas (turpmāk – emigrantu aptauja) dati.

Četri emigrācijas viļņi

21. gadsimta pirmo 15 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju emigrācijas tendences ir vairākkārt mainījušās. Turklāt izmaiņas skārušas gan emigrācijas cēloņus un intensitāti, gan galvenos izceļošanas virzienus, gan aizbraucēju profilu un viņu plānus. Iepriekšējās autora publikācijās (Hazans 2011; 2013; 2014; 2015a) tika piedāvāts un teorētiski pamatots četru emigrācijas viļņu raksturojums, t.sk. sniegti sekojoši atzinumi attiecībā uz emigrantu izglītības profila izmaiņām:

- (i) 2000.–2003. gadā samērā augstu emigrācijas potenciālu ierobežoja ne tikai cerības uz labāku dzīvi tepat Latvijā, bet arī ekonomiskajai migrācijai nelabvēlīga institucionālā vide un ļoti augstas izmaksas, kā arī *de facto* diezgan augsts sliekšnis attiecībā uz personas iniciatīvu un gatavību uzņemties risku. Šādā situācijā emigrantu vidū bija sagaidāms lielāks augsti izglītoto indivīdu īpatsvars nekā Latvijas iedzīvotāju vidū;
- (ii) 2004.–2008. gadā (pēc iestāšanās ES un kamēr migrācijas plūsmās vēl nebija vērojamas krīzes pazīmes) pēc darbaspēka brīvās kustības ieviešanas, migrācijas izmaksu samazināšanas un sociālo tīklu efekta ietekmē emigrācija kļuva gan pieejamāka, gan potenciāli izdevīgāka cilvēkiem ar vidējo vai pat zemāko izglītības līmeni; rezultātā sagaidāms, ka šī viļņa emigranti no Latvijas kā grupa bija mazāk izglītoti (absolūtā vai relatīvā – selektivitātes nozīmē) salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu;
- (iii) 2009.–2010. gadā smagas ekonomiskās krīzes laikā, kā arī, iespējams, 2011. gadā pieauga neekonomisko emigrācijas iemeslu loma un pieņēmas spēkā orientācija uz ilgtermiņa vai pastāvīgu emigrāciju veselām ģimenēm. Tāpēc bija sagaidāms, ka emigrantu vidū pieauga gan augstskolu beidzēju īpatsvars, jo, kā zināms, tie ir vairāk orientēti uz nākotni nekā zemāk izglītoti indivīdi. No otras puses,

aizbraukušajiem (Latvijas valstspiederīgajiem vai bijušajiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem). Viegli saprast, ka formulas (3) un (2) dod vienu un to pašu rezultātu, ja sakrīt emigrantu definīcija un uzskaites perioda sākums.

- zemi izglītotie visvairāk cieta no krīzes izraisītā bezdarba, tātad emigrantu vidū vajadzēja pieaugt arī šīs kategorijas īpatsvaram;
- (iv) 2012.–2014. gadā (ekonomikas atlabšanas periodā) aizbraukšanas dzinējspēki bija stabilitātes sajūtas un skaidru dzīves perspektīvu trūkums, migrantu sociālie tīkli, kā arī jau pieņemtie, bet vēl neīstenotie lēmumi emigrēt. Emigrācija kļuva par «normālu» (nevis ārkārtēju) dzīves soli. Neekonomiskie emigrācijas iemesli joprojām saglabājas svarīgi, bet atkal pieaug arī pievilksanas (*pull*) faktoru loma. Uzlabojoties ekonomiskajai situācijai, augstskolu beidzēju īpatsvars aizbraucēju vidū varētu samazināties salīdzinājumā ar krīzes periodu, bet diez vai līdz zemākam līmenim nekā pirmskrīzes periodā.

Smadzeņu aizplūdes apjoms un tendences

Mēs sākam analīzi ar DSA datiem par Latvijas viesstrādniekiem ārzemēs, ko snieguši mājsaimniecības locekļi Latvijā. Atbilstoši DSA apsekojuma definīcijām tie ir «nesenie» emigranti, kuri bijuši prom no mājām mazāk nekā gadu, un tas ļauj aplūkot datus kā plūsmu. 6.1. tabulā atspoguļotie dati atbalsta hipotēzi, kas izteikta iepriekšējā sadaļā: augstskolu absolventi emigrantu vidū bija pārstāvēti salīdzinoši plašākā skaitā pirms Latvijas iestāšanās ES. Gan cilvēku ar augstāko izglītību daļa emigrantu vidū, gan atbilstošais selektivitātes indekss «uz aizbraukšanas brīdi» (kas salīdzina katrā laika posmā emigrantus ar izcelsmes valsts iedzīvotājiem 18–64 gadu vecumā tai pašā laikā) samazinājās pēc pievienošanās ES, atspoguļojot augstākus potenciālos ieguvumus zemu un vidēji kvalificētajiem. Tas atkal paaugstinājās krīzes laikā un pirmajos pēckrīzes gados, atspoguļojot vispārēju vilšanās un neekonomisko emigrācijas iemeslu pieaugumu.

6.1. tabula. Latvijas viesstrādnieki ārzemēs, pēc novērošanas perioda: augstskolu beidzēju un zemi izglīto īpatsvars un selektivitātes indekss

	2002–2003	2004–2008	2009–2010	2011–2012	2013–2014
Augstskolu beidzēji:					
Īpatsvars	34%	18%	24%	26%	21%
Selektivitātes indekss aizbraukšanās laikā	0,71	-0,10	0,02	0,02	-0,29
Zemi izglītotie:					
Īpatsvars	4%	11%	15%	12%	14%
Selektivitātes indekss aizbraukšanās laikā	-1,50	-0,57	-0,02	-0,14	0,08
Novērojumu skaits	222	468	282	321	455

Piezīme. Selektivitātes indekss salīdzina viesstrādniekus un pārējos Latvijas iedzīvotājus 18–64 gadu vecumā.
Avoti: CSP DSA mikrodati un autora aprēķini.

Taču 2013.–2014. gadā augstskolu beidzēju īpatsvars viesstrādnieku vidū atkal samazinās un selektivitātes indekss kļūst negatīvs. Tam principā varētu būt divi iemesli: 1) smadzeņu aizplūde no Latvijas tiešām kļūst mazāk intensīva; 2) augsti izglītoti emigranti biežāk nekā citi aizbrauc pilnām ģimenēm, tāpēc samazinās viņu īpatsvars DSA izlasēs.

No otras puses, gan zemu kvalificēto īpatsvars emigrantu vidū, gan attiecīgais selektivitātes indekss pieaug pēc Latvijas iestāšanās ES, apstiprinot domu, ka brīvā darbaspēka kustība samazināja cilvēkkapitāla sliekšni emigrācijai. Zemi izglīto selektivitātes indekss ir vēl augstāks krīzes un pēckrīzes gados, atspoguļojot faktu, ka zemu kvalificētie vairāk un ilgāk cieta no recesijas izraisīta bezdarba.

Turpinājumā izmantosim OECD imigrantu datubāzes DIOC 2010/11 datus par Latvijā dzimušo, bet citā Eiropas OECD valstī dzīvojošo pieaugušo (15+ gadu)

iedzīvotāju iegūtās izglītības līmeni 2011. gada sākumā atkarībā no ierašanās gada. Šie ir nevis plūsmas, bet kopējā apjoma (*stock*) jeb diasporas dati, un emigrantu izglītība, iespējams, ir iegūta arī pēc Latvijas atstāšanas. Tādēļ mēs izmantojam vecuma-specifisku diasporas selektivitātes indeksu, lai salīdzinātu emigrantu sasniegto izglītības līmeni ar to, kas raksturo Latvijas iedzīvotājus 2011. gada pirmajā ceturksnī, pieņemot to pašu ierašanās periodam raksturīgo vecuma struktūru kā Latvijas emigrantiem atbilstošajā mītnes zemē.

Gandrīz divas trešdaļas no 21. gadsimta Latvijas emigrantiem Eiropas OECD valstīs 2011. gadā dzīvoja Lielbritānijā, un teju puse no viņiem bija ar augstāko izglītību. Tas ir nozīmīgi vairāk nekā šī paša vecuma iedzīvotāju vidū Latvijā šajā pašā laikā. Kā redzams 6.2. tabulā, attiecīgās diasporas selektivitātes indeksa (smadzeņu aizplūdes indeksa) vērtības ievērojami pārsniedz nulli. No otras puses, arī zemi izglīto īpatsvars starp Latvijas emigrantiem Lielbritānijā 2011. gada sākumā bija augstāks nekā starp līdzīga vecuma Latvijas iedzīvotājiem tajā pašā laikā.

6.2. tabula. Latvijā dzimušie pieaugušie imigranti Eiropas OECD valstīs 2011. gada sākumā, pēc ierašanās perioda: augstskolu beidzēju un zemi izglīto īpatsvars un selektivitātes indekss

	Lielbritānija			Citas Eiropas/OECD valstīs		
	2001–2005	2006–2009	2010–2011	2001–2005	2006–2009	2010–2011
Augstskolu beidzēji:						
Īpatsvars	48%	46%	47%	27%	28%	37%
Diasporas selektivitātes indekss	0,45	0,45	0,65	0,02	0,11	0,56
Zemi izglītotie:						
Īpatsvars	23%	27%	29%	20%	26%	22%
Diasporas selektivitātes indekss	0,27	0,36	0,21	0,05	0,21	-0,17

Piezīmes. Gandrīz divas trešdaļas no 21. gadsimta Latvijas emigrantiem Eiropas OECD valstīs 2011. gadā dzīvoja Lielbritānijā. Diasporas selektivitātes indeksi ir vecuma-specifiski, sk. formulu (1)*. Datu ierobežojumu dēļ izslēgta Vācija, Austrija un Šveice.

Avoti: OECD (2014) dati, CSP DSA mikrodati un autora aprēķini.

Citās Eiropas OECD valstīs (izņemot vācu valodā runājošās) augstskolu absolventu īpatsvars emigrantu vidū 2011. gadā bija 30%. Smadzeņu aizplūdes indekss uzrāda augšupejošu tendenci: pirms un pēc Latvijas iestāšanās ES emigrācijas viļņos tas bija vidēji tuvu nullei, bet kļuva izteikti pozitīvs krīzes laikā (6.2. tabula).

Kopumā 2011. gadā Eiropas OECD valstīs pēc 2000. gada no Latvijas emigrējušo vidū augstskolu absolventu īpatsvars bija augstāks nekā Latvijā kopumā. Taču smadzeņu aizplūdes apjoms no Latvijas izteikti atšķiras dažādās valstīs un laika periodos (6.3. tabula). Augstskolu absolventu īpatsvars emigrantu vidū bija ļoti zems Īrijā, bet daudz augstāks Norvēģijā un Zviedrijā. Īrijā Latvijas emigrantu ar pamata vai zemāku izglītību bija vairāk nekā augsti izglīto. Savukārt Norvēģijā un it īpaši Zviedrijā augsti izglīto Latvijā dzimušo bija daudz vairāk nekā zemi izglīto.

6.3. tabula. Latvijā dzimušie pieaugušie imigranti Īrijā, Norvēģijā un Zviedrijā 2011. gada sākumā, pēc ierašanās perioda: augstskolu beidzēju un zemi izglīto īpatsvars, %

	Augstskolu beidzēji			Zemi izglītotie		
	2001–2005	2006–2009	2010–2011	2001–2005	2006–2009	2010–2011
Īrija	16	16	19	16	22	22
Norvēģija	41	33	52	20	25	23
Zviedrija	56	49	51	12	12	8

Avoti: OECD (2014) dati un autora aprēķini.

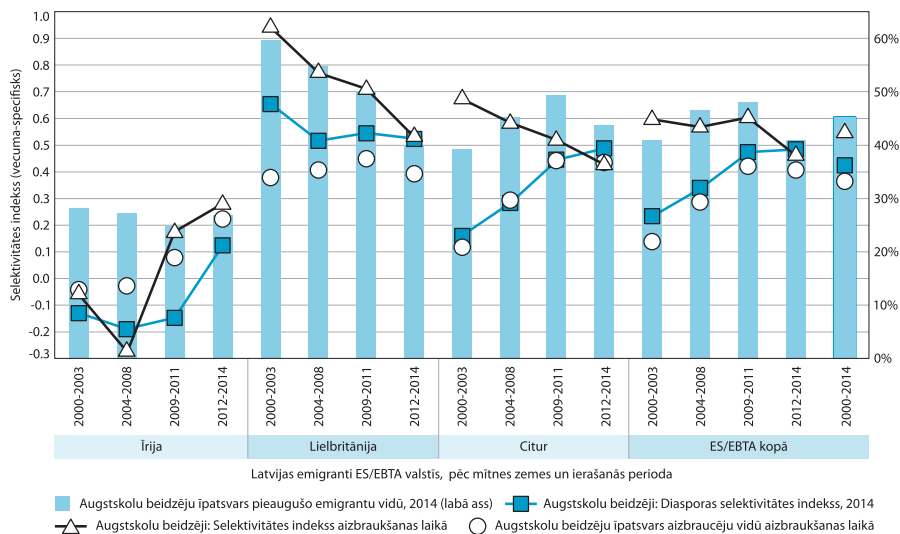
Zemi izglīto to indivīdu īpatsvars Latvijas emigrantu vidū Eiropas OECD valstīs 2011. gada sākumā bija kopumā lielāks nekā Latvijas iedzīvotāju vidū (vienīgais izņēmums bija Zviedrija).

Gan Lielbritānijā, gan citās Eiropas OECD valstīs diasporas selektivitātes indeksa augstākā vērtība attiecībā uz augsti izglītotiem, kā arī diasporas selektivitātes indeksa zemākā vērtība attiecībā uz zemi izglītotiem ir sasniegta krīzes laikā (6.2. tabula). Tas atkārtoti sniedz empīrisku pierādījumu tam, ka smadzeņu aizplūde kļuva intensīvāka krīzes laikā.

Hipotēze, ka pēc pievienošanās ES aizbraukušie emigranti ir mazāk izglīto ti nekā pirms tam, šķiet, atbilst arī datiem par galvenajām saņēmējvalstīm, par kurām ir pieejami dati (Lielbritānija, Īrija, Norvēģija un Zviedrija; sk. 6.2. un 6.3. tabulu).⁷

Mēs noslēdzam emigrantu cilvēkkapitāla analīzi, izmantojot datus no Latvijas emigrantu aptaujas, kas piesaistīja vairāk nekā 14 000 respondentu visā pasaulē. Vietas taupīšanas nolūkos koncentrēsimies uz emigrantiem ar augstāko izglītību. Šoreiz mēs varam salīdzināt selektivitāti izbraukšanas brīdī un diasporas selektivitāti, abos gadījumos izmantojot vecuma-specifiskus indeksus. Dati par emigrantiem, kas aizbrauca no Latvijas 2000.–2014. gadā, ir atspoguļoti 6.1. attēlā, atsevišķi par Īriju, Lielbritāniju un citām ES/EBTA valstīm, kā arī par visām ES/EBTA valstīm kopā.

6.1. attēls. Augsti izglīto ti Latvijas emigranti ES/EBTA valstīs: īpatsvars un selektivitātes indekss aizbraukšanas laikā un 2014. gadā, pēc mītnes zemes un ierašanās perioda

Piezīmes. Diasporas selektivitātes indekss salīdzina katrai mītnes valstij un katram ierašanās periodam pieaugušo Latvijas emigrantu cilvēkkapitālu (pēc stāvokļa 2014. gada augustā–oktobrī) ar Latvijas iedzīvotāju cilvēkkapitālu 2014. gadā, pieņemot to pašu vecuma struktūru, kāda tā ir emigrantu vidū. Selektivitātes indekss aizbraukšanas laikā salīdzina katrai mītnes valstij un katram ierašanās periodam augstskolu beidzēju īpatsvaru pieaugušo Latvijas emigrantu vidū aizbraukšanas laikā ar augstskolu beidzēju īpatsvaru Latvijas iedzīvotāju vidū, pieņemot to pašu vecuma struktūru kā šai periodā no Latvijas aizbraukušajiem.

Avoti: Aprēķini veikti, izmantojot emigrantu aptaujas un Eurostat datus.

⁷ Jāatzīmē, ka datu ierobežojumu dēļ 6.2. un 6.3. tabulā pirms un pēc iestāšanās ES periodi ir aproksimēti kā 2001–2005 un 2006–2009.

Būtiski, ka mērķa valsts izvēle nebija neitrāla attiecībā pret cilvēkkapitālu: starp 2000. un 2014. gadu augstskolu absolventu daļa Latvijas emigrantu vidū Īrijā bija 13–26% robežās, Lielbritānijā – 34–37%, pārējās EU/EBTA valstīs – 21–37%. Izņemot Īriju, 2000.–2008. gadā šī proporcija bija daudz augstāka nekā starp šajā pašā laikā Latvijā palikušajiem tā paša vecuma cilvēkiem, kā apliecina pozitīvās selektivitātes indeksa vērtības izbraukšanas laikā (tās ir robežās no 0,23 līdz 0,48 kopējai emigrācijas plūsmai uz ES/EBTA). Tādējādi šie dati apstiprina nozīmīgu un ar laiku pieaugošu diplomu aizplūdi no Latvijas uz dažādām ES/EBTA valstīm periodā no 2000. līdz 2014. gadam. Emigrantu ar augstāko izglītību īpatsvars palielinājās viņu uzturēšanās laikā ārzemēs, sasniedzot 2014. gada vidū vidēji 45% dažādās valstīs un dažādu ierašanās periodu emigrantu vidū (6.1. attēls).⁸ Izņemot Īriju, smadzeņu aizplūdes selektivitātes indekss (diasporas *SI*) ir pozitīvs. Tas liecina, ka 2014. gadā augstskolu absolventu īpatsvars Latvijas emigrantu vidū katrā no aplūkotajām saņēmējvalstīm bija augstāks nekā starp tā paša vecuma cilvēkiem Latvijā.

Vai 6.1. attēlā redzami dati apstiprina mūsu sākotnējo pieņēmumu attiecībā uz selektivitātes raksturu? Mūsu pirmā hipotēze bija, ka pēc iestāšanās ES aizbraukušie kā grupa ir mazāk izglītota nekā pirms iestāšanās ES aizbraukušie. Šo pieņēmumu spēcīgi apstiprina selektivitātes indekss izbraukšanas laikā visās aplūkotajās saņēmējvalstīs, kā arī diasporas selektivitātes indekss Īrijā un Lielbritānijā. Vēl vairāk, Lielbritānijā šis pieņēmums ir paties arī attiecībā uz emigrantu ar augstāko izglītību īpatsvaru 2014. gadā.

Attiecībā uz krīzes periodu mūsu gaidas bija neviennozīmīgas: Baltijas valstu iedzīvotājus, kuriem bija augstākā izglītība, vidēji mazāk skāra bezdarbs, taču viņiem bija lielāka varbūtība emigrēt neekonomisku iemeslu dēļ. 6.1. attēls (augstskolu absolventu īpatsvars emigrācijas brīdī) liecina, ka krīzes laikā diplomu aizplūšana no Latvijas bija intensīvāka nekā pirms tam, lai gan saņēmējvalstu, izņemot Īriju, gadījumā tas atspoguļoja straujo augsti izglītoto jauniešu un vidēja vecuma iedzīvotāju segmenta pieaugumu, kamēr selektivitātes indekss samazinājās. No otras puses, diasporas selektivitātes indekss liecina, ka 2014. gadā emigrantu no Latvijas krīzes vilni (un, izņemot Lielbritāniju, arī pēckrīzes vilni) raksturoja intensīvāka smadzeņu aizplūde nekā emigrācijas vilni pēc Latvijas iestāšanās ES.

Hazana (2012: 193–194) veiktā izvēli strādāt ārzemēs ietekmējošo faktoru ekonometriskā analīze, izmantojot Igaunijas un Latvijas DSA 2001–2009 datus, liecina, ka augstskolu absolventu vidū varbūtība strādāt ārzemēs ir samazinājusies (kamēr zemi izglītoto vidū tā ir palielinājusies) pēc iestāšanās ES gan Igaunijā, gan Latvijā. Pirmajos krīzes gados atšķirība starp dažādām izglītības grupām attiecībā uz varbūtību strādāt ārzemēs Latvijā izzuda, apstiprinot pieņēmumu par krīzes sistemātisko raksturu šai valstī. Turpretī Igaunijā šis atšķirības kopš pēckrīzes perioda faktiski nav mainījušas.

Cits veids, kā mērit smadzeņu aizplūdi, ieteikts Hazana (2013: 4.21. attēls) publikācijā, kurā ir parādīts, ka krīzes laikā emigranti no Latvijas (īpaši vairāk pelnošie) bija salīdzinoši produktīvāki nekā pirms tam. Šis rezultāts apstiprina hipotēzi, ka smadzeņu aizplūde pastiprinājās krīzes laikā. Taču šis efekts bija novērojams vien divus gadus.

⁸ Jāatzīmē, ka attēlā 2014. gadam parādītais īpatsvars attiecas uz tiem, kas bija 15+ gadu vecumā 2014. gadā, bet tas mainījies mazāk nekā par 1%, ja mēs skatītos uz tiem, kas bija 15+ gadu vecumā ierašanās brīdī.

Galvenie atzinumi

Izņemot periodu pirms Latvijas pievienošanās ES, augstskolu absolventu īpatsvars starp Latvijas viesstrādniekiem ārzemēs nepārsniedza augsti izglītoto indivīdu īpatsvaru darbaspējas vecuma iedzīvotāju vidū Latvijā; vairākums viesstrādnieku bija ar vidējo izglītību. Taču 2011. gadā ES OECD valstīs pēc 2000. gada no Latvijas emigrējušo vidū cilvēku ar augstāko izglītību bija (procentuāli) nozīmīgi vairāk nekā šī paša vecuma Latvijā palikušo vidū. Smadzeņu aizplūde norisinājās gan kā diplomu aizplūde, gan arī kā jauniešu ar vidējo izglītību emigrācija, kas augstāko izglītību ieguva jau jaunajā mītnes zemē un apmetās tur (vai kur citur ārpus Latvijas) uz dzīvi. Dati par galvenajām saņēmējvalstīm liecina, ka pēc iestāšanās ES no Latvijas aizbraukušie bija mazāk izglītoti nekā pirms pievienošanās ES aizbraukušie – iespējams, tādēļ, ka sagaidāmie ieguvumi zemi un vidēji izglītotajiem bija lielāki nekā augsti izglītotajiem, kamēr brīvās darbaspēka kustības ieviešana likvidēja līdz šim eksistējušo augstāk izglītoto indivīdu mobilitātes priekšrocību.

Smadzeņu aizplūde no Latvijas kļuva intensīvāka krīzes laikā, visticamāk, atspoguļojot vispārēju vilšanos un neekonomisku emigrācijas iemeslu svarīguma pieaugumu. Remigrācija, domājams, nespēs kompensēt smadzeņu aizplūdi, jo augstskolu absolventu remigrantu vidū ir vai nu mazāk, vai dažos laika posmos tikai mazliet vairāk nekā starp līdzīga vecuma Latvijā palikušajiem.

7. Latvijas studentu augstākās izglītības studiju finansēšana ārzemēs

Rita Kaša

Starptautiski mobilie studenti, kuru skaits pasaulē turpina pieaugt (OECD 2014b), ir kļuvuši par nozīmīgu ienākumu avotu augstskolām dažādās pasaules valstīs (Brooks, Waters 2013; Cai, Kivisto 2013; Lange 2013). Vienlaikus ar to, ka ārzemju studentu pienesums savai studiju valstij tiek mērīts naudas izteiksmē, šos studentus dažādu valstu valdības uzlūko arī kā vēlamo imigrantu kopu (Choudaha, de Witt 2014). Pētījumi liecina, ka vidēji katrs ceturtais starptautiskais students Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk – OECD) valstīs tur paliek arī pēc studiju beigšanas (Sykes 2012). Taču, lai studijas ārvalstīs vispār būtu iespējamas, studentiem nepieciešami līdzekļi, lai segtu augstākās izglītības izmaksas. Augsta studiju maksa atgrūž ārvalstu studentus (Lange 2013). Turklāt studiju maksai jāpieskaita arī dzīvošanas izmaksas. Taču atbilstoši augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorijai (*higher education cost-sharing*) augstākā izglītība, neraugoties uz studiju maksas lielumu, ir uzskatāma par pieejamu, ja students spēj rast līdzekļus, lai segtu augstskolas izmaksas (Johnstone 2001). Tātad, lai gan izmaksu lielums ārzemēs var ierobežot studentu iespējas emigrēt augstākās izglītības nolūkos, studijām ārvalstu augstskolā pieejami līdzekļi šo kavēkli novērš.

Finansējuma pieejamība augstākās izglītības studijām ārvalstīs veido kontekstu arī Latvijas studentu migrācijas lēmumiem. Jautājums par to, kā Latvijas izcelsmes starptautiski mobilie studenti finansē savu izglītību ārvalstīs un kāda tam ir saistība ar viņu migrācijas lēmumiem, līdz šim nav atsevišķi pētīts. Tas šai nodaļā aplūkots LU Filozofijas un socioloģijas institūta ESF līdzfinansētā projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros. Balstoties uz pētījumā iegūtajiem aptaujas datiem, nodaļā ir sniegts pilna laika studiju programmās ārzemēs studējošo Latvijas izcelsmes studentu demogrāfiskais raksturojums, informācija par studiju līmeņiem un valstīm, studiju finansēšanu, ārvalstīs studējošo emigrācijas pieredzi un māņup vērstās migrācijas plāniem. Papildus, pamatojoties uz daļēji strukturētām kvalitatīvajām intervijām ar divdesmit Latvijas izcelsmes ārvalstu augstskolu studentiem un absolventiem, raksturota Latvijas studentu personīgā pieredze ārvalstīs iegūtas augstākās izglītības finansēšanā.

Pētījuma teorētisko ietvaru veido augstākās izglītības izmaksu dalīšanas modelis, kas ietver augstākās izglītības izmaksu dalīšanu starp nodokļu maksātājiem jeb valdību, studentiem, viņu vecākiem jeb ģimeni, kā arī mecenātiem (Johnstone 1986). Vispirms nodaļā raksturotas teorētiskā modeļa pamatiezīmes kopumā un attiecībā uz starptautiski mobilo studentu finansēšanu, pēc tam sniegts pētījuma metodoloģijas apraksts, atspoguļojot izmantoto empirisko datu kopumu. Pētījuma rezultātu daļā ir aprakstīti aptaujas dati par valstīm, kur augstāko izglītību iegūst studenti no Latvijas, un par to, kā viņi finansē savu augstāko izglītību šajās valstīs. Aptaujas datu rezultātu daļā ietvertas arī atbildes par ārzemēs studējošo plāniem atgriezties Latvijā. Pēc kvantitatīvo pētījuma rezultātu pārskata iztīrītas personiskās ārvalstu augstākās izglītības finansēšanas pieredzes Latvijas izcelsmes studentu un absolventu vidū. Nodaļu noslēdz aptaujas un kvalitatīvo interviju datu rezultātu kopsavilkums un secinājumi par augstākās izglītības finansēšanu ārzemēs Latvijas izcelsmes studentu vidū.

Augstākās izglītības studiju finansēšanas ārvalstīs teorētiskais modelis

Augstākās izglītības pieejamība un izmaksu sasniedzamība

Pētījuma teorētisko ietvaru veido augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorija, kas identificē četrus augstākās izglītības finansējuma avotus (Johnstone 1986). Saskaņā ar šo teoriju augstākās izglītības izmaksas finansē valdība jeb nodokļu maksātāji, vecāki, studenti un mecenāti. Atbilstoši šim modelim augstākās izglītības izmaksu segšanai nepieciešamā summa ir relatīvi stabila un tā jāsedz no minētajiem četriem avotiem. Ja finansējums augstākajai izglītībai no viena avota samazinās, samazinājuma starpība jākompensē finansējuma pieaugumam no pārējiem trim avotiem.

Pastāv divas galvenās augstākās izglītības izmaksu kategorijas studentiem. Vienu veido ar studiju procesu saistītās izmaksas, kas ietver studiju maksu un mācību materiālu iegādei nepieciešamos līdzekļus. Otra būtiska izdevumu kategorija ir studentu dzīves izmaksas. Augstākās izglītības finanšu politikas pētnieki (Ziderman, Albrecht 1995) norāda, ka kopējās augstākās izglītības studiju izmaksas ievērojami pārsniedz studiju maksu, jo ietver arī nepieciešamību segt ikdienas dzīves izdevumus. Līdz ar to pat gadījumos, kad studiju maksa nepastāv, iespējas iegūt augstāko izglītību var būt ierobežotas tādēļ, ka nepietiek līdzekļu dzīvošanas izdevumu segšanai. Augstākās izglītības pieejamība ir atkarīga no finansējuma pieejamības visu augstākās izglītības izdevumu segšanai.

Augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorijas ietvaros augstākā izglītība par pieejamu (*accessible*) tiek uzskatīta tādā gadījumā, ja students spēj segt augstākās izglītības izmaksas. Tā tas ir pat tad, ja visa nauda šim mērķim ir aizņēmums. Šajā ziņā augstākās izglītības pieejamības jēdziens atšķiras no augstākās izglītības izmaksu sasniedzamības jēdziena (*affordability*). Ar augstākās izglītības izmaksu sasniedzamību saprot tos augstākās izglītības izdevumus, ko sedz studenti, viņu vecāki vai ģimenes locekļi no personīgiem līdzekļiem, bez subsīdijām no kāda cita avota (Johnstone 2001). Arī pilnībā no aizdevuma finansēta augstākā izglītība var ietvert daļu subsīdiju, piemēram, samazinātas procentu likmes veidā (Johnstone 2006). Kopumā augstākā izglītība ir pieejama, ja studentam ir pieejami līdzekļi tās izmaksu segšanai. Augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība ir atkarīga no tā, cik liela šīs summas daļa jāsedz studentam no saviem vai ģimenes līdzekļiem. Jo lielāks ir subsīdijas apjoms un mazāka studenta un viņa ģimenes ieguldījuma daļa, jo sasniedzamākas ir augstākās izglītības izmaksas augstskolā uztēmajam studentam.

Starptautiski mobilo studentu augstākās izglītības finansēšana

Saskaņā ar augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teoriju augstākā izglītība studentiem, kas vēlas studēt ārvalstīs, ir pieejama, ja viņiem ir pieejami līdzekļi, lai segtu ar augstākās izglītības iegūšanu saistītās izmaksas. Tās ietver gan ar studiju procesu saistītās izmaksas, gan ikdienas dzīves izdevumus viņu studiju valstī. Atkarībā no finanšu avotu kombinācijas – personīgie vai vecāku līdzekļi, nodokļu maksātāju vai mecenātu apmaksātas studijas – atšķirīga ir starptautiskajiem studentiem pieejamās augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība. Jo lielāka šajā izmaksu kopsummā ir stipendiju jeb subsīdiju daļa, jo sasniedzamākas jeb zemākas ir augstākās izglītības izmaksas starptautiskajiem studentiem. Aplūkojot dažādās valstīs īstenotās ārvalstu studentu

subsīdēšanas pieejas, redzams, ka valdību politika samazināt studentu un viņu ģimenes finansējuma daļu augstākās izglītības izmaksu segšanā mēdz būt saistīta ar noteiktām migrācijas prasībām (Choudaha, de Witt 2014; Perna et al. 2015).

Aizvien ierastāka kļūst valstu stratēģija finansēt ārvalstu studentu studijas ar mērķi piesaistīt viņus valsts tautsaimniecībai kā augsti kvalificētus imigrantus (Choudaha, de Witt 2014). Līdz ar to starptautiski mobilo studentu subsīdēšanas politika viņu ārvalstu studiju valstīs savijas gan ar migrācijas, gan ekonomikas sektoru politikām. Piemēri šādai pieejai Eiropā ir Nīderlande, Dānija un Zviedrija. No vienas puses, šīs valstis ir ieviesušas studiju maksu ārzemju studentiem no trešajām, proti, ārpus Eiropas Savienības (ES) esošajām valstīm. No otras puses, minēto trīs valstu valdības ir izveidojušas tādas stipendiju programmas, kuru nosacījumi skaidri atspoguļo mērķus piesaistīt valsts tautsaimniecībai noteikta veida talantus un dot iespējas šiem studentiem pēc absolvēšanas palikt valstī strādāt (Choudaha, de Witt 2014: 24). Tādā veidā augstākās izglītības izmaksu sasniedzamību ārvalstu studentiem uzņemošās valstis nodrošina, ietekmējot viņu migrācijas lēmumus par labu palikšanai savā studiju zemē.

Tautsaimniecības attīstības un inovācijas apsvērumi rosina arī starptautiski mobilo studentu izcelsmes valstīs subsidēt savu iedzīvotāju studijas ārvalstīs, bet ar nosacījumu, ka pēc studiju beigšanas šie starptautiskie absolventi atgriezīsies savā izcelsmes valstī un vismaz noteiktu laiku strādās tās labā. Proti, šajā gadījumā augstākās izglītības mērķsubsīdijas ietver nosacījumus mājup vērstas migrācijas nodrošināšanai ārvalstu augstskolu absolventu vidū. Viens šāds piemērs ir 1993. gadā nodibinātā Bolašak stipendija Kazahstānā (Perna et al. 2015). Šīs stipendijas ietvaros Kazahstānas valdība finansē augstākās izglītības iegūšanu ārzemēs savas valsts studentiem ar nosacījumu, ka pēc studiju beigšanas viņi atgriezīsies un nostrādās Kazahstānas tautsaimniecības labā vismaz piecus gadus (Centr meždunarodnih program, n.d.). Lai šo stipendiju saņemtu, stipendiātam jānodrošina nekustamā īpašuma ķīla, kas kalpo kā garantija tam, ka viņš pēc studiju beigšanas izpildīs prasības atgriezties un nostrādāt valstī valdības prasīto laiku apmaiņā pret ārvalstu studiju izdevumu segšanu. Ja nekustamā īpašuma ķīlas tirgus vērtība nesedz ārvalstu studiju izdevumus, stipendiātam papildus jānodrošina viens vai vairāki galvotāji (Kazahstānas Republikas izglītības un zinātnes ministra rīkojums nr. 413, 2013). Bolašak stipendijas nodrošinājums Kazahstānā līdzinās aizdevumam piemērotām prasībām un tādām mērķim arī kalpo. Proti, ja stipendiāts valstī neatgriežas vai arī vēlas emigrēt, pirms piecu gadu obligātās nodarbinātības termiņš beidzies, Bolašak ietvaros saņemtais valsts finansējums studijām ārvalstīs viņam ir jāatmaksā Kazahstānas valsts kasei.

Jāuzsver, ka mājup vērstas migrācijas rosināšanas sviras ir arī ārvalstu valdību rokās, kuru stipendijas uzlabo augstākās izglītības izmaksu sasniedzamību starptautiski mobilajiem studentiem. Piemēram, ASV valdības finansēto stipendiju saņēmējiem pēc studiju programmas noslēguma savā izcelsmes valstī jāpavada vismaz divi gadi, pirms viņi var pretendēt uz noteiktām darba un rezidences iespējām ASV (U.S. State Department, n.d.).

Studentu pārrobežu mobilitāte augstākās izglītības iegūšanai ES valstu vidū gan neietver prasības par noteiktu migrācijas uzvedību pēc studiju absolvēšanas, jo tas būtu pretrunā ES integrācijas mērķiem. Turklāt Eiropas Savienībā visu tās dalībvalstu pilsoņiem ir vienlīdzīgas tiesības pretendēt uz to studentu finansiālo atbalstu, ko nodrošina viņu ārvalstu studiju valsts valdība (European Commission 2011). Proti, ja attiecīgajā ES dalībvalstī tās pilsoņiem par studijām nav jāmaksā, tad studiju mak-

sas nav arī studentiem no pārējām ES dalībvalstīm un viņi studē saskaņā ar tādiem pašiem nosacījumiem kā konkrētās valsts pilsoņi. Lai gan šajā ziņā ES izcelsmes studenti atšķiras no trešo valstu studentiem, kuriem parasti ir paaugstināta studiju maksa, pēc būtības viņus tomēr var uzskatīt par starptautiski mobiliem studentiem. Tas ir tāpēc, ka ES dalībvalstu izcelsmes studenti tik un tā šķērso valstu robežas augstākās izglītības iegūšanai (Verbik, Lasanowski 2007). Viņu priekšrocība augstākās izglītības izmaksu finansēšanas aspektā ir iespēja saņemt tādu pašu finansiālo atbalstu no savas studiju valsts kā vietējiem studentiem. Vienlīdzīgas tiesības pretendēt uz nacionālo finansiālo atbalstu savā studiju valstī paplašina augstākās izglītības pieejamības un izmaksu sasniedzamības iespējas starptautiski mobiliem studentiem ES ietvaros, jo viņu studiju finansējums vairs nav atkarīgs tikai no savā izcelsmes zemē pieejamās studentu finansiālā atbalsta sistēmas. Turklāt šis augstākās izglītības studiju finansējums neatkarīgi no subsīdijas apjoma neietver ārvalstu augstskolas absolventam saistošas migrācijas prasības.

Runājot īpaši par Latviju, jāpaskaidro, ka atbalstu studijām ārvalstīs Latvijas valsts sniedz subsidēta aizdevuma veidā (Kaša 2008a; Kasa 2008, Ministru kabinets, noteikumi nr. 220, 2001). Tajā pašā laikā ne visi studenti var saņemt valsts galvoto aizdevumu studiju izmaksu segšanai ārvalstīs. To saņemt var tad, ja tiek pierādīts, ka līdzīgas studiju programmas apguves iespējas Latvijā ir ierobežotas (Ministru kabinets, noteikumi nr. 220, 2001). Gadījumos, kad līdzīgu studiju programmu Latvijā var apgūt, aizdevums var netikt piešķirts. Maksimālais valsts galvoto kredītu kopējais apmērs studijām ārvalstīs vienam studējošajam vienas studiju programmas apguvei ir 21 344 eiro, bet vairāku studiju programmu apguvei – ne vairāk kā 28 458 eiro (Ministru kabinets, noteikumi nr. 220, 2001). Kopš valsts galvotās studentu kredītēšanas sistēmas izveidošanas 2001. gadā līgumu par valsts galvoto aizdevumu studiju maksas segšanai ārvalstu augstskolā noslēguši 966 studenti, bet studējošā kredītu aizņēmējiem 871 students (autores aprēķini pēc Studiju un zinātnes administrācijas publisko pārskatu datiem no 2002. līdz 2014. gadam). Lielākais skaits valsts galvoto aizdevumu studiju maksas segšanai ārvalstīs ir izsniegts 2009. un 2010. gadā, attiecīgi 127 un 126 studentiem. Savukārt lielākais skaits valsts galvoto aizdevumu studentu ikdienas izdevumu segšanai ārvalstīs tika piešķirts 2006. un 2008. gadā, attiecīgi 112 un 110 studējošajiem. Ārvalstu augstskolu absolventiem no Latvijas, kas studiju finansēšanai izmantojuši valsts galvoto aizdevumu, ir iespējams saņemt aizdevuma dzēšanu, ja viņi top nodarbināti valdības apstiprinātās sabiedriski pieprasītās profesijās. Taču nekādas īpašas prasības par atgriešanos valstī šis Latvijas valsts galvotais aizdevums studentiem neietver.

Turpmākajā daļā ir atspoguļoti pētījuma rezultāti par Latvijas studentu pieredzi, finansējot augstākās izglītības iegūšanu ārvalstīs, un to, kā šī pieredze saistās ar mājup vērstas migrācijas plāniem.

Metodoloģijas apraksts

Pētījuma dizains

Pētījums balstās uz kvantitatīvu un kvalitatīvu datu kopumiem, kas iegūti ESF finansēta Latvijas emigrantu kopienas izpētes projekta ietvaros. Kvalitatīvās daļēji strukturētās intervijas sniedz detalizētu informāciju par Latvijas studentu personisko pieredzi, finansējot studijas ārvalstīs. Pētījuma kvantitatīvais komponents, diasporas aptau-

ja, iekļauj jautājumu par augstākās izglītības finansēšanu, un atbildes uz to sasaistē ar citiem mainīgajiem sniedz priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju studiju valstīm un ārvalstu augstākās izglītības finansēšanas līdzekļiem. Tāpat kvantitatīvie dati ļauj iegūt priekšstatu par mājup vērstās migrācijas plāniem ārzemēs studējošo Latvijas izcelsmes studentu vidū. Jāņem vērā, ka publikācijā analizētās kvalitatīvo un kvantitatīvo datu kopumu izlases nav tiešā veidā saistītas, līdz ar to tikai daļa no pētījumā intervētajiem ārvalstu augstskolu studentiem un absolventiem no Latvijas ir vienlaikus arī aptaujas respondenti.

Kvantitatīvo datu kopums

Ārzemēs dzīvojošo Latvijas emigrantu aptaujas mērķis bija iegūt pēc iespējas plašu informāciju par mūsdienu Latvijas diasporu. Jautājums par augstākās izglītības finansēšanu ārzemēs aptaujas ietvaros tika uzdots tiem respondentiem, kas anketēšanas brīdī studēja pilna laika augstākās izglītības programmās ārzemēs. Šajā nodaļā izmantotas minētās respondentu grupas atbildes. Izmantoti svērti aptaujas dati, un rezultāti ir vispārināmi uz Latvijas valstspiederīgajiem, kas studē ārzemēs.

Analizējot datus atkarībā no dzimuma, var konstatēt, ka augstāko izglītību ārvalstīs biežāk iegūst sievietes – 69%. Tas nav pārsteidzoši, jo augstākajā izglītībā kopumā Latvijā sievietes ir pārstāvētas vairāk nekā vīrieši, lai gan ir atšķirības studiju jomas ziņā (Kaša 2008b). Turklāt šī tendence raksturīga arī citām OECD valstīm (Vincent-Lancrin 2008). Pēc vecuma, 31% ārvalstīs studējošo ir tā dēvētie tradicionālās grupas studenti vecumā no 17 līdz 23 gadiem, 35% ir vecumā no 24 līdz 29 gadiem, 27% – no 29 līdz 39 gadiem, un 7% respondentu ir vismaz 40 gadus veci. Kā savu etnisko piederību 60% ārvalstīs studējošo norāda latviešu tautību, 42% krievu, bet 4% citu tautību. Jāpaskaidro, ka aptaujā respondentiem bija dota iespēja atzīmēt savu piederību vairāk nekā vienai tautībai, ņemot vērā etniski jauktu ģimeņu klātesamību. Emigrācijas ilguma ziņā vislielākā ārvalstīs studējošo respondentu daļa – 44% ārzemēs bija nodzīvojuši no trim līdz pieciem gadiem. Otra lielākā respondentu grupa, 25%, ārzemēs bija nodzīvojuši 6–10 gadus. Vairāk nekā 10 gadus ārvalstīs bija pavadījuši 20% ārzemēs studējošo respondentu. Mazākā daļa respondentu, 11%, bija tie, kas ārvalstīs pavadījuši līdz diviem gadiem ilgu laiku.

Nodaļā ietverti aprakstošie dati par valstīm, kur augstāko izglītību iegūst studenti no Latvijas, viņu studiju līmeni, plāniem par atgriešanos Latvijā un augstākās izglītības finansēšanas avotiem. Datu analīzei izmantotas šķērstabulas un Hi-kvadrāta tests SPSS programmatūrā. Kopējais datu kopas lielums ir 1005 respondenti.

Kvalitatīvo datu kopums

Lai pētījuma ietvaros iegūtu informāciju par studentu un absolventu personisko pieredzi, finansējot savu augstāko izglītību ārzemēs, un šīs pieredzes saistību ar viņu migrācijas lēmumiem, dalībai pētījumā tika uzrunāti ārvalstu augstskolu pilna laika studenti un absolventi no Latvijas. Iekļaušana izlasē pamatojās uz mērķtiecīgas atlasē un brīvprātīgas līdzdalības kritērijiem (Creswell 2014). Kopumā analīze balstīta uz intervijām ar 20 respondentiem, kuri tika rekrutēti, četros gadījumos izmantojot personiskos un paziņu kontaktus, bet pārējie sešpadsmit pētījuma dalībnieki uzrunāti, izmantojot sniega pikas metodi, kad pētījumā iekļautie dalībnieki norāda uz citiem iespējamajiem pētījuma dalībniekiem, kas atbilst pētījuma fokusam nepieciešamajam

raksturojumam (Handcock, Gile 2011). Pētījuma dalībnieki tika uzrunāti elektroniskas sarakstes veidā. Sešpadsmit intervijas notika, izmantojot *Skype*, viena bija telefonintervija, viena personiska intervija. Divi dalībnieki izvēlējās uz pētījuma jautājumiem atbildēt rakstiski, šādā veidā piekrišot atbildēt arī uz papildus jautājumiem. Intervijas tika veiktas no 2014. gada janvāra līdz 2015. gada maijam.

Turpinājumā sniegts pētījuma dalībnieku sociāli demogrāfiskais un augstākās izglītības raksturojums, iztīrējot Latvijas studentu pieredzi, finansējot augstāko izglītību ārvalstīs. Lai nodrošinātu pētījuma dalībnieku anonimitāti, visu minēto personu vārdi ir pseidonīmi.

Pētījuma rezultāti

Augstākā izglītība un tās finansējums Latvijas studentu vidū ārvalstīs

Kā rāda aptaujas rezultāti, lielākā daļa ārvalstu studentu no Latvijas – 45% apgūst bakalaura līmeņa studijas. Otra lielākā studentu grupa, 26%, mācās koledžas līmeņa programmās, kas pielīdzināmas pirmā līmeņa augstākajai izglītībai jeb ISCED 5 līmenim starptautiskajā izglītības klasifikācijā (Eurydice 2014). Maģistrantūras vai tai līdzvērtīgā līmenī studē 21% respondentu, un mazākā daļa, 9%, studē doktorantūrā. Populārākās ārvalstu studiju valstis ir Lielbritānija, kur studē trešā daļa respondentu. Nākamās populārākās valstis Latvijas izcelsmes studentu skaita ziņā ir ASV, Īrija, Vācija, Kanāda, Dānija un Krievija. Mazāks aptaujā piedalījušos skaits studē vēl citās 25 valstīs. Jānorāda, ka šie aptaujas rezultāti tendences ziņā atbilst UNESCO (2014) datiem par starptautiski mobilajiem studentiem no Latvijas.

Liela daļa respondentu savas ārvalstu studijas finansē no vairākiem avotiem vienlaikus, lai gan vērojamas atšķirības visbiežāk izmantotā finansējuma avotos atkarībā no studiju līmeņa. Personīgos ienākumus un ietaupījumus augstākās izglītības finansēšanai ārzemēs visbiežāk izmanto koledžas līmeņa un maģistrantūras studenti. Vecāku vai radnieku finansiāls atbalsts visvairāk ir nosaukts bakalaura līmeņa studentu vidū. Doktorantūras studentiem augstākās izglītības izmaksas visbiežāk sedz viņu augstākās izglītības iestāde, otrajā vietā ierindojot personīgos ienākumus un ietaupījumus. Koledžas, bakalaura un maģistrantūras līmeņa studenti kā otru biežāko atbalstu min ārvalstu valdības finansējumu, iegūstot «bezmaksas» augstāko izglītību ārzemēs.

Aizdevumu augstākās izglītības izmaksu segšanai izmanto salīdzinoši neliela daļa ārvalstīs studējošo. Turklāt daudz biežāk tiek izmantots ārvalstu valdību, nevis Latvijas valdības galvotais aizdevums. Visvairāk uz ārvalstu valdību aizdevumu paļaujas bakalaura līmenī studējošie. Savukārt Latvijas valsts galvotā aizdevuma studijām izmantošanu vairāk min respondenti, kas iegūst maģistra vai doktora grādu. Tā kā Latvijas valsts aizdevums ārvalstu studijām nav vispārēji pieejams un valsts nepiešķir stipendijas ārvalstu studiju izmaksu segšanai, nav pārsteigums, ka ārzemju valdību jeb nodokļu maksātāju ieguldījums Latvijas studentu augstākās izglītības finansēšanā ārvalstīs ievērojami pārsniedz Latvijas valsts ieguldījumu.

Personīgie ietaupījumi un ienākumi ir būtisks augstākās izglītības finansējuma avots visās ārvalstu studiju zemēs. Savukārt mecenātu stipendijas raksturīgas tikai tādām augstas studiju maksas valstīm kā ASV un Kanāda, kur mecenātismam augstākajā izglītībā ir spēcīgas tradīcijas.

Kopumā jāsecina, ka studenti no Latvijas pārsvarā augstāko izglītību izvēlas iegūt

anglosakšu valstīs, tātad angļu valodā. Izglītības finansēšanai studenti paļaujas vispirms uz ārvalstu valdību nodrošināto atbalstu, kam seko personīgie un ģimenes līdzekļi. Latvijas valsts finansējums valsts galvoto aizdevumu veidā tiek izmantots reti.

Emigrācijas mērķi un plāni par atgriešanos Latvijā ārvalstu studentu vidū

Dati liecina par pieaugošu starptautiski mobilo studentu plūsmu no Latvijas, taču līdz šim maz ir pētīts jautājums par ārvalstīs izglītoto absolventu atgriešanos Latvijā. Lai gūtu priekšstatu par mājup vērstās migrācijas plāniem ārvalstu augstskolu studentu vidū, šajā pētījumā tika uzdots jautājumu par plāniem atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijā nākamā pusgada vai piecu gadu laikā. Respondentu atbildes liecina, ka vairums, 57%, neplāno atgriezties dzīvot Latvijā līdz 2019. gada vidum. Plāni par atgriešanos ir vairāk raksturīgi respondentiem, kas uz ārzemēm devušies ar galveno mērķi iegūt izglītību un kuru augstākās izglītības finansēšanas avotiem ir saistība ar Latviju.

Lielākā daļa ārvalstu augstskolās studējošo no Latvijas ir izceļojuši laika posmā, sākot ar 2009. gadu. Šajā laika posmā 83% devušies uz ārzemēm ar galveno mērķi iegūt izglītību, kas ir piecas reizes vairāk nekā laika posmā no 1991. līdz 2009. gadam. Šī tendence sasaucas ar pieaugošo augstākās izglītības jomas internacionalizāciju un globalizāciju pasaulē, kad aizvien lielāka daļa studentu izvēlas un spēj augstāko izglītību iegūt aiz savas valsts robežām (Choudaha, Chang 2012; Kaša, Ait Si Mhamed 2013; Manolo 2015). Ceturtā daļa no visiem ārzemēs studējošajiem sākotnēji emigrēja darba nolūkos. Apmēram desmit procenti izbrauca uz ārzemēm, lai apvienotos ar ģimeni vai tādu nodibinātu, un vēl tikpat daudz citu mērķu dēļ.

Aptaujas datu analīze rāda, ka pastāv saistība starp ārvalstīs iegūstamās augstākās izglītības līmeni un izceļošanas mērķi. Jo augstāks ir ārvalstīs iegūstamās izglītības līmenis, jo lielāka studentu proporcija izceļojusi tieši ar mērķi iegūt izglītību. Doktorantūras studentu vidū ar primāro mērķi studēt izceļoja 74%, maģistrantūras studentu vidū 66%, bet bakalaura līmeņa studentu vidū 57% respondentu. Tikai trešā daļa koledžas studentu emigrēja ar mērķi iegūt izglītību ārzemēs. Galvenais izbraukšanas nolūks šiem studentiem ārzemēs bija nodarbinātība. Šīs grupas studenti ir arī vispārliciecinātākie par savu palikšanu ārzemēs vēl pēc 2019. gada, 43% paužot šādu apņēmību. Hi-kvadrāta tests rāda statistiski nozīmīgu atšķirību plānos par atgriešanos uz pastāvīgu dzīvi Latvijā tuvāko piecu gadu laikā pēc izceļošanas mērķa, $X^2(12, n = 973) = 99,27, p < ,001$. Vispārliciecinātākie par atgriešanos ir tie, kas devušies uz ārzemēm ar primāro mērķi iegūt izglītību.

Augstākās izglītības finansējuma avotu datu analīze neliecina par tiešu saistību starp ārvalstu augstskolas finansējuma veidu un mājup vērstās migrācijas plāniem tuvāko piecu gadu laikā. Vērtējot plānus par atgriešanos uz pastāvīgu dzīvi Latvijā šajā termiņā, neatkarīgi no ārzemju augstākās izglītības finansēšanas avota, dominē noraidošā atbilde. Tomēr interesanti ir tas, ka to respondentu vidū, kas ārvalstu augstskolas finansēšanai ir izmantojuši Latvijas valsts galvoto aizdevumu, trešā daļa ir pārliecināta vai gandrīz pārliecināta par atgriešanos Latvijā minētajā laika posmā. Gatavību atgriezties Latvijā tuvāko piecu gadu laikā pauž arī ceturta daļa respondentu, kas augstāko izglītību ārvalstīs finansējuši ar vecāku vai ģimenes locekļu atbalstu. Šie aptaujas rezultāti ļauj formulēt hipotēzi, ka situācijās, kad augstākās izglītības finansēšanas avots ir tieši saistīts ar Latviju, biežāk tiek apsvērta iespēja atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijā.

Latvijas izcelsmes studentu personīgā pieredze, finansējot augstākās izglītības izmaksas ārzemēs

Studentu finansiālā atbalsta sistēma ārzemēs un ģimenē pieejamie līdzekļi balsta Latvijas studentu lēmumus par studijām ārvalstīs. Latvijas valsts finansējums studijām valdības galvotā aizdevuma veidā kļūst nozīmīgs tad, kad nav pieejami vajadzīgie līdzekļi augstākās izglītības izmaksu segšanai no citiem avotiem. Augstākās izglītības finansēšana starptautiski mobilo Latvijas studentu vidū, raksturojot to pētījuma dalībnieces Lailas vārdiem, atgādina bumbiņu žonglēšanu, kas ir vairāk vai mazāk intensīva atkarībā no katra studenta personiskās situācijas. Viens no augstākās izglītības izmaksu «žonglēšanas» elementiem ir sedzamā studiju maksa, bet otrs – dzīves izdevumu apmaksa. Vienkāršāka situācija ir tiem, kam ir savlaicīga pārliecība par studiju izmaksu segšanai pieejamajiem līdzekļiem un kas drošāk var paļauties uz ģimenes finansiālu atbalstu. Šis novērojums attiecas uz Latvijas studentiem gan «studentiem draudzīgas» studiju maksas valstīs, kā par savām studijām Beļģijā saka Liene, gan valstīs, kur studiju maksa ir visai iespaidīga, gan arī tur, kur tās nav.

Latvijas studentu pieredze Lielbritānijā

Augstākās izglītības izmaksas Lielbritānijā ir vienas no lielākajām Eiropā. Finansējuma pieejamību studiju maksas segšanai studentiem no Eiropas nodrošina Lielbritānijas valdības aizdevums, kura atmaksa saistīta ar absolventa ienākumu līmeni pēc studiju beigšanas. Augstākās izglītības iegūšanas izmaksas Lielbritānijā, studējot Anglijā un Velsā, veido vairākus desmitus tūkstošus eiro. Mazāks kopējais augstākās izglītības izdevumu apjoms starptautiski mobiliem studentiem no Eiropas bakalaura līmeņa studiju programmās ir Ziemeļīrijā, kur studiju maksa ir zemāka, un Skotijā, kur par studijām nav jāmaksā (Eurydice 2015; The Complete University Guide, n.d.). Tomēr dzīvošanas izmaksas tik un tā veido būtisku augstākās izglītības izdevumu daļu. Aizdevums un stipendijas ikdienas izdevumu segšanai, ko britu valdība piešķir savas valsts studentiem, pārējo ES valstu studentiem nav pieejami (Government UK, n.d.).

Juris un Edvīns uz Lielbritāniju devās studēt uzreiz pēc vidusskolas absolvēšanas Latvijā, plānojot segt augstākās izglītības izmaksas no ģimenes rocības un Lielbritānijas valdības nodrošinātā aizdevuma, kas pieejams visiem ES valstu studentiem. Juris, studējot vienā no prestižās Rasela grupas (*Russell Group*), kas apvieno 24 vadošās britu augstskolas, universitātēm, studiju maksas segšanai pieejamo aizdevumu izmantoja tikai pirmajā bakalaura studiju gadā, jo «nebija skaidrs, cik stabils būs šis ģimenes atbalsts. Es veicu iekrājumus. Ģimene arī veica iekrājumus, lai gluži vienkārši varētu nodrošināt, ja nu pēkšņi sāktu aprūrties līdzekļi, tad es neesmu iztērējis visu pirmajā gadā, gan maksājot par dzīvi, gan maksājot par studijām. Otrajā un trešajā [studiju] gadā situācija nostabilizējās.» Jurim pieejamais ģimenes atbalsts bija pietiekams gan studiju maksas, gan dzīves izdevumu segšanai. Savukārt Edvīns, kurš studēja citā Rasela grupas universitātē, pirmo studiju maksājumu veica no ģimenes līdzekļiem, pārējās studiju izmaksas sedzot no Lielbritānijas valdības aizdevuma. Par britu valdības studiju kredītu viņš saka: «Kad es uzzināju par to iespēju [saņemt studiju kredītu], Anglijā nav vērts nevienu citu [finansējuma veidu] apsvērt. Tā ir ideāla sistēma.» Dzīvošanas izdevumus visu studiju laiku Edvīnam, tāpat kā Jurim, segt palīdzēja ģimenes finansējums. Ne Juris, ne Edvīns Latvijas valdības galvotā studiju aizdevuma izmantošanu nemaz neapsvēra.

Pretrēja ir Modra situācija, kurš Lielbritānijā ieguva bakalaura grādu ekonomikā. Kad viņš uzzināja, ka ir uzņemts prestižā augstskolā Anglijas dienvidaustrumu reģionā, jautājums par augstākās izglītības izmaksu segšanu aktualizējās īpaši. Modris atminas: «Latvijā man bija nulle atbalsts no ģimenes, jo nebija tādas situācijas, ka mani varēja atbalstīt. Tātad viss [augstākās izglītības] finansējums man bija jāiegūst caur kredītiem.» Modris savu ārvalstu studiju finansēšanai apvienoja britu valdības un Latvijas valdības aizdevumus. No britu valdības viņš aizņēmas 9000 mārciņu (12 569 eiro) trīs gadu studiju maksas segšanai, bet, lai segtu dzīvošanas izmaksas visam studiju laikam, Modris aizņēmas Latvijas valsts galvotu studējošā kredītu 15 000 latu (21 337 eiro) apjomā.

Modrim studiju laikā Lielbritānijā neizdevās iegūt stipendijas, kas konkursa kārtībā tiek piešķirtas arī ES studentiem un kas palīdzētu apmaksāt dzīves izdevumus. Taču šādā veidā, saņemot 4000 mārciņu (5690 eiro) lielu mecenātu stipendiju Lielbritānijā, daļu savu doktorantūras studiju izmaksu sedza Renāte. Visi pārējie Lielbritānijā augstāko izglītību ieguvušie vai studējošie pētījuma dalībnieki paļāvās uz ģimeni, saviem ienākumiem vai vēl citu finansējuma avotu.

Kopumā jāsecina, ka augstākā izglītība Latvijas studentiem Lielbritānijā, par spīti augstajai studiju maksai, ir pieejama, pateicoties ES studentiem piešķirtajam britu valdības aizdevumam. Otru augstākās izglītības izmaksu daļu – ikdienas dzīves izdevumus – gan britu valdība nepalīdz segt studentiem no citām ES valstīm Lielbritānijā esošās studentu finansiālā atbalsta sistēmas ietvaros. Tieši nespēja atrast finanses, kas segtu ikdienas izdevumus, studentiem no Latvijas var kļūt par šķērslī izglītības pieejamībai Lielbritānijā. Ja nepieciešamais finansējums no citiem avotiem nav pieejams, Latvijas valsts galvotais aizdevums studentiem augstskolas izdevumu segšanai ārvalstīs ļauj šo šķērslī pārvarēt un augstāko izglītību Lielbritānijā tomēr iegūt. Tajā pašā laikā Latvijas valsts aizdevums studentiem ārzemēs arī nav vispārēji pieejams. Kā jau minēts iepriekš, saņemot valsts galvoto aizdevumu studijām ārvalstīs var tikai tajā gadījumā, ja tiek pierādīts, ka līdzīgas studiju programmas apguves iespējas Latvijā ir ierobežotas. Tas nozīmē, ka tiem Latvijas studentiem, kas nevar paļauties uz drošu valdības finansējumam alternatīvu avotu, tādu kā personīgie ietaupījumi, ģimenes vai mecenātu līdzekļi, augstākās izglītības pieejamība Lielbritānijā var būt patiesi sarežģīta vai pat neiespējama.

Latvijas studentu pieredze Nīderlandē

Eiropas valstu kontekstā augstākās izglītības studiju maksa Nīderlandē ir relatīvi augsta, tomēr ievērojami zemāka nekā Lielbritānijā (Eurydice 2015). Pētījuma dalībnieku vidū šim apstāklim, lemjot par labu studijām Nīderlandē, bija svarīga loma. Izvēli par labu Nīderlandei vērsa arī tās konkurētspēja angļu valodā piedāvātās augstākās izglītības telpā Eiropā. Visi pētījuma dalībnieki, kas augstāko izglītību ieguvuši Nīderlandē, tur studēja angļu valodā.

Evelīna, kas pēdējo vidusskolas gadu Rīgā mācījās starptautiskā programmā angļu valodā un vēlējās turpināt studijas angļiski ārzemēs, saka: «Anglija man likās mazlietīn par dārgu.» Lēmumu par labu Nīderlandei ietekmēja gan izvēlētais augstskolas atpazīstamība, gan arī fakts, ka «Holandē ir iespējams dabūt stipendiju, ja tu strādā astoņas stundas nedēļā». Ierodoties Nīderlandē studēt ekonomiku, izrādījās, ka «darbu nebija īpaši viegli atrast», un augstākās izglītības izmaksas pirmajā studiju gadā pilnībā sedza Evelīnas vecāki. Taču pirmā kursa beigās Evelīnai ar draudzenes palīdzību izdevās

iekārtoties daļējas slodzes darbā viesnīcā – «un kopš tā brīža es par visu maksāju pati, izņemot to, ka vecāki maksāja par studijām un par manām biļetēm uz Latviju».

Nīderlandes valdības stipendiju, ko Evelīna saņēma bakalaura studiju laikā, veidoja divi komponenti. Viens komponents 250 eiro apjomā bija pamata stipendija, ko piešķir ES studentiem, kas strādā noteiktu stundu skaitu un maksā nodokļus. Otrs komponents bija vēl 250 eiro papildus stipendija, ko Evelīnai piešķīra, jo viņas vecāku ienākumi bija zemāki par noteiktu sliekšni Nīderlandē. Proti, tā bija ar studenta ģimenes ienākumu līmeni saistīta stipendijas daļa. Vēl papildu atbalsts, ko Evelīna saņēma, bija bezmaksas sabiedriskā transporta biļete studentiem. 500 eiro stipendija un papildus ienākumi no daļējā laika darba Evelīnai ļāva segt savus ikmēneša dzīves izdevumus studiju laikā Nīderlandē.

Šo pašu stipendiju saņēma arī Madara, kas pētījuma laikā studēja maģistrantūrā konservatorijā Amsterdamā. Taču gan Madaras, gan Evelīnas pieredze liecina, ka informācija par Nīderlandes valdības stipendijas prasībām studentiem no citām ES valstīm nav viegli pieejama. Evelīna stāsta, ka viņa par šo stipendiju uzzināja no citiem starptautiskajiem studentiem, jau studējot Nīderlandē. Papildus grūtības sagādāja arī tas, ka visi stipendijas pieteikumam iesniedzamie dokumenti ir holandiešu valodā. «Un attiecīgi tu kā pirmā gada students, kad tev no holandiešu valodas nav ne čiku ne grabu, tad ir tā, kā ir, bet nu man tā draudzene [no Anglijas] ļoti palīdzēja,» atzīst Evelīna. Savukārt Madara, lai gan par stipendijas iespēju uzzināja, vēl esot Latvijā, nevarēja saņemt precīzu informāciju par Nīderlandes valdības stipendijas prasībām.

Iespēja saņemt valdības stipendiju Nīderlandē studentiem no citām ES valstīm būtiski uzlabo augstākās izglītības pieejamību un izmaksu sasniedzamību, jo, kā liecina Evelīnas un Madaras pieredze, šī stipendija un ar to saistītie personiskie ienākumi ļauj segt arī dzīvošanas izdevumus. Taču ne visi starptautiskie studenti var pretendēt uz stipendiju, jo tās noteikumi prasa, lai students strādātu noteiktu stundu skaitu nedēļā un būtu reģistrēts kā nodokļu maksātājs. Inga, kas Nīderlandē ieguvusi maģistra grādu kultūras ekonomikā, par stipendijas iespēju zināja, bet nevarēja to izmantot sava darba grafika dēļ, jo «tas darbs [bija] tāds plūstošs, kad tu nevari īsti tās stundas salasīt. Līdz ar to es līdz tai stipendijai netiku.» Savukārt Lailai nebija iespējams savas intensīvās studijas apvienot pat ar daļēja laika darbu. Tāpēc viņa ikdienas izdevumu segšanai izmantoja Nīderlandes valdības aizdevumu studentiem. No Latvijas valsts galvotā kredīta sistēmas viņa aizņēmas 1800 eiro maģistrantūras studiju maksas segšanai komunikāciju un mārketinga jomā.

Andris, kurš diplomu par vidējo izglītību ieguva Kanādā vecāku starptautiskās nodarbinātības dēļ, par labu biznesa studijām Nīderlandē izšķīrās galvenokārt tāpēc, ka šajā valstī augstāko izglītību viņš varētu iegūt, neuzņemoties kredītsaistības. Ģimene varētu segt visus augstākās izglītības izdevumus, kas nebūtu bijis iespējams, studējot augstskolā Kanādā. Tā, ar vecāku palīdzību un piestrādājot, Andrim izdevās apmaksāt gan bakalaura, gan maģistra grāda iegūšanu Roterdamā.

Vērtējot Latvijas studentu pieredzi, jāsecina, ka, par spīti sasniedzamākām augstākās izglītības izmaksām nekā, piemēram, Lielbritānijā, starptautiski mobilie studenti Nīderlandē tomēr nevar visos gadījumos izglītību iegūt bez kredītsaistībām vai vecāku finansiāla atbalsta. Lai gan Nīderlandes valdības stipendija sniedz būtisku atspaidu, samazinot no studenta kabatas apmaksājamo izdevumu summu, tā nav pietiekama visu augstākās izglītības izdevumu segšanai. Turklāt nākamajam studentu paaudzēm Nīderlandē vairs nebūs pieejama pamata stipendija, bet tikai no ģimenes ienākumiem

atkarīgais finansiālais valsts atbalsts (Eurydice 2015: 29). Ņemot vērā iepriekš minēto, augstskolas studiju maksu un dzīvošanas izdevumus Nīderlandē ārvalstu studentiem jāvērtē, paturot prātā iespēju, ka visu šo summu var nākties samaksāt no saviem līdzekļiem vai aizdevuma.

Latvijas studentu pieredze ASV, Beļģijā, Francijā, Polijā, Vācijā un Zviedrijā

Finansiālā atbalsta dāsnums starptautiski mobilajiem studentiem ir atkarīgs no tā finansējuma avota. Lai gan daudzās valstīs Eiropā pilna laika studentiem par studijām nav jāmaksā, ne vienmēr ir pieejams adekvāts no sabiedriskiem līdzekļiem nodrošināts finansiāls atbalsts dzīvošanas izdevumu segšanai. Ārvalstu studentiem pieejamais finansējums studiju valstī parasti ir apjomīgāks un sedz visas augstākās izglītības izmaksas, ja tas ir saņemts īpašas stipendiju programmas ietvaros.

Tieši ar ārvalsts augstākās izglītības iestāžu un valdības stipendiju palīdzību bakalaura un maģistra grāda iegūšanu ASV ir izdevies finansēt Kārlim. Augstākās izglītības izmaksas ASV, salīdzinot ar Eiropu, ir ļoti augstas. Taču, izmantojot stipendiju finansējumu, šīs izmaksas studentam ir sasniedzamākas nekā tas būtu, studējot angļu valodā Eiropā. Kārlis stāsta: «Man finansējums tiešām bija noteicošais. Es sāku interesēties par [studiju] finansējumu [Anglijā], un man Britu padomē teica tā, ka, ja arī mācību maksa Anglijā ir zemāka [nekā ASV], viņi nedod nekādu atbalstu dzīvošanas izmaksām. Nu tas [dzīvošanas izmaksas Anglijā manai] ģimenei vispār nebija pa kabatai, un tad es sāku interesēties par [studijām] ASV.» Kārlis iestāšanās dokumentus iesniedza piecām augstskolām: «Sanāca tā, ka... uzņēma mani četrās [augstskolās] ar pilnu stipendiju.» Pilna augstskolas stipendija ASV Kārlim četru gadu garumā sedza gan ikgadēju 35 000 dolāru (30 701 eiro) studiju maksu bakalaura programmā, gan apmēram 10 000 dolāru (8772 eiro) lielas dzīvošanas izmaksas gadā. Līdzīgi kā bakalaura studijās, arī maģistrantūru ASV Kārlim izdevās segt, saņemot augstskolas stipendiju un dzīvošanas izdevumiem ASV valdības stipendiju. Vienīgais nosacījums, kas Kārlim būs jāizpilda pēc studiju beigšanas, būs atbilstoši ASV valdības stipendijas piešķiršanas noteikumiem izteiktā prasība vismaz divus gadus pēc studiju beigšanas atgriezties un strādāt Latvijā.

Līdzīgu prasību stipendiātiem neuzliek Vācijas valdības stipendija DAAD starptautiskas akadēmiskas apmaiņas atbalstīšanai. Šo stipendiju maģistra grāda iegūšanai universitātē Frankfurtē izmantoja Daniels. Vācijā par studijām augstskolās nav jāmaksā, un stipendiju Daniels pilnībā izmantoja dzīves izdevumu segšanai. Viņš arī atzīst, ka šī stipendija bija izšķiroša viņa lēmumam studēt Vācijā. Lēmums pieteikties Vācijas valdības stipendijai bija saistīts ar Daniela vācu valodas zināšanām, lai gan maģistrantūrā finanses Daniels studēja programmā angļu valodā.

Savas studiju valsts nacionālās valodas zināšanas ietekmēja arī Viktora, Jēkaba un Anastasijas izvēli studēt attiecīgi Vācijā, Francijā un Polijā. Vienlīdz svarīgi apsvērumi bija sasniedzamas studiju izmaksas un dzīvošanai pieejams finansējums. Tikpat noteicošs bija izglītības kvalitātes kritērijs. Izņemot Vāciju, Viktoram sākot studijas, nevienā no minētajām trim valstīm studiju maksas nebija.

Viktors par savu izvēli saka: «Es gribēju šos divus faktorus apvienot – studēt ārzemēs, Vācijā un mācīties kuģniecību. Vācijā ir plašas iespējas šajā nozarē... Arī faktors bija tāds, ka Vācijā ir diezgan izdevīgi mācīties no studiju finansēšanas viedokļa... studenti maksā tikai par administratīvām izmaksām. Tur sanāk vidēji 150 līdz 200 eiro

semestrī... un no tā [ka nav studiju maksas, izglītības] kvalitāte nekrītas, jo universitātes saņem dāsnus līdzekļus no valsts kases.»

Pirmos divus gadus daļu no studiju un dzīvošanas izmaksām Viktoram palīdzēja segt vecāki, bet daļu viņš apmaksāja no saviem ienākumiem studiju laikā, piestrādājot dažādos darbos universitātē, un arī no prakses laikā Nīderlandē saņemtajiem ienākumiem. Runājot par dzīvošanas izmaksām savā studiju reģionā Vācijā, Viktors rēķina, ka kopējie izdevumi par mājokli un iztikšanu ir apmēram 300 eiro mēnesī, «kas ir diezgan izdevīgi, salīdzinot ar Rīgu».

Daudz augstākas dzīves izdevumu segšanas izmaksas ir Jēkabam, kurš studē muzikoloģiju vienā no lielākajām pilsētām Francijā. Kā jau minēts, Francijā studiju maksas nav, bet ir ikgadēja reģistrācijas maksa, kas Jēkaba gadījumā sasniegta 400 eiro. Taču viņam šis maksājums nav jāveic, jo viņš saņem tā saukto sociālo ikmēneša stipendiju 500 eiro apjomā, kuru piešķir, balstoties uz studenta vecāku ienākumu izvērtējumu. Jēkabs rēķina, ka, dalot dzīvokļa īres maksu kopā ar draugiem, kopējie ikmēneša dzīvošanas izdevumi viņam veido apmēram 700 eiro mēnesī. Vēl Jēkabam ir piešķirta mājokļa apmaksas subsīdija, jo viņš, būdams students, strādā. Intervijas norises laikā Jēkabs strādāja daļēja laika darbu savas studiju pilsētas operas namā un vairākas stundas nedēļā pasniedza angļu valodu universitātē. Savu dzīves izdevumu segšanai pieejamos līdzekļus, kuros ietilpst arī apmēram 100 eiro liela vecāku palīdzība mēnesī, Jēkabs vērtē kā labus. Tie viņam ļauj atmaksāt arī gandrīz 6000 eiro lielo valsts galvoto aizdevumu par bakalaura studiju maksas segšanu Latvijā.

Pusslodzes darbs studiju laikā ir daļa no Margaritas maģistrantūras studiju izdevumu finansēšanas pieredzes Zviedrijā. Margarita savus ikmēneša izdevumus studiju laikā lēš 500 eiro apjomā. Studiju izdevumiem ārvalstīs viņa bija iekrājusi, strādājot pēc bakalaura grāda iegūšanas Latvijā. Šie iekrājumi, studiju laikā iegūtās ārvalstu mecenātu stipendijas un mazākā mērā vecāku finansiāls atbalsts ļāva Margaritai augstāko izglītību Zviedrijā iegūt bez kredītaistībām.

Lai arī par studijām nav jāmaksā, Anastasijai taupīgi jādzīvo Polijā, kur viņa iegūst maģistra grādu slovāku filoloģijā. Ikmēneša dzīvošanas izdevumus, dzīvojot kopmītnē un lieki netērējoties, Anastasija rēķina 200 eiro apjomā. Šo summu palīdz segt vecāki un pašas ietaupījumi. Stipendiju viņa nesaņem. Intervijas laikā Anastasija meklēja darbu, lai rastu papildus ienākumus. Viņas mērķis bija atrast iespēju pelnīt, darot savai studiju jomai atbilstošu darbu.

Piepelnoties nelielos darbiņos un ļaujoties uz saviem iekrājumiem, ikdienas tēriņus maģistrantūras laikā Beļģijā sedza Liene. Arī «studentiem draudzīgo» 1200 eiro studiju maksu par maģistra grāda iegūšanu komunikāciju zinātnē, studējot angļiski, Liene sedza no saviem darba ietaupījumiem Latvijā. Dzīvošanas izmaksas Beļģijā Lienei nebija par nastu, jo viņa varēja apmesties pie tobrīd darba norīkojumā šajā valstī esošā viena no vecākiem. Apmaksāta dzīvesvieta un zema studiju maksa, ko pati var samaksāt, arī noteica Lienes lēmumu studēt Beļģijā.

Latvijas studentu pieredze, finansējot augstākās izglītības iegūšanu dažādās valstīs, liecina par nepieciešamību visbiežāk kombinēt dažādus finansējuma avotus, lai segtu visus augstākās izglītības izdevumus. Augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība, kad studentam un viņa ģimenei par augstskolu jāmaksā mazāk, ir labāka valstīs bez studiju maksas. Tajā pašā laikā studiju maksas neesamība nenodrošina visa nepieciešamā finansējuma pieejamību, lai segtu kopējās izmaksas. Dzīvošanas izdevumi ārzemēs ir samaksājami tikai tad, ja students spēj strādāt, ļaunoties uz vecāku atbalstu vai sti-

pendiju. Aizņēmums nevienā šo pētījuma dalībnieku gadījumā netika vērtēts kā reāla alternatīva ārzemju augstskolas izmaksu segšanai.

Secinājumi par augstākās izglītības finansēšanu ārzemēs Latvijas studentu vidū

Latvijas studenti ir iekļāvušies globālajā studentu plūsmā, kas šķērso valstu robežas ar mērķi iegūt augstāko izglītību un nesteidzas atgriezties savā izcelsmes zemē. Studenti no Latvijas studē vairāk nekā 30 dažādās valstīs. Studiju galamērķu izvēles daudzveidību iespējamāku padara studiju programmu piedāvājums angļu valodā arī valstīs ar citu nacionālo valodu. Latvijas studenti Nīderlandē, Vācijā, Beļģijā, Zviedrijā un citās valstīs izmanto šīs iespējas. Mazākai studentu daļai svešvalodu zināšanas rosina ārvalstīs studēt arī citā valodā.

Augstākās izglītības pieejamība ārzemēs Latvijas studentiem ir atkarīga no viņu iespējām rast finansējumu, lai segtu visus augstākās izglītības izdevumus ārvalstīs. Tas ietver gan studiju maksu, gan ikdienas izdevumus. Atbilstoši augstākās izglītības izmaksu dališanas teorijai (Johnstone 1986) ir četri iespējamie finansējuma avoti: pats studējošais, viņa vecāki jeb ģimene, valdība jeb nodokļu maksātāji un mecenāti. Tas, cik lielu augstākās izglītības izmaksu daļu katra no minētajām četrām pusēm sedz, ir atkarīgs no ārvalstu studentu finansiālā atbalsta sistēmas un studiju maksas prasībām.

Ši pētījuma dati liecina, ka visbiežāk augstākās izglītības pieejamību Latvijas studentiem ārzemēs nodrošina vairāku finansējuma avotu kombinācija. Personīgie līdzekļi ir visbiežāk nosauktais augstākās izglītības finansēšanas avots Latvijas studentiem ārzemēs. Taču, apkopojot datus par ārvalstu valdību izsniegtiem subsidētiem studējošo aizdevumiem, stipendijām un bezmaksas izglītību ārzemēs, redzams, ka vislielāko artavu augstākās izglītības pieejamībai ārvalstīs Latvijas studentiem sniedz viņu studiju valstu valdības jeb nodokļu maksātāji. Latvijas valsts jeb nodokļu maksātāji arī galvota aizdevuma veidā iegulda Latvijas studentu augstākās izglītības pieejamības nodrošināšanā ārzemēs. Lai gan Latvijas valsts galvotais aizdevums studijām ārzemēs nav vispārēji pieejams finansējuma avots, jo lēmumā par aizdevuma piešķiršanu tiek vērtētas studenta iespējas apgūt līdzīgu studiju programmu Latvijā, tas tomēr nodrošina atbalstu augstākās izglītības iegūšanai ārvalstīs vismaz daļai Latvijas studentu, kam citi līdzekļi nav pieejami. Tajā pašā laikā pētījuma dati liecina, ka studenti no Latvijas valsts galvoto aizdevumu neapsver kā primāro risinājumu augstskolas finansēšanai ārvalstīs. Tas drīzāk kalpo kā sava veida glābšanas riņķis, nodrošinot ārvalstu augstākās izglītības pieejamību, kad citi augstskolas izdevumu segšanas avoti nav pieejami.

Interesanti, ka tieši tie ārvalstīs studējošie, kas savu ārzemju izglītību finansē, paļaujoties uz Latvijas valsts galvoto aizdevumu studiju izmaksu segšanai ārvalstīs, biežāk pauž pārliecību atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijā tuvāko piecu gadu laikā, proti, līdz 2019. gadam. Otra lielākā mājup braucēju grupa ir to studentu vidū, kas izmanto vecāku vai ģimenes finansiālu atbalstu augstskolas apmaksai ārzemēs. Šie rezultāti ļauj formulēt hipotēzi, ka augstākās izglītības finansējuma saistība ar Latviju potenciāli var ietekmēt ārvalstu augstskolu absolventu mājup vērstus migrācijas lēmumus.

Tomēr kopumā pētījuma dati rāda, ka ārvalstu augstskolu studenti pēc studiju beigšanas Latvijā atgriezties nesteidzas. Kā dominējošo iemeslu intervijās visbiežāk viņi min vēlmi gūt starptautisku darba pieredzi savā studiju jomā un izmantot plašākas

profesionālās izaugsmes iespējas, ko piedāvā nodarbinātība ārzemēs (Kaša 2015). Lai gan teju divas trešdaļas Latvijas studentu ārzemēs neredz sevi atgriežamies uz pastāvīgu dzīvi Latvijā līdz 2019. gadam, viena trešdaļa tomēr nav pieņēmusi striktu lēmumu par palikšanu emigrācijā un pieļauj, ka noteiktos apstākļos varētu posties atpakaļ uz Latviju samērā drīz.

Dati rāda, ka Latvijas izcelsmes ārvalstu augstskolu absolventu migrācijas lēmumos – atgriezties Latvijā, palikt savā studiju valstī vai arī doties vēl uz citu ārvalsti uzreiz pēc studiju beigšanas – ārvalstu augstākās izglītības finansējuma avotam nav īpašas nozīmes. Šim mērķim izmantotie finanšu avoti, ar dažiem izņēmumiem, kā, piemēram, ASV valdības stipendijas, neietver nekādas absolventa mājup vērstas migrācijas lēmumiem saistošas prasības. Turklāt, kopumā ņemot, lielākā daļa Latvijas studentu ārzemēs augstāko izglītību iegūst ES valstīs, kur pastāv brīva personu kustība.

Kamēr augstākās izglītības finansējuma avoti tiešā veidā neiespaido ārvalstu augstskolu absolventu migrācijas lēmumus pēc studiju beigšanas, finansējuma pieejamībai un augstākās izglītības izmaksu sasniedzamībai ir svarīga loma, nosakot Latvijas studentu ārzemju studiju valstu izvēli. Studenti no Latvijas visbiežāk izvēlas augstāko izglītību iegūt Lielbritānijā. Tas sasaucas ar globālo anglosakšu valstu dominanci starptautiskajā augstākās izglītības tirgū. Pārējo Eiropas valstu augstskolās studenti no Latvijas ir krietni mazāk pārstāvēti, par spīti zemākām, tas ir, sasniedzamākām augstākās izglītības izmaksām, salīdzinot ar Lielbritāniju. Iemesls izglītības pieejamībai Lielbritānijā, neraugoties uz Eiropā augstāko studiju maksu, ir britu valdības piešķirtais vispārēji pieejamais aizdevums studiju maksas segšanai, kura atmaksa atkarīga no absolventa ienākumu līmeņa. Izņemot Skotiju, kur bakalaura līmeņa studentiem nav studiju maksas, visās pārējās britu augstskolās studenti no ES valstīm var saņemt aizdevumu, kuru jāsāk atmaksāt tikai tad, ja absolventa ienākumi pārsniedz noteiktu līmeni. Problemātiskāka Latvijas studentiem ir dzīves izdevumu apmaksā studiju laikā, jo britu valdības atbalsts dzīvošanas izdevumu segšanai studentiem no citām ES valstīm nav pieejams. Tas izskaidro, kāpēc salīdzinoši daudzi Latvijas studenti studiju izmaksu segšanai šajā valstī izmanto Latvijas valdības galvoto aizdevumu studentiem ārvalstīs. Tomēr vienlaikus jāatzīst, ka augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība jeb dārdzība un ierobežotas iespējas izmantot augstskolas finansēšanai stipendiju rosina Latvijas studentus izvēlēties studijas citās Eiropas valstīs, nevis Lielbritānijā.

Pētījuma dati liecina, ka personīgie un ģimenes līdzekļi var būt pietiekami izglītības pieejamības nodrošināšanai kontinentālajā Eiropā, ņemot vērā lielāku augstākās izglītības valsts finansējuma daļu, jo izmaksas, kas jāsedz studentam, ir sasniedzamākas. Protams, tas, kādus izdevumus studējošā ģimene var apmaksāt no saviem līdzekļiem, ir atkarīgs no tās ekonomiskā nodrošinājuma. Tajā pašā laikā pētījuma dati rāda, ka situācijās, kad ģimenei nav iespējams segt ārvalstīs studējošā izglītības izdevumus arī pieticīgā apjomā, augstākā izglītība ārzemēs tik un tā ir iespējama, saņemot ārvalstu valdību, augstākās izglītības iestāžu un mecenātu finansējumu.

Jāuzsver, ka augstākās izglītības izdevumu un to segšanas iespēju izvērtējums Latvijas studentiem, lemjot par studijām ārvalstīs, ir tikpat būtisks apsvēruma kā iegūstamās izglītības saturs, profesionālās iespējas, vērtīgā dzīves pieredze un iespēja studēt angļu valodā. Latvijas izcelsmes studentu un absolventu personiskā pieredze, finansējot savu augstāko izglītību ārzemēs, liecina, ka Latvijas augstskolām jākonkurē ar augstākās izglītības iestādēm starptautiski studentu finansējuma ziņā. Pat gadījumos, kad studiju maksa Latvijā ir zemāka nekā pāri robežai, studenta dzīves izdevumu segšanai pie-

ejamais finansējums var būt izšķirošs, kāpēc cilvēks lemj par labu studijām ārzemēs. Pētījuma dati liecina, ka pieaug to ārvalstīs studējošo skaits, kas uz ārzemēm dodas tieši ar mērķi iegūt augstāko izglītību. Šī proporcija ir lielāka augstākajā līmenī studējošo vidū, kas iegūst maģistra un doktora grādu.

Jāsecina, ka stipendiju iespējām un sasniedzamām augstākās izglītības izmaksām ir būtiska loma, veidojot studenta lēmumu par augstskolas studiju valsti. Studiju maksas lielums nenovērš Latvijas studentus no dārgām studiju valstīm, ja ir pieejams finansējums, kas ļauj šīs izmaksas segt. Visbiežāk augstākās izglītības pieejamību ārzemēs nodrošina ārvalstu finansējuma avoti. Ar ārvalstu augstskolas izmaksu segšanu saistīta pienākuma atgriezties pēc studiju beigšanas Latvijā studentiem faktiski nav. Tā ir viņu brīvas gribas izpausme.

III. Piederības sajūta, identitātes un attieksmes

8. Latviešu emigranti Lielbritānijā: transnacionālā identitāte un attālinātā nacionālisma konteksti

Mārtiņš Kaprāns¹

Pagājušajā desmitgadē sakultais emigrācijas vilnis Latvijas publiskajā telpā ir ieguvis dažādas nozīmes, kas laika gaitā aizstājušas cita citu. No apsūdzībām nodevībā un glāvēlībā aizbraukšana ir pakāpeniski kļuvusi par pragmatisku *izejas stratēģiju*; no apkaunojošiem neveiksminiekiem Latvijas emigranti ir pārtapuši laimes meklētājos un savas laimes lējējos. Taču līdzās šīm nozīmju maiņām *lielā aizbraukšana* ir nepārtraukti uzturējusi vairāk vai mazāk pamanāmu nacionāla mēroga nemieru, kas atbalsojies politiskajā, mediju un zinātniskajā dienas kārtībā. Arhetipiskā līmenī Latvijas un citu emigrantu izcelsmes valstu satraukums šķiet gaužām dabisks un pamatots, jo aizbraukšana apdraud *ģimenes pavardu*. Nācija, kā rakstījis Andersss Johansens (*Anderss Johansen*), subjektīvā līmenī bieži tiek uztverta kā «ģimenes palielinātā versija un labu draugu loks» (Johansen 1997: 171). Taču aizbraukšana, protams, izraisa trauksmi ne tikai palicējos, bet arī aizbraucējos, kuru simboliskajā bagāžā bieži ir tikai nākotnes nenoteiktība un pagātnes nogulas.

Lielbritānija ir kļuvusi par galveno Latvijas jauno emigrantu mītnes zemi. Dažādi aprēķini liecina, ka šajā valstī varētu dzīvot apmēram 100 tūkstoši no Latvijas izbraukušo (Hazans 2011; Apsīte-Beriņa 2013; Goldmanis 2015). Turklāt lielākā daļa cilvēku ir devušies uz Lielbritāniju pēdējos desmit gados, augstāko izceļošanas līmeni sasniedzot ekonomiskās recesijas laikā (2008–2012). Lai gan Lielbritānijas vidienē (Bredforda, Piterboro, Northemptonā, Lestera u.c.) ir izveidojušies *vērā ņemami* Latvijas migrantu puduri, šī kopiena ir visnotaļ izkliedēta; arī teritoriālā griezumā var pamanīt zināmu sociālo noslāņošanos. Pētnieki līdz šim vairāk ir pievērsuši uzmanību Lielbritānijā dzīvojošo Latvijas emigrantu strukturālajiem parametriem, emigrantu kontaktiem ar ģimeni un draugiem un augsti kvalificēto emigrantu priekšstatiem par izcelsmes valsti un mītnes zemi (Apsīte-Beriņa 2013; King et al. 2014; King, Lulle 2015). Šajos pētījumos ir aktualizēti gan transnacionālie, gan asimilācijas, gan remigrācijas konteksti. Taču mazāka uzmanība ir pievērsta Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu identificēšanās praksēm ar izcelsmes valsti (Kešāne 2011). Šādu pētījumu trūkums ir būtiski ierobežojis mūsu iespējas saprast, kādēļ Latvijas emigranti izvēlas nesaraut attiecības ar izcelsmes valsti, kādēļ un kā viņi izvēlas piederēt šai paplašinātajai ģimenei, dzīvojot ārpus Latvijas. Tādēļ nodaļas mērķis ir meklēt atbildes uz šiem jautājumiem,

¹ Atsevišķi šī raksta fragmenti ir agrāk publicēti žurnālā «Akadēmiskā Dzīve» (Kaprāns 2015).

analizējot emigrantu prakses un piederības diskursus. Šai nolūkā tiek izvirzīts arguments, ka, dzīvojot Lielbritānijā, Latvijas emigranti ir raduši jaunu jēgu etnokulturālai piederībai. Tomēr apmierinātība ar dzīves apstākļiem un iesakņošanās multikulturālajā mītnes zemē vienlaikus ir veicinājusi arī pilsoniskās identificēšanās prakses ar valsti, tādējādi nostiprinot alternatīvas piederības formas.

Nacionālisms un attālinātais nacionālisms

Nedz nācija, nedz nacionālisms nav iepriekš doti fenomeni vai kategorijas *sui generis*. Nacionālisms, kā mēdz uzsvērt Rodžers Brubekers (*Rogers Brubaker*), vispirms izpaužas politisku idiomātisku izteikumu un prakšu veidolā, kas indivīdos nostiprina priekšstatus par nāciju kā unikālas kolektīvās identitātes centrālo asi (Brubaker 1996; 2010). Ar politiskās un kultūras elites aktīvu līdzdalību šie priekšstati tiek institucionalizēti un ieauti sociālajās attiecībās kā vienojošs stratēģiskais naratīvs par nācijas izcelsmi un pastāvēšanas jēgu. Nacionālisma pētījumos parasti tiek pretnostatīti divi prototipi: etnokulturālais un pilsoniskais nacionālisms. Etnokulturālā pieeja balstās primordiālistu idejā, ka nāciju veido etniskas asinssaites, savukārt pilsoniskā pieeja par galveno identificēšanās pamatu uzskata piederību noteiktai teritorijai un vērtību kopumam, nevis etniskai grupai. Starp abiem nacionālisma prototipiem ir iespējamas dažādas ideoloģiskās variācijas, taču jebkura šāda variācija vispirms ir orientēta uz solidaritātes un kolektīvas piederības pamatošanu, kā arī uz nācijas simbolisko robežu definēšanu. Tādēļ etnokulturālais un pilsoniskais nacionālisms atšķirīgos veidos var būt gan izslēdzošs, gan iekļaujošs – to prakses un diskursi var aizstāvēt kopīgas vērtības un tradīcijas, kas palīdz saglabāt kopienas īpašo identitāti un paštēlu, bet var arī atvēlēt vietu to pārinterpretēšanai.

Diaspora, tāpat kā nācija, pirmkārt, ir uzskatāma par «prakses kategoriju», kas tiek izmantota, lai migranti, politiskās elites un citas sabiedrības grupas «izteiktu pretenzijas, izstrādātu plānus, formulētu gaidas, mobilizētu enerģiju un uzrunātu lojalitātes» (Brubaker 2006: 12). Viena no šādām diasporisko prakšu grupām ir attālinātais nacionālisms (*long-distance nationalism*). To raksturo politiski un sociāli specifiskas migrantu attiecības gan ar izcelsmes valsti, gan ar mītnes zemi. Attālinātais nacionālisms izpaužas vai nu kā diskurs, ar kuru cilvēki ierāmē savus nolūkus attiecībā uz iztēloto nāciju, ar kuru viņi identificējas, vai kā *projekts*, ko veido sociālās kustības un mītnes/izcelsmes valsts rīcībpolitikas. Lai arī pētnieki par attālināto nacionālismu sāka interesēties relatīvi nesen, pagājušā gadsimta 90. gados, pats fenomens bija pazīstams jau daudz agrāk, un tas ir saistīts ar strukturālu diasporas pazīmi – migrantu orientāciju uz dzimteni. Attālinātais nacionālisms kļuva par masveidīgu parādību 19. gadsimta beigās, kad ASV pieredzēja eiropiešu migrācijas viļņus. Jauno imigrantu uzvedībā izpaudās ne tikai dzimtenes zaudējuma sajūta un nostalģija, bet arī vēlme saglabāt saites ar izcelsmes valsti un tās kultūru. Mūsdienās šādas vēlmes īstenošanu atvieglo informācijas un komunikācijas tehnoloģijas, kas ir būtiski izmainījušas izpratni par indivīda un laiktelpas attiecībām.

Pētnieki attālināto nacionālismu mēdz reducēt līdz nacionālisma politiskajām izpausmēm. Proti, politiskie motīvi ir galvenais stimulē, kādēļ migranti uztur attiecības ar izcelsmes valsti. Šajās attiecībās nereti iezogas kategoriskas un radikālas nostājas, jo indivīdam prombūtnes apstākļos nav jāpieņem tie ikdienas kompromisi, kas aktuāli izcelsmes valsts iedzīvotājiem. Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*) ir atzīmējis, ka pastāv pat zināmas paralēles starp attālinātā nacionālisma subjektiem un

ekstrēmistiem, jo abi «izdzīvo savu reālo politiku attālināti – bez atbildības» (Anderson 1992: 12). Tomēr iemesli, kādēļ, atrodoties citā valstī, veidojas šāda politiskā apziņa, ir ļoti dažādi. Par attālinātā nacionālisma subjektiem bieži kļūst bēgļi, īpaši tā bēgļu daļa, kas izcelsmes zemē baudījusi augstāku sociālo statusu. Tomēr arī diskriminācija vai negatīva attieksme mītnes zemē var veicināt migrantu vēlmi skaidrāk apliecināt savu politisko piederību izcelsmes valstij. Jāpiebilst, ka atkarībā no izcelsmes valsts un mītnes zemes īstenotajām stratēģijām paaudžu nomainīšana var samazināt emigrantu interesi par politiskiem jautājumiem vai tieši otrādi – nostiprināt radikālākas identificēšanās prakses.

Pētnieki ir samērā bieži analizējuši imigrantu politisko sašķeltību un no tās izrietošās atšķirīgās attālinātā nacionālisma izpausmes (Jones 2013; Senay 2013). Šķelšanās līnijas nosaka gan migrantu iepriekšējais statuss izcelsmes zemē, gan priekšstati par izcelsmes valsts lomu attiecībā ar emigrantiem. Nina Glicka Šillere (*Nina Glick Schiller*) izšķir četrus atšķirīgus politisko attieksmju tipus, kurus *attālinātie nacionālisti* piemēro savai izcelsmes valstij: (1) antikolonialisms, (2) separātisms, (3) režīma maiņa, (4) līdzdalība (Glick Schiller 2005: 274). Antikolonialistu un separātistu gadījumi atrodas ārpus šīs nodaļas tematiskajām robežām, tādēļ pakavēšos tikai pie pēdējiem diviem tiem. *Režīma maiņa* nozīmē, ka attālinātā nacionālisma subjekti izcelsmes valstī atbalsta revolucionāras politiskās realitātes izmaiņas. Režīma maiņa izpaužas cīņā pret valdošo partiju vai personu. Tādēļ diaspora šādā situācijā ir tendēta atbalstīt politisko opozīciju. Savukārt *līdzdalības tips* paredz sadarbību ar izcelsmes valstī valdošo varu, piedaloties vēlēšanās vai citādi attālinātā veidā atbalstot politiskās aktivitātes. Vienlaikus, paturot prātā šīs nodaļas analītiskos uzdevumus, ir svarīgi izvairīties no vienkāršojoša pretnostatījuma, jo attālinātais nacionālisms vienas diasporas ietvaros var veicināt ļoti daudzveidīgus saskares punktus ar izcelsmes valsts politisko kārtību, akcentējot gan vēlmi sadarboties, gan arī konfrontēties. Tikai atzīstot attālinātā nacionālisma kompleksumu, ir iespējams saprast, kādēļ noteiktām politiskajām idejām ir daudz lielāka varbūtība uzrunāt diasporu nekā citām.

Attālinātā nacionālisma dažādās izpausmes var skaidrāk ieraudzīt, ja neaprobežojamies tikai ar politiskajām attiecībām, kuras kā galveno atskaites punktu piedāvā Benedikts Andersons. Nereti piederības sajūta izcelsmes zemei balstās sociālkulturālās attiecībās, tradīcijās un kultūras artefaktos, nevis politiskos motīvos. Pastāv uzskats, ka politiski visradikālākie migranti ir tendēti pārstāvēt tieši to diasporas daļu, kas ir de-traditionalizēta, atsvešināta no dzimtenes un asimilējusies mītnes zemes kultūrā (Conversi 2012: 1366). Lai akcentētu kultūras īpašo nozīmi, amerikāņu antropoloģe Saulinga Vonga (*Sau-ling Wong*) piedāvā lietot *kulturālā attālinātā nacionālisma* jēdzienu, kas apzīmē diasporas kultūras prakses, kuru leģitimitāte, autentiskums un saturs tiek atvasināts no priekšstatītā kultūras avota – nācijvalsts, no kuras diaspora ir fiziski nošķirta (Wong 2010: 9). Apziņa par kopīgu kultūru ne vienmēr nozīmē pašizolāciju, jo diasporiskās kultūras prakses tomēr bieži veido dialogu ar mītnes zemes vērtībām, uzvedības modeļiem un vēsturisko mantojumu. Tas attālināto nacionālismu ievieto transnacionālo attiecību tīklojumā, kurā diasporas priekšstati par izcelsmes zemes kultūru nošķiras no izcelsmes zemē valdošajiem priekšstatiem, kas ir kaldināti kulturāli noslēgtākā telpā. Vienlaikus šajā nodaļā tiek uzsvērts, ka izteikti sociālas prakses, caur kurām emigranti (pār)veido saites ar izcelsmes zemi, arī uzskatāmas par attālinātā nacionālisma izpausmi, kas ir vērtējama līdzās politizētajām un etnokulturālajām izpausmēm.

Pārejas periodā – 90. gados – nacionālismam bija svarīga ideoloģiska loma latviešu nācijas veidošanā. Nacionālās apziņas un identitātes definēšanā savu artavu deva arī

trimdas Latvijas emigrantu kopienas. Neskatoties uz Satversmē nostiprināto tautas koncepciju, latviešu pēcpadomju nacionālisma priekšplānā izvirzījās etnokulturālā, nevis teritoriālā nacionālisma prakses un diskursi, un tie, lai arī mazākā mērā, joprojām dominē latviešu vidū. Etnokulturālais nacionālisms palīdzēja mobilizēt to Latvijas iedzīvotāju daļu, kas sevi identificēja ar pamatnāciju – latviešiem, vienlaikus radot identifikācijas šķēršļus krieviem un citām mazākumtautību grupām, kas padomju laikā bija asimilējušās krievvalodīgajā vidē un bija pieņēmušas teritoriālu, nevis etnokulturālu identitāti. No vienas puses, šis etnokulturālais nacionālisms, bet, no otras puses, Latvijas iedzīvotājiem raksturīgi zemā uzticība valsts institūcijām, zema pilsoniskā aktivitāte un krītoša politiskā līdzdalība (sk. Miezaine, Šimane 2005; Ījabs 2014) ir radījusi pretrunīgus nosacījumus attālinātā nacionālisma pastāvēšanai latviešu emigrantu vidū. Proti, tas ir vienlīdz spēcīgi veicinājis nacionālās piederības apziņu un vēlmi izolēties no izcelsmes valsts.

Metodoloģija

Šīs nodaļas empīriskā daļa balstās uz divām datu kopām: Latvijas emigrantu aptauju un 20 daļēji strukturētām intervijām. Lielbritānijā dzīvojošie emigranti tika aptaujāti plašākas aptaujas ietvaros, kas tika veikta 2014. gadā no 15. augusta līdz 15. oktobrim, izmantojot paš aizpildāmo interneta anketu metodi (turpmāk tekstā – emigrantu aptauja). Kopumā no Lielbritānijas aptaujā piedalījās 4928 respondenti. Taču šeit tiek aplūkota tikai tā datu apakškopa, kas attiecas uz Latvijas emigrantiem, kuri uz Lielbritāniju izceļojuši pēc 1991. gada ($n = 4287$). Savukārt daļēji strukturētas intervijas tika veiktas 2014. gada rudenī un 2015. gada ziemā. Intervēti tika dažādu paaudžu emigranti, kas Lielbritānijā ir dzīvojuši ne mazāk kā trīs gadus. Intervijas brīdī viņi dzīvoja Lielbritānijas dienvidos un vidienē – Braitonā, Londonā, Hantigdonā, Pīterboro un Notingemā. Interviju vidējais ilgums bija pusotra stunda.

Aptaujas datu deskriptīvajā analizē ir izmantota statistiskā datu analīzes datorprogramma SPSS, bet interviju transkriptu analizē – kvalitatīvās analīzes datorprogramma NVivo. Kā kontekstuāla informācija ir izmantots līdzdalīgais novērojums par Latvijas Republikas proklamēšanas dienas svinībām 2014. gada 15. novembrī Pīterboro un 18. novembrī Londonā. Jāuzsver, ka nodaļā pamatā tiek pievērsta uzmanība latviešu emigrantiem Lielbritānijā, bet krievu tautības vai krievvalodīgo emigrantu saikne ar Latviju kvalitatīvā līmenī netiek analizēta.² Empīrisko datu analīze ir organizēta tā, lai atsegtu trīs galvenās Latvijas emigrantu attālinātā nacionālisma dimensijas – etnokulturālo, politisko un sociālo.

Lielbritānijā dzīvojošie emigranti: nacionālā un transnacionālā identitāte

Pirms pievērsties attālinātā nacionālisma padziļinātākai analīzei, ir svarīgi ieskicēt kopējo Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu izpratni par Latviju kā izcelsmes zemi un nacionālās identitātes avotu.

Emigrantu aptaujas dati liecina, ka lielākā daļa (57%) respondentu jūtas cieši saistīti ar Latviju un jūtas piederīgi (52%) Latvijas iedzīvotājiem.³ Ar Latviju cieši saistīti jūtas

² Par Latvijas krievvalodīgajiem emigrantiem Lielbritānijā sk. Ivetas Jurkānes-Hobeinas un Evijas Kļaves nodaļu šajā monogrāfijā. Sk. arī King et al. 2014: 29–31.

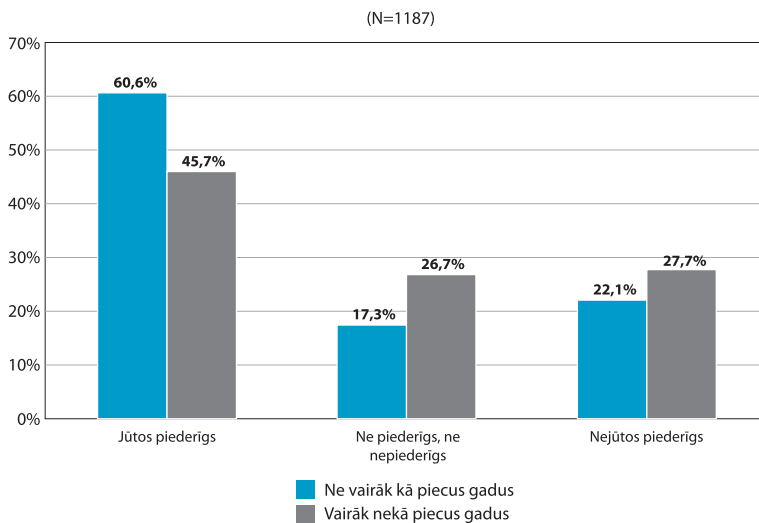
³ Šeit un turpmāk tekstā tiek lietotas apvienotas kategorijas, kurās «jūtas cieši saistīti» ietver divas aptaujas atbildes «ļoti cieši» un «cieši», bet «jūtas piederīgi» ietver «ļoti piederīgi» un «zināmā mērā piederīgi».

66% latviešu un 42% krievu tautības respondentu, bet Latvijas iedzīvotājiem jūtas piederīgi 61% latviešu un 31% krievu. Atzīstot samērā spēcīgo valstiskās piederības sajūtu arī krievu respondentu vidū, vienlaikus jāuzsver statistiski nozīmīgās atšķirības starp abu etnolingvistisko grupu emigrantiem ($p < 0,001$), kas eventuāli nosaka attālinātā nacionālisma intensitāti un virzienu katras konkrētās grupas ietvaros.

Starp respondentiem, kas jūtas cieši saistīti ar Latviju, visbiežāk sastopami emigranti, kuri valsti pameta, lai uzlabotu savas dzīves kvalitāti (50,6%), tiktu galā ar finanšu grūtībām (48,2%) un izmantotu iespēju daudz labāk nopelnīt (43,2%). Šie izteikti ekonomiskie aizbraukšanas motīvi ir bijuši paši svarīgākie arī tiem respondentiem, kas jūtas piederīgi Latvijas iedzīvotājiem. Savukārt respondentiem, kurus aizbraukt pamudinājis arī (vai tikai) sociālais pesimisms un nenoteiktība attiecībā uz Latvijas nākotni («neredzu nākotni sev un saviem bērniem», «nepatīk Latvijā notiekošie procesi un politiskā vide», vēlme dzīvot stabilā, sakārtotā valstī), piederība Latvijai un tās iedzīvotājiem ir daudz mazāk raksturīga. Tādējādi var secināt, ka ciešākas saites ar izcelsmes valsti ir biežāk sastopamas tipisku ekonomisko emigrantu grupā, bet retāk to emigrantu vidū, kas Latviju primāri redz kā sociāli nedrošu un neprognozējamu valsti. Iespējams, šie dati arī norāda uz savstarpēji nošķirti emigrantu segmentiem, kas Latviju redz kontrastējošos toņos: kamēr vieni ir mēreni skeptiķi, citus raksturo fundamentāls pesimisms.

Attieksmi pret nacionālo identitāti ietekmē arī emigrantu apmierinātība ar aktuālajiem dzīves apstākļiem mītnes zemē, t.i., ar ģimenes dzīvi, mājokli, dzīves līmeni, darba vidi u.c. Aptaujas dati liecina, ka ar Latviju un tās iedzīvotājiem ciešāk jūtas saistīti respondenti, kas lielā mērā ir apmierināti ar saviem dzīves apstākļiem un kas uzskata, ka kopš pārcelšanās uz ārzemēm viņi ir kļuvuši apmierinātāki ar dzīvi. Tiesa, arī respondenti ar vāju piederības apziņu visbiežāk ir apmierināti ar dzīves apstākļiem Lielbritānijā, turklāt starp šo apmierinātību un atsvešinātību no izcelsmes valsts ir novērojama pat spēcīgāka sakarība.

8.1. attēls. Piederība Latvijas iedzīvotājiem atkarībā no ārpus Latvijas nodzīvotā laika (%)

Piezīmes. $\chi^2(2) = 27,43$, $p < 0,001$. Galējās atbildēs ir apvienotas kategorijas „ļoti piederīgs” un „zināmā mērā piederīgs” un „samērā nepiederīgs” un „pilnībā nepiederīgs”.

Labvēlīgā sociālekonomiskā situācija un personiskie sasniegumi mītnes zemē nostiprina Latvijas emigrantu transnacionālo identitāti, jo apmierinātība ar dzīves apstākļiem veicina piederības apziņu ne tikai Latvijai, bet arī Lielbritānijai. Taču Latvijas *transnacionālo emigrantu* īpatsvars vēl ir samērā neliels: 24% respondentu jūtas cieši saistīti gan ar Latviju, gan ar Lielbritāniju, bet 21% jūtas piederīgi gan Latvijas, gan Lielbritānijas iedzīvotājiem. Ņemot vērā, ka lielākā daļa aptaujāto Lielbritānijā nav nodzīvojuši vairāk par 10 gadiem, šajā nosacīti īsajā laikā daudziem emigrantiem acīmredzot vēl nav izveidojušās pietiekami ciešas saites ar mītnes zemi un tās iedzīvotājiem. Turklāt intervijās var nojaust, ka Latvijas emigranti pat pēc daudzu gadu dzīves Lielbritānijā jūtas kā iebraucēji, kas diezgan tieši uztver pret imigrantiem vērstā noskaņojuma pieaugumu britu politiskajā un mediju diskursā. Aptaujas dati arī parāda, ka neatkarīgi no ārpus Latvijas nodzīvoto gadu skaita respondentu saites ar Latviju kopumā nav būtiski vājinājušās vai pastiprinājušās, kas liecina par identitātes noturīgumu. Taču var pamanīt, ka, dzīvojot ārpus Latvijas ilgāku laiku, emigrantu piederības apziņai tomēr ir tendence vājināties. Turklāt būtiski palielinās nenoteiktība izpratnē par piederību Latvijas iedzīvotāju kopumam (8.1. attēls). Tas nozīmē, ka laika gaitā ir izveidojušies zināmi priekšnosacījumi par labu transnacionālai identitātei.

Šī vispārīgā un drīzāk formālā piederības saišu analīze norāda uz daudzveidīgiem attālinātā nacionālisma kontekstiem, kas ir izveidojušies Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu vidū un kas faktiski vieno zināmus Latvijas emigrantu segmentus, ļaujot viņiem sevi priekšstatīt kā nosacītu kopienu. Tālāk tiks padziļinātāk aplūkots katrs no šiem kontekstiem un ieskicēta to loma piederības apziņas veidošanā.

Etnokulturālais konteksts

Kultūras resursi ir daļa no ikdienas apziņas, par kuru cilvēki parasti necenšas valodiski reflektēt. Nacionālā kultūra, kā norāda Deivids Morlijs (*David Morley*), ir stingri iesakņojusies tajā, kas izskatās triviāls, bet vienlaikus tā arī tiek pārrādīta caur ikdienas dzīves kultūras praksēm (Morely 2000: 39). Šīs pašsaprotamās ikdienas prakses emocionālā līmenī kultivē nacionālās piederības sajūtu. Tāpat nacionālajā kultūrā izkristalizējas vienojošas un savstarpēju uzticēšanos raisošas rutīnas, kas padara prognozējamu līdzcilvēku rīcību. Entonij Gidenss ir uzsvēris, ka, izzūdot šādām rutīnām vai parādoties apdraudējumam no citas kultūras, pieaug indivīda ontoloģiskās nedrošības sajūta (Giddens 1991: 35–69). Tādēļ svešas vai konkurējošas kultūras ietekme ir eksistenciāli svarīga gan migrantiem, gan migrantus uzņemošās nācijvalsts pārstāvjiem.

Latvijas kultūra ir pievelkošs faktors, kas Lielbritānijā dzīvojošajiem latviešu emigrantiem kļūst par pozitīvas identitātes balstu. Ar kultūru šeit tiek saprastas gan eksplīcītas tradīcijas un artefakti, gan nosacīts vērtību kopums un uzvedības prakses, kas emigrantiem asociējas ar Latviju un latviešiem. Atsauces uz latvisko kultūru kā svarīgu identitātes marķieri ir itin bieži ieraugāmas Latvijas emigrantu stāstos. Intervijās tiek atzīts, ka, tikai ilglaicīgi dzīvojot ārzemēs, ir radusies papildus motivācija interesēties par Latvijas kultūru un vēsturi. Iemesli šādām pārmaiņām atšķiras. No vienas puses, Latvijas kultūra kļūst par daļu no diasporiskās ikdienas, kurā latviešu emigranti Lielbritānijā iesaistās organizētās un koordinētās kultūras praksēs. Tas nozīmē līdzdalību deju kolektīvos, koros un citās pašdarbības grupās, kurās gan sievietes var

sastapt biežāk nekā vīriešus. Piemēram, Baibai (37 gadi),⁴ līdzdarbojoties Piterboro latviešu sabiedriskajā dzīvē, ir radusies padziļinātāka interese par latviešu rakstiem un etnogrāfiskajām tradīcijām, jo «šiten tu nevari to pačamdīt, Latvijā tev viss ir – visi tautas deju kolektīvi, visi kori, viss ir pieejams, bet te tu atbrauc un nav nekā. [..] Nu īstenībā man ir svarīgi, man ir arī ļoti svarīgi tā kultūra pašai, dzīvojot Latvijā, man... nu, man tas nebija tik svarīgi, kā dzīvojot ārpusē. Redzi, [rāda uz savu aproci – M. K.] šīs te visas zīmes... es pati zinu, ko tas tagad nozīmē.»

Iesaistīšanās pašdarbnieku kolektīvos veido ciešāku saikni ar Latvijas kultūrtelpas notikumiem, īpaši ar lielu sabiedrības daļu mobilizējošiem pasākumiem, kā dziesmu un deju svētkiem. Māris (43 gadi), kas dzīvo Londonā kopš 1997. gada un ir kāda latviešu kora dalībnieks, uzskata, ka dziesmu svētki palīdz «savākties» citādi pasivajiem koristiem: «Kad nāk dziesmu svētki, tas koris tā saliedē jaunus cilvēkus, daudzi nāk klāt. Tagad [pēc 2013. gada dziesmu un deju svētkiem – M. K.] koris uz tā paša viņa vēl iet, jo daudzi cilvēki nav aizgājuši, un tas ir ļoti jauki. Likās, ka paies gads un jau pēc dziesmu svētkiem noplaks tā dziedātgrībēšana, bet ir!» Šāda pašdarbība, bez šaubām, prasa papildus piepūli, dzīvojot ārpus Latvijas, taču *ieguvumi* no ieguldītās enerģijas ir diasporiskā solidaritāte un pašrealizācijas iespējas. Pašdarbības kolektīvi spēj gan uzrunāt nēcīgu latviešu emigrantu daļu. Par mākslinieciskās pašdarbības grupu dalībniekiem 2014. gada aptaujā sevi ir atzinuši tikai 1,7% respondentu, kas krietni atpaliek no dalības interešu grupās (sporta komandas, rokdarbu pulciņi u.c.) un reliģiskajās organizācijās – tajās attiecīgi ir iesaistīti 3,7% un 4,1% respondentu. Par emigrantu vēlmi saglabāt saites ar Latvijas kultūrtelpu liecina arī salīdzinoši augstā vēlme mītnes zemē redzēt latviešu teātra izrādes (42,7%) un filmas (42,5%). Pastāv daudz lielāka varbūtība, ka latviešu teātra uzvedumus,⁵ filmas⁶ un mākslinieku izstādes⁷ vēlēšies redzēt emigranti, kam ir spēcīgāka piederības apziņa Latvijai.

Cita kulturālā attālinātā nacionālisma izpausme ir kopīga Latvijas svētku svinēšana. Šajā apakšnodaļā aplūkošu tikai dalību Līgo un Jāņu svinēšanā, kurai ir izteikti kulturāla nozīme, bet «politisko» dienu (18. novembris, 4. maijs, 14. jūnijs) atzīmēšanai pievērsīšos nākamajā apakšnodaļā. Līgo un Jāņu svinēšana ir vērā ņemama tradīcija arī Lielbritānijā. 2014. gadā veiktā aptauja atklāj, ka pēdējo divu gadu laikā lielākā daļa emigrantu (64,5%) Lielbritānijā ir svinējuši Jāņus. Šīs svinības ir īpaši izplatītas latviešu respondentu vidū (72,3%), bet krievu tautības respondenti tajās ir piedalījušies retāk (55,5%). Daudziem Latvijas emigrantiem nesanāk atzīmēt šos svētkus, jo tie bieži iekrīt darbadienās. Tomēr, par spīti apgrūtinājumiem, intervētajiem cilvēkiem atmiņā ir palikuši mirkli, kā viņi iet ciemos pie draugiem vai kā kurina Jāņu uguns-kurus, kas angļiem esot neierasta tradīcija. Fotografijas no informantu ģimenes arhīviem liecina, ka Jāņi tiek svinēti pie bagātīgi klātiem galdiem un jautrā atmosfērā, lielā mērā atgādinot Jāņu svinības Latvijā.

« Mēs personīgi mājās, šite, dārzā, svinam Jāņus. Mums ir karogs, mēs uzvelkam. Redzi [rāda uz fotogrāfiju – M. K.], te vēl ir Jāņu vainags galvā. Man meita te vēl uztaisīja bildi. Draugos var redzēt. Kaimiņiene Ramona ar savu ģimeni arī bija. Viņai jau, jāsaka, ir eksotika. Uzlikām tam Haldo [portugāļu izcelsmes Ramonas znotam – M. K.], mellam, vai ne, vainagu galvā. (Arnis, 51 gads, Hantigdona)

⁴ Lai nodrošinātu anonimitāti, visu intervēto personu vārdi ir nomainīti, saglabājot viņu patieso vecumu un dzīvesvietu intervijas laikā.

⁵ Šī vēlme ir izteikta attiecībā pret to, cik cieši jūtas saistīts ar Latviju, $\chi^2(2, n = 2005) = 196,05, p < 0,001$, un pret to, cik piederīgs jūtas Latvijas iedzīvotājiem $\chi^2(4, n = 1962) = 193,57, p < 0,001$.

⁶ Attiecībā pret to, cik cieši jūtas saistīts ar Latviju, $\chi^2(2, n = 2004) = 163,34, p < 0,001$, un pret to, cik piederīgs jūtas Latvijas iedzīvotājiem, $\chi^2(4, n = 1961) = 211,61, p < 0,001$.

⁷ Attiecībā pret to, cik cieši jūtas saistīts ar Latviju, $\chi^2(2, n = 2005) = 128,66, p < 0,001$, un pret to, cik piederīgs jūtas Latvijas iedzīvotājiem, $\chi^2(4, n = 1962) = 131,77, p < 0,001$.

Mums ir pāris Jāņi apkārt. Viens no Jāņiem dzīvo Londonas 3. vai 4. zonā, bet tādā rajonā, kur viņiem ir diezgan liels dārzs. Mums tur ir bijuši tādi pāris Jāņi, kad viss ir ļoti skaisti, jo tas dārzs ir diezgan liels, un mums bija liels ugunsurs un galds. Tur sanāca visādi latvieši, kurus es nepazīnu, un viņu draugi. Bija latviešu mūzika. Tā bija. Bija pasākums. (Anna, 31 gads, Londona)

Daudzi informanti ir dzirdējuši arī par kopīgām Jāņu svinībām Straumēnos – Daugavas Vanagu Fonda īpašumā, kas atrodas Lesteras apgabalā.⁸ Taču pēdējos gados par vērienīgāko Līgo pasākumu organizatoru ir kļuvusi bezpeļņas organizācija «Bērzes strazdi», ko dibinājuši Korbi dzīvojošie latvieši.⁹ Tomēr pārsvarā Līgo un Jāņi Lielbritānijā tiek svinēti draugu vai ģimenes lokā, un tikai piektdaļa respondentu tos ir atzīmējusi, piedaloties publiskos pasākumos.

Pēdējos gados ir sākušas veidoties arī jaunas tradīcijas, kuru iedzīvināšanā veiksmīgi sadarbojas Latvijas vēstniecība Lielbritānijā un latviešu emigranti. Piemēram, 2015. gada 3. maijā jau trešo reizi tika rīkota latviešu kultūras diena.¹⁰ Pasākuma laikā uzstājās daudzi pašdarbnieku kolektīvi un darbojās amatnieku tirdziņš. Latviešu kultūras diena tiek rīkota Latvijas neatkarības atjaunošanas dienas ietvaros, kas šai tradīcijai piešķir ne tikai etnokulturālu, bet arī politisku nokrāsu. Kopumā šie un citi mazāk regulāri pasākumi parāda pašiniciatīvas un ar organizatoriskām spējām apveltītu cilvēku izšķirošo lomu vietās, kur Lielbritānijā koncentrējas daudzi latvieši.

Attieksme pret latviešu valodu arī atsedz attālinātā nacionālisma lomu emigrantu kopienās, turklāt valodas šķautne nereti saved kopā attālinātā nacionālisma etnokulturālos un politiskos kontekstus. 2014. gada aptaujas rezultāti liecina, ka latviešu valodā mājās runā vien puse Lielbritānijas respondentu. Tas ne tikai izgaismo transnacionālos apstākļus, kādos ikdienā dzīvo latviešu emigranti, bet arī parāda augsto asimilācijas potenciālu. Taču saskaņā ar aptaujas datiem nepastāv tieša sakarība starp emigrantu latviešu valodas prasmēm un Lielbritānijā nodzīvoto laiku. Tādēļ kopumā latviešu valoda saglabājas kā spēcīga latviešu emigrantu simboliskā saikne ar Latviju un tās kultūrtelpu.¹¹ Citādu nokrāsu valodas zināšanu jautājums iegūst saistībā ar emigrantu bērniem, kuriem asimilācija ir ne tikai iespējamība, bet arī visnotaļ reāls fakts. Aptauja parāda, ka gandrīz trešdaļai respondentu nav svarīgi, lai viņu bērni zinātu latviešu valodu; vēlme bērniem mācīt latviešu valodu tā, lai viņi to varētu brīvi pārvaldīt, ir lielā mērā saistīta ar vecāku piederības sajūtu Latvijai un tās iedzīvotājiem.¹² Tajā pašā laikā valodas jautājumā ir jāņem vērā etnolingvistiskās atšķirības – latviešu vecākiem ir daudz svarīgāk nekā krievu tautības vecākiem nodot latviešu valodas zināšanas saviem bērniem.

Latviešu emigranti atzīst, ka bērni ļoti ātri pielāgojas anglofonajai telpai un dažkārt pat ģimenē savā starpā jau sarunājas angļu valodā, kaut arī abi vecāki ikdienā ar viņiem sazinās latviski. Tomēr latviešu valoda emigrantiem tik tiešām ir nozīmīga vērtība, un

⁸ Apsītes-Beriņas (2013: 80) dati liecina, ka Jāņus Straumēnos savulaik ir svinējuši pat 9% no aptaujātajiem Lielbritānijas respondentiem.

⁹ 2012. gadā Jāņu svinības Straumēnos tika atceltas, jo cilvēki neizrādīja pietiekami lielu atsaucību (Delfi 2012). Turpretī 2015. gadā Rokingemas pils Lielā parka plāvā tika rīkotas vērienīgas Līgo un Jāņu svinības. Šīs svinības pēc organizatoru aplēsēm apmeklēja 3782 cilvēki (Līgo un Jāņi Rokingemas... 2015.).

¹⁰ Līdz šim Kultūras dienas ir organizētas Londonā, Piterboro, Bredfordā.

¹¹ Tikai 6,8% aptaujāto latviešu vecāku sūta savus bērnus latviešu skoliņās, kur mācības notiek latviešu valodā. Daudz biežāk latviešu valodas apgūšanā (vecāku vērtējumā) tiek izmantoti audiovizuālie materiāli (66,3%), māj mācības (40,5%) un grāmatu lasīšana (56,6%).

¹² Attiecībā pret to, cik cieši jūtas saistīts ar Latviju, $\chi^2(3, n = 474) = 85,56, p < 0,001$, un pret to, cik piederīgs jūtas Latvijas iedzīvotājiem $\chi^2(6, n = 468) = 35,21, p < 0,001$.

viņi kritiski raugās uz labprātīgu asimilāciju. Vienlaikus savus bērnus viņi necenšas piespiest mācīties latviešu valodu, jo valodas apgūšana tiek drīzāk uzlūkota kā simboliskas saistības konkrētas paaudzes ietvaros vai individuāla izvēle, nevis kolektīvs pienākums pret iztēlotu latviešu nāciju. Tāpat daudzi latviešu emigranti, kas dzīvo Lielbritānijas mazpilsētās un ikdienā regulāri sastopas ar citiem latviešiem, iespējams, ir mazāk tendēti satraukti par savu bērnu valodas prasmēm, jo šādā vidē neredz tām apdraudējumu. Aptaujas dati liecina, ka tieši starp respondentiem, kuriem nav svarīgi, lai bērni zinātu latviešu valodu, ir daudz lielāka varbūtība sastapt emigrantus, kam Lielbritānijā tuvu draugu lokā ir trīs vai vairāk cilvēki no Latvijas.¹³

«*Man bija viena paziņa – latviete – no Bostonas. Viņai vispār kaut kāds naidis bija uz Latviju. Viņai viss tikai angliiski, viņa ar dēlu runā angliiski. Es teicu: Sintij, es sak', kāpēc tu ar dēlu nerunā latviski? Es saku: tu par velti vari bērnam iedot valodu. Nē, ko man tā Latvija ir devusi un tā. [...] Viņa satiek mani, un it kā jauca tie angļu vārdi. Es domāju – nu, zini – nomet to tvaiku! Nu, baigi zini, nu: mēs no Toronto, teiksim tā, ja [runā ar uzspēlētu angļu akcentu – M. K.]. Es domāju, nu, taču nevar jau aizmirst valodu! Bet viņa tikai: «Ou, sor!» (Inta, 45 gadi, Hantigdonga) Es gribētu dzirdēt latviešu valodu. Es katru reizi, kad aizbraucu uz Latviju, uz Rīgu, es dzirdu latviešu valodu, tas mani dara priecīgu. Varbūt ne visu laiku es dzirdu latviešu valodu, bet tad, kad es dzirdu latviešu valodu, mani tas dara laimīgu, jo tā ir māju sajūta, tās ir manas mājas, kaut arī es esmu šeit. (Arnis, 29 gadi, Londona)*

Emigranti latviešu kultūru redz ne tikai kā svarīgu nacionālās identitātes balstu vai saikni ar Latviju, bet arī kā pašapziņas un pozitīvas identitātes avotu. Šī pozitīvā identitāte, kā norāda Māris (43 gadi, Londona), izpaužas cieņā «pret tiem cilvēkiem, ko es zinu Latvijā, vai tie būtu mākslinieki, politiķi vai rakstnieki. [Šādos brīžos] esmu vienmēr lepns, ka esmu latvietis». Taču ne tikai tradicionālā vai elitārā kultūra iedvesmo, to dara arī priekšstati par latviešiem raksturīgo uzvedību un darba tikumu, kas tiek minēti kā vēl viena latviskās identitātes pozitīvā šķautne, kura latviešus atšķirot no slinkajiem un nevēlīgajiem britiem. Piemēram, Dita (53 gadi, Notingema) uzskata, ka Latvijā dzīvojošie kopj sevi vairāk un «sieviete uz ielas neatļaujas to, ko atļaujas manā darbavietā». Savukārt Pēteris (32 gadi, Londona) uzsver latviešu profesionālās īpašības: «Latvieši ir ļoti spējīgi patiesībā, un viņi var... viņi ir ļoti strādīgi, ļoti spējīgi, jo tās valodas zināšanas ir. [...] Es esmu saskāries tikai ar pozitīvo, kad man cilvēki ir teikuši: «Tu esi no Latvijas, super! Es gribu, lai tu strādā manā komandā, jo es zinu, ka jūs strādājat daudz.»»

Tradīcijas, atpazīstami uzvedības modeļi un latviešu valoda ir tie «enkuri», kas latviešu emigrantu apziņā notur Latvijas kā māju tēlu. Pazīstamo un saprotamo valodas vidi ievērojama daļa Lielbritānijas respondentu (44,6%) atzīst par svarīgu apstākli, kas mudina atgriezties Latvijā. Taču arī šeit ir novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,0001$) etniskās identitātes griezumā – tas ir ļoti svarīgs vai diezgan svarīgs atgriešanās faktors 50,7% latviešu un 33,6% krievu tautības respondentu. «Mājas» nozīmē arī telpu, kuru piepilda nostalgiskas atmiņas un vēlme saglabāt skaidru, noteiktu saikni ar Latviju. Šis sentimentālais noskaņojums, kas bieži parādās intervijās un atgādina par nācijas kā paplašinātās ģimenes metaforu, parasti nekonfliktē ar piederības sajūtu mītnes zemei.

«*Esot šeit [Latvijā], es jutos, ka es esmu atbraukusi mājās. Man īstenībā vienmēr pirms lidojumiem uz citām valstīm... man tā nav, bet pirms lidojuma uz Latviju man ir šausmīgs satraukums, ka es nevaru pat gulēt. Es nezīnu kāpēc... Tāpēc, ka zinu, kas mani sagaida... Bet nu tā, ka vienmēr ļoti gribas braukt uz Latviju. Jo arī, kad brauc brīvdienās uz tām divām nedēļām, tās divas nedēļas ir tik*

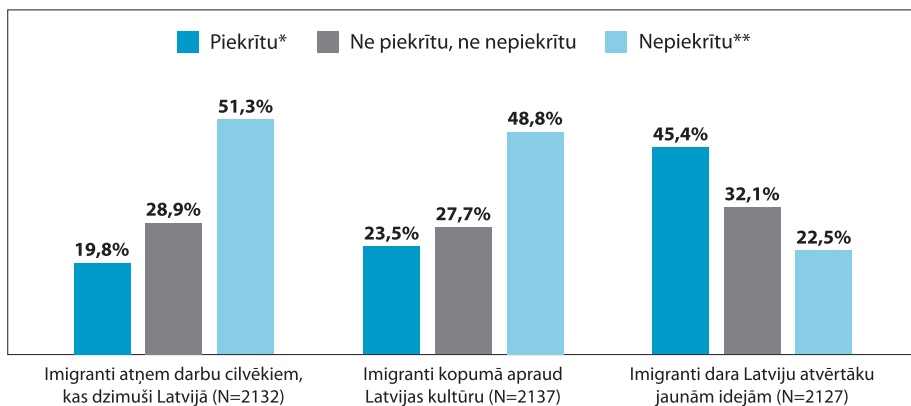
¹³ χ^2 (9, n = 450) = 29,83, $p < 0,001$.

foršas. Tās ir brīvdienas, un tu vienkārši zini valsti, un tev ir kaut kādi draugi... Ir ļoti forši. (Jana, 26 gadi, Londona)

Es tikai šeit to sapratu, ka es milu Latviju. Jā! Es dzīvoju Latvijā, es esmu latviete, man ir jūra, man ir meži, man ir sēnes, man ir ogas, bet šeit es jau [sapratu], ka tā taču ir mana dzimtene un dzimtene nav vainīga pie tā, kas notiek tur, jo dzimtene man vienmēr būs dzimtene. Es varu dzīvot jebkur. (Māra, 60 gadi, Piterboro)

Attālinātā nacionālisma kultūras dimensija ir ieraugāma ne tikai attieksmē pret britu kultūru, bet arī pret imigrantiem Latvijā. Visumā emigranti demonstrē atvērtību pret iebrucējiem no citām kultūrām, kas apmetas uz dzīvi Latvijā (8.2. attēls). Aptaugas dati liecina, ka pozitīvā attieksme pret imigrantiem nav atkarīga no ārzemēs nodzīvotā laika, vienīgi tie respondenti, kas Lielbritānijā nodzīvojuši ilgāk nekā piecus gadus, ir vairāk tendēti uzskatīt, ka imigranti dara Latviju atvērtāku jaunām idejām. Tiesa, latviešu respondentu gadījumā ar daudz lielāku varbūtību var apgalvot, ka imigranti tiks uztverti kā apdraudējums Latvijas kultūrai, nekā tas ir novērojams krievu respondentu vidū – tā attiecīgi domā 30,2% un 13,7% respondentu.¹⁴ Tas atkal parāda etnokulturālā komponenta daudz lielāko nozīmi latviešu emigrantu attālinātā nacionālisma izpausmēs. Tāpat jāatzīmē, ka Londonā mītošie respondenti ir vislabvēlīgāk noskaņoti pret imigrantiem Latvijā, bet visaugstākā varbūtība sastapties ar ksenofobiskām attieksmēm ir Lielbritānijas ciematos un lauku teritorijās dzīvojošo respondentu vidū.

8.2. attēls. Attieksme pret imigrantiem Latvijā (%)

Piezīmes. *Iekļautas atbildes «pilnībā piekritu» un «piekritu». **Iekļautas atbildes «pilnībā nepiekritu» un «nepiekritu».

Kopumā var secināt, ka kulturālais attālinātais nacionālisms izriet no noteiktas latviešu emigrantu grupas gribas saglabāt nacionālo identitāti, vienlaikus nenoslēdzoties no mītnes zemes sociālās telpas un vērtībām. Saišu stiprināšanu ar latvisko kultūru Lielbritānijā dzīvojošie emigranti bieži ierāmē kā individuālu stratēģiju, kas tādējādi, iespējams, mazina motivāciju iekļauties organizētākās kultūras formās. Šī individualizētā pieeja latviskajai kultūrai ļauj uzturēt elastīgu līdzsvaru starp mītnes zemes solidaritātēm un Latvijas nacionālās identitātes veidoliem. Turklāt ciešā un ar-

¹⁴ $\chi^2 (6, n = 1878) = 104,64, p < 0,001$.

vien skaidrākas aprises iegūstošā saikne ar latvisko kultūrtelpu liecina nevis par spēcīgu emigrantu vēlmi atgriezties Latvijā vai nosargāt *kultūras mantojumu*, bet gan par vēlmi stiprināt diasporisko identitāti pēc tam, kad ir pieņemts lēmums tuvākajā laikā neatgriezties. Daudzveidīgā līdzdalība etnokulturālajās praksēs latviešu emigrantiem palīdz vieglāk pielāgoties turpmākajai dzīvei mītnes zemē, kā arī vienlaikus kļūst par vienu no veiksmīgas pielāgošanās indikatoriem.

Politiskais konteksts

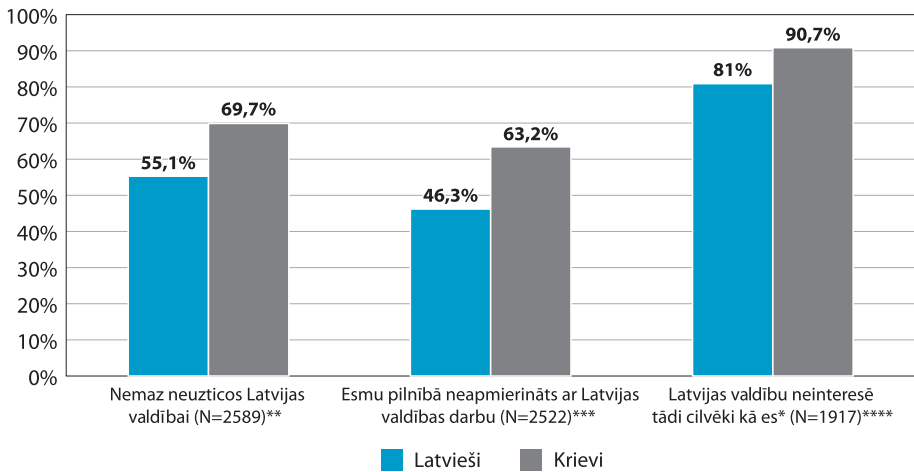
Latvijas emigrantu ideoloģiskās pārliecības un politiskās līdzdalības prakses veido pamatu attālinātā nacionālisma politiskajam kontekstam, kurā formējas emigrantu politiskās attieksmes un priekšstati par izcelsmes valsti kā pārvaldības institūtu.

Migrācijas pētniece Iveta Ķešāne jau agrāk ir norādījusi, ka Latvijas emigrantu stāsti veido izteiktu neuzticēšanās diskursu, kas atklājas «gan saskarsmē ar saviem tautiešiem un ierēdņiem Latvijā, gan pret Latviju kā valsti kopumā» (Ķešāne 2011: 65). Lielbritānijā dzīvojošie emigranti ir ļoti kritiski noskaņoti pret Latvijas valdību. Vairāk nekā puse (61%) respondentu 2014. gada aptaujā ir atzīmējuši, ka Latvijas valdībai nemaz neuzticas, 10 ballu skalā novērtējot to ar «0». Turklāt 84,5% respondentu uzskata, ka Latvijas valdību neinteresē tādi cilvēki kā viņi, t.i., uz Lielbritāniju aizbraukušie, un tikai 9,2% aptaujāto atzīst, ka Latvijas politiķiem patiesi rūp ārzemēs dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo situācija. Zīmīgi, ka šī kritiskā attieksme saglabājas neatkarīgi no Lielbritānijā nodzīvotā laika, kas norāda uz neapmierinātības fundamentālo raksturu. Vienlaikus gan jāuzsver, ka arī Latvijas iedzīvotāji valdības darbību vērtē ļoti kritiski. Piemēram, 2014. gadā aptuveni divas trešdaļas respondentu bija pilnībā vai drīzāk neapmierināti ar valdības darbu (DNB banka 2015: 7). Tādējādi šāda attieksme sabalsojas ar valdības darba kritisko novērtējumu, kas dominē izcelsmes valsts sabiedrībā, taču emigrācija un dzīvošana ārpus Latvijas to vēl vairāk saasina. Tas arī zināmā mērā apstiprina Andersona tēzi par imigrantu politisko radikālismu kā sekām, ilgstot dzīvojot ārpus izcelsmes valsts.

Negatīvajā attieksmē pret Latvijas valdību var konstatēt statistiski nozīmīgas atšķirības etnolingvistiskā griezumā, t.i., krievu tautības emigranti ir ievērojami kritiskāki nekā latvieši (8.3. attēls). Tāpat jāuzsver, ka spēcīgāka emigrantu piederības apziņa Latvijai drīzāk samazina nekā palielina uzticību valdībai. Proti, 64,2% to respondentu, kas jūtas cieši saistīti ar Latviju, savu uzticību valdībai ir novērtējuši ar «0», bet respondenti, kas nejūtas cieši saistīti ar Latviju, šādu galēji negatīvu vērtējumu ir izvēlējušies retāk (57%). Atzīstot šo caurvijošo kritisko noskaņojumu, tajā pašā laikā ir jāuzsver, ka attieksme pret valsti kopumā – ne tikai kā politisku, bet arī etnokulturālu un sociālu institūtu – ir ievērojami pozitīvāka tiem respondentiem, kas izjūt ciešākas saites ar Latviju un lielāku piederību Latvijas iedzīvotājiem.

Neuzticēšanās Latvijas politikai vispārīgi un valdībai konkrēti Lielbritānijā dzīvojošos emigrantus, tāpat kā lielāko daļu izcelsmes valsts sabiedrības locekļu, vismaz diskursa līmenī padara līdzīgus. Emigranti savu negatīvo attieksmi bieži pamato ar spriedumiem, kuros atbalsojas Latvijas medijos un sabiedriskajā domā nostiprinātas interpretācijas shēmas, nevis īpaši, emigrācijas pieredzē sakņoti pārmetumi. Tiek uzsvērta Latvijas politiķu korumpētība un nekompetence, kā arī Latvijas politikā valdošā beztiesiskuma un nesodāmības atmosfēra. Šādi apstākļi atbilstoši attālinātā nacionālisma premisām varētu veicināt augstāku emigrantu politisko līdzdalību un centienus mainīt, ja ne pastāvošo režīmu, tad politisko kārtību.

8.3. attēls. Attieksme pret Latvijas valdību (%)

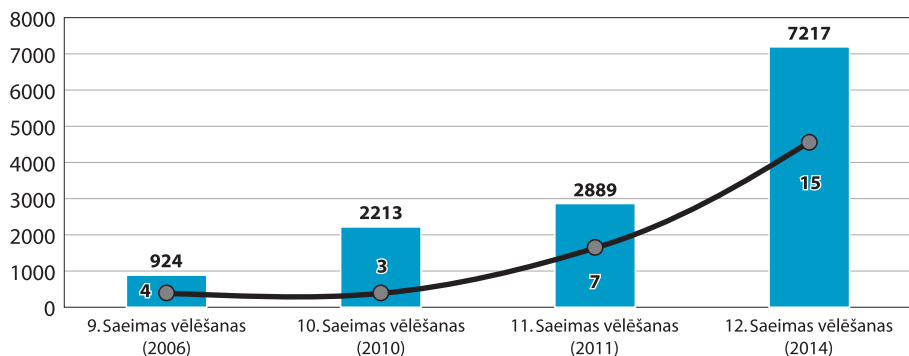
Piezīmes: * Rādītājā ir apvienotas atbildes «pilnībā piekrit» un «drīzāk piekrit». ** $\chi^2(3) = 53,99, p < 0,001$. *** $\chi^2(10) = 85,46, p < 0,001$. **** $\chi^2(4) = 39,03, p < 0,001$.

« Latvijā var pārsplaut no robežas uz robežu, un nezina, kurš ir nozadzis naudu, un nezina, kurš ir vainīgs, nezina, kurš ir nogremdējis bankas, kurš ir nogremdējis rūpnīcas. (Inta, 45 gadi, Hantig-dona)

Man pamazām sāk kaitināt, kas [Latvijā] notiek ar politiku, jo man ir žēl manas ģimenes, man žēl, ka kādreiz mana meita būs lielāka un man prasīs, lai aizbraucam uz to vietu, kur tu esi dzimis, bet tur tādas vietas vairs nebūs, man žēl... droši vien, ka būs, bet kas tur būs? [...] Es gribu, lai kaut kas izmainās, jo savādāk tu pats zini, kas notiek ar politiku šobrīd, ka tur visi melo, acis skatīdamies. (Arnīs, 29 gadi, Londona)

Centrālās vēlēšanu komisijas dati liecina, ka pēdējos desmit gados Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu politiskā līdzdalība Saeimas vēlēšanās ir augusi, straujāko kāpumu sasniedzot 2014. gada vēlēšanās (8.4. attēls). Atšķirības starp reģistrēto un faktisko vēlētāju skaitu diemžēl neļauj precīzi aprēķināt politiskās līdzdalības pakāpi, tomēr emigrantu aptaujas dati atklāj, ka 2011. gada Saeimas vēlēšanās, kas aptaujas laikā lielākajai daļai respondentu bija pēdējās parlamenta vēlēšanas, piedalījās 22,5% (n = 2237) respondentu no Lielbritānijas. Ņemot vērā arī citus pierādījumus un izvērtēšanas metodes, šīs aptaujas rezultāti varētu būt visai uzticams orientieris, kas atsedz joprojām zemo jauno emigrantu līdzdalību parlamenta vēlēšanās (sk. Lulle et al. 2015: 80–86). Saeimas vēlēšanās aktīvāki ir bijuši tie respondenti, kas izjūt lielāku piederību Latvijai un tās iedzīvotājiem. Latviešu un krievu tautības respondenti ir vienlīdz aktīvi piedalījušies vēlēšanās – attiecīgi 23,2% un 19,9%. Lai gan emigranti, kas nav apmierināti ar dzīves apstākļiem Lielbritānijā, proporcionāli ir aktīvāk piedalījušies Saeimas vēlēšanās, šim faktoram nav bijusi būtiska ietekme uz līdzdalības pieaugumu, jo lielākā daļa respondentu ir drīzāk apmierināti ar dzīves apstākļiem. Politiskā apātija parādās arī intervijās, kurās informanti stāsta par motivācijas trūkumu piedalīties Saeimas vēlēšanās, kam pamatā ir objektīva vai apzināta distancēšanās no Latvijā notiekošā. Tomēr tas nenozīmē, ka iepriekš minētajai izteikti kritiskajai attieksmei un neuzticībai nav vērā ņemama iespaida uz emigrantu politisko uzvedību.

8.4. attēls. Lielbritānijā reģistrēto vēletāju aktivitāte un vēlēšanu iecirkņu skaits

Avots: Centrālā vēlēšanu komisija.

Astoņu jaunu vēlēšanu iecirkņu atvēršana 2014. gada Saeimas vēlēšanās palielināja vēletāju līdzdalību Lielbritānijā par 37% (8.4. attēls). Jāatzīmē, ka vēletāju aktivitāte pieaug arī jau agrāk izveidotajos vēlēšanu iecirkņos (Londona, Bredforda, Straumēni), kas parāda ne tikai strukturālu (papildus vēlēšanu iecirkņi) efektu, bet arī Latvijas emigrantu politiskās līdzdalības pieaugumu. Latvijā pirms vēlēšanām nereti izskan pārmetumi, ka politiķi nepievērš pietiekamu uzmanību, lai mobilizētu ārzemēs dzīvojošos vēletājus, tādēļ arī dalība vēlēšanās ir tik zema. Līdzīga doma izskan arī vairākās intervijās, kurās Lielbritānijā dzīvojošie emigranti atzīst, ka partiju interese ir neliela. Aptauja atklāj, ka tikai 9,2% respondentu uzskata, ka politiķiem Latvijā patiesi rūp ārzemēs dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo situācija. Vienlaikus tikai neliela respondentu daļa (21,7%) pauž vēlmi mītnes zemē tikties ar Latvijas politiķiem. Zīmīgi, ka šie politiskajā komunikācijā ieinteresētie emigranti ir arī daudz aktīvāk piedalījušies pēdējās Saeimas vēlēšanās nekā neieinteresētā daļa (attiecīgi 30% un 16,9%). Tas liek domāt, ka, pat ja Latvijas partiju kampaņās emigrantiem tiktu pievērsts vairāk uzmanības, vislielāko atsaucību visdrīzāk izrādītu jau politiski aktīvā emigrantu daļa.

Analizējot Lielbritānijā nobalsojušo vēletāju izvēles (8.1. tabula), redzam, ka vislielāko atbalstu pēdējās četrās Saeimas vēlēšanās ir guvuši jaunpienācēji vai opozīcijas partijas (Jaunais laiks, Vienotība, Zatlera Reformu partija, Latvijas Reģionu apvienība). Tas pierāda, ka Lielbritānijā dzīvojošie emigranti savu kritisko attieksmi pret Latvijas valdību pārvērš arī reālā politiskā rīcībā, atbalstot partijas, kuru *modus operandi* ir kritizēt valdošās partijas par pieļautajām kļūdām, t.sk. par Latvijas iedzīvotāju masveidīgo aizbraukšanu. Šo politisko izvēļu rezultātus zināmā emigrantu segmentā var interpretēt kā pastāvīgus cerību un vilšanās ciklus, kas ilgtermiņā ir nostiprinājuši frustrāciju kā domāšanas un attieksmes pamatu. Vilšanās un cerību loģiku labi parāda arī Latvijas Reģionu apvienība, kas 2014. gadā notikušajās 12. Saeimas vēlēšanās Lielbritānijā ieguva visvairāk balsu. Partijas spilgtākais pārstāvis bija aktieris Artuss Kaimiņš, kas aktīvi un mērķtiecīgi strādāja ar Latvijas emigrantiem, īpaši Īrijā un Lielbritānijā. Viņa priekšvēlēšanu vēstījums balstījās pie varas esošo partiju nopelšanā, kas precīzi sabalsojās ar noteiktā emigrantu segmentā dominējošo noskaņojumu. Artusa Kaimiņa oriģinālais tēls un konsekventi izmantotā apsūdzošā retorika visdrīzāk pamudināja līdz tam politiski mazaktīvāku emigrantu daļu piedalīties Saeimas vēlēšanās. Lielbritānijā dzīvojošie vēletāji Kaimiņu uztvēra gan kā mediju

savai neapmierinātībai ar Latvijas politisko eliti un pesimismam attiecībā uz Latvijas nākotnes izredzēm, gan kā iespēju paironizēt par politisko eliti, uz ko norāda bieži smieklī, kad intervētie emigranti atzīstas, ka balsojuši par Kaimiņu.¹⁵

« Uzmini, par ko es nobalsoju? Par Artusu. (smejas) [...] Es vienkārši nesaprotu, kāpēc tur [Saeimā – M. K.] vēl tādi cilvēki strādā. Kāpēc viņi tur ir? Es nezinu. [...] Bet viņiem Artuss ir kā adata pakaļā, man liekas. Artuss, es tevi mīlu! (smejas) Es braukšu uz Latviju janvārī un noteikti atradīšu tevi! (Māra, 60 gadi, Piterboro)

Es neteikšu, par ko es balsoju. (smejas) Brīžiem bija tā: «Ko mēs esam izdarījuši!?» Bet, no otras puses, atkal – nu, reāli par ko tad!? Nu, paskaties uz viņiem visiem! Jā, mēs esam tie stulbie latvieši [kas nobalsoja par Kaimiņu – M. K.] (smejas). [...] Kaimiņš daudz ko arī zina, jo citreiz viņš norok citus. Vienīgais es novērtēju to, ka ir tāda sajūta, ka tomēr tajā Saeimā bišķiņ raustās [no Kaimiņa – M. K.]. Tā ir reāli vienīgā lieta. (Anna, 31 gads, Londona)

8.1. tabula. Lielbritānijā balsojušo vēlēšanu politiskās izvēles

	9. Saeimas vēlēšanas (2006)	10. Saeimas vēlēšanas (2010)	11. Saeimas vēlēšanas (2011)	12. Saeimas vēlēšanas (2014)	Partijas statuss pirms vēlēšanām
Jaunais laiks	186				Opozīcijas partija
Apvienība «Tēvzemei un brīvībai» / LNNK	132	268			Valdošās koalīcijas partija
Tautas partija	116				Valdošās koalīcijas partija
Zaļo un zemnieku savienība	90	212	155	787	Valdošās koalīcijas partija
Politisko organizāciju apvienība «Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā»	86				Opozīcijas partija
Saskaņas centrs	71	441	564	825	Jaunpienācējs/ opozīcijas partija
Latvijas Pirmās partijas un partijas «Latvijas ceļš» vēlēšanu apvienība	70				Jaunpienācējs
Partiju apvienība «Par labu Latviju»		127			Jaunpienācējs
Vienotība		1047	615	1916	Jaunpienācējs/ valdošās koalīcijas partija
Zatlera Reformu partija			846		Jaunpienācējs
Nacionālā apvienība «Visu Latvija!» – «Tēvzemei un brīvībai/LNNK»			533	1253	Jaunpienācējs/ valdošās koalīcijas partija
No sirds Latvijai				289	Jaunpienācējs
Latvijas Reģionu apvienība				1990	Jaunpienācējs

Piezīme. Tabulā ir apkopoti rezultāti par tām politiskajām partijām, kas iekļuva Saeimā.

Avots: Centrālā vēlēšanu komisija.

Taču, neskatoties uz kārtējo iepriekš pie varas nebijušas partijas uzvaru, 2014. gada Saeimas vēlēšanas parādīja, ka emigrācijas elektorātā ir novērojama arī zināma stabilizācija, par ko Lielbritānijas gadījumā liecina noturīgais un pieaugošais atbalsts valdošās koalīcijas partijām. Tāpat svarīgi ņemt vērā etnolingvistiskā faktora ietekmi uz vēlēšanu izvēlēm – latvieši un krievvalodīgie arī Lielbritānijā visdrīzāk balso par atšķirīgām partijām.

Kopumā var secināt, ka Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu vidū sacenšas divas attālinātā nacionālisma politiskās stratēģijas: revolucionārā un evolucionārā. Pirmās atbalstītāji vēlas kardinālu politiskā *status quo* nomaiņu, savukārt evolucionārā pieeja nozīmē atbalstīt pastāvošo politisko kārtību, pat ja daudzi šīs pieejas piekritēji, kā liecina 2014. gada aptaujas rezultāti, ir noskaņoti ļoti kritiski pret valdošo politisko eliti.

¹⁵ Rezultātā Artuss Kaimiņš Lielbritānijā saņēma 1620 plusiņus un tikai 27 minusus. Avots: Centrālā vēlēšanu komisija.

Šajā nošķīrumā var saskatīt paralēles ar Glikas Šilleres attālinātā nacionālisma politisko attieksmju tipiem: revolucionāro emigrantu daļa vairāk simpatizē režīma nomaiņas diskursam, bet evolucionārie emigranti ir atvērtāki līdzdalības diskursam. Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka *revolucionārās stratēģijas* atbalstītāji Lielbritānijā ir sašķelti pēc etnolingvistiskā principa – neapmierinātajiem latviešu emigrantiem visdrīzāk simpatizē *revolucionāri*, kas pārstāv latvisko kultūrtelpu, turpreti krievvalodīgajam vēlētājam – tie, kas identificējami ar Latvijas krievvalodīgo kopien.

Ņemot vērā ārzemēs dzīvojošo vēlētāju zemo līdzdalības pakāpi, šajā nodaļā netiks aplūkotas pašvaldību un Eiropas Savienības parlamenta vēlēšanas kā attālinātā nacionālisma politiskās dimensijas izpausmes (Lulle et al. 2015). Taču ir svarīgi pievērst uzmanību referendumiem kā politiskās aktivitātes laukam. It īpaši tas sakāms par 2012. gada 18. februārī notikušo t.s. valodas referendumu, kurā Latvijas emigranti parādīja bezprecedenta līdzdalību, un tā bija vienlīdz augsta kā latviešu, tā krievvalodīgo vēlētāju vidū. Lielbritānijā pret priekšlikumu ieviest krievu valodu kā otro valsts valodu nobalsoja 12 020 vēlētāji, par – 3972 vēlētāji, sasniedzot faktiski tādu pašu «par» un «pret» īpatsvaru kā Latvijā. Visaugstākais krievu valodas atbalstītāju skaits proporcionāli konkrētajā vēlēšanu iecirknī nobalsojušo kopskaitam tika fiksēts Londonā (44,5%) un Bredfordā (41,8%). Valodas referendums un rezultāti Lielbritānijā skaidri parādīja latviešu etnokulturālā nacionālisma spēcīgo mobilizējošo potenciālu. Latviešu emigrantiem dalība referendumā ir palikusi ļoti spilgtā atmiņā ar garajām rindām un īpaši elektrizēto gaisotni; nereti informantu izteikumos vēl aizvien var manīt emocionālu pārdzīvojumu klātbūtni.

«*Tā rinda uz nobalsošanu Londonā patiešām bija ļoti, ļoti gara, tā ka mēs ar Daini [intervējamās vīru – M. K.] apsvērām iespēju izstāties. Bet tad mēs dzirdējām dažus Latvijas krievvalodīgos pilsoņus saucam: «Nost ar suņu valodu! Nost ar suņu valodu!» Un tad mēs tajā rindā stāvam, un es Dainim saku: «Tu zini, lai arī cik auksts un lai cik gara tā rinda, es nekur neiešu, es stāvēšu tajā rindā, un es aiziešu, un nobalsošu.» [...] Ja nebūtu tas džekiņš tā pateicis [«Nost ar suņu valodu!» – M. K.]... Līdz ar to man ieslēdzās tāds, ka nē... (Kristiāna, 32 gadi, Londona)*
Bija kaut kas jādara, nevarēja pieļaut, ka mēs nepiedalāmies [valodas referendumā – M. K.] un kāds cits mūsu vietā lemj. Londonā bija jāstāv ļoti garā rindā vairākas stundas, bija ļoti auksts. [...] Bet savā ziņā tas bija ļoti aizkustinoši, jo redzēt tik ļoti lielu latviešu un arī krievu pūli. Tur bija mazliet tādas emocijas... Bet pārsvarā cilvēki bija ļoti omulīgi, draudzīgi un runātiģi. (Māris, 42 gadi, Londona)

Vēlmi saglabāt izcelsmes zemes pilsonību var arī uzskatīt par daļu no attālinātā nacionālisma politiskās dimensijas. 2013. gadā pieņemtie Pilsonības likuma grozījumi paredz, ka Latvija atzīst dubultpilsonību ar noteiktu valstu grupu, kas aptver t.s. Rietumu valstis. Latvijas emigrantu intervijās teiktais liecina, ka dubultpilsonības iespēja ir papildus faktors, lai pēc piecu gadu dzīves Lielbritānijā pieteiktos mītnes zemes pilsonībai. Diemžēl reālo dubultpilsoņu īpatsvaru un tā dinamiku nav iespējams noteikt, jo nedz Latvijas, nedz Lielbritānijas institūcijas neapkopo šādus datus. Visbiežāk par labu dubultpilsonībai izskan praktiski apsvērumi (mītnes zemes pabalsti, ceļošanas atvieglojumi u.tml.). Tāpat informanti atzīst, ka Lielbritānijas pilsonība dotu lielāku drošības sajūtu, atrodoties ārzemēs, dažkārt piebilstot, ka tas kļūst īpaši aktuāli, redzot, kā Krievija veicina nestabilitāti Ukrainā. Līdz ar dubultpilsonības institūta ieviešanu lielā mērā ir samazināta *agrākā psiholoģiskā spriedze, kas veidojās brīžos, kad Latvijas emigrantiem nācās izšķirties starp instrumentālo un emocionālo piederības formu* (Kešāne 2011: 68).

« Līdz šim man bija tā, ka priekš kam man vajag [Lielbritānijas pilsonību], un es īsti nebiju par to baigi domājusi. Bet, no otras puses, es te esmu nodzīvojuši tik ilgi. Es visus šos gadus esmu strādājusi un nekad neko neesmu prasījusi valstij, bet tad man bija tas mazais posmiņš, kad reāli mēnesi vajadzēja pieteikties uz pabalstu, un es kaut ko arī dabūju, bet es sapratu – ko man īstenībā diezgan konkrēti pateica –, ka, neskatoties uz to, ka es te esmu nodzīvojuši visus šos gadus, ja es būtu brits, man būtu bijis daudz vienkāršāk. [...] Nu, man liekas, ka britu pase ir britu pase. Tomēr mēs esam valsts, kas nav vēl īpaši stabila. Uz mums vēl skatās tā kā uz imigrantiem, kas kaut kur brauc un meklē kaut kādu labumu. Es vienkārši domāju, ka tas būtu stulbi, ja es to nenokārtotu, ja jau es tik ilgi te esmu nodzīvojuši. (Anna, 31 gads, Londona)

Lai gan intervētie emigranti stāsta arī par šķēršļiem, kas mazina motivāciju iegūt dubultpilsonību (relatīvi augstās izmaksas, nepietiekamās angļu valodas zināšanas), paredzams, ka tuvākajā nākotnē, pieaugot to Latvijas cilvēku īpatsvaram, kas Lielbritānijā ir nodzīvojuši vairāk nekā piecus gadus, palielināsies arī interese par dubultpilsonību. Tādējādi dubultpilsonība kļūs par vēl vienu faktoru, kas veicinās transnacionālās identitātes nostiprināšanos.

Latvijas valsts dibināšanas un citu vēsturiski nozīmīgu notikumu atzīmēšana arī veido attālinātā nacionālisma politisko kontekstu. Pēdējos gados Lielbritānijā tiek daudzviet publiski atzīmēta Latvijas Republikas proklamēšanas diena. Svinību organizēšanā iesaistās gan Latvijas vēstniecība, gan latviešu emigrantu kopienas pārstāvji. Šajos svētkos piedalās arī Latvijas viesmākslinieki. 2014. gadā veiktie novērojumi liecina, ka Lielbritānijas mazpilsētā 18. novembra svinības daudz vairāk saliedē Latvijas emigrantus nekā, piemēram, Londonā, kur cilvēki ir savstarpēji mazāk pazīstami un atsvešinātāki. Respektīvi, šaurākā mijiedarbības vidē ir vieglāk atpazīt vienojošus kultūras kodus un uzvedības formas.

Apkopojot latviešu diasporas interneta vietnēs pieejamo informāciju par publiskiem pasākumiem, kuros 2014. un 2015. gadā Lielbritānijā tika atzīmētas Latvijas oficiālajā kalendārā iekļautās dienas, redzams, ka 18. novembris publiskajā telpā ir visvairāk klātesošs.¹⁶ Savukārt citas dienas tiek atzīmētas nesistemātiski un visdrīzāk sakņojas kādā vietējā praksē. Neskatoties uz publiskiem pasākumiem dažādās Lielbritānijas pilsētās, 18. novembra atzīmēšana kopumā spēj mobilizēt nelielu emigrantu grupu. 2014. gada aptauja liecina, ka LR proklamēšanas dienu pēdējos divos gados ģimenē un/vai publiski ir atzīmējusi tikai ceturtdaļa respondentu, galvenokārt tie ir latviešu emigranti, kas jūtas cieši saistīti ar Latviju un piederīgi tās iedzīvotājiem.¹⁷ Salīdzinājumam: 2012. gadā, izmantojot identisku aptaujas jautājumu, Latvijā tika noskaidrots, ka 18. novembri atzīmē 70% respondentu (Kaprāns, Procevska 2013: 33). Šis atšķirības izgaismo LR proklamēšanas dienas kā dibināšanas mīta neizmantoto potenciālu, lai saliedētu Lielbritānijā dzīvojošos emigrantus.

Sociālais konteksts

Līdzās etnokulturālajiem un politiskajiem kontekstiem, kuros Latvijas emigranti Lielbritānijā nostiprina saites ar izcelsmes zemi, ir minamas arī dažādas iniciatīvas, kas veido attālinātā nacionālisma sociālo kontekstu. Tās ir prakses un diskursi, kas izcelsmes zemei piešķir sociālu, nevis etnokulturālu vai politisku nozīmīgumu. Jāuzsver, ka līdzšinējos pētījumos par Latvijas emigrantiem sociālais konteksts ir bijis salīdzinoši mazāk analizēts, kas liedzis dziļāk izprast priekšnosacījumus, kuri cilvēkus pamudina iesaistīties šādās attālinātā nacionālisma formās.

¹⁶ Kā informācijas avoti izmantotas interneta vietnes www.latviesiem.co.uk un www.latviesi.com.

¹⁷ LR proklamēšanas dienu ir atzīmējuši 40,4% latviešu un tikai 3% krievu tautības respondentu.

Par ikdienišķu sociālā konteksta šķautni var uzskatīt emigrantu vēlmi būt informētiem par Latvijā notiekošo, saglabāt iesaisti Latvijas informatīvajā telpā un lietot Latvijas medijus. Interese par Latvijā notiekošo primāri apliecina vēlmi nesaraut sociālās saites ar izcelsmes valsti un tās iedzīvotājiem. Šādas saites ir vienlīdz stipras kā latviešu, tā krievu tautības emigrantu vidū, kas regulāri seko līdzī Latvijā notiekošajam (attiecīgi 63,7% un 65,6%). Lielbritānijā nodzīvotais laika ilgums neuzrāda statistiski nozīmīgas atšķirības respondentu vēlmē regulāri sekot līdzī notikumiem Latvijā. Taču aptaujas dati liecina, ka starp respondentiem, kas jūtas cieši saistīti ar Latviju un tās iedzīvotājiem, ir daudz lielāka varbūtība sastapt regulāru interesi par Latvijā notiekošo. Zināma respondentu daļa (23,5%) regulāri seko līdzī arī kultūras norisēm Latvijā, taču tie pamatā ir latviešu, nevis krievu tautības emigranti (attiecīgi 31,6% un 12,7%). Savukārt sporta pasākumu kontekstā gan latviešu (79,8%), gan krievu tautības (58,3%) respondenti izjūt lepnumu par izcelsmes valsti, ja kādam no Latvijas sportistiem ir panākumi starptautiskajā sportā. Tātad tie informatīvie lauki, kuros mazāka loma ir etnokulturālajam aspektam, vienādi uzrunā abas etnolingvistiskās grupas.

Visbiežāk Lielbritānijā dzīvojošie emigranti, kas regulāri interesējas par Latvijā notiekošo, par informācijas avotiem izmanto interneta portālus (*Delfi*, *Tvnet*) un sociālās tīkšanās vietnes (*Facebook*, *draugiem.lv*). Tādējādi tradicionālie un nišas mediji kalpo par drīzāk perifēriem informācijas avotiem, kas ir nozīmīgi, piemēram, reģionālas identitātes vai dzīvesstila ietvaros. Taču tas nekādā gadījumā nenozīmē, ka tradicionālo mediju radītais saturs netiek izmantots. Intervijas ar emigrantiem atklāj, ka Latvijas mediju vides lietošanas paradumus nosaka gan vēlme saglabāt saiti ar izcelsmes valsti, gan arī ideoloģiska pārliecība.

Respondentu vidū nav konstatējams pārliecinoša atbalsta speciāla diasporai adresēta TV kanāla izveidei: šādu kanālu uzskata par vajadzīgu 39,3%, bet par nevajadzīgu – 32,7% respondentu. Diasporas kanāla atbalstītāji lielākoties ir Lielbritānijā dzīvojošie latvieši (46,6%) un respondenti, kas jūtas cieši saistīti ar Latviju (72,9%). Informācijas pieejamība acīmredzot ir izšķirošs faktors, kādēļ dažādas interneta vietnes un mediji Latvijas emigrantiem ir galvenais informācijas avots. Diasporas medijiem Lielbritānijā, kas rada oriģinālsaturu izkļiedētajai emigrantu kopienai, arī ir svarīgi nodrošināt augstāku pieejamību, jo no tā atkarīga šo mediju ilgtspēja. To apzinās viens no pamanāmākajiem Lielbritānijas diasporas preses izdevumiem *Anglo-Baltic News*, norādot, ka pašreizējie tehniskie risinājumi nepieļauj realizēt un sasniegt vēlamo mērķi – būt lielākajam un populārākajam latviešu diasporas medijam Lielbritānijā (Lulle, Ungure, Bužinska 2015: 18).

« Kad es atbraucu uz šejieni [Londonu], es sāku sekot Latvijas medijiem daudz vairāk nekā, kad es biju Latvijā. [...] Tas viss strādā, saproti, tā visa teorija, viņa strādā. Tu... tev... pietrūkst tava sabiedrība, tavi cilvēki, kas ir līdzīgi. Šeit ir tik daudz cilvēku, bet maz no viņiem ir līdzīgi, viņi domā par citām lietām, runā citās valodās, viņiem ir citas vērtības, viņi citādāk uzvedas. Tev pietrūkst tas. (Andris, 32 gadi, Londona)

Es esmu kategoriski pret Tvnet kaut kādā veidā, es nezinu, kāpēc, man liekas, ka tas ir viss sabīdīts krievu pasākums. Sākās viss ar to, ka es redzēju, ka latviski viņi raksta kaut ko vienu par Ukrainu, bet krieviski... Man ar to pietika, man nevajag tādus, es neticu. Bet tā es sekoju.. LA.lv. Delfiem es arī sekoju, tad arī Draugi kaut ko pāršēro un var uzklīkškināt. (Arnīs, 29 gadi, Londona)

Mazāk ikdienišķa sociālā konteksta izpausme ir labdarības projekti, kurus pēdējos gados īpaši aktīvi ir sākuši īstenot Latvijas emigranti Lielbritānijā. Uz šādu praksi jau agrāk ir norādījusi Aija Lulle, pētot augsti kvalificētus un gados jaunus Latvijas emigrantus, kas dzīvo Londonā (King et al. 2014: 27–29). Taču filantropiskās iniciatīvas

ir pamanāmas arī citās sociāli demogrāfiskajās grupās, kas ļauj uz tām palūkoties kā uz jauno emigrantu kopienu raksturojošu sociālo faktu. Aptaujas dati liecina, ka Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu vidū labdarības idejas tik tiešām iemanto augstu atsaucību: 45,4% respondentu atzīst, ka pēdējos 12 mēnešos ir ziedojuši līdzekļus Latvijā vai mītnes zemē, lai atbalstītu organizāciju vai kādu noteiktu mērķi. Lai gan šie dati neļauj tiešā veidā spriest, cik liela respondentu daļa savus ziedojumus ir novirzījusi tieši Latvijai, aptauja parāda, ka visaktīvākie ziedotāji ir tie, kas jūtas cieši saistīti ar Latviju un piederīgi tās iedzīvotājiem. Turklāt ziedošanā vairāk ir tendēti iesaistīties emigranti, kas Lielbritānijā jau ir iesakņojušies un nodzīvojuši daudzus gadus.

Latvijas emigranti Lielbritānijā iesaistās gan noturīgos, gan vienreizējos labdarības projektos. Starp noturīgajiem projektiem var izcelt organizāciju «Giving for Latvia», kuru 2009. gadā nodibināja Latvijas jaunie profesionāļi, kas strādā Londonā. Organizācijas mērķis ir atbalstīt tos Latvijas bērnus un vecākus, kas cietuši no emocionālas un fiziskas vardarbības, kā arī tos, kas nonākuši grūtībās vecuma, invaliditātes un finanšu problēmu dēļ (Giving for Latvia [n.d.]). Šī organizācija līdzekļus galvenokārt piesaista, rīkojot labdarības balles un izsoles. Savukārt 2014. gadā Lielbritānijā tika izveidota «Palīdzības banka», kuras mērķis ir atbalstīt ne tikai Latvijā, bet arī Lielbritānijā grūtībās nonākušos Latvijas iedzīvotājus ar pārtiku, apģērbu, sadzīves priekšmetiem, mēbelēm, kā arī padomiem un konsultācijām dokumentu kārtošānā (sk. Palīdzības banka, www.draugiem.lv). Arī labdarības organizācijas *Ziedot.lv* pieredze liecina, ka Lielbritānijā dzīvojošie Latvijas iedzīvotāji aktīvi iesaistās ziedošanā, īpaši tas novērojams lielo labdarības projektu ietvaros («Eņģeļi pār Latviju», «Labdarības diena», «Skolas soma»). Tāpat ziedotāji no Lielbritānijas un Īrijas ir izrādījuši īpašu atsaucību, kad vākti ziedojumi t.s. Zolitūdes traģēdijā cietušajiem.¹⁸ Ārpus šīm koordinētajām iniciatīvām emigranti labprāt ziedo līdzekļus arī ar mērķi atbalstīt konkrētus Latvijā dzīvojošus cilvēkus vai konkrētas vietas. Piemēram, 2015. gadā «Bērzes strazdu» organizēto Jaņu svinību laikā Rokingemas pili tika vākti ziedojumi Marekam Odumiņam (Jaņu svinībās... 2015). Aizvien populārāka kļūst emigrantu līdzdalība labdarības akcijā *Shoebox*. Piemēram, Inta un Māra no Pīterboro jau vairākus gadus šīs akcijas ietvaros uz Ziemassvētkiem gatavo dāvanas mazturīgajām Ķekavas novada ģimenēm.

«Mēs taisām tos labdarības pasākumus, sūtām dāvanas korpju kastēs. Man ir kaste no Spānijas, ko pacelt nevar. Tā man vēl stāv mājās. Man ir septiņu bērnu ģimene – gads, četri, pieci, divpadsmit, piecpadsmit, septiņpadsmit. Aizved uz Latviju un pēc tam Ķekavas domē. [...] Tu skaties, ko tai gadu vecajai meitiņai varētu, ko zēnam divpadsmitgadīgajam tu varētu nopirkt. Ja tu nevari izdomāt, tad pērc konfektes. Konfektes vienlīga visi ēdis, un bērni priecāsies. Ja viņiem nav, tad, manuprāt, viņi priecāsies par jebko. Pagājušogad mums bija 70 ģimenes. Es darbā visiem piedāvāju. Aizpagājušogad bija ļoti liels atbalsts. (Māra, 60 gadi, Pīterboro)

Saskaņā ar aptaujas datiem gan latviešu, gan krievu tautības respondenti ir bijuši vienlīdz iesaistīti ziedošanā (attiecīgi 45,3% un 45,5%), kas parāda, ka attālinātā nacionālisma sociālajā kontekstā abu etnolingvistisko grupu motivācija visdrīzāk neatšķiras – palīdzēt Latvijas cilvēkiem. Respondenti, kas ir ziedojuši līdzekļus, uzrāda statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,001$) attiecībā pret attālinātā nacionālisma politisko kontekstu: *ziedotājus* raksturo augstāka līdzdalība Saeimas vēlēšanās un 18. novembra svinībās. Taču šādas atšķirības nav pamanāmas etnokulturālajā kontekstā. Līdz ar to var izteikt pieņēmumu, ka Lielbritānijā dzīvojošo Latvijas emigrantu attālinātā

¹⁸ Telefonintervija ar *Ziedot.lv* komunikācijas vadītāju Ilzi Ošāni, 23.07.2015.

nacionālisma sociālais konteksts ir ciešāk saistīts ar politisko, nevis etnokulturālo kontekstu.

Secinājumi

Sociālantropoloģe Pnina Verbnere (Werbner 2002: 12), pētot pakistāņus Ziemeļanglijā, ir piedāvājusi konceptuāli nošķirt diasporu kā *estētisku kopienu* no diasporas kā *morālas kopienas*. Estētiskā kopiena ir vērsta uz populārās kultūras produktiem un nostalgiskiem rituāliem un ceremonijām, kas saistīti ar izcelsmes zemi un kurus depolitizētā transnacionālā diaspora performatīvi iemieso, no tās dalībniekiem pieprasot tik vien kā iesaisti šo kultūras produktu patērēšanā un izbaudīšanā. Savukārt diaspora kā morāla kopiena akcentē līdzatbildību un politiskas attieksmes izrādīšanu pret izcelsmes valsti notiekošo. Šajā nodaļā arī faktiski ir mēģināts ieskicēt, kā Verbnere piedāvātie diasporu tipi ir attiecināmi uz Latvijas emigrantiem Lielbritānijā. Īpaša uzmanība ir pievērsta tam, kā veidojas emigrantu attālinātais nacionālisms etnokulturālajā, politiskajā un sociālajā kontekstā. Šos kontekstus ir svarīgi nošķirt, jo tie ietver dažādas un nereti savstarpēji izslēdzošas attālinātā nacionālisma prakses un diskursus.

Etnokulturālajā kontekstā latviešu emigranti no jauna atklāj un nostiprina saites ar latvisko kultūrtelpu, tās tradīcijām un kolektīvās pašizpratnes shēmām. Piederība latviskajai kultūrtelpai ļauj emigrantiem uzsvērt identitātes noteiktību un unikalitāti iepretim Lielbritānijas hibrīdajai kultūrtelpai. Līdzdalība latviskās kultūrtelpas praksēs (valodas mācīšana bērniem, tradīciju kopšana) lielākoties tiek uztverta kā papildus iespēja sevis izrādīšanai Lielbritānijas ikdienas dzīvē, bet ne kā morāls pienākums pret latviešu nāciju. Tādēļ etnokulturālajā kontekstā latviešu emigranti diasporu vispirms iztēlojas kā «estētisku kopienu», kuru vieno individuāla un idiosinkrētiska izvēle palikt latviskajā kultūrtelpā, vienlaikus saglabājot atvērtību transnacionālām attiecībām un ietekmēm. Iespējams, ka šādā veidā latviešu emigranti vēlas arī distancēties no Latvijā dominējošā etnokulturālā nacionālisma, kas, uzsverot kolektīvo pienākumu pret kultūru, individuālo rīcības spēju ieliek stingrākā normatīvajā ietvarā. Taču apziņa par piederību unikālai kultūrtelpai ir arī *simboliskais kapitāls*, kas latviešu emigrantiem palīdz pārvarēt ontoloģisko nedrošību, kura rodas, ilgāk dzīvojot un iesaņemoties multikulturālajā mītnes zemē. Krievvalodīgajiem emigrantiem piesaiste latviskajai kultūrtelpai ir krietni vājāka, lai gan arī viņu piederības sajūta Latvijai saglabājas pietiekami augsta; šāda simboliskā kapitāla neesamība un jau *dabiski* pastāvoša hibrīdā identitāte samazina krievvalodīgo asimilācijas barjeras Lielbritānijas sabiedrībā.

Attālinātā nacionālisma politiskais konteksts atsedz gruzdošu neuzticību Latvijas valdības darbam un kopējo emigrantu vilšanos Latvijas politiskajā elitē, kā arī politisko apātiju. Zināmā emigrantu grupā šī vilšanās ir tik dramatiska un noturīga, ka veicina pastāvīgu vēlmi pēc revolucionārām pārmaiņām Latvijas politiskajā kārtībā. Tomēr Lielbritānijā dzīvojošo emigrantu kritiskā attieksme pret valsti ir komplicēts fenomens, kas iespējo visnotaļ daudzveidīgas attālinātā nacionālisma politiskās izpausmes. To veido gan atšķirīgas sociālekonomiskās pieredzes, gan atšķirīgas izpratnes par piemērotāko politisko stratēģiju Latvijas problēmu risināšanai, gan atšķirīgas attiecības ar latvisko kultūrtelpu. Vienlaikus tieši politiskajā kontekstā Lielbritānijā dzīvojošajiem emigrantiem paveras jaunas iespējas ietekmēt Latvijas politisko realitāti, kā to ir parādījis gan

valodas referendums, gan ārpus valdošās koalīcijas esošo partiju regulārie panākumi Saeimas vēlēšanās.

Visbeidzot attālinātā nacionālisma sociālais konteksts veicina jaunu solidaritātes formu rašanos. Tās izpaužas gan filantropiskās iniciatīvās, gan līdzdalībā dažādās interešu grupās, gan regulārā interesē par Latvijā notiekošajiem procesiem. Tieši sociālais konteksts, kā arī daļēji politiskais konteksts ir visatvērtākie Latvijas krievvalodīgajiem emigrantiem, kas citādi ir nošķirti no latviešu emigrantu kopienas praksēm. Pēdējos gados – līdz ar dziļāku iesakņošanos – Lielbritānijā dzīvojošie emigranti sociālajā kontekstā ir atraduši jaunu motivāciju saglabāt un stiprināt saites ar izcelsmes valsti. Šī piederības un mijiedarbības forma emigrantu rīcībai neuzliek etnokulturālus vai politiskus rāmjus, bet tā rosina morālo atbildību pret Latvijas iedzīvotājiem.

Nobeigumā vēl pāris vārdu par Latvijas emigrantu transnacionālo identitāti. Piederība dažādām kultūrtelpām un politiskajām realitātēm Latvijas emigrantiem kļūst par neizbēgamību, ja viņi ir nolēmuši palikt Lielbritānijā uz ilgāku laiku un ja viņi mītnes zemē vēlas būt apmierināti ar dzīvi, sociālajām attiecībām un pašrealizāciju. Tā kā Lielbritānijā dzīvojošo jauno emigrantu kopiena vēl ir tapšanas stadijā, transnacionālā identitāte pagaidām nav uzskatāma par izplatītāko piederības formu. Tomēr šajā nodaļā ir minēti vairāki fakti, kas liecina par labu emigrantu atvērtībai transnacionālām attiecībām, nevis apzinātai pašizolācijai. Tādēļ nākotnē – nākamajos desmit gados – Latvijas emigrantu transnacionālā identitāte kļūs par daudz būtiskāku faktoru, kas pārdefinēs šajā nodaļā analizētos attālinātā nacionālisma kontekstus, radot jaunas prakses un piederības diskursus.

9. Latvijas emigrantu transnacionālo identitāšu izpausmes sociālo tīklu portālu lietojumā

Jānis Buholcs, Aivars Tabuns

Šajā nodaļā aplūkots, kāda ir sociālo tīklu portālu nozīme Latvijas diasporas pārstāvju identitāšu uzturēšanā un izpausmē. Sociālo tīklu portāli mūsdienās ir vieni no populārākajiem komunikācijas rīkiem, un tos plaši izmanto arī emigranti. Personalizētu savienojumu veidošanas un informācijas/sociālās mijiedarbības vajadzību apmierināšanas iespējas, no vienas puses, indivīdiem ļauj vieglāk piekļūt gan globāla, gan lokāla mēroga informācijai, bet, no otras puses, sociālajos medijos var attīstīt starppersonu saziņas tīklus. Šie indivīdu uzturētie tīkli sociālo mediju portālos ir maz pakļauti institucionalizētai pārvaldei un vadībai (ko tradicionālo mediju gadījumā ietver mediju regulācija un redakciju īstenotā vārtu sargāšanas funkcija) – tie parasti tiek veidoti un vadīti pašiniciatīvas un pašorganizācijas ceļā.

Tas palīdz arī transnacionālo¹ saišu uzturēšanā un nostiprināšanā starp dažādās valstīs dzīvojošajiem emigrantiem un viņu draugiem, paziņām un tuviniekiem. Savukārt plašās iespējas piekļūt informācijas avotiem un uzturēt daudzveidīgus sociālos savienojumus ietekmē arī emigrantu nacionālo identitāšu artikulēšanas, izpaušanas un transformēšanas procesus. Tas ļauj sagaidīt, ka sociālo tīklu portāli un citi personiskās saziņas mediji ir plaši iekļauti Latvijas diasporas saziņā, taču būtiskākais jautājums ir par funkcijām, kādas šie mediji pilda ārpus komunikācijas starp cilvēkiem, kas ir savstarpēji pazīstami.

Nodaļā skaidrots, kā tiešsaistes saziņas līdzekļu un it īpaši sociālās tīklošanās vietņu atvieglotā piekļuve ar Latviju saistītām ziņām, emigrantu tiešsaistes pulcēšanās un informācijas apmaiņas telpu darbība un iespējas atrast mītnes vietas tuvumā dzīvojošus latviešus, kā arī tiešsaistes vides nodrošinātā elastība dažādas intensitātes kontaktu veidošanā un uzturēšanā emigrantiem sniedz iespējas dažādos veidos izteikt un apliecināt savu latvisko identitāti, kā arī iekļaut latviskās piederības elementus savas pašreizējās mītnes zemes iedzīvotāja identitātē.

Tiešsaistes mediju nozīme transnacionālajā komunikācijā

Tiešsaistes saziņas līdzekļi tiek izmantoti, gan ievācot ziņas par emigrācijas iespējām vēl pirms aizbraukšanas, gan arī pēc ierašanās mītnes zemē, kur tie var sekmēt jaunu paziņas veidošanas, informācijas iegūvi par jaunajiem apstākļiem, kā arī kontaktu uzturēšanu ar draugiem, tuviniekiem un citiem indivīda sociālā tīkla² dalībniekiem. Kā raksta Mike Šroutena (*Mieke Schrooten*), tiešsaistes kopība (*togetherness*) ir nozīmīga daudzu migrantu dzīves sastāvdaļa, un tā ir savstarpēji saistīta ar viņu sociālo dzīvju bezaistes aspektiem (Schrooten 2012). Šāda imigrantu komunikācija ir transnacionālisma izpausme, un tā sasaucas arī ar Čārlza Tilli (*Charles Tilly*) norādi, ka

¹ Ar transnacionālismu šeit tiek saprasta tautiešu sociālā mijiedarbība, kas notiek pāri valstu robežām (Faist 2000).

² Sociālais tīkls ir sociālā struktūra, kurā ir savienoti indivīdi, visbiežāk tādi, starp kuriem ir pazišanās vai mijiedarbības attiecības. Sociālo tīklu portālu popularitātes pieauguma laikā publiskajā runā par sociālajiem tīkliem nereti tiek saukti paši šie portāli, kas nav korekti, jo sociālos tīklus veido un uztur indivīdi ar savām darbībām, turpretim šie portāli ir tikai infrastruktūra, kurā lietotāji šādus tīklus var veidot, paplašināt un uzturēt. Pētījuma respondentu atbildēs ar jēdzienu «sociālie tīkli» parasti ir domāti tieši sociālo tīklu portāli. Turpretim pārējā tekstā tiek konsekventi saglabāts nošķirums starp sociālo tīklu portāliem un sociālajiem tīkliem.

migrē nevis indivīdi, bet gan tikli (Tilly 1990). Ideja par migrāciju kā tiklotu parādību paredz, ka pirmajiem ieceļotājiem kādā valstī seko arī citi, kuri izmanto priekšgājēju izpētes un pieredzes laikā gūtās zināšanas, kuras tie saziņas ceļā ir izplatījuši tālāk pa saviem sociālajiem tīkliem. Tādējādi šādi migrācijas tīkli, kas var būt gan politiski, gan kultūras, gan ekonomiski, gan sociāli, veicina un uztur cilvēku kustību pāri robežām (Samers 2010: 97).

Mūsdienās, pārceļoties uz citu valsti, cilvēkiem ir palielinājušās iespējas ne tikai mēģināt nodrošināt, lai arī turpmāk paliktu sasniedzama vismaz daļa viņu līdzšinējā sociālā tīkla, – ar mediētas komunikācijas līdzekļiem ir iespējams efektīvi uzturēt iepriekš eksistējušos starppersonu savienojumus. Tas gan nenozīmē, ka šāda mediēta transnacionāla komunikācija maina bezsaistē iedibinātās varas attiecības starp cilvēkiem, uzsver Hitera Horsta (*Heather Horst*). Lai gan šāda mijiedarbība transnacionālā līmenī nenoliedzami var palīdzēt indivīdiem uzlabot savu dzīvi (nokārtot dokumentus aizbraukšanai, izveidot uzņēmumu), tā pārsvarā notiek indivīdu jau esošo sociālo tīklu jeb pazīšanos robežās, līdz ar to var saglabāties jau esošās attiecības starp cilvēkiem, to skaitā savstarpējās atkarības attiecības (Horst 2006). Tanī pašā laikā jāatzīmē, ka iespēja arī turpmāk uzturēt intensīvas attiecības ar aizbraucēja sociālā tīkla dalībniekiem, ar kuriem citos saziņas līdzekļos saziņa būtu mazāk intensīva un bagātīga, paplašina indivīda migrācijas izvēļu loku.

Emigrantu transnacionālās identitātes

Dodoties emigrācijā, daudzi aizbraucēji turpina uzturēt saiknes ar izcelsmes valsti un arī mītnes zemē veidot kontaktus ar tautiešiem un iesaistīties dažādās uz nacionālo piederību balstītās aktivitātēs. Pētot uz šādiem pamatiem veidotos sociālās mijiedarbības tīklus, ir iespējams izdarīt secinājumus par to, kā aizbraucēji saglabā, veido un pārveido savu nacionālo identitāti. Nacionālās identitātes veidošanas un uzturēšanas procesus būtiski ietekmē transnacionālais konteksts, kas indivīdam nereti prasa ne tikai saglabāt identificēšanos ar izcelsmes valsti, bet arī iekļauties mītnes zemes sabiedrībā, tai skaitā pieņemot vismaz daļu no tajā valdošajām normām.

Diasporas no citām sociālajām grupām atšķir viņu aktīvā savas etniskās identitātes apzināšanās un uzturēšana un piesaistes saglabāšana izcelsmes valstij. No tā izriet arī raksturojums, ka šie ļaudis sevi vienlaikus apzinās gan kā mītnes valsts iedzīvotājus, gan izcelsmes zemei piederīgus – kā norāda Andoni Alonso (*Andoni Alonso*) un Pedro Ojarsavals (*Pedro Oiarzabal*), tas var radīt lojalitātes dilemmas un sarežģījumus attiecībās ar mītnes valsti (Alonso, Oiarzabal 2010). Dženifera Brinkerhofs (*Jennifer Brinkerhoff*) saistībā ar šo parādību lieto «hibrīdo identitāšu» jēdzienu. Viņa gan uzskata, ka tieši digitālo diasporu pārstāvjiem pieejamās iespējas tiešsaistē elastīgāk paust un kombinēt savas identitātes un eksperimentēt ar identitātēm ir viens no aspektiem, kā var atvieglot viņu integrāciju mītnes valstī (Brinkerhoff 2010).

Iebraucēju identitātes nav fiksētas; tās regulāri tiek radītas un reproducētas, uzsver Brinkerhofs (Brinkerhoff 2009: 33). Pēc viņas domām, komunikācijas telpas, kurās radīt un uzturēt identitātes ap savu kultūras mantojumu, palīdz mazināt marginalizācijas sajūtu diasporā, stiprina savstarpēja atbalsta mehānismus. Savukārt šis atbalsts identitātes uzturēšanā un diasporas ikdienas dzīves situācijās diasporu pārstāvjiem palīdz savas identitātes uzskatu sistēmās iekļaut jaunas idejas, vērtības un pieredzes. Tas palielina rīcības elastīgumu identitāšu veidošanā un uzturēšanā un ļauj emigrantiem brīvāk eksperimentēt ar to, ko šādas jaunās vērtības un idejas nozīmē to

izcelsmes valsts pārstāvja un mītnes zemes iedzīvotāja identitātes kontekstā. Sevišķi liela nozīme tam ir gadījumos, kuros mītnes valsts vērtības ir krietni liberālākas nekā izcelsmes valstī vispārpieņemtās (Brinkerhoff 2010). Tādējādi diasporu tiešsaistes kopienas ir viens no mijiedarbības līmeņiem, kas imigrantiem ļauj vienlaikus gan uzturēt savas izcelsmes valsts identitātes, gan arī plašāk iepazīt mītnes valsts vērtības un tajā dominējošās idejas.

Sociālo tīklu portāli kā emigrantu saziņas platformas

Šajā nodaļā aplūkots personiskās saziņas mediju veids – sociālo tīklu portāli. Šāda izvēle ir balstīta uz diviem aspektiem. Pirmkārt, daļa no iepriekš veiktiem pētījumiem fokusējas uz abstrakta vispārēja «interneta» vai kibertelpas ietekmju un komunikācijas dinamikas aplūkošanu (Brinkerhoff 2009; Hiller, Franz 2004; Tsaliki 2003; Chan 2005) – pat ja pētījuma objekts nereti ir konkrēti komunikācijas kanāli – forumi, čata istabas, diasporas ziņu mediji –, tas neizslēdz, ka konceptuāla satvara līmenī šajos kanālos novērotais tiek skaidrots kā «interneta» pētniecība. Šādi pētāmais lauks tiek tverts pārāk plaši un nekonkrēti, tādējādi riskējot vienādot atsevišķos sociālos apstākļos izveidojušās un novērojamās prakses un izpausmes ar tiešsaistes komunikāciju kopumā. Lai izvairītos no grūti pamatojamiem apgalvojumiem par «interneta» ietekmi, nepieciešams konkrētāk definēt pētāmo mediētās sociālās mijiedarbības sfēru. Šajā gadījumā tā ir emigrantu sociālā mijiedarbība sociālo tīklu portālos. Otrkārt, tie ir populāri starppersonu saziņā un cieši integrēti mūsdienu indivīdu ikdienas dzīvē.

Draugiem.lv izmanto aptuveni 87% interneta lietotāju (katru dienu aptuveni 49%), bet *Facebook* – 77% (katru dienu 48%) (Aptauja.lv 2014). Latvijā ir aptuveni 1,99 miljoni iedzīvotāju (CSP 2014) un no viņiem internetu regulāri lieto 72% (CSP 2013), un tas nozīmē, ka *draugiem.lv* regulāri lieto aptuveni 702 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju, bet *Facebook* – 688 tūkstoši. Attiecībā uz *draugiem.lv* šie dati daudz neatšķiras no tiem, kurus, atbildot uz pētnieka lūgumu, sniedzis pats portāls. 2014. gada jūnijā vietnei pieslēdzās 715 tūkstoši dažādu lietotāju, no kuriem 85% ir no Latvijas, 6% no Lielbritānijas un pa vienam procentam no Īrijas, Vācijas, Zviedrijas, Norvēģijas un ASV (Buholcs 2014).

Sociālo tīklu portāli ir vietņu veids, kurā lietotāji veido savus profilus, kuros norāda informāciju par sevi, pievieno «draugus» jeb citus lietotājus, uz kā pamata pēcāk var ar tiem uzturēt kontaktu – sekot līdz publicētajiem ierakstiem un vizuālajiem materiāliem un uz tiem reaģēt (Boyd, Ellison 2007; Zhang, Leung 2014). Tādas vietnes kā *draugiem.lv*, *Facebook* un citas ir kļuvušas par nozīmīgām starppersonu saziņas platformām, tās var izmantot gan divpusējai saziņai ar draugiem, radniekiem un paziņām, gan arī grupu mijiedarbībā, sekojot līdz tematiskajām lapām vai reģistrējoties noteiktām tēmām veltītās domubiedru grupās.

Domubiedru grupas (*groups*) apvieno cilvēkus, kas interesējas par noteiktu jautājumu. Šīs kopējās tēmas var būt hobiji, dzīvesstili, intereses. Saziņa šinīs grupās parasti izpaužas tādējādi, ka dalībnieki publicē ierakstus vai jautājumus par sev interesējošu tēmu un citi uz tiem var atbildēt. Pētījuma kontekstā šīs kopējās tēmas parasti ir balstītas piederībā Latvijai un savas dzīves veidošanai jaunajā mītnes zemē, tāpēc Latvijas emigranti parasti pulcējas atbilstoši savai mītnes valstij vai apdzīvotajai vietai.

Līdzīgs princips ir arī tematiskajām lapām (*pages*) – arī tās tiek veltītas kādai tēmai, taču atšķirībā no grupām tās nevar būt slēgtas (t.i., to saturs ir pieejams visiem neatkarīgi no tā, vai administrators lietotāja dalību ir apstiprinājis), un tajās informāciju var publicēt tikai, ja tiek saņemtas speciālas administratora izsniegtas pilnvaras.

Domubiedru grupās un tematiskajās lapās notiekošā saziņa un informācijas izplatīšana īpaši nozīmīga ir emigrantu (trans)nacionālo identitāšu izpausmē un analizē – šajās sadaļās lietotāji var atrast citus savā mītnes zemē dzīvojošos tautiešus, kurus personiski nepazīst, un var vai nu izveidot personiskus kontaktus, vai arī apmainīties ar padomiem un cita veida informāciju. Turklāt šinīs sadaļās novērojams ir arī vieglāk pieejams pētniecībai.

Portālos *Facebook* un *draugiem.lv* darbojas daudz domubiedru grupu un tematisko lapu, kas veltītas kādā valstī vai reģionā dzīvojošajiem Latvijas emigrantiem un tiem, kas par šo valsti interesējas. To vietņu skaits, kurās reģistrējušies vai tām seko vismaz simts lietotāju, pārsniedz 430. Populārākajās grupās ir pulcējušies Lielbritānijā, Īrijā, Norvēģijā, Dānijā un Vācijā dzīvojošie emigranti – šīm valstīm veltītajās grupās ir vairāki tūkstoši vai pat desmiti tūkstoši dalībnieku.

Metode

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kāda ir sociālo tīklu portālu nozīme latviešu emigrantu nacionālās identitātes uzturēšanā un izpausmē. Izmantotie dati balstīti uz divdesmit daļēji strukturētām intervijām, kas ar emigrantiem no Latvijas veiktas 2014. gada vasarā. Vairums respondentu tika rekrutēti viņu tiešsaistes pulcēšanās vietās – portālu *draugiem.lv* un *Facebook* Latvijai veltītajās domubiedru grupās vai tematiskajās lapās. Respondentu atlasei izmantoti arī šo portālu un *Vkontakte* un *Odnoklassniki* meklētāji, lai atrastu ar Latviju, latviešiem vai «latvijiešiem» saistītas tiešsaistes grupas vai arī ārzemēs dzīvojušus cilvēkus no Latvijas, lai gan vairums piesaistīto respondentu ir latvieši, un tas ir uzskatāms par vienu no šī pētījuma ierobežojumiem.

Visi atlasītie respondenti ir sociālo tīklu portālu lietotāji, un daudzi no viņiem vai nu aktīvi iesaistās, vai arī regulāri seko līdzi tautiešu diskusijām Latvijai veltītajās domubiedru grupās un tematiskajās lapās. Šāda respondentu atlases pieeja, mērķtiecīgi atlasot aktīvos tiešsaistes saziņas mediju lietotājus, ļauj koncentrēties uz viņu komunikācijas praksēm līdzīgos mediju lietošanas apstākļos un līdzīgās saziņas vidēs. Interviju ilgums bija vairāk nekā viena stunda. Lielākā daļa no tām tika veiktas, izmantojot *Skype*. Izņēmums bija divas intervijas, kas, izmantojot respondentu viesošajos Latvijā, notika klātienē. Interviju atšifrējumi pēc tam tika tematiski kodēti ar mērķi identificēt teksta daļas, kurās ir līdzīgas tēmas vai vēstījumi, kas pēcāk ir interpretējamās atbilstoši literatūras pārskatā aplūkotojām idejām (Schmidt 2004).

Kā papildus avoti izmantoti dati no Latvijas emigrantu tiešsaistes aptaujas, kā arī novērojumi populārākajās Latvijas emigrantu domubiedru grupās un tematiskajās lapās portālos *draugiem.lv* un *Facebook* – to mērķis bija izziņāt šinīs sadaļās notiekošās saziņas tematiku un komunikācijas dinamiku, kas palīdzēja izdarīt secinājumus par to funkcionalitāti emigrantu un transnacionālajā komunikācijā.

Pētījuma rezultātos sociālo tīklu portāli skatīti kā daļa no emigrantu mediju patēriņa, pēc tam detalizēti pievērsties transnacionālo un hibrīdo identitāšu izpausmēm šajos portālos.

Emigrantu sociālo mediju lietojums

Lai gan pētījums koncentrējas tieši uz sociālo tīklu portālu lietojumu, jāņem vērā, ka eksistē arī citi informācijas kanāli, ko viņi izmanto, tādējādi ir nepieciešams pamatot, cik būtiski šie portāli ir emigrantu ikdienas komunikatīvajās aktivitātēs.

Aptaujas dati apstiprina, ka sociālo tīklu portāli nūdien ieņem nozīmīgu vietu emigrantu ikdienas komunikācijas praksēs. Lielākā daļa anketēto diasporas pārstāvju izmanto vismaz vienu sociālās tīklošanās portālu (9.1. tabula). Populārākā sociālās tīklošanās viete Latvijas emigrantu vidū ir *Facebook* (izmanto 82%, regulāri 68%), kam seko *draugiem.lv* (izmanto 60%, regulāri 37%). Ņemot vērā, ka *draugiem.lv* lielākoties ir tieši latviešu valodā runājošo izmantots medijs, taču emigranti pārstāv dažādas tautības, šāds rezultāts nav pārsteidzošs. Tomēr ir zīmīgi, ka arī ārzemēs dzīvojošo latviešu vidū *Facebook* ir populārāks nekā *draugiem.lv* (regulāri tos lieto attiecīgi 69% un 55% latviešu). Ārzemēs dzīvojošo Latvijas krievu vidū proporcionāli krietni vairāk nekā latviešu vidū ir iecienīts portāls *Vkontakte* (to regulāri izmanto 3% latviešu un 23% krievu), tomēr arī emigrējušie Latvijas krievi priekšroku dod uz globālo mērogu orientētajam *Facebook*, nevis lielākoties uz krievu valodas telpu vērstajam *Vkontakte*. Aptaujā netika mērīts cita populāra Krievijas portāla *Odnoklassniki* lietojums, taču augstais *Facebook* lietošanas līmenis krievu vidū ļauj minēt, ka arī šis portāls popularitātes ziņā tam nepietuvojas. Ja aplūko auditoriju pārklāšanos, starp *draugiem.lv* un *Facebook* lietojuma biežumu un starp *Vkontakte* un *Facebook* lietojuma biežumu vērojama būtiska pārklāšanās. 69% regulāro *draugiem.lv* lietotāju un 72% *Vkontakte* regulāro lietotāju regulāri izmanto arī *Facebook*, bet 38% regulāro *Facebook* lietotāju regulāri izmanto arī *draugiem.lv*. Tas liek domāt, ka gan latviešu, gan krievu vidū pastāv prakse darboties vairāk nekā tikai vienā portālā. Mazāk nekā puse (48%) ārpus Latvijas dzīvojošo ir tikai viena portāla – *draugiem.lv*, *Facebook*, *Vkontakte*, *latviesi.com* – regulārie lietotāji, 34% regulāri lieto vismaz divus no šiem portāliem, bet 18% regulāri nelieto nevienu no tiem.

9.1. tabula. Respondentu tiešsaistes saziņas līdzekļu lietojums (n = 6966)

Sociālās tīklošanās viete	Kopējais lietojums, %	Latvieši, %	Krievi, %	Citu tautību pārstāvji, %
Izmanto vispār				
<i>draugiem.lv</i>	60	80	28	47
<i>Facebook</i>	82	83	83	83
<i>Skype</i>	91	89	93	91
<i>Twitter</i>	23	26	19	20
<i>Vkontakte</i>	21	11	40	25
<i>Latviesi.com</i>	11	15	3	12
Tiešsaistes domubiedru grupas / vēstkopas / blogi	26	34	14	19
Izmanto regulāri				
<i>draugiem.lv</i>	37	55	6	19
<i>Facebook</i>	68	69	69	68
<i>Skype</i>	68	63	76	74
<i>Twitter</i>	8	10	5	4
<i>Vkontakte</i>	12	6	23	12
<i>latviesi.com</i>	1	2	0	2

Daudzi Latvijas diasporas pārstāvji ir iesaistījušies arī kādās domubiedru grupās, blogos vai vēstkopās (26%), taču šādas nodarbes ir populārākas latviešu (34%), nevis krievu (14%) vidū. Rezultāts mudina domāt, ka dalība sociālo tīklu portālu domubiedru grupās un tematiskajās lapās ir saistīta ar indivīda tautību, un apstiprina pētniecisko novērojumu laikā gūto atziņu, ka sociālo tīklu portālu domubiedru grupās, kas saistītas

ar Latviju, neatkarīgi no tā, vai runa ir par *draugiem.lv* vai *Facebook*, ir atrodamas vairāk latviešu nekā krievu.

Populārs pakalpojums ir arī *Skype*, kuru kopumā izmanto 91% aptaujāto, bet regulāri – 68%. Intervijās bieži vien kā populārs saziņas kanāls tiek minētas arī telefon-sarunas; tiek izmantoti citi saziņas veidi, ieskaitot mobilā telefona lietotnes (piemēram, *WhatsApp*), taču tas ir retāk.

«*Ja vajag mammai pajautāt recepti, tad es piezvanu, tad tas ir ātrāk. Ja es gribu vairāk paplāpāt ar draudzeni, kā iet un tamlīdzīgi, tad mēs skaidri sazināmies. Tas droši vien no situācijas vairāk atkarīgs. [...] Pēc sevis, es varu [sociālo tīklu portālā] sekot kaut kādiem cilvēkiem, ar kuriem tik bieži varbūt nesazvanies un nesaraksties. (Elīna, 28 gadi, Īrija; izceļojusi 2005. gadā)*

Kā tērzēšanas, interneta telefonijas un videozvanu veikšanas pakalpojums *Skype*, protams, būtiski atšķiras no sociālo tīklu portālu funkcionalitātes, it īpaši tajā aspektā, ka *Skype* vairumā gadījumu ir orientēts tikai uz jau esošo kontaktu uzturēšanu – un parasti ar cilvēkiem, kurus saista ciešas attiecības. Turpretim sociālo tīklu portālu lietojums ir daudzveidīgāks un ietver diskusijas domubiedru grupās, jaunu klātienēs un tiešsaistes paziņanos veidošanos, esošo kontaktu uzturēšanu gan ar draugiem un ģimenes locekļiem, gan ar paziņām.

Izmantoto mediju daudzveidību nosaka mediju multipleksitātes princips, kas paredz, ka indivīdi, kurus saista ciešas saites, ne tikai savā starpā kontaktējas intensīvāk, bet arī izmanto daudzveidīgus medijus (Haythornthwaite 2005). Saskaņā ar respondentu atbildēm to, kurš medijs konkrētajā lietojumā dominē, nosaka gan katra medija sniegtās iespējas un to lietošanas ērtums (piemēram, iespēja redzēt sarunu biedru), gan sarunas dalībnieku pieeja dažādiem medijiem un zināšanas par to lietošanu (piemēram, saziņā ar vecvecākiem nereti tiek izmantoti tradicionālāki saziņas veidi – telefonsarunas un pat pasta vēstules –, jo viņi bieži vien datorus neizmanto), kā arī izmaksas (piemēram, ja telefonsarunas ir dārgas, tiek izmantotas lētas vai bezmaksas alternatīvas).

Mediju saturs kā saikne ar Latviju

Interviju rezultāti rāda, ka sociālo tīklu portāli ir tikai daļa no daudzu emigrantu mediju patēriņa, tomēr interese par masu mediju sniegto informāciju intervēto respondentu vidū ir atšķirīga. Lai gan aptaujas dati rāda, ka 63% Latvijas diasporas pārstāvju regulāri seko notiekošajam mītnes valstī, interviju rezultāti liecina, ka masu mediju lietojums un interese par sociāli politiskajām norisēm mītnes zemē ir ierobežoti un vairāk saistīti ar nejausiem gadījumiem, kad šādai informācijai tiek piekļūts, vai arī intereses nav vispār.

«*(1) [Anglijas medijiem] tā īpaši nē [nesekoju], bet, kad pagadās, tad jā. [...] Pieņemsim, avīzēm, kas ir metro stacijās. Kas tiek dots dažreiz, tos paķeru. Tad vēl dažreiz sanāk paskatīties ziņas. Apmēram vienreiz nedēļā. Un Facebook daudz kas uzpeld. (Lote, 28 gadi, Lielbritānija; izceļojusi 2005. gadā)*
(2) Es lasu portālu angļiski par Nīderlandes ziņām, bet tur nekas interesants nav. Es dažkārt lasu kaut kādus bezmaksas laikrakstus, kad es saņemu. (Arta, 28 gadi, Nīderlande; izceļojusi 2007. gadā)
(3) Ne tā, ka es lasu speciāli kaut kādas ziņas vai tamlīdzīgi, bet es izmantoju Facebook lapu, kur ļoti daudz norvēģu draugi, un sekoju līdzī notikumiem Norvēģijā Facebook lapā, un līdz ar to sanāk, ka man visu laiku parādās jaunumi logā un vienmēr viņi tiek ičeķoti. (Andris, 35 gadi, Vācija; izceļojis 2011. gadā)

Citāda situācija ir saistībā ar sekošanu Latvijas medijiem. Aptaujas dati parāda tikai mazliet lielāku regulāro interesi par norisēm Latvijā (66%) nekā mītnes zemē, taču interviju rezultāti rāda, ka daudziem Latvijas ziņu portālu apmeklēšana un arī televīzijas

sižetu skatīšanās vai piekļuve Latvijas mediju saturam caur sociālo tīklu profiliem ir galvenais masu mediju patēriņa veids.

« (1) *Nū, rīts sākas ar... izlasīt Latvijas ziņās, kas notiek Ukrainā. Tas ir katru ritu. (Dagnis, 51 gads, Īrija; izceļojis 2005. gadā)*

(2) *Teiksim tā, kā saka, lapas, kas, kurās es nemitīgi, kā saka, apgrozos. Nū, tad jau es ap tām varētu minēt arī visus lielos [Latvijas] ziņu medijus. (Mārtiņš, 44 gadi, Norvēģija; izceļojis 2009. gadā)*

(3) *Es sekoju līdzī Facebook, tajos sociālajos tīklos latviešu, teiksim, padalos ar informāciju [...] tad bišķiņ pasekoju līdzī tam, kas parādās [...] bet teiksim, portālos, ja, vai medijos tā pārāk nesekoju līdzī, [bet] tagad tuvosies vēlēšanas, tad jāpaskatās. (Kristians, 34 gadi, Vācija; izceļojis 2008. gadā)*

Interese par aktualitātēm dažiem respondentiem ir ne tik daudz instrumentāla (ar mērķi iegūt sev būtisku un tālākizmantojamu informāciju), cik viens no veidiem, kā uzturēt emocionālu saikni ar Latviju. Respondentu atbildēs izskan apgalvojumi, ka viņiem ir vēlēšanās sekot līdzī, būt informētiem, zināt, kas notiek, – tas attiecas gan uz masu medijos ziņoto, gan citu tautiešu tālāk izplatīto informāciju. Tādā veidā viņi apliecina savu piederību Latvijai vai latviešu kopienai un apmierina savu interesi par to. Šajos gadījumos konkrētā ziņu informācija var būt pat sekundāra, un respondenti tās lasa ne tikai mediju vēstīto faktu, bet arī savu asociāciju dēļ, medijos meklējot sev aktuālo un savām preferencēm saistībā ar Latviju atbilstošo.

« *Es lasu, ja kaut kas labs ir noticis. Druscīņ es tā kā virsrakstiem sekoju līdzī. Es baigi politikā necenšos līst. Tā kā virsrakstiem sekoju līdzī vismaz. [...] Nekādas ziņas nē. Nepatīk. (Ieva, 27 gadi, Dānija; izceļojusi 2009. gadā)*

Interese par Latvijas vai mītnes zemes masu mediju saturu nav cieši saistīta ar indivīda integrācijas līmeni mītnes zemē un izveidotajiem attiecību tīkliem ar vietējiem iedzīvotājiem. Dažkārt nesekošana vai fragmentāra sekošana masu medijiem izriet no respondenta vispārēja intereses trūkuma par sociāli politiskiem jautājumiem, un tādā gadījumā mediju funkcijas informācijas apmaiņā aizstāj starppersonu komunikācija vai nu ar tuviniekiem un draugiem Latvijā un mītnes zemē, vai arī diskusijas sociālo tīklu portālu domubiedru grupās, kur notiekošo diskusiju tematika, domājams, atspoguļo pašu lietotāju aktuālās vajadzības un intereses.

Respondenti atzīmē, ka sociālo tīklu portāli ir vieni no tiem mediju veidiem, kas nodrošina garāmejošu, pienākumus neuzliekošu un daudz resursu neprasošu kontaktu uzturēšanu ar cilvēkiem, kuri ir pazīstami, bet ar kuriem nenotiek intensīva saziņa – piemēram, komentējot viņu publicētos ierakstus un atzīmējot ar «Patīk» (*like*), – un arī intensīvāku, bagātīgāku saziņu ar cilvēkiem, ar kuriem ir ciešākas saites.

« (1) *Nu, ir tā, kad es cenšos vismaz reizi, divas, trīs mēneši uzrakstīt: Čau, kā iet? Nu vismaz tā, lai nepazūd saikne, jo tie, kas ir palikuši Latvijā, tie ir man labi draugi. [...] Parasti [uzrakstu] Facebook vai Draugos vai arī, ja WhatsApps ir, tad WhatsApp. (Samanta, 22 gadi, Norvēģija; izceļojusi 2013. gadā)*

(2) *Ar tām paziņām es caur Facebook uzturu kontaktu. Ir divu veidu – vieni ir caur privātām vēstulēm, un otrie ir tie, kuriem es laikoju postus, kuriem es varu iekomentēt. (Lote, 28 gadi, Lielbritānija; izceļojusi 2005. gadā)*

Taču tieši mijiedarbības iespēja ar plašāku, personiski nepazīstamu publiku, kā tas notiek arī šajās domubiedru grupās, ir tas, kas sociālo tīklu portālus atšķir no citiem emigrantu bieži lietoto mediju veidiem. Šāds portālu lietojums ir nozīmīgs jaunu starppersonu saišu identificēšanā un aktivizēšanā un sociālo savienojumu veidošanās procesos uz kopējas nacionālās piederības pamata. Iespēja indivīdiem identificēt šādu

kopēju piederību un tās veicināta indivīdu motivācija šādas saites aktivizēt un uz pamata dalīties informatīvajā un cita veida atbalstā ir iemesli, kas ļauj sociālo tīklu portālus izcelt kā emigrantiem potenciāli nozīmīgu resursu avotus. Turpinājumā tiks aplūkots, kāda ir sociālo tīklu portālu loma emigrantiem svarīgās informācijas un citu resursu apmaiņā un kādi ir šādas komunikācijas rezultāti.

Transnacionālisms sociālo tīklu portālos

Sociālo tīklu portāli ir nozīmīgs saziņas kanāls gan starp vienā valstī dzīvojošajiem, gan arī starp cilvēkiem, kas atrodas dažādās valstīs. Atvieglojot informācijas plūsmu, tie līdz ar citiem medijiem ir arī vieni no starptautiskās informācijas apmaiņas elementiem – šāda saziņa ietekmē to, kādu informāciju par norisēm citās valstīs indivīdi gūst.

Sociālo tīklu portāli ir viens no avotiem, kur cilvēki meklē informāciju par mītnes zemi (Ros 2010; Horst 2006). Taču process notiek arī pretējā virzienā – dzīvojot jaunajā dzīvesvietā, indivīdi papildus sekošanai masu mediju informācijai izmanto savus tiešsaistes un bezsaistes sociālos tīklus, lai gūtu un nostiprinātu priekšstatu par norisēm Latvijā. Intervētajiem emigrantiem kopumā ir liela interese par norisēm Latvijā (kas ir cieši saistītas ar sekošanu līdz radnieku vai draugu aktualitātēm, tomēr nav viens un tas pats). Tas, kā šī informācijas apmaiņa notiek, ir nozīmīgi emocionālas saiknes saglabāšanā un var ietekmēt to, vai un kad viņi pieņem lēmumu atgriezties Latvijā.

- « (1) Nu man, man vajag to saikni, man vajag zināt, kas tur notiek, jo tur, tieši tā, tur mani vecāki, tur mani radnieki, man gribas zināt, kādā vidē viņi dzīvo, kādā vidē mani draugi dzīvo, man to gribas saprast. (Arturs, 31 gads, Norvēģija; izceļojis 2009. gadā)
- (2) Ar latviešiem Latvijā, kad es runāju, tad bieži vien ir tendence – es paprasu, kā iet un tā tālāk, un kā būtu, ja, teiksim, atgrieztos Latvijā, tad bieži vien tendence ir tāda, ka viņi saka: labāk paliec Vācijā, jo šeit tās perspektīvas nebūs tik lielas, ja, bezmaz vai tie, kas dzīvo Latvijā, viņiem šķiet, ka nu mums šeit ir labāk nekā viņiem. (Kristians, 34 gadi, Vācija; izceļojis 2008. gadā)

Ir grūti nošķirt, kāda ir sociālo tīklu portālu atsevišķā loma informācijas plūsmā, taču, tā kā šie portāli ir cieši integrēti vairuma respondentu ikdienas informatīvajās un komunikatīvajās praksēs, tie nenoliedzami ir vieni no informācijas mezglpunktiem, caur kuriem indivīdi piekļūst nepieciešamajai informācijai. Cita starpā šajos portālos lietotāji padod tālāk norādes uz citos medijos publicētajiem materiāliem un tādējādi vismaz daļēji ietekmē to, kāda informācija nonāks citu tautiešu redzeslokā. Viena no respondentēm portālu nozīmi informācijas atlasē un izplatīšanā raksturoja šādi:

- « Tie sociālie tīkli atlasa to, kas ir svarīgs, no tā, kas nav svarīgs. Viņi rāda to, kas vairākumam interesē, kas vairākumam būtu svarīgs un kas varētu būt svarīgs arī tiem, kas ir aizbraukuši. Tas aizbraukušajiem apstiprina vai noliedz kādu viedokli, kas viņiem ir izveidojies par to, kas notiek Latvijā. (Lita, 29 gadi, Austrālija; izceļojusi 2010. gadā)

Dominējošais respondentu viedoklis ir, ka tiešsaistē balstītie saziņas mediji ir ļoti svarīgi ne tikai kontaktu uzturēšanā ar tuviniekiem un draugiem, bet caur tiem arī ar izcelsmes valsti. Savstarpējā mijiedarbība, kurā liela nozīme ir arī saziņas mediju audiovizuālajiem elementiem (iespējai redzēt un dzirdēt citam citu, sekot līdz cilvēku un vietu vizuālajām pārmaiņām) un iespējai uzturēt regulāru, dažkārt pat pastāvīgu kontaktu, var darboties kā emocionālo saikņu pastiprinātājs, pirmsemigrācijas pieredžu atgādinātājs un subjektīvi uztvertā ģeogrāfiskā attāluma samazinātājs.

- « (1) *Tie, kas ir Latvijā, tie parāda visas tās lietas, kas notiek Latvijā; ka sociālā dzīve ir attīstījies – es skatos, ka ir visādas kafējnīcas, ir lietas, ko darīt, kas tad, kad mēs aizbraucām, vēl īsti nebija. Tas ir aizgājis, un reizēm es te sēžu mājās un man gribas atpakaļ; skatos, ka draugi ir bijuši tur un tur. (Lita, 29 gadi, Austrālija; izceļojusi 2010. gadā)*
- (2) *Bet, protams, ir forši, ka tu zini, kad Latvija ir tepat, sasniedzama. [Ar] Skype tu esi zvana attālumā, tikai lai sazinātos ar vecākiem vai ar draugiem, piemēram. (Roberta, 28 gadi, Norvēģija; izceļojusi 2014. gadā)*

Taču respondentu vidū nav plaši izplatīts uzskats, ka tieši šādu mediju pieejamība un līdz ar to iespēja caur tiem uzturēt kontaktus ar tuviniekiem būtu galvenais, kas ir ļāvis izšķirties par labu migrācijai. Citiem vārdiem, mazākumā bija tie respondenti, kuri pieļāva: ja nebūtu pieejami sociālo tīklu portāli, Skype vai citi starpperšoni saziņas mediji, viņi Latviju nebūtu atstājuši. Tas, protams, neizslēdz, ka izredzes attālināti saglabāt sociālos kontaktus ir viens no aspektiem, kas individuus iedrošina doties projām, ja citi apstākļi uz to mudina. Taču respondenti apzinās: šiem saziņas līdzekļiem eksistē alternatīvas, un līdz ar to viņi savu emigrāciju neskata kā atkarīgu no šai pētījumā apskatītajiem medijiem. Taču citāda mediju pieejamība varētu mainīt viņu informatīvās prakses.

- « (1) *[Ja nebūtu sociālo tīklu portālu], caur vēstulēm noteikti un arī biežāk brauktu mājās, un arī biežāk sarunātos pa telefonu, biežāk satiktos noteikti. Varbūt arī nē. Es nezinu īstenībā. Man liekas, ka retāk būtu tāda virspusēja saziņa, bet biežāk būtu tāda dziļāka komunikācija «aci pret aci» vai sarunāties pa telefonu vai Skype. (Lote, 28 gadi, Lielbritānija; izceļojusi 2005. gadā)*
- (2) *Vienkārši kā agrākos laikos liktu sludinājumus avīzēs. Agrāk visi pirka žurnālus, avīzes un lika sludinājumus avīzēs, tagad viss, ir internets, tagad ir Google. (Elīna, 28 gadi, Īrija; izceļojusi 2005. gadā)*

Kaut arī emigrantu rīcībā ir plašs saziņas līdzekļu un informācijas ieguves loks, informācijas avotu un mediju daudzveidība pati par sevi ne vienmēr kompensē iespaidus, ko par norisēm indivīdi gūst klātienē. Vairāki respondenti norādīja – neskatoties uz to, ka viņi seko līdzī Latvijas medijiem, detalizēti izprast politiskos un sociālos procesus Latvijā kopš aizbraukšanas ir kļuvis grūtāk un šāda tematika ir kļuvusi mazāk tuva un saprotama.

- « (1) *Tad, kad es tik tikko pārvācos uz Īriju dzīvot, tad biju ļoti motivēta zināt, kas notiek Latvijā un tā. Bet ir ļoti grūti interesēties par politiku vienā valstī, kad tu dzīvo pavisam citā valstī, un tad laika nav īsti daudz, un tad pamazām tā kā zūd interese. (Elīna, 28 gadi, Īrija; izceļojusi 2005. gadā)*
- (2) *Politikai vairs īsti es nesekoju līdz. Es vairs nevaru izsekot – nesaprotu, kas tur notiek (smejas). Mani vairāk interesē, ar ko nodarbojas cilvēki. Tāpēc man patīk, piemēram, Dienas Bizness – ka Latvijā kaut kas notiek, ka cilvēki veido biznesu, ka viņi dara kaut ko, ka viņi tiek atzīti starptautiski. (Lita, 29 gadi, Austrālija; izceļojusi 2010. gadā)*

Šis attālinātības efekts vēl nozīmīgāks ir situācijās, kurās respondenti norāda uz nesaprašanās ar cilvēkiem Latvijā un dažādiem, viņuprāt, aplamiem priekšstatiem par dzīvi emigrācijā.

- « (1) *Kad es arī aizbraucu uz Latviju, rāda uz mani ar pirkstiem, jo visi tikai lasījuši to, kādi mēs briesmīgi. [...] Bezmaž jājūtas vainīgi, ka es dzīvoju citā valstī. Un tad man jāstāsta par to, ka es jau nē, es jau nē, es jau tikai vīru [ārzemēs] satiku. (Leva, 27 gadi, Dānija; izceļojusi 2009. gadā)*
- (2) *Zini, reizēm šobrīd man liekas, ka varbūt mazliet, mazliet mazāk, bet vienu brīdi bija drausmīga šķelšanās tajā visā. Mēs vienā pusē, tie tur palicēji otrā pusē. Un tad tā komunikācija, man liekas arī... – teiksim, ir kaut kāds raksts saistībā ar kaut ko, un tu palasi, kas notiek ar komentāriem, cik ir drausmīgi negatīvi visa tā [...] pasniedz, no kuras puses gribi, nekad, nevienai pusei nebūs labi, mēs nemākam vairs komunicēt, tie, kas esam šeit, un tie, kas esam tur. [...] Ļoti daudzi tie, kas dzīvo Latvijā, kas nav šeit strādājuši, viņi spriež par lietām, ko viņi vispār nesaprot. (Liena, 44 gadi, Lielbritānija; izceļojusi 2011. gadā)*

Emigrantu ideoloģisko un morālo skatījumu sadursmju un atšķirīgo emigrācijas interpretāciju pieredze kontaktos ar cilvēkiem Latvijā atgādina, ka informācijas pieejamība un daudzveidība pati par sevi neved pie lielākas vienprātības. Lai arī daudzi respondenti norādīja uz tiešsaistē balstīto saziņas līdzekļu būtisko nozīmi gan kontaktos ar radiem, draugiem un citiem tautiešiem, gan arī informācijas ieguvē, individuālo sociālo tīklu skaidrošanā ir jāņem vērā homofilijas princips. Tas paredz, ka indivīdi saiknes veido, pamatojoties uz savstarpējām līdzībām. Līdz ar to indivīdu sociālie tīkli ir tendēti būt homogēniski pēc sociāli demogrāfiskām, uzvedības un citām pazīmēm (McPherson, Smith-Lovin, Cook 2001). Komunikācijas līdzekļu pieejamība un to nodrošinātā saziņas efektivitāte ir tikai viens no elementiem – un pat ne svarīgākais –, kas skaidro uzskatu atšķirību saglabāšanos un konfliktus starp indivīdiem. Intensīvāka saikne, kas var pretendēt arī uz labāku savstarpējo saprašanos, ir starp cilvēkiem, ko vieno ciešās saites, turpretim vājās saites, kas savieno pie atšķirīgām grupām piederīgos indivīdus un ir noderīgas informācijas aprītē starp šīm grupām, var indivīdus informēt par perspektīvām, kas atšķiras no viņējām, taču tas nenozīmē, ka notiks mērķtiecīgas un konstruktīvas diskusijas, kurās indivīdi savas esošās perspektīvas pārvērtēs un panāks savstarpēju saprašanos.

Emigrantu identitāšu izpaušana

Vairumam intervēto ir ciešs kontakts ar Latviju un tur dzīvojošajiem cilvēkiem, Latvija ir būtiska viņu identitātes sastāvdaļa, un arī viņu pašu interese citam par citu bieži vien noteic tieši kopēja nacionālā piederība. Ar nacionālās identitātes un piederības izpaušmi ir saistīta arī viena no sociālo tīklu portālu lietošanas motivācijām, kas izskanēja intervijās.

Nacionālās identitātes izpaušanas veidi un tās intensitāte respondentu vidū būtiski atšķiras. Daļa respondentu kā iemeslu, kāpēc sociālo tīklu portālos atrodamaī informācijai par latviešiem seko līdzī, min vienkārši vajadzību būt informētiem par norisēm, turpretim citi šīs savas aktivitātes apraksta kā nacionālās piederības apliecināšanu. Dažiem respondentiem svarīga ir tiešsaistes sekošana arī personiski nepazīstamu latviešu aktualitātēm, un tam ir nozīme pat gadījumos, ja viņi nav aktīvi klātienē kontaktos ar vietējiem latviešiem. Ir novērojama cieša interese par Latvijas politiku, ar Latviju saistīto kultūras dzīvi emigrācijā un sociālajiem pasākumiem, un sociālo tīklu portāli ir nozīmīgs informācijas avots par šīm tēmām.

Respondente Elīna (28 gadi, Īrija; izceļojusi 2005. gadā) skaidroja, ka reģistrējusies Īrijas latviešiem paredzētajā domubiedru grupā, jo «gribēju atzīmēt, ka esmu latvietē Īrijā, ka es esmu kaut kur», un nekādu konkrētas tematikas informāciju tur nemaz nemeklē. Kristians (34 gadi, Vācija; izceļojis 2008. gadā) sacīja, ka viņam ir būtiski zināt par latviešu kultūras pasākumiem, kas mītnes valstī tiek rīkoti, vai arī Latvijas oficiālo pārstāvju vizītēm – tanī pašā laikā viņš pats dzīvo pārāk tālu no pilsētām, kur šie pasākumi parasti notiek, un tos apmeklēt nevar, tāpēc viņš vienkārši «palasa, kas notiek un kas ir bijuši par [...] [Latvijas amatpersonu] apmeklējuma mērķiem, un kas tika diskutēts». Savukārt Liēna (44 gadi, Lielbritānija; izceļojusi 2011. gadā) skaidro, ka «es esmu gana tomēr izglītots cilvēks un man ir jāzina, kas notiek pasaulē, kas notiek gan Latvijā, gan [...] kas ir aktuāli tautiešiem šeit, kas ir mūsu ikdienas kaut kādas problēmas un likumdošanas» – «esmu droši vien, ka daļa no viņiem». Tādējādi saskaņā ar respondentu stāstīto interese par norisēm, kas saistītas ar Latviju un latviešiem, ir

nacionālās piederības izteikšanas veids. Šinīs grupās iegūtā informācija un saikne ir papildinājums tam, ko indivīdi gūst personiskajos kontaktos ar saviem draugiem un tuviniekiem Latvijā.

Citkārt runa ir par vispārēju cilvēcisku interesi saistībā ar citiem latviešiem – domubiedru grupu un/vai tematisko lapu diskusijas ir interesantas ar to, ka tajās mijiedarbojas citi cilvēki neatkarīgi no tā, cik tuvu pazīstami tie ir. Publicētā informācija ļauj ieskatīties viņu ikdienas dzīvē un aktualitātēs, kā arī nodrošina saviesīgu komunikāciju, kurai ir nozīmīgāka sociālās mijiedarbības, nevis informatīvā funkcija.

« (1) *Palasu vienkārši, kā citiem iet pasaulē. [...] Informāciju laikam, ko es no tā iegūstu. Informāciju un izklaidi. (Gunita, 57 gadi, Īrija; izceļojusi 2004. gadā)*

(2) *Draugos vai ne tā darbība jau ir tikai man divu veidu, kā saka, vai nu tiešā komunikācija vēstulēs, jeb, jeb arī, kā mēs smejamies, vēdera dzesēšana domubiedru grupās. [...] Nu, tas ir tā, ka, vai ne, kad parādās tēma, par ko izteikties, un tad, kā saka, no tāda sirds un dvēseles, kā saka, iekšā tēmā. Jeb citreiz arī pilnīgā beztēmā. [...] Kā saka, sviesta dzišana, vienvārdsakot. (Mārtiņš, 44 gadi, Norvēģija; izceļojis 2009. gadā)*

Nacionālās identitātes artikulācijas procesi vai dažādu attieksmju paušana un formulēšana, protams, nav tieši saistīta ar tiešsaistes komunikāciju, tomēr kā daļa no domubiedru grupu dalībnieku sociālās mijiedarbības tie izpaužas arī tur. Proti, daļai lietotāju motivācija aizstāvēt noteiktu pozīciju un etnisko/nacionālo paštēlu ir saistīta ar atbildības sajūtu par morāli nepieņemamu rīcību etniskajā grupā, kurai viņi paši jūtas piederīgi. Šādiem cilvēkiem ir svarīgi, kā latvieši tiek uztverti mītnes zemē, vai arī tas, lai latvieši dzīvotu atbilstoši mītnes zemes sabiedrībā sastopamajam ētikas līmenim.

« (1) *Nesen [domubiedru grupā] briesmīga vicošanās notika... ir tādi, kas uzskata, ka valsts sociālo sistēmu vajag slaukt, cik var. Un ir tādi, kas uzskata, piemēram, es uzskatu, ka tas latviešiem kaunu dara. Ka cilvēki nemeklē darbu pa pieci gadi, desmit gadi, sēž uz bezdarbnieku pabalstiem un neko nedara lietas labā. (Gunita, 57 gadi, Īrija; izceļojusi 2004. gadā)*

(2) *Reizēm aiziet kašķis par to, maksāt nodokļus vai nemaksāt. Dzīvot pa melno vai nē. Var redzēt, kurš ir tikko pārvācies un kuram vēl nav tā dāņu mentalitāte un kurš pa mierīgo var dzīvot bez pieraksta un nemaksāt nodokļus. Un ir tādi, kas ir dzīvojuši gadiem un saka – ilgi šitā neies. (Leva, 27 gadi, Dānija; izceļojusi 2009. gadā)*

Šāda pozīcija sasauca ar dažu respondentu teikto, ka viņi publiskās vietās dažkārt vairās izrādīt, ka ir no Latvijas, lai novērstu to, ka viņiem uzmanību pievērš deklasēti latviešu izcelsmes elementi, vai arī izjūt kaunu, ja uz ielas satiek šādus cilvēkus. Tieši savu nacionālo jūtu dēļ šādi emigranti nevēlas tikt asociēti ar tādiem latviešiem, kuri ar savu dzīvesstilu vai izturēšanos var radīt nevēlamu priekšstatu par šo nacionālo/etnisko grupu. Tanī pašā laikā viņi sociālo tīklu portālos ar to identificējas un vismaz tiešsaistes apstākļos izrāda zināmu interesi par kontaktiem ar tautiešiem un informāciju, kas saistīta ar Latviju.

Nacionālā piederība kā sociālās mijiedarbības pamats

Apvienošanās sociālo tīklu portālu domubiedru grupās un informācijas apmaiņa tajās notiek uz kopējas nacionālās vai etniskās piederības pamata. Kopēja izcelsmes valsts veicina emigrantu interesi citam par citu; vēloties uzturēt savas nacionālās saites, viņi ne tikai kontaktējas ar cilvēkiem Latvijā, bet arī mītnes zemē, un sociālo tīklu portāli būtiski atvieglo tuvumā dzīvojošu tautiešu atrašanu. Tas ietver arī uz nacionālām saitēm balstītas solidaritātes un lielākas pretimnākšanas un uzticēšanās izpausmes.

Uz nacionālajām saitēm balstītā sociālā mijiedarbība domubiedru grupās palīdz indivīdiem risināt dažādus praktiskus jautājumus: meklēt darbavietu un mitekli, pirt

un pārdot kādas lietas, piedāvāt vai atrast pakalpojumu sniedzējus, kārtot dokumentus un risināt citus birokrātiskos aspektus u.c. Savukārt politiska organizēšanās domubiedru grupās nav plaši sastopama. Visvairāk šis novērojums attiecas uz *draugiem.lv*, taču zināmā mērā arī uz *Facebook*. Jāpiebilst gan, ka šis vietnes plašais lietojums dažādu transnacionālu un starptautisku organizāciju (latviešu biedrību, koru, pasākumu rīkotāju) vidū ir nodrošinājis arī to, ka tur ir atrodams vairāk grupu vai tematisko lapu, kas vērstas uz sabiedriskās kopības, kultūras vai pat politisko vērtību uzturēšanu vai apliecināšanu. Turklāt šinī vietnē darbojas arī senākos emigrācijas viļņos izceļojušie latvieši un viņu pēcteči, un viņu interese par biedrošanos ar citiem latviešiem reti kad ir saistīta ar praktisku problēmu risināšanu. Taču, tā kā pētījuma fokuss ir uz emigrantiem, kas Latviju atstājuši pēc 1991. gada, te šīm ar Latviju saistīto cilvēku aktivitātēm apzināti ir pievērsta mazāka uzmanība.

Ikdienišķo, praktisko tēmu dominēšana ir skaidrojama ar to, ka runa ir par pamata vajadzībām, kuras cilvēkiem emigrācijā ir nepieciešams apmierināt vispirms, – bet šī mērķa sasniegšana vēl nenozīmē virzību uz abstraktāku, politiskāku mērķu formulēšanu un realizēšanu. Viens no interviju dalībniekiem domubiedru grupu dalībnieku intereses skaidroja šādi:

« Nu, ir cilvēki, kuriem ir tā izaugsme, bet ir cilvēki, kuriem tie jautājumi tie paši arī paliek iepriekšējā līmenī, visu laiku vienkārši. Nu, respektīvi, celtniekiem vienmēr interesēs, kā apčakarēt televīzijas nodokli un kur dabūt cigaretes un tamlīdzīgi. (Arturs, 31 gads, Norvēģija; izceļojis 2009. gadā)

Kad grupu dalībnieku pamata vajadzības ir apmierinātas, viņi vai nu palīdz šīs vajadzības apmierināt citiem, vai arī zaudē interesi par šādu saziņas formu vispār. Tani pašā laikā tiešsaistes platformas tiek izmantotas komunikācijai starp cilvēkiem, kuriem jau ir izveidoti klātienē balstīti kontakti. Tādi ir, piemēram, tā dēvēto *Latviešu ballīšu Oslo* (regulāri sociāli pasākumi, kas tiek organizēti, izmantojot sociālo tīklu portālus) apmeklētājiem, kori dziedātājiem un grāmatu klubu apmeklētājiem. Taču jāņem vērā, ka domubiedru grupās pulcējas uzskatu, kultūras, izglītības un citu raksturojumu ziņā ļoti atšķirīgi cilvēki, līdz ar to, lai gan nacionālās saites ir viens no pamata elementiem, kas nodrošina tiešsaistes kontaktu veidošanos, dalībnieku izpratne par to, ko latviskā identitāte ietver, visticamāk, ir radikāli atšķirīga.

Var teikt, ka nacionālā identitāte vai piederība, pat ja pašos pamatos ir politiska, dominējošajās mijiedarbības formās izpaužas kā emigrantu praktiskās sadarbības veicinātāja. Domubiedru grupas nav veidojušās kā politisku diskusiju telpas, un vairums dalībnieku tās kā tādas arī neuztver. Daži respondenti gan norādīja uz dažām politiskām tēmām, ko šinīs grupās ir manījuši, – visbiežāk tika minētas Saeimas vēlēšanas, referendums par valodu un konfliktus Ukrainā, tomēr krietni biežāk dalībniekiem dziļas intereses un vēlēšanās izteikties par šīm tēmām nav. Jautājumam ir jābūt ar ļoti lielu sociālpolitisku nozīmi, lai grupu dalībnieki tam pievērstos.

« (1) Nu es nezīnu, cik daudziem interesē tās vēlēšanas, ja tu nedzīvo Latvijā. Labi, tā krievu valoda, tas visiem interesēja, jo neviens negribēja krievu valodu kā Latvijas pirmo valodu. Bet citām vēlēšanām, es nezīnu, cik daudz pievērs uzmanību. (Roberta, 28 gadi, Norvēģija; izceļojusi 2014. gadā)

(2) Man liekas vairāk tā kā pasīvi vērotāji, bet nu tur ļoti minimāli tās arī tā šķiet, teiksim, pēdējās aktivitātes, kas attiecas uz Krieviju, tur parādās, arī ja kaut kādi raksti ir tajos ziņu portālos, kur teiksim *Delfi.lv*, varbūt kāds ir atradis kādu rakstu, tad tiek padalīts. Un tad varbūtās kāda asāka diskusija varbūtās parādās, bet tā principā, man liekas, tādas lietas bišķi tur tādi pasīvi vērotāji. (Kristians, 34 gadi, Vācija; izceļojis 2008. gadā)

(3) Tīri man tās politiskās lietas visas [neinteresē], es labāk kaut ko lietderīgāku padaru tajā laikā. (Inga, 30 gadi, Norvēģija; izceļojusi 2012. gadā)

Ir tikai daži respondenti, kuri apgalvoja, ka labprāt izsaka savu viedokli par dažādiem, tai skaitā politiskiem, jautājumiem, un maz ir tādu, kas varēja nosaukt gadījumus, kad bijušas diskusijas par kādu mītnes zemes iekšpolitisku jautājumu, kas kaut kādā mērā varētu būt saistīts arī ar emigrantiem.

Vienaldzība par politiku daļēji ir saistīta ar intereses trūkumu par masu mediju vēstīto. Lai arī daudzi respondenti, kā jau iepriekš norādīts, seko līdzī Latvijas medijiem, tomēr vismaz intervējamo vidū izplatīta ir arī pasīva, garāmejoša interese par masu mediju saturu. Sastopami arī gadījumi, ka interese par politiskiem procesiem ir, bet vēlmes par to diskutēt nav. Līdz ar to, ja šie cilvēki savas politiskās intereses apmierina, sekojot līdzī masu medijiem, viņiem šīs tēmas nav aktuālas domubiedru grupās. Taču citkārt domubiedru grupas vienkārši tiek uzskatītas par nepiemērotām šādām diskusijām, jo tās ir neiederīgas – izraisīs domstarpības un šķēls grupu.

☞ (1) *Es domāju, ka tas ir tamdēļ, ka tā vispār ir tā tēma, ko nevarēj apcīlāt un diskutēt, tas ir diezgan tāds tabu, reliģija vai politika, tas ir katram savs viedoklis, tas ir katram savs, un es nedomāju, vai tas vispār ir tā kā nu sevišķi jāposto, tā ir savā veidā tēmas uzspiešana, bet nu jā. (Andris, 35 gadi, Vācija; izceļojis 2011. gadā)*

(2) *Tādus lielos milzīgos [jautājumus neapsprīdīšu]. Ukrainu un Krieviju arī nē, pārāk daudz krievu Facebook, pārāk riskanti. [...] Man šķiet, ka labāk ir nē, es ar krieviem šo tēmu principā neapsprīžu, jo man tomēr gribas ar viņiem par draugiem palikt. Es zinu, ka viņu viedokli mainīt nebūs iespējams. (Arta, 28 gadi, Nīderlande; izceļojusi 2007. gadā)*

Neliela daļa intervējamo pieminēja politiskas tēmas, kuras uzskatāmas par emigrantiem svarīgām un kuru apspriešana vai pat ietekmēšana varētu būt nozīmīga Latvijas emigrantiem kopumā. Šāda tēma ir Latvijas valdības apstiprinātais Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns, un divām intervējamajām par to bija viedoklis – kritisks. Taču jāuzsver, ka konkrētās respondentes pašas ir sabiedriski aktīvas citās jomās – viena vada palīdzības un labdarības organizāciju Lielbritānijas latviešiem, bet otra veido blogu, kurā angļu valodā apraksta latviešu virtuvi. Viņas mērķis ir saglabāt un padarīt pieejamas šīs tradīcijas tiem cilvēkiem, kuriem tas interesē, it īpaši latviešu pēctečiem, kuri latviešu valodā nerunā un līdz ar to viņu iespējas uzzināt par savu senču kultūru ir ierobežotas.

Hibrīdās identitātes

Daudzi emigranti ikdienā uzturas vai nu starptautiskā, vai mītnes zemes iedzīmoto sabiedrībā, bet sociālo tīklu portālā turpina uzturēt saikni ar latviešiem. Tāpat emigrants var būt mērķtiecīgi integrējies mītnes zemes sabiedrībā un pat primāri identificējies sevi ar šīs zemes pilsoņiem, tomēr dažus no mītnes zemes sabiedrībā vispārpieņemtajiem aspektiem līdz galam nepieņem un to vietā turpina kultivēt tos, kuri biežāk atrodami tieši latviešu publikā. Šīs ir dažas no situācijām, kurās emigrantiem nepieciešams balansēt starp dažādām identitātēm, atjaunināt, piemērot un kombinēt tās. Minētās parādības skaidrošanā noder hibrīdo identitāšu jēdziens, kas ietver savas izcelsmes un mītnes zemes valsts identitāšu apzināšanos (Brinkerhoff 2010).

Starp intervētajiem bija respondenti, kas ir ierobežojusi savus klātienē kontaktus ar vietējo latviešu kopienu, – tas neizslēdz, ka viņiem ir arī latviešu draugi, tomēr intereses par vietējās latviešu kopienas aktivitātēm viņiem nav. Tas ir gan uztverto daudziem latviešiem piemērošo slikto īpašību dēļ, gan tādēļ, ka viņi uzskata – ciešāki kontakti ar vietējiem iedzīvotājiem uzlabo viņu pašu izaugsmes iespējas mītnes zemē, un līdz ar to vēlas vairāk laika pavadīt šādā sabiedrībā.

« Nu, mēs esam tādi diezgan, diezgan lieli īpatņi, kas cenšas, kā saka, ar saviem tā pārāk nečupoties. [...] Ar visām [latviešu] skaudībām, nenovīdībām un tā tālāk, kā saka, un, un te ir visas intrigas un aprunāšana, kā saka, zeļ, ak tu mūžs, ak tu mūžs. [...] Viņi jau pamatā šumējas tai savā mikrovidē, kā saka, tas jau bremzē izaugsmi. Jo tu, teiksim, vairāk, kā saka, komunicē ar vietējiem, tas atkal tevī kaut kādas jaunas iespējas, jaunas pazīšanās. (Mārtiņš, 44 gadi, Norvēģija; izceļojis 2009. gadā)

Tanī pašā laikā šādi cilvēki, neskatoties uz savu kritiskumu pret tautiešiem, mēdz darboties latviešu emigrantiem veltītajās domubiedru grupās un pat ir aktīvi padomu un cita veida informatīvā atbalsta sniedzēji citiem, kā arī intensīvi seko līdzī norisēm Latvijā.

Šajā ziņā spilgts piemērs ir kāda latviešu emigrante Dānijā, kura intervijas laikā apgalvoja, ka «es jūtos vairāk dāniete nekā latviete šobrīd» un ir pieņēmusi «dāņu mentalitāti». Tanī pašā laikā, gaidot bērnu, viņa apmeklēja latviešu māšu diskusiju vietnes – *Cālis.lv* un *Māmiņu klubu*. Neskatoties uz savu iekļaušanos Dānijas sabiedrībā, respondente uzsver:

« Es tā kā tajā bērnu audzināšanas ziņā, es tomēr baigi tā kā latviete. Dānijā tas ir tāds dikti feminists. Mums nesakrīt uzskati. (Ieva, 27 gadi, Dānija; izceļojusi 2009. gadā)

Mūsdienās indivīdiem ir lielas iespējas atrast sev pieņemamus informācijas avotus un atbilstoši pieņemtajām dažādām sociālajām lomām pārslēgties starp dažādajiem attiecību tīkliem (Wellman 2002). Tas ļauj indivīdam – tai skaitā emigrantam – veidot un uzturēt daudzšķautņaināku identitāti, kas ļauj līdzās pastāvēt dažādiem, šķietami konfliktējošiem identitātes marķieriem («latviete», «dāniete»).

Lai gan šos procesus nedeterminē tiešsaistes mediju klātesamība, tomēr novērojumi domubiedru grupās un interviju rezultāti parāda, ka sociālo tīklu portāli un citas informācijas gūšanas un sociālās mijiedarbības platformas palielina emigrantam pieejamo identifikācijas iespēju elastību un eksperimentēšanas iespējas.

Secinājumi

Sociālo tīklu portāli ir cieši integrēti emigrantu ikdienas dzīves komunikācijas praksēs, un vairums kopš Latvijas neatkarības aizbraukušo emigrantu izmanto vismaz vienu šāda veida tīklošanās vietni.

Šiem portāliem ir divējādi lietojumi. Pirmkārt, tie līdz ar telefonsakariem, *Skype*, e-pastu un citiem saziņas veidiem tiek lietoti kontaktos ar radiem, draugiem un paziņām – gan Latvijā, gan citās valstīs. Iespēja tiešsaistē ar daudz pūļu neprasošām darbībām (citu lietotāju ierakstu komentēšanu un ievietoto fotogaleriju aplūkošanu, apjautāšanos «kā iet?») uzturēt saites palīdz kompensēt fiziskā attāluma radīto negatīvo ietekmi uz starppersonu attiecībām, jo emigrācijas laikā sociālie tīkli nenoliedzami mainās, daļa kontaktu zūd un ciešu attiecību uzturēšanai nākas ieguldīt daudz laika, kura ne vienmēr pietiek. Otrkārt, domubiedru grupas, tematiskās lapas un citas starppersonu saziņas formas atvieglo mijiedarbību arī starp Latvijas emigrantiem, kas iepriekš nav bijuši personiski pazīstami, bet kurus vieno kopēja nacionālā vai etniskā piederība. Šādā veidā indivīdiem ir atvieglojuma iespēja piekļūt informācijai, atrast tuvumā dzīvojošus latviešus, paplašināt sociālos kontaktus. Tādējādi vismaz daļai dalībnieku šīs domubiedru grupas darbojas kā atbalsta un pašpalīdzības telpas, taču vienlaikus tās ir nozīmīgas arī nacionālās piederības artikulēšanā un realizēšanā gan kontaktos ar mītnes zemes latviešiem, gan ar Latvijā dzīvojošajiem.

Būtisks transnacionālās komunikācijas elements ir informācija, ko Latvijas emigranti saņem par Latviju. Daudziem respondentiem viena no motivācijām sekot līdzī

norisēm Latvijā ir arī vēlme uzturēt un apliecināt šādu saikni ne vien starppersonu attiecību, bet arī nacionālu saišu līmenī. Citiem vārdiem, šāds kontakts viņiem ir svarīgs ne tikai tāpēc, ka Latvijā dzīvo viņu radnieki un draugi vai ka daļa no viņiem pieļauj iespēju kaut kad atgriezties Latvijā. (Jāņem gan vērā, ka konkrētu plānu par atgriešanos intervētajiem lielākoties nav – liela daļa emigrācijā ir iekārtojušies, daži arī apprecējušies ar vietējiem iedzīvotājiem, un viņiem pietiek ar to, ka ir iespējas regulāri apmeklēt Latviju.) Daudzos gadījumos starppersonu saišu uzturēšana un sekošana līdzīti notikumiem Latvijā ir mehānisms, caur kuru indivīds izpauž arī savu piederību Latvijai.

Transnacionālās informācijas plūsmas ir kompleksas, un emigrantu priekšstatu par norisēm Latvijā veido gan sociālo tīklu portālos pamanītā un tālāknodotā informācija, gan lasītais ziņu medijos un to komentāru sadaļās, gan arī tiešā saziņa ar radiem un draugiem Latvijā – to neietekmē kāds konkrēts medijs vai komunikācijas platforma. Tanī pašā laikā šo portālu plašais lietojums emigrantu saziņā apliecina, ka tajos veidotie un uzturētie starppersonu attiecību tīkli un tautiešu kopienas ir nozīmīgas Latvijas emigrantu pulcēšanās procesos, un viņi tur iegūst gan praktisku palīdzību, gan uzturas latviešu vidū, tādējādi arī uzturot un apliecinot savas nacionālās identitātes šķautnes.

Tiešsaistē novērojamā domubiedru grupu dalībnieku sociālajā mijiedarbībā tiek izpausta emigrantu nacionālā identitāte vai ar to saistītās ētiskās vai politiskās pozīcijas. Tā kā domubiedru grupu pamatā ir kopēja izcelsmes valsts un mītnes zeme (vai reģions, pilsēta), tiešsaistes diskusijās un veiktajās intervijās parādās arī dalībnieku uzskati par to, ko nozīmē būt latvietim vai vietējās latviešu kopienas dalībniekam. Apliecinot piederību pie uztvertās, iedomātās nacionālās kopienas (Anderson 1991), daži dalībnieki vērsās pret citu indivīdu darbībām, kuras uzskata par tādām, kas nav savienojamas ar latviešu pozitīvu tēlu ārvalstīs un šai savai grupai pašu piedēvētajām morālajām īpašībām, bet, ja tas nav iespējams, tad cenšas nesaistīties ar saviem uzvedības un ētikas priekšstatiem neatbilstošajiem tautiešiem, tādējādi izvairoties no asociācijām, kas citai, vietējai, publikai varētu rasties arī par konkrēto emigrantu. Šādi izpaužas tas, ka diasporas pārstāvji, tiešsaistē un arī bezsaistē apmainoties ar informāciju un citos veidos savstarpēji mijiedarbojoties, artikulē savu izpratni par latviskumu un nacionālo piederību paši pēc saviem ieskatiem, pašiem definējot un pārskatot ar šiem procesiem saistītos komunikatīvos «noteikumus».

Sociālās tīklošanās vietnes pašas par sevi neveicina Latvijas diasporas identitāšu saturs vai izpratņu attīstību noteiktā virzienā vai homogenizēšanos. Tiešsaistes vietnes gan atvieglo informācijas apmaiņu un kontaktu uzturēšanu, tomēr no tā vien nevar sagaidīt, ka abstraktā latviešu identitāte, kas vieno ļoti dažādus ar Latviju saistītus cilvēkus, no mijiedarbības sociālo tīklu portālos vai citās tiešsaistes telpās iegūs kādus viendabīgākus apveidus. Tā vietā sociālie loki, kuros emigranti atkarībā no savas integrācijas pakāpes var būt iesaistīti gan tiešsaistes, gan klātienē attiecībās (starptautiski darba kolektīvi, mītnes zemes sabiedrība, kontakti ar vietējiem latviešiem un pazīstamajiem cilvēkiem Latvijā), drīzāk palielina pieejamo identitātes elementu ietekmju un izvēļu skaitu.

Dažādo emigrantu klātienē un tiešsaistes kontaktu radītā iespēja kombinēt dažādus sociālos kontaktus, kurus indivīds regulāri var izmantot, veicina hibrīdo identitāšu veidošanos. Daļa respondentu apzināti vēlas iekļauties mītnes zemes sabiedrībā, un daļa uzskata, ka šis mērķis jau ir sasniegts, tomēr arī tādā gadījumā viņi savās identitātēs selektīvi var iekļaut dažādas sev svarīgas no Latvijas sabiedrības vai kultūras pārņemtas normas un priekšstatus. Tādējādi daudzveidīgās sociālās telpas, kas tiek uzturētas ar

medijiem vai klātienē, pieļauj arī dažādu paralēlu identitātes elementu saglabāšanu un izpaušanu atbilstoši situācijai, turklāt tiešsaistes vide ir īpaši ērta ar identitātēm un lomām saistītu eksperimentu veikšanai. Arī tie emigranti, kuri aktīvi neinteresējas par vietējās latviešu kopienas darbību un cieši nekontaktējas ar tautiešiem, tiešsaistē var turpināt uzturēties latviešu veidotā vidē, uzturot sev svarīgus nacionālās piederības elementus.

IV. Vienojošais un atšķirīgais: Latvijas emigrantu kopienas dažādās valstīs

10. Latviešu diasporas Vācijā mediju un kultūras identitātes

Laura Sūna

Nodaļas mērķis ir sniegt latviešu diasporas Vācijā kultūras un mediju identitātes analīzi, kā arī vispārēju diasporas kopienas raksturojumu un salīdzinājumu ar citām migrantu kopienām Vācijā. Cik lielā mērā latviešu diaspora atšķiras no citām migrantu grupām, cik lielā mērā latviešu migrantiem raksturīgi nacionālās, transnacionālās un lokālās identitātes aspekti? Vai no Latvijas izceļojušie joprojām jūtas piederīgi Latvijas valstij, teritorijai un kultūrai, kādas sociālās un komunikatīvās prakses to veicina vai kavē? Vienlaikus šajā nodaļā skaidrots, cik spēcīgi latvieši ir iesakņojušies mītnes zemē, kādi kultūras lauki šiem cilvēkiem ir nozīmīgi un kādi mediji veicina dažādo identitātes šķautņu attīstību.

Vispirms tiks ieskicēta pētījuma teorētiskā ievirze, pēc tam sniegts īss migrācijas procesu Vācijā apraksts un latviešu diasporas Vācijā statistiskie rādītāji. Tālāk dots latviešu diasporas padziļināts apraksts, iezīmējot identitātes un mediju lietošanas aspektus. Nobeigumā tiks sniegts dažādo diasporas kopienu Vācijā identitātes aspektu salīdzinājums ar latviešu diasporas identitātem un diskutētas tipoloģizēšanas iespējas, sniedzot piemērus latviešu migrantu iedalījumam trīs dažādās grupās.

Šajā nodaļā izmantoti ESF projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» aptaujas dati,¹ kā arī Vācijā veiktā kvalitatīvā pētījuma dati. Autores realizētais pētījums tika veikts kvalitatīvās pētniecības paradigmā, izmantojot padziļināto interviju, fokusgrupu diskusiju, mediju dienasgrāmatu un tīklojuma karšu metodes. 2014. gada pavasarī vairākās Vācijas pilsētās aptuveni 1,5 stundas garās intervijas tika veiktas ar 22 latviešu diasporas pārstāvjiem vecumā no 23 līdz 66 gadiem. Septiņi no tiem bija vīrieši.² Respondentu atlase notika, izmantojot pamatojuma teorijas (*grounded theory*) (Strauss, Corbin 1990) pieeju ar mērķi sasniegt teorētisko piesātinājumu un analizēt pēc iespējas dažādākus cilvēkus un viņu viedokļus. Papildus tika organizētas divas fokusgrupu diskusijas, kurās ar diasporas aktīvistiem un LR vēstniecības pārstāvjiem tika diskutēts par diasporas mediju lomu, identitātes aspektiem, kā arī par ārvalstīs dzīvojošā cilvēkkapitāla piesaisti Latvijai. Pētījuma dati analizēti, izmantojot pamatojuma teorijas kodēšanas un teoriju attīstošo pieeju (Krotz 2005).

¹ Aprēķini veikti, izmantojot diasporas svarus.

² Tekstā minētie respondentu vārdi ir pseidonīmi.

Diasporas identitāšu teorētiskie aspekti

Kultūras studiju (*cultural studies*) teorētiskā tradīcija šos jautājumus analizē diasporas jēdziena ietvaros (Gilroy 1993; Hall 1993). Diaspora tiek definēta kā iedomāta (Anderson 1990) etniska kopiena, kura ilglaicīgi dzīvo dažādās valstīs ārpus savas ģeogrāfiskās izcelsmes vietas. Diaspora balstās uz kopīgu nācības un kultūras naratīvu, kas tiek uzturēts ar komunikācijas prakšu un mediju palīdzību (Hepp 2006). Individuālajā līmenī dažādie naratīvi izpaužas konkrētā kultūras identitātē. Savukārt kultūras identitāti iespējams definēt kā ilgstošu identifikācijas procesu, kurš mainās atkarībā no konteksta un konkrētās situācijas (Hall 1994). Identitātes veidošana ir komunikatīvs process, kurā indivīds mijiedarbībā ar apkārtējiem veido savu pašportretu, vērtīborientācijas un rīcības modeļus (Hall 1994). Mediju sociologs Frīdrihs Krotz (*Friedrich Krotz*) identitāti raksturo kā ilgstošu balansēšanas procesu, kurā indivīds nepārtraukti saskaņo savu pašportretu ar apkārtējo viedokli par sevi (Krotz 2003). Individuālais balansējošais process atklāj indivīda vienreizīgumu jeb identitāti. Individualizācijas un mediatizācijas procesu rezultātā (Beck 1986; Krotz 2007; Hjarvard 2008) mūsdienu kultūras identitātes ir mainīgas, to veidošanas process turpinās visu mūžu. Aktīvo identitātes veidošanas procesu pētnieki apzīmē ar jēdzieniem «darbs ar identitāti», «*doing identity*» vai «identitātes menedžments» (Keupp, Höfer 1997; Buckingham 2008; Schmidt 2013). Minētie jēdzieni akcentē aktīvu indivīda līdzdalību savas identitātes veidošanā.

Mūsdienās kultūras identitātes aizvien biežāk balstās medijos tālāk nodotos kultūras resursos, attiecībā pret kuriem indivīdi pozicionējas un vienlaikus piemēro savas identitātes. Šeit ir runa par dažādiem etniskiem, nacionāliem, diasporas, reliģiskiem, populārās kultūras un citiem naratīviem (Hepp 2006: 274). Dažādie naratīvi iegūst nozīmi identitātes veidošanā atkarībā no konkrētās sociālās situācijas un konteksta. Stjuarts Hols (*Stuart Hall*) norāda, ka mūsdienu kultūras identitātēm raksturīga *hibriditāte* (Hall 1994). Aktīvajā *identitātes darbā* indivīds apvieno šķietami pretrunīgus diskursus un nozīmju laukus. Tādējādi kultūras identitāti raksturo pluralitāti pieļaujošā «gan, gan» («*as well as*») metafora, kas nomaina izslēdzošo «vai nu, vai» («*either... or*») metaforu (Hugger 2007: 175). Lai arī identitāšu hibriditāte raksturīga galvenokārt migrantu kopienām, tā ir novērojama arī citās sociālajās grupās.

Īpaši jaunatnes pētnieki norāda uz kultūras nozīmi identitātes veidošanā – mūzika un populārā kultūra ir nozīmīgs identitātes resurss (sk. Willis 1990; Fiske 1992; Lull 1987; Hoffmann 2008; Bennett 2005). Specifiskā kultūras internalizācija ir sociālās norobežošanās, kā arī identitātes artikulācijas procesu pamatā. Endijs Benets (*Andy Bennett*) uzsver, ka it īpaši diasporas pārstāvjiem mūzika veicina kultūras piederības veidošanos (Bennett 2005: 125). Kultūra var atvieglot iekļaušanos jaunajā vidē un veicināt saikni ar izcelsmes zemi.

Līdzās saiknes saglabāšanai ar izcelsmes valsti kultūra rosina transnacionālās diasporas kopienas veidošanos ārpus tās – kultūra simboliski savieno dažādās lokālās diasporas grupas. Arī šeit novērojama dažādo mediju nozīme – gan piekļuvē dažādajiem kultūras laukiem, gan identitātes artikulācijas procesos (Hepp 2006; Schmidt 2013), un ir iespējams runāt par kultūras identitātes veidošanas procesu mediatizāciju. Proti, kultūras naratīvi lielā mērā ir mediju caurausti, arī to internalizācija lielā mērā notiek ar mediju starpniecību (Hepp, Hartmann 2010).

Migrantu kopienas Vācijā

Vēsturiski Vācijā kopš 20. gadsimta sešdesmito gadu vidus dzīvo dažādas migrantu grupas, kuru pārstāvji sekoja Vācijas aicinājumam un piedāvājumam strādāt pēckara strauji augošajā industrijā. Liela daļa tā dēvēto viesstrādnieku (vāciski: *Gastarbeiter*) pretēji sākotnēji plānotajam izlēma Vācijā palikt uz pastāvīgu dzīvi – kā izrādījās, darbaspēks ir nepieciešams ilglaicīgi. Tam sekoja ģimeņu atkalapvienošanās, kā rezultātā Vācijā izveidojās apjomīgas turku, itāliešu, dienvidslāvu un citas etniskās kopienas. Savukārt līdz ar Padomju Savienības sabrukumu no bijušajām padomju republikām Vācijā ieceļoja liels skaits etnisko vāciešu un viņu pēcteču, kā arī daudz ebreju izcelsmes migrantu. Kopumā aptuveni 20% Vācijas sabiedrības ir imigranti vai arī tādi, kuriem ir ārvalstu pilsonība.

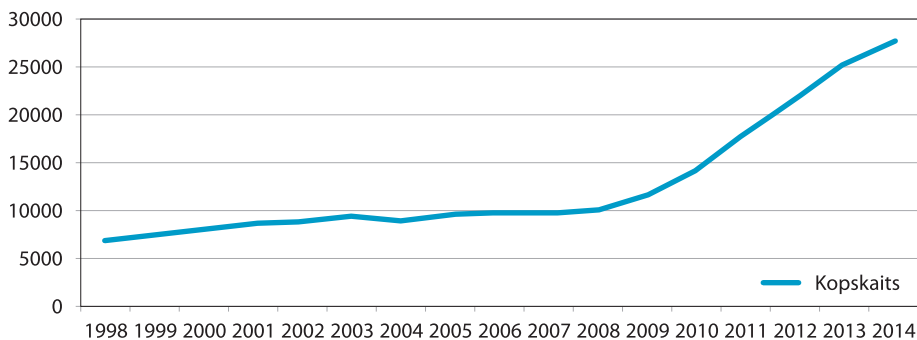
Pētījumi (Dietz 2007; Hepp, Bozdog, Sūna 2011; Karakasoglu 2007) atklāj, ka dažādās migrantu kopienas ir ļoti heterogēnas un tām raksturīgi tipiski migrācijas modeļi, kurus balsta dažādie pieejamie mediji. Tas liek uzdot jautājumu, cik lielā mērā līdzīga struktūra ir novērojama arī latviešu diasporā Vācijā.

Latviešu diasporas Vācijā raksturojums

Latviešu diaspora Vācijā ir salīdzinoši neliela. Saskaņā ar oficiālajiem iedzīvotāju reģistra datiem Vācijā 2014. gadā dzīvoja 27 752³ Latvijas pilsoņi (sk. 10.1. attēlu). Taču, ja runājam par latviešu diasporu kā cilvēkiem, kuri sevi identificē ar Latviju un latviešu kultūru, tad, visticamāk, šis skaits ir daudz lielāks, jo šajā skaitā nav ietverti tie iedzīvotāji, kuri ir atteikušies no Latvijas pilsonības un pieņēmuši Vācijas pilsonību. Turklāt jāņem vērā neregistrēto iedzīvotāju skaits, kurš saskaņā ar dažādiem minējumiem varētu sasniegt reģistrēto pilsoņu skaitu. Tādējādi latviešu diasporas apjoms Vācijā var sasniegt aptuveni 50 000 cilvēkus.

Latvijas diasporas skaita dinamika atspoguļo dažādos migrācijas viļņus: pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai 2004. gadā, finanšu krīzes laikā 2008. gadā, kā arī 2011. gadā, kad Latvijas pilsoņiem tika atvērts Vācijas darba tirgus. Vidējais latviešu diasporas pārstāvju vecums ir 34 gadi, un 52% no tiem ir sievietes. Statistikas dati apstiprina, ka līdz 2004. gadam bija ļoti grūti iegūt ilgtermiņa uzturēšanās atļauju Vācijā. Lai saņemtu pastāvīgās uzturēšanās atļauju, bija nepieciešams galvotājs, kā arī jāuzrāda spēja finansiāli sevi nodrošināt un veikt slimokases iemaksas. Kā norāda intervētā eksperte, tajā laikā liela daļa migrantu no Latvijas bija sievietes, kuras bija apprecējušās ar Vācijas pilsoņiem (sieviete, 48 gadi). Tam sekoja migrācija studiju nolūkā un augsti kvalificētu profesionāļu ieceļošana no Latvijas. Pēc 2011. gada latviešu diasporai pievienojās gan cilvēki, kuri Vācijā ieguvuši darbu savā profesijā, gan tādi, kuri meklē maz kvalificētu darbu. Tie ir cilvēki ar diezgan zemu izglītības līmeni, bez vācu valodas zināšanām, kuri uz Vāciju devušies samērā neinformēti un tādējādi nereti ir arī upuri dažādām krāpšanām darba un dzīvesvietas meklēšanas jomā. Daļa diasporas, kura Latvijā bija sliktā ekonomiskā situācijā, izmanto Vācijas sociālās sistēmas sniegtās priekšrocības, kas palīdz gan atrisināt ekonomiska rakstura problēmas, gan iegūt profesionālo izglītību.

³ Statistisches Bundesamt, Fachserie 1 Reihe 2, 2014, S. 37.

10.1. attēls. Vācijā dzīvojošo Latvijas pilsoņu kopskaits

Avots: Statistisches Bundesamt, Fachserie 1 Reihe 2, 2006, 2014.

Līdzīgi kā turku un krievu diasporai, arī latviešu diasporai raksturīga heterogenitāte. Saskaņā ar aptaujas datiem tikai 23% ir zems izglītības līmenis, 34% to raksturo kā vidēju (kas ietver profesionālo izglītību) un 43% – kā augstu (kas ietver augstāko izglītību). Turklāt 68% norāda, ka viņu vācu valodas zināšanas ir labas vai ļoti labas. Taču, līdzīgi kā krievu diaspora, arī latviešu diaspora, neskatoties uz samērā augsto izglītības līmeni, nereti strādā mazāk kvalificētu darbu. To var skaidrot ar Vācijas sabiedrības samērā zemo uzticību ārvalstīs iegūtiem izglītības dokumentiem (85% izglītību ieguvuši Latvijā). 71% aptaujāto norāda, ka Vācijā strādā algotu darbu vai arī ir pašnodarbinātie. 9% mācās vai studē. Vien 3% aktīvi meklē darbu un ir reģistrējušies kā bezdarbnieki. Tādējādi aptaujas dati apgāž Vācijas mediju diskursā izplatīto viedokli, ka migranti izmanto Vācijas sociālo sistēmu, saņemot dažādos pabalstus un nevēloties strādāt (sk. Geißler 2014; Ruhrmann; Demren 2000).

Latviešu diasporas etniskais sastāvs ir heterogēns un lielā mērā atbilst Latvijas sabiedrības etniskajam sastāvam. 64% kā tautību norāda latviešu, 30% – krievu. Seši procenti atzīmē citu tautību. 89% aptaujāto Vācijā bija Latvijas pilsoņi, 6% – Latvijas nepilsoņi, kamēr 5% bija cita pilsonība. Kopumā 9% norādīja, ka viņiem ir vairākas pilsonības vienlaikus.

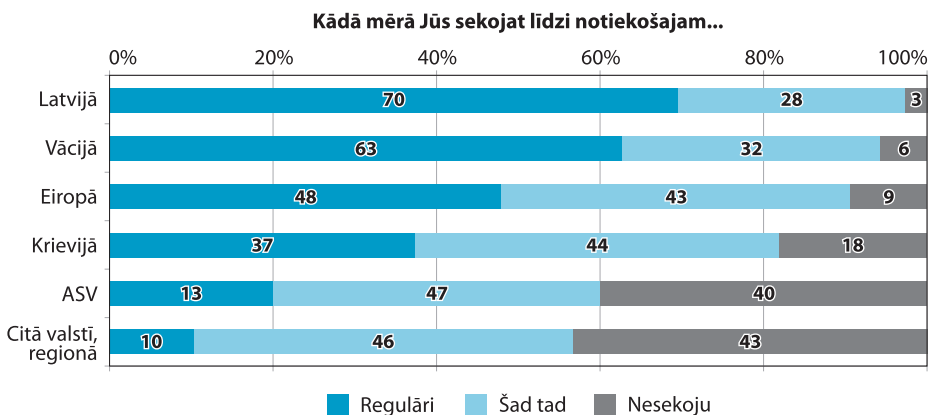
Salīdzinot ar krievu un turku diasporu Vācijā, latviešu diasporai nav pieejams tik apjomīgs mediju piedāvājums. Lai gan darbojas vairāki latviešu diasporas mediji, piemēram, *latviesi.com* vai laikraksts *Brīvā Latvija*, to popularitāte ir samērā neliela. Kā redzams 10.4. attēlā, *diasporas medijus* lieto tikai maza diasporas daļa. Neskatoties uz to, ka latviešu diasporai nav pieejami plaši diasporas mediji, kā tas ir, piemēram, turku diasporai, viņi aktīvi meklē un atrod viņus interesējošo ar dzīvi diasporā un mītnes zemē saistīto informāciju. Šāda veida informācija tiek iegūta un izplatīta jau esošajās sociālo tīklu platformās *draugiem.lv* un *Facebook*. 21% aptaujāto ir reģistrējies kādā Latvijas emigrantu un diasporas vēstkopā, blogā vai domubiedru grupā. Kvalitatīvajās intervijās respondenti stāsta par dažādām lokālām grupām, piemēram, Štutgartes, Berlīnes un citu Vācijas reģionu latviešu grupām portālos *draugiem.lv* un *Facebook*.

Analizējot *informācijas saturu*, kuru lieto latviešu diaspora Vācijā, atklājas, ka šo grupu samērā intensīvi interesē notikumi Latvijā. Piemēram, 70% norāda, ka regulāri seko līdzī Latvijā notiekošajam, 28% to dara šad tad. Tikai 3% aptaujas respondentu norāda, ka viņi norisēm Latvijā neseko līdzī nemaz (sk. 10.2. attēlu). To apstiprina arī kvalitatīvā pētījumā teiktais:

« Nu jā, jā, es jau vēl joprojām interneta lappusēs ieskatos gan, jā. [...] Jā, es domāju, ka man ir gan svarīgi zināt, kas tur notiek. Jo, ja reiz, ja reiz es esmu Latvijas pilsonis, tad... un, ja es eju vēlēt, tad man ir jāzina, ko dara, ja. Nu, vismaz tīri medijiski. Internetā ieskatos īstenībā katru dienu, nu, parasti tie, kas ir Apollo, TvNets un kas jauns un liepājniekos tāpēc, kad Liepāja būtiska. (Sieviete, 43 gadi)

Respondente pamato savu interesi par notikumiem Latvijā ar pilsoņa pienākumu. Latvijas mediju patēriņš ir ikdienas mediju lietošanas rutīnas sastāvdaļa.

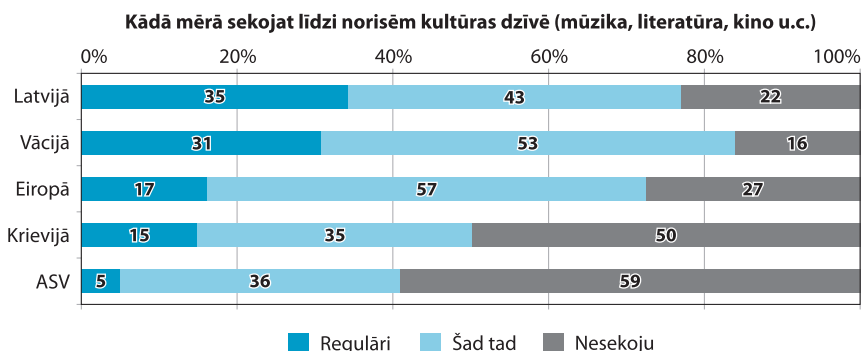
10.2. attēls. Interese par notiekošo dažādās valstīs un reģionos

Aptaujas dati, n = 921.

Šeit gan jāuzsver, ka atbildes uz 10.2. attēlā redzamo jautājumu atspoguļo respondentu ideālo priekšstatu par savu mediju patēriņu. Visticamāk, interese par Latvijā notiekošo ir vienā līmenī ar interesi par Vācijā notiekošo. To apstiprina arī dati par informāciju par konkrētu jomu – kultūru. 35% norāda, ka viņi regulāri interesējas par kultūras norisēm Latvijā un 31% par kultūras norisēm Vācijā (sk. 10.3. attēlu). Arī valodas aspekts atklāj līdzīgu tendenci: respondenti atzīmē, ka vienlīdz intensīvi lieto medijus gan latviešu, gan vācu valodā.

10.3. attēls. Interese par notiekošo kultūras jomā dažādās valstīs un reģionos

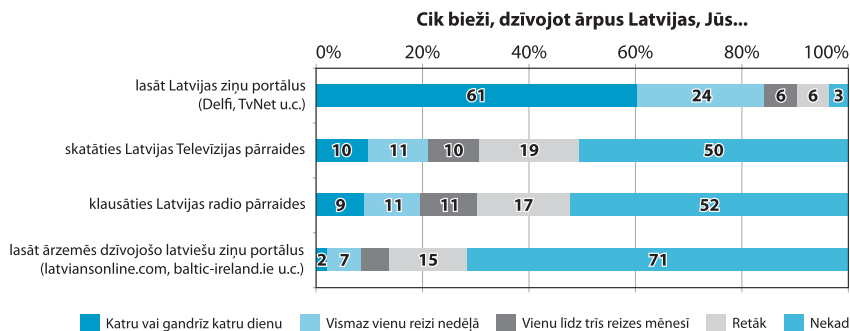
Aptaujas dati, n = 697

Kopumā latviešu diasporas Vācijā mediju patēriņu var raksturot kā daudzšķautņainu – tam raksturīga divu, trīs vai pat četru mediju telpu lietošana. Lai arī galvenā ir Latvijas

un Vācijas mediju telpa, tās tiek papildinātas ar Krievijas un angļiski raidošiem medijiem.

Vispopulārākie latviešu diasporā ir *Latvijas interneta ziņu portāli Delfi, TvNet, Apollo un Kasjauns*. Šos portālus regulāri, t.i., gandrīz katru dienu, izmanto 61% aptaujāto (sk. 10.4. attēlu). Tādus Latvijas tradicionālos medijus kā TV un radio kanālus no Latvijas respondenti izmanto daudz retāk. Tas, iespējams, skaidrojams gan ar pieejas problēmām, gan ar informācijas trūkumu par šo mediju pieejamību ārvalstīs.

10.4. attēls. Mediju lietošanas intensitāte

Aptaujas dati, n = 703.

Krievvalodīgie respondenti kvalitatīvajā pētījumā norādīja, ka nereti lieto šo portālu abas versijas – gan krievu, gan latviešu, it īpaši, ja runa ir par tādiem politiski jutīgiem jautājumiem kā Ukrainas krīze. Vairāki respondenti, ne tikai krievvalodīgie, internetā lasa arī tādus *krievu ziņu portālus* kā *rambler.ru*, *mail.ru* un skatās Krievijas TV kanālus internetā, kā, piemēram, *Itv.ru*.

Vācu mediju lietošanā dominē privātie TV kanāli un populārais ziņu portāls *Spiegel Online*. Tā kā daļai kvalitatīvo interviju respondentu ir samērā sliktas vācu valodas zināšanas, tad šis trūkums nereti tiek kompensēts ar tādu *angļiski raidošo mediju* kā, piemēram, BBC vai CNN, patēriņu.

Līdzās masu medijiem nozīmīgs informācijas avots, īpaši par notikumiem Latvijā, ir *privātā komunikācija* ar draugiem un radniekiem. Šāda veida komunikācija galvenokārt noris sociālās tīklošanās platformās. Tā, piemēram, respondenti labprāt lasa draugu tālāk nodoto informāciju par dažādām viņiem interesējošām tēmām, kā, piemēram, Latvijas ekonomiskā situācija, kultūras aktualitātes vai politiskie notikumi Austrumeiropā portālos *draugiem.lv*, *Odnoklassniki* vai *Facebook*. Vienlaikus informācija par aktualitātēm latviešu diasporu Vācijā sasniedz privātās sarunās, izmantojot *Skype* vai telefonu.

Analizējot *latviešu diasporas kopienas organizētību* Vācijā, atklājas, ka tā ir samērā vāja. Pastāv vēsturiski veidojušās trimdas latviešu organizācijas. Tā, piemēram, Minsterē un Freiburgā eksistē latviešu centri, pastāv arī tādas pārreģionālas organizācijas kā Latviešu kopība Vācijā vai Daugavas Vanagi Vācijā. Taču šīs organizācijas reti piesaista pēc Padomju Savienības sabrukuma migrējošo latviešu interesi. Tomēr ir arī vairāki piemēri, kur pēctecība ir veidojusies veiksmīgi, kā, piemēram, Hamburgas latviešu biedrība vai Minsteres latviešu centrs. Šeit novērojama tā sauktās «jaunās» diasporas sadarbošanās ar «veco» diasporu.

«Jaunajai» latviešu diasporai vairāk raksturīgas reģionālas un lokālas formālas un neformālas organizācijas. Nereti šīs kopienas veidojas nedēļas nogales skolas, kultūras kolektīvu vai arī reliģisko kopību kontekstā. Tā, piemēram, Štutgartē darbojas tautas deju kolektīvs, latviešu draudze un nedēļas nogales skoliņa. Arī citās pilsētās un reģionos ir latviešu nedēļas nogales skoliņas, kuras nereti vieno ne tikai ģimenes ar bērniem.

Vienlaikus kvalitatīvajās intervijās respondenti runā par latviešu kopienu sadrumstalotību un sašķeltību, kas īpaši novērojams tādās lielās pilsētās kā Berlīnē. Kvalitatīvā pētījuma rezultāti atklāj, ka daļēji formālās latviešu diasporas kopienās darbojas tikai aktīvie cilvēki, kuriem ir nozīmīgi kopt sakarus ar latviešiem Vācijā un latvisko identitāti un kultūru. Liela daļa šādu nepieciešamību neredz un tādējādi arī neiesaistās organizētās diasporas aktivitātēs.

Aptauja atklāj, ka neformālās latviešu svētku svinēšanās latviešu diasporas pārstāvji iesaistās labprāt. Piemēram, 45% norāda, ka pēdējo divu gadu laikā ir atzīmējuši Līgo svētkus draugu un ģimenes lokā. Tas liek domāt, ka neformālā līmenī latviešu kopiena veidojas arī tur, kur formālas organizācijas neeksistē vai nav pieejamas. Tātad latviskās identitātes uzturēšanai ne vienmēr ir nepieciešama formāla organizācija.

Latviešu diasporas Vācijā mediju un kultūras identitātes

Cik lielā mērā latviešu diasporas pārstāvji, dzīvojot Vācijā, jūtas piederīgi Latvijai? To atklāj *kultūras identitātes* jēdziens. Kā minēts iepriekš, mūsdienās kultūras identitātes aizvien biežāk balstās medijos tālāk nodotos kultūras resursos, attiecībā pret kuriem indivīdi pozicionējas un vienlaikus piemēro savas identitātes. Nozīmīgi šajā ziņā ir dažādi etniskie, nacionālie un arī populārkultūras naratīvi (Hepp 2006: 274). Turklāt dažādie kultūras naratīvi identitātes veidošanā iegūst nozīmi atkarībā no konkrētās sociālās situācijas un konteksta.

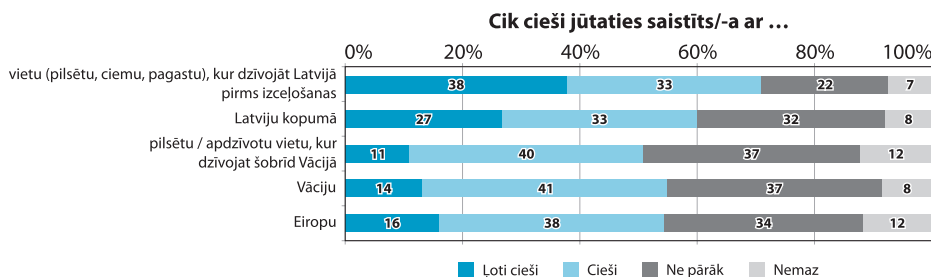
Vācijā dzīvojošās latviešu diasporas kultūras identitātes iezīmes atklāj viņu identifikācijas aspekti. Visi apsekotie respondenti – arī krievvalodīgie – sevi definē kā latviešus vai piederīgus Latvijai. Turklāt latvietība šeit tiek saprasta mazāk kā piederība etniskam kopumam, bet vairāk kā piederība Latvijas valstij, teritorijai un kultūrai. To apstiprina tas, ka pat tie respondenti, kuriem nav Latvijas pilsonības, sevi dēvē par latviešiem. Tā, piemēram, Aivita, kura Vācijā dzīvo kopš 1991. gada un kurai ir Vācijas pilsonība, saka:

«*Es sevi dēvēju par latvieti, un nav nekāda nozīme! Ja tu paskaties manos radurakstos, nacionalitātei nav nekāda nozīme! Kāda nozīme? Es esmu Latvijā dzimusi, Latvijā uzaugusi. (Aivita, 47 gadi)*

Citātā atspoguļojas respondentes izpratne par piederību Latvijai kā teritorijai un kultūrai.

Aptaujas dati apstiprina teritoriālās nozīmi kultūras identitātes veidošanā. 71% respondentu norāda, ka jūtas ļoti cieši un cieši saistīti ar vietu, kurā viņi dzīvoja Latvijā pirms izceļošanas. 60% jūtas cieši saistīti ar Latviju kopumā (sk. 10.5. attēlu). Vienlaikus vērojama samērā cieša piederība lokālajai vietai Vācijā, kur respondents pašlaik dzīvo, kā arī Vācijai kopumā. Tiesa, emocionāli ciešāka piederība ir raksturīga tieši Latvijas teritorijai.

10.5. attēls. Piederības sajūta teritorijai, vietai

Aptaujas dati, n = 969, 970, 937, 945, 933.

Identitātes latvisko paštēlu stiprina latviešu kultūras un īpaši mūzikas internalizācija. Lielākā daļa respondentu ikdienā izdzīvo identitātes hibrīditāti, jo viņi ir iekļāvušies lokālajā sabiedrībā un kopienā. Līdz ar to latviskums identitātes uzslāņojumā nereti novirzās fonā un pastāv līdzās vācu un citiem kultūras laukiem. Gan spontāna, gan mērķtiecīga saskare ar latviešu kultūru *aktivizē* latviskās identitātes šķautnes. To raksturo Laimas teiktais:

« Mūzika arī ir kaut kāda saikne ar mājām. Kad dzīvo, dzīvo, dzīvo, skrien, skrien, skrien, strādā, strādā, tramvajs, tad ieskrien beķerejā, paņem maizīti, nopērc šito, atnāc. Un saproti tajā brīdī, kad man dažreiz walkman pleijerī pēkšņi ieskanas latviešu tautas dziesmas – tu atgriezies kaut kādā normalitātē pazaudētā tādā. Tas nav ar bērniņu saistīts, tas ir ar iekšējo stāvokli saistīts. Vismaz man tā ir. Es esmu tas, kas es esmu. Es esmu šausmīgi labi integrējies, perfekti. Es bieži nemaz neatceros to, ka es esmu ne vāciete. Es nejutos kā vāciete, bet nejutos arī kā svešs, kaut kāds no malas vai citādāks cilvēks. Bet tomēr tā būtība ir savādāka. Tā ir, kad es paklausos savu rokoperu «Lāčplēsis», savu vismīlāko, man jau jumtiņš aizbrauc. Tur nāk tādas skaņas un dzīslas laukā, kuras visu laiku ir noslēgtas zem kaut kāda racionālā slāņa, kur dienas laikā un nedēļām krājies. Un tu eksistē visā tajā līmenī, un tad uzreiz parādās tā tava cita būtība, kur ir tā dziļi, dziļi un tā riktīgi ieaugusi iekšā. (Laima, 38 gadi)

Vienlaikus ir situācijas, kad nacionālās identitātes un piederības izjūta Latvijai saasinās, esot tieši ārvalstīs, un tiek apjausta daudz skaidrāk, nekā tas bija, dzīvojot Latvijā. Šis sajūtas kļūst spēcīgākas tieši ar kultūras starpniecību un tās praktizēšanu ikdienā. Vaira, piemēram, norāda, ka viņa latviešu folkloru un kultūru kopumā spējusi novērtēt, tikai atrodoties ārpus Latvijas:

« Man tā kā ļoti gribējās tradīcijas, folkloru. Pati, kad biju Latvijā, ne tik ļoti, bet patiesībā man tas pavērās pašai arī šeit, es vispār daudz lietas, nu, teiksim, kas ir, kas ir Latvija, ko, ko man Latvija nozīmē, vispār ieraudzīju tikai nu no attāluma. [...] Piemēram, latviešu kultūras mantojums, tās pašas dainas, rakstnieki, dzejinieki, jo arī tādi pasaulē nekur nav, ja. Nu, nu es esmu iemācījusies varbūt vairāk novērtēt to, kas ir Latvija, to, kas ir, pieder Latvijai un kas pieder pie Latvijas. Tādā ziņā varbūtās. Es esmu kļuvusi varbūt lielāks Latvijas patriots nekā es esmu, dzīvojot tur. (Vaira, 43 gadi)

Ari Evita (30 gadi), stāstot par latviešu svētku svinēšanu Vācijā, norāda, ka «man pat liekas, ka šeit tās tradīcijas ir stingri vairāk ievērotas, novērtētas nekā Latvijā».

Kultūra sniedz atbalstu un mierinājumu ārvalstīs dzīvojošajiem diasporas pārstāvjiem, kad viņus pārņem ilgas pēc Latvijas un nostalgija pēc dzīves Latvijā. Visi respondenti norāda, ka laiku pa laikam ilgojas pēc Latvijas. Īpaši tas novērojams to cilvēku vidū, kuri Latviju pametuši salīdzinoši nesen un atrodas adaptācijas procesā Vācijā. Tieši šādos brīžos respondenti izjūt vajadzību pēc latviešu

mūzikas un kultūras. Inese, atbildot uz jautājumu par stratēģijām, kā cīnīties ar ilgām pēc Latvijas, saka:

«*Resp.: Es domāju, ka šeit [mūzika] ir ļoti svarīgi... [...] Bet šeit tā Latvija brīžiem tā pietrūkstas.*

Int.: Ko tu dari, kad pietrūkst?

Resp.: Oi, ieslēdzu mūziku latviešu, klausos, paraudu. (Inese, 52 gadi)

Aptaujas dati apstiprina respondentu teikto – latviešu mūziku klausās lielākā daļa respondentu. 12% norāda, ka klausās šo mūziku regulāri, 52% to dara šad tad, bet 16% atskaņo latviešu mūziku īpašos gadījumos.

Līdzās piederībai latviešu kopienai daļa respondentu izjūt saikni ar tādiem *pārnacionāliem* naratīviem kā Eiropas ideju. Taču eiropeskā identitāte ir raksturīga tikai daļai respondentu un ir daudz vājāka nekā piederība Latvijai. Šeit atklājas identitātes hibriditāte (Gillespie 1995; Hepp, Bozdog, Sūna 2011) un kontekstualitāte – dažādie identitātes aspekti ir nozīmīgi atkarībā no konkrētās situācijas. Turklāt atšķirīgie referenču lauki cits citu neizslēdz, bet pieļauj situatīvu mijiedarbi. Visiem aptaujātajiem visnozīmīgākā ir piederība Latvijas valstij un iedomātai un subjektīvi definētai Latvijas kultūrai. Piederība vācu (daži respondenti runā par savu «pārvāciskošanos») vai Eiropas kultūrai ir daudz mazāk nozīmīga. **Piemēram, Rūdolf (40 gadi), kurš sevi raksturo kā salīdzinoši asimilējušos vācu sabiedrībā, norāda, ka «tā nacionālā lepnība jau vēl ir palikusi nedaudz. Tā vēl nav galīgi pārvāciskota.»** Arī Laima, lai gan uzaugusi jauktā ģimenē, sevi dēvē par latvieti. Neskatoties uz to, ka viņa sevi raksturo kā ļoti labi iekļāvušos vācu sabiedrībā:

«*Int.: Ja tev prasa, kas tu esi?*

Resp.: Nu, latviete. Kāda es krieviete? Nē, par Krieviju es esmu dzirdējusi, es biju tur, bet nejutos...

Jā, man krievu kultūra ir tuva, es viņu saprotu, bet vācu kultūra arī ir tuva, un es to saprotu. Bet es jutos... nezinu... Pilnīgi tāds jautājums nebija.

Int.: Citi jau tagad saka, ka viņi tagad dubultā...

Resp.: Nē, man nesanāk dubultā. Man ir kaut kā tā pilnīga skaidrība. Es nezinu, varbūt tas tiešām ir caur to visu folkloru, bet man latviešu krūmi ir vairāk mājās nekā šeit dzīvoklis. Es nezinu, tas ir kaut kā pilnīgi savādāk. Tas noiet uz tādu... pat tad, kad es atbraucu Latvijā, izkāpu no autobusa – to gaisu, tā zeme, tie koki izskatās tādi paši, bet viņi ir savādāki. Sanāk tā, ka visas manas kārtas, kas man virsū ir, pazūd līdz tai pašai pēdējai apakšējai kārtai, kas ir mežonīga, bet īsta. (Laima, 38 gadi)

Citāts spilgti raksturo mūsdienu kultūras identitātes daudzslāņainību un to, ka dažādās identitātes orientācijas – šajā gadījumā identifikācija ar latviešu, krievu un vācu kultūru – neizslēdz cita citu, bet gan sadzīvo vairāk vai mazāk harmoniskā hibriditātē.

Kvalitatīvā pētījuma rezultātus apstiprina arī aptaujas dati – tie atklāj latviešu diasporas Vācijā daudzšķautņainu **piederības sajūtu. Vispēcīgāk piederīgi viņi jūtas savas tautības pārstāvjiem: 68% jūtas šai grupai ļoti un zināmā mērā piederīgi.** Latviešu diasporai piederīga jūtas gandrīz puse respondentu, kamēr Eiropas un pasaules iedzīvotājiem piederīgi jūtas attiecīgi 58 un 54 procenti.

Kopumā jāsecina, ka latviešu diasporas Vācijā identitātes lielā mērā ir hibrīdas, taču tieši latviešu identitātes daļa viņiem ir visnozīmīgākā. Tiesa, ne visiem respondentiem tā sasauca ar konkrētām ikdienas mediju lietošanas praksēm vai identitātes artikulācijām. Tādēļ varam runāt par dažādo identitātes aspektu intensitāti. Diasporas identitātes pētījumos migranti nereti tiek analītiski grupēti atbilstoši dažādajām identitātes šķautnēm. Kā latviešu diasporas identitātes iekļaujas šādos identitātes tipoloģijas mēģinājumos?

Latviešu diasporas identitātes Vācijā citu diasporas grupu kontekstā

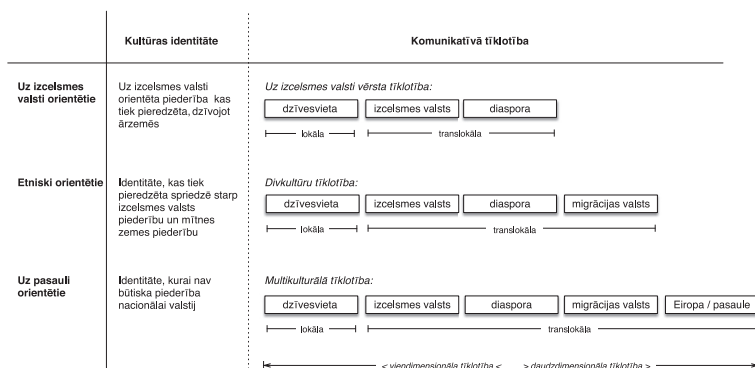
Andreass Heps un kolēģi pētījumā par dažādo migrantu Vācijā kultūras identitātēm uzsver, ka diasporas pārstāvju identifikācijas aspekti ir cieši saistīti ar patērētajiem medijiem (Hepp, Bozdog, Sūna 2011: 242). Proti, ka šeit ir runa par savstarpēju koartikulāciju jeb savstarpēju ietekmi – konkrētā identitāte ir saistīta ar specifisku mediju patēriņu un mediju satura internalizāciju, savukārt specifisks mediju patēriņš ir saistīts ar konkrētām identitātes šķautnēm. Minētie pētnieki kvalitatīvajā pētījumā attīstīja migrantu tipoloģiju. Atkarībā no respondentu identitātes orientācijas un mediju patēriņa tie tika iedalīti trīs grupās. Tie ir uz izcelsmes valsti orientētie (*origin oriented*), etniski orientētie (*ethno oriented*) un uz pasauli orientētie (*world oriented*) migranti (sk. 10.6. attēlu). Uz *izcelsmes valsti orientētajiem migrantiem* ir raksturīga subjektīvi izjusta piederība savai izcelsmes valstij, kas lielā mērā ietekmē viņu dzīvi ārzemēs. Ne visi šīs grupas pārstāvji ir uzauguši savā izcelsmes valstī. Īpaši jaunākajiem grupas pārstāvjiem, kuri ir dzimuši un uzauguši Vācijā, priekšstats par savu dzimteni ir veidojies ar mediju palīdzību, kā arī viesojoties savā izcelsmes valstī atvaļinājuma laikā. Šāda orientācija uz izcelsmes valsti sasauca ar specifisku mediju lietošanu jeb komunikatīvo tīklotību (sk. 10.6. attēlā sadaļu komunikatīvā tīklotība), kuru var raksturot kā izcelsmes valsts tīklotību. Tai ir tipiska intensīva komunikācija lokālajā vidē savas diasporas ietvaros, kā arī ar izcelsmes valsti. Turklāt viņu komunikācija ar vāciešiem ir **samērā reta**. Šīs grupas pārstāvju mediju repertuārs ir piemērots viņu identitātes orientācijai uz izcelsmes valsti. Satelīta televīzijā un internetā viņi intensīvi patērē izcelsmes valsts tradicionālos medijus, vienlaikus populāri šajā grupā ir arī vietējie Vācijas diasporas mediji.

Citāda situācija ir novērojama *etniski orientēto migrantu* grupā. Viņu identitātes veidojas spriedzē starp identifikāciju ar izcelsmes valsti un mītnes zemi. Etniski orientētie sevi dēvē par «jaukceņiem», piemēram, vāckiem vai vācietiem. Piederība dažādiem kultūras kontekstiem nodarbina šos migrantus visu laiku, tas ir jautājums, kas ir aktuāls dažādās ikdienas situācijās. Grupas pārstāvju komunikatīvo tīklotību var raksturot kā hibridu. Viņu lokālās un translokālās komunikācijas prakses ir hibrīdas aprakstītās identitātes spriedzes dēļ. To raksturo atrašanās starp divām dažādām kultūrām un valstīm, kā arī situatīvā identifikācija ar tām. Viņiem ir plašas komunikatīvas attiecības ar cilvēkiem gan savā izcelsmes valstī, gan diasporā, gan ar vāciešiem Vācijā. Etnisko identitātes orientāciju stiprina atbilstošs mediju repertuārs, kurš sastāv gan no izcelsmes valsts tradicionālajiem medijiem, gan no diasporas un vācu medijiem. Arī komunikācijas tīkls šai grupai ir daudzpusīgs – no draugiem un radniekiem izcelsmes valstī līdz diasporas pārstāvjiem Vācijā un citās valstīs, kā arī vāciešiem Vācijā.

Vēl citādas identitātes iezīmes un komunikatīvā tīklotība ir novērojama trešajā grupā – uz *pasauli orientētajiem migrantiem*. Grupu veido tie migranti, kuriem etniski nacionālā piederība nav būtiska – nedz izcelsmes valsts, nedz hibriditāte kā jauktā piederība. Viņi sevi definē par pasaules pilsoņiem vai eiropiešiem. Šo grupu raksturo globāli hibrīda komunikatīvā tīklotība. Atšķirībā no pirmajām divām grupām uz pasauli orientētie migranti ir iesaistīti pārlokālos komunikācijas tīklos Eiropas un pasaules mērogā. Līdz ar to arī viņu mediju repertuārs ir ļoti daudzveidīgs un aptver dažādus tradicionālos un digitālos medijus. Viņu komunikatīvā tīklotība ir daudzpusīga – viņi komunicē gan ar savu izcelsmes valsti, gan ar diasporas pārstāvjiem, gan ar vāciešiem un citu tautību pārstāvjiem.

10.6. attēls. Mediju internalizācijas tipoloģija

Typenbildung DFG-DET (AH, Stand 14.12.2009)

Avots: Hepp, Bozdog, Sūna 2011: 244.

Aprakstītā tipoloģija balstās uz pētījuma datiem, kurā analizēta marokāņu, krievu un turku diaspora Vācijā. Tipoloģija atklāj identitātes orientācijas un mediju lietošanas aspektus, kuri ir tipiski visās šajās migrantu grupās, katrā gan šo grupu sadalījums nedaudz atšķiras. Tā kā šī tipoloģija pretendē uz vispārinātību, tad rodas jautājums: cik lielā mērā tā skaidro latviešu diasporas identitātes un mediju internalizācijas aspektus?

Neskatoties uz to, ka latviešu diasporai raksturīga spēcīga identifikācija ar latviešu kultūru un Latvijas teritoriju, arī latviešu diasporas identitātes aspektus var skaidrot ar Andreasa Hepa un kolēģu attīstīto tipoloģiju. No intervētajiem 22 latviešu diasporas Vācijā pārstāvjiem vienpadsmit uzrādīja etnisko orientāciju jeb hibrīdās identitātes iezīmes, deviņus var raksturot kā uz izcelsmes valsti orientētos un divām respondentēm ir raksturīgas uz pasauli orientēto migrantu iezīmes.

Turpmāk tiks aprakstīti trīs tipiski piemēri, kuri raksturo latviešu diasporas iedalījumu šajās trīs grupās.

Uz izcelsmes valsti orientēto migrantu piemērs ir 49 gadus vecā Marija. Viņas ikdienas dzīvi Vācijā lielā mērā ietekmē spēcīgā orientācija uz Latviju un ilgas pēc tās. Intervijas laikā Marija Vācijā atradās divus gadus un ar jaunāko meitu bija pievienojusies Berlīnē dzīvojošajai vecākajai meitai. Marijai raksturīga transnacionāla identitātes orientācija, kas izpaužas spēcīgā latviskā paštēlā, to raksturo **šādi izteikumi: «Es kā Latvijas piederīgais jūtos kaut kur iekšēji sirdī» un «īstenībā sirsniņā es jau sen esmu atpakaļ Latvijā».** Marijas latviešu kultūras pašidentifikāciju pasvītro izteikums: «Kuram tad vēl ir tāda kultūra kā mums Latvijā?» Orientāciju uz izcelsmes valsti raksturo spēcīgas ilgas pēc Latvijas: «Man jau nu ļoti pietrūkst. Manos gados kaut ko mainīt, tas ir ļoti... Brīžiem domāju, ka šausmas, cik tas ir grūti.» Marija un arī citi respondenti remdina ilgas pēc Latvijas, patērējot latviešu kultūru, visbiežāk ar interneta starpniecību: Marija dažkārt skatās realitātes šovu «O Kartes akadēmija», lai būtu informēta par jaunajām popmūzikas zvaigznēm Latvijā. Viņa klausās latviešu mūziku portālā *draugiem.lv*, kur pieejama aktuālā latviešu mūzika tiešsaistē. Visbiežāk Marija skatās latviešu filmas *You-Tube* portālā, un viņa savu latviešu kultūras lietošanas rituālu raksturo šādi:

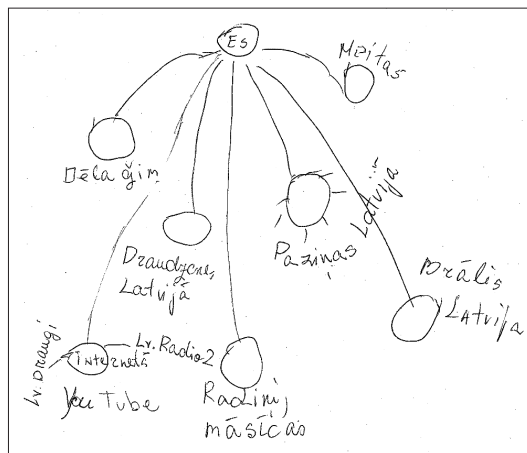
«*Resp.: Man vienmēr latviešu kultūra ir mīļa bijusi [...] Es (YouTube) parasti filmas pārsvarā skatos [...] Katru vakaru vienu filmu noskatos, tas jau man tā kā tāds režīms. Austiņas augšā un tikai skatos. Pēdējā laikā vairākas reizes esmu noskatījusies «Liktendzirnas», šausmīgi patik mūsu latviešu filma. Vienkārši tik ļoti mīļa filma, ka es varu skatīties bieži. Meita saka: mamma, tu atkal viņu skatīsies? Es saku, ka man patīk.*

Int.: Vai to arī internetā var redzēt?

Resp.: Jā, protams. Latviešu filmas var redzēt, pārskatījos jau redzētās, «Ezera sonāti». Jā. Vienkārši (YouTube) uzraksti «latviešu filmas», nospiež, un viņš tev izmet, kādu vēlies.

Taču kopumā šī spēcīgā orientācija uz izcelsmes valsti netraucē dzīvot lokālajā vidē Vācijā, jo šīs grupas pārstāvju ekonomiskā situācija ir uzlabojusies un no Vācijas sabiedrības puses respondenti neizjūt problemātisku attieksmi savas spēcīgās orientācijas uz Latviju dēļ. Tas saistīts arī ar to, ka šīs grupas pārstāvjiem ir maz kontaktu ar vāciešiem. Viņu komunikatīvā tīklotība lielā mērā ir orientēta uz izcelsmes valsti un diasporas pārstāvjiem citās valstīs (sk. 10.6. attēlu). To raksturo arī Marijas komunikatīvā tīklojuma karte⁴ (sk. 10.7. attēlu).

10.7. attēls. Marijas komunikatīvā tīklojuma karte

Tajā redzama intensīvā komunikācija ar radiem, draugiem un paziņām Latvijā, kā arī komunikācija ar transnacionālo latviešu diasporu Eiropā (attēlā norāde «meitas», kuras dzīvo Lielbritānijā), kas galvenokārt tiek stiprināta ar mediatizētās komunikācijas līdzekļiem, it īpaši sociālās tīklošanās platformām. Nākamais Marijas citāts raksturo daudzpusīgo tīklošanos gan ar Latvijā, gan ārpus tās dzīvojošajiem:

«*Draugos vēstulītes. [...] Ar radniekiem, draugiem. Pa skaipu ar meitām runājos. [...] Man ir pieci bērni. Dēls, tas ir Latvijā, Nauksēnos. Un četras meitas man ir. Mazā tagad iet skolā un trīs ir pieaugušas – (meitas vārds) un divas ir Anglijā. [...] Principā tā arī ir, ka katru dienu sazināties. Tagad (dēla vārds) man šorīt saka: «Mammu, kāpēc skaips nav ieslēgts, kas tas ir, vai tu tiešām nevari ieslēgt?» Es saku, ka mammai nav laiks runāt. [...] Un principā katru dienu mēs kontaktējamies. Tad es zinu, ko tie bērni man katru dienu darījuši. Viens bija tur aizbraucis, viens bija Česterfildā, viens bija tur. Tad viņi pie (meitas vārds) bija aizgājuši, tad abas divas atkal otrā mājā. Viņas desmit minūšu gājienā viena no otras dzīvo, tad viena pie otras.*

⁴ Respondenti tika aicināti uz baltas lapas brīvā formā uzzīmēt savu komunikatīvā tīklojuma karti, kā arī atzīmēt dažādos medijus, kurus viņi ikdienā izmanto.

Marijai raksturīgs attiecīgs uz transnacionālo komunikāciju vērsts mediju repertuārs. Tiklojuma kartē redzama arī Latvijas mediju telpas intensīvā lietošana, kur atzīmēts Latvijas Radio 2 un *draugiem.lv*. Papildus tam Marija nereti lieto arī diasporas mediju *Baltic News Network*. Vācu mediji, kā arī komunikācija ar vāciešiem šai grupai ir retāk raksturīga. Nereti tas saistīts ar sliktajām vācu valodas zināšanām.

Etniski orientētā Rūdolfā (40 gadi) piemēram raksturīga no Marijas un viņas grupas atšķirīga identitātes orientācija un komunikatīvā tīklotība. Šajā grupā identitāte summējas, balstoties uz dažādiem kultūras kontekstiem, – piederība Latvijai tiek kombinēta ar piederību vācu sabiedrībai. Šis duālisms ir novērojams arī Rūdolfā stāstā un izpaužas viņa valodā, kur latviešu vārdi mijas ar vācu vārdiem. Rūdolfš Vācijā dzīvo kopš 1999. gada. Kaut arī viņš sevi dēvē par latvieti, viņš saka, ka ir pārvāciskojies: «Katrš trešais vārds ir kaut kur pusvāciski-latvisks. Teikumu uzbūve ir vienkārši katastrofāla.» Respondents stāsta, ka ikdienā latviskās identitātes daļa vairāk ir atstāta novārtā, jo viņš galvenokārt domā vāciski, arī lielākā daļa viņa informatīvās telpas ir vācu valodā: «Bet tagad man latviski gandrīz vai kāda vārdnīca jāņem, ja es gribu kaut ko izlasīt (smejas). Labi, tik traki nav, bet visa informācija ir vāciski.» Latviju Rūdolfš uzskata par savu dzimteni, bet Vācijā viņš ir ieturējis un nevēlas atgriezties Latvijā: «Te ir manas mājas, te es dzīvoju. Visa vide, visi draugi un paziņas, kas šeit ir, tie visi ir vācieši. Nē! Vispār. Ar koku nevarētu aizdzīt mani uz Latviju.»

Minēto duālismu ilustrē tas, ka intervijas citā posmā, kad runa ir par norobežošanas no piedēvētās krievu identitātes, latviskā pašidentifikācija kļūst nozīmīga. Ukrainas konflikta kontekstā aktualizējas vēsturiskā atmiņa un abstraktās bailes no Krievijas agresijas:

«*Int.: Tev ir svarīgi pateikt, ka tā [Latvija] tomēr nav Krievija?*

Resp.: Savā ziņā, jā, ir svarīgi. Tāpēc es arī visiem mēģinu ieskaidrot, ka es esmu latvietis un man ar Krieviju nekāda sakara nav. Ka ar krieviem nekad neko nevar zināt.

Tas, ka dažādie identitātes aspekti kļūst nozīmīgāki atkarībā no ikdienas konteksta, parādās, analizējot Rūdolfā interesi par sociāli politiskajiem jautājumiem. Viņu lielā mērā interesē notikumi Vācijā, savukārt Latvijas notikumi neinteresē gandrīz nemaz:

«*Bet, teiksim, tā politiskā situācija, kāda viņa tur [Latvijā] tagad ir, man vispār nekādas sajēgas*

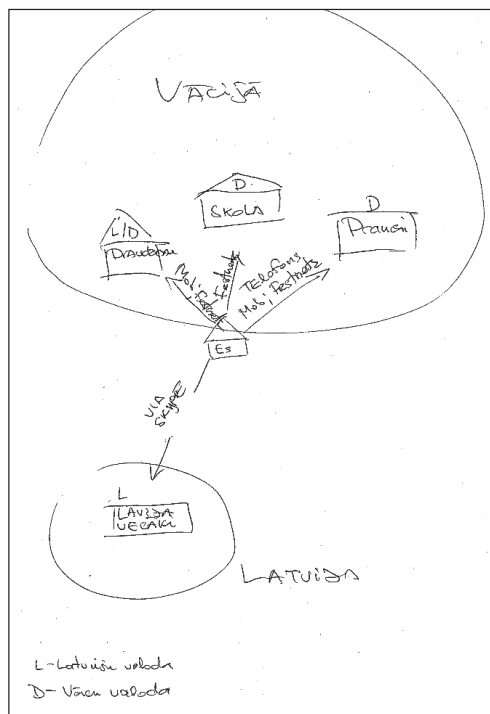
nav. Kas ir, kādi premjeri vai kas tur – vispār tie vārdi neko neizsaka, jo, ja kādreiz kāds atbrauc no Latvijas un atved kādu Latvijas avīzi, man tāpat nav jēgas lasīt.

To raksturo arī Rūdolfā mediju repertuārs, kurš sastāv galvenokārt no vācu medijiem un tiek papildināts ar latviešu ziņu portālu un tādām angļiski rakstošajām mājaslapām kā BBC vai CNN. Taču kultūras jomā interese par latviešu kultūru saglabājas un tiek kopta ar interneta medijiem. Rūdolfš *YouTube* skatās dažādas latviešu filmas: «Reizēm latviešu vecās filmas mēs skatāmies. «Emīla nedarbi» mēs vienreiz skatījāmies, «Limuzīns Jāņu nakts krāsā», pats par sevi saprotams, «Vella kalpi» utt.»

Šāda identifikācijas pluralitāte nereti rada diskomforta sajūtu, jo apkārtējie šos migrantus konfrontē ar divējādo identitāti un sagaida, ka viņi izvēlēšies par labu vienai vai otrai. Rūdolfš cenšas to izmantot pozitīvi, saskatot potenciālu, piemēram, savās krievu valodas zināšanās un starpkultūru kompetencē.

Aprakstītā hibrīdā kultūras identitāte sasauca ar komunikatīvo tīklotību, kuru var raksturot kā nacionāli hibrīdu (sk. 10.6. attēlu). Tas nozīmē, ka šīs grupas komunikācijai tipiska ir saziņa dažādu kultūras lauku ietvaros, taču nozīmīgu lomu ieņem komunikācija lokālajā nacionālajā kontekstā Vācijā. Kā redzams Rūdolfā komunikatīvā tīklojuma kartē (sk. 10.8. attēlu), vislielākais komunikācijas apjoms noris Vācijā.

10.8. attēls. Rūdolfā komunikatīvā tīklojuma karte

Komunikatīvā tīklotība diasporas ietvaros ir samērā vāja, kas skaidrojama ar Rūdolfā mazo interesi par kontaktiem ar diasporu. Viņš to pamato ar negatīvo pieredzi, kas veidojusies, savulaik palīdzot tautiešiem iedzīvoties Berlīnē. Tas, kā Rūdolfš iepazīnās ar savu latviešu draudzeni, raksturo etniski orientēto migrantu nostāju ikdienas komunikācijā – pirmais kontakts viņiem bija vāciski vācu iepazīšanās portālā. Savu saikni ar latviešu diasporu un iepazīšanos ar draudzeni viņš raksturo šādi: «Tagad vispār nekādi kontakti, atskaitot, ka man draudzene ir latviete, bet tas arī ir... Mēs ar viņu iepazīnāmies caur internetu, bet vāciski, respektīvi, kā vācieši. Un tikai tad pēc kāda laika konstatējām, ka OK.»

Tīklotība ar Latviju Rūdolfam lielā mērā ir pakārtota tam, ka viņa dzīves centrs atrodas Vācijā, kontakti ar Latviju saglabājušies tikai ģimenes lokā:

« Es esmu praktiski tajā vācu vidē jau tā iedzīvojos, ka es praktiski... Man ar Latviju, es saku, sakaru praktiski nekādu nav. Nu, labi, cik vecāki dzīvo. Tur pa reizei pa Skype, kādu reizi mēnesī vai pāris nedēļās reizi parunā un ar to viss beidzas.

Citi šīs grupas pārstāvji gan norāda par salīdzinoši regulāru komunikāciju ar Latviju, kas savukārt stiprina latviskās identitātes šķautnes saglabāšanos.

Atšķirīgs ir trešās grupas – *uz pasauli orientēto migrantu* – pārstāves Evijas (23 gadi) piemērs. Šai grupai raksturīga hibrīda identifikācija ar kultūras kontekstiem, kuri nav saistīti ar nacionāli etniskiem aspektiem. Viņiem būtiski ir pārnacionāli un kosmopolitiski naratīvi. Evija intervijā saka: «Tā internacionālā vide, tā ir, kas mani ļoti, ļoti piesaista.» Viņa Vācijā ir iesaistījusies internacionālā kristīgā draudzē. Tātad šeit stiprs vienojošais spēks ir reliģija, nevis etniski nacionālā izcelsme:

« Es no sākuma gāju uz vienu internacionālu draudzi, kur viss ir internacionāli, angļu valodā, un es nezinu, tur 50 tautības varbūt kopā. Tā kā man ļoti patīk internacionālais, tur visi satiekas. Tas bija arī tāds, kur es varēju justies līdzīga citiem.

Kopumā, no vienas puses, Evijai ir būtiska latviskā izcelsme, taču, no otras puses, viņai ir nozīmīga arī Eiropas ideja un kultūra:

« Es nesaku, ka es šobrīd gribētu Vācijas pilsonību, bet ir tāda iespējāmība, ka es varbūt kaut kad varētu būt Vācijas pilsone, bet es būšu latviete vienmēr. Es nebūšu vāciete. Man varbūt pasē stāvēs rakstīts. Tomēr tas neizmaina to tavu identitāti un to, no kurienes tu esi.

Evija uzskata Eiropas kultūru un vērtības par daļu savas identitātes, kas īpaši saasinās situācijās, kad viņa tiek konfrontēta ar padomju laika vērtībām. Viņa norobežojas no vecākās paaudzes Latvijā, kurai, viņasprāt, būtiskākas ir padomju laika kultūras vērtības:

« Pirmkārt, es jūtos latviete. Latviete, kura dzīvo Vācijā, tā kā jau mazliet pārvācojusies. Tad principā sanāk, ka es varētu teikt, ka es jūtos eiropiete. [...] Tad mēs sapratām, ka mēs daudz labāk saprotam to Rietumu pasauli, to Rietumu kultūru un valodas, un tās tradīcijas nekā tās, kas ir uz otru pusi. Padomju Savienība, Krievija un tās visas, kas varbūt ir tuvākas maniem vecākiem. [...] Tas diemžēl ir tāds Latvijā, kurā tā kultūras daļa ir mazliet... cilvēki mil arī to Padomju Savienību dažkārt. Kā runāt un iztirzāt tā. Lai arī cik tas dīvaini izklausās, es jūtos piederīga Eiropai un tā.

Citātā redzama identitātes daudzšķautņainība – Evija identificējas gan ar Latviju, gan Vāciju, gan Eiropu. Eiropas vērtības veido savdabīgu identifikācijas ietvaru. Pirmajos dzīves gados Vācijā (intervijas laikā viņa dzīvoja Vācijā četrus gadus) respondentei bija būtiski atrast lokālās dzīvesvietas latviešu diasporas kopienu. Taču tieši pārnacionālo referenču nozīmes dēļ Evija neiesaistās šajā kopienā, jo viņu vairāk interesē kopējas intereses, nevis kopēja etniski nacionālā izcelsme:

« Man nav arī nekas pretim vienkārši kaut kādām tikšanām, ar latviešu tikšanām, bet tad mēs atkal izveidojam kaut kādu kopienu. Mākslīgi varbūt kopienu, kas ir noslēgta. Un tad tur latvieši, latvieši. Tas man atkal tā kā nesaista, nē.

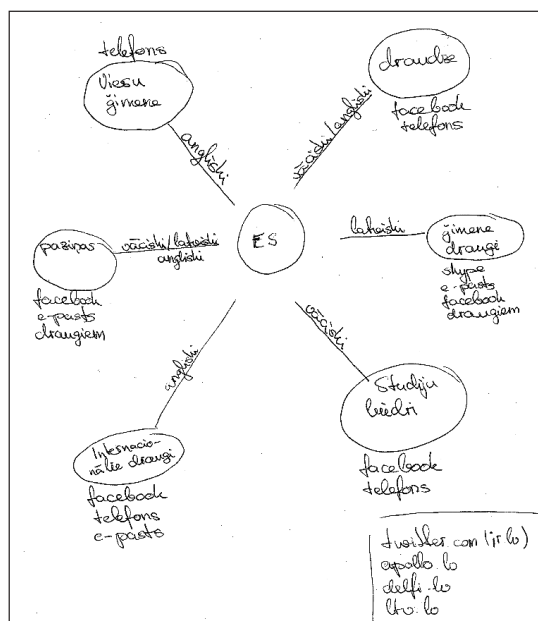
Turklāt intervijā Evija norāda, ka neidentificējas ar diasporas un migrantu jēdzienu, viņas paštēlu veido individuālais priekšstats par cilvēku kā vērtību. Šāds uzskats sasauca ar uz pasauli orientēto migrantu tipisku identitātes raksturojumu.

Aprakstītā subjektīvā piederības sajūta pārnacionāliem kontekstiem atbilst globāli hibrīdai tiklotībai (sk. 10.6. attēlu). Uz pasauli orientēto migrantu komunikatīvo tiklotību lielā mērā var salīdzināt ar etniski orientēto grupu. Arī šajā grupā būtiska ir komunikācija ar Latviju, diasporu un citām grupām Vācijā. Atšķirīgs ir komunikācijas tikla mērogs: tas ir daudz plašāks un daudzpusīgāks; tas sniedzas līdz Eiropas un globālam mērogam un aptver ne tikai diasporas pārstāvjus, bet arī citu tautību un kultūru cilvēkus. Šo komunikāciju var raksturot ar jēdzienu «kosmopolitisms». Evijas ikdienas komunikācija ietver saziņu ar angļu viesu ģimeni, kurā viņa dzīvo, ar vācu draugiem un reliģisko draudzi lokālajā vidē, ar latviešu diasporas pārstāvjiem Vācijā un citās valstīs, piemēram, ASV, kā arī ar citu tautību paziņām ārzemēs (sk. komunikatīvā tiklojuma karti 10.9. attēlā).

Evijas komunikatīvajā kartē redzams viņas daudzveidīgais draugu un paziņu loks, kā arī dažādās saziņā izmantotās valodas un plurālais mediju repertuārs. Evijas mediju repertuārs ir globāli hibrīds un aptver galvenokārt digitālos medijus – gan sociālo tīklu platformas *Facebook*, *draugiem.lv* un *Twitter*, gan dažādu valstu ziņu portālus un digitālos TV kanālus, kā *ltv.lv* un *bbc.com*. Evija sekojošajā citātā pasvīturo savu interesi par globāliem notikumiem, kuru viņa īsteno, lietojot dažādus digitālos medijus:

«Internetā arī, protams, tad visu kopā kā pasaules mērogā. Tas ir tas tad, kur es ieeju regulāri.» Uz pasauli orientēto grupu raksturo spēcīga mediju lietošanas kompetence: «Mūsdienās jau ir iespējas sazināties arī ar skaipa palīdzību, ar visiem sociālajiem tīkliem, twitteriem. Tur nav nekādas problēmas.» Digitālo mediju lietošana viņiem šķiet pašsaprotama, un viņi spēj izmantot dažādās šo mediju sniegtās priekšrocības hibridās identitātes veidošanā.

10.9. attēls. Evijas komunikatīvā tīklojuma karte

Secinājumi

Aprakstītā tipoloģija iezīmē katrai grupai raksturīgo specifisko kultūras identitātes un mediju internalizācijas mijiedarbi. Šī tipoloģija nemēģina dažādos diasporas pārstāvjus vienkāršot un homogenizēt, tās mērķis ir aprakstīt diasporas grupu dažādību, kā arī meklēt līdzīgās tendences. Turklāt šāda tipoloģija sniedz ieskatu par to, cik lielā mērā migranti ir integrējušies vai asimilējušies mītnes zemes sabiedrībā. Visticamāk, uz izcelsmes valsti orientētie būs visdistancētākie mītnes zemes sabiedrībai. Spēcīgā atsauksmā uz latviešu kultūras nacionālajiem naratīviem veicina transnacionālās latviešu identitātes attīstību un iespējamo dominanci. Pārlietu intensīvā orientācija uz savu izcelsmes valsti neveicina atvērtību pret citiem kultūras naratīviem, kas var rezultēties kultūras segregācijā. Abas pārējās grupas ir lielā mērā pozitīvi iesaistītas Vācijas sabiedrībā. Etniski orientētā grupa ir pat daļēji asimilējušies jeb, kā respondenti norāda, pārvācījušies. Tādējādi šīs grupas pārstāvji akceptē un piedalās sabiedrības vairākuma diskursā. Savukārt uz pasauli orientētie ir lielā mērā integrējušies vācu sabiedrībā caur profesionālo jomu.

Vienlaikus tipoloģija atklāj, cik liela ir iespēja, ka latviešu diasporas pārstāvji bez grūtībām varētu atgriezties un iedzīvoties Latvijā. Visticamāk, ka tie, kas vairāk

orientējas uz Latviju, kā arī uz pasauli orientētie kosmopolītiskie cilvēki veiksmīgāk spētu iedzīvoties Latvijā.

Nodaļas vispārējais mērķis bija analizēt kultūras lomu Vācijā dzīvojošo Latvijas valstspiederīgo identitātes veidošanās procesos. Kopumā atklājās, ka latviešu diasporas Vācijā identitātes balstās uz transnacionāliem kultūras diskursiem. Respondenti identificējas ar specifisku kultūras naratīvu, kurš, viņuprāt, raksturīgs Latvijas teritorijai. Identitāšu daudzslāņainība apstiprina Stjuarta Holla ieviesto hibriditātes metaforu – dažādie sociālie un kultūras konteksti nosaka to, kurš aspekts būs nozīmīgs identitātes artikulācijā. Līdzās paštēlam par latvieti, kuram ir nozīmīga latviešu kultūra, novērojams atbalsts Eiropas un Vācijas kultūras idejai. Atkarībā no sociālā konteksta un situācijas, proti, vai indivīds atrodas darba, izklaides vai citā situatīvā kontekstā, diasporas pārstāvjiem ir vairāk būtisks viens vai otrs kultūras identitātes naratīvs.

11. (Ne)pastāvošās Latvijas emigrantu kopienas ASV

Andris Saulītis, Inta Mieriņa

Amerikas Savienotajās Valstīs (ASV) darbojas vienas no spēcīgākajām un aktīvākajām Latvijas diasporas organizācijām. ASV galvaspilsētā atrodas Pasaules brīvo latviešu apvienības birojs, tāpat šajā valstī darbojas visdažādāko veidu apvienības, piemēram, Latvijas Nacionālās operas ģilde ASV, kas dibināta salīdzinoši nesen, pēc 1991. gada. Tomēr nereti izskan kritika, ka šo organizāciju darbībā maz tiek iesaistīti nesen emigrējušie Latvijas tautieši, rezultātā ASV pastāv vairāk nekā viena emigrantu kopiena ar dažādām tradīcijām un izpratni par latvisko un pat sadzīvisko (sk. Garoza 2011; Hinkle 2006).

Šīs nodaļas mērķis ir analizēt Latvijas valstspiederīgo emigrantu identitāti Amerikas Savienotajās Valstīs, koncentrējoties uz tiem, kuri no Latvijas emigrējuši pēc 1991. gada (turpmāk tekstā – jaunie emigranti). Mēģināts iedziļināties jauno emigrantu pasaules skatījumā, meklējot saskares punktus gan ar tām Latvijas tautiešu kopienām, kuras pastāv un eksistēja vēl pirms intervēto respondentu ierašanās ASV, gan pašu jauno emigrantu vidū.¹

Pētījumam balstīts uz dziļajām intervijām ar jaunajiem emigrantiem 2014. gada pirmajā pusē ASV un Latvijā, to papildinot ar atsevišķu datu analīzi no Latvijas Emigrantu kopienas aptaujas (turpmāk tekstā – Emigrantu aptauja). Nodaļā vispirms raksturotas pētījuma teorētiskās nostādnes un informācijas vākšanas un apstrādes metodes, pēc tam secīgi aprakstīti identitātes veidošanās procesi jauno emigrantu vidū.

Kopiena, identitāte un globalizācija

Teorētiskais ietvars šajā nodaļā balstīts uz Benedikta Andersona «iztēlotās kopienas» jēdzienu (2006), kurš to skata nacionālisma perspektīvā. Uzskatot, ka nacionālisms ir «īpatns kultūras artefakts» (Anderson 2006: 4), viņam tas ir pamats «iztēlotai politiskai kopienai» (Anderson 2006: 6). Andersons norāda, ka kopiena savā būtībā ir noslēgta un suverēna: noslēgta tādā ziņā, ka tā izšķir sev piederošos un svešos, savukārt suverēna, jo sasaucas ar ideju par neatkarīgu valsti kā tās augstāko sasniegumu. Individu identifikācija ar savu iztēloto kopienu notiek subjektīvā līmenī, to veidi ir dažādi un balstīti kultūrā, tāpēc Andersons uzsver, ka «kopienas dalās nevis pēc to nepatiesuma/autentiskuma, bet gan pēc veida, kā tās ir iztēlotas» (Anderson 2006: 6). Tādējādi, definējot kopienu, svarīgi noteikt, vai indivīdi jūtas piederīgi kādai noteiktai «iztēlotai kopienai» un ar to asociējas kulturāli un sociāli.

Andersona «iztēlotās kopienas» jēdziens zināmā mērā ir ierobežojošs, jo skata kopienu kā nacionālas valsts pamatelementu. Tas traucē saskatīt daudzveidīgās individu pašidentitātes iespējas, kuras globalizācijas apstākļos piedāvā mūsdienu realitāte, un identificēt iespējamās subkopienas jeb subkultūras, kuras ir globalizācijas procesus neatņemama daļa. Lai izprastu sīkāk kontekstu, kurā vienlaicīgi pastāv daudzskaitlīgas kopienas – turklāt ne savstarpēji izslēdzošas –, nepieciešams sīkāk raksturot pašu globalizācijas fenomenu.

¹ Vēlamies pateikties Mārtiņam Kaprānam un recenzentiem par vērtīgiem komentāriem un ieteikumiem šīs nodaļas tapšanas laikā.

Mūsu skatījums uz globalizāciju ir tuvs Jirgena Hābermāsa uztverei. Hābermāss uzskata, ka globalizācija ir jēdziens, kas palīdz aprakstīt «procesu, nevis galarezultātu» (Hābermāss 2012: 38). Šī procesa pamatā ir aizvien pieaugoša tehnoloģiju lietošana, kā arī «komunikācijas un maiņas attiecību apjomu» intensitāte (Hābermāss 2012: 38). Globalizācijas spiediens, izsakoties Hābermāsa vārdiem, izaicina nacionālas valsts funkcijas un esamības pamatus. Hābermāss norāda, ka multikulturālisma pieaugums pašreizējo globalizācijas procesu ietekmē ir neizbēgams. Vienlaicīgi postindustriālajās sabiedrībās pastāv vēlme pēc kopienas, taču tās veidojas mazākos mērogos un teritorijās nekā nacionālās valsts robežas, un «šķietami homogēnu subkultūru tendence savstarpēji noslēgties izriet no vēlmes atgriezties pie reālām kopībām vai iztēlotu kopību konstruēšanu» (Hābermāss 2012: 52). Citiem vārdiem, kopiena nav sasaistīta ar valsti, jo pats valsts jēdziens globalizācijas ietekmē ir zaudējis savu jēdzienisko integritāti. Tāpēc ir iespējams runāt par dažādām 'iztēlotajām kopienām', kurām var būt kopīga sasaiste ar nacionālu valsti, tomēr to iekšējās atsaucēs un saistība ar kultūras artefaktiem (kolektīvā atmiņa, kultūras tradīcijas utt.) var savstarpēji nepārklāties un būt atšķirīgas.

Loģistikas un komunikācijas intensitātes pieaugums nav palicis nepamanīts arī Andersona darbos. Tieši tā ietvaros viņš problematizē attālinātā nacionālisma ideju, runājot par imigrantiem un viņu sasaisti ar 'iztēloto kopienu' dzimtenē (sk. Anderson 1992). Andersons norāda, ka, pateicoties biežajai saziņai un mediju pieejamībai, «mediētais tēls par 'mājām' ir vienmēr ar viņiem [imigrantiem]» (Anderson 1992: 8). Tomēr Atlantijas okeāna pretējos krastos attālinātais nacionālisms ir radījis atšķirīgas tendences. Kamēr Eiropā raksturīgs politiskās integrācijas trūkums («Vai būs iespējams *politiski* iztēlot sevi kā 'eiropieti', līdzīgi kā labu laiku ir iespējams iztēlot sevi kā 'amerikāni'?» retoriski nākotnes izteiksmē vaicā Andersons (1992: 11)), tikmēr ASV attālinātais nacionālisms radījis subkultūras, kuru pamatā ir asociatīvās saites ar savu dzimteni, mazinot identifikāciju ar mītnes zemi, proti, ASV. Andersons uzskata, ka tam pamatā ir fakts, ka «nacionālās institūcijas un nacionālā identitāte, kas veidojušās 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, vairs nav ar savu iepriekšējo rīcībspējas spēku. Tādējādi uzsvars pārvirzās no, piemēram, *amerikāņu-īrs* uz *amerikāņu-īrs*» (Anderson 1992: 10). Secināms, ka Andersona ieskatā attālinātā nacionālisma dēļ stiprākas kļuvušas etniskās identitātes, kuras ir spēcīgākas par politiskajām.

Tomēr attālinātais nacionālisms ir tikai viens no veidiem, uz kā pamata indivīdi var identificēties ar kādu 'iztēloto kopienu'. Nina Glika Šillere uzsver, ka attālinātajam nacionālismam raksturīga izteikta politiskā dimensija. «Attālinātie nacionālisti ir iesaistīti kāda noteikta politiskā projekta īstenošanā attiecībā uz teritoriju, kuru uzskata par savu izcelsmes vietu,» uzsver Glika Šillere, to nošķirot no diasporas jēdziena, kam raksturīgi «dažādi identificēšanās veidi ar izkliedētu populāciju» (Glick Schiller 2005: 571). Šāda diasporiskā kopiena var pašorganizēties neatkarīgi un bez tiešas references ar izcelsmes valsti. Viņas skatījumā šī identifikācija saistīta ar kolektīvo atmiņu, kura diasporai ir kopīga un veido pamatu iztēlotajai piederībai kādai kopienai.

Rezumējot iepriekš izklāstīto diasporiskās identitātes veidošanā, jāsecina, ka to ietekmē dažādi faktori, tostarp tehnoloģiju un loģistikas attīstība, tāpat arī iespējama dažāda politiskā aktivitāte un vienojošie var būt gan politiskie mērķi, gan sociālās un kultūras izpausmes. Īpaši būtiska kopienas pastāvēšanā ir kopīga vēstures un sociālās atmiņas izpratne, kas ikdienā var izpausties kopīgā svētku svinēšanā vai vismaz līdzīgās praksēs. Vienlaicīgi līdz ar globalizācijas procesiem identitātes robežas ir

paplašinājušās. Šī iemesla dēļ daudzviet pētniecība par diasporu tiek papildināta vai aizvietota ar transnacionalitātes jēdzienu. Transnacionalitāte apzīmē tādu indivīdu pašidentifikāciju, kurā savstarpēji mijiedarbojas vairākas identitātes, cita citu papildinot. Tām raksturīgas daudzveidīgas izpausmes formas (ekonomiskas, politiskas, kultūras un sociālas), un atšķirībā no diasporas jēdziena migrācijas pētniecība transnacionalitātes teorētiskajā ietvarā skata ne vien politisko aktivitāšu formas, bet arī ikdienas prakses (Faist 2010).

Ar transnacionalitātes jēdziena palīdzību iespējams paplašināt migrācijas pētnieciskās robežas. Sociologs Tomass Faists (*Thomas Faist*) norāda, ka transnacionalitātes studijās svarīga ir mobilitāte un indivīdu izveidotie un uzturētie sociālie tīkli, tāpēc 'transnacionāla kopiena', kuras piederīgo vidū var būt gan dzimtenē, gan ārvalstīs esošie indivīdi, ne vienmēr ir 'diasporiska kopiena'. Tieši šī iemesla dēļ «diaspora un transnacionalitāte ir būtiski elementi, lai apstrīdētu un pārdefinētu nozīmīgus sociālo zinātņu jēdzienus, piemēram, 'kopiena', 'sociālā telpa' un 'robežas'» (Faist 2010: 33). Arī šajā nodaļā transnacionālisms kā analītiska kategorija izmantota, lai kritiski izvērtētu kopienas jēdzienu, skatot mobilitāti, draugu loku un vēsturiskās atmiņas dimensijas kā aspektus, kuri ietekmē indivīdu vēlmi identificēties ar kādu 'iztēloto kopienu'.

Kaut gan diaspora un transnacionalitāte ir tuvi termini, bieži pārklājoties un savstarpēji mijiedarbojoties, Mišels Bruno (*Michel Bruneau*) (2010) nošķir diasporiskās kopienas no transnacionālajām. Viņa skatījumā pastāv četru tipu diasporas – reliģiskās, uzņēmēju, politiskās un kombinatīvās rases un kultūras (Bruneau 2010: 40–42), savukārt transnacionālās kopienas ir daudz mainīgākas un labilas. «Nepastāv nošķiruma no izcelsmes teritorijas vai valsts, tāpat nav arī traumatiskas pieredzes kā diasporas gadījumā. Nepastāv stipra vēlme atgriezties, jo transmigranti nekad tā īsti nepamet savu izcelsmes vietu, ar kuru tie saglabā ģimenes un kopienas saites,» uzsvēr Bruno (Bruneau 2010: 44). Tā vietā, lai mēģinātu kategorizēt ASV esošo Latvijas jauno emigrantu kopienas robežas un ietvert to vai nu zem diasporas, vai transnacionalitātes jēdziena, šajā nodaļā pievēršamies jautājumam par kopienu kā tādu, vaicājot: ar kādu vai kādām iztēlotajām kopienām jaunie emigranti identificējas? Šī iemesla dēļ tālāk nodaļā aprakstīts, kādas ir jauno emigrantu attieksmes, ikdienas un svētku prakses un kas veido viņu sociālo atmiņu.

Interviju un aptaujas raksturojums un respondentu demogrāfiskie dati

Kopumā pētījumā 2014. gadā no jūnija līdz septembrim padziļinātās intervijas veiktas ar piecpadsmit respondentiem: astoņām sievietēm un septiņiem vīriešiem. Intervijas notika ASV pilsētās – Ņujorkā, Čikāgā un Vašingtonā, tomēr respondentu pašreizējās dzīvesvietas ir plašākā areālā, ietverot arī Ņūdžersijas un Kentuki štatus.

Respondentu vidū jaunākajam intervijas brīdī bija 26, bet vecākajam 60 gadi (respondentu vecuma mediāna – 31 gads). Intervēto vidū ir gan latvieši (12), gan Latvijas mazākumtautību pārstāvji (krieviete, ukrainiete un ebrejs), no kuriem viena respondente dzimusi ārpus Latvijas (Ukrainā). Pārējo respondentu dzimta pilsēta visbiežāk ir Rīga (10), arī Daugavpils (2), Sigulda (1), Valmiera (1) un Madona (1). Emigrācijā ASV pavadītais laiks ir no diviem līdz pat 19 gadiem (mediāna – astoņi gadi). Visu intervēto respondentu vārdi ir mainīti, lai saglabātu viņu anonimitāti.

Savukārt Emigrantu aptauja veikta internetā laika posmā no 2014. gada 4. augusta līdz 30. oktobrim. Kopumā aptaujāti 14 068 emigranti no 118 valstīm vecumā no vismaz 15 gadiem. Šajā pētījumā logaritmiskajām regresijām piemēroti svāri ar imputācijām, lai vispārinātu aptaujas rezultātus uz Latvijas diasporu kopumā, t.sk. arī tiem, kuriem nav Latvijas pasēs. Izmantoti dati par emigrantiem tikai tajās valstīs, kurās saskaņā ar Ārlietu ministrijas sniegto informāciju ir vislielākās emigrantu kopienas, proti, ASV (~96 000), Lielbritānija (~100 000), Īrija (~25 000–30 000), Vācija (~30 000) un Ziemeļvalstis (>41 000), tāpat arī Kanāda, Austrālija un Jaunzēlande (>51 000) (sk. ĀM 2014: 8).² Aptaujā analizēti dati tikai par jaunajiem emigrantiem, t.i., tiem, kuri emigrējuši no Latvijas pēc 1990. gada.

Regresijās iekļauti šādi kontrolmainīgie: dzimums, vecums, bērni, anketas aizpildīšanas valoda, izglītības līmenis, emigrācijā pavadītais laiks un pašreizējā nodarbošanās. Papildus modeļos iekļauts emigrācijas iemesls. Līdzīgi kā svāriem, arī dzimumam, vecumam un izglītības līmenim piemērotas imputācijas. Visu mainīgo raksturojošos datus, to skaitā papildmodeļos iekļautos mainīgos, iespējams apskatīt pielikumā. Visi papildus modeļi pārbaudīti ar Valda (*Wald*) testu, lai konstatētu, vai tie ir skaidrojošāki par pamatmodeļiem, un vai tie ir nozīmīgi. Konkrētie χ^2 un konfidences līmeņi norādīti zem regresiju tabulām.

Logaritmisko regresiju tabulās koeficienti izteikti relatīvo risku attiecībās (*relative risk ratio*) vai sastopamības līmeņa koeficientos (*incidence rate coefficients*). Tas nozīmē, ka jebkuram mainīgajam ir pozitīvs efekts uz atkarīgo mainīgo, ja tā vērtība ir lielāka par «1». Savukārt, ja tabulā pie attiecīgā mainīgā koeficienta vērtība ir zem «1», tā ietekme uz atkarīgo mainīgo ir negatīva. Koeficienta lielums ir no nulles līdz bezgalībai, līdz ar to, lai aprēķinātu vairāku mainīgo kopīgo ietekmi uz atkarīgo mainīgo, attiecīgie mainīgie ir jāsareizina.

Emigrācijas sākotne un tās nozīme jauno emigrantu identitātē

Tie nedaudzie pētījumi, kuri pievērsušies Latvijas jauno emigrantu problemātikai ASV, viņus lielākoties identificē kā sociālu grupu ar kopīgu identitāti, interesēm un dzīvesveidu. Šī identitāte sakņojoties vienotā izpratnē par to, kas ir latviskas tradīcijas, valodas lietojumā un paražās (Garozs 2011; Hinkle 2006). Tomēr diskutabls ir jautājums, vai jaunos emigrantus ir iespējams definēt kā vairāk vai mazāk monolītu sociālo grupu ar kopīgu identitāti vai arī tā ir iedomāta kategorija pētnieku galvās, tai realitātē neeksistējot.

Šādas šaubas rodas, uzklusot stāstus, kā katrs intervētais respondents nokļuvis ASV: dažam tā bija neplānota nejaušība, citam mīlestība, vēl citam vēlme doties ārpus Latvijas vai izdevīgs darba piedāvājums. Paši respondenti nereti uzsver, ka tieši šīs kopīgās emigrācijas vēstures neesamība ir tā, kura atšķir tos latviešus, kuri ASV ieradās neilgi pēc 2. pasaules kara, no tiem, kuri pāri Atlantijas okeānam ceļojuši pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Pirmajiem tā bija piespiedu emigrācija. Savukārt jaunajiem emigrantiem tā bija brīvprātīga un individuāla personīgā izvēle, neradot traumatisku pieredzi. Viņu emigrācijas motivācija sasauca ar režisores Ievas Salmanes 2003. gada dokumentālo filmu «Sprīdītis Amerikā», kas vēsti par jaunajiem emigrantiem ASV un viņu ikdienu (Salmane 2013). Kaut gan tā ir smaga un darba daudz, ASV emigrantiem ir devusi pārliecību par iespēju ko sasniegt paša spēkiem sapņu zemē.

² Jāņem vērā, ka pati Ārlietu ministrija ir norādījusi, ka «dati ir aptuveni, jo ir lielas atšķirības starp Iedzīvotāju reģistra datiem, vēstniecībās pieejamo informāciju un aplēsēm par reālo situāciju» (ĀM 2014: 8).

«*Resp.: Man te [ASV] tante bija, kas kara laikā bija pārbraukusi, un viņai bija astoņi bērni. Un tad viņa visu laiku braukāja katru vasaru mūs apciemot un piestāstīja man pilnas ausis. No 16 gadu vecuma es jau zināju, ka es Latvijā negribu palikt.*

Int.: Kāpēc?

Resp.: Nezinu, klausoties viņā, ka tur [ASV] viss ir labāk un zāle zaļāka otrā pusē. [..]

Int.: Kas bija tas no tantes stāstītā, kas tevi visvairāk uzrunāja un vilināja uz Ameriku?

Resp.: Tas par to... Es atceros teicienu: ja tu strādā, tu nopelnīsi. Ja strādāsi smagi, tas atmaksāsies.

Un [viņa] teica, ka Latvijā tā nav. (Jana, latviete, 30 gadi, ASV, izceļojusi 2000. gadā)

Tomēr tie nav tikai ekonomiski iemesli, kāpēc jaunie emigranti labprāt uzturas ASV. Viena no respondentēm, vairākus gadus nodzīvojusi ASV, atgriezās Latvijā, bet vēlāk, pēc dažiem gadiem, tomēr nolēma doties atpakaļ uz ASV:

«*Man pietrūka kultūras, bet tas ir divaini to teikt, jo latviešiem kultūra ir tāda dziļāka, bet tas laikam ir atkarīgs no katra individuāli. Man pietrūka cilvēku, tas cilvēciskais faktors, tā atvērtība, tie smaidi – ne gluži liekulīgie, bet vienkārši. Vienkāršība pietrūka. (Lina, latviete, 31 gads, ASV, izceļojusi 2011. gadā)*

Reizumis šie dažādie izceļošanas iemesli jaunajiem emigrantiem ir nepārvarams šķērslis komunikācijai ar diasporas organizācijām, jo «tā attieksme diezgan redzama: [..] kā tu uzdrīkstējies tagad it kā braukt prom [no Latvijas], [..] es [..] te atbraucu spiestā kārtā» (Sandis, latvietis, 31 gads, ASV, izceļojis 2005. gadā).

Kopumā uz ASV salīdzinājumā ar jebkuru citu modeli iekļauto valsti jaunie emigranti daudz retāk dodas strādāt.

11.1. tabula. Logaritmiskā regresija par galveno aizbraukšanas iemeslu (relatīvo risku attiecība)

Mainīgie	Modelis 1						Modelis 2					
	ASV	Austrālija, Kanāda, Jaunzēlande	Īrija	Lielbritānija	Vācija	Ziemeļvalstis	ASV	Austrālija, Kanāda, Jaunzēlande	Īrija	Lielbritānija	Vācija	Ziemeļvalstis
Aizbraukšanas iemesls (bāze: strādāt)												
Mācīties/studēt		0,487*	0,103***	0,258***	0,263***	0,377***		0,433*	0,130***	0,308***	0,349**	0,489*
		(0,178)	(0,0302)	(0,0548)	(0,0643)	(0,0865)		(0,176)	(0,0478)	(0,0891)	(0,117)	(0,142)
Pievienoties ģimenei vai veidot ģimeni		0,887	0,196***	0,182***	0,422***	0,441***		0,913	0,230***	0,228***	0,526*	0,607*
		(0,273)	(0,0484)	(0,0380)	(0,102)	(0,0950)		(0,286)	(0,0590)	(0,0508)	(0,134)	(0,137)
Cits iemesls		0,758	0,205***	0,240***	0,178***	0,262***		0,739	0,235***	0,294***	0,196***	0,292***
		(0,294)	(0,0761)	(0,0652)	(0,0563)	(0,0780)		(0,292)	(0,102)	(0,0911)	(0,0638)	(0,0933)
Konstante	1	0,763	1,708***	6,526***	1,833***	1,327*	1	0,0772*	0,276	4,652*	0,832	2,062
	(0)	(0,153)	(0,250)	(0,890)	(0,266)	(0,189)	(0)	(0,0875)	(0,239)	(3,388)	(0,616)	(1,495)
Novērojumi	9137	9137	9137	9137	9137	9137	9137	9137	9137	9137	9137	9137

Piezīmes. 2. modeli papildus iekļautie kontrolmainīgie: dzimums; vecums; anketas valoda; izglītība; laiks emigrācijā; nodarbošanās; emigrācijas vilnis. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, ~ p < 0,1. Valda tests 2. modelim: chi2(10) = 21,51; Prob > chi2 = 0,0178.

Respondentiem, kuri izvēlējās «citu iemeslu», bija iespēja pievienot skaidrojumu jeb galveno emigrācijas iemeslu. Lielākoties emigranti izvēlējušies šo lauciņu atstāt tukšu, kas dod pamatu uzskatīt, ka viņiem ir bijis grūti noformulēt vienu, svarīgāko emigrācijas iemeslu. Savukārt respondenti, kuri ir snieguši šo informāciju, norāda

visdažādākos izceļošanas iemeslus, piemēram, «Latvijā jutos nelaimīga, nesaprasta, depresīva», «sāku jaunu dzīvi pēc šķiršanās», minēta arī adopcija, vienkārši «prom no vecākiem», reliģiski apsvērumi un pastāvošā diskriminācija seksuālās orientācijas dēļ. To var papildināt ar kādas respondentes teikto, kas plašāk ilustrē sociālo attiecību radīto spriedzi Latvijas sabiedrībā (sk. arī Putniņa 2005):

«*Ja padomājam, kā manā situācijā, par sieviešu un vīriešu proporcionālām attiecībām Latvijā mana vecuma kategorijā, tad [...] es Latvijā pirms septiņiem gadiem skaitījos veca sievietē. Nu, šeit es tā kā neskaitos veca – šeit es esmu normāla sievietē. Tas ir svarīgi [...], ka tevi uztver kā sievieti. Es Latvijā [...] biju šķīrusies, un, teiksim, es kaut kā Latvijā tā... Latvijā bija darbs, kas man patika, man bija viss, man bija viss, kas man patika, bet es patiešām kaut kā sajutu, ka es nevaru atrast dzīves draugu Latvijā – sava vecuma, jo visi mana vecuma vīrieši, protams, skatās uz jaunām sievietēm. Nu, tas bija viens aspekts [aizbraukšanai], kuram pievienojās pēc tam citi. (Baiba, latviete, 55 gadi, ASV, izceļojusi 2007. gadā)*

Dažādie izceļošanas iemesli neveicina 'iztēlotās kopienas' veidošanos, jo tai nav diasporu kopienām raksturīgās pagātnes pārdzīvojuma vai traumas sajūtas, kura to vieno un stiprina. To apliecina arī citas respondentes teiktais, ka nepietiek vien ar to, ka atrodies ārpus Latvijas, lai būtu kopīga izpratne un vērtības latviešu vidū, jo šim kritērijam «ir pārāk maz kopīga... nu, tas nav pietiekami» (Daina, latviete, 29 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā). Citiem vārdiem, pēc 1991. gada emigrējušie uzsver, ka jūtas atšķirīgi gan viens no otra, gan no tiem, kas izceļojuši uz ASV neilgi pēc 2. pasaules kara. Tomēr būtisks elements 'iztēlotās kopienas' pamatos ir ne tikai kopīga nesenā vēsture, t.i., izceļošanas iemesls, bet daudz plašāka sociālā atmiņa, kas ietver sevī kopīgu izpratni par svarīgiem vēstures brīžiem un to pieminēšanas tradīcijas, kas analizētas nākamajā apakšnodalā.

Sociālā atmiņa un identitāte jauno emigrantu vidū

Atmiņu pētnieki Maikls Lambeks (*Michael Lambek*) un Pols Antze (*Paul Antze*) norāda, ka atmiņu naratīvās formas un konvencijas ir cieši saistītas ne tikai ar laiku, bet arī vietu un attiecībām: «Pagātnei un tās esamībai atmiņās ir savdabīga loma mūsu identitātēs; tāda, kura vienlaicīgi nostiprina šo identitāšu nepārtrauktību, kā arī var to sagraut. Ja pagātne ir viens ceļš, kā noteikt, kas mēs esam, tā, no otras puses, gādā par mūsu pašreizējā stāvokļa pārmaiņām» (Lambek, Antze 1996: xvi). Viņi uzsver, ka jebkurai atmiņu politikas pētniecībai jālūko izprast institucionālās formas, sociālās attiecības un diskursīvā telpa, kurā atmiņu zināšanas tiek radītas (Lambek, Antze 1996: vii–xiv). Tādējādi svarīgas ir ne tikai personīgās biogrāfiskās vēstures, bet arī notikumi, vietas un laiks, ar kuriem indivīds sevi asociē simboliski.

Intervētie jaunie emigranti tikai retumis kā svarīgākos Latvijas vēstures brīžus min notikumus, kuri sniedzās tālāk par 1918. gadu. Plašāks skatījums uz vēsturi raksturīgs tieši nelatviešiem, kuri piemin arī senākus notikumus (Livonijas ordeni u.c.).

«*Resp.: Tā [Latvijas vēsture] ir vienkārši bagāta, mums ir vairāk par simt pilīm Latvijā [...] Tik daudz piļu, tā ir bagāta vēsture! Piemēram, Livonijas ordenis, mums stāstīja, kā Latvija veidojās, par vikingiem [...]*

Int.: Bet par neseno vēsturi, par 20. gadsimtu, vai par šiem notikumiem esat diskutējis?

Resp.: Man patiesībā nepatīk šī Latvijas vēstures daļa. Puse valsts karoja ar Krieviju, puse – ar Vāciju, abas ir sajukušas. (Aldis, ebrejs, 30 gadi, ASV, izceļojis 1999. gadā)

No vienas puses, respondentu sociālā atmiņa daudz neatšķiras no Latvijā dzīvojošajiem, ko sociālās atmiņas pētnieki Mārtiņš Kaprāns un Vita Zelče apzīmējuši kā «pirms 20. gs. vēstures (senlatviešu periods, zviedru laiki u.c.) amnēziju» (Kaprāns, Zelče 2011: 45). Tomēr, no otras puses, daudz biežāk pozitīvo notikumu atskaites punkts ir neatkarības atjaunošana 1991. gadā, uzsverot iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO, ne, piemēram, valsts dibināšanu 1918. gadā. Respektīvi, sociālās atmiņas vēstures nogrieznis jaunajiem emigrantiem ir vēl isāks nekā Latvijā dzīvojošajiem. Uz to norāda arī respondentu vājā iesaistīšanās Latvijas valsts svētku svinēšanā, kas ir rādītājs identitātes un kopīgas kolektīvās atmiņas spēcīgumam.

Teju ikviens respondents, atskatoties uz Latvijas vēsturi, norāda uz neatkarības atjaunošanu kā būtisku sasniegumu, taču neviens īpaši nesvin 4. maiju, kad tika pieņemta deklarācija par neatkarības atjaunošanu. Pat gadījumos, kad ASV esošās organizācijas rīko pasākumus, respondenti tos neuzskata par savu prioritāti. Viena no respondentēm atzīst: «Es zinu, ka kaut kas notiek vēstniecībā, bet es ne reizi neesmu bijusi. Es vienkārši esmu bijusi kaut kur citur» (Zane, latviete, 26 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā).

Pretēja tendence vērojama latviešu tradicionālo svētku svinēšanā. Gandrīz visi respondenti atzīmē, ka viņi svin Jāņus, turklāt cenšas to darīt publiski. Daļai tā ir vienīgā reize, kad viņi apmeklē latviešu diasporas organizāciju rīkotos pasākumos.

«*Es esmu svinējusi vairākās vietās Jāņus, bet visvairāk man patīk Piesaulē. Tas ir Ņujorkas štatā aiz Bostonas. Dažas lietas, ko viņi dara, es īstenībā pat Latvijā nebiju darījusi. Viņi iet aplī un viens otram no kaimiņu mājas uz kaimiņu māju dzied Līgo dziesmas [...]. Es pat uzaugu Latvijā, bet tās tradīcijas netika ievērotas. (Līna, latviete, 31 gads, ASV, izceļojusi 2011. gadā)*

Tajā pašā laikā respondente, kura ASV ieradās sākumskolas vecumā un, kā pati atzīst, ir cieši integrējusies latviešu diasporas organizācijās un kopienā, kura ASV izveidojās neilgi pēc 2. pasaules kara, uzskata, ka Jāņi tieši Latvijā ir visīstenākie.

«*Ideālā versija [kā svinēt Jāņus] ir, kad es esmu Latvijā laukos ar draugiem. Un katru reizi, kad es esmu to darījusi, ir bijis fantastiski, un tiešām jutos, ka ir autentiski, un man vienmēr ir liela sajūsmā, un es pēc Jāņiem domāju, ka varbūt es varu vienmēr dzīvot šeit, Latvijā. Vienmēr [Jāņos] ir pirts un tad lec ezerā, un meitenes plūc puķes un pin vainagus. To dara arī šeit, kad ir Amerikas Jāņi, bet nav tā pati sajūta. (Paula, latviete, 26 gadi, ASV, izceļojusi 1995. gadā)*

Iespējams, šī atšķirīgā izpratne par to, kur Jāņi ir autentiskāki, ir saistīti ar respondentu individuālajām gaumēm. Tomēr abi respondenti sevi neasociē nedz ar Latvijā, nedz ASV kultivētajām svētku paražām. Ar visu to, ka respondenti šajos svētkos iesaistās, tie ir «citu» organizētie svētki, ar kuriem salīdzināt savu personīgo izpratni par Jāņu svētkiem un, plašākā mērogā, Latviju. Vēl vairāk, gadījumos, kad tiek apmeklēti diasporas organizāciju rīkoti pasākumi, respondenti norāda uz atšķirīgu izpratni, kā šie svētki būtu jāsvin. Kāda respondente saka, ka viņas idejas, kuras viņa dēvē par «savām Latvijas tradīcijām svētku organizēšanā», negūst atsaucību latviešu diasporas organizāciju vidū. Viņa uzskata, ka «vienkārši tradīcijas [ASV] ir citādas un apstākļi ir citādi un droši vien abām pusēm [nesen izceļojušajiem un tiem, kuri senāk] ir grūti saprast [vienam otru]» (Baiba, latviete, 55 gadi, ASV, izceļojusi 2007. gadā).

Tie respondenti, kuri neiesaistās diasporas organizāciju rīkotos pasākumos, aicina ciemos amerikāņus, sien Jāņu sieru un kurina ugunsiskus. Daudzi norāda, ka tieši Jāņi ir svētki, kuros latviskā identitāte demonstrējama amerikāņiem, kuri šos tradicionālos svētkus uzskata par ko neparastu.

«*Resp.: [Jānos] Es dzeru alu un aicinu draugus, un saku viņiem, ka tā ir svarīgākā tradīcija Latvijā. Ka nav nekā svarīgāka par Ligo.*

Int.: Tie, ar kuriem tu svini, viņi nav no Latvijas?

Resp.: Viņi nav no Latvijas, bet viņi mīl [šos svētkus], viņiem patīk eksotiskas tradīcijas. (Rasa, krieviete, 37 gadi, ASV, izceļojusi 2004. gadā)

Līdzīgi ir ar 18. novembri, kas vairumam respondentu nav saistīts ar latviešu diasporas organizēto pasākumu apmeklēšanu. Tā vietā vieni svētkus svin «iekšēji», citi savukārt šo dienu izjūt kā svētkus, pateicoties aktīvākai komunikācijai no Latvijas (fotogrāfijas sociālajos tīklos un e-pastā u.tml.), daži sazvānās ar vecākiem Latvijā.

«*[18. novembrī] Es nesu [uz skolu] melno balzamu un rupjmaizi un visiem saku, ka tas ir national... this is our independence day bla, bla, bla [ši ir mūsu neatkarības diena utt. – angļu val.]. Nu tā. Es... Man ir svarīgi, lai mani kolēģi un skolasbiedri saprot, kāpēc tas ir svarīgi. (Daina, latvietis, 29 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā)*

Minētie gadījumi liecina, ka mēdz būt situācijas, kad Latvijā notiekošie, kā arī diasporas organizāciju rīkoti publiskie rituāli tiek aizvietoti ar alternatīvām svinēšanas praksēm mītnes zemē. Lielākoties gan valsts svētki tiek svinēti ģimenes lokā vai ar tuvākajiem draugiem vai daudz biežāk netiek svinēti vispār. Kā norāda sociologs Eviatar Zerubavels (*Eviatar Zerubavel*), svētku kalendārs ir viens no veidiem, kā sociāli tiek organizēta atmiņa, un tas reprezentē sabiedrības identitāti, bet svētku dienas palīdz «izveidot ikgadēju pieminēšanas ciklu, kas nodrošina, ka vairākas reizes gadā kopienas locekļi atcerēsies noteiktos «svētos» brīžus tās kolektīvajā atmiņā» (Zerubavel 2003: 317). Nespēja identificēties ar svētku svinēšanas praksēm – gan tām, kuras pastāv Latvijā, gan tām, kuras organizē Latvijas diasporas organizācijas ASV, – neveicina jau no imigrantu identificēšanos nedz ar Latvijas tautiešiem ASV, nedz Latvijā.

Komunikācija un saskarsme ar mājās palicējiem

Tomēr nevar pilnībā noliegt, ka jauno emigrantu kopienā nepastāvētu jebkādas transnacionālas kopienas pazīmes. Jau iepriekš minēts, ka valsts svētku laikā pieaug komunikācijas intensitāte ar Latviju, un svētki nav vienīgais laiks, kad notiek informācijas aprīte starp jaunajiem emigrantiem un dzimteni. Jaunie emigranti vairāk vai mazāk regulāri lasa ziņas par Latviju internetā, sazinās ar radiem un draugiem Latvijā telefoniski, e-pastos un sociālajos tīklos. Tomēr svarīga ir ne tikai saziņas eksistēšana, bet arī tas, kādu iespaidu tā atstāj uz jaunajiem emigrantiem – vai tā tuvina tautiešiem Latvijā vai tieši otrādi – atšvešina tos no Latvijā dzīvojošajiem?

Atrodoties emigrācijā, telpas un laika izjūta emigrantu apziņā ir spēcīgi transformējusies, jo Latvijā ir radinieki un draugi, mudinot piekrist tēzei par transnacionālas kopienas eksistenci emigrantu vidū. Kāda respondente pat atzīst, ka ir dzīvojusi Latvijas laika zonā, lai palīdzētu meitai ar mācībām, un apjautusi, ka «es jau vienkārši piespiežu sevi domāt, ka es esmu Amerikā» (Baiba, latviete, 55 gadi, ASV, izceļojusi 2007. gadā). Daudziem emigrantiem Latvija un ASV nav nodalīta telpa, un viņi tās mēģina pēc iespējas vairāk tuvināt vienu otrai, visbiežāk to saprotot ar ekonomisko sadarbību. Kā norāda viens no respondentiem, «Latvija ir ļoti maza, bet Latvija ir Eiropas sastāvdaļa, un ir jāfokusējas uz lietām, kuras cilvēki varētu darīt no Latvijas, vai būtu bāzēti Latvijā». Viņš uzskata, ka daudz mazāka iespējamība ir, ka emigrējušie Latvijā atgriezīsies, bet ir iespējams, «ka viņiem būtu māja, ģimene, bērni un pamatbāze Latvijā, bet nu pavadīt 30, 40, 50% sava laika visur citur Eiropā» (Jānis, latvietis, 27 gadi, ASV, izceļojis 2006. gadā).

Kaut gan jaunie emigranti zināmā mērā turpina uzturēt un izmantot sociālo infrastruktūru, kura bija izveidojusies ar tautiešiem Latvijā pirms aizbraukšanas, tomēr šajā komunikācijā un arī brīžos, kad viesojas Latvijā, respondenti jūtas atsvešināti no Latvijā dzīvojošajiem tautiešiem. Turklāt šādu atsvešinātību respondenti izjūt arīdzan mītnes zemē – kāda no respondentēm stāsta, ka Latvijā viņa reizēm tiek dēvēta par «amerikānisku», savukārt ASV izpelnās piezīmes, ka ir ļoti austrumeiropiska.

«*Int.: Tu esi amerikanizējies kaut kādā mērā, tavuprāt?*

Resp.: Es nezinu – man cilvēki saka, ka jā. Bet es nezinu, ko tas nozīmē. Es, goda vārds, nezinu.

Int.: Cilvēki Latvijā vai cilvēki...?

Resp.: Cilvēki Latvijā. Amerikā absolūti nē – visi saka: blāviens, you are so, so Eastern-European [tu esi tik, tik austrumeiropiska – angļu val.]. Es patiešām nezinu.

Vēl lielāka atsvešinātība jaušama cittautiešu no Latvijas vidū:

«*Es esmu krieviete no Latvijas. Es nevaru pateikt, ka es esmu krieviete, citiem krieviem [..], bet latviešiem es esmu krieviete. [..] Man ir ļoti svarīgi, lai cilvēki uzskata mani par latvieti. Man nepatīk, ja viņi domā, ka esmu no Krievijas. (Rasa, krieviete, 37 gadi, ASV, izceļojusi 2004. gadā)*

Tādējādi secināms, ka jaunajiem emigrantiem ASV saskarsme un komunikācija ar Latviju neveido pamatus transnacionālas kopienas pastāvēšanai. Jaunie emigranti nejūtas piederīgi Latvijai.

Attieksme pret latviešu diasporas organizācijām ASV

Kā jau norādīts iepriekš, intervētie respondenti visai bieži sevi pozicionē atšķirīgi no tā emigrācijas viļņa, kas ASV no Latvijas ieradās neilgi pēc 2. pasaules kara, dažādās izceļošanas motivācijas dēļ. Taču tikpat lielas atšķirības respondenti izjūt pašreizējā attieksmē un priekšstatos par Latviju un latvisko. Kāds no respondentiem neiesaistās diasporas organizētajās aktivitātēs, jo «tā Latvija, kuru viņi uzskata par savu Latviju, nav tā Latvija, ko es uzskatu par savējo» (Jānis, latvietis, 27 gadi, ASV, izceļojis 2006. gadā), respektīvi, respondenta ieskatā pastāv savstarpēji atšķirīga un izslēdzoša izpratne par latvisko identitāti. Turklāt Jāņa «Latvija» nav kādas iztēlotās kopienas radīts tēls, jo par to viņš runā vienskaitlī, t.i., tā ir viņa individuālā, ne kolektīvā iztēle. Vēlme nesocializēties ar citiem Latvijas emigrantiem raksturīga arī citiem respondentiem:

«*Es tev pateikšu vienu lietu, ko man pateica viens cilvēks, kad es braucu atpakaļ uz Ameriku. Nē, viņi bija atbraukuši ciemos pie manis šeit un pateica: «Es nekad neesmu sapratis, kāpēc latvieši – tie, kas dzīvo šeit, kāpēc viņi tikai un vienīgi komunicē ar latviešiem. Tad ko tu dari Amerikā, ja tu gribi būt ar latviešiem? Tad dzīvo mājās! Esi Latvijā! Ja tu gribi būt tajā valstī, tad esi dēļ iemesla, smelies! Ja tu esi dēļ tās kultūras, tiem cilvēkiem, tad [..] dzīvo to dzīves stilu, neesi tikai privātajā latviešu kamolītī. Kāda tam jēga!» Es uzturu attiecības, es uzturu kontaktus, bet lielāko daļu ikdienā tie tomēr ir vietējie – ne tikai amerikāņi, bet varbūt tāpēc, ka man ir draugi, kas ir no Polijas, kas šeit jau dzīvo nez cik gadus. Man ir starptautiskie draugi pārsvarā, kurus jau esmu satikusi šeit. (Līna, latviete, 31 gads, ASV, izceļojusi 2011. gadā)*

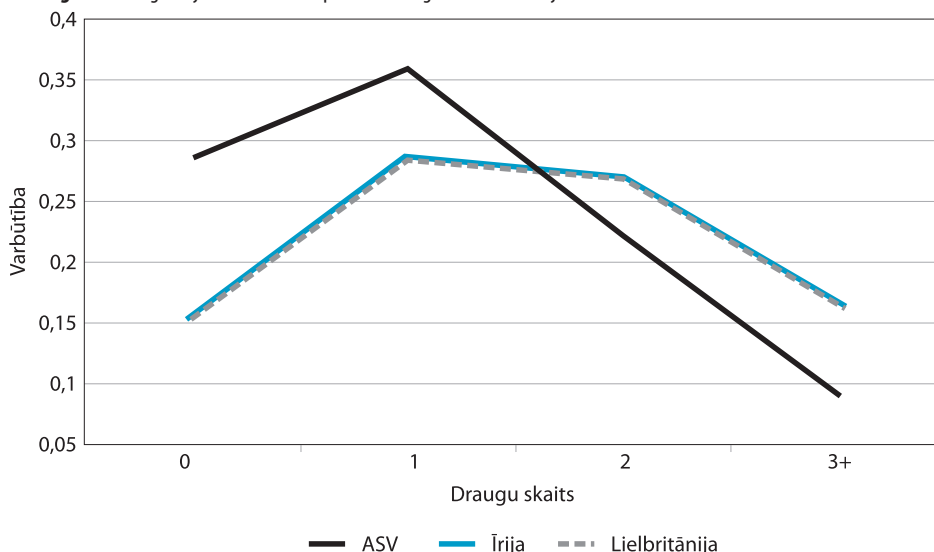
ASV jauno emigrantu vidū pastāvošo tendenci mazāk socializēties ar latviešiem apstiprina Emigrantu aptauja. Saskaņā ar tās datiem jaunajiem emigrantiem ASV tuvo draugu lokā ir daudz mazāk citu emigrantu no Latvijas (sk. 11.2. tabulu). Abos modeļos Īrijā un Lielbritānijā šī iespējamība ir lielāka (virs 45%) salīdzinājumā ar ASV esošajiem jaunajiem emigrantiem. Turklāt statistiski nozīmīga ietekme nav nedz dzimumam, nedz izglītībai.

Zīmīgi, ka krievvalodīgajiem ir par 14% lielāka iespējamība tuvo draugu lokā būt emigrantiem no Latvijas (sk. 2. modeli 11.2. tabulā). Pat iekļaujot papildmodeli emigrācijas mērķi, jauno emigrantu mītnes zemes faktors Īrijai un Lielbritānijai saglabā nozīmīgumu. Tāpat būtiska ietekme 2. modelī ir gadījumā, ja jaunais emigrants mītnes zemē studē: iespēja tuvo draugu lokā būt citiem Latvijas emigrantiem ir par 14% mazāka salīdzinājumā ar tiem, kuri strādā algotu darbu. Mazāk draugu no Latvijas būs tiem, kuri izceļojuši pēc 2008. gada, bet tajā pašā laikā būtiska ietekme ir gadījumā, ja emigrants ārpus Latvijas dzīvo ilgāk par pieciem gadiem, – tas arī samazina iespējamību tuvo draugu lokā būt emigrantiem no Latvijas. Tomēr neviens no papildmodeli iekļautajiem kontrolmainīgajiem nav ar tik lielu un statistiski nozīmīgu efektu kā mītnes zeme, kuras nozīme saglabājas augsta (būtiska nozīme Īrijas un Lielbritānijas gadījumā; 10% Ziemeļvalstu, bet 11% Vācijas gadījumā, statistiski nenozīmīgi tāpat kā Austrālijas, Kanādas un Jaunzēlandes gadījumā, kur tam ir pretēja tendence (-10%)). 11.1. grafikā attēlotas prognozējamās iespējamības trim valstīm, kurām 2. regresiju modelī ir statistiski nozīmīgas atšķirības: ASV, Īrija un Lielbritānija.

11.2. tabula. Cik daudz no taviem draugiem ir no Latvijas? (Puasona regresija, izteikts sastopamības likmes koeficientos)

Mainīgie	Modelis 1		Modelis 2	
	Koeficients	Standarta deviācija	Koeficients	Standarta deviācija
Valsts (bāze: ASV)				
Austrālija, Kanāda, Jaunzēlande	0,914	(0,135)	0,920	(0,124)
Īrija	1,591***	(0,167)	1,452***	(0,150)
Lielbritānija	1,655***	(0,162)	1,504***	(0,144)
Vācija	1,112	(0,128)	1,072	(0,116)
Ziemeļvalstis	1,159	(0,122)	1,103	(0,111)
Laiks emigrācijā (bāze: līdz gadam)				
1–2 gadus			1,035	(0,0872)
3–5 gadus			0,978	(0,0924)
6–10 gadus			0,815~	(0,0936)
Vairāk nekā 10 gadus			0,772*	(0,100)
Emigrācijas vilnis (bāze: 1991–1999)				
2000–2003			1,094	(0,134)
2004–2008			0,917	(0,111)
2009–2011			0,762*	(0,0975)
Pēc 2011			0,678**	(0,0982)
Nodarbošanās (bāze: nodarbināts)				
Ekonomiski neaktīvs			1,015	(0,0501)
Studē			0,884	(0,0713)
Pensija			0,760	(0,222)
Cīts			0,511*	(0,169)
Turība			1,065***	(0,0185)
Bērni (bāze: nav)			1,073~	(0,0423)
Partneris (bāze: nav)				
Latvietis/Krievs			1,074~	(0,0401)
Cīts			0,769***	(0,0508)
Konstante	1,225*	(0,118)	1,248	(0,267)
Novērojumi		5819		5819

Piezīmes. 2. modelī papildus iekļautie kontrolmainīgie: dzimums; mītnes zemes valodas prasme; vecums. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ~ $p < 0,1$. Valda tests 2. modelim: $\chi^2(5) = 29,30$; $p < 0,001$.

11.1. grafiks. Prognozējamās varbūtības par tuvu draugu skaitu no Latvijas

Saskaņā ar grafiku ASV vislielākā iespējamība ir nebūt vispār draugiem no Latvijas vai arī tuvu draugu lokā būs tikai viens emigrants no Latvijas. Turpretī emigrantiem Īrijā vai Lielbritānijā ir pat lielāka iespējamība tuvu draugu lokā būt vairāk par trim draugiem no Latvijas nekā vispār neviena drauga. Savukārt divu un vairāk draugu no Latvijas iespējamība ASV dzīvojošajiem emigrantiem ir zemāka salīdzinājumā ar Īriju vai Lielbritāniju.

Papildus jāuzsver, ka būtiska nozīme draugu esamībā ir emigranta turībai. Tas apstiprina iepriekš pētījumos izteikto tēzi, ka iesaistīšanās Latvijas diasporas organizācijās kopumā nozīmē būtiskus finansiālus ieguldījumus, kurus ne katrs var atļauties (sk. Garoza 2011: 137–145).

Jauno emigrantu ASV intervijās teiktais liecina, ka bez iepriekš minētajiem iemesliem, kurus iespējams noskaidrot no Emigrantu aptaujas, pastāv arī psiholoģiski iemesli savstarpējās komunikācijas trūkumam. Viena no respondentēm spriež, ka neilgi pēc 2. pasaules kara ieceļojušie kaut kādā mērā baidās no nesem emigrējušajiem latviešiem:

« Man ir radies iespaids, ka latviešu amerikāņi, tā jaunākā paaudze, viņa diezgan turas kopā ar citiem Latvijas amerikāņiem, Amerikas latviešiem, bet viņi nedaudz baidās no īstajiem latviešiem. Viņiem šķiet, ka tie īstie latvieši, kā to pateikt, sagraus viņu ilūzijas par Latviju. [...] Viņi ļoti grib piederēt Latvijas kultūrai, bet viņi zina, ka viņi īsti nav. Viņiem ir bail no tiem īstajiem latviešiem. Viņiem tā kā nedaudz skauž. Viņiem gribas būt daļai. To grūti aprakstīt patiesībā. (Zane, latviete, 26 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā)

Vēl kāds respondents norāda, ka pēc 2. pasaules kara ieceļojušie latvieši ir izstrādājuši sistēmu, kura pēc savas būtības ir slēgta, jo paredz, ka tajā integrācija notiek no mazotnes:

« Viņi kopš mazām bērnu dienām, kopš piecdesmitiem gadiem visi ir gājuši cauri svētdienas skolām, visādām vasaras nometnēm. Viņi auguši, viņu bērni auguši un mazbērni, un mazbērnu uz turieni veduši, un viņi auguši savā kopienā. Ir tāda organizācija ALJA – Amerikas latviešu jauniešu organizācija – tur tikai Amerikas veclatviešu bērni; jaunlatvieši, jaunie iebraucēji, latvieši tur nav! Varbūt viens divi kaut kur ir un viss! Jo viņiem ir cita mentalitāte, cita domāšana, citas sarunas, intereses varbūt. (Ziedonis, latvietis, 47 gadi, ASV, izceļojis 2009. gadā)

Šādā sistēmā ir grūti iekļauties, ja indivīds to vēlas pieaugušā vecumā. Cita respondente apstiprina, ka ir integrējusies šajā sabiedrībā tieši tāpēc, ka ASV ieradās pamatskolas vecumā un spēja iekļauties šajā neformālās izglītības sistēmā:

«*Es vienmēr gāju Katskiļu nometnē, Garezerā, es absolvēju Garezeru, un man ir ļoti stipra tā Amerikas latviešu sabiedrība jau no sākuma. Bet daži, kas ir ieceļojuši [vēlāk] vai viņi nav gājuši Garezerā vai viņi tur tikai dažas reizes bijuši, vai uzauguši vietās, kur nav lielu latviešu centru, viņiem varbūt nav to kontaktu tādu vai ir vairāk kontaktu tieši ar Latvijas latviešiem. (Paula, latviete, 26 gadi, ASV, izceļojusi 1995. gadā)*

Tāpat atšķiras kultūrvēsturiskā pieredze, ko viena no respondentēm ilustrē ar epizodi pēc Imanta Ziedoņa aiziešanas, kad «jaunlatviešiem» bija vēlme sanākt kopā un palasīt dzeju:

«*Kad viņš tikko aizgāja, gribējās sanākt kopā un dzeju palasīt, un, saproti, tā bija tā sajūta, ka... nu kaut kā bija sajūta, ka mēs gribam sanākt tā kā latvieši – latvieši, jo šejieniēši [pēc 2. pasaules kara iebraukušie] ir iepazīnuši Ziedoni un viņu mīl, bet viņi nav izauguši kopā ar Ziedoni, viņi nav izauguši to tā kā mēs, kā vienīgo lasījām. (Baiba, latviete, 55 gadi, ASV, izceļojusi 2007. gadā)*

Vēl psiholoģiski saskarsmi ietekmē jauno emigrantu legālais statuss. Iepriekš citētā respondente uzskata, ka viņas legālais statuss ASV, kurš, viņas vārdiem runājot, «ir iestrēdzis», ietekmējis diasporas organizāciju un to biedru noraidošo attieksmi pret viņu.

Taču ir arī pozitīvi piemēri, kur latvieši jūtas uzņemti viesmīlīgi un piedalās diasporas organizāciju lēmējinstīcijās un izpildvarā. Viens no respondentiem to uzskata par pienākumu, ne tiesībām:

«*Tā ir katra mūsu atbildība, un, ja mēs gribam, lai tas turpinātos, un ja mēs šeit esam, tad es labprāt piedalos un palīdzu veidot visu latviešu sabiedrisko dzīvi. (Valdis, latvietis, 31 gads, ASV, izceļojis 2011. gadā)*

Tomēr kopumā pašreizējā institucionālā sistēma un tās īstenotās aktivitātes neveicina jauno emigrantu iesaistīšanos latviešu diasporas darbībā. Atsevišķiem respondentiem, kuri iesaistās diasporas organizācijās, dalība lēmumu pieņemšanā ir drīzāk formāla, ne reāla.

«*Laikam es runāju par daudz, kaut kā par daudz kaut ko izteicos, tad mani vairāk neaicināja [uz sēdēm]. Sākumā visi – o, forši, forši, bet tad, kad ir par daudz viedokļa, tad kaut kā negrib vairāk. (Baiba, latviete, 55 gadi, ASV, izceļojusi 2007. gadā)*

Tāpat viena no respondentēm norāda, ka latviešu sabiedrībai, kura pulcējas ap diasporas organizācijām, ir tendence pastiprināti runāties latviski un svinēt, neietverot daudzveidīgus brīvā laika pavadīšanas veidus un formas:

«*Amerikas latviešiem vienmēr ir tādas speciālas, gandrīz tā kā svētku sajūta, kad visi ir kopā, un tad visi grib baigi uzdzīvot. Bet, kad es satiekos ar Amerikas draugiem šeit vai pat Amerikas latviešu draugiem, kas dzīvo pilsētā, mēs [...] ejam uz vakariņām [...], teātri vai operu. (Paula, latviete, 26 gadi, ASV, izceļojusi 1995. gadā)*

Secināms, ka saskarsmi dažādos vēstures brīžos ieceļojušo Latvijas emigrantu vidū traucē daudzveidīgi apstākļi – sākot ar kultūrvēsturiskiem un beidzot ar juridiskiem. Tas vēl vairāk atklājas respondentu atbildēs par viņu pašidentifikāciju un tās saistību ar latvietību, kas sīkāk analizēta nākamajā apakšnodaļā.

Identitāte un piederības sajūta

«Latvijas latvietis», «emigrantu latvietis», «cilvēks ar latviešu saknēm», «jaunlatvietis» – tik dažādi ir apzīmējumi, kā respondenti sevi identificē kopš emigrējuši no Latvijas. Nereti tie domāti kā pretmeti «Amerikas latvietim», «latviešu amerikānim», «šejienietim» vai «veclatvietim», ar ko respondenti apzīmē tos, kuri ASV ieradušies pirms 1991. gada.

Pēc kādas respondentes teiktā, viņas identitātē ir zināms konflikts starp divām savstarpēji pretrunīgām pasaulēm. No vienas puses, tas ir konservatīvs latviskais nacionālisms, kas izpaužas tradicionālo svētku svinēšanā un tradīciju ievērošanā. Nereti indivīdiem šis latviskums, atrodoties emigrācijā, ir pieaudzis salīdzinājumā ar laiku, kad viņi dzīvoja Latvijā. No otras puses, tas ir kosmopolitisms, kas ir atvērts pret citādo, dažādo un saistīts ar liberālām vērtībām.

«*Velk uz divām pusēm. No vienas puses ir tā latvietība, ar ko es ļoti lepojos, kas ir visi dziesmu svētki, viss kaut kas tāds; viss tas kods, kas mums ir ierakstīts gadu gaitā, visi pagānu rituāli Ziemassvētkos un kaut kas tāds. Bet tajā otrā... Otra galējība ir tā, ka es ļoti gribu, lai ir vienlīdzība gan starp dzimumiem, gan ar seksuālajām minoritātēm un rasēm, un tas Latvijā absolūti neeksistē. Un es gribu, lai abas šīs lietas... Manī abas šīs lietas ļoti cīnās un pagaidām uzvar tā kosmopolītu puse. Bet latvietība kaut kur ir. (Daina, latviete, 29 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā)*

Tieši konservatīvismu, tradicionālismu, noslēgtību un īgnumu respondenti visbiežāk nosauc kā negatīvās latviešu īpašības. Daži respondenti ir tieši – viņi nevēlas šādā sabiedrībā uzturēties vai arī audzināt savus bērnus: «Tā stadija, kurā ir Latvijas sabiedrība tolerances jautājumos, mani neapmierina pašlaik, un es neredzu sevi kā tās sabiedrības sastāvdaļu» (Jānis, latvietis, 27 gadi, ASV, izceļojis 2006. gadā). Cita respondente (Daina, latviete, 29 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā) teic, ka Latvijas iedzīvotāji ir kusli, kad tiek apvainota kāda sabiedrības grupa, piemēram, kad prokurors publiski norāda, ka izvarošanas upuri ir līdzvainīgi noziegumā (sk. Dzērve 2014). Turklāt, kā papildina vēl cits respondents, atšķirībā no ASV un Lielbritānijas, kur galvenās diskusijas sabiedriskajā telpā ir par ekonomiku un darbavietām, Latvijā dominē, viņaprāt, nesvarīgas tēmas:

«*Resp.: Ja tu paskaties Latvijas ziņas, viss, par ko mēs runājam, ir par kaut kādiem tematiem, kuriem, godīgi sakot, nu, ja sakārtotu tur to darba vidi, tici man, tur arī tās pārējās lietas pašas sakārtotos agri vai vēl. [Tagad] Tās tiek izceltas no konteksta un padarītas par kaut ko ļoti nozīmīgu.*

Int.: Piemēram, kura? Kāds piemērs?

Resp.: Krievu problēma. Protams, tagad ir karš [...], un tas varbūt tagad ir uzreiz svarīgāk, bet tīri tā principiāli, ja izbrauc četršimt vai cik tur tūkstoši cilvēku – gan latvieši, gan krievi, tad es domāju, ka tas ir trīs reizes svarīgāk. (Sandis, latvietis, 31 gads, ASV, izceļojis 2005. gadā)

Tajā pašā laikā, runājot par ASV, respondenti ar to nesaista diasporas organizācijas. Tās nav tās, kuras postulētu šis kosmopolitiskās un liberālās vērtības vai iniciētu diskusijas par jautājumiem, kuri respondentu ieskatā ir aktuāli saistībā ar Latviju. Tādā ziņā diasporas organizācijas respondentu skatījumā neiemieso antropoloģes Daces Dzenovskas aprakstīto «diasporisko nākotni», kuras pamatā ir nevis «simboliska identifikācija ar valsti», bet gan «ievietotība atpazīstamās attiecībās» (Dzenovska 2012: 182); šāda «diasporiskā dzīve» ir katalizators pārmaiņām dzimtenē, jo ārvalstīs gūtā pieredze un dzīves atziņas emigrējušajiem «atgriežoties [Latvijā] neļaus vienkārši iekļauties iepriekšējā dzīves vidē, bet mudinās to mainīt» (Dzenovska 2012: 182). Respondentu teiktais liecina, ka diasporas organizācijas vairāk ir vērstas uz pagātņi un

saglabāšanu, nevis tagadnes problēmām, nākotni un attīstību. No tām sagaida nevis jaunradi, inovācijas un radošu domāšanu, bet gan konservatīvismu un atkārtotību.

Iekļaušanās ASV sabiedrībā

Iepriekš aprakstītais liecina, ka respondentu vidū nav cieša identifikācija nedz ar Latvijā esošajiem tautiešiem, nedz arī ar ASV esošajām diasporas organizācijām. Tāpēc turpmāk analizēta respondentu saskarsme ar amerikāņiem, kā arī sīkāk pētīta respondentu tuvāko draugu kopa ASV.

Vairāk nekā divām trešdaļām no visiem piecpadsmit intervētajiem tobrīd bija partnerattiecības vai bija precējušies. Partnera etniskā izcelsme ir ļoti dažāda, tikai diviem respondentiem partneris ir latvietis, bet sešiem tas ir amerikānis. Tas varētu liecināt, ka ASV dzīvojošie latvieši, kas emigrējuši no Latvijas pēc 1991. gada, mazāk koncentrējoties uz latviešu sabiedrību, ir kopumā atvērtāki pret citām kultūrām un sabiedrībām. Gadījumā, ja šāda hipotēze apstiprinātos, tas liecinātu, ka transnacionāla latviešu kopiena ASV neveidojas, jo jaunie emigranti asimilējas amerikāniskajā vidē. Lai pārbaudītu šo pieņēmumu, tika izmantota Latvijas Emigrantu aptauja, pārbaudot hipotēzi: ASV dzīvojošajiem Latvijas emigrantiem ir vairāk «vietējo» draugu nekā citās valstīs dzīvojošajiem Latvijas emigrantiem.

Salīdzinot Latvijas emigrantus ASV ar citām Latvijas tautiešu kopienām populārākajos emigrācijas galamērķos, konstatējams, ka mītnes zeme nav nozīmīgs faktors (sk. 11.3. tabulu). Citiem vārdiem sakot, šī hipotēze ir noraidāma. Salīdzinoši maza ietekme ir arī partnera tautībai («vietējo» draugu iespējamība samazinās par 9%, ja partneris ir latvietis vai krievs, salīdzinājumā ar emigrantu, kuram nav partnerattiecību), bet būtiska nozīme ir mītnes zemes valodas prasmei.

Emigrantu aptauja liecina, ka pastāv divas savstarpēji pretējas tendences: no vienas puses, jo vecāks ir emigrants, jo mazāka iespējamība, ka draugu lokā būs «vietējie», bet, no otras puses, jo ilgāk emigrants ir bijis ārpus Latvijas, jo šāda iespējamība ir lielāka. To papildina arī emigrācijas viļņa būtiskā ietekme – jo vēlāk emigrants izbraucis, jo mazāk būs «vietējo» draugu. Nozīmīgs ir arī ienākumu apjoms – jo turīgāks emigrants, jo lielāka iespējamība, ka draugu lokā būs «vietējie».

Nevēlēšanās veidot tuvas attiecības ar amerikāņiem izskan arī intervijās ar respondentiem. Kaut arī daudziem intervējamajiem draugu lokā ir amerikāņi, respondentu attieksme pret viņiem lielākoties ir piesardzīga, ja ne kritiska. Visbiežāk respondenti min, ka ASV ikdienas līmenī cilvēki ir daudz draudzīgāki, smaidīgāki un atvērtāki nekā Latvijā, bet tikai retumis spējīgi būt ļoti tuvi. Pārfrāzējot, kaut gan ar amerikāņiem nav iespējams izveidot ciešas un uzticamas draudzības saites, ar viņiem ir daudz vieglāk komunicēt ikdienas līmenī: «Ar amerikāņiem [iespēja būt draugiem] ir ļoti nosacīti. Kamēr ir labi, jūs esat draugi, un, tiklīdz kā būs pirmās problēmas, tā viņš būs jau [prom], lidos tālēs zilajās» (Ziedonis, latvietis, 47 gadi, ASV, izceļojis 2009. gadā). Lielākoties draugu loku mītnes zemē respondenti veido ap savu darbvietu vai studijām (ja studējuši ASV), kur daudz biežāk ir visdažādāko tautību un izcelsmes cilvēki, ietekmējoties no viņu kultūras un paražām. Tas sasaucas ar 11.3. tabulā norādīto, ka liela nozīme «vietējo» draugu esamībai ir nodarbošanās veidam (ekonomiski neaktīvam emigrantam «vietējo» draugu iespējamība būs par 16% mazāka, bet pensijas saņēmējam – pat par 35% mazāka nekā strādājošajam).

11.3. tabula. Cik daudz no tuviem draugiem ir «vietējie»?
(negatīvā binominālā sadalījuma modelis, izteikts sastopamības likmes koeficientos)

Mainīgie	Modelis 1		Modelis 2	
	Koeficients	Standarta deviācija	Koeficients	Standarta deviācija
Valsts (bāze: ASV)				
Austrālija, Kanāda, Jaunzēlande	0,776~	(0,103)	0,864	(0,104)
Īrija	0,936	(0,0781)	1,065	(0,0881)
Lielbritānija	0,877~	(0,0650)	1,056	(0,0827)
Vācija	0,735**	(0,0698)	0,904	(0,0772)
Ziemeļvalstis	0,772**	(0,0636)	0,970	(0,0820)
Mitnes zemes valodas prasme			1,115***	(0,0288)
Vecums (bāze: 15–24)				
25–34			1,034	(0,0706)
35–44			0,847*	(0,0691)
45–54			0,819*	(0,0730)
55–64			0,677**	(0,0887)
65+			1,151	(0,152)
Laiks emigrācijā (bāze: līdz gadam)				
1–2 gadus			1,235~	(0,152)
3–5 gadus			1,408**	(0,179)
6–10 gadus			1,336*	(0,193)
Vairāk nekā 10 gadus			1,500**	(0,236)
Emigrācijas vilnis (bāze: 1991–1999)				
2000–2003			0,839*	(0,0736)
2004–2008			0,763*	(0,0842)
2009–2011			0,645***	(0,0786)
Pēc 2011			0,640**	(0,0893)
Turība			1,072***	(0,0220)
Partneris (bāze: nav)				
Latvietis/Krievs			0,909~	(0,0447)
Cits			1,020	(0,0555)
Konstante	1,894***	(0,129)	0,937	(0,239)
Alpha	0,198***	(0,0541)	0,0405*	(0,0520)
Novērojumi		5582		5582

Piezīmes. 2. modeli papildus izmantoti kontrolmainīgie: dzimums; izglītība; valoda; nodarbošanās; bērni.

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ~ $p < 0,1$. Valda tests 2. modelim: $\chi^2(5) = 31,34$; $p < 0,001$.

Vienlaicīgi tas nenozīmē, ka respondenti vēlētos uzsvērt savu latviskumu vai vēlētos amerikanizēties. Dažos gadījumos pat lokālā identitāte kļūst svarīgākā, ko demonstrē Ņujorkā dzīvojoša respondenta teiktais: «Es uzskatu sevi par latvieti, bet arī par Ņujorkieti; es sevi neuzskatu par amerikāni. Man nav intereses sevi ne saukt, ne uzskatīt, ne kļūt kaut kādā formā par amerikāni» (Jānis, latvietis, 27 gadi, ASV, izceļojis 2006. gadā).

No otras puses, respondentiem ir spēcīga arī Eiropas identitāte, kas raksturīga gan latviešiem, gan Latvijas cittautiešiem. Šī ģeopolitiskā identitāte respondentiem ir visvienojošākā un norāda uz nepieciešamību paplašināt transnacionalitātes jēdzienu, skatot, kā identitāti ietekmē ne tikai mītnes zeme un izcelsmes valsts, bet arī citas ģeogrāfiskās un kultūras vienības. Savdabīgi, bet šo identitātes šķautni respondenti bieži norāda kā vismazāko, taču tai nepiedēvē negatīvas īpašības atšķirībā no latviskā un amerikāniskā.

« Par amerikānieti nevari pārvērsties. Lai cik man ļoti patiktu kultūra (un es būšu amerikāniete uz papīra [pēc ASV pilsonības iegūšanas]), bet nevar īsti nomainīt savu piederību. Te ir vienkārši fundamentālas lietas, kuras vienīgi ar latviešiem tu vari. To ir grūti aprakstīt. Tev vajag padzīvot citā valstī, kurai pilnīgi cita kultūra, lai to saprastu. [...] Varbūt pēc nodzīvotiem 50 gadiem Amerikā, bet tu nekad nebūsi īsti amerikānis. Tāpēc, ka mans vīrs [amerikānis] nekad nebūs latvietis. [Esmu] Eiropiete tāpēc, ka es dzīvoju tik tālu no Latvijas, bet tad, kad es aizbraucu uz Eiropu, uz jebkuru Eiropas valsti, es jutos mājās. Man ir tāda sajūta, ka es esmu atgriezies tuvāk mājām. [...] Es jutos labi jebkurā Eiropas valstī patiesībā. (Zane, latvieti, 26 gadi, ASV, izceļojusi 2011. gadā)

Cits respondents, kurš ASV dzīvo jau 12 gadus, uzskata, ka ir «amerikānis ar eiropieisku identitāti» (Māris, latvietis, 33 gadi, ASV, izceļojis 2002. gadā). Šī, protams, ir galēja pozīcija, kurā latviskā identitāte ir pilnībā izslēgta, taču tā raksturo vispārēju tendenci: ilgtspējīgākā no identitātēm ASV esošajiem Latvijas emigrantiem, kuri valstī ieceļojuši pēc 1991. gada, ir eiropieiskā piederība, ne latvietība. Turklāt šī identitāte tiek uztverta kultūrvēsturiski, ne politiski: respondentiem kopumā raksturīga maza interese par Eiropas Savienības politiku un dalību Eiropas Parlamenta vēlēšanās.

Jāpiebilst, ka respondentiem nav vienotas izpratnes, vai viņu biogrāfijā Latvijas izcelsmes pieminēšana kaut ko dod. No vienas puses, ir respondenti, kuri norāda, ka viņu biogrāfija amerikāņu ieskatā ir īpaša, ne parasta, bet, no otras puses, ASV atšķirīgā vēsturiskā izcelsme nosaka, ka «tu esi no Latvijas, bet visi ir no kaut kurienes». Šajā kontekstā būtiski pieminēt, ka ne visi respondenti uzskata latviešu valodu par latviskās identitātes sastāvdaļu. Daudziem tā nešķiet vērtība, kura obligāti būtu jāiemāca saviem bērniem.

« Ja jautājums ir tāds – vai man ir svarīgi, ka mani bērni uzaug latviskā vidē, tad atbilde būtu nē. [...] Protams, ir jauki zināt valodu, kurā vecvecāki runā, un tas ir svarīgi, bet tajā pašā laikā tā nav valoda, kas dos daudz iespējas cilvēkam dzīvēt. Tās vienkārši ir sentimentālas atmiņas. Nav tā, ka latviešu valoda atvērs jaunas durvis. (Māris, latvietis, 33 gadi, ASV, izceļojis 2002. gadā)

Secināms, ka respondenti mēdz skatīties uz latviešu valodu kā ekonomisku, ne kultūras kategoriju; tā vairāk nosaka viņu priekšrocības vai trūkumus nekā veido viņu identitāti. Līdzīga attieksme respondentiem ir arī pret Latvijas pilsonību. Viņi visi ir dzirdējuši, aktīvi interesējas vai arī ir ieguvuši dubultpilsonību (sev un/vai bērniem), bet Latvijas pilsonības saglabāšanas/iegūšanas iemesli gan lielākoties ir praktiski: lai atvieglotu darba iespējas nākotnē Eiropas Savienībā, lai atvieglotu iespēju iegādāties īpašumu un ceļošanu. Politiskās tiesības, kuras dod Latvijas pilsonība, respondentiem maz interesē. Vēl vairāk – daudzi respondenti uzskata, ka viņiem nav tiesību balsot vēlēšanās, jo viņi neatrodas Latvijā.

« Šeit mans uzskats ir, ja es emigrēju, tad man nav tiesības lemt to cilvēku likteņus, kuri palika Latvijā. [...] Teiksim tā – man nepatīk Putins! Bet vai tāpēc mani pielaidīs pie Krievijas prezidenta vēlēšanām, lai Putinu neiebalsotu? Nē, mani nepielaidīs. Un tāpat arī ar Latviju. Latvijas liktenis ir jālemj, kuri ir aktīvi, kuri dzīvo, pirmkārt, tur. Arī Latvijas diasporai, kura ar sirdi un dvēseli varbūt grib kaut ko darīt, kaut ko mainīt, kuri redz, ko mainīt. Es politikā neredzu, ko mainīt! Līdz ar to es tā! (Ziedonis, latvietis, 47 gadi, ASV, izceļojis 2009. gadā)

Savukārt cits respondents norāda, ka līdz ar ASV pilsonības iegūšanu piedalīšanās Latvijas politiskajās aktivitātēs viņu kompromitētu: «Es gribu palikt lojāls Amerikai, un es negribu, lai būtu kaut kas, kas varētu iespaidot to vai radīt iespaidu, ka tas ir pamainījies» (Māris, latvietis, 33 gadi, ASV, izceļojis 2002. gadā). Šīs nodaļas noslēgumā jāpiemin, ka daudzu respondentu ieskatā viņu personīgajā emigrācijas biogrāfijā Latvija ir bijis tikai sākumpunkts, bet ASV nebūt nav galapunkts. Atgriešanās dzimtenē viņiem

nav pat manifestācijas līmenī, kā tas ir tiem emigrantiem, kuri ASV ieradās neilgi pēc 2. pasaules kara un kuriem atgriešanās Latvijā nepārrēdzamā nākotnē tomēr vienmēr ir bijusi klātesoša (Hinkle 2006). Tas ir būtisks arguments, kāpēc jaunos emigrantus nevar uzskatīt par diasporu vai transnacionālu kopienu. Nevieni no respondentiem nenoliedz, ka varētu pārcelties kur citur tuvākā vai tālākā nākotnē.

« Es nenozēloju nevienu soli savā dzīvē, bet, no vienas puses, atkal mētājoties apkārt, nevar sakārtot savas lietas. Uznāk tādi momenti dzīvē, kad liekas, kad varu braukt uz Amazones džungļiem mācīt bērniem angļu valodu vienkārši. (Līna, latvieti, 31 gads, ASV, izceļojusi 2011. gadā)

Intervijās it bieži atklājas, ka respondentiem arī nav ciešas piederības sajūtas ASV – tās zemei, kultūrai un politikai un pret emigrāciju no šīs valsts nav īpašu iebildumu, ja vien būs tāda iespēja vai vajadzība:

« Esmu pārcēlies savu 34 gadu laikā no Latvijas uz Filadelfiju, tad uz Indiānu, tad uz šejieni. Un es savai sievai vienmēr saku: tu nekad nevari teikt, ka tā nebūs! Es nekad nebiju plānojis Amerikā dzīvot. Ja man pirms 11 gadiem paprasītu, kur es dzīvošu, es viennozīmīgi būtu teicis, ka es Latvijā dzīvošu. (Rihards, latvietis, 34 gadi, ASV, izceļojis 2006. gadā)

Jauno emigrantu intervijās respondentu izteikumos saklausāma nomadiskā identitāte, kurai uzmanību pievēršis Mišels Bruno (2010), atsaucoties uz Alēna Tariusu (*Allain Tarius*) lauka darbu meksikāņu un bolīviešu emigrantu vidū ASV. Šiem emigrantiem «uzturēšanās vietas ir tikai pieturas punkts vai ceļa stacija, nevis apmešanās un integrācijas vieta» (Bruneau 2010: 46). Tomēr meksikāņu un bolīviešu emigrantiem svarīga ir viņu izcelsmes vieta, kurā tiek ieguldīti emigrācijā iegūtie līdzekļi, savukārt šī pētījuma ietvaros intervētajiem respondentiem saikne ar Latviju ir vāja. Respondenti reti norāda, ka varētu atgriezties Latvijā uz ilgāku periodu nekā atvaļinājums, it sevišķi tuvākajā laikā. Kā norāda viena no respondentēm, «man patīk meklēt jaunas lietas, jaunu dzīvi; es dzīvoju Latvijā 20 gadus – es domāju, ka tas bija pietiekami» (Rasa, krieviete, 37 gadi, ASV, izceļojusi 2004. gadā). Tāpat cits respondents norāda:

« Resp: Principā nē, es neskatos uz [iespēju atgriezties Latvijā]. Es esmu dzīvojis Latvijā 22 gadus, un, salīdzinot ar visu pārējo pasauli, tas jau ir diezgan ilgs laiks. Tā kā man nav tādu īpašu sentimentālu iemeslu, lai brauktu atpakaļ taisni uz Latviju. Es nezinu, varbūt.

Int.: Vai tu sagaidi no Latvijas kaut ko?

Resp.: Es sagaidu, ka Latvija kļūs kā valsts – ekonomisku izaugsmi, politisku, sociālu... Noteikti sociālu, katrā ziņā. Es katru reizi, kad skatos, cik daudz latvieši ķīvējas un kašķējas, tas ir viens no iemesliem, kāpēc es tik daudz par Latviju neinteresējos. Noteikti es sagaidu to, ka Latvijā lietas kļūs labāk.

Int.: Vai ir kaut kas personisks, ko tu sagaidītu no Latvijas valsts? Lai būtu kaut kāds atbalsts kaut kam? Informatīvs materiāls kaut kāds?

Resp.: Nē, es domāju nē. Es jau diezgan esmu apmierināts ar... izglītību es ieguvu Latvijā, es esmu ļoti pateicīgs par to. Kaut kādā mērā es jūtu, ka neesmu to pilnībā atmaksājis Latvijas valstij. Bet tajā pašā laikā mani vecāki [Latvijā] nesaņem tās lielākās pensijas.

Int.: [...] Vai tu domā, ka nākotnē tu pats varētu dot vairāk Latvijai?

Resp.: Tas nav ticami, es domāju. (Māris, latvietis, 33 gadi, ASV, izceļojis 2002. gadā)

Augstā mobilitātes iespēja arī izskaidro, kāpēc daudzi respondenti ASV pilsonībā saskata tieši praktiskus labumus. Bieži intervijās ASV pilsonība ir salīdzināta ar drošību ārvalstīs, jo ASV ir pārstāvniecības gandrīz ikvienā pasaules valstī un nepieciešamības gadījumā ir vieglāk saņemt palīdzību.

Noslēguma piezīmes

Pētījuma ietvaros intervēto 15 respondentu kopaina ir ļoti dažāda: nelegāli un legāli, vienpatņi un tādi, kas alkst pēc latviešu kultūras un tradīcijām, aizvainotie un apvainotie, veiksmīgie un nelaimīgie, turīgi un tādi, kas pa dzīvi kuļas kā pa nātrēm. Viņi maz veido sociālās saites ar citiem emigrantiem mītnes zemē, ko apliecina arī Emigrantu aptaujas datu analīze. Kaut gan jauno emigrantu vidū iezīmējas transnacionāls dzīvesveids, jaunažiem emigrantiem ir izteikta nomadiskā identitāte, kas saistāma ar savrupību. Tāpēc nebūtu pareizi uzskatīt, ka ASV šobrīd eksistē atšķirīga emigrantu kopiena, kas izceļojusi no Latvijas pēc 1991. gada. Šķiet, ASV pastāv tikai viena Latvijas tautiešu kopiena: tā, kura tur ieradās neilgi pēc 2. pasaules kara. Subjektīvā līmenī jaunie emigranti neasociē sevi ar šo kopieni, nedz arī ar transnacionālo kopieni, kurā pārklātos gan mītnes zemes, gan arī Latvijas telpas.

Tā vietā, lai iemeslus šīs kopienas neesamībai meklētu tikai jauno emigrantu vidū, jāuzsver arī attieksme un spriedumi, kurus jaunie emigranti izjūt tiklab no diasporas organizācijām, kā arī no saviem radiem un draugiem Latvijā. Atsvešinātību veicina ne tikai veiksmīga integrēšanās mītnes zemē, nereti tam pamatā ir mājās palikušo neieklausīšanās jauno emigrantu pieredzē, kas gūta ārzemēs. Tādēļ jaunie emigranti sākotnēji varbūt pat vēlas veidot transnacionālas attiecības ar sev tuvajiem, taču nereti viļās tajās un kļūst par nomadiem, savu skatu vēršot tikai uz priekšu, ne atpakaļ.

Jāņem vērā, ka izceļošanas mērķis uz ASV daudz biežāk nekā uz citām populārām Latvijas emigrantu mītnes zemēm ir studijas vai kāds personīgs iemesls, nevis darbs, tas ASV esošajiem jaunažiem emigrantiem ir izveidojis ļoti atšķirīgu kopīgās identitātes attīstības trajektoriju. Tāpat jāpiezīmē, ka, salīdzinot ar Eiropas valstīm, ASV atrodas daudz tālāk no Latvijas. Migrācijas pētniece Baiba Bela (2014) uzskata, ka attālumam nav izšķiroša nozīme transnacionālās piederības veidošanā. Pēc intervijām ar jaunažiem latviešu emigrantiem dažādās mītnes zemēs viņa secina, ka, «iespējams, tieši indivīda motivācijai iespēju robežās veidot dzīvi divās valstīs un finansiālajām iespējām to darīt ir lielāka nozīme nekā attālumam starp valstīm» (Bela 2014: 312). Tomēr šajā nodaļā izklāstītais un veiktais pētnieciskais darbs mudina secināt, ka attālumu līdz Latvijai nedrīkst ignorēt. No Emigrantu aptaujas datiem redzams, ka atsevišķos gadījumos nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp ASV, Kanādu, Austrāliju un Jaunzēlandi salīdzinājumā ar Eiropas valstīm, ar kurām atšķirības mēdz būt statistiski nozīmīgas. Attālumam it īpaši ir nozīme jautājumā par draugu lokā esošiem citiem emigrantiem no Latvijas. Jo tālāk no Latvijas, jo mazāka iespējamība, ka draugu lokā būs citi Latvijas tautieši. No otras puses, svarīgas ir individuālās biogrāfijas: dzīves mērķi, bet arī iznācums, partnera esamība un tautība, bērni un emigrācijā pavadītais laiks, runājot par veiksmīgu socializēšanos «vietējo» iedzīvotāju lokā. Mītnes valstij šajā gadījumā nav izšķirošas nozīmes.

Tomēr kopumā jaunie emigranti ASV tikai daļēji integrējas jaunās mītnes zemes kopienā, jo saglabā savrupību: individuālu, neitrālu un atvērtu gan pret apkārtējiem, gan pret došanos tālāk. Tāpēc šajā nodaļā aprakstītais mudina pārskatīt transnacionalitātes jēdzienu, atpazīt un ieraudzīt hibrīdās formas, kuras apdzīvo un piepilda Latvijas jaunie emigranti.

Jaunažiem emigrantiem veidojas spēcīga lokālā identitāte pilsētas robežās. No otras puses, eiropeskā identitāte paplašina transnacionalitātes jēdziena robežas. Tā kaut kādā ziņā saglabā piederības sajūtu Latvijai, bet vienlaicīgi tiek paplašināta laikā (skatot Eiropas vēsturi tālāk par Latvijas dibināšanu 1918. gadā) un telpā, skatu vēršot uz

rietumiem no Latvijas. Jāņem vērā, ka arīdzan vairāk nekā divas trešdaļas Latvijas iedzīvotāju vismaz daļēji asociē sevi kā pilntiesīgus Eiropas Savienības pilsoņus (DNB banka 2015: 13). Eiropēiskā identitāte rada potenciālu un iespējas veidot jauno emigrantu transnacionālo kopienu, bet pagaidām šis potenciāls netiek izmantots vai nav bijis pietiekami spēcīgs, lai notiktu pašmobilizācija. Eiropēiskā identitāte Latvijas emigrantu vidū ir arī viens no virzieniem, kurš būtu pētāms nākotnē, salīdzinot, kā šī identitāte ietekmē piederības sajūtu tiem Latvijas emigrantiem, kuri atrodas Eiropā, kā arī citās zemēs esošajiem.

Pielikums

Regresijās izmantoto mainīgo raksturojums

Mainīgais	Min	Max	Skaidrojums	Piezīmes
Emigrācijas mērķis: Kāds bija galvenais mērķis, kādēļ Jūs devāties uz ārzemēm?	1	4	(1) Strādāt; (2) Mācīties/Studēt; (3) Pievienoties ģimenei vai veidot ģimeni; (4) Cits iemesls (ierakstiet)	
Cik daudzi no Jūsu tuviem draugiem ir "vietējie"?	0	3	(0) Nevieni; (1) Viens; (2) Divi; (3) Trīs vai vairāk	
Cik daudzi no Jūsu tuviem draugiem ir no Latvijas, dzīvo jūsu mītnes zemē?	0	3	(0) Nevieni; (1) Viens; (2) Divi; (3) Trīs vai vairāk	
Valsts	1	6	(1) ASV; (2) Austrālija, Kanāda un Jaunzēlande; (3) Īrija; (4) Lielbritānija; (5) Vācija; (6) Ziemeļvalstis (Somija, Zviedrija, Dānija, Norvēģija, Islande)	
Dzimums	0	1	(0) Virietis; (1) Sieviete	Veiktas imputācijas
Vecums	1	6	(1) 15–24; (2) 25–34; (3) 35–44; (4) 45–54; (5) 55–64; (6) 65+	Veiktas trūkstošo vērtību imputācijas
Izglītība	1	3	(1) Zema; (2) Vidēja; (3) Augsta	Veiktas trūkstošo vērtību imputācijas
Valoda: Aptaujas anketas aizpildīšanas valoda	1	2	(1) Latviešu; (2) Krievu	
Valodas prasme: Kā jūs vērtējat mītnes zemes valodas zināšanas šobrīd?	1	6	(1) Ļoti vājas vai nekādas; (2) Vājas; (3) Viduvējas; (4) Labas; (5) Ļoti labas vai pārvalda brīvi; (6) Dzīmtā	
Nodarbošanās: Kāda ir Jūsu nodarbošanās?	1	5	(1) Nodarbināts; (2) Ekonomiski neaktīvs; (3) Studē; (4) Pensija; (5) Cits	
Turība: Ņemot vērā Jūsu mājāsaimniecības kopējos ienākumus, kā jums izdodas «savilkt galus kopā», t.i., nomaksāt nepieciešamos ikdienas izdevumus?	1	5	(1) Ar lielām grūtībām; (2) Ar grūtībām; (3) Ar nelielām grūtībām; (4) Samērā viegli; (5) Viegli; (6) Ļoti viegli	
Partneris: Kāda ir jūsu partnera tautība?	0	2	(0) Nav; (1) Latvietis/Krievs; (2) Cita tautība	
Bērni: Vai jūs šobrīd dzīvojat kopā ar savu (vai dzīvesbiedra) nepilngadību bērnu/-iem?	0	1	(0) Nē; (1) Jā	
Laiks emigrācijā: Aptuveni cik ilgi kopumā jūs esat dzīvojis/-usi ārpus Latvijas?	1	5	(1) Līdz gadam; (2) 1–2 gadus; (3) 3–5 gadus; (4) 6–10 gadus; (5) Vairāk nekā 10 gadus	
Emigrācijas vilnis	2	6	(2) 1991–1999; (3) 2000–2003; (4) 2004–2008; (5) 2009–2011; (6) Pēc 2011. gada	

12. Krievvalodīgo latviešu¹ Lielbritānijā un Zviedrijā transnacionālā piederība

Iveta Jurkāne-Hobein, Evija Kļave

Kopš neatkarības atgūšanas Latvijas iedzīvotāju skaits ir samazinājies par aptuveni ceturtdaļu (CSP 2015c) galvenokārt negatīva migrācijas saldo dēļ. Starp visiem ilglaicīgajiem emigrantiem no Latvijas vairāk nekā puse ir nelatvieši (CSP 2015b). Tas nozīmē, ka proporcionāli starp nelatviešiem aizbraukušo ir vairāk nekā starp latviešiem. Pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados – drīz pēc Padomju Savienības sabrukšanas Deivids Leitins (*David Laitin*) apgalvoja, ka «krievvalodīgie pēcpadomju republikās piedzīvo izteiktu identitātes krīzi» (Laitin 1998: IX). Toreiz jautājums bija par to, vai krievvalodīgie «atgriezīsies» mājās (piemēram, pārcelsies atpakaļ uz Krieviju). Deviņdesmito gadu sākumā aptuveni desmit procenti Latvijas krievu tiešām pārcēlās uz Krieviju (Ivlevs, Kings 2012), taču lielākā daļa palika dzīvot Latvijā. Lai arī ir veikti pētījumi par krievu un krievvalodīgo nacionālo identitāti pēcpadomju valstīs (piemēram, Laitin 1998; Poppe, Hagendoorn 2001), krievvalodīgo integrēšanos Latvijas sabiedrībā (Cheskin 2012; Gruzina 2011; Šūpule 2012; Tabuns 2010; Zepa et al. 2005), vispārēju emigrāciju no Latvijas (Apsīte-Beriņa 2013; Indāns et al. 2006; Lulle 2013), kā arī Latvijas emigrantu piederības sajūtu (Lulle 2010; Indāns et al. 2006), tikpat kā nekas nav zināms par krievvalodīgajiem Latvijas emigrantiem, kas pārcēlušies uz dzīvi Rietumvalstīs. Līdz šim pieejamā informācija ir pretrunīga. Piemēram, Artjoms Ivlevs (2013; Ivlevs, Kings 2012), balstoties uz reprezentatīvu kvantitatīvu pētījumu, norāda, ka krievvalodīgie Latvijā, salīdzinot ar latviešiem, vairāk domā par emigrēšanu. Ivlevs (2013) to skaidro ar diskriminējošo valodas un pilsonības politiku Latvijā (sal. Hughes 2005). Mihails Hazans (2011) norāda, ka, salīdzinot ar latviešiem, starp aizbraukušajiem nelatviešiem mazāk ir tādu, kas plāno atgriezties. Savukārt Sofija Apekāra (Aptekar 2009) savā pētījumā, kas balstīts uz padziļinātajām intervijām ar krievvalodīgajiem migrantiem no Latvijas un Igaunijas Īrijā, apgalvo, ka etniskā, valodas un pilsonības politika nav izšķirošais faktors emigrēšanas lēmuma pieņemšanā Latvijas krievvalodīgo emigrantu vidū.

Līdz ar to šis ir viens no retajiem pētījumiem, kurā pētīti Latvijas krievvalodīgie emigranti Rietumvalstīs. Balstoties uz 30 padziļinātajām intervijām ar krievvalodīgajiem migrantiem Zviedrijā un Lielbritānijā, šeit analizēti Latvijas mazākumtautību emigranti un šīs aizbraucēju grupas transnacionālā piederības sajūta. Mārtiņš Kaprāns (2015), piemēram, ir norādījis, ka krievvalodīgajiem «Latvija vairāk asociējas ar ģimeni un draugiem», kamēr «latviešu emigranti parasti nevairās sevi eksplīcīti definēt arī kā daļu no latviskās kultūrtelpas». Šis pētījums turpina šo diskusiju un analizē Latvijas krievvalodīgo emigrantu piederību Latvijai un tās pievelkošajiem un atgrūdošajiem emocionālajiem aspektiem. Šajā nodaļā tiek izvirzīts apgalvojums, ka krievvalodīgo Latvijas emigrantu piederības sajūtas veidošana un noturēšana attiecībā uz Latviju tiek izjusta kā vienpusējs process, kurā piederības sajūta Latvijai ir atkarīga no pašiem emigrantiem un netiek uzlūkota kā pretimnākoša no valsts puses. Līdz ar to nozīmīgu lomu transnacionālās identitātes veidošanā un uzturēšanā spēlē minoritātes statuss gan dzimtenē, gan mītnes zemē.

¹ Šeit un turpmāk tiks izšķirts starp latvijieti jeb bijušo Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju un latvieti kā etnisko piederību.

Empīriskais materiāls un lauka darbs

Pētījums ir balstīts uz 30 daļēji strukturētām padziļinātām intervijām ar Latvijas emigrantiem Zviedrijā un Lielbritānijā, kuri pēc tautības nav latvieši un kuri ir vecāki vismaz vienam līdz 18 gadus vecam bērnam. Intervijas vidēji ilga no vienas līdz pusotrai stundai. Visas intervijas ar respondenta piekrišanu tika ierakstītas audiofailā un pēc tam pārrakstītas teksta formātā. Intervētā persona varēja izvēlēties sarunas valodu. Piecas intervijas notika latviešu, bet pārējās – krievu valodā. Vienā gadījumā respondente pirms un pēc intervijas runāja latviski, «lai neaizmirstu latviešu valodu», bet kā intervijas valodu izvēlējās krievu, «lai varētu brīvāk izteikties».

Lielākā daļa respondentu bija auguši etniski jauktās ģimenēs, tāpēc ir grūti definēt, kāda tieši ir respondenta tautība. Taču visiem respondentiem dzimtā valoda ir krievu, tāpēc šajā pētījumā cittaunieši un krievvalodīgie tiek lietoti kā sinonīmi. 18 intervijas notika Zviedrijā, bet 12 – Lielbritānijā. Respondentu emigrācijā nodzīvotais laiks svārstījās no viena mēneša līdz 22 gadiem.

Pētījuma dalībnieku atlase tika veikta, izmantojot dažādus rekrutācijas kanālus. Pirmkārt, tika izsūtīts e-pasts ar uzaicinājumu piedalīties intervijā uz dažādām e-pastu grupām Zviedrijā un Lielbritānijā (piemēram, vēstniecības koordinēta «Latviešu liste» Zviedrijā un latviešu diasporas grupa Lielbritānijā). Otrkārt, tika apzinātas dažādas sociālo tīklu (*Facebook* un *Vkontakte*) grupas, kurās pulcējas krievvalodīgie (piemēram, *Nätverket «8 MARTA»*, *Rysktalande mammor*, *Russian Speaking in Stockholm* Zviedrijā; *Mamochki v Londone*, *Англия по-русски*, *Russian moms in London* Lielbritānijā). Treškārt, tika izmantoti paziņu ieteikumi par draugiem, radiem un paziņām Lielbritānijā un Zviedrijā, kuri paši vai kuru draugi ir Latvijas krievvalodīgie. Ceturtkārt, tika izmantota arī sniega pikas metode ar nosacījumu, ka netiek intervēti vairāk kā divi viena cilvēka ieteikti respondenti. Dažādie rekrutācijas kanāli ļāva apzināt respondentus ar dažādām migrācijas pieredzēm un atšķirīgu emigrācijas motivāciju.

Uzreiz jāpiemin, ka pētījuma autore saskārās ar augstu neuzticības līmeni Latvijas mazākumtautību emigrantu vidū. Vairāk nekā puse uzrunāto potenciālo respondentu vai nu uzreiz atteicās no intervijas, vai sākotnēji piekrita, bet pēc tam vairs neatbildēja uz mēģinājumiem sazināties, lai precizētu intervijas laiku, vai arī pilnīgi ignorēja jau pirmos mēģinājumus uzrunāt. Vienā gadījumā respondents piekrita intervijai, taču nepiekrita, ka saruna tiktu ierakstīta. Šī intervija analizē nav iekļauta.

Rekrutējot respondentus un publicējot uzaicinājumus piedalīties intervijā, pētījuma autore vienmēr norādīja savu pilnu vārdu un arī pētījuma pasūtītāju. Vienā gadījumā sociālā tīkla *Facebook* grupā pētījuma autore tika apsūdzēta mēģinājumos izspiegot Latvijas iedzīvotājus ārzemēs ar nolūku atņemt īpašumus Latvijā. Šāda veida neuzticēšanās liecina arī par zemo uzticību Latvijas valstij un tās valdībai, kas izgaismojās jau šī projekta kvantitatīvajā aptaujā. Jāņem vērā, ka lauka darbs notika laikā (2014. gada vasarā), kad bija saasinājies Krievijas un Ukrainas konflikts, kas varētu vēl vairāk pastiprināt neuzticēšanos pētniecei, kas vēlas intervēt tieši Latvijas cittauniešus.

Visi respondenti, izņemot divus, ir dzimuši Latvijā. Aizbraukšanas brīdī visi, izņemot divus, bija Latvijas pilsoņi. Viena respondente vēl joprojām ir Latvijas nepilsoņe, bet viens respondents aizbrauca jau 1992. gadā ar Padomju Savienības pasi un šobrīd ir Lielbritānijas pilsonis. Seši no respondentiem Latvijas pilsonību bija ieguvuši naturalizācijas procesā. To, ka tika intervēta tikai viena Latvijas nepilsoņe, var skaidrot ar faktu, ka nepilsoņiem ir daudz grūtāk atrast legālu darbu Eiropas Savienībā (ES), salīdzinot ar Latvijas (un līdz ar to ES) pilsoņiem. Latvijas nepilsoņiem Lielbritānijā

ir grūtības ne tikai atrast legālu apmaksātu nodarbošanos, bet arī iebraukt valstī, jo ir jāpiesakās uz vīzu. Ņemot vērā iepriekš minēto neuzticības līmeni Latvijas migrantu vidū, nelegāli nodarbinātie varētu raudzīties uz šāda veida pētījumiem ar vēl lielāku neuzticību.

Intervējot respondentus, tika izmantota dzīvesstāstu metode (Miller 2000; Bela-Krūmiņa 2004). Dzīvesstāstu metode neliek uzsvāru uz šībrīža situāciju un kontekstu, bet ļauj ieskatīties respondenta dzīvē kopumā. Līdz ar to šī metode ļauj analizēt, kā Latvijas nesēnā vēsture (padomju okupācija, Atmoda, neatkarības atgūšana, pievienošanās Eiropas Savienībai, imigrācijas un emigrācijas viļņi) ir pieredzēta krievvalodīga latviešu skatījumā. Visbiežāk intervija sākās ar jautājumiem par respondenta dzīves vietu un laiku, vecāku tautību, bērnību, lēnām nonākot līdz emigrācijas lēmuma pieņemšanai un jautājumiem par pieredzi jaunajā mītnes zemē un saitēm ar Latviju.

Analizējot intervijas, vispirms induktīvi un tematiski tika kodētas dažas pirmās intervijas. Pārējās intervijas tika kodētas, izmantojot no pirmajām intervijām izveidotos kodus un kodu kategorijas. Tāpat pēc pirmo interviju analīzes īpaša uzmanība tika pievērsta tam, kādas identitātes indivīds piešķir sev pats un kādas, viņaprāt, viņam tiek piešķirtas.

Teorētiskais ietvars: transnacionālās identitātes veidošana un uzturēšana

Analizējot pētījuma rezultātus, teorētiskajam ietvaram tika izmantotas teorijas par transnacionālismu un (trans)nacionālo identitāti (Basch, Glick Schiller, Szanton Blanc 1994; Bauböck, Faist 2010). Transnacionālisma pieeja migrācijas pētījumos ļauj atbrīvoties no binārām, viena otru izslēdzošām identitātēm, kur piederība vienai grupai nozīmē izslēgšanu no citas, jo sevišķi runājot par saitēm ar nacionālām valstīm. Tieši pretēji, transnacionālisms ir jēdziens, kur vietas un telpas netiek pretnostatītas, bet gan savstarpēji saistītas (Bradatan, Popan, Melton 2010).

Transnacionālisma perspektīva var tikt saprasta kā saišu uzturēšana ar dzimteni. Šīs saites var tikt uzturētas dažādos līmeņos: formālā līmenī (piemēram, pilsonība, piedalīšanās vēlēšanās), praktiskā līmenī (piemēram, braucot uz Latviju, apciemot radus un draugus Latvijā vai uzņemot viņus savā jaunajā mītnes zemē; iepērkoties austrumeiropiešu veikaliņos vai veicot naudas pārskaitījumus uz mājām), kā arī simboliskā un emocionālā līmenī (piemēram, apzinoties savas saknes Latvijā un/vai Krievijā, Ukrainā vai citā zemē). Lietojot šīs transnacionālās prakses, indivīds veido savu transnacionālo telpu, kurā tiek savienota gan valsts un vieta, kurā indivīds šobrīd dzīvo, gan arī valsts, kurā indivīds ir dzimis un dzīvojis pirms tam. Šis jēdziens palīdz raudzīties uz cilvēka identitāti kā iekļaujošu procesu, kurā ir savietojamas vairākas pārklājošas identitātes, kā, piemēram, gan latvietis, gan krievs, gan zviedrs; gan Latvijai un jaunajai zemei piederīgs; gan savējais, gan svešais.

Identitātes veidošana un uzturēšana ideālā variantā ir divpusējs process, kurā indivīds ne tikai identificējas ar noteiktu sociālo grupu, piemēram, nāciju, bet arī jūtas šajā grupā pieņemts no pārējo grupas locekļu puses. Taču tā ne vienmēr ir. Krievvalodīgo un latviešu attiecības Latvijā var tikt salīdzinātas ar igauņu un krievvalodīgo attiecībām Igaunijā, kuras Andžela Kačujevskā (*Angela Kachuyevski*) un Ronija Ouleskera (*Ronnie Olesker*), raksturojot iespējamās konfliktsituācijas sašķēlētās sabiedrībās, ir nosaukušas par «ielenkuma režīmu» (Kachuyevski, Olesker 2014). Ielenkuma režīms veidojas tad, ja majoritāte uzskata minoritāti par valstij neloyalu, lai arī minoritāte sevi identificē ar

valsti, kurā dzīvo, un skaidri nodala sevi no savas izcelsmes valsts, šajā gadījumā Krievijas.

Arī nacionālās valstis komunicē ar saviem tautiešiem ārpus valsts robežām. Latvijas politikas diskurss attiecībā uz izbraukušajiem pēdējos gados ir mainījies uz «aizbraukušie arī ārzemēs ir nozīmīgs resurss», uzsvāru liekot uz aizbraukušo saikņu saglabāšanu ar Latviju. Līdzīgi arī Krievija cenšas komunicēt ar krievvalodīgajiem ārpus Krievijas (sk. Kudors 2014). Savukārt jaunās mītnes zemes vairāk vai mazāk sekmīgi cenšas integrēt imigrantus, lai viņi justos piederīgi arī šai valstij. Turpmāk tiks analizēts, kā krievvalodīgie emigranti no Latvijas sasaista visas šīs iespējamās identitātes un cik šis process ir abpusējs.

Krievvalodīgo latvījiešu transnacionālā piederība

12.1. tabulā ir apkopotas pētījumā iegūtās ziņas par krievvalodīgo latvījiešu emigrācijā transnacionālo piederību emocionālā līmenī. Pasvītroti ir tie aspekti, kas intervijās izvirzījās kā galvenie un spēcīgākie, domājot par transnacionālo piederību.

12.1. tabula. Krievvalodīgo latvījiešu emigrantu transnacionālā piederība

	Latvija	Krievija	Etniskās izcelsmes zeme	Jaunā mītnes zeme
Piesaiste	Teritoriāla: dzimtene (kas nepieņem)	Nekāda, bet patērētā kultūra un valoda	Nekāda, bet kultūra (visbiežāk virtuve)	Teritoriāla: dzīvesvieta, bērnu dzīvesvieta
Lingvistiskā piederība	Latviešu valoda, kas zūd, un krievu valoda	Krievu valoda, kas paliek nemainīga un tiek lietota	Visbiežāk minimāla	Vietējā valoda, kas tiek apgūta
Laika aspekts	Pagātne, kas saista; Saknes Atmiņas un nostalgija	-	Ar pašu individu nesaistīta pagātne; Ģimenes transnacionālā vēsture	Tagadne un nākotne

Pirmkārt, jāmin, ka tie krievvalodīgie, kas nav krievi, bet ir ukraiņi, armēņi vai citas tautības pārstāvji, sevi īsti neizjūt kā piederīgus etniskās izcelsmes valstij. Otrkārt, lai arī krievvalodīgie emigranti paši visbiežāk neizjūt nekādu piederību Krievijai kā valstij, viņi reizēm izjūt, ka šī identitāte viņiem tiek piešķirta no ārpuses: gan no latviešu, gan arī jaunās mītnes zemes iedzīvotāju puses. Tajā pašā laikā nevar noliegt lingvistisko saistību starp krievvalodīgajiem un Krieviju. Krievvalodīgie lieto un lepojas ar krievu valodu, klasisko un populāro kultūru. Treškārt, Latvija ir un paliks šo emigrantu dzimtene; Latvijā vēl joprojām dzīvo emigrantu vecāki, radi un draugi. Arī šis aspekts ir noturīgs, taču ne nemainīgs: vecāki diemžēl aiziet aizsaulē, attiecības ar draugiem kļūst mazāk spēcīgas. Līdz ar to «konkurencē» par indivīda piederības sajūtu piedalās Latvija, jaunā mītnes zeme un Krievija.

Latvijas apmeklēšana un sekošana jaunumiem no Latvijas (gan ģimenes, gan visas Latvijas mērogā) ir viena no biežākajām transnacionālās telpas veidošanas izpausmēm. Šeit gan uzsvārs ir likts uz transnacionālo piederību, tās pievelkošajiem un atgrūdošajiem aspektiem emocionālā un subjektīvā līmenī. Lai apzinātu krievvalodīgo latvījiešu transnacionālo piederības sajūtu un to, kā krievvalodīgie emigranti no Latvijas izjūt savu piederību vairākām etniskajām un nacionālajām grupām, nākamajās lappusēs tiks meklētas atbildes uz šādiem jautājumiem: kādi sociālie tīkli tiek veidoti emigrācijā? Kā krievvalodīgā Latvijas emigranta acīm tiek vērtēta viņa paša piederība Latvijai, vēl dzīvojot Latvijā? Vai valodas un pilsonības politika Latvijā ir kalpo-

jusi par iemeslu aizbraukšanai no Latvijas? Vai un kā tiek izjustas atšķirības etniskās minoritātes statusā Latvijā un emigrācijā? Un visbeidzot: ar kādu vienu vai vairākām valstīm vai tautībām krievvalodīgie Latvijas emigranti sevi identificē paši? Jāuzsver, ka šajā pētījumā galvenokārt ir analizēts respondentu subjektīvais viedoklis par atmiņām no Latvijas un par jauno dzīvi Zviedrijā vai Lielbritānijā un kā tas veido krievvalodīgo latvijiešu ārzemēs transnacionālo identitāti.

Sociālie tīkli emigrācijā

Mēdz teikt: «Pasaki, kas ir tavi draugi, un es pateikšu, kas esi tu.» Arī migrantu gadījumā par transnacionālo identitāti netiešā veidā var spriest pēc tā, kādi sociālie tīkli tiek veidoti, dzīvojot jaunajā mītnes zemē, un vai migrantam ir kāda interese par savas valsts diasporas aktivitātēm.

Šī pētījuma ietvaros, ja neskaita tos dažus respondentus, kuru dzīvesbiedri ir mītnes zemes pilsoņi, lielākajai daļai respondentu sociālie tīkli ir izveidojušies ar citiem iebraucējiem: vai nu angļiski, vai krieviski runājošiem. Nevienam no respondentiem, pat tiem, kam dzīvesbiedrs ir mītnes zemes pilsonis, tuvākie draugi nav vietējie iedzīvotāji. Tas saistīts gan ar valodas barjeru, gan ar kopīgo pieredzi, kas telpiski un emocionāli vieno imigrantus.

Tajā pašā laikā daudzi atzina, ka, labākie *jaunie draugi* ir izveidojušies krievvalodīgo starpā. Tā kā krievu valodas zināšanas apvieno visas bijušās Padomju Savienības republikas, tad drauga valstiskā piederība nav tik svarīga, cik svarīga ir piederība vienai valodai, kurā var brīvi un nepiespiesti izteikties. Kāda sieviete Zviedrijā stāsta, kā viņa apzināti un ļoti mērķtiecīgi veidojusi sociālos tīklus ar citām krieviski runājošām sievietēm:

«Tāpēc es meklēju [draudzēni] ar tādu mērķi, lai viņa runā krieviski un lai ģeogrāfiski būtu kaut kur blakus vietai, kur es dzīvoju. Tā es ar vienu iepazīnos. Pēc tam ar vienu citu es kopā mācījos [zviedru] valodu. [...] Pēc tam vēl vienu es satiku nejauši restorānā, kura par oficianti strādāja. Mēs pēc tam ar viņu sadraudzējāmies. [...] Un mēs nolēmām tad visi iepazīties, jo iznāca tā, ka man, piemēram, ir divas draudzenes, bet katrai no viņām arī pa divām, un viņām katrai vēl pa divām vai trim. Bet mēs kopā nekad nesagājāmies. Tas bija muļķīgi. Tāpēc mēs izveidojām Facebook grupu, kas saucas «8. marts».² Sākumā mērķis bija iepazīties visiem, bet pēc tam jau tur izauga tas, kas izauga. (Alla, 36, Zviedrija, 1998, krievu³)

Lielais krievvalodīgo skaits mītnes zemē atvieglo jaunu kontaktu veidošanu. Piemēram, kāda cita respondente, kas bija izveidojusi savu telpu uzkopšanas uzņēmumu Zviedrijā, stāstīja par *tiešsaistes sociālo tīklu* krievvalodīgajiem noderību. Viņa darbiniekus meklēja ne tikai caur savām krievvalodīgajām paziņām, bet arī sludinājumu portālā krievvalodīgajiem Zviedrijā «Шведская пальма».⁴ Vairāki citi caur krievvalodīgajiem interneta portāliem meklēja pirmo darbu un/vai armešanās vietu emigrācijā. Arī jaunās māmiņas bieži vien bija reģistrējušās Facebook grupās, kuras apvieno krievvalodīgās māmiņas Zviedrijā vai Lielbritānijā. Piemēram, grupā, kas domāta krievvalodīgajām māmiņām Londonā, 2015. gada 30. jūnijā bija reģistrējušās 3415 dalībnieces.⁵

² Domāta Facebook grupa krievvalodīgajām sievietēm Zviedrijā *Nätverket «8 MARTA»*, <https://www.facebook.com/groups/199330696752094/>

³ Šeit un turpmāk: iekavās aiz interviju citāta norādīts respondenta pseidonīms, vecums, valsts, aizbraukšanas gads un intervijas valoda.

⁴ <http://www.sweden4rus.nu>

⁵ Russian moms in London/Русские мамы в Лондоне, <https://www.facebook.com/groups/russianmomsinlondon/>

Tajā pašā laikā daļa respondentu apzināti necentās veidot sociālos tīklus ne ar latviešiem, ne krievvalodīgajiem. Tas tika pamatots ar to, ka viņi vēlas integrēties jaunajā valstī, kā arī ar to, ka viņiem nav vēlēšanās biedroties ar kādu tikai valodas vai etniskās piederības dēļ, jo daudz svarīgākas ir kopīgas intereses.

« Mums ir pažiņu lokā krievi, bet mēs necenšamies būt ar krieviem tikai tāpēc, ka viņi ir krievi. (Artjoms, 34, Zviedrija, 2004, krievu)

Vienreiz biju aizgājis, kas bija pirmajā gadā, kad biju te. Bija organizēta kinofilmas izrāde krievvalodīgiem cilvēkiem Zviedrijā. Es biju aizgājis uz turieni paskatīties kādu filmu un paskatīties vispār, kādi tur vispār cilvēki ir no krievu plūsmas un krievvalodīgajiem. [...] Un tad es vienkārši sapratu, ka man īsti nav laika pat lasīt tos forumus un tās grupas, kas tur notiek īsti un ko vispār cilvēki dara. Pēc tam kad man nostabilizējās kontakti šeit Zviedrijā un arī volejbolā, es sapratu, ka cilvēki šeit ir labi un ar viņiem var strādāt, komunicēt un arī atpūsties ik pa laikam, iziet ārā kaut kur vai nu pasēdēt restorānā un pašst, tad es vairāk īsti neredzu vajadzības. (Maksims, 28, Zviedrija, 2010, latviešu)

Tāpat intervētie bija informēti par lielu skaitu dažādu krievvalodīgo organizāciju un pasākumu. Lielākajā daļā gadījumu gan respondentiem vai nu nebija vēlmes, vai iespējas tos apmeklēt laika trūkuma dēļ, jo sevišķi tādēļ, ka visi respondenti bija vecāki mazgadīgiem bērniem:⁶

« Te ir ļoti daudz pasākumu. Te ir avīze «Пульс UK», Anglijas avīze krievvalodīgajiem, kur principā ir viss rakstīts par visiem lielākajiem pasākumiem. Tagad it kā laika man nav, jo man ir darbs. [...] Es īpaši neakcentēju uzmanību uz krievu pasākumiem, jo es laikam desmitreiz vairāk apmeklēju angļu pasākumus. (Sergejs, 38, Lielbritānija, 2004, krievu)

Lai gan arī daudzi latvieši prot krievu valodu un vairums no respondentiem apgalvoja, ka, vismaz Latvijā esot, latviešu valodu zinājuši labā līmenī, tikai dažiem respondentiem bija izdevies izveidot draudzību ar latviešiem. Draudzības neizveidošanās ar latviešiem tiek skaidrota nevis ar nevēlēšanos draudzēties, bet gan latviešu nesastapšanu. Tas savukārt varētu norādīt, ka arī emigrācijā latvieši un krievvalodīgie no Latvijas apmeklē atšķirīgus pasākumus un apvienojas atšķirīgās grupās. Uz to norāda arī tas, ka, lai arī daļai respondentu būtu interese par pasākumiem, kurus organizē Latvijas vēstniecība vai latviešu diasporas organizācijas, lielai daļai intervēto nebija nekādas informācijas par šādiem pasākumiem:

« Int.: Vai Latvijas vēstniecība arī kaut ko rīko?

Resp.: Par to es nekad neko neesmu dzirdējusi. Neesmu dzirdējusi. (Anna, 32, Zviedrija, 2006, krievu)

Savukārt nākamajā citātā iezīmējas Krievijas vēstniecības iekļaujošās aktivitātes visiem krievvalodīgajiem neatkarīgi no pilsonības pretstatā neinformētībai par Latvijas vēstniecības vai organizāciju pasākumiem:

« Int.: Vai kaut kādus pasākumus latviešu vai krievu biedrībās jūs apmeklējat?

Resp.: Nē, ja godīgi, tad nekad, bet es zinu, ka Krievijas vēstniecība tos rīko. Par Latvijas vēstniecību es neesmu dzirdējusi, ka tie tur daudz ko organizētu. Es kaut kā nevaru teikt, ka mēs pēc tā alkstam. Mums pilnībā pietiek ar to, ka mēs mājās sarunājamies dzimtajā [krievu] valodā, skatāmies datorā programmas kaut kādas un lejupielādējam kaut kādu mūziku. (Alisa, 30, Zviedrija, 2010, krievu)

Lai arī daļa respondentu neizteica lielu interesi par latviešu aktivitātēm, nākamā respondente norāda, ka viņai būtu liela interese par latviešu kultūras pasākumiem, taču viņai šādas informācijas nav:

⁶ Citādi bija ar krievu valodas mācīšanas iespējām bērniem, ko liela daļa vecāku izmantoja, lai bērni krieviski ne tikai runātu, bet runātu pareizi un mācētu lasīt un rakstīt. Tāpat vecāki bērnus bieži veda uz krievu valodas skolīņām, pulciņiem vai cita veida nodarbībām, lai attīstītu viņos krievu valodas prasmes.

« Int.: Kā ir ar [latviešu] pasākumiem?

Resp.: Par to es neko nezinu. Tur laikam vajag kaut kur pierakstīties. Mani par to neviens nav informējis, neviens neko nav teicis, tāpēc es neko nezinu. Es tikai zinu, kad ir vēlēšanas. Ka ir iespēja vēstniecībā balsot, un tad es to arī daru. [..]

Int.: Vai ir bijusi interese par...

Resp.: Ja būtu krievu... latviešu biedrība tāda, kā tā ir izveidota Krievijā, Kanādā Toronto, kur ir ļoti daudz pasākumu, kur ir arī skola un vēl visādas lietas, es, protams, ietu. Es gribētu iet. Uz latviešu dejām un dziedāšanu es noteikti vestu bērnus. Es pati esmu piedalījusies visu bērnu tādās pulciņos, arī visi mani radinieki. Latviešu tautas dejas ir manas vismīļākās un tādas nav nekur citur pasaulē. Vismaz man tā liekas. Es pret tām neesmu vienaldzīga. (Valērija, 36, Zviedrija, 2010, krievu)

Zināmā mērā interese vai informācijas trūkumu varētu skaidrot ar latviešu valodas nezināšanu, kas varētu sarežģīt piedalīšanos latviešiem domātos pasākumos. Taču kāda respondente Lielbritānijā norāda, ka viņai būtu interese par latvijiešus vienojošiem pasākumiem, kuros valodai pat būtu otršķirīga nozīme. Līdzīgi kā citos gadījumos informācijas par pasākumiem viņai nav:

« Resp.: Notika olimpiskās spēles. Mums bija sportistes, kas skrien un lec... [..] Mūsējie uzstājās. Katra vēstniecība rikoja grandiozu... pat krievi organizēja olimpiskos laukus, aicināja atbalstīt. Kas mums bija? Nekā mums nebija. [..] Es tagad domāju, vai vēstniecība ir [sociālajā tīklā] Facebook?

Int.: Vajag apskatīties, es nezinu.⁷

Resp.: Kāpēc gan ne?! Es zinu, ka ir lietas, ko var ievietot, piemēram, Līgo. Vai tad viņi tiešām neko nav rikojuši? Arī tās pašas olimpiskās spēles – lai atnāktu un apsveiktu uzvarētājus, atbalstītu sportistus, piemēram, mēs pulcēsimies tajā vietā un skatīsimies, kā skries. Šeit olimpiskās spēles bija grandiozas. Es speciāli nekur nebraucu, es piedalījos visur. Es visur līdzi ņēmu mazo. Tas bija tik forši. Viņi visu tik labi noorganizēja. [..] Tu redzi, cik daudz kopā saliedētu cilvēku atrodas šeit tikai, lai support team [angliski: atbalstītu komandu]. Lietuvieši arī pulcējās. Es tikai domāju: kur viņi pulcējās? Pie mums nekā tāda nebija. (Vera, 41, Lielbritānija, 1998, krievu)

Jāatzīst, ka Lielbritānijā dzīvojošie pārsvarā zināja par kopīgu un ikgadēju Jāņu svinēšanu Lielbritānijā, kur ir aicināti visi latvijieši. Šim pasākumam gan neesot laba slava to dalībnieku pārmērīga alkohola patēriņa dēļ, un neviens no intervētajiem tur nekad nav bijis. Taču par mazāka mēroga pasākumiem informācijas neesot.

Lai arī vairākums intervēto vienkārši nebija informēti vai neinteresējās par latvijiešu diasporas pasākumiem, daļa no šiem respondentiem izjuta, ka viņi nav īsti lūgti latviešu diasporas pasākumos:

« Es it kā neesmu ne uz vienu apvainojusies, bet šeit netālu ir Latviešu biedrība, bet krieviem no Latvijas nav nekā. Bet mēs Latviešu biedrībā it kā neesam gaidīti. Turklāt tas jautājums pat niek apspriests. Tāds jautājums vispār nerodas! (smejas) [..] Jo tā mana latviešu draudzene ir aktīva tās biedrības locekle. Viņa ne reizi mani uz turieni nav uzaicinājusi. (Gaļina, 32, Zviedrija, 2004, krievu)

Tāpat kā ārkārtīgi svarīgs aspekts minams tas, ka Latvijas cittautieši, lai arī izjūt piederību Latvijai, var nejusties piederīgi tās oficiālajam diskursam, piemēram, kas saistīts ar Latvijas veidoto sociālo atmiņu par 20. gadsimta vēsturi:

« Un kad tu skaties uz tām aktivitātēm, ir vai nu mise... [bet] mēs katoļi neesam. Mēs uz baznīcu vispār īsti nekad neejam. Līdz ar to mums tā uz baznīcu aiziet interesanti nav. Vai nu ir ļoti daudz tādas aktivitātes, kas ir represijas, piemiņas dienas blā, blā, blā. Nu kas atkal priekš mums ir neinteresanti, jo ģimenē mums represēti ir bijuši, bet vienīgi problēma, ka citā virzienā. Ne no Latvijas, bet mēs bēgām uz Latviju (smejas). No citas pusēs. Bet pārējās aktivitātes, kad ir kaut kas interesants, kaut kādas tikšanās, kaut kādi teātra vakari, tad mēs aizejam. Bet daudz viņu nav. (Dominika, 32, Zviedrija, 2008, latviešu)

⁷ Latvijas vēstniecībai Lielbritānijā ir sava mājaslapa sociālajā tīklā Facebook. 2015. gada 30. jūnijā tai bija 719 sekotāji.

No šiem un līdzīgiem piemēriem secināms, ka pat tad, ja cittautiešiem ir interese par latviešu diasporu, šī interese nav abpusēja. Līdz ar to daudzi cittautieši vēlreiz pārlicinās, ka Latvijas iedzīvotāji tiek dalīti pēc etniskās un valodas piederības, vai arī pārlicinās, ka latviešu oficiālajos pasākumos neiederas pat tad, ja ar atsevišķiem latviešiem ikdienā ir draudzīgas attiecības. Krievvalodīgie latvieši, līdzīgi kā Latvijā, arī emigrācijā veido no latviešiem atšķirīgas sociālas grupas, galvenokārt apzināti vai neapzināti veidojot attiecības ar krievvalodīgajiem no citām valstīm vai citiem iebraucējiem. Līdzīgi kā tiks parādīts nākamajā sadaļā par atmiņām, par neizjustu atgriezenisko saiti Latviju un tās sabiedrību, dzīvojot Latvijā, arī emigrācijā šī tendence turpinās. Tāpat kā dzīvojot Latvijā, kur daļa izjuta, ka netiek pieņemti kā līdzvērtīgi latviešiem, arī emigrācijā viņu piederība Latvijai, iespējams, tiek apšaubīta. Līdz ar to veidojas situācija, kurā krievvalodīgajiem latviešiem pat tad, ja viņi vēlas uzturēt aktīvas saites ar Latviju, šādas iespējas ir ierobežotas.

Aizbraukšanas iemesli – politiski vai ekonomiski?

Kā jau minēts, gan statistika, gan pētnieki (piemēram, Hazans 2011) norāda, ka krievvalodīgo vidū aizbraukušo ir vairāk. Tas netieši varētu liecināt par vājākām nacionālās piederības saitēm ar Latviju. Lai arī Latvijas mazākumtautību, pilsonības un valodas politika respondentu vidū tika vērtēta dažādi (no drīzāk atbalstošas, neitrālas līdz izteikti negatīvai), neviens neatzina, ka no Latvijas aizbrauca tieši tāpēc, ka Latvijā justos kā svešinieks savas etniskās vai lingvistiskās piederības dēļ. Kā aizbraukšanas iemesli tika minēti ekonomiski apsvērumi, piedzīvojumu gars vai pievienošanās dzīvesbiedram, kas no Latvijas jau bija aizbraucis. Tomēr vēlāk, padzīvojot emigrācijā, Latvijas krievvalodīgo integrācijas situācija kļūst par papildus faktoru, lai atgriešanās Latvijā netiktu nopietni apsvērta.

Lielākā daļa intervēto ikdienas līmenī negatīvu vai diskriminējošu attieksmi pret sevi kā cittautieti Latvijā nav izjutuši. Taču tajā pašā laikā vairāki respondenti spēja atcerēties atsevišķus gadījumus, kad pret viņiem vai viņu vecākiem, kas visbiežāk latviski nerunā vai runā slikti, ir bijusi negatīva attieksme tieši tāpēc, ka viņi vispār vai konkrētajā situācijā nav runājuši latviski, vai tāpēc, ka viņi nav latvieši. Šādas negatīvas atmiņas ir sevišķi izteiktas tiem, kas no Latvijas aizbraukuši pirms Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai. Piemēram, kāda sieviete, kas no Latvijas izbrauca 1998. gadā vēl studiju laikā, atminas savu pieredzi ar mākslām saistītās studijās Jelgavā, kurā latviešu studentiem tika uzstādīts ultimāts, ka, draudzējoties ar krieviem, diploma saņemšana būs apdraudēta:

«*Piemēram, universitātē es vispār biju vienīgā krieviete. Bet bija meitenes, kuras ir pa pusei krievietes. Viņas ar mani biedrojās. Tirie latvieši ar mani nebiedrojās. Viņi baidījās. Principā man ar to arī bija problēma, jo pēdējā kursā tām, kas ar mani biedrojās, pateica, lai izvēlas – vai nu ar mani biedroties, vai saņemt diplomu. (Alla, 36, Zviedrija, 1998, krievu)*

Līdzīgas atmiņas, kas saistītas ar saspīlēto situāciju, nezinot latviešu valodu, ir arī citiem cittautiešiem, kas emigrējuši deviņdesmitajos gados, laikā, kas daudziem krievvalodīgajiem varētu būt sevišķi traumatisks (Laitin 1998). Šeit kādas sievietes atmiņas, kas izbrauca 1997. gadā:

«*Nu, [Zviedrijas] valsts mani pieņēma ļoti labi, ļoti pozitīvi. Un man ir ārkārtīgi patīkami, jo, ja salīdzina ar Latviju, tad, teiksim tā, tā ir mana dzimtene, jo es tur piedzimu, nekas slikt man pret to nav, es visu saprotu, bet attieksme bija, teiksim tā, ne pati patīkamākā. Es saprotu, ka jā, viņi gribēja, lai es runātu latviski, bet man diemžēl bija draugi tikai krievi, krievu skola. Es neko*

nevarēju padarīt. Un darbā ar mani visi latvieši runāja krieviski. Jā, viņi runāja krieviski. Nu, kur lai es būtu to [latviešu valodu] iemācījusies!? Bet visas tās mūsu vecās tautiņas teica, ka mēs nerunājom latviski! (Veronika, 38, Zviedrija, 1997, krievu)

Lai arī vēlāk izbraukušo atmiņas bija mazāk rūgtas, tomēr arī tie, kas no Latvijas aizbraukuši nesenākā pagātnē, minēja vairākus piemērus, kad viņiem Latvijā tika aizrādīts par krievu valodas lietošanu vai par to, ka viņi ir cittautieši. Jāatzīmē, ka šāda pieredze ir bijusi arī tiem, kas auguši etniski jauktās ģimenēs, kur viens no vecākiem ir bijis latvietis:

« Mans miesīgais vectētiņš ir latgalielis. Mēs pēdējā gadā pirms aizbraukšanas bijām pie viņa uz Christmas [no angļu val.: Ziemassvētki]. Viņš pie galda salamājās ar [vīru] un nosauca viņu par krievu cūku. Mans miesīgais vectētiņš! Kad es viņam paskaidroju, ka viņam nav taisnība, jo es jau biju ar viņu [vīru] precējusies 11 gadus, nevis pirmo reizi atvedusi. Viņam bija tāda attieksme, ka krievi ir okupanti. (Runā sieva respondentam Andrejam, 36, Lielbritānija, 2009, krievu)

Vēl kāda sieviete atcerējās pavisam nesenu notikumu, kas liek viņai pārvērtēt latviešu un krievvalodīgo attiecības Latvijā:

« Tikai dažreiz esmu jutusi tāpēc, ka man uzvārds bija armēņu no tēva, tad man varēja... nu mēdz būt cilvēki... universitātē gadījās, ka kāds kaut ko pasaka. Tad man vēl ir gadījies šogad, kad iekāpu autobusā Jūrmalā un ar saviem bērniem runāju krieviski, man tautiņa uzklupa un tā blāva, ka esmu atbraukusi no Krievijas un ko tur vēl. Tik interesanti, tas viss notika tikai tāpēc, ka es runāju krieviski. Tikai tāpēc, ka mācījies krievu skolā. Vai man vajadzētu nēsāt plāksnīti ar uzrakstu, ka mana mamma ir latviete, ka esmu no Latvijas un manas saknes ir šeit? [...] Tas bija ļoti nepatīkami. Es biju savā pilsētā. Mani bērni skatījās un bija satraukušies, kāpēc uz mums tā kliedz. Tur, protams, pusautobuss metās mūs aizstāvēt un mierināt, nu bet... (Valērija, 36, Zviedrija, 2010, krievu)

Tāpat daži minēja, ka, ciemojoties Latvijā, negatīvu attieksmi novērojuši pret saviem bērniem, kas nerunā latviski:

« Mēs vienreiz atbraucām uz Latviju ar mūsu vecāko bērnu, aizgājām spēlēt uz smilšu kastī. Kad [meita] piegāja pie viena zēna un pateica [krieviski]: «Paspēlējamies kopā!», viņš viņai iesplāva sejā. Puika ir latvietis. Kad [meita] ar asarām acīs piegāja un pateica: «Kāpēc viņš uz manu aicinājumu spēlēties kopā man iesplāva sejā?» Man bija grūti paskaidrot bērnam, kāpēc tā notika. Tāpēc pārvākties uz Latviju, saprotot, ka bērns dzīvos šajā sabiedrībā, kur viņam nepārtraukti nāksies aizstāvēties, izdzīvot, – mēs to bērniem nenovēlam. Tāpēc Latvijā mēs neatgriezīsimies. (Artjoms, 34, Zviedrija, 2004, krievu)

Lai arī šādas situācijas Latvijā nebija piedzīvojuši visi, arī tie, kas Latvijā personiski nekādu negatīvu attieksmi savas etniskās izcelsmes dēļ nav izjutuši, uzsvēra, ka etniskais, valodas un pilsonības jautājums Latvijā ir ārkārtīgi politizēts (sal. Šulmane 2010). Tāpēc daļa intervēto atzina, ka tieši diskursīvā līmenī ir izjutuši, ka līdz galam viņi Latvijas sabiedrībā netiek pieņemti. Tāpat daudzi minēja, ka arī medijos etniskā situācija tiek pasniegta kā saasināta vai arī ka ziņas latviešu un krievu valodā tiek veidotas atšķirīgi (sal. Šulmane 2010).

Minoritātes statuss salīdzinošā aspektā

Krievvalodīgo latviešu emigrantu grupu ārzemēs pētnieciski interesantu padara tas, ka šī grupa ir etniskā un valodas minoritāte gan dzimtenē, gan arī jaunajā mītnes zemē. Līdz ar to ir svarīgi saprast, kā krievvalodīgie latvieši izjūt integrēšanos jaunajā mītnes zemē un piederības veidošanos pret to. Kā jau tika noskaidrots, tuvāki sociālie tīkli ar vietējiem iedzīvotājiem respondentiem nav izveidojušies. Tāpat tika noskaidrots, ka daļa krievvalodīgo emigrantu Latvijā neizjuta atgriezenisko saiti, veidojot piederības sajūtu Latvijai kā savai dzimtenei, jo bieži vien viņiem tika atgādināts par viņu atšķirīgo

etnolingvistisko izcelsmi. Vai šis minoritātes statuss jaunajā mītnes zemē tiek izjūsts citādāk, ir šis apakšnodaļas centrālais jautājums.

Kopumā varētu teikt, ka pusē gadījumu atbilde uz jautājumu, vai respondents Latvijā jutās kā mājās, kā «savējais», bija apstiprinoša. Savukārt pusē gadījumu atbilde varētu raksturot kā «Jā, jutos kā mājās, bet...». Pēc šī «bet» parasti sekoja piebilde par personiski pieredzētu diskriminācijas gadījumu, kādu nepatīkamu atgadījumu vai arī politizēto etnisko un valodas saspīlējumu. Šī pieredze un atskārsme vēlāk tika salīdzināta ar integrācijas pieredzi jaunajā mītnes zemē.

Daļa respondentu skaidri apzinājās, ka, lai arī cik ilgi viņi jaunajā zemē nodzīvoju, viņi kā pirmās paaudzes iebraucēji nekad neklūs par pilntiesīgiem «savējiem». Tāpat tika minēti gadījumi par diskrimināciju jaunajā mītnes zemē, piemēram, par stikla griestiem iebraucējiem profesionālajā vidē. Taču, daudzuprāt, līdz galam «savējie» viņi nebija arī Latvijā, kas ir viņu dzimtene. Galvenā atšķirība starp šīm situācijām ir tāda, ka jaunajā mītnes zemē, viņuprāt, šis «iebraucēju» statuss ir leģitīms jeb godīgs, savukārt Latvijā «ne-savējo» statuss ir uzspiests nelegitīmi jeb negodīgi:

« Tu zini, man daži prasa, kā tev ir būt par imigranti [Zviedrijā]? Nav jau atšķirības – Latvijā es biju okupants, ko es ļoti stipri izjutu, jo, kad man teica, lai es vācos uz savu Krieviju, lai gan es tur nekad nebiju bijusi (smejas), tad te vismaz to nesaka, jo te tolerantāk izturas pret visiem, tāpēc te tas viss ir tā daudz maigāk. (Alla, 36, Zviedrija, 1998, krievu)

Es šeit jūtos daudz mazāk kā imigrants, nekā tas bija Latvijā, kur man rādīja ar pirkstu, ka esmu krievs. Nu, ne jau tā, ka rādīja ar pirkstu, bet pats fakts. Vienalga tāda sajūta bija. Kad es aizgāju uz valsts iestādi, jo man darba dēļ vajadzēja diezgan daudz iet, tad tas bija nepatīkami. (Arkādijs, 35, Lielbritānija, 2014, krievu)

Vairāki respondenti to, ka Latvijas sabiedrība tiek dalīta pēc etniskās piederības un dzimtās valodas lietojuma, esot pamanījuši tikai pēc tam, kad bija aizbraukuši no Latvijas. Dzīvojot Latvijā, viņi ar šo situāciju esot samierinājušies, bet, aizbraucot sapratuši, ka pret etniskajām minoritātēm var izturēties arī tolerantāk:

« Es pēc tam sapratu, kas ir pareiza integrācija, kad es atbraucu uz Zviedriju, – kā šeit māca valodu, kā šeit piedāvā kursus un grāmatas. Bet toreiz [Latvijā] nevienam neinteresēja, ko mēs dosim tā dēļ, lai apgūtu valodu. (Aļona, 41, Zviedrija, 2001, krievu)

Int.: Kāds bija galvenais iemesls, kāpēc jūs aizbraucāt? Vai tas bija ekonomisko apstākļu dēļ vai tāpēc, ka nejutāties tur kā savējā?

Resp.: Nebija tā, ka nejutos... tad, kad es tur dzīvoju, mani nemocīja... bet, kad es sāku braukāt uz ārzemēm no Latvijas, tad es sapratu atšķirību attiecībā. Pirms tam es to nejutu. Kad man paplašinājās redzesloks, tad tu saproti, ka labāk dzīvot valstī, kur tevi pieņem... te ir daudz tādu, viņi no visurienes atbrauc, tas nav nekas divains. Nevis tā, ka tu valstī piedzimi, tur nodzīvoji visu savu dzīvi, un viņi saka: «Krieviete nāk.» Tā ir liela atšķirība. (Aleksandra, 32, Zviedrija, 2001, krievu)

Līdz ar to krievvalodīgie Latvijas emigranti jaunajā mītnes zemē kā sabiedrības locekļi jūtas daudz vairāk pieņemti, nekā tas bija viņu dzimtenē Latvijā. Lai arī aizbraukšanas iemesli ir bijuši sociālekonomiski, nevis politiski, padzīvojot ārvalstīs, iebraucēji sajūtas daudz ērtāk gan ekonomiski, gan arī politiski. Lai arī augstais emigrējušo skaits krievvalodīgo vidū nav tiešā veidā saistāms ar valodas un pilsonības politiku Latvijā, diskursīvā līmenī veidotais dalījums latviešos un krievos pēdējiem liedz justies kā piederīgiem vienotai latvijiešu sabiedrībai ne Latvijā, ne emigrācijā. Šis apstāklis kavē šo emigrantu atgriešanos Latvijā vai pat šādas iespējas apsvēršanu. Jaunajā mītnes zemē tiek izjūsts, ka jebkurš turienes pastāvīgais iedzīvotājs un jo sevišķi pilsonis kļūst attiecīgi par britu un zviedru neatkarīgi no tautības. Jo sevišķi tas tiek izjūsts attiecībā pret bērniem, kas ir dzimuši un/vai uzauguši jaunajā mītnes zemē: tā

kā bērni būs ieguvuši vietējo izglītību un visticamāk arī vietējo pilsonību, viņi kļūs par pilntiesīgiem vietējās sabiedrības locekļiem.

Transnacionālā pašidentitāte

Iespējams, daudz svarīgāka par ierakstu ailitē par tautību Latvijas emigrantu pasē vai pašu pasi ir šo cilvēku piederības sajūta kādai no tautībām vai valstīm jeb (trans) nacionālajai pašidentitātei. Tomēr lielā daļā gadījumu respondentiem bija grūtības konkrēti noformulēt, «kas viņi ir» un «kur viņi pieder». Tas saistīts ar vairākiem faktoriem: gan ar nākšanu no etniski jauktas ģimenes, gan ar migrācijas pieredzi kā tādu (jaunas dzīves sākšana jaunā valstī), gan transnacionālās telpas dēļ (sekošana jaunumiem Latvijā, regulāra saziņāšanās ar draugiem un radiem Latvijā, kā arī viesu uzņemšana no Latvijas vai ciemošanās Latvijā), gan arī vēlmi integrēties jaunajā mītnes zemē, kas raksturīgs arī citiem migrantiem.

Tāpat neskaidrību par nacionālo pašidentitāti papildina Latvijā valdošais diskurss par tautību kā nemainīgu un ekskluzīvu kategoriju, kas aizsākusies vēl Padomju Savienības laikā, ka Latvijas iedzīvotāji ir vienas vai otras tautības pārstāvji. Taču realitātē visi respondenti ir dzīvojuši trīs valstīs un politiskos veidojumos: Padomju Savienībā, neatkarīgā Latvijā un valstīs ar senu demokrātijas vēsturi – Zviedrijā vai Lielbritānijā. Turklāt katrā no šīm valstīm nodzīvotais laiks ir atšķirīgs, un Latvijā nodzīvotais laiks dažiem var būt arī visisākais, līdz ar to var mainīties arī nacionālā identitāte. Tā kāds vīrietis intervijā stāsta, kā viņa piederības sajūta ar laiku ir mainījusies par labu Zviedrijai:

« Int.: Jūs jau 10 gadus esat Zviedrijā, jums ir Zviedrijas pilsonība. Kā jūs sevi identificējat – vai jūs esat zviedrs, Latvijas iedzīvotājs, krievs?

Resp.: Dezorientēts. Ne zviedrs, ne Latvijas iedzīvotājs, ne krievs. Nē, laikam nevar īsti pateikt, ka esmu piederīgs kādai grupai. Manuprāt, nedaudz no pirmās, nedaudz no otrās, nedaudz no trešās grupas.

Int.: Kā jūs domājat, vai tas ar laiku mainīsies? Vai tas tomēr nav laika jautājums?

Resp.: Nezinu, varbūt iemācīšos zviedru valodu un būšu vairāk zviedrs. Viennozīmīgi, ka tas mainīsies, bet par lielāku latvieti es vairs nekļūšu. [...] Es tā domāju.

Int.: Kad jūs skatāties hokeju, kam jūs jūtat līdzī?

Resp.: Hokeju es skatos – Latvija pret Zviedriju. Tas ir ļoti interesanti. Mums darbā zviedri aizraujas ar hokeju, bet es pats ar sportu ne ļoti aizraujos. Bet tad es jutu līdzī Latvijai. Tas bija vairākus gadus atpakaļ. Nē, tomēr Zviedrija man ir tuvāka nekā Latvija. Šī valsts ir vairāk izdarījusi. (Artjoms, 34, Zviedrija, 2004, krievu)

Uzskats, ka nacionālā identitāte vai tautība ir nemainīga, savā ziņā izslēdz iespēju, ka cilvēks varētu būt gan latvietis, gan kādas citas tautības pārstāvis. Šis aspekts ir aktualizēts nākamajā citātā no intervijas ar sievieti, kas ir uzaugusi latvietes un ukraiņa ģimenē, kas spēja definēt savu identitāti tikai pēc migrācijas pieredzes, sastopot citus cilvēkus ar jauktām identitātēm:

« Ak šausmas, tas ir tik smags jautājums. Visvairāk es biju confused, apmulsusi, kad es vēl dzīvoju Latvijā. Es runāju krieviski, bet man nav neviena radnieka krieva, jo man ir vai nu ukraiņi, vai nu latvieši. Man krievu vispār nebija. Es vispār nevarēju saprast, kas es esmu. Es gāju krievu skolā, mana mamma ir latvieti, mēs piekopām ļoti daudz ukraiņu tradīciju. Es jutos kā nekas. Kad es atbraucu uz Londonu un it īpaši tad, kad es satiku savu vīru, kurš, neskatoties uz to, ka piedzima šeit, uzskata sevi par grieķu britu, es sapratu, ka tas ir normāli sevi uzskatīt par krievvalodīgu latvieti. Es tā arī jutos. (Valentīna, 31, Lielbritānija, 2004, krievu)

Savukārt vēl daļa respondentu sevi identificē kā kosmopolītus. Viņi ir dzimuši Latvijā, viņiem tur ir radi, varbūt arī kādi īpašumi vai gaidāms mantojums, bet tagad viņi dzīvo citā valstī un vairs nevēlas piekerties nevienai konkrētai valstij. Respondenti – kosmopolīti arī savos bērnos necenšas audzināt piederību kādai konkrētai tautībai, jo nacionālisms tiek uztverts kā kaut kas negatīvs. Migrācijas pieredze un citu migrantu sastapšana šo kosmopolītisma sajūtu tikai pastiprina:

«*Man grūti pateikt [kas es esmu] pēc nacionalitātes. Es gāju pie vecmāmiņas, un viņai vienmēr bija latviešu virtuve. Viņa taisīja rupjmaizes kvasu, cepa kartupeļu pankūkas, visu kaut ko tādu. Nācu mājās, man priekšā bija kaukāziešu virtuve. Tētis ir armēnis, un tas, protams, bija dominējošais. Armēniski es nerunāju, bet armēņu tradīcijas manā ģimenē bija. Audzināšana bija vairāk armēņu stilā. Kam es piederu? Es vienkārši esmu kosmopolīte. Man mājās ir krievu tradīcijas un krievu valoda. Nezinu, kam es varu sevi pieskaitīt. Dzimtene man ir Latvija. Man patīk armēņu virtuve un Latvijas virtuve. Es biju aizbraukusi uz Krieviju, bet tā nav mana valsts. (Valērija, 36, Zviedrija, 2010, krievu)*

Pasaule ir kļuvusi tik maziņa ar visām tām lidmašīnām. Tā ir postpadomju savienības cilvēku problēma, jo mēs visu laiku dzīvojam, piedzimām un nomīram vienā pilsētā, bet visā pasaulē cilvēki šodien dzīvo Austrālijā, rīt jau strādā Ņujorkā, bet pēc tam strādās vēl kaut kur. Tagad ir kosmopolītiska pasaule. Tāpēc tagad tam, kāda tev ir pase, nav lielas nozīmes. Man nav piesaistes nevienai valstij. Princīpā daudziem, ar kuriem es kontaktējos, arī ir vienalga, kāda viņiem ir pase. (Andrejs, 36, Lielbritānija, 2010, krievu)

Varētu pat teikt, ka kosmopolītu gadījumā nepiederēšana konkrētai valstij un tautai ir apzināta izvēle un netiek izjusta kā identitātei traucējoša, kā tas ir gadījumā, kad nespēja piederēt grupai tiek izjusta kā trūkums. Līdz ar to, kamēr vieniem šī izjustā «nepiederība» nevienai no atpazīstamām un iesakņotām sociālām grupām neizraisa nekādas izteikti negatīvas emocijas, citi to izjūt kā sāpīgu pieredzi. Piemēram, kādam vīrietim, kas dzimis un audzis latviešu ģimenē, kurā runāts tikai krieviski, jo ģimene dzīvojusi citā padomju republikā, latviešu valodas nezināšana liedz tikt uztvertam kā īstenam latvietim:

«*Ziniet kāda ir situācija? Es jūtos it kā tāds atkritējs – nejutos pilnībā kā latvietis, jo ir jūtama atsvešinātība no radniekiem. It kā pēc nacionalitātes latvietis, bet runāju krieviski bez akcenta, kas man ir sirdij tikamāka valoda. Kā krievs es arī nevaru justies, jo, es nezinu, es nejutos kā krievs. Kā zviedrs es arī šeit nejutos. Nezinu, pie kā sevi pieskaitīt. (Boriss, 33, Zviedrija, 2011, krievu)*

Latvijā bieži izskanošais uzskats par krievvalodīgajiem kā prokrieviski noskaņotiem vai Krievijai lojāliem, vai ekstrēmākos gadījumos kā tādiem, kuriem vajadzētu pārcelties uz Krieviju, šajā pētījumā tika apgāzts. Lielākajā daļā gadījumu respondenti īpaši uzsvēra, ka viņi nepieder Krievijas krieviem, kas tiek izjusta kā pilnīgi cita no viņiem atšķirīga grupa (sk. arī Laitin 1998). Sevis nošķiršana no Krievijas krieviem intervijās bieži vien izskanēja spontāni, kas varētu liecināt, ka krievvalodīgie izjūt, ka viņi tiek uzskatīti kā Krievijai piederoši:

«*Bet atkal, turpinot to, ko es iesāku, kāpēc es neuzskatu sevi no Krievijas, tāpēc ka, pirmkārt, es esmu dzimis Latvijā un visu savu mūžu dzīvojis Latvijā. Es redzu krievvalodīgos cilvēkus no Krievijas, kā viņi uzvedas, it īpaši, kad viņi atrodas ārzemēs. Un es noteikti nepiesaistu sevi pie tādas kategorijas. (Maksims, 28, Zviedrija, 2010, krievu)*

Tāpat bieži tika uzsvērts, ka, lai arī krievvalodīgie tiek pieskaitīti Krievijai, Krievijas krievi viņus par savējiem nemaz neuzskata:

«*Viņi [Krievijas krievi] mūs neuzskata par krieviem. Tur ir tāda situācija kā šeit mulatiem. Proti, kad viņš ir starp melnajiem, viņi viņu neuzskata par savējo; kad viņš ir starp baltajiem [...], viņi arī viņu neuzskata par savējo (smejas). Laikam kaut kas tāds ir arī ar krievvalodīgajiem Latvijā (smejas). (Sergejs, 38, Lielbritānija, 2004, krievu)*

Lai arī pāris gadījumos bija jaušama piederība Krievijai un Krievu pasaulei (*Russkij mir*) un viena respondente uzskatīja to kā kaut ko kvalitatīvi augstāku par Rietumu kultūru, kas, starp citu, ir raksturīgs arī emigrējušajiem latviešiem (sk. Kaprāns 2015), šāds viedoklis bija drīzāk margināls. Lielākā daļa respondentu atzina, ka viņi sevi skaidri identificē kā *piederīgus Latvijai*. Viņi sevi nepieskaita pie britiem vai zviedriem, viņi ne vienmēr pieskaita sevi pie latviešiem, taču uzsver, ka viņi ir no Latvijas. Viņi uzsver, apzinās un arī lepojas ar to, ka ir no Latvijas, lai gan pēc tautības ir krievi, ukraiņi vai kādas citas tautības pārstāvji.⁸

« Nē, nu dvēselē es, protams, jūtos kā latvietis. Jā. Jo, kad iet Pasaules hokeja čempionāts, es jūtu līdzī Latvijas komandai. Pat tad, kad viņa spēlē pret Krieviju. Lai gan visi uzskata mani par krievu. (Sergejs, 38, Lielbritānija, 2004, krievu)
 Nu pagaidām man ir Latvijas pase, jūtu, ka esmu no Latvijas. Kad nomainīšu pasi, tad redzēs. Pagaidām es jūtos kā latvieta. Man labāk patik satikties ar cilvēkiem, nu, kas saistīti ar Latviju. Laikam tāpēc, ka ir par ko parunāt. (Diāna, 32, Lielbritānija, 2006, krievu)

Šie citāti vēlreiz pierāda, ka krievvalodīgie no Latvijas un Igaunijas (Laitin 1998; Kachuyevski, Olesker 2014) neidentificē sevi ar Krievijas krieviem un ka šī identitāte viņiem tiek piešķirta no ārpuses. Šī piešķirtā identitāte, kas tiek uztverta kā latviešu identitātei un valstiskumam draudīga, ļoti iespējams, veicina krievvalodīgo latvijiešu neinformētību par diasporas pasākumiem un atsevišķu emigrantu kopienu veidošanos. Līdz ar to, lai arī viņi paši sevi identificē ar Latviju, jo tā ir viņu dzimtene, kā bija redzams no iepriekšējām sadaļām, šī piederība Latvijai netiek izjauta kā abpusēja.

Secinājumi

« Nu, es nezīnu. Es pret Latviju izjūtu, protams, kaut kādu pieķeršanos, bet laikam tieši latviešiem šī pieķeršanās ir vēl lielāka, jo tā taču ir viņu dzimtene un vispār visi viņu senči ir no turienes. Laikam jau tā pieķeršanās ir vēl lielāka, bet mani, piemēram, ļoti tracinā visi tie politiķi, kuri nezina ko tur mēģina noskaidrot visu laiku. (Irina, 29, Zviedrija, 2010, krievu)

Šajā pētījumā tika apskatīta krievvalodīgo latvijiešu emigrantu transnacionālā identitāte emocionālā līmenī. Atsevišķi tika apskatīti emigrācijas iemesli, sociālo tīklu veidošanas paradumi emigrācijā, etniskās minoritātes statusa izjušana Latvijā un jaunajā mītnes zemē, kā arī transnacionālā pašidentitāte.

No pētījuma rezultātiem secināms, ka nozīmīgu lomu krievvalodīgo Latvijas emigrantu transnacionālās identitātes veidošanā un definēšanā spēlē etniskās minoritātes statuss dzimtenē un jaunajā mītnes zemē. Lai arī lielākā daļa intervēto sevi saistīja ar piederību Latvijai, piederības sajūtas veidošana un noturēšana attiecībā uz Latviju tiek izjauta kā vienpusējs process, kurā piederības sajūta Latvijai ir atkarīga no pašiem emigrantiem un netiek uzlūkota kā pretimnākoša no valsts vai latviešu diasporas puses. Spēcīgi izjustais minoritātes statuss kavē stabilas identitātes veidošanu: no dzimtenes netiek izjauta atgriezeniskā saite, bet pret jauno mītnes zemi vēl nav izveidojusies spēcīga emocionāla saikne. Izjustā piederība ir drīzāk teritoriāla: viena ir valsts, kurā indivīds ir dzimis, bet otra ir valsts, kurā indivīds dzīvo šobrīd. Taču nākotne šajā

⁸ Šie dati sasaucas arī ar tajā pašā laikā veikto aptauju, kurā noskaidrots, ka aptuveni trīs ceturtdaļas Latvijas mazākumtautību jūtas piederīgas Latvijai, kamēr gandrīz 7% atzina, ka nejūtas tai piederīgi (SKDS 2014).

gadījumā pieder mītnes zemei, kurā dzimuši un uzaugs bērni. Tāpēc, raugoties no laika aspekta, var secināt, ka piesaiste Latvijai var kļūt par krievvalodīgā emigranta pagātnei. Savukārt piesaiste jaunajai mītnes zemei ir saistīta ar krievvalodīgo emigrantu nākotni, jo sevišķi tādēļ, ka tā ir viņu bērnu dzimtene.

Vēlreiz jāuzsver, ka sociālās identitātes veidošana ir divpusējs process. Tas nozīmē, ka veiksmīgai identitātes veidošanai abām pusēm ir jāspēr solis uz priekšu: gan Latvijas krievvalodīgajiem, aktīvāk piesakot savu esamību arī ārvalstīs, gan latviešu organizācijām, veidojot vairāk iekļaujošu aktivitāšu, kas būtu aktuālas visiem latvijiešiem. Lai arī Kačujevska un Ouleskera (Kachuyevski, Olesker 2014) raksta par konfliktu menedžmentu, ir vērts ņemt vērā viņu ieteikumu, ka ielenkuma režīma situācijā (kur majoritāte nepelnīti uzskata minoritāti par nelojālu) konflikta risinājums ir majoritātes rokās, nodrošinot minoritāšu tiesības un iedrošinot majoritāti pieņemt minoritātes. Līdz ar to Latvijas valsts diasporas politikas un rīcības veidotājiem būtu jāizlemj, vai Latvija var un vēlas dalīt emigranta tagadni ar jauno mītnes zemi, kurā emigrants vēlas noteiktus laika posmus pavadīt Latvijā, sekot Latvijā notiekošajam, piedalīties ar Latviju saistītās aktivitātēs ārzemēs, tādējādi uzturot saikni ar Latviju kā savu dzimteni. Ja valsts neveidos attiecības ar šo diasporas grupu, tad piederība Latvijai strauji zudīs un atmiņas par Latviju, tās vietām, tradīcijām un garšām paliks vairs tikai atmiņas. Jāņem vērā, ka piederība jaunajai mītnes zemei var sākt izspiest piederību Latvijai. Jo sevišķi tas ir saistīts ar valodu: latviešu valoda kā komunikācijas un piesaistes instruments pamazām zūd, to aizstājot ar jaunās mītnes zemes valodu, jo pirmā pamazām tiek aizmirsta, bet otrā tiks lietota arvien biežāk.

Tā kā krievu valoda paliks šīs grupas lietošanā, tad saglabāsies arī Krievijas un tās mediju potenciāls komunicēt ar krievvalodīgajiem. Lai gan šajā pētījumā sevi kā piederīgus Krievijai vai tās oficiālajam diskursam izjuta tikai daži respondenti, jāņem vērā, ka, ļoti iespējams, šādi domājoši cilvēki nemaz nevēlējās piedalīties pētījumā. Lai gan no šiem nedaudzajiem naratīviem, kuros parādījās piederība Krievijai, nevar veidot drošticamus secinājumus, kopīgais tajos bija tas, ka viņi neizjuta pilnīgu integrēšanos vietējā sabiedrībā, kaut arī vietējo valodu pārzināja un jaunajā zemē bija dzīvojuši jau vairāk nekā 10 gadu. Vienā gadījumā šīs vēlmes nemaz nebija. Tāpēc nevar tikt izslēgta varbūtība, ka Krievijai ir potenciāls uzrunāt tos, kas neizjūt spēcīgu piederību nevienai no valstīm: ne Latvijai, ne jaunajai mītnes zemei.

V. Diasporas politika migrācijas procesu kontekstā

13. Remigrācijas procesa analīze: politika un prakse

Evija Kļave, Inese Šūpule

Ievads

Atgriešanās process Latvijā pēc emigrācijā pavadīta dzīves posma migrācijas procesu izpētē Latvijā līdz šim ir maz pētīta tēma. Arī Latvijas politikā pēdējos gados ir aktualizējies jautājums par nepieciešamību uzlabot sadarbību ar Latvijas diasporu, kā arī veicināt un atbalstīt Latvijas emigrantu atgriešanos Latvijā. Šī mērķa īstenošanai ir izstrādāti remigrācijas atbalsta un sadarbības ar diasporu politikas dokumenti (Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016. gadam; Rīcības plāns par sadarbību ar Latvijas diasporu 2015.–2017. gadam. Projekts), virkne pasākumu, kaut arī nepilnīgā apmērā un fragmentāri, tiek īstenoti. Tomēr to pamatojumam trūkst pētījumu, kas būtu balstīti atgriešanās procesa prakses izpētē, pievēršot uzmanību tiem Latvijas valstspiederīgajiem, kas ir atgriezušies dzimtenē, – remigrantiem.

Lai izprastu atgriešanās Latvijā motivāciju un pieredzi, kā arī tās saikni ar remigrācijas politiku, tika veikta remigrācijas politikas analīze un padziļinātās intervijas ar remigrējušajiem Latvijas iedzīvotājiem dažādās vecuma un sociālā statusa grupās, kas aizbraukuši no Latvijas laikā no 1991. līdz 2011. gadam. Šis nodaļas mērķis ir analizēt atgriešanās procesu gan no īstenotās politikas, gan reālās prakses perspektīvas, meklējot atbildes uz jautājumiem par atgriešanās dzimtenē motīviem, iekļaušanos Latvijas dzīvē pēc atgriešanās un remigrācijas politikas lomu atgriešanās lēmuma pieņemšanā, tādejādi vērtējot izstrādātās politikas atbilstību tās tiešās mērķa grupas – remigrantu – gaidām un vajadzībām.

Pētījumā galvenā datu iegūšanas metode bija padziļinātās daļēji strukturētās intervijas ar remigrantiem jeb cilvēkiem, kas pēc emigrācijā pavadīta laika atgriezušies Latvijā. Vidējais intervēto remigrantu vecums ir 32,5 gadi, jaunākais respondents ir 25 gadus vecs, bet vecākais – 47 gadus vecs. Respondentu vidū ir 13 darba migranti (gan augsti kvalificēti, gan vidēji vai mazāk kvalificēti), četri studenti, kas braukuši uz ārzemēm mācīties, kā arī viens citu valstu valstspiederīgo laulātais. 16 respondentiem mītnes zeme bija Eiropā (tai skaitā deviņiem – Lielbritānija) un diviem – ASV. 15 padziļinātās intervijas tika veiktas latviešu valodā, trīs – krieviski. Vidējais remigrantu ārzemēs pavadītais laiks ir 4,6 gadi, visgarākais emigrācijas laiks intervēto respondentu vidū ir 11 gadi, visīsākais – divi gadi. Visas intervijas ir veiktas laika posmā no 2014. gada februāra līdz novembrim.

Nodaļā vispirms ir aplūkots Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016. gadam (turpmāk – Reemigrācijas plāns), kas ir galvenais Latvijas remigrācijas politi-

kas dokuments, analizēts atgriešanās politikas veidošanās process, raksturojot šīs politikas iniciēšanas iemeslus, sociālo un ekonomisko kontekstu. Pirms pētījumā iegūto empīrisko datu analīzes ir aplūkoti vairāki teorētiskajā literatūrā sastopamie atgriešanās procesu skaidrojošie modeļi. Turpinājumā, balstoties uz padziļināto interviju ar remigrantiem datiem, ir skaidroti nozīmīgākie atgriešanās iemesli, kā arī integrēti analizēta atgriešanās pieredze ar remigrācijas atbalsta pasākumu vērtējumu no mērķa grupas perspektīvas. Nodaļas noslēgumā ir izvērtēti teorētiskajā literatūrā identificētie atgriešanās modeļi Latvijas remigrantu stāstu kontekstā.

Remigrācijas politikas veidošanas process

Saskaņā ar teorētiskajām nostādnēm remigrācijas politikas veidošanu iniciē, pirmkārt, situācijā, kad emigrācijas apjomi būtiski pieaug un cilvēkkapitāla aizplūšana kļūst par problēmu, kuras risināšanai ir nepieciešama valsts intervence; otrkārt, situācijās, kad cilvēku atgriešanās savā izcelsmes valstī tiek uzskatīta par risinājumu demogrāfijas vai darbaspēka trūkuma problēmām un valstij ir nepieciešami pasākumi cilvēku motivēšanai atgriezties. Tātad valsts politika var tikt veidota kā aktīva (atgriešanās plūsmu stimulējoša un atbalstoša politika) vai pasīva/reaktīva politika (reakcija uz emigrācijas sekām) (Kaczmarczyk, Lesinska 2012). Politikas, kas reaģē uz atgriešanās procesu, mērķa grupa ir reālie remigranti, tās mērķis ir sekmēt šīs grupas reintegrāciju sabiedrībā jau pēc atgriešanās savā izcelsmes valstī. Savukārt politikas, kas veicina atgriešanās procesu, tiešā mērķa grupa ir potenciālie remigranti, kas joprojām uzturas mītnes zemē. Šīs politikas mērķis ir stimulēt atgriešanos, palielinot ieguvumus no remigrācijas (remigrantu sociālais, demogrāfiskais, ekonomiskais un finanšu kapitāls) (Kaczmarczyk, Lesinska 2012: 29).

Remigrācijas politikas veidošanas pirmsākumi Latvijā ir jau 2008. gadā, kad Īpašo uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts sagatavoja informatīvā ziņojuma projektu par nepieciešamo rīcību, lai veicinātu darba meklējumos izbraukušo Latvijas iedzīvotāju atgriešanos Latvijā (ĪUMSILS 2008). Augstākā līmeņa valsts attīstības plānošanas dokumentos (LIAS 2010; NAP 2012) norādīts, ka nepieciešams veicināt no Latvijas izbraukušo iedzīvotāju atgriešanos Latvijā un jaunu emigrācijas plūsmu apturēšanu, kas arī netieši uzskatāmi par remigrācijas politikas mērķiem. Ekonomiskās krīzes un tai sekojošo valsts institūciju strukturālo reformu rezultātā jautājums par iedzīvotāju migrāciju un ar to saistīto problēmu risināšanu zaudēja savu aktualitāti. Turpmākajos gados emigrācijas plūsmu intensitāte būtiski pieauga. Šai problemātikai politikas veidotāji pakāpeniski pievērsās, sākot ar 2011. gadu, kad, balstoties uz demogrāfiskajām prognozēm un migrācijas plūsmu analīzes datiem, tika gatavotas darbaspēka attīstības ilgtermiņa prognozes.

Reemigrācijas plāna izstrāde Latvijā tika uzsākta 2012. gadā pēc Ekonomikas mini-strijas iniciatīvas. Informatīvajā ziņojumā «Par priekšlikumiem reemigrācijas atbalsta pasākumiem» (EM 2013) skaidrots, ka nepietiekamais darbaspēka piedāvājums ir viens no galvenajiem argumentiem atgriešanās politikas veidošanai, kurai būtu jāsekmē aizbraukušo Latvijas iedzīvotāju atgriešanās, lai mazinātu nepieciešamību pēc imigrācijas no citām valstīm. Imigrācija ir otrs arguments atgriešanos veicinošas politikas veidošanai. Dokumentā atzīts, ka ārvalstu darbaspēka mobilitāte ir neizbēgama, tāpēc Latvijai ir svarīgi šo plūsmu kontrolēt, priekšroku dodot tiem cilvēkiem, kuri iepriekš ir dzīvojuši Latvijā. Visbeidzot atsevišķs remigrācijas politikas aspekts ir diasporas ieguldījuma veicināšana Latvijas tautsaimniecībā, taču

nevis saistībā ar naudas pārvedumiem uz Latviju, bet gan ar uzņēmējdarbības un eksporta attīstīšanu. Remigrācijas politikas kontekstā diasporas ieguldījums Latvijas kopējā izaugsmē tādējādi kļūst par atgriešanos sekmējošu faktoru. Kā Reemigrācijas plāna mērķis ir definēts «noteikt konkrētus atbalsta pasākumus tiem ārzemēs dzīvojošajiem Latvijas valstspiederīgajiem un viņu ģimenes locekļiem, kuri apsver iespēju vai ir izlēmuši atgriezties un strādāt Latvijā vai vēlas dibināt savu uzņēmumu un attīstīt biznesa saiknes ar Latviju» (Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016. gadam). Arī publiskajā telpā ar mediju starpniecību Reemigrācijas plāna veidotāji to pozicionēja kā atbalsta politiku, praktiskus atbalsta instrumentus tiem no Latvijas aizbraukušajiem cilvēkiem, kuri vēlas atgriezties vai ir jau pieņēmuši lēmumu atgriezties.

Reemigrācijas plānā ir ietverti astoņi praktiskas rīcības virzieni. Divi no tiem ir definējami kā informatīvs atbalsts. Pirmkārt, ir paredzēts nodrošināt koordinētas informatīvās palīdzības sniegšanu par dažādiem ar atgriešanos saistītiem jautājumiem. Otrkārt, nodrošināt divpusēju – kā no darba devēju, tā darba ņēmēju puses – darba tirgus informācijas pieejamību. Nodarbinātības sekmēšanai kā atsevišķs rīcības virziens Reemigrācijas plānā ir ietverts pasākums, kas nosaka valsts institūcijām darbinieku atlases procesā nodrošināt iespēju ārvalstīs dzīvojošajiem izmantot virtuālas saziņas līdzekļus. Īpašs rīcības virziens ir vērsts uz augsti kvalificētu speciālistu piesaisti ar mērķi veicināt jauniešu, kuri ieguvuši augstāko izglītību ārvalstu augstskolās, atgriešanos Latvijā. Nozīmīgs pasākumu kopums ir paredzēts ekonomiskās sadarbības ar diasporu veidošanai un attīstīšanai, diasporas pilsonisko aktivitāšu atbalstam, informācijas par atgriešanās iespējām izplatīšanai. Atsevišķs rīcības virziens ir saistīts ar atbalsta sniegšanu latviešu valodas apguvei pēc ierašanās Latvijā visiem remigranta ģimenes locekļiem. Tāpat ir plānots pilnveidot un paplašināt jau pastāvošo atbalstu skolēniem, kas atgriežas un iekļaujas Latvijas skolās, kā arī šo skolēnu vecākiem. Visbeidzot, astotā rīcības virziena ietvaros ir plānots paplašināt to Latvijā atgriezušos cilvēku loku, kuriem ir tiesības uz repatrianta statusu un attiecīgi arī uz noteiktu finansiālo palīdzību.

Ņemot vērā Latvijas politikas dokumentu analīzes rezultātus, jāsecina, ka Latvijas gadījumā remigrācijas politika tiecas uzrunāt gan potenciālos remigrantus, stimulējot viņu atgriešanos, gan reālos remigrantus, palīdzot viņiem sekmīgāk atjaunot dzīvi Latvijā. Turklāt Reemigrācijas plāns ļoti lielu nozīmi piešķir diasporai, tādējādi aptverot arī tos cilvēkus, kas, visticamāk, neatgriezīsies Latvijā uz pastāvīgu dzīvi.

Atgriešanās teorētiskie modeļi

Sociālajās zinātnēs pētījumi par migrācijas procesiem, kas attiecas uz atgriešanos izcelsmes valstī, aizsākās 20. gadsimta astoņdesmitajos gados. Arī pirms tam bija atsevišķi pētījumi par remigrāciju, bet tieši astoņdesmitajos gados pētījumu konceptualizācijas līmenis pacēlās līdz akadēmiski zinātnisku pētījumu debašu līmenim (Cassarino 2004).

Viena no agrīnajām teorijām, kas aplūko atgriešanās fenomenu, ir neoklasiskā ekonomikas teorija. Tā balstās uz pieņēmumu, ka migrācijas galvenie iemesli ir uzņemošās valsts un izcelsmes valsts dzīves līmeņa, tai skaitā algu līmeņa, atšķirības, bet migrants tiek uzlūkots kā racionāla būtne, kas vēlas palielināt savus ienākumus. Līdz ar to remigrācija tiek aplūkota kā plānotās migrācijas neveiksme, jo mērķis gūt lielākus ienākumus nav sasniegts (Todaro 1969). Šo varētu arī definēt kā pirmo atgriešanās teorētiskā modeļa variantu: (1) atgriešanās neveiksmīgas migrācijas pieredzes dēļ – nav rasta iespēja ārzemēs nopelnīt vairāk un dzīvot labāk.

Cits ekonomikas teorijas virziens – darba migrācijas jaunā ekonomika (*the new economics of labour migration* – NELM) aplūko remigrāciju kā migrācijas procesa sastāvdaļu un uzskata, ka daudzos gadījumos atgriešanās ir iepriekš paredzēta un plānota («kalkulēta stratēģija»). Veiksmīgas migrācijas pieredzes gadījumā indivīds iegūst plānotos finanšu vai simboliskos resursus – kapitālu, uzkrājumus, izglītību, pieredzi, zināšanas vai kontaktus (Stark 1991). Šo var definēt kā otro atgriešanās teorētiskā modeļa variantu: (2) atgriešanās kā veiksmes stāsts, jo ir nopelnīta nauda, ir iegūta pieredze vai ir iegūtas zināšanas, un tādēļ var atgriezties.

Abas minētās ekonomikas teorijas sociālo zinātņu literatūrā tiek daudz kritizētas, jo ignorē dažādus būtiskus gan uzņemošās, gan izcelsmes valsts konteksta faktoros un neaplūko neekonomiskos atgriešanās iemeslus. Veiksmes – neveiksmes dimensija nav vienīgā, kas ir būtiska, lai pieņemtu lēmumu par atgriešanos (Casarino 2004: 4). Strukturālisma pieeja, skaidrojot atgriešanās procesu, būtisku nozīmi piešķir gan uzņemošās, gan izcelsmes valsts konteksta faktoriem. Šīs pieejas pārstāvis Frančesko Čerāze (*Francesco Cerase*) izdala četrus dažādus remigrantu tipus: (1) atgriešanās neveiksmes dēļ – lēmums par atgriešanos tiek pieņemts tādēļ, ka migrantam nav izdevies integrēties uzņemošās valsts sabiedrībā; (2) konservatīvā atgriešanās – plānotie mērķi uzņemošajā valstī ir sasniegti, un migrants atgriežas izcelsmes valstī, tomēr atgriešanās būtiski nemaina viņa situāciju sociālajā struktūrā/nerada inovācijas sabiedrībā. Uzkrātie resursi tiek izmantoti individuālajām vai ģimenes vajadzībām bez uzsvara uz attīstību; (3) pensionāru atgriešanās – izcelsmes valstī atgriežas vecuma pensionāri ar mērķi pavadīt vecumdienas dzimtenē; (4) inovatīvā atgriešanās – migranti, kas atgriežas un ir gatavi izmantot iekrātos līdzekļus un zināšanas, lai uzsāktu jaunu biznesu vai īstenotu kādas citas jaunas ieceres (Cerase 1974).

Čerāzes remigrantu tipi (2) un (4) ir NELM atgriešanās kā veiksmes stāsta divi apakšvarianti, jo abos gadījumos ir nopelnīta nauda, iegūta pieredze vai zināšanas – un tādēļ var atgriezties (atšķiras tas, kā iegūtie resursi pēc tam tiek izlietoti). Atgriešanās nespējas integrēties dēļ (aizspriedumi un stereotipi uzņemošajā valstī) varētu būt šī pētījuma trešais atgriešanās teorētiskā modeļa variants, savukārt pensionāru atgriešanās – ceturtais atgriešanās teorētiskā modeļa variants.

Cits teorētiskais virziens – transnacionālisma pieeja – uzsver, ka atgriešanās izcelsmes valstī nenozīmē migrācijas cikla beigas, jo, pirmkārt, mūsdienās bieži izplatīta ir atkārtota emigrācija. Otrkārt, aizvien biežāk ir sastopama cirkulārā migrācija, kas saistīta ar migrantu profesionālo darbību un tai raksturīgajiem regulārajiem un ciešajiem kontaktiem pāri valsts robežām (Portes, Guarnizo, Landolt 1999). Migranti saglabā ekonomiskos, sociālos un politiskos tīklus vairākās sabiedrībās. Transnacionālu «atgriešanos» izcelsmes valstī lielā mērā nosaka viņu identitāte un pieķeršanās dzimtenei vai arī noteiktam dzīves stilam. Atgriešanās notiek tad, kad ir uzkrāts pietiekami daudz resursu – finansiālu, informatīvu un kad situācija (konteksts) izcelsmes valstī ir pietiekami labvēlīga mobilitātes saglabāšanai. Šis modelis, kad atgriešanās dzimtenē nozīmē nevis to, ka profesionālā darbība arī tiek pārnesta izcelsmes valstī, bet tieši otrādi – tiek saglabāti regulāri un cieši kontakti pāri valsts robežām, ir definēts kā piektais atgriešanās teorētiskā modeļa variants.

Jāuzsver, ka kopumā daudzi autori atzīst, ka atgriešanās izcelsmes valstī galvenie motīvi lielākoties ir neekonomiski, jo ļoti reti ir tādi gadījumi, kad izcelsmes valsts ekonomika ir tik ļoti attīstījusies, ka tajā kopumā tiek piedāvāti labāki dzīves apstākļi (Mar-

kowitz, Stefansson 2004; Piotrowski, Tong 2010; Sussman 2010). Atgriešanās galvenie iemesli lielākoties ir emocionāli, un to vidū būtiskākie ir piederības sajūta dzimtajām vietām, valstij, atgriešanās sociālo saišu ar dzimtenē palikušajiem tuviniekiem dēļ, ilgas pēc mājām. Būtiski uzsvērt, ka visi teorētiskajā literatūrā definētie un nodaļā aplūkotie atgriešanās modeļi attiecas uz situāciju, kad atgriešanās ir brīvprātīga izvēle. Ir gadījumi, kad atgriešanās ir piespiedu izvēle, taču šajā nodaļā tie netiek aplūkoti, jo galvenais pētnieciskais jautājums ir saistīts ar brīvprātīgu lēmumu atgriezties Latvijā.

Atgriešanās Latvijā iemesli

Padziļināto interviju ar remigrantiem analīze parāda, ka remigrantiem raksturīgs motīvs, kādēļ viņi ir atgriezušies Latvijā, ir **ilgas pēc mājām**. Gan tie, kas devušies uz ārzemēm, lai iegūtu izglītību un jaunu pieredzi, gan tie, kas devušies emigrācijā ekonomiskās situācijas spiesti, uzsver, ka viens no būtiskiem aspektiem, pieņemot lēmumu par atgriešanos, ir ļoti spēcīga vēlme «atgriezties mājās» vai «savā vidē». Daudziem šī sajūta aktualizējas tikai tad, kad jau vairāki gadi ir pavadīti ārpus Latvijas:

«*Es izlēmu, pēc savas iekšējās sajūtas un intuīcijas, atgriezties uz mājām. Pēc savas intuīcijas, pēc noteiktiem apstākļiem es vairāk nevēlējos palikt Anglijā, es sagribēju atgriezties uz Latviju. Tāpat kā es gribēju uz Angliju, es sagribēju atgriezties uz mājām. (Nils, 27 gadi, atgriezies no Lielbritānijas 2011. gadā)*

Visbiežāk intervijās remigranti izmanto izteikumu «atgriezties mājās», bet daži runā arī par vietu, kur jūties kā savējais, savu vidi, kurā vari būt tu pats bez kādas izlikšanās vai pielāgošanās citiem. Vēl citi uzsver dzimtenes un piederības sajūtu, kā arī to, ka Latvijā viņiem, neskatoties uz ekonomiskajām grūtībām un zemākiem ienākumiem, ir vieglāk dzīvot, jo šeit viss ir pazīstams un saprotams:

«*Gribējās to dzimtenes sajūtu, to piederības sajūtu, ka tu visu pazīsti, kur tev ir draugi, kur tev ir ģimene, jo iejusties tur un iedzīvoties tur ir grūti, te ir vieglāk dzīvot un sazināties, būvēt savu dzīvi te. (Una, 29 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā)*

Ilgas pēc mājām bieži vien saistās ar **ilgām pēc Latvijas dabas un laika apstākļiem**, kurus remigranti īpaši novērtē, padzīvojot vairākus gadus citviet pasaulē, piemēram, Īrijā vai Anglijā, kur saskaņā ar respondentu viedokli nav četru gadalaiku kā Latvijā, bet ir tikai divi – rudens un pavasaris, nav vasaras, kad iespējams peldēties jūrā, un nav arī istas ziemas, bet raksturīgs biežs un ilgstošs lietus:

«*Viens iemesls, kāpēc es tur [Īrijā] negribētu dzīvot ilgi vai visu mūžu – laika apstākļi. Briesmīgi, briesmīgi. Tad, kad tu pirmo gadu aizbrauc, un forši – ziemā ir minus viens grāds, zemākā temperatūra. Tu vari visu gadu žaketītē aizstaigāt līdz darbam un mājām. Es izbaudīju to pirmo ziemu, kad nebija auksti, bet pēc tam, kad tas ir gadiem, kad nav ne vasara, ne ziema, ir mūžīgs rudens, ir vējš, lietus, pa retam uzspīd saule labākajās dienās, tad tas tā piegriežas... Tas depresijā dzen. (Katrīna, 38 gadi, atgriezies no Īrijas 2011. gadā)*

Latvijas daba pietrūkst arī remigrantiem, kas dzīvojuši citās valstīs, piemēram, Šveicē vai Norvēģijā. Tā viena no respondentēm atzīst, ka **Šveices daba ir ļoti skaista**, bet, ilgstoši tur dzīvojot, nāk apjausma, ka tas ir svešs skaistums un sirdij tuvāka ir Latvijas daba. Arī Norvēģijas klimatiskie apstākļi viena emigrantu pāra vērtējumā nav pieņemami, īpaši tādēļ, ka viņi vēlas paši audzēt sev pārtiku, bet Norvēģijā dārzkopībā ir citi nosacījumi un iespējas nekā Latvijā:

«*Pirmais bija klimats, mūs neapmierināja drausmīgais aukstums un slapjums, mēs gribējām dzīvot lauku vidē un paši maksimāli visu sev izaudzēt, bet tur nekas īsti nesanāca, nekas tur neauga, pārāk*

slapjš un saules nav, un arī pašiem vienmēr auksts un tāds saules trūkums. (Una, 29 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā)

Ja ilgas pēc mājām un Latvijas dabas ir uzskatāms par būtisku emocionālu atgriešanās sekmējošu fona faktoru, tad ģimenes attiecības un noteikta situācija ģimenē lielākoties ir katalizators vai izšķirošais faktors, kādēļ tiek pieņemts lēmums atgriezties Latvijā, un šīs ģimenes situācijas ir ļoti dažādas. Pirmkārt, tā ir vēlme veidot ģimeni Latvijā vai partnera vēlme atgriezties Latvijā. Otrkārt, daudzi remigranti, dzīvojot ārzemēs, novērtē attiecības ar vecākiem un saprot, ka vēlas vairāk laika pavadīt ar viņiem, kamēr vecāki vēl dzīvi, vai arī objektīvi izjūt, ka vecāki ir veci un slimi un tiem nepieciešams lielāks atbalsts. Treškārt, daudziem būtiski lēmumu atgriezties Latvijā ietekmē rūpes par bērniem, īpaši gadījumos, kad bērni pusaugu vecumā slikti iejūtas mītnes valstī un vēlas atgriezties Latvijā. Tomēr visbiežāk atgriešanās lēmums saistīts vai nu ar to, ka bērniem jāsāk iet skolā, vai arī ar to, ka ģimenē ir gaidāms bērniņš un vecāki vēlas, lai viņš piedzimst Latvijā:

« Pirmkārt, man nekad tur nav patīcis dzīvot. Ja tā labklājība būtu šeit labāka bijusi, tad daudzi jau atgrieztos, vismaz man ļoti liels draugu loks tur bija, kas atgrieztos. Es atgriezos, jo es Londonā vispār ar bērnu negribēju dzīvot, man tas likās vienkārši murgs. [...] Man bija tā, ka es labāk nolikšu malā materiālistiskās vērtības, bet te ir tomēr lauki, mums tā pati jūrmala piecu minūšu gājienā, lauku dzīve, draugi, te ir brīvāk. Jā, te varbūt nav tās materiālistiskās vērtības, bet tādā sadzīves līmenī, man liekas, ka tu vari vairāk dot tam bērnam. (Marita, 34 gadi, atgriezies no Lielbritānijas 2010. gadā)

Jau bērniem ejot bērnudārzā vai sagatavošanas skoliņās ārzemēs, vecāki novērojuši bērnu asimilēšanos vietējā vidē. Dzīvojot Anglijā vai Īrijā, latviešu bērni, savā starpā runājot, pāriet uz angļu valodu, jo tā viņiem ir ērtāk, un ir vecāki, kuri, apzinoties šo bērnu asimilāciju, pieņem lēmumu, ka viņi vēlas, lai bērni dzīvo Latvijā un mācās skolās Latvijā, lai nezaudētu savu latviskumu:

« Man meitenes pārangliskojās. Viņām bija četri gadi, un maziem bērniem ļoti ātri valoda... viss, viņas elementārus vārdus vairs latviski nezina ar visu to, ka mums bija noteikums, ka mājās jārunā latviski, jo viņas, kad spēlējās, viņas runāja tikai angliiski. [...] Viņas gāja skolā, viņām viss notika angliiski. (Emma, 30 gadi, atgriezies no Lielbritānijas 2013. gadā)

Vecāki apzinās, ka pēc tam, kad mācības uzsāktas ārpus Latvijas, atgriezties būs sarežģītāk, jo bērnam būs ievērojami grūtāk integrēties skolā Latvijā, īpaši tādēļ, ka vecāku vērtējumā Latvijas un citu valstu izglītības sistēmas un mācību programmas ir ļoti atšķirīgas. Turklāt daļa remigrantu uzskata, ka Latvijā piedāvātās vispārējās izglītības iespējas un kvalitāte ir labāka nekā ārvalstīs.

Ilgas pēc mājām ir saistītas ne tikai ar Latvijas dabu, tuviniekiem un pierastu vidi, bet arī ar **vēlmi runāt savā dzimtajā valodā**, kurā vislabāk ir iespējams paust savas domas un saprasties ar citiem cilvēkiem. Vēlme runāt latviski attiecas arī uz praktiskām situācijām, piemēram, jāapspriež veselības un ārstēšanās jautājumi. Kopīga valoda un iespēja brīvi izteikties par filozofiskām, dziļākām tēmām ir arī ciešu sociālo attiecību veidošanas pamatā, un valodas barjera neļauj šādas saiknes izveidot tur, kur nav latviešu valodas lietotāju:

« Lai gan mēs pārvaldījām valodu ļoti labi, mēs varējām brīvi komunicēt, bet, tiklīdz bija kaut kāda vairāk tāda filozofiskāka tēma, uzreiz vārdu krājums aprūkās. Latvijā savukārt var ļoti dziļas attiecības veidot ar cilvēkiem tieši valodas dēļ, ka var izteikties par sarežģītām tēmām. Pietrūka tas, ka nevar nekad izteikties, nevar izveidot draudzību ar cilvēkiem. (Una, 29 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā)

Remigranti savos stāstos par pieredzi emigrācijā Eiropā atzīst, ka **grūti ir iekļauties Eiropas nacionālo valstu sabiedrībā** un iegūt tur tuvus draugus, ja nav kopīgas dzīves pieredzes un dziļas valodas un nacionālās kultūras zināšanu bagāžas. Attieksme pret iebraucēju var būt ļoti pozitīva un draudzīga, tomēr galvenā barjera ir saistīta ar kopējas pieredzes trūkumu un lokālās kultūras telpas nezināšanu:

« Viņi ir ļoti atvērti, ļoti pozitīvi, bez aizspriedumiem. [...] Cita lieta, kam nevar tikt pāri, – viņiem ir cita pagātne, viņiem ir cita valoda, cita kultūra, kuru tu nezini. Es nezinu, nesaprotu, es nekad nesapratīšu, kas ir viņu Raimonds Pauls vai kas ir viņu «Limuzīns Jāņu nakts krāsā». Tu skaties un tu nesaproti, tam vajadzīgs laiks, tam vajadzīgas desmitgades. (Kārlis, 47 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā)

No vienas puses, tiem Latvijas emigrantiem, kas aizbraukuši bērnībā vai agrā jaunībā, ir vieglāk integrēties, jo nereti draugu loks veidojas tieši jaunībā. Emigrantam, kas aizbraucis uz kādu valsti pēc 30 gadu vecuma, ir grūtāk atrast draugus, jo viņa kolēģiem jau ir izveidojies stabils draugu loks. No otras puses, Latvijā atgriežas arī jauni cilvēki, kas aizbraukuši uz ārzemēm tieši studiju laikā, un arī tad tomēr ir sapratuši, ka draugu loks ārzemēs neveidojas tāds, kā to vēlētos, un kultūras atšķirības liedz labi justies, dzīvojot ārzemēs.

Zīmīgas ir viena pāra, kas atgriezušies Latvijā, iegūtās atziņas, ka viņi nevēlas visu mūžu justies kā svešinieki, lai gan sākotnēji aizbraukšana no Latvijas tika plānota kā pastāvīga emigrācija ar mērķi pilnībā integrēties mītnes valstī:

« Kaut kā radās tā sajūta, ka mēs negribam vienmēr būt svešinieki, jo, ārpus dzimtenes esot, tu nekad neiederēies. [...] Vienmēr mēs bijām iebraucēji, lai gan mēs sākumā bijām domājuši tur palikt dzīvot visu mūžu un integrēties. (Una, 29 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā).

Šī pāra pieredze ir specifiska ar to, ka lēmumu par emigrāciju viņi pieņēma nevis ekonomisku apsvērumu dēļ, bet gan tādēļ, ka viņus neapmierināja nesakārtotība un sociāli politiskā situācija Latvijā. Dzīvojot Norvēģijā, viņi piedzīvoja vilšanos un ieguva izpratni, ka ārpus Latvijas viņi vienmēr būs svešinieki. Savukārt remigrante, kas atgriezies no Šveices, atzina, ka, lai gan viņa ir precējusies ar vietējo šveicieti, darba meklējumos viņa sastapusies ar aizspriedumiem pret austrumeiropiešiem, kas bija būtisks faktors, lai pieņemtu lēmumu visai ģimenei mēģināt iedzīvoties Latvijā:

« Kad es sāku meklēt darbu, tad sapratu, ka Šveice ir diezgan nacionālistiska valsts. [...] Ja tu nerunā raitā šveiciešu dialektā, nav ar viņu pašu atpazīstamām augstskolām... [...] Līdz ar to tā izvēle bija tāda, vai nu es kaut ko sāku studēt tur uz vietas, vai nu es varu strādāt par apkopēju. [...] Drausmīgi daudz aizspriedumi pret «auslanderiem» un ļoti tāda vērtējoša attieksme. [...] Lai arī cilvēki ļoti laipni un pieklājīgi, un it kā sirsnīgi, bet nu tādi drausmīgi virspusēji. [...] Visas tās attiecības ir virspusējas. Arī draugu vidū. Man bija ļoti grūti iedzīvoties. (Zane, 36 gadi, atgriezies no Šveices 2014. gadā)

Vairāki remigranti ar augstāko izglītību, kas ārzemēs strādāja labi atalgotos darbos, dzīvojot tur, sapratuši, ka arī **sociāli ekonomiskā ziņā viņiem ir grūti integrēties uzņemošajā valstī**, jo viņi kā iebraucēji ierodas ar citu starta pozīciju, bez uzkrātas labklājības un sociālajiem kontaktiem. Ja vietējie speciālisti cits citu labi pazīst, iesaka viens otram, tad imigrantam no Latvijas paziņu loks ir ievērojami šaurāks, daudzviet šķērslis karjeras izaugsmei ir arī nacionālās valodas nepietiekamās zināšanas, kā arī atšķirīgais labklājības līmenis.

Atgriešanās procesa analizē būtiska pazīme ir plānotās **emigrācijas ilgums un mērķi**. Migrācijas procesu pētnieks Georgs Gmelhs (*George Gmelch*), balstoties uz divām pamata pazīmēm – plānotais uzturēšanās ilgums mītnes valstī un atgriešanās

iemesli, kas ir cieši saistīti ar remigrantu gaidām pirms emigrācijas, izveidojis remigrantu tipoloģiju, piedāvājot trīs remigrantu tipus: (1) remigranti, kuri plānoja īslaicīgu migrāciju un kuru atgriešanās ir saistīta ar emigrācijas mērķu sasniegšanu; (2) remigranti, kuri plānoja ilgstošu un pastāvīgu migrāciju, bet ārēju faktoru dēļ bija spiesti atgriezties; (3) remigranti, kuri plānoja ilgstošu un pastāvīgu migrāciju, bet tomēr nolēma atgriezties, jo nespēja iekļauties mītnes zemē vai arī izjuta spēcīgu saikni ar izcelsmes valsti (Gmelch 1980: 138).

Pētījumā intervēto remigrantu vidū sastopami visu trīs šo tipu pārstāvji – gan tādi, kas bija iecerējuši doties ilgstošā un pastāvīgā emigrācijā, plānojot veidot un iekārtot jaunu dzīvi citā valstī, kļūstot par šīs valsts pastāvīgo iedzīvotāju un integrējoties šīs valsts sabiedrībā; gan tādi, kam nebija skaidri migrācijas uzdevumi un kas paļāvās, ka «dzīve rādīs, kā būs labāk un kādas iespējas pavērsies»; gan arī tādi, kuri ar migrāciju saistīja ļoti konkrētu uzdevumu – nopelnīt naudu, lai atdotu parādus vai pārļautu ekonomisko krīzi Latvijā, un, šo uzdevumu izpildot, loģiskais lēmums bija atgriezties Latvijā. Plānotas īstermiņa vai vidēja termiņa migrācijas gadījumā raksturīgs, ka emigrantam paliek Latvijā tuvinieki un īpašumi, piemēram, māja vai dzīvoklis, par kuru jāveic ikmēneša kredīta maksājumi. Šādā gadījumā atrašanās uzņemošajā valstī tiek saistīta tikai un vienīgi ar darbu – kā vairāk nopelnīt un uzkrāt līdzekļus. Daļa ienākumu tiek novirzīta nepieciešamajiem maksājumiem, ģimenes uzturēšanai Latvijā, bet ikdienas izdevumi tiek plānoti, lai maksimāli ietaupītu līdzekļus, paralēli uzturot ciešus kontaktus ar tuviniekiem Latvijā, bieži braucot uz Latviju vai arī apmaksājot tuvinieku ciemošanos uzņemošajā valstī.

Tiem emigrantiem, kas sākotnēji bija plānojuši pavisam palikt kādā citā valstī, bet tagad ir atgriezušies Latvijā, raksturīga divu veidu argumentācija: ir tādi cilvēki, kas sapratuši, ka viņi iepriekš ir pārāk augstu vērtējuši iespējamās emigrācijas ieguvumus un nepietiekami novērtējuši tās priekšrocības, kas ir Latvijā. Un ir tādi remigranti, kuri, izvērtējot konkrētos ieguvumus un zaudējumus, saprot, ka atgriešanās Latvijā ir labāka izvēle nekā palikšana mītnes zemē, jo dzīves kvalitāte, ko viņi var sev nodrošināt Latvijā, ir līdzvērtīga tai, kas ir emigrācijā, strādājot pieejamo darbu par minimālo algu (ienākumi gan ir būtiski lielāki, bet, dzīvojot pilnvērtīgu dzīvi, arī izdevumi ir daudzkārt lielāki).

Arī remigranti, kuri uz ārzemēm devušies ar atvērtu pieeju, neplānojot neko konkrēti – cik ilgi būt ārzemēs un kad atgriezties, bieži netieši atzīst, ka migrācijas pieredze veicinājusi dažādu vērtību pārvērtēšanu, saprotot, ka nemateriālās vērtības konkrēti viņam kā cilvēkam ir svarīgākas. Vairāki respondenti uzsver arī to, ka migrācijas pieredze ir bijusi pozitīva un ir iegūts tas, kas cerēts, – nauda, pieredze, bet karjeras iespējas ārzemēs vairs nešķiet tik vilinošas, tādēļ arī pieņemts lēmums par atgriešanos, lai dzīvotu Latvijā, turpinot strādāt, gan sadarbojoties ar emigrācijā iegūtajiem partneriem (saņemot algu, formāli strādājot tur vai sniedzot pakalpojumus citās valstīs), gan arī attīstot savu biznesu vai pakalpojumu Latvijā:

«*Es sajutu, ka es varu ļoti daudz Anglijā, ka es varu strādāt tādā amatā, uzņemt atbildību. [...] Un tu saproti, ka tu vari, tu notīci saviem spēkiem. Es tādu pieredzi Latvijā, man liekas, negūtu. Es nopelnīju naudu, es samaksāju kredītu, jo es centos taupīgi izturēties pret naudu. [...] es sajutu, ka es esmu izmēģinājis visu, ko vēlējos. Es guvu to pieredzi, ko vēlējos. Es varētu attīstīties tālāk šajā karjerā, bet man tā nav attīstība, tā ir tikai tāda naudas gūšana, atbildība, bet man palika neinteresanti un garlaicīgi. (Katrīna, 38 gadi, atgriezusies no Īrijas 2011. gadā)*

Atgriešanās pieredze remigrācijas politikas kontekstā

Remigrantu atgriešanās prakse ir analizēta integrēti ar Reemigrācijas plānā noteikto atbalsta pasākumu vērtējumu, raksturojot remigrantu pieredzē balstītos atgriešanās politikas vērtējumus un viedokļus. Uzmanība ir pievērsta tiem remigrācijas politikas aspektiem, kas ir tieši saistīti ar pētījuma dalībnieku pieredzi – darba meklēšana, bērnu iekļaušanās skolā, atbalsts latviešu valodas apguvei, mājokļa jautājums.

Latvijas emigrantu aptaujas dati¹ rāda, ka 61% aptaujāto nav neko dzirdējuši par Reemigrācijas plānu, 30% ir par to dzirdējuši, bet nezina, ko tieši tas paredz, 9% par plānu ir informēti un zina, ko tas paredz. Emigrantu vidū plāni atgriezties Latvijā nav saistīti ar viņu informētību par Reemigrācijas plānu. Kopumā tuvāko piecu gadu laikā Latvijā atgriezties plāno 16%, bet viņu vidū par plānu ir informēti un zina, ko tas paredz, tikai 7% emigrantu. 30% Latvijas emigrantu norāda, ka neplāno atgriezties Latvijā nekad, viņu vidū par Reemigrācijas plānu ir informēti un zina, ko tas paredz, 12%. Jāuzsver, ka Latvijas emigrantu vidū galvenais iemesls, kādēļ viņi neplāno atgriezties Latvijā, ir tas, ka te nav iespējams atrast viņiem pieņemamu darbu (tā uzskata 73% emigrantu). Citi biežāk atzīmētie iemesli, kas attur Latvijas emigrantus atgriezties Latvijā, ir: esmu iekārtojies uz dzīvi ārzemēs (72%), Latvijā man nav pietiekams sociālais atbalsts (dažādi pabalsti, pensijas) (72%), Latvijā man nav profesionālās izaugsmes vai uzņēmējdarbības iespējas (63%), esmu vilies Latvijas valstī (58%). Vienlaikus būtiski uzsvērt, ka tie, kas domā atgriezties, nedaudz optimistiskāk novērtē savas iespējas atrast darbu Latvijā. Tā kopumā 47% emigrantu iespējas atrast savai kvalifikācijai un prasmēm atbilstošu darbu Latvijā vērtē kā viduvējas, labas vai ļoti labas, turpretī to vidū, kas tuvāko piecu gadu laikā plāno atgriezties, – 63%. Līdzīgi arī attiecībā uz iespējām atrast darbu ar apmierinošu atalgojumu Latvijā: visu emigrantu vidū pozitīvu vērtējumu iespējām atrast darbu ar apmierinošu atalgojumu sniedz 15%, bet to vidū, kas plāno atgriezties tuvāko piecu gadu laikā, – 28% (apkopotas atbildes: viduvējas, drīzāk labas un ļoti labas iespējas).

Atgriežoties pie jautājuma par Reemigrācijas plānu, jāpiebilst, ka vislabāk par to ir informēti Latvijas emigranti vecumā no 35 līdz 54 gadiem. Tā, piemēram, vecuma grupā 15–24 gadi tikai 3% aptaujāto zina, ko šis plāns paredz, bet vecuma grupā no 35 līdz 54 gadiem par Reemigrācijas plānu ir informēti un zina, ko šis plāns paredz, 15%.

Lielākā daļa no padziļinātajās intervijās intervētajiem remigrantiem norādīja, ka ir ļoti vāji informēti par Reemigrācijas plānu. Padziļinātajās intervijās cilvēki atzina, ka ir kaut ko dzirdējuši par to, kaut ko fragmentāri lasījuši, taču ar grūtībām var minēt informācijas ieguves avotus vai plāna saturiskos aspektus. Jautāti, kāda veida atbalsts no valsts būtu nepieciešams un svarīgs cilvēkiem, kuri atgriežas vai plāno to darīt, remigranti minēja šādus: atbalsts nodarbinātības jomā – palīdzība darba atrašanā; minimālās algas līmeņa celšana līdz līmenim, kas ļauj apmierināt cilvēka pamatvajadzības; mājokļa nodrošinājums pirmajam pusgadam; sociālā palīdzība bērnu vajadzību nodrošināšanai; atbalsts skolēniem, iekļaujoties Latvijas izglītības sistēmā. Daļa šo aspektu ir iekļauta arī Reemigrācijas plānā.

¹ LU FSI aptauja ESF projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» Nr. 2013/0055/1DP/1.1.1.2.0/13/APIA/VIAA/040 ietvaros. Aptauja norisinājās laikā no 2014. gada augusta līdz oktobrim, tajā piedalījās 14 048 ārvalstīs dzīvojošie latvieši un Latvijas valstspiederīgie no 118 valstīm. Izmantoti svērti dati, dati attiecas uz Latvijas valstspiederīgajiem emigrācijā. Svaru aprēķinos izmantoti OECD, Eurostat, LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes un Lielbritānijas Centrālās statistikas pārvaldes dati un daudzfaktoru imputācija. Precīzs aptaujas metodoloģijas (t.sk. tās priekšrocību, ierobežojumu un statistisko svaru dizaina) apraksts pieejams www.migracija.lv vietnē.

Lielākais akcents remigrantu intervijās, stāstot par atgriešanās procesu, ir tieši uz **nodarbinātības tēmu**, taču ne tik daudz raksturojot konkrētus praktiskā atbalsta pasākumus darba meklējumos, bet gan vairāk akcentējot kopējo ekonomisko izaugsmi kā priekšnoteikumu cilvēku atgriešanās sekmēšanai. Ekonomiskā izaugsme kā tēma tiek izvēsta caur tādiem jautājumiem kā minimālā alga, darba stabilitāte, darba vietu radīšana, lielo uzņēmumu darbība Latvijā, iespēja attīstīt savu uzņēmējdarbību. Būtībā cilvēki runā par iespēju nodrošināt savu materiālo labklājību kā atgriešanās garantu:

«*Darba vietas. Varbūt sāksim ar to, ka jāpārtrauc iznīcināt visi lieli uzņēmumi. [...] lai maksā minimālās [algas], bet, lai vismaz cilvēkiem, kas šeit pat strādā, lai ir tas darbs. Paturēsim to, kas šeit ir palicis Latvijā. [...] Es no savas minimālās algas varēju atļauties uzturēt, piemēram, mašīnu, uzturēt dzīvokli, atbraukt uz Latviju, iepirkties, apģērbt sevi, paēdināt sevi, dāvanas nopirkt un atsūtīt. No minimālās algas es varēju to tur. Šeit, ko no minimālās algas var? Neko. Tu pat isti nevari godīgi samaksāt par dzīvokli. Tāpēc es saku: par ko mēs te vispār varam saņņot? Kāpēc lai cilvēki atgrieztos? [...] Ir daudzi cilvēki, kas grib atgriezties, ja būtu darbs, bet neviens par minimālo nebrauks strādāt. Nē. (Paula, 30 gadi, atgriezies no Īrijas 2011. gadā)*

Šis fragments ilustrē būtisku mērķa grupas uztveres šķautni – redzams, ka no remigrācijas politikas tiek sagaidīts ne tikai praktiskais atbalsts, bet arī tas, lai šī politika būtu atgriešanās veicinātāja, sekmējot valsts kopējo, galvenokārt ekonomisko attīstību.

Reemigrācijas plāns paredz galvenokārt informatīvu atbalstu darba meklēšanai. Praktiskā remigrantu pieredze rāda, ka darba atrašanas Latvijā modeļi ir ļoti daudzveidīgi un konkrētu individuālo faktoru noteikti. Pirmkārt, darba atrašanas Latvijā iespējas nosaka konkrētā individa prasības pret darbu (darba saturs, atalgojums, atrašanās vieta), otrkārt, iegūtā izglītība un pieredze. Vairāki augsti izglītoti speciālisti, atrodoties ārzemēs, ir atraduši iespēju izveidot tādu savas dzīves modeli, ka viņi var vienlaicīgi dzīvot pamatā Latvijā, bet strādāt oficiāli kādā citā valstī. Šādu iespējamību lielā mērā nosaka konkrētā profesionāļa darba specifika, piemēram, IT speciālistiem vai noteiktu jomu konsultantiem ir lielākas iespējas strādāt attālināti, bet jāuzsver, ka pašas par sevi šīs iespējas nerodas, konkrētie indivīdi ir pielikuši pūles, lai viņiem būtu iespējams šāds dzīves modelis. Īpaši būtiska šajā modelī ir ārvalstīs iegūtā pieredze un kontakti, turklāt tas ir iespējams tikai augsta līmeņa profesionāļiem darba tirgū pieprasītās jomās.

Pētījumā intervēto remigrantu vidū izplatīts darba atrašanas modelis ir vēršanās pie iepriekšējiem darba devējiem (darbvietā, kurā strādāja pirms emigrācijas). Nozīmīga loma ir sociālajiem kontaktiem – darbs tiek meklēts un atrasts caur paziņām:

«*Arī caur paziņām, caur mammas paziņām. Ne pati, diemžēl. Tādu darbu laikam pašai grūti atrast. Man liekas, ka te vispār daudz darbu atrod caur paziņanos Latvijā. Ja tu nepazīsti cilvēkus, tad laikam nekad atradīsi. (Alla, 26 gadi, atgriezies no ASV 2014. gadā)*

Remigrantu pieredze rāda, ka darba meklēšana, izmantojot publiskos vakanču portālus, kuru pilnveidošanu paredz Reemigrācijas plāns, atrodoties mītnes zemē, nav bijusi daļa no viņu atgriešanās scenārija. Kaut arī vairāki no intervētajiem remigrantiem atzīst, ka, meklējot darbu, izmantojuši dažādas darba vakanču interneta vietnes, faktiskā darba atrašana lielākoties tomēr notikusi, izmantojot sociālos tīklus un iepriekšējo darba pieredzi. Kopumā šādu atbalsta instrumentu respondenti vērtē pozitīvi, lai gan ne tik daudz no savas pieredzes prizmas, atzīstot, ka pašiem šādas informācijas meklēšana problēmas nesagādā, bet attiecinot to vairāk uz citiem emigrantiem no Latvijas, kuriem varētu būt noderīgs vienots informācijas avots par darba iespējām Latvijā.

Remigrantu vērtējumā **atbalsts skolēniem un viņu vecākiem, lai iekļautos Latvijas skolās**, kas ir ietverts Reemigrācijas plānā, ir pamatots un ļoti būtisks. Skaidrojot šāda atbalsta nepieciešamību, remigranti, balstoties uz personīgo pieredzi, raksturo grūtības, ar kurām sastapušies paši. Pirmkārt, sarežģījumus remigrantiem radījusi bērnu pieteikšana un reģistrācija izglītības iestādēs Latvijā. Lielākā daļa remigrantu jau rēķinās ar to, ka pašvaldības finansētos bērnudārzos rindu dēļ viņu bērni nevarēs tikt, jo bērni nav pietiekami laicīgi reģistrēti rindā, bet sašutumu rada situācija, ka arī skolās 1. klasē konkrētās vietās ir grūtības tikt:

« Grūti mums bija tikt skolā, tas mani arī nošokēja. Man likās, kā tas var būt! 1. klasē! Cik mums [pilsētā] ir skolas? Uz vienas rokas pirkstiem var saskaitīt, un visās pasaka, ka nav vietas. Kā var nebūt vietas? Man māsa no sākuma gāja interesēties, viņa gāja uz visām skolām, un viņai pateica, ka bija februārī jāpiesaka bērni 1. klasē. [...] Pazvanīja direktorei, un vieta radās. Jo viņas [meitas] ir divas, es saprotu, bet man tas likās ļoti nesaprotami, ka nav [vietu], kā var pateikt, ka nav vietas. (Emma, 30 gadi, atgriezies no Lielbritānijas 2013. gadā)

Otrkārt, vecāki uzsver nepieciešamību īpašu uzmanību pievērst tieši atbalstam latviešu valodas apguvei. Kā rāda viņu pašu pieredze, mītnes valstī tikai reālais bērns apmeklē nedēļas nogales latviešu skoliņas, bērniem ir ļoti maza saskarsmes pieredze ar vienaudžiem latviešu valodā, kas ir būtiski, domājot par viņu sociālo un psiholoģisko adaptāciju skolas vidē Latvijā. Atgriežoties tieši uz 1. klasi vai arī vēlāk, bērniem sākumā ir grūtības ar latviešu valodu, jo ārzemēs bērnudārzā ir notikusi gatavošanās skolai citā valodā. Spriežot pēc savas pieredzes, vairāki remigranti uzsver, ka, ja ir iecere atgriezties, tiešām ir svarīgi to plānot un atgriezties jau uz to brīdi, kad bērnam jāiet 1. klasē, jo vēlāk reintegrācijas process skolā bērnam ir daudz grūtāks un sarežģītāks:

« Bet es domāju, ja ir tādi vecāki, kas domā par bērniem, vai atgriezties vai neatgriezties, tad, ja atgriezties, lai viņš var pirmajā klasē sākt mācīties, jo vēlāk viņam ir vēl grūtāk, kad viņam jau ir astoņi vai deviņi gadi, desmit, tad viņam jāšāk te viss pārmācīties latviešu valodā. Man liekas, ka tas bērnam ir vēl traumējošāk. (Katrīna, 38 gadi, atgriezies no Īrijas 2011. gadā)

Komentējot grūtības, ar kurām bērni sastapušies, atgriežoties Latvijas skolās, īpaši vecākajās klasēs, remigranti minēja arī tādas problēmas kā mītnes valsts un Latvijas vispārējās izglītības mācību programmu atšķirības un nepietiekamu atbalstu mācību priekšmetu padziļinātai un individuālai apguvei, īpaši to priekšmetu, kuri nebija iekļauti mītnes valsts mācību programmā.

Atbalstu **latviešu valodas apguvei** vai pilnveidošanai lielākā daļa intervēto remigrantu vērtē pozitīvi. Vērtējumos respondenti nodala savas vajadzības attiecībā uz latviešu valodas zināšanu atjaunošanu vai nostiprināšanu un latviešu valodas apguves atbalsta nepieciešamību remigrējošo ģimenēm – partneriem, laulātajiem, bērniem, kuru dzimtā valoda nav latviešu. Latviešu valodas apguves atbalsta sniegšana remigrantu ģimenes locekļiem tiek vērtēta īpaši pozitīvi, uzsverot, ka valoda var būt šķērslis ģimenei pārcelties uz Latviju, ja šāds lēmums tiek vispār pieņemts. Padziļinātās intervijas ar emigrantiem liecina, ka tie Latvijas valstspiederīgie, kuri ir izveidojuši ģimenes ar mītnes zemes pilsoņiem (ārvalstniekiem), ievērojami retāk apsver iespēju atgriezties/pārcelties uz dzīvi Latvijā. Runājot par sevi, vairākums intervēto, kuri atgriezušies Latvijā, atzina, ka viņiem šāda vajadzība nebūtu. Tajā pašā laikā viens no respondentiem stāstīja, ka pats šobrīd apmeklē latviešu valodas privātstundas, lai uzlabotu savu latviešu valodas prasmi pēc ārzemēs pavadītiem septiņiem gadiem. Šī pieredze, iespējams, liecina, ka vajadzības pilnveidot latviešu valodu tiem cilvēkiem,

kuriem tā ir dzimtā valoda, var būt atšķirīgas. Tā daļā gadījumu, kā rāda respondentu pieredze, viņi neizjūt nepieciešamību pēc šāda atbalsta (īpaši tie, kas ir pavadījuši salīdzinoši nelielu laiku emigrācijā, līdz pieciem gadiem), savukārt citos gadījumos, pieaugot emigrācijā pavadītajam ilgumam, šāda vajadzība var būt ne mazāk nozīmīga kā bērniem, kuri dzimuši ārpus Latvijas, vai ģimenes locekļiem, kas cēlušies no citām valstīm.

Atbalsta veids, kas praktiski nav iekļauts Reemigrācijas plānā, bet, kā rāda padziļināto interviju rezultāti, ir būtisks politikas mērķa grupai, ir **mājokļa atrašana** Latvijā pēc atgriešanās. Daļai remigrantu tas nekādas grūtības nesagādāja, jo atgriešanās bija jau iepriekš plānota vai arī emigrācija bija plānota uz laiku, līdz ar to ir saglabāts mājoklis Latvijā. Grūtības ar mājokli ir tiem remigrantiem, kas bija savus īpašumus Latvijā pārdevuši, vai arī tiem, kuriem ir savs mājoklis Latvijā, bet darbs ir atrasts citviet (piemēram, mājoklis ir laukos, bet darbs ir atrasts Rīgā). Risinājums šajos gadījumos lielākoties ir dzīvokļa īrēšana, taču remigranti atzīst, ka Latvijā mājokļu politika nav draudzīga «ienācējiem», jo pašvaldības īres dzīvokļus nepiedāvā (uz tiem ir garas rindas) vai arī piedāvā tik zemas kvalitātes dzīvokļus, kuros, lai dzīvotu, ir jāņem kredīts to remontam. Ir arī tādi remigranti, kas, plānojot atgriešanos Latvijā, ir mērķtiecīgi krājuši naudu sava mājokļa iegādei Latvijā:

« Dzimtas mājas vīram diemžēl bija pārdotas, jo viņa māte arī pārcēlās uz ārzemēm dzīvot un pārdeva to lauku māju un saimniecību. Mums nebija nekur, kur atgriezties. Mēs dzīvojām pie manas mammas mazliet un draugu lauku mājā. Trīs mēnešus mēs nodarbojāmies ar mājas meklēšanu šeit Latvijā, pētījām sludinājumus un katru nedēļu ļoti aktīvi braukājām apkārt pa visiem reģioniem saprast, kurš rajons mums patīk, un ņēmām vienkārši sludinājumus un pēc kārtas braukājām, skatījāmies, meklējām. Janvārī atradām šo vietu, kur mēs tagad dzīvojam, un nopirkām mazu lauku saimniecību ar 4 ha un mazu mājiņu, un uzreiz pārcēlāmies uz mūsu jauno saimniecību. (Una, 29 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā)

Pats pārvākšanās process, ja vien ir mājoklis Latvijā, neesot sarežģīts. Daudzi izvēlas visu savu mītnes zemē iegādāto iedzīvi pārvest uz Latviju. To var ērti izdarīt, izmantojot mikroautobusu pakalpojumus, kas ir plaši izplatīti un pieejams serviss Eiropā, īpaši tas attiecas uz pārvākšanos uz Latviju no Anglijas un Īrijas. Grūtības lielākoties nesagādā arī informācijas trūkums par dažādiem administratīvajiem jautājumiem, tāpēc Reemigrācijas plānā paredzēto informatīvo atbalstu intervētie remigranti vērtē nevienuzīmīgi. Iedziļinoties jautājumā par nepieciešamo informāciju, intervijās atklātie viedokļi liecina, ka jomas un jautājumi, par kuriem cilvēkiem ir svarīgi būt informētiem, ir saistīti galvenokārt ar viņu reintegrāciju sabiedrībā. Pirmkārt, būtiska joma ir sociālā aizsardzība. Sociālās garantijas satrauc daļu no remigrantiem, īpaši tos, kuri strādā vidējas un zemas kvalifikācijas darbu. Otrkārt, lielākās neskaidrības ir nodokļu jautājumos. Kādas izmaiņas ir notikušas nodokļu likmēs un maksāšanas kārtībā? Kādas ir iespējas «mantot» vai atgūt veiktos nodokļa maksājumus, «pārnest» tos no vienas valsts sistēmas uz citu? Vai nepastāv risks, ka var tikt piemērota dubultā nodokļu aplikšana? Esošā pieredze rāda, ka cilvēki šos jautājumus risina patstāvīgi, meklējot informāciju internetā, konsultējoties ar paziņām, kuriem ir atbilstošās kompetences vai pieredze. Citas jomas, par kurām remigrantiem ir radušies jautājumi, ir mājoklis un bērnu iekļaušanās izglītības sistēmā, kas jau ir iepriekš aplūkoti.

Reintegrācijas process dažādiem remigrantiem noris atšķirīgi, tomēr ļoti daudzi uzsver, ka viņiem nav sajūtas, ka viņi vispār kaut kur būtu devušies projām, jo kopumā jūtas savā vidē, atgriezušies mājās:

« Mēs gribam dzīvot Latvijā, un beidzot mēs esam atraduši savu vietu, jo viss tas laiks, kad mēs aizbraucām, tie seši gadi mums bija – jautājumi nepārtraukti, kur mēs gribam būt, ko mēs gribam darīt. Visu laiku bija tā sajūta, ka mēs neesam savā īstajā vietā, ne Norvēģijā, ne Spānijā, ne Āzijā. Un tikai Latvijā, kopš mēs atradām šo savu māju, šo vietu laukos, mums ir sajūta, ka mēs beidzot esam tur, kur mums ir jābūt, un darām to, kas mums patīk. (Una, 29 gadi, atgriezies no Norvēģijas 2013. gadā)

Iespēja būt savā dzimtajā zemē, runāt savā dzimtajā valodā un dzīvot pierastā vidē dod sava veida brīvības un pašapziņas sajūtu, bet tā iegūta līdz ar dzīves pieredzi citās valstīs. Citiem šķiet, ka reintegrācija nenotika tik pašsaprotami, piemēram, kāds respondents norāda, ka viņam reintegrācijai bijis nepieciešams apmēram pusotrs gads:

« Jo iesēžas, iedzīvojas jau, pierod pie tās sistēmas, kā tur viss notiek. Man pagāja kaut kāds pusotrs gads, kamēr es vispār aklimatizējos šeit. Tas ir pēc pieciem gadiem. Ja cilvēks grib atgriezties pēc desmit gadiem, pēc padsmīti gadiem, tad es domāju, ka tas ir nenormāli grūti. Ļoti, ļoti grūti. (Paula, 30 gadi, atgriezies no Īrijas 2011. gadā)

Kopumā vērtējot remigrācijas atbalsta pasākumus, pētījuma dalībnieki atzina, ka, pirmkārt, tā vietā, lai sekmētu cilvēku atgriešanos, drīzāk būtu jākoncentrē dažāda veida resursi uz to, lai saglabātu esošo cilvēkkapitālu Latvijā, neļaujot tam aizplūst uz citām valstīm. Otrkārt, Latvijas emigrantu masveida atgriešanos var ietekmēt galvenokārt ekonomiskās situācijas uzlabošanās, valsts kopējā labklājības līmeņa celšanās, stingrāka tiesiskuma principu ievērošana, nevis atsevišķi pasākumi, kas vērsti uz kādu konkrētu problēmu īstermiņa risinājumu. Vienlaikus šie stratēģiskie valsts attīstības mērķi – labklājība, ekonomiskā izaugsme, sociālā drošība, tiesiskums –, kuriem cilvēki piešķir nozīmi un kuri tiek vērtēti kā galvenais priekšnoteikums cilvēku piesaistei Latvijai, pārsniedz remigrācijas politikas robežas un atbilst Latvijas ilgtermiņa attīstības plāniem. Taču jāapzinās, ka cilvēku uztveres līmenī attīstības politika no remigrācijas politikas – vispārējās dzīves kvalitātes celšanās Latvijā un konkrēti palīdzības veidi, kas vērsti uz sekmīgu atpakaļ ieķļaušanos Latvijā sabiedrībā, – netiek nošķirta.

Intervēto vidū valda skeptiska attieksme par remigrācijas **politikas ietekmi uz atgriešanās procesa veicināšanu**. Pēc pētījuma dalībnieku domām, cilvēku lēmumu atgriezties Latvijā vai palikt mītnes zemē nenosaka valsts paredzēti atbalsta pasākumi, bet gan pašu patstāvīgi pieņemts lēmums:

« Es braucu mājās nevis tāpēc, ka ir plāns, nav viņš nekāds tāds vilinošais, lai es brauktu dēļ tā plāna mājās, būsīm reāli, tas viss ir no pašiem cilvēkiem atkarīgs. Es braucu mājās ar to, ka es atbraukšu, es te darbu dabūšu, es te dzīvošu, un man viss būs kārtībā. [...] Es domāju, ka tas plāns, ir labi, ka viņš ir un kādam tas būs stimul, bet manas personīgās domas, ja cilvēks gribēs atbraukt mājās, viņš atbrauks bez tā plāna, tur ir valstij jāstrādā, jārisina tās problēmas, kas ir. (Emma, 30 gadi, atgriezies no Lielbritānijas 2013. gadā)

Vienlaikus šāda plāna nepieciešamību respondenti nenoliedz, jo tādējādi valsts parādot, ko tā ir gatava darīt, lai sekmētu atpakaļ migrāciju, apliecinot šādas politikas simbolisko nozīmi. Tas tiek uztverts kā valsts apliecinājums tam, ka tai ir vajadzīgi aizbraukušie cilvēki:

« Es kaut ko esmu dzirdējis, ka mūsu valdība ir ieinteresēta tajā, lai atgrieztu cilvēkus, kuri ir ārzemēs. Lai viņus ieinteresētu atgriezties. Tas ir tas, ko es esmu dzirdējis. [...] Par šo jautājumu runājuši vairākkārtēji, cik es esmu dzīvojis Latvijā pēdējos gados, ka Latvijai tas ir svarīgi, lai cilvēki no ārzemēm atgrieztos pie mums, ņemot vērā mūsu iedzīvotāju skaitu. (Nils, 27 gadi, atgriezies no Lielbritānijas 2011. gadā)

Atgriešanās modeļi Latvijas remigrantu stāstos

Ja konfrontē padziļināto interviju ar remigrantiem stāstus ar pieciem iepriekš aplūkotajiem teorētiskās literatūras izpētē identificētajiem atgriešanās modeļiem, jāsecina, ka neoklasiskās ekonomikas pieejas modelis, kad atgriešanās notiek neveiksmīgas migrācijas pieredzes dēļ, jo nav rasta iespēja nopelnīt vairāk un dzīvot labāk, nav īsti attiecināms uz remigrantiem, kas piedalījās pētījumā. Lielākoties atgriešanās ir saistīta tieši ar neekonomisku faktoru kopumu, nereti migrācijas pieredze remigrantiem ir nesusi atskārsmi, ka lielāki ienākumi citā valstī nenozīmē arī augstāku dzīves kvalitāti, un notiek vērtību pārvērtēšana. Ir tādi remigranti, kas, izvērtējot visus ieguvumus un zaudējumus, gan materiālos, gan nemateriālos, saprot, ka atgriešanās Latvijā ir labāka izvēle nekā palikt. Vienlaikus nevar apgalvot, ka vispār nav tādu remigrantu, kas atgriežas neveiksmīgas migrācijas pieredzes dēļ. Drīzāk ir pamats uzskatīt, ka remigranti nevēlas savu migrācijas pieredzi raksturot kā neveiksmi un atrod arī pamatojošus argumentus. Tieši otrādi, remigranti labprātāk uzlūko savu atgriešanos kā veiksmes stāstu, jo atkarībā no katra individuālā stāsta ir iegūtas zināšanas un pieredze, pašpārliecinātība, apgūta angļu valoda, nomaksāti parādi, izveidoti uzkrājumi, kas pēc tam ieguldīti mājoklī Latvijā utt. Skatot šo modeli darbaspēka migrācijas jaunās ekonomikas pieejas un Čerāzes identificēto remigrantu tipu kontekstā, jāatzīmē, ka remigrantu stāstos ir sastopama gan konservatīvā, gan inovatīvā atgriešanās. Inovatīvā atgriešanās izpaužas kā savu biznesa ideju attīstīšana Latvijā un uzkrājumu ieguldīšana uzņēmējdarbībā. Par inovatīvu atgriešanos var uzskatīt arī tos gadījumus, kad ārvalstīs iegūtās zināšanas tiek pārnestas uz Latviju, piemēram, atgriešanās Latvijā viesnīcu biznesā vai augstskolā par pasniedzēju.

Vairākos remigrantu stāstos kā būtiski atgriešanās aspekti parādās strukturālisma pieejā identificētie konteksta faktori – atgriešanās nespējas integrēties uzņemošajā valstī dēļ (aizspriedumi un stereotipi uzņemošajā valstī), kā arī situācijas maiņa izcelsmes valstī – Latvijā, kur pēdējos gados (2012.–2014. gads) nedaudz mazinājās ekonomiskās krīzes ietekme. Vairāki remigrantu stāsti parāda, ka cilvēki bija plānojuši pārcelties uz ārzemēm pavisam, kā arī zaudējuši tipisko pievilksanas faktoru ietekmi (tuvinieki arī bija emigrējuši, īpašumi Latvijā bija pārdoti), tomēr atgriezās Latvijā, jo, dzīvojot ārzemēs ilgāk, sapratuši, ka nespēj integrēties vietējā sabiedrībā. Lidz ar to no literatūras izpētē identificētajiem atgriešanās teorētiskajiem modeļiem noteikti Latvijā aktuāls ir strukturālisma pieejas modelis «atgriešanās nespējas integrēties dēļ», bet veiktās intervijas neļauj spriest par otru strukturālisma pieejas modeli «atgriešanās novēcot (pensionāru atgriešanās)», jo respondentu vidū nav pensijas vecuma remigrantu (vidējais intervēto remigrantu vecums ir 32,5 gadi, jaunākais ir 25 gadus, bet vecākais – 47 gadus vecs).

Vairāku intervēto respondentu izveidotais dzīves modelis šobrīd ir raksturojams kā transnacionāls, kur transnacionālisma pieejā atgriešanās izcelsmes valstī nenozīmē migrācijas cikla beigas, bet tiek saglabāti regulāri un cieši kontakti pāri valsts robežām, kā arī profesionālā darbība ir starptautiska vai tiek īstenota vairākās valstīs. Piemēram, viens no intervētajiem remigrantiem pēc darba pieredzes Latvijā ir atkal atgriezies Lielbritānijā, lai turpinātu studijas jau augstākā – doktorantūras līmenī, divi citi remigranti ir izvēlējušies izveidot sev tādu profesionālās dzīves modeli, kas, oficiāli strādājot galvenokārt ārzemēs, ļauj viņiem pamatā dzīvot Latvijā. Vairāki remigranti neizslēdz to, ka laba piedāvājuma vai iespēju gadījumā varētu vēlreiz braukt projām no Latvijas, lai pilnveidotos un atkal kādu laiku dzīvotu citā valstī (atvērtā nākotnes

plānošana). Kopumā remigrantu intervijas atklāj, ka Latvijā vērojama transnacionāla dzīvesveida institucionalizācija, ko būtiski veicina dažādu elektronisko komunikācijas veidu attīstība, lēti un pieejami aviosakari un transnacionālu sociālo tīklu veidošanās.

Secinājumi

Remigrācijas politikas attīstības analīze atklāj, ka sākotnēji tā veidojusies kā atbilde ierobežojošajai imigrācijas politikai, demogrāfiskajiem un nodarbinātības politikas izaicinājumiem, kas saistīti ar nākotnē paredzamo darbaspēka trūkumu Latvijā. Taču pats Reemigrācijas plāns ir konkrētu atbalsta pasākumu kopums tiem cilvēkiem, kuri jau ir atgriezušies Latvijā vai ir pieņēmuši lēmumu par atgriešanos. Līdz ar to esošā remigrācijas politika ir galvenokārt atbalsta rīcībspolitika, nevis attīstības politika. Tās primārais mērķis ir nevis stimulēt atgriešanās procesu, bet nodrošināt praktisku palīdzību reintegrācijas procesam Latvijā, galvenokārt – darba tirgū un izglītībā. Reemigrācijas plāna mērķa grupas viedokļu analīzē tika iegūts būtisks secinājums, ka uztveres līmenī plāns tiek vērtēts kā pasākumu kopums, kas sekmēs Latvijas emigrantu atgriešanos Latvijā. Šāda interpretācija neatbilst plānā paredzētajiem praktiskā atbalsta mērķiem un politikas veidotāju definētajam uzstādījumam. Vienlaikus šāds mērķa grupas priekšstats lielā mērā veido pamatu kritiskajiem plāna vērtējumiem.

Remigrācijas politikas tiešās mērķa grupas – to cilvēku, kuri ir atgriezušies vai apsver šādu iespēju, – vērtējums plāna pasākumiem nav viennozīmīgs. Padziļināto interviju rezultāti ļauj secināt, ka atgriešanās lēmuma pieņemšanā Reemigrācijas plānam nav bijusi nekāda nozīme. Lielākā daļa emigrantu par šiem atbalsta pasākumiem ir ļoti vāji informēti, pieņemot lēmumu par atgriešanos, paļāvusies uz saviem resursiem un iespējām, nevis ārējo atbalstu. Neraugoties uz to, atgriešanās pieredze rāda, ka Reemigrācijas plānā ietvertie pasākumi kopumā atbilst mērķa grupas vajadzībām, īpaši tas attiecas uz atbalstu skolēniem iekļauties Latvijas izglītības sistēmā un skolas vidē, informācijas pieejamības nodrošināšanu par dažādiem ar atgriešanos saistītiem administratīviem jautājumiem, latviešu valodas apguvi vai pilnveidošanu. Mērķa grupai svarīgs atbalsta veids, kas Reemigrācijas plānā nav iekļauts, ir palīdzība mājokļa jautājumā pirmajam periodam pēc atgriešanās Latvijā.

Kopumā padziļinātās intervijas ar remigrantiem parāda, ka cilvēki, kas atgriežas Latvijā, ir ļoti atšķirīgi. Atšķiras viņu ārzemēs pavadītā laika ilgums, mītnes zeme, viņu motivācija, plāni un gaidas, aizbraucot no Latvijas, kā arī dzīves pieredze un statuss, atrodoties ārzemēs. Pētījumā intervēto vidū ir gan tipiski darba migranti, gan studenti, kas braukuši uz ārzemēm mācīties, gan arī citu valstu valstspiederīgo laulātie.

Remigrantu pieredzes daudzveidība ļauj analizēt ļoti dažādos atgriešanās iemeslus un atgriešanās procesa dažādās dimensijas. Tomēr pastāv arī intervēto remigrantu pieredzi vienojošie aspekti. Pirmkārt, visi pētījumā iekļautie remigranti ir saglabājuši Latvijas pilsonību, kas ir uzskatāms par atgriešanos Latvijā veicinošu faktoru. Otrkārt, lielākajai daļai remigrantu visu emigrācijas laiku saglabājās ciešas saites ar Latviju – gan emocionālās, gan mantiskās. Lielākajai daļai respondentu tuvinieki joprojām dzīvoja Latvijā, daudziem Latvijā bija vai joprojām ir īpašumi, Latvijā bija saglabājies blīvs sociālais tīkls – ciešas saiknes ar tuviniekiem un draugiem. Ļoti būtisks atgriešanās faktors ir atrašanās emigrācijā ilgums (jo cilvēki ilgāk paliek ārzemēs, jo grūtāk ir atgriezties), kā arī tas, vai emigrācija jau sākotnēji bija plānota kā īstermiņa pasākums vai ne. Minētais faktoru kopums ir veicinājis remigrantus pieņemt lēmumu

atgriezties, kā arī atvieglot viņu sociālo un ekonomisko adaptāciju Latvijā pēc atgriešanās.

Nozīmīgs secinājums, ko ļauj izdarīt pētījumā iegūtie kvalitatīvie dati, ir tas, ka galvenie atgriešanās iemesli ir neekonomiska rakstura. Ja aizbraukšanas pamatā līdzās vēlmei iepazīt pasauli vai iegūt izglītību dominē ekonomiski apsvērumi, tad atgriešanās ir saistīta ar ilgām pēc mājām, vēlmi pavadīt vairāk laika ar Latvijā dzīvojošajiem tuviņiem, ilgām pēc Latvijas dabas, vēlmi runāt latviski un dzīvot latviskā vidē, novēršot bērnu asimilācijas riskus emigrācijas valsts sabiedrībā. Būtiski iemesli, lai atgrieztos, ir arī grūtības integrēties mītnes zemē, jo vietējie iedzīvotāji nepieņem kā savējo un nav draugu, kā arī tas, ka ekonomiski un sociāli nav iespējams sasniegt to ienākumu un sociālā statusa līmeni, kas ir vietējiem iedzīvotājiem. Pēdējais minētais iemesls daļēji ir uzskatāms par ekonomiska rakstura iemeslu. Vēl viens ekonomiska rakstura atgriešanās motīvs ir atrisinātās finansiālās grūtības, kas iepriekš mudinājušas emigrēt. Svarīgs konteksta faktors ir tas, ka, mazinoties ekonomiskās krīzes apmēriem un parādoties nelielai ekonomiskajai izaugsmei, ir palielinājusies iespēja atrast darbu Latvijā un nopelnīt, lai varētu izdzīvot.

14. Remigrācijas un diasporas politikas Latvijā ekspertu skatījumā

Ieva Kārklīņa, Evija Kļave

Mērķtiecīga migrācijas politikas īstenošana ir viens no būtiskiem faktoriem Latvijas valsts stratēģiskai attīstībai, īpaši ņemot vērā pastāvīgo iedzīvotāju skaita samazinājuma tendenci. Nepieciešamība veicināt Latvijas emigrantu atgriešanos ir atzīta gan Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā 2030. gadam (LIAS 2010), gan Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2014.–2020. gadam (NAP 2012). Remigrācijas jautājumi ar vairāk vai mazāk izteiktu regularitāti politiskajā dienaskārtībā aktualizējušies kopš 2008. gada, kad Īpašo uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta (ĪUMSILS) vadībā tika noteiktas aktivitātes, kas veicinātu darba meklējumos izbraukušo iedzīvotāju atgriešanos Latvijā.

Valstiska līmeņa problēmas apmērus Latvijas iedzīvotāju emigrācija sasniedza 2011. gadā, radot darbaspēka deficīta risku. Šī jautājuma risināšanā aktīvi iesaistījās Ekonomikas ministrija, kas 2012. gadā uzsāka Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāna 2013.–2016. gadam (turpmāk – Reemigrācijas plāns) izstrādi (apstiprināts Ministru kabinetā 2013. gada 30. jūlijā). Reemigrācijas plāns galvenokārt ir orientēts uz konkrētiem atbalsta pasākumiem tiem ārzemēs dzīvojošajiem Latvijas valstspiederīgajiem un viņu ģimenes locekļiem, kuri apsver iespēju vai ir izlēmuši atgriezties un strādāt Latvijā.

Papildinot Reemigrācijas plānu, Ārlietu ministrijas vadībā 2014. gadā tika sagatavots Rīcības plāns par sadarbību ar Latvijas diasporu 2015.–2017. gadam projekts (turpmāk – Diasporas rīcības plāns). Tā izstrādē piedalījās vairāku nozaru ministriju pārstāvji, sociālie partneri un nevalstiskās organizācijas. Dokumentā ietvertas vairāk nekā 50 dažādas aktivitātes, t.sk. diasporas organizāciju darbības nodrošināšana, nedēļas nogales skolu darbība, latviešu valodas apguve, latviskās kultūras veicināšana, savstarpējas informācijas apmaiņa, aktīva diasporas informēšana par tai aktuāliem jautājumiem u.c. Tiesa, lai gan Diasporas rīcības plāns tika izsludināts Valsts sekretāru sanāksmē 2014. gada 17. jūlijā, šobrīd tā tālāka virzība ir neskaidra.¹

Publiskajā telpā izskanējuši visai atšķirīgi viedokļi no dažādu mērķgrupu pārstāvjiem par minēto plānu izstrādes gaitu (aizkavēšanās ar izstrādi nekvalitatīvu priekšlikumu dēļ) (LSM 04.04.2014.), saturu (Reemigrācijas plānā ietverti galvenokārt informatīvi pasākumi, ne tieša un materiāla palīdzība tiem, kuri vēlas atgriezties, akcentētas valstiskās ekspektācijas pēc augsti kvalificēta darbaspēka, profesionāļu piesaiste) (Saeima 04.03.2015.), kā arī apšaubīta politikas dokumentu ietekme uz remigrācijas veicināšanu visai ierobežota politikas finansējuma apstākļos (LSM 01.07.2014.).

Lai apzinātu galvenos riskus un iespējas remigrācijas un diasporas politiku ilgtspējai, šīs nodaļas mērķis ir apkopot ekspertu viedokļus par remigrācijas un diasporas rīcībpolitiku veidošanu un līdzšinējo īstenošanu, kā arī to novērtēšanas rādītājiem. Šī mērķa sasniegšanai iegūta informācija par aktuālo politikas plānošanas dokumentu – Reemigrācijas plāna un Diasporas rīcības plāna – izstrādes gaitu un tajos iekļauto pasākumu īstenošanas mērķtiecīgumu un efektivitāti.

¹ Detalizētāka politikas dokumentu analīze iekļauta nodaļā «Remigrācijas procesa analīze: politika un prakse», kas izstrādāta ar mērķi novērtēt Reemigrācijas plānu no šīs rīcībpolitikas tiešās mērķa grupas – Latvijas emigrantu un remigrantu – perspektīvas.

Nodaļas ietvaros analizēti dati no daļēji strukturētajām intervijām (n = 16) ar ekspertiem, kas bijuši iesaistīti remigrācijas un diasporas politikas dokumentu izstrādē un tajos plānoto aktivitāšu ieviešanā, t.sk. no valsts pārvaldes un to pakļautības institūcijām – Ārlietu ministrijas, Ekonomikas ministrijas, Labklājības ministrijas, Nodarbinātības valsts aģentūras, Kultūras ministrijas, Izglītības un zinātnes ministrijas, Latviešu valodas aģentūras, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas un Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes. Ņemot vērā augsto Latvijas valstspiederīgo īpatsvaru Īrijā, pētījuma ietvaros intervēts arī Latvijas vēstnieks Īrijā, bet sakarā ar aktīvu iesaistīšanos ar diasporu saistītu aktivitāšu koordinēšanā – Sabiedrības integrācijas fonda pārstāve. Savukārt nevalstisko sektoru un sociālos partnerus pārstāvēja vadošie speciālisti no Latvijas Darba devēju konfederācijas, Latvijas Pašvaldību savienības, Pasaules brīvo latviešu apvienības, Eiropas Latviešu apvienības, kā arī fonda «Laimas zeme». Interviju veikšanas laiks – 2014. gada jūlijs.

Vispirms raksturoti ekspertu problematizētie jautājumi remigrācijas un diasporas rīcīpolitiku plānošanas gaitā. Turpinājumā atspoguļotas tēmas, kas saistītas ar sarežģījumiem remigrācijas rīcīpolitikas ieviešanā, pārskata ietvaros tos grupējot vispārīgākos virzienos: latviešu valodas un kultūras izplatības veicināšana latviskās identitātes un saiknes ar Latviju uzturēšanai, identificējot aktuālos jautājumus par atbalstu tiem, kuri vēlas atgriezties, kā arī akcentējot plānotā informatīvā atbalsta ierobežojumus. Tādi analīzes aspekti kā sadarbība ar diasporu izglītībā un kultūrā, saiknes ar diasporas uzņēmējiem veidošana un stiprināšana ir tieši saistīti ar konkrētiem Diasporas rīcības plāna virzieniem.

Atsevišķa sadaļa veltīta remigrācijas un diasporas rīcīpolitiku novērtēšanas iespējām un ierobežojumiem, apkopojot ekspertu viedokļus par izvērtējumā iekļautajiem rādītājiem. Noslēgumā sniegti pētnieku galvenie secinājumi un priekšlikumi noteiktu risku mazināšanai, lai veicinātu remigrācijas un diasporas politiku ilgtspēju. Nodaļā ietverti fragmenti no intervijām ar ekspertiem, lai precīzāk atspoguļotu ekspertu uzskatus un vērtējumus, kā arī mazinātu pētnieku subjektīvās interpretācijas risku. Citējot ekspertu izteikumus, kopējā mērķgrupa ir sadalīta trīs apakšgrupās – valsts pārvaldes institūciju pārstāvji (šajā grupā iekļauti arī eksperti, kas pārstāv nozaru ministrijas, to pakļautības iestādes, kā arī Sabiedrības integrācijas fonda pārstāve un Latvijas vēstnieks Īrijā), nevalstisko organizāciju pārstāvji un sociālo partneru pārstāvji.

Problematizētie jautājumi remigrācijas un diasporas politiku veidošanā un novērtēšanā

Nepieciešamību izstrādāt ar Latvijas iedzīvotāju emigrāciju un iespējamo atgriešanos saistītu politiku eksperti vērtē kopumā atzinīgi, turklāt politikas dokumentu izstrādē iesaistītie speciālisti īpaši pozitīvi izsakās par veiksmīgo sadarbību, dažādām institūcijām apvienojot savas kompetences un atbildības jomas:

« Te [bija] nepieciešama tā pārresoru sadarbība un, kas mani priecē, ka šajā jautājumā viņa tiešām darbojās! Visi kā viens bija ļoti aktīvi, visi komunicēja, visi komentēja, visi papildināja, sadarbojās, un mēs šodien runājam, ka īstenībā viens no tādiem labās prakses piemēriem, ka tiešām ļoti aktīvi sadarbojās. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Vienlaikus politikas plānošanas kontekstā tiek kritizēta Reemigrācijas plāna komunikācija sabiedrībā – gan no politikas veidotāju puses, jo sākotnēji izskanējuši

apjomīgi solījumi par plāna ietekmi, plānotajām aktivitātēm, kas bijušas drīzāk neatbilstīgas plānā iekļautajiem pamatpasākumiem, gan, jo īpaši, no mediju puses, kas veidojuši tendenciozu saturu, lai mazinātu plānā paredzēto aktivitāšu eventuālo pozitīvo ietekmi:

« Dīemžēl paliek tas izdaudzīnātais signāls, cilvēki ir jūtīgi, ne vienmēr labvēlīgi noskaņoti un atceras tikai to. Ja mēs skatāmies beigās – tas nav tas pirmais [plāna variants], tāpēc kritizē šo reemigrācijas plānu – solīja tik un tik un dabūja tik un tik, varbūt ka nebija vairāk ko dot, ja nav satura. Nu mēs nevaram solīt naudu tiem cilvēkiem miljonu latu vai eiro, lai viņi atgriežas. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Eksperti ir izteikuši arī viedokli par optimālo rīcību:

« Man šķiet, ka [bija] vairāk nepieciešams komunicēt, vajadzēja par to plānu skaidrot, kas tas tāds ir, kāds mērķis, ar kādu mērķi viņš tiek veidots, kādas aktivitātes. Man pašai personīgi bija tā sajūta, ka par maz komunikācija bija. [...] Jo tās gaidas, pieļauju, bija citādākas no tā plāna. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Kritiski vērtēts fakts, ka reemigrācijas jautājumi, līdzīgi kā daudzas tēmas, zaudē aktualitāti līdz ar ministru nomainīju; šajā gadījumā tēma tika aktualizēta līdz ar ekonomikas ministra Daniela Pavļuta iniciatīvu, bet šobrīd tā kļuvusi izteikti sekundāra. Pēc ekspertu domām, tieši aktīva politiskā griba būtu tas faktors, kas nozīmīgi varētu veicināt efektīvu minētās politikas rezultātīvo rādītāju sasniegšanu, turpretim tās trūkums – radītu t.s. simbolisko politiku, kas balstās daudzās neizpildītās aktivitātēs un līdz ar to arī nesasnētos mērķos:

« Jā, gan politiskā griba, gan veiksmē noteikti ir tajā. [...] mums arī dažādi plāni ir bijuši, pats esmu taisījis un piedalījies... tajā, cik viņš [politikas plānošanas dokuments] būs praktisks un cik viņam ir kaut kāda izšķiroša loma... jaunu iniciatīvu ierosināšanai. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Atsevišķi eksperti uzskata, ka politiskās gribas trūkums ir saistīts ar nepietiekamām zināšanām un izpratnes trūkumu par to, cik nozīmīgi migrācijas procesi var ietekmēt Latvijas kā valsts attīstību:

« Tur tas finansējums ir diezgan knaps, mums pateica, ka vairāk par septiņdesmit latiem nesānāksot uz ģimeni, ja, nu, protams, tas ir... [...] viena ministrija rakstījusi plānu, bet valdībā atbalsta nav. Ir citas prioritātes. [...] Tā ir tā politiskās elites problēma, viņa vēl īsti nav sapratusi problēmas dziļumu. [...] Nu tā kā ir šī cīņa par resursiem un, un šajā cīņā bija izmantotas dažādas metodes, politiskās vienošanās un interešu grupas utt. un ko tad mēs... (Eksperts, mērķgrupa: nevalstisko organizāciju pārstāvji)

Lielā mērā ekspertu diskursu par politiskās iniciatīvas trūkumu apliecina fakts, ka Diasporas rīcības plāns tika izsludināts Valsts sekretāru sanāksmē jau 2014. gada jūlijā, tomēr dokumenta tālāka virzība nav notikusi.

Daļa intervēto ekspertu neviennozīmīgi vērtē faktu, ka vairāki virzieni, kas iekļauti Reemigrācijas plānā, vienlaikus aktualizēti arī Diasporas rīcības plānā, paredzot pat visai līdzīgas aktivitātes mērķu sasniegšanai. Turklāt abi politikas dokumenti izstrādāti atsevišķi un atšķirīgu ministriju vadībā, lai gan to sagatavošanā iesaistītie speciālisti bijuši galvenokārt vieni un tie paši. Fakts, ka politikas pārklājas, bet atbildīgās nozaru ministrijas par dokumentu izstrādi un katras politikas īstenošanu ir atšķirīgas, nerada pārliecību par konsekventu valstisku ieinteresētību tēmā:

« Saprotiet, tie cilvēki gandrīz ir vieni un tie paši, es ieraugu tajā grupā tās pašas sejas! Samērā daudz dalībnieku ir, tās darba grupas neefektīvas, jo tur ir pāri par 20 cilvēkiem reizēm. [...] Es domāju, ka mēs šķērdējam darba laiku, vajadzētu tā kā koordinēties un beigu beigās kaut ko vienu. Man tāds iespaids, ka īsti tā neviens negrib nodarboties. (Eksperts, mērķgrupa: sociālo partneru pārstāvji)

Vienlaikus, domājot remigrācijas un diasporas politiku turpmākās attīstības virzienā, par šiem politikas plānošanas dokumentiem atbildīgo institūciju pārstāvji skaidrojuši, ka, tā kā Reemigrācijas plāna īstenošanas termiņš beidzas 2016. gadā, var prognozēt remigrācijas un diasporas politiku sinerģiju, kad Reemigrācijas plāna aktivitātes tiks iekļautas Diasporas rīcības plānā.

Atsaucoties uz minēto politiku tvēruma daudzdimensionalitāti, daži eksperti uzskata, ka šīs politikas plānošana un īstenošana jādeleģē nevis kādai no nozaru ministrijām, bet gan institūcijai, kas strādā pārinstitutionālā līmenī, piemēram, Pārresoru koordinācijas centram:

« Jārūnā tad par integrāciju kopumā. Integrācija nav nozare. [...] Viņa varētu būt kaut kādā tādā vietā, kas nav vispār ministrija, bet tādā vietā, kas ir pietiekami spēcīga, lai varētu ministrijām uzdot, uzlikt, un tas, piemēram, varētu būt Pārresoru koordinācijas centrs. [...] Bet PKC negrib, jo viņiem ir sagrūstas tik daudzas funkcijas. [...] šie jautājumi horizontālie, kas ir visiem svarīgi, sakoncentrētu vienā PKC vai tamlīdzīgā institūcijā un iet caur premjeru kā galveno. Tad varbūt PKC līmenī Finanšu ministrija nāk klāt un saka, jā vai nē. [...] Mēs vienkārši šķiežam laiku. [...] Mēs visu izrunājam, vienojamies, un tas viss ir par velti. [...] Cik nu tā reemigrācija būs, neviens to pateikt nevar. Tāpēc arī, ja tā būtu viena politika un viņa būtu vienās rokās, būtu vienkārši super. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Pēc ekspertu domām, šādā veidā tiktu nodrošināts lielāks politiskais atbalsts, arī pieprasot nepieciešamo finansējumu politikas īstenošanai. Tiesa, ekspertu intervijās Pārresoru koordinācijas centra viedoklis par šo un citiem jautājumiem nav pārstāvēts.

Problematizētie jautājumi remigrācijas un diasporas politiku īstenošanā

Līdz ar riskiem, kas norādīti, analizējot remigrācijas un diasporas politiku plānošanu, tajā iesaistīto institūciju pārstāvji interviju gaitā aktualizēja vairākus aspektus, kas būtiski apdraud šīs politikas īstenošanas ilgtspēju.

Gandrīz katrā intervijā primāri tiek uzsvērti abu politiku aktivitāšu fiskālā ietekme un ierobežotās iespējas pilnvērtīgi īstenot politikas dokumentos plānotās aktivitātes nepietiekama finansējuma dēļ. Kā uzsver eksperti, ņemot vērā valsts budžeta ierobežotās finansiālās iespējas, Reemigrācijas plānā iekļauto aktivitāšu pilnvērtīgas īstenošanas potenciāls ir drīzāk zems – šie jautājumi nav prioritāri nevienas ministrijas nozaru politikas budžetā, līdzekļi lielākoties tiek/tiks piešķirti no Jauno politikas iniciatīvu budžeta, ko savukārt Finanšu ministrija, neiedziļinoties tēmas aktualitātē, var vispār nepiešķirt vai piešķirt vien ļoti ierobežotā apjomā, ņemot vērā visai plašo nozaru loku, kas pretendē uz šo budžeta pozīciju:

« Izskanēja milzum daudz kritikas tam reemigrācijas plānam. Un patiesībā diezgan pamatoti. Jo faktiski tas plāns ir uzbūvēts, nekāda nauda nav iedota un faktiski [...] uz papīra viss ir skaidrs, bet pa istam nekas nenotiek. [...] Vienas pieturas aģentūra nav uzbūvēta. Finansējums tiem reemigrantiem, ko tur teica, ja tu 10 gadus esi nodzīvojis, tad tu dabū kaut kādi 500 lati vai 500 eiro, atgriežoties ģimenē. Tas vēl nenotiek. [...] Tā izglītība vissāpīgākā. Nu, nevar nedot. (Eksperts, mērķgrupa: nevalstisko organizāciju pārstāvji)

Līdz ar to tieši ierobežots finansējums ir viens no galvenajiem riskiem remigrācijas un diasporas politiku ilgtspējai. Atsaucoties uz Ekonomikas ministrijas sagatavoto informāciju par Reemigrācijas plāna aktivitāšu izpildi līdz 2015. gada maijam, jāsecina, ka pētījumā intervēto ekspertu bažas lielā mērā ir apstiprinājušās – tā kā netika piešķirts finansējums, izstrādātais «Repatriācijas likuma» projekts neparedz

izmaiņas attiecībā uz materiālās palīdzības saņēmēju loku, un atbalsts materiālas palīdzības formā saistībā ar pārcelšanos uz Latviju tiem repatriantiem, kas ārpus Latvijas dzīvojoši 10 vai vairāk gadus, un viņu ģimenes locekļiem netiks sniegts (Reemigrācijas plāna 8. rīcības virziens). Tāpat vēl aizvien nav skaidra Nacionālā integrācijas centra, kas bija plānots kā «vienas pieturas aģentūras» funkciju izpildītājs, kur vienuviet tiktu nodrošināta iespēja saņemt ar remigrāciju saistīto informāciju un konsultācijas, darbības turpināšana pēc 2015. gada jūnija (Reemigrācijas plāna 1. rīcības virziens).

Lai gan kopumā starpinstitucionālā sadarbība diasporas un remigrācijas politiku plānošanā un īstenošanā vērtēta ļoti atzinīgi un eksperti to lielākoties izvirza kā vienu no šīs politikas veiksmes stūrakmeņiem vismaz politikas plānošanas posmā, kāda no ekspertēm par pārresoriskās sadarbības pozitīvo ietekmi uz politikas īstenošanu ir drīzāk skeptiski noskaņota:

«Aktīvā sadarbība... Nu, jūs varat aktīvi sadarboties, ja jums ir par ko sadarboties. Ja jums ir finansējums, lai darītu zināmu tanī brīdī, kad jūs karsti cīnāties par finansējumu apjomu, programmu nosaukumiem, tajā brīdī jūs necināties, karsti nediskutējat par to, ar ko jūs kopā viņus īstenošiet. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Būtiski jautājumi politikas īstenošanā problematizēti saistībā ar iesaistīto institūciju pārstāvjiem un ierēdniecību. Pirmkārt, eksperti norāda uz paaugstinātu darba slodzi ierēdņiem un vienlaikus – tēmu daudzveidību, līdz ar to neviens no speciālistiem nav eksperts diasporas jautājumos:

«Man jau liekas, ka mums vairs diskusija īsti nav tāda, nu, tāda globāla diskusija. [...] vienkārši tā kā mums tie cilvēki, kas tai pašā darba grupā. [...] Lappuķes kungs ir diplomāts, un viņš ir cilvēks, kas komunicē, kas politiku taīsa. Satiek cilvēkus, runā, attīsta jautājumus, bet viņam nav nekāda aparāta faktiski. [...] Viņš ir viens pats, nu tas ir nonsenss [...] Tas ir pilnīgi nepietiekami. [...] Pa daļai ir citi cilvēki, kas darba grupā, nu, faktiski neviens nav īsti tā, ka viņš tikai diasporas jautājumiem. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Otrkārt, visai skeptiski tiek vērtēta biežā personāla maiņa nozaru ministrijās, kā rezultātā valsts pārvaldē izteikti trūkst institucionālās atmiņas un daudzi no lēmumiem tiek pieņemti nepārdomāti, jo nav zināmi iepriekšējie sarežģījumi un problēmsituācijas:

«Bet, ja viņu tur vairs nav, tad nav arī turpinājuma. [...] atmiņa ir tikai viena daļa no tā, bet tā otra daļa – tā institucionālā mācīšanās. Kad savu nozari saprot, [...] to drēbi pazīsti, tad tu vari saprast un mēģināt viņā kaut ko izdarīt. Bet katram jaunam cilvēkam, ienākot iekšā un tad lasot papīrus, tu jau nezini, kāpēc viņi ir rakstīti, kāpēc tāds reemigrācijas plāns ir bijis uzrakstīts, ja visi tie cilvēki, kuri rakstīja reemigrācijas plānu, ir prom. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Turpinājumā raksturoti ekspertu viedokļi par politikas īstenošanas aktivitātēm, jau precīzāk iezīmējot konkrētu problemātiku noteiktos remigrācijas un diasporas politikas dokumentu rīcības virzienos.

Vairāki problemātiski jautājumi aktualizēti kontekstā ar **latviešu valodas un kultūras izplatības veicināšanu latviskās identitātes un saiknes ar Latviju uzturēšanai**. Atbilstoši Diasporas rīcības plānam Latvijas diasporā ārvalstīs pirmās pašorganizēšanās aktivitātes īstenojas, kad vecāki vēlas, lai viņu bērni saglabātu latviešu valodu un satiktos ar saviem tautiešiem ārvalstīs, tāpēc visbiežāk ar kāda vecāka iniciatīvu tuvākās apkārtnes bērniem tiek izveidota t.s. nedēļas nogales skola. Šobrīd **nedēļas nogales skolu** aktivitātes un to nozīme, kā arī finansiālais atbalsts to darbībai ir nostiprināts vairākos politikas dokumentos (Deklarācija par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību un Valdības Rīcības plāns (2014), Nacionālās

identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes, Valsts valodas politikas pamatnostādnes). Tiek uzskatīts, ka nedēļas nogales skolām ir būtiska nozīme bērnu latviskās identitātes un saišu ar Latviju uzturēšanā. Latviešu nedēļas nogales skolu darbības organizēšanā un koordinēšanā iesaistās Latviešu valodas aģentūras speciālisti ciešā sadarbībā ar Pasaules brīvo latviešu apvienību un Eiropas Latviešu apvienību.

Lai arī nedēļas nogales skolu darbība ekspertu vidū vērtēta atzinīgi, vairāki eksperti apšaubā šo skolu izteikti pozitīvo ietekmi uz latviešu valodas un identitātes saglabāšanu ilgtermiņā vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, kā novērojuši speciālisti, nedēļas nogales skolas apmeklē pirmsskolas un jaunākā skolas vecuma bērni, kamēr pusaudžiem šis izglītības formāts vairs nešķiet interesants:

« Vārdu sakot, nedēļas nogales aktivitātes. Bērniem ir savs – ir mācības, tur bērni mācās valodas, rotaļas. Vīriem ir sporta spēles, un, un sievietēm arī tas pats – sporta spēles. Viss ģimenei. [...] Mums ir problēma ar pusaudžiem, jo skoliņās ir sākumskola, pirmsskola, sākumskolas vecums. Mums pusaudžiem pagaidām vēl nav [šāda atbalsta], izņemot šīs nometnes. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Ekspertu novērojumi un praktiskā pieredze rāda, ka šāda veida skoliņas apmeklē visai neliela daļa no mērķgrupas – vecāki ar bērniem diasporā – pārstāvjiem, kā rezultātā salīdzinoši maza diasporas pārstāvju īpatsvara sasniegšanai tiek izmantota nozīmīga daļa resursu:

« Ir izglītības sistēma [kopumā]. [...] vajadzētu runāt ne tikai par latviešu nedēļas skolām, kas vienlaicīgi veic kaut kādu izglītojošo funkciju, vienlaikus veic sociālo funkciju, jo vecākiem ne īpaši tuva aktīva brīva laika pavadīšanas forma. Tas arī svarīgi, protams, bet es domāju par efektivitāti. [...] [ja] no 5 līdz 6 tūkstošiem latviešu skolas vecuma bērnu piedalās [nedēļas nogales skoliņu] procesā 370, tad tas ir mazāk nekā 10%. [Veicot precīzus aprēķinus], droši vien mēs nonāksim pie 3%. Tādā veidā dabiski, ka šīs diasporas potenciāls droši vien šobrīd tiek zaudēts. Bez izglītības sistēmas, bez latviešu valodas kā galvenā identitātes elementa, un nav saiknes starp diasporu un Latviju. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Vairāki eksperti norāda uz problemātiku, kas saistīta ar dažādu **izglītojošu pasākumu organizēšanu** diasporas bērniem, jo īpaši vasaras nometnēm, kas paredzētas latviskās identitātes stiprināšanai un saiknes ar Latviju uzturēšanai.

Lai arī nometnes tiek uzskatītas par veiksmīgu risinājumu diasporas bērnu saiknes ar Latviju uzturēšanā, īpaši tiek kritizēts fakts, ka valsts finansējuma plūsma šo pasākumu īstenošanai nav prognozējama:

« Labi, pagājušajā gadā bija tās desmit nometnes, aizpagājušo gadu bija viena nometne, bet bija tā ideja savākt kopā diasporas bērnus un Latvijas bērnus, kopīga nometne – atpūšas, mācās kaut ko tur, draudzējas, attiecības veido, kontaktus dibina. [...] Tad likās, ka, jā, tas ir akceptēts, tas ir vajadzīgs un tas turpināsies. Pagājušais gads pienāca, beigas, un naudas nav atkal šim gadam. Februāra sākumā Ministru kabinets pieņēma lēmumu, rīkojumu par līdzekļu piešķiršanu no līdzekļiem neparedzētiem gadījumiem. Tagad februārī tas notika, kamēr izsludināja konkursu, kamēr notika visas tās procedūras, kamēr pieņēma lēmumu, jau bija aprīlis. Bet nometnes kad sākas?! (Eksperts, mērķgrupa: nevalstisko organizāciju pārstāvji)

Līdz ar to arī ļoti sarežģīti plānot noteiktu pasākumu pilnvērtīgu izpildi, bet izvēlētie operatīvie risinājumi finansējuma apgūšanai, kad tas tiek piešķirts, nereti nesasniedz savu mērķi, piemēram, novēlota finansējuma dēļ daļībai nometnē tiek aicināti paziņu bērni vai vieni un tie paši dalībnieki vairākus gadus pēc kārtas:

«Tās nevalstiskās organizācijas, kas piesakās, viņām ne visām ir kontakti vai platforma, kādā veidā viņi tos bērnus var saaicināt. [...] Nu, ko tu vari uzaicināt – tos, kurus tu pazīsti. No vienas puses, jau nav slikti, bet, no otras puses, ja tā ir valsts nauda, tad jābūt vairāk bērniem iespējai piedalīties, uz citiem nosacījumiem pretendēt, ne – ā, nu tavā blakus mājā dzīvojis. (Eksperts, mērķgrupa: nevalstisko organizāciju pārstāvji)

Atsevišķi eksperti, kuri primāri koncentrējas uz t.s. jaunās trimdas – jaunās aizbraucēju paaudzes jeb tās diasporas daļas, kas emigrējusi pēc 1991. gada, – interesēm, pauž neizpratni par diasporas bērnu netiešu «šķīrošanu» pēc mītnes valsts – prioritāte dalībai nometnēs, kā arī citiem izglītības pasākumiem tiekot piešķirta bērniem no t.s. Krievijas vecās trimdas jeb tās diasporas daļas, kas emigrējusi pagājušā gadsimta četrdesmitajos gados uz Krieviju:

«Šogad tikai 200 tūkstoši [eiro] bija paredzēti latviešu valodas mācību apguvei diasporās. Un šie 200 tūkstoši sadalās kā – 50 tūkstoši tiek tērēti, lai maksātu algu un uzturētu sešus latviešu valodas skolotājus Krievijā: divus Maskavā, trīs Sibīrijas ciemos un vienu Baškīrijā. Īpaši neuzdodot jautājumu par viņu darba metodi. Tikai 20 tūkstoši tiek atvēlēti šogad 36 Eiropas latviešu nedēļas nogales skolu atbalstam. Katrai iznāk mazāk par tūkstoti, tiek dalīti izlozes kārtībā. [...] Cik ir latviešu skolnieku Īrijā, Vācijā, Norvēģijā, Lielbritānijā, un cik latviešu skolnieku ir Augšbebru ciematā, cik viņš izmaksā?! (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Tiek norādīts, ka šādā veidā tiek neefektīvi izmantoti līdzekļi, jo tieši bērni no jaunās trimdas ir ar ievērojami lielāku atgriešanās vai sadarbības potenciālu.

Tiesa, citi eksperti šādu radikālu racionalitāti vērtē atturīgi, uzsverot, ka iespēja piedalīties Latvijā kādā pasākumā tieši bērniem no bijušās Padomju Savienības republikām ir īpaši nozīmīga, jo mūsu valsts tēls ir visai izkropļots, savukārt, piemēram, vasaras nometne, kurā iegūti draugi un apmeklētas valstiski nozīmīgas vietas Latvijā, palīdz veidot atbilstošu priekšstatu par Latviju, stiprināt piederības izjūtu:

«Drūmāka puse ir bijušās PSRS valstis, it sevišķi tās, kas nav Latvijai draudzīgas – Baltkrievija un Krievija. Pirmkārt, tā nācija ir nomākusi valodu pavisam, tā, ka bērni vairs nerunā latviski, un, otrkārt, viņi saņem ļoti izkropļotu informāciju par Latviju. Un tamdēļ mēs šī gada prioritātēs ielikām, ka organizācijām ir jāceņšas atvest bērnu no Krievijas, no bijušām Padomju Savienības valstīm. Un bija liels blāviens... [bet] tā ir pēdējā iespēja. Ja tas bērns jau tagad vairs nerunā, viņam ir astoņi, deviņi, desmit gadi, tad viņš nerunās nekad. Ja mēs tagad viņu neatvedīsim, tad viņš arī neuzzinās, kā ir Latvijā. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Latviešu valoda ir viens no nozīmīgākajiem nacionālo identitāti veidojošiem elementiem, līdz ar to eksperti aktualizē atsevišķus problemātiskus aspektus saistībā ar **atbalstu latviešu valodas apguvei pēc atgriešanās** Latvijā. Problemātika primāri saistīta ar vajadzību dažādību – valodu nepieciešams apgūt remigrējušo Latvijas iedzīvotāju ārvalstīs iegūtajiem partneriem, laulātajiem, bērniem, kuri dzimuši mītnes zemē, bērniem, kuri piedzimuši Latvijā, bet emigrējuši bērnībā uz citu valsti u.tml. – situācijas un gadījumi saskaņā ar ekspertu viedokli ir visai dažādi. Tiesa, eksperti ir vienoti savos uzskatos par to, ka lielākā uzmanība jāpievērš tieši bērnu latviešu valodas zināšanām, jo īpaši – jau pirms atgriešanās Latvijā.

Intervijās ar ekspertiem aktualizēti arī vairāki citi problēmloki, kas saistīti ar atgriešanos Latvijā ģimenēm ar bērniem, piemēram, par **bērnu iekļaušanos Latvijas izglītības sistēmā**. Daļa ekspertu uzskata, ka Latvijas izglītības sistēma nav pietiekami elastīga, lai varētu pieņemt bērnus, tomēr, kā uzsvērts pētījumā par jauniebraucēju un remigrantu bērnu iekļaušanos Rīgas vispārīgizglītojošajās skolās, līdz ar pieaugošajām migrācijas tendencēm skolām ar šiem jautājumiem nāksies saskarties arvien vairāk (RD 2014).

Kā viena no problēmām tiek minēts zems informētības līmenis vecākiem par bērnu iespējām atgriezties un iekļauties izglītības sistēmā Latvijā, turklāt daļa no vecākiem ir visai pasīvi proaktīvi meklēt risinājumus:

« Vecāki nobīstas un brauc atpakaļ. Kaut kādi neveiksmīgie gadījumi, bet paši vecāki saka, ka tad ir jāmēģina vairākas skolās, jo [grūti] paredzēt, kāda būs šī skola. Ir ļoti neveiksmīga pieredze bijusi ar privāto skolu, kas ir maksas skola, bet kur tomēr šie skolotāji nav bijuši gatavi. Tie, kas nenobīstas, pamaina skolas, un beigās viss ir kārtībā. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Problemātiku saasina t.s. cirkulārās migrācijas fenomens – salīdzinoši bieži ir gadījumi, kad vecāki viena mācību gada laikā var vairākkārt atgriezties un atkal doties prom, līdz ar to bērnam nākas vairākas reizes mainīt skolu, iekļauties mācību procesā, kas ne vienmēr izdodas veiksmīgi, jo trūkst iegūto zināšanu pēctecības:

« Tie bērni ļoti staigā. Tie, kas ir patiešām tajās strādnieku ģimenēs. Ir tā, ka viņus rauj ārā pa trim reizēm gadā. Pāris mēnešus tur, pāris te. [...] Tas nav stabils process. Tā ir nepārtraukta migrācija. Un tas arī mazliet demotivē skolotājus, kas saka: tu esi ieguldījis tik milzīgu darbu, papildus darbs neapmaksāts, papildus tu viņam gatavo visādus materiālus, un viņš aizbrauc vienkārši un tad, kad atgriežas, ja atgriežas, tad tas viss ir pazudis. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Lai pielāgotos izmaiņām, pēc ekspertu domām, nozīmīga ir apmācību īstenošana skolotājiem, labās prakses piemēru – to skolu pieredzes, kuras veiksmīgi integrējušas remigrējušos skolēnus, – apzināšana un popularizēšana. Nenoliedzami, ļoti vērtīgs būtu papildu personāls, kas asistētu un atbalstītu pedagogus darbā ar šo īpašo skolēnu grupu. Lai arī iepriekš minētais pētījums piedāvā rekomendācijas primāri pedagoģiskajam darbam ar trešo valstu pilsoņu bērniem, var uzskatīt, ka vienotas vadlīnijas darbam ar skolēniem, kuri remigrējuši vai kurus skar cirkulārā migrācija, būtu ļoti vērtīgs atbalsts, lai skolēni veiksmīgāk iekļautos Latvijas izglītības sistēmā. Minēto aktivitāšu īstenošanai ir nepieciešami finansiāli ieguldījumi, jo, lai arī likumdošanā ir noteikta skolotāja palīga nepieciešamība, ne visās skolās šī prasība tiek īstenota:

« Tur būtu vajadzīgs pirmajā pusgadā kaut kāds tas palīgskolotājs, kas ar viņu kopā klasē. Teorētiski pēc izglītības likumiem ir jābūt papildus konsultācijām, viņš var saņemt, bet praktiski, ja tur nauda nesekos, skolotājs ir pārslogots, tajās konsultācijās viņš var tikai tam, kam ir jāpārliet tās ieskaites. Tas ne vienmēr, bet daļā gadījumu nestrādā. Un tas strādātu labāk, ja būtu šiem bērniem papildus finansējums. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Kā norāda eksperti, pašvaldību iniciatīva un atbalsts remigrantu bērnu izglītības iegūšanā ir ļoti nepieciešams, piemēram, saskaņā ar ekspertu teikto Rīgas pašvaldība nodrošina papildus finansējumu skolotāja palīga amatam, kamēr par citām pašvaldībām tādu ziņu nav.

Sadarbība ar diasporu, lai stiprinātu tās iesaisti Latvijas sabiedriskajos procesos un panāktu Latvijā dzīvojošo un diasporas mijiedarbību intelektuālā potenciāla apritē, ir viens no rīcības virzieniem, kas iekļauts gan Reemigrācijas plānā (5. virziens, galvenokārt sadarbības ar uzņēmējiem veidošanai), gan, daudz izvērstākā tvērumā, Diasporas rīcības plānā (3. virziens). Šo virzienu kā nepieciešamu un ļoti vērtīgu iniciatīvu atbalsta visi intervētie eksperti. Tajā pašā laikā tieši šis rīcības virziens visbiežāk minēts, atsaucoties uz abu plānošanas dokumentu aktivitāšu pārklāšanos.

Gandrīz visi intervētie eksperti noraida vairākkārt publiskajā telpā izskanējušo kritiku par to, ka Latvija neizturas vienlīdzīgi pret visiem emigrējušajiem iedzīvotājiem, jo īpaši atbalsta pasākumi paredzēti **augsti kvalificētam darbaspēkam**:

« Mērķgrupa... padomājiet loģiski, ko mēs gribam atgriezt. Mēs jau gribam atgriezt tos jaunos, izglītos cilvēkus, tad tā arī pasākam, ko tad mēs tur mērķa grupa, [...] vajadzīgi ir visi, protams, bet tā perspektīvā puse, kas Latvijai varētu dot to ekonomisko izrāvienu, par kuru mēs te visu laiku runājam, tas ir tieši kvalificētais darbspēks. Un jaunais darbspēks. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Arī nozaru ministriju pārstāvji šajā jautājumā ir vienoti un pauz atbalstu plāna iecerei, atsaucoties uz citu valstu pieredzi, kad trešo valstu valstspiederīgo migrācija tiek primāri atvērta augsti kvalificētajiem darba ņēmējiem, lai neradītu vēl lielāku konkurenci zemāk kvalificētā darbspēka daļā:

« Es teiktu, ka tas reemigrācijas plāns... viņš tiešām bija domāts uz visiem, tur dažreiz [izskanēja] ideja par to, ka mums vajag tās vakances, kuras mums vajag. Nu tā ideja īstenībā nebija nekas jauns, tā dažreiz arī Rietumeiropā ir diezgan aktuāli, ja viņi, piemēram, piesaista no trešajām valstīm darbspēku, tad viņi uzliek nosacījumus, ka viņi cenšas piesaistīt augstāk kvalificētu darbspēku, mazkvalificētajiem viņiem pašiem nav darbavietas. Un tā ideja ir tāda, ka neradīt konkurenci vēl lielāku mazkvalificēto sektorā, jo tur būs vēl zemākas algas un sliktāki apstākļi un bezdarbs lielāks. [...] Bet es neteiktu, ka mēs kā valsts šķīrotu savus pilsoņus. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Līdzīga nostāja ir sociālajiem partneriem, kuri kā savas prioritātes valsts ekonomikas un tautsaimniecības attīstībai min darba produktivitātes un darba algu celšanu. Līdz ar to arī šī ekspertu grupa kā pilnībā atbalstāmu vērtē Reemigrācijas plānā iekļauto aspektu, īpaši izceļot augsti kvalificēta darbspēka piesaisti. Kā uzskata pētījumā intervētē eksperti, tieši orientēšanās uz augsti kvalificētu darbspēku, nevis jebkuru iedzīvotāju, veicinās Latvijas kā valsts konkurētspēju globālajā darba tirgū. Turklāt novērojumi rāda, ka tieši mazkvalificētā darbspēka vidū ir izteiktāks pieradums pie ārzemēs izmantotās sociālās sistēmas piedāvājuma, kas nav salīdzināms ar drīzāk ierobežoto Latvijas sociālā atbalsta sistēmu:

« Atalgojuma atšķirības, minimālās algas un kādi sociālie pabalsti ir tieši izteiktāki attiecībā uz zemi kvalificētiem darbiem, jo šeit darba devēji tiešām nav gatavi maksāt daudz, viņi ir zemi kvalificēti darbinieki. Tāpēc darba devējiem ir problēmas piesaistīt. Mēs esam daudz dzirdējuši, it īpaši reģionos, ka nevar atrast parastos strādniekus vispār bez kvalifikācijas... Viņi noņemamas ar cilvēkiem, kas vienkārši pazūd, nenāk uz darbu, dzer, bet patiesībā jau viņi arī nav gatavi viņiem maksāt. (Eksperts, mērķgrupa: sociālo partneru pārstāvji)

Turklāt eksperti ir vienprātīgi, ka, atgriežoties zemi kvalificētam darbspēkam, ņemot vērā iepriekš minētās tendences, rastos īpaši liels slogs pašvaldību sociālajā budžetā.

Sadarbības ar diasporu rīcības virziens ietver arī **uzņēmēju savstarpējo attiecību un saiknes ar Latviju stiprināšanu**. Kā vienu no izteikti nozīmīgiem pasākumiem pētījuma eksperti atzīmē Pasaules latviešu ekonomikas un inovāciju forumu. Lai arī šis pasākums 2013. gadā pulcēja ievērojamu skaitu uzņēmēju – 350 dalībnieku no vairāk nekā 20 valstīm, tomēr atsevišķi eksperti mudina pārdomāt pasākuma īstenošanas laiku. Iespējams, veiksmīgāk to būtu sinhronizēt ar politiskiem notikumiem, piemēram, NATO pārstāvju vizīti Latvijā, nevis, kā tas tika veikts 2013. gadā, to pielāgojot laikam, kad Latvijā norisinājās XXV vispārējie latviešu dziesmu un XV deju svētki:

« Tātad ir šis, teiksim, Pasaules latviešu uzņēmēju forums, kurā būtu centrālais forums, kas notiek reizi četros gados. Es neteiktu, ka [tas būtu jāpiesaista] dziesmu svētkiem... Šādu forumu bija jāpiesaista nozīmīgiem starptautiskiem politiskiem mītiņiem Rīgā, ja mēs gribam dabūt īstos uzņēmējus no diasporas. [...] Ir jācenšas sasaistīt, sasiet kopā, ja katru gadu notiek, piemēram, NATO Rīgas samiti, šādam forumam jābūt blakus šādam Rīgas samitam, kurā mūsu uzņēmējiem, lieliem pasaules uzņēmējiem ir iespēja satikties arī ar Eiropas līderiem. [...] Tā ir istā vieta, var cerēt

dabūt arī īstos večus ārā. Ā... braukt uz dziesmu svētkiem, cilvēkiem nav tik daudz laika. (Eksperts, mērķgrupa: nevalstisko organizāciju pārstāvji)

Domājot par Latvijas iespējām sadarboties ar diasporas jauniešiem **izglītības jomā**, izglītības nozares eksperts ir visai skeptiski noskaņots. Iegūt augstāko izglītību ārvalstīs ir prestiži, tiek veidots savs sociālais kapitāls, kas ir ļoti nozīmīgs, iekļaujoties darba tirgū:

«*Ja konkrētie diasporas pārstāvji dzīvo angļiski runājošās valstīs, es neredzu nevienu iemeslu, kāpēc viņi gribētu mācīties šeit. Tāpēc, ka tad, ja tu esi tajā valstī, kur tu dzīvo, tu tur apgūsti to, ko tu apgūsti, izveido savus networkus un turpini tajā valstī dzīvot. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Līdz ar to, lai atgrieztos Latvijā uz mācību laiku, jābūt kādiem emocionāliem iemesliem vai arī – kvalitatīvam augstākās izglītības piedāvājumam par pieņemamām izmaksām:

«*Viņi varētu būt ieinteresēti, ja (a) – viņi nezina tās valsts valodu, kā, piemēram, mēs šobrīd runājam par krieviem Norvēģijā, kuriem ar valodu ir grūti, tad viņi var braukt šeit un mācīties... Vai hipotētisko latvieti, kurš varētu nezināt angļu valodu, bet tādus man ir grūti iedomāties. (b) – ja kaut kas, ko mēs šeit piedāvājam, ir lētāks, kas ir pietiekoši augsti novērtēts un lētāks, kā, piemēram, medicīnas izglītību pie mums ir daudz vieglāk iegūt. [...] Bet, ja mēs domājam par izglītības saturu, tad es domāju, ka noteikti jāskatās kur, ja tev ir tā iespēja kaut kur citur pasaulē to mācīties, tad viņi mācās, kur tas ir vislabākais. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Latvijas sadarbības ar diasporu kontekstā viens no intervētajiem ekspertiem, kas pārstāv diasporas intereses, raksturo pastāvošās problēmas komunikācijā un partnerības veidošanā ar valsts pārvaldes iestādēm Latvijā. Pēc eksperta domām, valsts pārvalde Latvijā nav gatava elastīgi risināt jautājumus, nerodas iesaists par patiesu ieinteresētību un tēmas izpratni:

«*Sociāli problēmu jautājumi, kuri diasporām neizbēgami raksturīgi. [...] Ir, teiksim, kaut kāds jautājums kādreiz par cilvēka vai cilvēku grupas sociālo problēmu risināšanu. Par šo jautājumu es aizrakstu vēstuli uz Labklājības ministriju, tad jūs saņemat piecas lapaspuses garas vēstules, kurās citēti visi iespējamie Latvijas likumi. [...] Mūsu likumi ir tādi un būtība ir tāda, Labklājības ministrija centralizēti to lietu neuzņemas. Sociālie jautājumi ir pašvaldību kompetencē. [...] diasporas saikne ar pašvaldību ļoti bieži pārtrūkusi. Cilvēkam nav nedz deklarētās dzīvesvietas, kas dzīvo ilgstoši ārā, nedz konkrētu kontaktu. Man šobrīd Latvijā joprojām nav sociāla partnera. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Noteiktas problēmas novērotas arī, veidojot **sadarbību ar diasporas pārstāvjiem kultūras jomā**. Lai arī šis aspekts intervijās netika īpaši akcentēts, tomēr, kā uzsver eksperti, sarežģījumi rodas kultūras pasākumu finansēšanā, par ko jāatskaitās atbilstoši grāmatvedības normām Latvijā, kas diasporas pārstāvjiem šķiet mulsinoši sarežģīti. Līdz ar to

«*[...] liels slogs gan viņiem, gan mums. Galu galā mēs viņiem esam spiesti sakārtot grāmatvedības tikai tāpēc, lai viņi nezaudētu naudu. Nu... katrai zemei ir savi likumi, bet Latvijai ir Latvija. Mums arī ir grāmatvedība. Mums tā ir jāievēro. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Interviju gaitā aktualizēti arī vairāki **izaicinājumi informatīvā atbalsta diasporas pārstāvjiem sniegšanā**. Informatīvais atbalsts ir viena no galvenajām aktivitātēm gan Reemigrācijas plānā, gan Diasporas rīcības plānā, kas caurvij vairākus apjomīga tvēruma pasākumus un aktivitātes, kas iekļauti abos politikas plānošanas dokumentos, piemēram:

- «vienas pieturas» principa nodrošināšana, izveidojot noteiktu institūciju, kas klātienē un tiešsaistē sniedz informāciju un konsultācijas jautājumos, kas attiecas uz personas pārcelšanos un uzturēšanos Latvijā (Reemigrācijas plāns);
- darba tirgus informācijas pieejamība, ieviešot efektīvu divvirzienu komunikācijas mehānismu, lai sniegtu iespēju darba devējiem informēt ārvalstīs dzīvojošos valsts piederīgos par nepieciešamajiem speciālistiem/vakancēm, prakses iespējām, savukārt ārvalstīs dzīvojošie un studējošie varētu uzrunāt potenciālos darba devējus (Reemigrācijas plāns);
- komunikācijas platformas «Globālais latvietis» izveidošana kā inovatīva konceptuāla pieeja esošo informatīvo klātienēs (drukātā prese, TV u.tml.) un tiešsaistes resursu «satiklošanai», lai izplatītu informāciju par diasporas tematiku (Diasporas rīcības plāns).

Par “vienas pieturas aģentūras” nepieciešamību ekspertiem nav vienota viedokļa. Daļa ekspertu ir ļoti pozitīvi noskaņoti, uzskatot, ka šāds princips, kad visa informācija pieejama vienuviet, ir lietotājam ļoti ērts, jo īpaši situācijā, kad vēlas atgriezties uz dzīvi Latvijā:

«*Man vienmēr ir patīcis tas “vienas pieturas aģentūras” princips. [...] Cilvēkam arī būtu ieguvums, ja būs viena vieta, kur viņam palīdzēs. [...] Bet, ja viņam ir jāsadala kaut kur, nezina caur cikiem, tad ir ļoti apgrūtināta tieši pakalpojumu sniegšana. Pieņemsim, tev pasaka, kur tu vari latviešu valodu mācīties, ja tu gadījumā esi pazaudējis tās prasmes. Ja tavi ģimenes locekļi ir cittautieši – kur viņiem mācīties latviešu valodu, jo viņiem te būs jādzīvo. Kur tu vari bērnus sūtīt skolā [...] Kur tev ar savu diplomu jāiet, kur tev pārtulkos, kur tev izdarīs visu to, lai tev atzītu viņu Latvijā. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Savukārt citi intervētie speciālisti ir drīzāk skeptiski, jo uzskata, ka būs problemātiski centralizēt tik daudzveidīga satura informāciju un pastāv augsts risks, ka sniegtā informācija nebūs precīza, pilnībā atbilstoša personas vajadzībām. Tiek pieņemts, ka, visticamāk, vienas pieturas aģentūra būs papildu posms informācijas ieguvē, kas savukārt var radīt situācijas, kad informācijas novēlota saņemšana rada negatīvu ietekmi – aizkavējas pabalstu saņemšana u.tml.:

«*Visdrīzāk būs tā, ka cilvēki tiks nosūtīti un NVA, uz to pašu VSAA un uz to pašu pašvaldību, un arī ar to tas viss beigsies. [...] Papildus posms, protams, papildus resursi, papildus informācija. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Tiesa, vienas pieturas aģentūras nepieciešamības aizstāvji sniedz savus pretargumentus, akcentējot tiešo ieguvumu lietotājam un aģentūras darbinieka ar atbilstošām kompetencēm nepieciešamību – zināšanas par dažādu tēmu institucionālo «piederību», spējas ātri reaģēt, izpratni par juridiskiem jautājumiem:

«*Kļūdities var jebkurš, bet tas jau... tā ir darba kļūda, tā nav sistēmas kļūda. Tas jau viņa darbs – izstāstīt cilvēkam tā, lai viņš saprot un lai tas ir pamatots ar normatīviem dokumentiem. Tur jau darbā nepieņem cilvēkus, kas negribētu neko lasīt un neko nezīnātu. Nu nevajag tur juristu. Tur vajag normālu... tur vienu sociālo darbinieku vajag noteikti, kurš saprot visas sociālās normas, apdrošināšanas sistēmu valstī un spēj paskaidrot, uz ko tev ir tiesības, uz ko nē. Un normālu projektu vadītāju, kas prot lasīt normatīvos dokumentus – noteikumus un likumus. Tur nav pat juristam jābūt īsti. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Nodarbinātības valsts aģentūra sadarbojas ar pašvaldībām aktuālas informācijas par darba tirgu nodrošināšanā, un, kā akcentē eksperti, lielākā daļa Latvijas pašvaldību ir visai pasīvas precīzas un savlaicīgas informācijas par darba tirgus aktualitātēm (t.sk. vakancēm) sagatavošanā. Šī ir būtiska nepilnība informatīvā portāla satura uzturēšanā, jo tikai retā pašvaldība ir apzinājusies sadarbības ar diasporu nozīmi un pati īsteno/

cenšas īstenot aktīvu sadarbību ar diasporu, piemēram, Cēsis,² kamēr ievērojami lielākā daļa nav aktualizējušas remigrācijas jautājumus savā dienaskārtībā:

« Mēs mēģinājām līdzīgi kā pēc EURES [Eiropas darba mobilitātes portāls], kad arī tur sadarbībā ar pašvaldībām gatavojam informāciju par darba un dzīves apstākļiem, piemēram, Valmierā. Nu kāpēc forši būtu braukt Valmierā vai tūlīt nāk jauns darba devējs, re, kur te ir darbavietas. Bet kā kura pašvaldība. Ļoti daudzos gadījumos mēs paši to informāciju gatavojām. [...] Mēs gan pēc tam arī tikāties ar Pašvaldību savienības pārstāvjiem un vienojamies, ja mēs nākamajā atjaunošanas vilnī to informāciju aktualizēsim, tad caur viņiem tas būtu arī jādara, tomēr, ja viņi padotu to informāciju tālāk, jo pašvaldībām arī nav maznozīmīga loma. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Vienas pieturas aģentūras izveidi, kas nodrošinātu klātienē un tiešsaistes informāciju, paredz Reemigrācijas plāns, savukārt Diasporas rīcības plānā kā viens no uzdevumiem tika iekļauta komunikāciju platformas «Globālais latvietis» izveide, ar kuras starpniecību diasporas pārstāvji varētu iegūt visu sev nepieciešamo informāciju, veidojot arī atgriezenisko saiti, kā rezultātā tiktu uzlabota valsts institūciju un diasporas komunikācija un sadarbība.

Eksperti šādas platformas nepieciešamību vērtē neviennozīmīgi – daļa apšaubā informatīvo rīku daudzveidības nepieciešamību, uzskatot, ka tas rada riskus vienotas informācijas nodrošināšanā, turklāt bieži vien šādas platformas tiek iedzīvinātas/izveidotas, bet ilgstoši nespēj darboties. Savukārt platformas izveides atbalstītāji primāri aizstāv jēdziena «globālais latvietis» būtību kā nosacītu sinonīmu jēdzienam «Latvijas diaspora ārvalstīs», bet vienlaikus – ar daudz plašāku ideoloģisko tvērumu, kas būtu ārkārtīgi nozīmīgi Latvijas kā valsts tēla veidošanai vecās un jo īpaši jaunās trimdas pārstāvju mērķgrupās. Turklāt šis koncepts – «globālais latvietis» nevarētu tikt reducēts uz viena pasākuma īstenošanu, bet būtu interpretējams daudz plašāk – dažādo Latvijas etnosu, remigrācijas un diasporas politiku kontekstā:

«Globālais latvietis» ir visi šie cilvēki. Tas nav viens projekts. [...] Globālais latvietis – tas ir jēdziens, zem kura mēs varam sabāzt visus šos pasākumus, visas komunikācijas telpas, visas iespējas komunikācijas telpā arī. Bet tad baidījās no «globālā», un tad tautiešiem ārzemēs ielika Ārlietu ministrijas mājas lapā, bet tas ir šāds koncepts, bet nav tāda, nebūs tāda konkrēta globālā latvieša, tas nav tā domāts. Tā ir metafora. [...] Tā ir mūsu problēma, visu laiku ciešam no tā, ka reaģējam kā krievu latvieši, par to, ka latvietis tikai etniski, es saku, es esmu latvietis, Latvijas pilsonis, man vienai kādas izcelsmes. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Jāpiebilst, ka komunikāciju platformas realizēšanas potenciāls ir visai zems tieši ierobežotā finansējuma dēļ, kas jau iepriekš vairākkārt norādīts kā viens no primārajiem riskiem remigrācijas un diasporas politiku ilgtspējai.

Pēc ekspertu domām, līdz šim remigrācijas un diasporas politikas dokumentu izstrādes komunikācija ar medijiem nav tikusi atbilstoši īstenota. Viņuprāt, mediju ietekme ir nozīmīgs aspekts jebkuras rīcīpolitikas ieviešanas procesā, kas ietver gan politikas īstenošanu efektīvu komunikāciju ar medijiem, gan pārdomātu informācijas pasniegšanas veidu un formu, lai veidotu sabiedrības izpratni par valsts ieinteresētību un atbalstu remigrācijas aktivitātēm. Kā minēts iepriekš, līdz šim remigrācijas un diasporas politiku kontekstā tieši informācijas publiskošana būtiski ierobežojusi politikas pareizu izpratni sabiedrībā, vēl vairāk attīstot jau tā daļā diasporas radušos negatīvo un aizvainoto attieksmi pret valsti:

² Cēsis sadarbība ar diasporu tiek veicināta, (1) ik gadu vasarā organizējot konferenci, kur piedalās remigrācijas un diasporas politikas veidotāji, vairāku Latvijas pašvaldību pārstāvji un Cēsu iedzīvotāji, kuri šobrīd emigrējuši, (2) izveidojot diasporas mākslinieku darbu galeriju, (3) pašvaldības vadītājam dodoties apciemot bijušos Cēsu iedzīvotājus viņu jaunajā mītnes zemē u.tml. (LA.lv 23.05.2015.).

« Ko es tur noteikti neredzu? Es neredzu, ko darīs masu mediji. [...] īstenībā kaut kā nav ticība tam, ka tā mediju politika izmainīsies drīz. [...] Viņš jau tur iekšā it kā. Tur ir arī mediju loma un tā tālāk, bet kā tas īsti praktiskā dzīvē īstenojas. Gribas jau redzēt to mazumiņu, kas tiek darīts. Labi, O.K., mēs tur filmējam, bet tā ir mūsu iniciatīva. Bet tos labos piemērus parādīt tautai, tas jau būtu tas mediju uzdevums. Par to jau maksā budžeta naudu. Kur tad viņi ir? Es viņus neredzu. Portālos Delfi, Apollo, piemēram, TvNet – to, ko visi skatās. Televīziju visi neskatās, tā kā puse, nezīnu, no tautas varbūt, jo daudzi tagad uzskata, ka tas ir kaitīgi, bet ziņās parādiēt taču kaut ko arī labu. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Turpinājumā, apkopojot ekspertu intervijās iegūto informāciju, sniegti speciālistu viedokļi par iespējām un ierobežojumiem remigrācijas un diasporas politiku novērtēšanā – jēgpilnu rezultatīvo rādītāju izstrādē.

Diasporu un remigrācijas politiku izvērtējuma rādītāji

Remigrācijas un diasporas politiku ietekmes izvērtējums kā politikas analīzes procesa secīga sastāvdaļa ir jēgpilns un nepieciešams, lai veiksmīgāk strukturētu politikas plānošanas procesu un nodrošinātu optimālu lēmumu pieņemšanas procedūru (Trochim 2009). Regulārs politikas izvērtējums ir nozīmīgs politikas racionalizācijas un kvalitātes uzlabošanas instruments arī situācijā, kad nepieciešams plānot iespējamo izmaksu samazinājumu (Laķe 2012). Kā minēts iepriekš, Diasporas rīcības plāns – politikas dokuments, kas ietvertu aktivitātes sadarbībai ar diasporu, nav apstiprināts, līdz ar to ekspertu viedokļi drīzāk saistīti ar eventuālu šīs politikas izvērtējumu.

Lai arī pētījumā intervētie eksperti remigrācijas un diasporas politiku izvērtēšanu atzinuši kā pašsaprotamu aksiomu, tomēr vienlaikus nav bijuši pārliecināti par rādītājiem, kas jāiekļauj izvērtējumā. Ekspertiem vieglāk bijis norādīt rādītājus, kurus nevajadzētu izmantot, nekā tos, kuri būtu vērtīgi remigrācijas un diasporas politiku izvērtēšanā. Viņuprāt, minēto politiku efektivitāti nevar mērīt ar **remigrantu skaitu, kuri atgriezušies Latvijā**, – šī ir viena no retajām atziņām, kuru eksperti minējuši, domājot par remigrācijas politikas novērtēšanas rādītājiem:

« Tā grūts jautājums, jo arī par šo te reemigrācijas plānu pārmet, ka nav rādītāji īsti. [...] Aizbraukšana bija viņu lēmums, kā arī atgriešanās ir ļoti individuāls lēmums, jo tur dažādākie apstākļi. Drīzāk katram tam pasākumam var kādu rādītāju ielikt, bet visam tam plānam ar atgriešanos vai nē, tas nav iespējams, vienkārši neviens neuzminēs. Tāpat ekonomiskā attīstība, mēs aptuveni vērtējam scenārijus, bet mēs nevaram pateikt, vai būs krīze. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Savukārt sadarbības ar diasporu rīcības virziena novērtēšanā, pēc ekspertu domām, noteikti nevajadzētu izmantot rādītāju par emigrantu **naudas pārvedumiem** – to, cik lieli finanšu līdzekļi no diasporas «atgriežas Latvijā», pārskaitot to ģimenes locekļiem u.tml.:

« Es nezīnu nemaz... nu kad... nu tie caur banku ienāk kontiem kaut kāda nauda, bet tas arī tīri, bet tas arī nav gluži tas pareizais rādītājs. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)

Tiek pausts uzskats, ka lielu daļu Reemigrācijas plāna sagaidāmo rezultātu visticamāk būs ļoti problemātiski noteikt un izmērīt, piemēram, dalībnieku skaitu dažādos pasākumos, kurš izmainījies plāna ietvaros īstenoto aktivitāšu ietekmē:

« Cik cilvēki piedalījās valsts svētkos šogad, pēc pieciem gadiem. Jo lielāks cilvēku skaits iesaistās aktivitātēs, jo lielāks potenciāls, ka viņi atgriezīsies. Teiksim, nodibināt tieši šo saiti starp atgriezušos kopienu aktivitāti būtu, protams, grūti. Es domāju, ka neviena ekonomikas, ekonometriskā metode nepalīdzēs nodibināt. Tas ir jāpieņem, ka tas veicina. (Eksperts, mērķgrupa: nevalstisko organizāciju pārstāvji)

Kā galveno rādītāju remigrācijas un diasporas politiku efektivitātei vairāki eksperti minējuši ārzemēs dzīvojošo **Latvijas valstspiederīgo informētības par saistošo politikas plānošanas dokumentu saturu un Latvijas piedāvātajām iespējām paaugstināšanos**. Var izteikt pieņēmumu, ka šis uzskats saistīts ar faktu, ka remigrācijas un sadarbības ar diasporu aktivitātēm paredzēti vien ierobežoti finansiālie līdzekļi, līdz ar to informatīvās aktivitātes būs tās, kuras visticamāk salīdzinoši biežāk tiks īstenotas.

Atsevišķi ar diasporas politiku saistītie rādītāji ir iekļauti Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādņēs 2012.–2018. gadam, t.sk. palielinās ārpus Latvijas vēlējošo skaits (no 13 917 personām 2010. gadā līdz 25 000 2018. gadā), palielinās latviešu «nedēļas nogales skolu» skaits ārpus Latvijas (attiecīgi no 30 līdz 45 skolām 2018. gadā), kā arī – palielinās to ārvalstīs dzimušo bērnu skaits, kuriem piešķirta Latvijas pilsonība (attiecīgi no 2326 līdz 2500 bērniem 2018. gadā).

Eksperti uzsver, ka, domājot par politikas novērtēšanas rādītājiem, ļoti nozīmīgi ir gan identificēt sākotnējos bāzes datus, gan arī izvērtēt reālās iespējas iegūt mērījumus par konkrētiem kvantitatīviem rādītājiem. Tāpēc, iespējams, daļa izvērtējuma būtu jābalsta uz kvalitatīvu informāciju, īpaši vēlami būtu apkopot t.s. veiksmes stāstus:

«*Noteikti vajag nu identificēt tos pozitīvos stāstus, kādi cilvēki ir atgriezušies, ka viņi ir atraduši, radījuši šeit kaut ko. Ne obligāti ir jāatgriežas uz darbavietām, var veidot biznesu šeit, var veidot biznesu tur un saglabāt saikni ar Latviju. Jo šie stāsti vairāk būs, jo vairāk viņi iedvesmos citus un motivēs citus. Tas varbūt tāds kvalitatīvais saturs drīzāk, nevis kvantitatīvais, to droši vien būs grūti novērtēt. (Eksperts, mērķgrupa: sociālo partneru pārstāvji)*

Pētījuma dalībnieki ir vienoti un uzskata, ka nozīmīgu informāciju remigrācijas un diasporas politiku sākotnējam novērtējumam sniegs LU FSI pētījums par Latvijas emigrantu kopienām, tajā pašā laikā vairāki eksperti uzsver, ka ļoti nozīmīgi efektīvai politikas plānošanai un tās īstenošanas ilgtspējai ir regulāri monitoringa tipa pētījumi:

«*Uzrakstiet to, ka reemigrācijas procesā būtu vajadzīgs nopietns monitoringa process. Lai kāds seko līdzi, kas notiek. Bet nevis tā, ka statistika uzskaita reemigrējošos, bet tā, cik cilvēki uztur šos sakarus, cik, teiksim, interesējas par to, cik liela tā interese, cik cilvēku piedalās Latvijas procesos. Nu tādi riktīgi monitoringi. Tad mēs pēc gada varētu pateikt, pēc diviem. Ir palielinājusies, nav palielinājusies interese. (Eksperts, mērķgrupa: valsts pārvaldes institūciju pārstāvji)*

Situācijas monitorings, kas veikts, izmantojot kvantitatīvu mērķgrupas aptauju, un papildināts ar kvalitatīvajām pētījumu metodēm, īstenojot padziļinātas intervijas ar jomas ekspertiem un mērķgrupas pārstāvjiem, sniegs informāciju, lai veidotu uz pierādījumiem balstītu ilgtspējīgu remigrācijas un diasporu politiku, kas tuvākajos gados nezaudēs savu aktualitāti Latvijā.

Secinājumi

Ekspertu skatījumā remigrācijas politikas īstenošana kopumā noritējusi un norit viduvēji sekmīgi, jo pastāv risks, ka liela daļa politikas plānošanas dokumentos paredzēto pasākumu pilnvērtīgi netiks īstenoti plānotajā termiņā ierobežoto finanšu resursu dēļ, kā rezultātā daļa no ielānātajiem paliks vien simboliskā formātā – kā valstiski aktualizēta problemātika. Remigrācijas un diasporas politiku ilgtspēju apdraud vairāki citi riska faktori, no tiem būtiskākie, pēc ekspertu domām, ir politiskās gribas trūkums, kā arī vienotas institūcijas, kas uzņemtos iniciatīvu, aktīvi iestātos un darbotos politikas īstenošanai nepieciešamā finansējuma saņemšanas lobēšanā, neesamība.

Līdz ar to aktuāls ir jautājums par remigrācijas un diasporas politiku integrēšanu. Analizējot remigrācijas un diasporas politiku tālāko attīstību, tiek aicināts izvērtēt vienas koordinējošās institūcijas noteikšanu ar atbilstošu finansējumu politikas plānošanas dokumentos paredzēto mērķu sasniegšanai un uzdevumu izpildīšanai. Pašreizējais formāts, kad remigrācijas un diasporas politikas, kas tematiski vairākos aspektos ir līdzīgas, bet kuru koordinēšana uzticēta dažādu nozaru ministrijām, vēl sīkāk sadrumstalojot aktivitāšu īstenošanu, neveicina efektīvu politikas ieviešanas un īstenošanas procesu.

Ņemot vērā, ka virkne pakalpojumu, ko cilvēki izmanto ikdienā, ir tiešā pašvaldību kompetencē (izglītība, sociālā palīdzība, mājoklis u.c.), turklāt diasporas pārstāvjiem visbiežāk liela daļa tuvinieku un draugu dzīvo tajā pašā reģionā, kurā pirms emigrācijas dzīvojuši viņi paši, efektīvas remigrācijas aktivitāšu īstenošanas un sadarbības ar diasporu stūrakmens ir starpinstitucionālā sadarbība ne tik daudz nacionālā, kā reģionālā un lokālā līmenī, piemēram, pašvaldību ieinteresētība un vietējo uzņēmēju iniciatīva, rekrutējot potenciālos darbiniekus diasporā.

Eksperti uzskata, ka mediji drīzāk nav ieinteresēti pozitīva valsts institūciju tēla veidošanā un veido tendenciozi skeptisku diskursu par migrāciju un remigrācijas tendencēm, remigrācijas politikas īstenošanu, kas savukārt sabiedrībā veicina drīzāk atturīgu, iespējams, pat nosodoši stigmatizējošu attieksmi pret diasporas pārstāvjiem. Saskaņā ar ekspertu viedokļiem ārkārtīgi nepieciešama ir pieejas maiņa diasporas uztverē – uzskatot to nevis par zaudētu Latvijas iedzīvotāju daļu, bet arvien vairāk respektējot un pozicionējot kā potenciālu Latvijas tautsaimniecības attīstībai.

Lai uzraudzītu politikas īstenošanu, ļoti svarīga ir regulāra tās izvērtēšana un progresa monitorēšana, kurā nozīmīgu ieguldījumu sniegs pētījuma par Latvijas emigrantu kopienām kvantitatīvie dati un kvalitatīvā informācija.

Literatūra un avoti

- Adsera, A., Pytliková, M. (2015). The role of language in shaping international migration. *The Economic Journal*, 125, F49–F81.
- Alonso, A., Oiarzabal, P. J. (2010). The immigrant worlds' digital harbors. In: A. Alonso, P. J. Oiarzabal (eds.). *Diasporas in the New media age: Identity, politics, and community* (pp. 1–15). Reno: University of Nevada Press.
- Anacka, M., Fihel, A. (2012). Return migration to Poland in the post-accession period. In: B. Gálgóczy, J. Leschke, A. Watt (eds.). *Intra-EU migration in troubled times: Skills mismatch, return migration and policy responses* (pp. 143–168). Aldershot: Ashgate.
- Anderson, B. (1990). *Imagined communities*. Verso.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised ed.). London: Verso.
- Anderson, B. (1992). *Long-distance nationalism: World capitalism and the rise of identity politics*. Amsterdam: Centre for Asian Studies Amsterdam.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Revised edition). London, New York: Verso.
- Anderson, B., Clark, N., Parutis, V. (2007). *New EU members? Migrant workers' challenges and opportunities to UK Trades Unions: A Polish and Lithuanian case study*. COMPAS Report for the Trades Union Congress.
- Anderson, T. W. (1957). Maximum likelihood estimates for a multivariate normal distribution when some observations are missing. *Journal of the American Statistical Association*, 52, 200–203.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Apsite-Beriņa, E. (2013). *Starpvalstu migrācija Eiropas Savienībā: Latvijas iedzīvotāju migrācija uz Lielbritāniju*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Aptauja.lv (2014). *Sociālo mediju lietojums Latvijā*. Pieejams: [http://aptauja.lv/lat/about_us/research/1\(01.06.2015.\)](http://aptauja.lv/lat/about_us/research/1(01.06.2015.)).
- Aptekar, S. (2009). Contexts of exit in the migration of Russian speakers from the Baltic countries to Ireland. *Ethnicities*, 9(4), 507–526.
- Arslan, C., Dumont, J.-C., Kone, Z., Moulán, Y., Ozden, C., Parsons, C., Xenogiani, T. (2014). A new profile of migrants in the aftermath of the recent economic crisis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 160*. Paris: OECD Publishing.
- [ĀM] Ārlietu ministrija (2014, 17. jūlijs). *Ricības plāna projekts «Par sadarbību ar Latvijas diasporu 2015.–2017. gadam.»* Valsts kanceleja. Pieejams: http://tap.mk.gov.lv/doc/2014_07/AMPlans_150714_Diaspora.662.docx (14.07.2015.).
- [ĀM] Ārlietu ministrija (2014, 2. decembris). *Diasporas politika Latvijā*. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/tautiesiem-arzemes/diasporas-politika/diasporas-politika-latvija> (01.06.2015.).
- Aujean, L. (2012). *Recent trends in Intra-EU Mobility: A Focus on CEE Member States*. Presentation at Advisory Committee on Free movement of Workers, 30 October 2012.
- Barro, R. J., Lee, J. W. (2000). International data on Educational Attainment: updates and implications. *NBER Working Paper, No. 7911*. Pieejams: <http://www2.cid.harvard.edu/ciddata/> (01.06.2015.).
- Baruah, N., Cholewinski, R. (eds.) (2006). *Handbook on establishing effective labour migration policies in countries of origin and destination*. OSCE, IOM, ILO. Pieejams: <http://www.osce.org/secretariat/19242> (01.06.2015.).
- Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton Blanc, C. (1994). *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. London, New York: Routledge.
- Battaglia, M. P., Izrael, D., Hoaglin, D. C., Frankel, M. R. (2004, May). Tips and tricks for raking survey data (a.k.a. sample balancing). Raksts prezentēts Amerikas Sabiedriskās domas pētījumu asociācijas (*American Association for Public Opinion Research*) ikgadējā sanāksmē Finiksā, Arizonā, ASV.
- Bauböck, R., Faist, T. (2010). *Diaspora and transnationalism. Concepts, theories and methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag.
- Behr, D., Kaczmarek, L., Bandilla, W., Braun, M. (2012). Asking probing questions in Web surveys which factors have an impact on the quality of responses? *Social Science Computer Review*, 30(4), 487–498.
- Beine, M., Docquier, F., Rapoport, H. (2008). Brain drain and human capital formation in developing countries: Winners and losers. *The Economic Journal*, 118, 631–652.

- Bela, B. (2014). Starptautiskā migrācija un nacionālā identitāte – transnacionālās piederības veidošanās. No: J. Rozenvālds, A. Zobena (red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes* (lpp. 296–314.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bela-Krūmiņa, B. (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Doktora disertācija. Rīga: Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļa, Filozofijas un socioloģijas institūts. Pieejams: http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/bela_disertacija.pdf (01.06.2015.).
- Bennett, A. (2005). *Culture and everyday life*. London u.a.: Sage Publications.
- Bethlehem, J. (2010). Selection Bias in Web Surveys. *International Statistical Review*, 78, 161–188.
- Boyd, D., Ellison, N. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230.
- Bradatan, C., Popan, A., Melton, R. (2010). Transnationality as a fluid social identity. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 16(2), 169–178.
- Brinkerhoff, J. A. (2009). *Digital diasporas: Identity and transnational engagement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinkerhoff, J. A. (2010). Migration, information technology, and international policy. In: A. Alonso, P. J. Oiarzabal (eds.). *Diasporas in the New media age: Identity, politics, and community* (pp. 39–48). Reno: University of Nevada Press.
- Brooks, R., Waters, J. (2013). «Global graduates,» student mobility and the funding of higher education. In: D. Heller, C. Callender (eds.). *Student financing of higher education: A comparative perspective* (pp. 137–154). New York, NY: Routledge.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, R. (2006). The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1–19.
- Brubaker, R. (2010). In the name of the nation: reflections on nationalism and patriotism. *Citizenship Studies*, 8(2), 115–127.
- Bruneau, M. (2010). Diasporas, transnational spaces and communities. In: T. Faist, R. Bauböck (eds.). *Diaspora and transnationalism: concepts, theories and methods* (pp. 35–50). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buckingham, D. (2008). Introducing identity. In: D. Buckingham (ed.). *Youth, identity and digital media* (pp. 1–24). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Buholcs, J. (2014). *Draugiem.lv* kontaktgrupas domubiedri loma Latvijas emigrantu saziņā. No: D. Kļaviņa (red.). *Latvija ārpus Latvijas: Kultūra, vēsture, emigrācija un nacionālā identitāte. Konferenču rakstu krājums* (356.–368. lpp.). Rīga: Latvijas Nacionālais arhivs.
- Buuren, S. van, Boshuizen, H. C., Knook, D. L. (1999). Multiple imputation of missing blood pressure covariates in survival analysis. *Statistics in Medicine*, 18, 681–694.
- Cai, Y., Kivisto, J. (2013). Tuition fees for international students in Finland: Where to go from here? *Journal of Studies in International Education*, 17(1), 55–78.
- Cardoso, J. B., Hamilton, E. R., Rodriguez, N., Eschbach, K., Hagan, J. (2014). Deporting fathers: Involuntary transnational families and intent to remigrate among Salvadoran deportees. *International Migration Review*. DOI: 10.1111/imre.12106
- Cassarino, J. (2004). Theorising return migration. The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253–279.
- Centr meždzunardnih program (n.d). *Istorija programmi*. Pieejams: <http://bolashak.gov.kz/en/ostipendii/istoriya-razvitiya.html> (15.06.2015.).
- Cerese, F. (1974). Expectations and reality: a case study of return migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8(2), 245–62.
- Chan, B. (2005). Imagining the homeland: The internet and diasporic discourse of nationalism. *Journal of Communication Inquiry*, 29(4), 336–368.
- Cheskin, A. (2012). History, conflicting collective memories, and national identities: how Latvia's Russian-speakers are learning to remember. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 40(4), 561–584.
- Choudaha, R., Chang, L. (2012). *Trends in international student mobility*. New York, NY: WES Research and Advisory Services.
- Choudaha, R., de Witt, H. (2014). Challenges and opportunities for global student mobility in the future: A comparative and critical analysis. In: B. Streitwieser (ed.). *Internationalization of higher education and global mobility* (pp. 19–33). Oxford: Symposium Books.
- Clark, N. (2004, 5. novembris). *Propping up rural and small town Britain: migrant workers from the new Europe*, TUC. Pieejams: <https://www.tuc.org.uk/international-issues/migration/migrant-workers-are-propping-rural-and-small-town-britain> (01.06.2015.).

- Cohen, D., Soto, M. (2001). Growth and human capital: good data, good results. *OECD Development Centre Working Papers*, No. 179. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/33/13/2669521.xls> (01.06.2015.).
- Constant, A. F., Zimmermann, K. F. (2008). Measuring ethnic identity and its impact on economic behavior. *Journal of the European Economic Association*, 6(2–3), 424–433.
- Conversi, D. (2012). Irresponsible radicalisation: Diasporas, globalisation and long-distance nationalism in the digital age. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1357–1379.
- Creswell, J. (2014). *Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Harlow, Essex: Pearson.
- [CSP] Centrālā statistikas pārvalde (2013, 15. janvāris). *Informācijas tehnoloģijas – galvenie rādītāji*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/informacijas-tehnoloģijas-galvenie-raditaji-30332.html> (01.06.2015.).
- [CSP] Centrālā statistikas pārvalde (2014). *Iedzīvotāji – galvenie rādītāji*. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaji-galvenie-raditaji-30260.html> (01.06.2015.).
- [CSP] Centrālā statistikas pārvalde (2015a). *NBG02. Ekonomiskās aktivitātes, nodarbinātības un bezdarba līmenis*. Pieejams; <http://data.csb.gov.lv/resources/px/databases/sociala/ikgad/nodarb/nb0020.px> (01.06.2015.).
- [CSP] Centrālā statistikas pārvalde (2015b). *Tabula IBG041. Starptautisko ilgtermiņa migrantu sadalījums pēc tautības*. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_migr/IB0041.px/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (01.06.2015.).
- [CSP] Centrālā statistikas pārvalde (2015c). *Tabula ISG022. Patstāvīgo iedzīvotāju skaits un vecuma struktūra gada sākumā*. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_iedzskaits/IS0022.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (01.06.2015.).
- Delfi (2012, 12. jūnijs). *Jāņi 'Straumēnos' šogad atcelti*. Pieejams: <http://www.delfi.lv/kultura/archive/jani-straumenos-sogad-atcelti.d?id=42428740> (01.06.2015.).
- Dietz, B. (2007). Aussiedler/Spätaussiedler in Deutschland seit 1950. In: K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen (Hrsg.). *Enzyklopädie Migration in Europa* (S. 397–404). München: Fink.
- DNB banka (2015). *DNB Latvijas barometrs Nr. 80. Latvijas prezidentūra Eiropas Savienības Padomē*. Pieejams: https://www.dnb.lv/sites/default/files/dnb_latvian_barometer/documents/2015/dnb-latvijas-barometrs-petijums-nr80.pdf (01.06.2015.).
- DNB banka (2015). *DNB Latvijas barometrs Nr. 81. Kultūra un izklaide*. Pieejams: https://www.dnb.lv/sites/default/files/dnb_latvian_barometer/documents/2015/dnb-latvijas-barometrs-petijums-nr81.pdf (01.06.2015.).
- Drinkwater, S., Garapich, M. P. (2013). *Migration plans and strategies of recent Polish migrants to England and Wales: Do they have any and how do they change?* NORFACE MIGRATION Discussion Paper No. 2013–23.
- Dzenovska, D. (2012). *Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm*. Rīga: Biznesa augstskola Turība.
- Dzērve, L. (2014). *Ģenerālprokurors neatvainosies un neatsauks prokuroru izteikumus par izvarošanām*. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/generalprokurors-neatvainosies-un-neatsauks-prokuroru-izteikumus.a92381/> (14.07.2015.).
- [EM] Ekonomikas ministrija (2013, 29. janvāris). *Informatīvais ziņojums «Par priekšlikumiem reemigrācijas atbalsta pasākumiem»*. Pieejams: http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40274687&m_ode=mk&date=2013-01-29 (01.06.2015.).
- [EM] Ekonomikas ministrija (2015, 20. maijs). *Pārskats par reemigrācijas atbalsta pasākumu īstenošanas gaitu*. Pieejams: https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/reemigracijas_atbalsta_pasakumi (01.06.2015.).
- European Commission (2011). *Your rights as a mobile student: A guide to the rights of mobile students in the European Union*. Pieejams: <http://ec.europa.eu/youthonthemove> (01.06.2015.).
- European Commission (2012). *Employment and social developments in Europe 2011*.
- European Commission (2013). *Employment & Recruitment Agencies. Sector Guide on Implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights*. Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr-sme/csr-era-hr-business_en.pdf (01.06.2015.).
- European Parliament, Directorate General for Internal Policies (2013). *The role and activities of employment agencies*. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/507459/IPOL-EMPL_ET%282013%29507459_EN.pdf (01.06.2015.).

- Eurydice (2014). *The structure of the European education systems 2014/15: Schematic diagrams*. Pieejams: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/facts_and_figures/education_structures_EN.pdf (12.08.2015.).
- Eurydice (2015). *National student fee and support systems in European higher education, 2014/15*. Pieejams: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/facts_and_figures/fees_support.pdf
- Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Faist, T. (2010). Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners? In: T. Faist, R. Bauböck (eds.). *Diaspora and transnationalism: concepts, theories and methods* (pp. 9–34). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Findlay, A., McCollum, D., Shubin, S., Apsite, E., Krisjane, Z. (2013). The role of recruitment agencies in imagining and producing the 'good' migrant. *Social & Cultural Geography*, 14(2), 145–167.
- Fiske, J. (1992). *Understanding popular culture*. Boston: Unwin Hyman.
- Forde, C., MacKenzie, R. (2010). The ethical agendas of employment agencies towards migrant workers in the UK. *Journal of Business Ethics*, 97, Supplement 1, 31–41.
- Galesic, M., Bosnjak, M. (2009). Effects of questionnaire length on participation and indicators of response quality in a Web survey. *Public Opinion Quarterly*, 73, 349–360.
- Garoza, I. (2011, augusts). *Defining boundaries between two immigrant waves from Latvia: a study of Latvian supplementary schools in the U.S.* University of Minnesota. Pieejams: <http://conservancy.umn.edu/handle/11299/116895> (14.07.2015.).
- Geißler, R. (2014). *Migration. Integration und Medien*. Bundeszentrale für politische Bildung. <http://www.bpb.de/gesellschaft/medien/medienpolitik/172752/migration-integration-und-medien?p=all> (01.06.2015.).
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gillespie, M. (1995). *Television, ethnicity and cultural change*. Routledge.
- Gilroy, P. (1993). *The black Atlantic: Modernity and double consciousness*. London: Verso.
- Giving for Latvia (n.d.). Pieejams: <http://www.givingforlatvia.com> (01.06.2015.).
- Glick Schiller, N. (2005). Long-distance nationalism. In: M. Ember, C. R. Ember, I. Skoggard (eds.). *Encyclopedia of diasporas: Immigrant and refugee cultures around the world*. Vol. 1 (pp. 570–580). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Gmelch, G. (1980). Return migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135–159.
- Goldmanis, M. (2015). Latvijas valstspiederīgie Apvienotajā Karalistē: demogrāfiskie rādītāji. *Akadēmiskā Dzīve* (iespiešanā).
- Government UK (n.d.). *Student finance*. Pieejams: <https://www.gov.uk/student-finance/loans-and-grants> (15.06.2015.).
- Grandcolas, U., Rettie, R., Marusenko, K. (2003). Web survey bias: sample or mode effect? *Journal of Marketing Management*, 19(5–6), 541–561.
- Gruzina, I. (2011). Relationship between history and a sense of belonging – Russian speaking minority integration in Latvia. *CEU Political Science Journal*, 3, 397–432.
- Häbermäss, J. (2012). *Postnacionālā konstelācija un demokrātijas nākotne*. Rīga: Zinātne.
- Hall, S. (1993). Culture, community, nation. *Cultural Studies*, 7(3), 249–363.
- Hall, S. (1994). *Rassismus und kulturelle Identität*. Ausgewählte Schriften 2. Hamburg: Argument Verlag.
- Handcock, M., Gile, K. (2011). Comment: On the concept of snowball sampling. *Sociological Methodology*, 41, 367–371.
- Hatzichristou, C., Hopf, D. (1992). School performance and adjustment of Greek remigrant students in the schools of their home country. *Applied Psycholinguistics*, 13(03), 279–294.
- Haythornthwaite, C. (2005). Social networks and Internet connectivity effects. *Information, Communication & Society*, 8(2), 125–147.
- Hazans, M. (2011). Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. No: B. Zepa, E. Kļave (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010./2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un ricībspēja* (70.–91. lpp.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Hazans, M. (2012). Selectivity of migrants from Baltic Countries before and after enlargement and responses to the crisis. In: B. Galgóczi, J. Leschke, A. Watt (eds). *Intra-EU migration in troubled times: Skills mismatch, return migration and policy responses* (pp. 169–207). Aldershot: Ashgate.
- Hazans, M. (2013). Emigration from Latvia: Recent trends and economic impact. In: *Coping with migration in Baltic and East European countries* (pp. 65–110). Paris: OECD Publishing.

- Hazans, M. (2014a). Emigration intentions and fertility potential in Latvia. Presentation at the conference *Labor Mobility and Transnationalism in the Nordic-Baltic Region*, Tallinn, Estonia, March 7, 2014. Pieejams: http://www.norden.ee/images/regionaal/info/migra/conference_7032014/MihailsHazans_labmigr_7032014.pdf
- Hazans, M. (2014b). *Migration experience of the Baltic countries during and after the economic crisis*. Presentation at the conference *Coping with Emigration in The Baltic and East European Countries: Lessons Learned and New Challenges*, Riga, Latvia, April 2, 2014. Pieejams: <http://www.sseriga.edu/en/news-and-events/upcoming-events/copingwithemigration.html> (01.06.2015.).
- Hazans, M. (2015a). *Poland and the Baltics: The nature of the four emigration waves over 2000–2013*. Presentation at The World Bank–European Commission Joint Seminar on Active Aging, Brussels, Belgium, 11 March 2015. Pieejams: http://www.age-platform.eu/images/stories/PPT/Hazans_Brussels_11March2015.pdf (01.06.2015.).
- Hazans, M. (2015b). *Post-2000 emigration from Poland and the Baltics*. Presentation at the conference *How to Improve Intra-European Mobility and Circular Migration? Fostering Diaspora Engagement*, Riga, Latvia, 11–12 May 2015. Pieejams: https://eu2015.lv/images/Kalendars/MFA/Mihails_Hazans_Riga_May2015.pdf (01.06.2015.).
- Hazans, M. (2016). Migration experience of the Baltic countries in the context of Economic Crisis. In: M. Kahanec, K. F. Zimmermann (eds.). *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin–Heidelberg: Springer (in print). DOI: 10.1007/978-3-662-45320-9
- Hepp, A. (2006). *Transkulturelle Kommunikation*. Konstanz: UVK-Verlagsgesellschaft.
- Hepp, A., Bozdog, C., Süna, L. (2011). *Mediale Migranten: Mediatisierung und die kommunikative Vernetzung der Diaspora*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hepp, A., Hartmann, M. (2010). Mediatisierung als Metaprozess: Der analytische Zugang von Friedrich Krotz zur Mediatisierung der Alltagswelt. In: M. Hartmann, A. Hepp (Hrsg.). *Die Mediatisierung der Alltagswelt* (S. 9–20). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Herzog, H. W., Schlottmann, A. M. (1982). Moving back vs. moving on: the concept of home in the decision to remigrate. *Journal of Regional Science*, 22(1), 73–82.
- Herzog, H. W., Schlottmann, A. M. (1984). Labor force mobility in the United States: Migration, unemployment, and remigration. *International Regional Science Review*, 9(1), 43–58.
- Hiller, H. H., Franz, T.M. (2004). New ties, old ties and lost ties: The use of the internet in diaspora. *New Media Society*, 6(6), 731–752.
- Hinkle, M. (2006). Latvian-Americans in the Post-Soviet era: Cultural factors on return migration in oral history interviews. *Journal of Baltic Studies*, 37(1), 48–67.
- Hjarvard, S. (2008). The mediatization of society. A theory of the media as agents of social and cultural change. *Nordicom Review*, 29(2), 105–134.
- Hoffmann, D. (2008). «Lost in Music» oder «Musik für eine andere Wirklichkeit»? Zur Sozialisation Jugendlicher mit Musik und Medien. In: S. Weinacht, H. Scherer (Hrsg.). *Wissenschaftliche Perspektiven auf Musik und Medien* (S. 155–177). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hołda, M., Sączuk, K., Strzelecki, P., Wyszynski, R. (2011). *Settlers and guests – determinants of the plans of return migration from UK and Ireland to Poland in the period 2007–2009*. National Bank of Poland Working Paper Nr. 84. Warsaw: National Bank of Poland. Pieejams: <http://www.nbp.pl>
- Horst, H. (2006). The blessings and burdens of communication: Cell phones in Jamaican transnational social fields. *Global Networks*, 6(2), 143–59.
- Horvitz, D. G., Thompson, D. J. (1952). A generalization of sampling without replacement from a finite universe. *Journal of the American Statistical Association*, 47, 663–685.
- Hugger, K.-U. (2007). Verortung der Ortslosigkeit. Hybride Identität, Jugend und Internet. In: D. Villányi, M. D. Witte, U. Sander (Hrsg.). *Globale Jugend und Jugendkulturen Aufwachsen im Zeitalter der Globalisierung* (S. 173–184). Weinheim [u.a.]: Juventa-Verlag.
- Hughes, J. (2005). 'Exit' in deeply divided societies: Regimes of discrimination in Estonia and Latvia and the potential for Russophone migration. *Journal of Common Market Studies*, 43(4), 739–762.
- Ījabs, I. (2014). Politiskā līdzdalība. No: J. Rozenvalds, (red.). *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits*. Riga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- ILO (1997). *Private Employment Agencies Convention (No. 181)*. Pieejams: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312326 (01.06.2015.).
- ILO (1997). Recommendation Concerning Private Employment Agencies Adoption. Geneva, 85th ILO session.

- ILO (2007). *Guide to private employment agencies: Regulation, monitoring and enforcement*. Pieejams: http://www.globalmigrationgroup.org/sites/default/files/uploads/UNCT_Corner/theme2/labor-migration/guide_to_private_employment_agencies_wcms_118153.pdf (01.06.2015.).
- Indāns, I., Lulle, A., Laizāne-Jurkāne, M., Znotiņa, L. (2006). *Latvija un brīva darbspēka kustība. Īrijas piemērs*. Rīga, Latvia. Pieejams: http://s3.amazonaws.com/politika/public/article_files/983/original/zinojums_irijs_final1.pdf?1326717813 (01.06.2015.).
- Ivlevs, A. (2013). Minorities on the move? Assessing post-enlargement emigration intentions of Latvia's Russian speaking minority. *The Annals of Regional Science*, 51(1), 33–52.
- Ivlevs, A., Kings, R. M. (2012). Family migration capital and migration intentions. *Journal of Family and Economic Issues*, 33, 118–129.
- [ĪUMSILS] Īpašo uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts (2008). *Informatīvais ziņojums par nepieciešamo rīcību, lai veicinātu darba meklējumos izbraukušo Latvijas iedzīvotāju atgriešanos Latvijā* (11.04.2008.).
- Jāņu svinībās Lielbritānijā vāks līdzekļus paralizētā Mareka atbalstam (2015, 15. jūnijs). Pieejams: <http://m.la.lv/janu-svinibas-lielbritanija-vaks-lidzeklus-paralizeta-mareka-atbalstam/> (30.06.2015.).
- Johansen, A. (1997). Fellowmen, compatriots, contemporaries: On the formation of identity within the expanding 'now' of communication. In: J. Peter Burgess (ed.). *Cultural politics and political culture in postmodern Europe* (pp. 169–209). Amsterdam: Rodopi.
- Johnstone, D. B. (1986). *Sharing the costs of higher education: Student financial assistance in the United Kingdom, the Federal Republic of Germany, France, Sweden, and the United States*. New York: College Entrance Examination Board.
- Johnstone, D. B. (2001). Those «out of control» costs. In: P. Altbach, D. B. Johnstone, P. Gumport (eds.). *In defense of American Public University* (pp. 144–180). Baltimore, MD: The John Hopkins University Press.
- Johnstone, D. B. (2006). Higher educational accessibility and financial viability: The role of student loans. In: *GUNI Series on the Social Commitment of Universities, Volume 1. Higher Education in the World 2006: The Financing of Universities* (pp. 84–101). GUNI & New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Jones, D. (2013). Diaspora identification and long-distance nationalism among Tamil migrants of diverse state origins in the UK. *Ethnic and Racial Studies*, 37(14), 2547–2563. DOI: 10.1080/01419870.2013.835852
- Kachuyevski, A., Olesker, R. (2014). Divided societies and identity boundaries: a conflict analysis framework. *International Journal of Conflict Management*, 25(3), 304–321.
- Kaczmarczyk, P. (2013). Matching the skills of return migrants to labor market needs in Poland. In: *Coping with emigration in Baltic and East European countries* (pp. 111–126). OECD Publishing.
- Kaczmarczyk, P., Lesinska, M. (2012). Return migration, state policy and integration of returnees – the case of Poland. In: V. Ivanova, I. Zwania-Roessler (eds.). *Welcome home? Challenges and chances of return migration* (pp. 29–35). Transatlantic Forum on Migration and Integration. Sofia: Maria Arabadjieva Printing House.
- Kahanec, M. (2012). Labor mobility in an enlarged European Union. In: A. F. Constant, K. F. Zimmermann (eds.). *International handbook on the economics of migration* (pp. 137–152). Cheltenham: Edward Elgar.
- Kahanec, M., Fabo, B. (2013). Migration strategies of the crisis-stricken youth in an enlarged European Union. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 19(3), 365–380.
- Kahanec, M., Pytlikova, M., Zimmermann, K. F. (2014). *The free movement of workers in an enlarged European Union: Institutional Underpinnings of Economic Adjustment*. IZA Discussion Paper No. 8456.
- Kaprāns, M. (2015). Lielbritānijā dzīvojošo Latvijas emigrantu attālinātā nacionālisma izpausmes: kulturālā un politiskā dimensija. *Akadēmiskā Dzīve* (iespiešanās).
- Kaprāns, M., Procevska, O. (2013). *Latvijas sociālās atmiņas monitorings. Ziņojums Nr. 1*. Pieejams: http://www.km.gov.lv/lv/doc/jaunumi/jaunumi_2013/socialas_atminas_monitorings.pdf (01.06.2015.).
- Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. No: B. Zepa, E. Kļave (red.). *Pārskats par tautas attīstību 2010./2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja* (37.–48. lpp.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Karakasoglu, Y. (2007). Türkische Arbeitswanderer in West-, Mittel- und Nordeuropa seit Mitte der 1950er Jahre. In: K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen, L. (Hrsg.). *Enzyklopädie Migration in Europa* (S. 1054–1061). München: Fink.

- Kasa, R. (2008). Aspects of fiscal federalism in higher education cost-sharing in Latvia. *Peabody Journal of Education*, 81(1), 86–100.
- Kaša, R. (2008a). Augstākās izglītības pieejamība Latvijā: Valsts un pašvaldību loma studentu finansēšanā. No: Ž. Ozoliņa, I. Ulnicāne-Ozoliņa (red.). *Latvija 2020: Nākotnes izaicinājumi sabiedrībai un valstij* (83.–100. lpp.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Kaša, R. (2008b). The reverse gender gap in Latvian higher education: New issues in human capital formation. In: Y. Nozaki, R. Fix Dominguez (eds.). *Gender equality and higher education in the Asia-Pacific and beyond: Comparative and historical perspectives* (pp. 58–66). Buffalo, NY: State University of New York at Buffalo Graduate School of Education Press.
- Kaša, R. (2015). Augstākās izglītības izmaksu subsīdēšana mājup vērstās migrācijas veicināšanai: mīts vai realitāte? *Akadēmiskā dzīve* (iespiešanās).
- Kaša, R., Ait Si Mhamed, A. (2013). Language policy and internationalization of higher education in the Baltic countries. *European Education* 45(2), 28–50.
- Kazahstānas Republikas izglītības un zinātnes ministra rīkojums nr. 413 (2013). *Prikaz ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 7 oktjabrja 2013 goda No. 413 o nekotarih merah po realizacii mezdunarodnoi stipendii «Bolašak»*. Pieejams: <http://bolashak.gov.kz/ru/stipendiatu/dogovora/284-prikaz-ministra-obrazovaniya-i-nauki-respubliki-kazahstan-ot-7-oktyabrya-2013-goda-413-o-nekotorykh-merakh-po-realizatsii-mezhdunarodnoj-stipendii-bolasha-prikaz-ministra-obrazovaniya-i-nauki-respubliki-kazahstan-ot-7-oktyabrya-2013-goda-413-o-nekotorykh.html> (15.06.2015.).
- Keter, V. (2007). *Temporary and agency workers (Equal Treatment) Bill 27 2007-08. House of Commons Library*. Pieejams: <http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP08-17/RP08-17.pdf> (01.06.2015.).
- Keupp, H., Höfer, R. (Hrsg.) (1997). *Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- King, R. et al. (2014). *The Lure of London: A Comparative Study of Recent Graduate Migration from Germany, Italy and Latvia*. Working paper no. 75. Sussex: University of Sussex Sussex Centre for Migration Research.
- King, R., Lulle, A. (2015). Rhythmic island: Latvian migrants in Guernsey and their enfolded patterns of space-time mobility. *Population, Space and Place*. DOI: 10.1002/psp.1915
- Koroļeva, I., Mieriņa, I. (2015). Uzticamas informācijas par Latvijas emigrantiem un remigrantiem iegūšanas pētnieciskie risinājumi. *Akadēmiskā Dzīve* (iespiešanās).
- Krišjāne, Z. (red.) (2007). *Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte*. Rīga: LR Labklājības ministrija.
- Krotz, F. (2003). Medien als Ressource der Konstitution von Identität. Eine konzeptionelle Klärung auf der Basis des Symbolischen Interaktionismus. In: C. Winter, T. Thomas, A. Hepp (Hrsg.). *Medienidentitäten. Identität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur* (S. 27–48). Köln: Herbert von Halem Verlag.
- Krotz, F. (2005). *Neue Theorien entwickeln: Eine Einführung in die Grounded Theory, die Heuristische Sozialforschung und die Ethnographie anhand von Beispielen aus der Kommunikationsforschung*. Köln: von Halem.
- Krotz, F. (2007). *Mediatisierung. Fallstudien zum Wandel von Kommunikation*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kudors, A. (red.) (2014). *Krievijas publiskā diplomātija Latvijā: mediji un nevalstiskais sektors*. Austrumeiropas politikas pētījumu centrs. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Kešāne, I. (2011). Emigrācija un identitāte. No: B. Zepa, E. Kļave (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja* (64.–69. lpp.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Laitin, D. (1998). *Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad*. New York: Cornell University Press.
- Laķe, A. (2012). *Novērtējuma pētījums kā sabiedrības racionalitātes izpausme, tā izmantošana Latvijas politikas veidošanā*. Promocijas darbs. Rīga: RSU.
- [LA.lv] Latvijas avīze (2015, 23. maijs). *Cēsu mērs: pašvaldības izstrādātais reemigrācijas plāns attaisnojies*. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/540768-cesu_iniciativa_atgrieztdzimtene_novadniekus_irijs_atrod_dzirdigas_ausis (10.07.2015.)
- Lambek, M., Antze, P. (1996). Introduction: forecasting memory. In: P. Lambek, P. Antze (eds.). *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory* (pp. xi–2). London: Routledge.
- Lange, T. (2013). Return migration of foreign students and non-resident tuition fees. *Journal of Population Economics*, 26, 703–718.

- Latviesi.com (2015, 19. aprīlis). *Kā rīkoties, kļūstot par negodīga darba devēja upuri*. Pieejams: <https://www.latviesi.com/raksti/111441-ka-rikoties-klustot-par-negodiga-darba-deveja-upuri-stradajot-arzemes> (01.06.2015.).
- [Latvijas Republikas] Saeima (2015, 4. marts). *I. Latkovskis: diasporas un integrācijas politikā radikāli jāuzlabo pārskatāmība*. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/23184-i-latkovskis-diasporas-un-integracijas-politika-radikali-jauzlabo-parskatamiba> (01.06.2015.).
- [LIAS] *Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030. gadam* (2010, 10. jūnijs). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3323> (01.06.2015.).
- Liemt, G. van (2013). *Private employment agencies in the Netherlands, Spain and Sweden*. International Labour Office. Sectoral Activities working paper No. 290. Geneva: ILO.
- Little, R. J., Rubin, D. B. (2002). *Statistical analysis with missing data* (2nd ed.). New York: Wiley.
- Little, R. J., Vartivarian, S. (2003). On weighting the rates in non-response weights. *Statistics in Medicine*, 22, 1589–1599.
- Līgo un Jāņi Rokingemas pils plavā pulcēja tūkstošiem Lielbritānijas latviešu* (2015, 22. jūnijs). Pieejams: <http://latviesiem.co.uk/?ct=binzinas&fu=read&tid=1461> (01.06.2015.).
- [LSM] Latvijas Sabiedriskie mediji (2014, 1. jūlijs). *Gads pēc reemigrācijas plāna pieņemšanas – vai tas ir devis rezultātus?* Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/zinju-analizi/zinas/gads-pec-reemigracijas-plana-pienemšanas--vai-tas-ir-devis-rez.a90027> (01.06.2015.).
- [LSM] Latvijas Sabiedriskie mediji (2014, 4. aprīlis). *Iestrēgst reemigrācijas pasākumu plāns tautiešu vilināšanai mājās*. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/iestregst-reemigracijas-pasakumu-plans-tautieshu-vilinasanai-ma.a54148> (01.06.2015.).
- [LU FSI] Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts (2015). Eiropas Sociālā fonda [ESF] projekts «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» Nr. 2013/0055/1DP/1.1.1.2.0/13/APIA/VIAA/040.
- Lull, J. (1987). *Popular music and communication*. Newbury Park u.a.: Sage Publications.
- Lull, J. (1995). *Media, communication, culture. A global approach*. New York: Columbia Univ. Press.
- Lulle, A. (2010). *New others: Identity construction and transnational belonging among Latvian migrants to Guernsey*. Working Paper, WG2 Travel, Exchanges, Translations, 14–15 May, 2010, Sofia, Bulgaria. Pieejams: http://www.eastbordnet.org/working_papers/open/documents/lulle_new_others_150810.pdf (01.06.2015.).
- Lulle, A. (2013). Translocal emerging labour diaspora in Guernsey. *Baltic Worlds*, VI(3–4), 10–16.
- Lulle, A. et al. (2015). *Diasporas politiskā pārstāvēniecība Latvijā un Eiropas Savienībā*. Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs.
- Lulle, A., Ungure, E., Bužinska, L. (2015). *Mediju platformas un diasporas mediji: Izpratnes un vajadzības*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: http://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/DMPC_diasporas_mediji_petijums_2015.pdf (01.06.2015.).
- MacKenzie, R., Forde, C. (2008). *Migrant workers in low-skilled employment: assessing the implications for Human Resource Management*. Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association Annual Meeting, Boston, MA. Pieejams: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/4/2/3/5/pages242354/p242354-9.php (01.06.2015.).
- Manolo, A. (2015). Global competition for brains and talent. *Journal of International Affairs*, 68(2), 179–194.
- Markowitz, E., Stefansson, A. H. (eds.) (2004). *Homecomings: Unsettling paths of return*. Lexington Books.
- McCullum, D., Apsite-Berina, E. (2015). Recruitment through migrant social networks from Latvia to the United Kingdom: Motivation, process and developments. *Migration Letters*, 12(1), 50–66.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., Cook, J. M. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415–444.
- Miezaine, Z., Šimane, M. (2005). Politiskā līdzdalība. No: J. Rozenvalds (red.). *Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audits*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Miller, R. L. (2000). *Researching life stories and family histories*. London: SAGE.
- Ministru kabinets, noteikumi nr. 220 (2001). Kārtība, kādā tiek piešķirts, atmaksāts un dzēsts studiju kredīts un studējošā kredīts no kredītiestādes līdzekļiem ar valsts vārdā sniegtu galvojumu. *Latvijas Vēstnesis*, 97(2484).
- Morley, D. (2000). *Home territories: Media, mobility and identity*. London, New York: Routledge.
- Muižnieks, N. (2009). Atbildīgums attiecības ar diasporu. No: J. Rozenvalds, I. Ijabs (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2008/2009* (123.–127. lpp.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

- [NAP] *Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam* (2012, 20. decembris). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=4247> (27.06.2015.).
- Nowicka, M. (2007). Mobile locations: construction of home in a group of mobile transnational professionals. *Global Networks*, 7, 69–86.
- [NVA] Nodarbinātības valsts aģentūra (2010). *PTAC un NVA brīdina darba meklētājus par negodīgiem pakalpojumu sniedzējiem*. Pieejams: http://m.nva.gov.lv/LV/aktuala_informacija/aktualitates/2084_ptac_un_nva_bridina_darba_mekletajus_par_negodigiem_pakalpojumu_sniedzjiem.html
- [NVA] Nodarbinātības valsts aģentūra (2014). *Jāuzmanās no fiktīvām darbā iekārtošanas firmām*. Pieejams: <http://m.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/262325-nodarbinatibas-valsts-agentura-jauzmanas-no-fiktivam-darba-iekartosanas-firmam> (01.06.2015.).
- [NVA] Nodarbinātības valsts aģentūra (n.d.). *Darbiekārtošanas pakalpojumi*. Pieejams: <http://www.nva.gov.lv/index.php?cid=2&mid=75> (01.06.2015.).
- OECD (2014a). Database on Immigrants in OECD Countries (DIOC) 2010/11.
- OECD (2014b). *Education at a glance: OECD indicators*. Paris: OECD Publishing.
- ONS [Office for National Statistics] (2013). *Table DC6208EW – Economic activity by country of birth by sex by age (regional)*. Pieejams: <https://www.nomisweb.co.uk/census/2011/dc6208ewr> (01.06.2015.).
- ONS [Office for National Statistics] (2014a). *Table CT0331 – Economic activity by main language by sex*. Pieejams: <http://www.ons.gov.uk/ons/about-ons/business-transparency/freedom-of-information/what-can-i-request/published-ad-hoc-data/census/ethnicity/ct0331-2011-census---economic-activity-by-main-language-by-sex.xls> (01.06.2015.).
- ONS [Office for National Statistics] (2014b). *Table CT0333 - Highest level of qualification by sex by occupation (2 digits) by main language by year of arrival in the UK*. Pieejams: <http://www.ons.gov.uk/ons/about-ons/business-transparency/freedom-of-information/what-can-i-request/published-ad-hoc-data/census/labour-market/index.html>
- Palīdzības banka (n.d.). Pieejams: <https://www.draugiem.lv/group/18608612/palidzibas-banka/> (15.06.2015.).
- Pereira, S. (2012). Immigrant workers' (im)mobilities and their re-emigration strategies. *Employee Relations*, 34(6), 642–657.
- Perna, L., Orosz, K., Jumakulov, B., Kishkentayeva, Z., Ashirbekov, A., Kishkentayeva, M. (2015). Promoting human capital development: A typology of international scholarship programs in higher education. *Educational Researcher*, 43(2), 63–73.
- Pescosolido, B. (2007). The sociology of social networks. In: C. D. Bryant, D. L. Peck (eds.). *Sociology in 21st century* (pp. 208–217). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Pijpers, R. (2010). International employment agencies and migrant flexiwork in an enlarged European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(7), 1079–1097.
- Pillinger, J. (2015). *Running an effective migrant resource centre: A handbook for practitioners*. International Organization for Migration, Budapest. Pieejams: <http://www.iom.hu/sites/default/files/mrc.pdf> (01.06.2015.).
- Piotrowski, M., Tong, Y. (2010). Economic and non-economic determinants of return migration: Evidence from rural Thailand. *Population*, 65(2), 333–348.
- Plakans, A. (2014). Neteritoriālais nacionālisms latviešu trimdas domā pēc II Pasaules kara. No: P. Daija, D. Hanovs, I. Jansone (sast.). *Nācijas hronikas. Latvija 2014 debates*. Rīga: Avens un partneri.
- Poppe, E., Hagendoorn, L. (2001). Types of Identification among Russians in the 'Near Abroad'. *Europe-Asia Studies*, 53(1), 57–71.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217–237.
- Putniņa, A. (2005). Virieši Latvijā: situācijas ieskicējums. No: P. Zvidriņš (red.). *Demogrāfiskā situācija Latvijā* (58.–92. lpp.). Rīga: Stratēģiskās analīzes komisija.
- Raghunathan, T. E., Lepkowski, J. M., Van Hoewyk, J., Solenberger, P. (2001). A multivariate technique for multiply imputing missing values using a sequence of regression models. *Survey Methodology*, 27, 85–95.
- [RD] Rīgas dome (2014). *Situācijas izpēte par jauniebraucēju un reemigrantu bērnu iekļaušanu Rīgas vispārīgglītošajās skolās*. Pieejams: http://www.iksd.riga.lv/upload_file/IKSD_pievienotie/0_2014/2014_05/Situācijas%20izpēte%20jauniebr_Rīgas%20sk_2014.pdf (01.06.2015.).

- Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016. gadam (n.d.). Pieejams: https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/reemigrācijas_atbalsta_pasākumi/ (15.03.2015.).
- Rīcības plāns par sadarbību ar Latvijas diasporu 2015.–2017. gadam. Projekts (n.d.). Pieejams: http://www.mfa.gov.lv/data/file/amplans_150714_diaspora.662.pdf (15.03.2015.).
- Ros, A. (2010). Interconnected immigrants in the Information Society. In: A. Alonso, P. J. Oiarzabal (eds.). *Diasporas in the New media age: Identity, politics, and community* (pp. 19–38). Reno: University of Nevada Press.
- Rubin, D. B. (1976). Inference and missing data. *Biometrika*, 63, 581–592.
- Rubin, D. B. (1987). *Multiple imputation for nonresponse in surveys*. New York: Wiley.
- Ruhrmann, G., Demren, S. (2000). Wie Medien über Migranten berichten. In: H. Schatz, C. Holtz-Bacha, J.-U. Nieland (Hrsg.). *Migranten und Medien. Neue Herausforderungen an die Integrationsfunktion von Presse und Rundfunk* (S. 69–81). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Salmane, I. (2013). *Sprīdītis Amerikā* [Betacam SP]. Dokumentālā filma, Sunstudio.
- Samers, M. (2010). *Migration*. London: Routledge.
- Sax, L. J., Gilmartin, S. K., Bryant, A. N. (2003). Assessing response rates and nonresponse bias in web and paper surveys. *Research in Higher Education*, 44(4), 409–432.
- Schafer, J. L. (1997). *Analysis of incomplete multivariate data*. Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.
- Schmidt, C. (2004). The analysis of semi-structured interviews. In: U. Flick, E. von Kardorff, I. Steinke (eds.). *A companion to qualitative research* (pp. 253–258). London: Sage Publications.
- Schmidt, J.-H. (2013). *Social Media*. Wiesbaden: Springer VS.
- Schrooten, M. (2012). Moving ethnography online: Researching Brazilian migrants' online togetherness. *Ethnic and Racial Studies*, 35(10), 1794–1809.
- Senay, B. (2013). Seeing for the state: Kemalist long-distance nationalism in Australia. *Nations and Nationalism*, 19(2), 376–394.
- Sjastaad, L. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70(1), 80–93.
- SKDS (2014). *Piederības sajūta Latvijai. Mazākumtautību Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2682/original/atskaite_piederiba_08_2014.pdf?1409734400 (01.06.2015.).
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Book 1, Chapter 8: Of the wages of labour. Pieejams: <http://geolib.com/smith.adam/won1-08.html> (01.06.2015.).
- Stark, O. (1991). *The migration of labour*. Cambridge: Basil Blackwell.
- StataCorp (2013). *Stata 13 multiple imputation reference manual*. College Station, TX: Stata Press.
- Stoop, I. A. (2005). *The hunt for the last respondent: Nonresponse in sample surveys*. Hague: Sociaal en Cultureel Planbu.
- Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research. Grounded theory procedures and techniques*. Newburg Park, CA: Sage Publications.
- Summerville, W. (ed.) (2004). *The newcomers handbook*. CESI.
- Sussman, N. (2010). *Return migration and identity: A global phenomenon, a Hong Kong case*. Hong Kong University Press.
- Sykes, B. (2012). *Mobile talent? The staying intentions of international students in five EU countries*. Berlin: Sachverständigenrat Deutscher Stiftungen für Integration und Migration.
- Šulmane, I. (2010). The media and integration. In: N. Muiznieks (ed.). *How integrated is Latvian society? An audit of achievements, failures and challenges* (pp. 223–252). Riga: University of Latvia Press.
- Šūpule, I. (2012). *Etniskās un nacionālās identitātes sociālā konstruēšana mijiedarbībā: Latvijas gadījuma izpēte*. Doktora disertācija. Riga: Latvijas Universitāte.
- Šūpule, I., Kļave, E., Korņeva, I. (2015). Latvijas iedzīvotāju atgriešanās stāstu analīze: atgriešanās iemesli un teorētiskie modeļi. *Akadēmiskā Dzīve* (iespiešanās).
- Tabuns, A. (2010). Identity, Ethnic Relations, Language and Culture. In: N. Muiznieks (ed.). *How integrated is Latvian society? An audit of achievements, failures and challenges* (pp. 253–278). University of Latvia Advanced Social and Political Research Institute. Riga: University of Latvia Press.
- The Complete University Guide (n.d.). University tuition fees and financial support. Pieejams: <http://www.thecompleteuniversityguide.co.uk/university-tuition-fees/> (15.06.2015.).
- Tilly, C. (1990). Transplanted networks. In: V. Yans-McLaughlin (ed.). *Immigration reconsidered: History, sociology, and politics* (pp. 79–95). New York: Oxford University Press.
- TNS (2015, 21. janvāris). *Kādi ir validi un uzticami dati kvantitatīvajos pētījumos?* Pieejams: http://www.tns.lv/newsletters/2015/43/?category=tns43&id=tehno_uzticami_dati

- Todaro, M. P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *American Economic Review*, 59(1), 138–148.
- Trochim, W. M. K. (2009). Evaluation policy and evaluation practice. In: W. M. K. Trochim, M. M. Mark, L. J. Cooksy (eds.). *Evaluation policy and evaluation practice* (pp. 13–32). New Directions for Evaluation, no. 123.
- Tsaliki, L. (2003). Globalisation and hybridity: The construction of Greekness on the Internet. In: K. H. Karim (ed.). *The media of diaspora* (pp. 162–176). London: Routledge.
- [TUC] Trade Union Congress (2007, 4. decembris). *Migrant agency workers in the UK*. Pieejams: <https://www.tuc.org.uk/international-issues/migration/migrant-agency-workers-uk> (01.06.2015.).
- Tvnet (2010, 18. augusts). Bridina darba meklētājus par negodīgiem pakalpojumu sniedzējiem. Pieejams: http://financenet.tvnet.lv/zinas/342649-Bridina_darba_mekletajus_par_negodigiem_pakalpojumu_sniedzjiem (01.06.2015.).
- U.S. State Department (n.d.). *Waiver of the Exchange Visitor Two-Year Home-Country Physical Presence Requirement*. Pieejams: <http://travel.state.gov/content/visas/english/study-exchange/student/residency-waiver.html> (01.02.2015.).
- UNESCO (2012). *Global Education Digest 2012. Opportunities Lost: The Impact of Grade Repetition and Early School Leaving*. Montreal, QC: UNESCO Institute for Statistics.
- UNESCO (n.d.). *Glossary: Migrants and migration*. Pieejams: http://www.unesco.org/most/migration/glossary_migrants.htm (10.06.2015.).
- Verbik, L., Lasanowski, V. (2007). *International student mobility: Patterns and trends*. Pieejams: <http://www.obhe.ac.uk/home> (01.06.2015.).
- Vidal, J.-P. (1998). The effect of emigration on human capital formation. *Journal of Population Economics*, 11(4), 589–600.
- Vincent-Lancrin, S. (2008). The reversal of gender inequalities in higher education: An on-going trend. *Higher Education to 2030. Volume 1: Demography* (pp. 265–294). Paris: OECD Publishing.
- Wellman, B. (2002). Little boxes, glocalization, and networked individualism. In: M. Tanabe, P. van den Besselaar, T. Ishida (eds.). *Digital cities II: Computational and sociological approaches. Second Kyoto workshop on digital cities, Kyoto, Japan, October 18–20, 2001. Revised papers* (pp. 10–25). Tokyo: Springer.
- Werbner, P. (2002). *Imagined Diasporas among Manchester Muslims*. Oxford: James Curry.
- White, I. R., Royston, P., Wood, A. M. (2011). Multiple imputation using chained equations: Issues and guidance for practice. *Statistics in Medicine*, 30, 377–399.
- Willis, G. (2005). *Cognitive interviewing. A tool for improving questionnaire design*. London: Sage Publications.
- Willis, P. (1990). *Common culture. Symbolic work at play in the everyday cultures of the young*. Buckingham: Open University Press.
- Wong, S-L. (2010). Dancing in the Diaspora: Cultural Long-Distance Nationalism and the Staging of Chineseness by San Francisco's Chinese Folk Dance Association. *Journal of Transnational American Studies*, 2(1). Pieejams: <https://escholarship.org/uc/item/50k6k78p> (01.06.2015.).
- Zepa, B., Kļave, E. (eds.) (2011). *Latvia. Human development report 2010/2011: National identity, mobility and capability*. Rīga: University of Latvia Press.
- Zepa, B., Šupule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomsone, I. (2005). *Ethnopolitical tension in Latvia: Looking for the conflict solution*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
- Zerubavel, E. (2003). Calendars and history: A comparative study of the social organization of national memory. In: J. K. Olick (ed.). *States of memory: continuities, conflicts, and transformations in national retrospection* (pp. 315–337). Durham: Duke University Press.
- Zhang, Y., Leung, L. (2014). A review of social networking service (SNS) research in communication journals from 2006 to 2011. *New Media & Society, January 27, 2014*, 1–18.
- Ziderman, A., Albrecht, D. (1995). *Financing Universities in Developing Countries*. Washington, DC: The Falmer Press.
- Žabko, O. (2015). *Darbiekārtošanās pakalpojumu sniedzēji kā migrācijas uz Norvēģiju aģenti*. LU 73. konferences Socioloģijas sekcija «Ilgtspējīga attīstība Latvijā un socioloģijā». Pieejams: http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/petnieciba/oksana_zabko_lu_konf_13022015.pdf (01.06.2015.).

Summary

The topic of migration has been receiving increasing attention from society and policy-makers in Latvia (Šūpule et al., 2015), especially following the new and massive wave of emigration caused by the economic crisis of 2009-2011. However, since migration research is a relatively new field of studies in Latvia (Koroļeva, Mieriņa 2015), reliable data necessary for the development, planning and evaluation of the diaspora and return migration policies were lacking. Thanks to the financial support of the European Social Fund, in January 2014 a new large-scale project “*The emigrant communities of Latvia: national identity, transnational relations and diaspora policy*” was launched at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia. Its aim was not only gathering reliable empirical data, but also ensuring a more in-depth insight into the migrants’ (and return migrants’) situation from the perspective of the target group themselves, in relation to actual policy initiatives.

The study focuses on all Latvians and Latvian nationals abroad. In a period of 20 months a team of 11 migration researchers and five experts developed a new methodology and conducted the largest survey ever of Latvians abroad. This book is the result of this research project.

The first part of the monography characterises the problem of emigration in Latvia and discusses methodological solutions to the study of emigrants. First, Mihails Hazans analyses the regional characteristics of emigration from urban and rural areas, showing that the reasons for emigration from different places of residence differ. Using three different data sources, the author shows that the emigration has been more intense from the large cities rather than from towns or rural areas, and that those who left from large cities (and from the Latgale region) are least likely to return. Overall, Pierīga and Zemgale region lost a smaller proportion of their population than other regions. In the next chapter, Inta Mierina describes the methodology of the large-scale survey conducted as part of the project “*The emigrant communities of Latvia: national identity, transnational relations, and diaspora politics*”, providing insight into the qualitative and quantitative research methodology applied by project researchers. Using a diverse set of respondent recruitment channels [diaspora organisations, diaspora media (latviesi.com, latviansonline.com, anglobalticnews.com, etc.), the largest social networking sites (draugiem.lv, Facebook, odnoklassniki, vkontakte), the largest online news portals in Latvia (Delfi, Inbox, TvNet and Apollo) Latvian embassies in Europe, Latvian interest groups, Latvian diaspora groups Online, websites of different organisations, Google AdWords, etc.] 14,068 interviews were collected in an online survey in 118 countries, in addition to almost 200 in-depth interviews, expert interviews, analysis of policy documents and the application of other qualitative methods. This is the largest survey of emigrants so far conducted in Latvia and Europe, and the first that aims to achieve representativeness from its results. It is also one of the few surveys conducted from the perspective of a sending country, thus highlighting the specific migration-related problems characteristic to East-Central European countries. In this chapter, the author describes the methodological challenges faced by researchers and the potential limitations of the data, while making suggestions for future research on migrants. Maris Goldmanis describes in detail the challenge of developing reliable statistical weights for the needs of the project and how they were overcome, allowing for the generalisation of the survey results to the general population of Latvian emigrants. The availability of data from different official statistical data sources is reviewed, and the procedures applied in the Emigrant survey, including simulations, are described in detail.

The second part of the book is dedicated to the analysis of employment and education of Latvian migrants abroad. First, Aivars Tabuns analyses the services of private employment agencies and their use by Latvian emigrants, paying particular attention to whether the experience with them has been positive or negative. The document analysis shows that the implementation and control of whether the companies follow the standards set in the international regulatory documents is often deficient. Emigrants often face labour law violations and are often poorly informed about their rights as em-

ployees both before signing the contract and after. Moreover, emigrants from different countries face the same problems, thus cooperation between the institutions of different countries is recommended. The survey data shows that almost one in five respondents has evidenced certain unfair practices by their employer. Such cases are less frequently faced by those who left after 2011, but still 11% of this group noted that the job differed significantly from what was promised, and 4% say that it was a scam. It means that the state institutions are unable to control the quality of the services of private employment agencies properly. The number of such cases could be reduced by developing and enforcing standard contract forms defining the rights and responsibilities of contracting parties, ways of dealing with disagreements and possible sanctions.

Mihails Hazans describes the current employment of Latvian migrants abroad, including their occupation and application of their qualifications and skills outside Latvia. He finds that labour market outcomes for Latvian emigrants vary across European countries. Some high-educated emigrants experience downskilling compared to their last occupation in the home country, and 'brain waste' is most characteristic to migrants in the UK and Ireland. Nevertheless, downskilling is less widespread than skill under-utilisation or formal over-education. Over-education, the author argues, is not always caused by emigration. A large part of overeducated emigrants were overeducated already in Latvia.

Next, we look at Latvian migrants' education and studies. First, Mihails Hazans describes the characteristics of Latvian emigrants in terms of education. He shows that among the Latvian diaspora members there are more people with higher education than among the inhabitants of Latvia. Moreover, the proportion of highly educated people leaving Latvia significantly increased during the years of the economic crisis. Building on the theory of higher education cost-sharing and using both quantitative and qualitative data, Rita Kasa analyses how internationally mobile students from Latvia finance their higher education abroad and how it affects their return migration intentions. Accessibility and affordability of higher education are important factors that influence higher education destination country decisions among internationally mobile students from Latvia. Even though a small portion of them use a governmentally subsidised student loan issued by the Latvian government to cover their higher education costs abroad, this funding source seems to be a last resort rather than the preferred solution. The author finds that there is little association between the return migration plans of internationally mobile students from Latvia and the source of their higher education funding abroad.

The third part of the book is dedicated to the analysis of the sense of belonging, identity and attitudes of migrants. Using both qualitative and quantitative data, Martins Kaprans analyses the transnational aspect of identity and distance nationalism of Latvian émigrés in Great Britain which has, in the last ten years, become the main destination for Latvian émigrés. Focusing on practices and discourses of belonging, this chapter is based on the analysis of survey data as well as semi-structured interviews with émigrés. Three main dimensions of long-distance nationalism among Latvian émigrés are discussed: the ethno-cultural, political and social dimensions. The author argues that whilst living in Great Britain, émigrés from Latvia have created a new meaning for ethno-cultural belonging. At the same time, however, satisfaction with living conditions in the UK and embeddedness in the new and multicultural environment have also facilitated the advent of civic identification practices with Latvia, thus strengthening alternative forms of belonging.

Nowadays, people use the large number of media to gather information, establish and maintain social ties and take part in other activities. These uses are also important for emigrants who employ various media to establish their lives in a new country, find other compatriots who live nearby and also maintain contacts with people in their country of origin. The willingness to integrate, while also maintaining ties with their homeland friends, acquaintances and relatives, impacts emigrants' sense of national identity, which they may have to reconcile with the complex set of their transnational connections. Janis Buholcs and Aivars Tabuns' chapter provides a more in-depth analysis of

the manifestations and transformations of the conception of national identity among Latvian emigrants who are active users of social networking sites (*Facebook* and *Draugiem.lv*). Most of the 20 interviewees have a strong interest in current events in Latvia. Even those who do not take part in the activities of their local Latvian offline communities maintain at least some level of engagement with Latvians through communication in social networking site groups, including answering newcomers' questions and following the discussions. The conversations in the groups established by residents of different countries who originate from Latvia also reveal differing conceptions and manifestations of ethnic or national identities. These differences are demonstrated most vividly in situations when some participants oppose others' intentions to engage in dishonest activities in their host country (for example, to receive state benefits through fraudulent activities). Some of the Latvian emigrants who reject such deeds do so on the grounds that this gives a bad impression about other Latvians who have settled in their host country, thus they feel personally responsible for activities that do not correspond with their own perceptions of the moral standards that a Latvian should possess. Overall, life in the host country promotes the development of hybrid identities, a term Jennifer Brinkerhoff (2009) uses to describe processes in which emigrants balance between different identities – those of their home country and country of residence – and update, combine and explore them. The author concludes that migrants tend to selectively incorporate identity elements from Latvia and their host countries they find the most important or appropriate to their personal worldview.

Influenced by the processes of individualisation, transnationalisation and mediatisation nowadays, migrant cultural identities are permanently changing. The different hybrid cultural identity (Hall 1994) aspects vary in importance and change depending on the particular context. Hence, in the fourth part of the book we analyse the common and differing characteristics of Latvian emigrant communities in different countries, including Great Britain, Sweden, the USA and Germany.

Laura Suna's chapter focuses on the transnational identity of the Latvian diaspora in Germany. The analysis builds on the grounded theory (Strauss, Corbin 1990), and employs a qualitative study combining qualitative interviews, network mapping (which draws and explains the communication networks of the interviewees) and media diary methods, as well as quantitative data from 1,368 respondents from Germany that took part in an online survey conducted in the autumn of 2014. The author finds that the Latvian diaspora in Germany has a strong orientation to Latvia: their cultural identity is based on belonging to imagined Latvian culture frames of references. Self-perception as 'Latvian' is strengthened through participation in the Latvian diaspora's cultural and recreational activities as well as through mediated cultural participation in Latvian culture and society. In the case of appropriating cultural identity and communicative networking (see Hepp, Bozdag, Sūna 2011), three groups can be distinguished: origin-oriented, ethno-oriented and world-oriented diaspora members, based on their subjective cultural identity. This self-perception affects the meaning of communicative connectivity to the current country of residence, the country of origin, diaspora, etc.

For the origin-oriented migrants, their subjective sense of belonging to the country or origin marks their life 'in exile'. This orientation results in 'origin networking'. Ethno-oriented migrants have a belonging, that is marked by a feeling of a dual identity: that of the country of origin and that of the present (national) migration context. This co-articulates with bi-cultural networking practices. The world-oriented develop their identity beyond the ethnic-national, mainly in the context of supra-national contexts like 'Europe' or 'the world'. Their communication practices can be described as transcultural networking. Nine out of the 22 respondents of the Latvian diaspora can be characterised as origin-oriented, eleven as ethnic-oriented and two as world-oriented. Such classifications of migrants show the different levels of possible integration and assimilation in the society and the potential for return migration.

Andris Saulītis' and Inta Mierina's chapter explores Latvian emigrants in the United States, and particularly those who crossed the Atlantic after 1991. The research is based on interviews with new emigrants in the United States and Latvia in 2014. Together with analysis of the data from the Survey

of Latvians Abroad it gives a broad and deep insight into the everyday life of the 'new' Latvian emigrants. Several aspects of the 'new' Latvian emigrants' identity are discussed, namely the reasons for emigration, social memory, use of communication technologies, attitudes towards Latvian diaspora organisations, sense of belonging and integration in the United States. Although some aspects of a transnational lifestyle remain in the emigrants' everyday life, they do not associate themselves with individuals from the previous emigration waves, nor do they connect to a large extent with Latvians back home and, therefore, cannot be considered as part of a transnational community. On the other hand, they distance themselves from the individuals from the host country, retaining their own individuality, being neutral and open to others. The chapter opens new possibilities to broaden the notion of transnationality and to discover and explore hybrid forms of emigrant identities such as the nomadic one.

According to the CSB Latvia data (CSB IBG041, 2015), more than half of all long-term émigrés from Latvia are Russian-speaking (Russians, Ukrainians, Belorussians, Armenians, and others), and the emigration rates among this linguistic group are higher than among ethnic Latvians. Nevertheless, very little is known about their identity. Iveta Jurkane-Hobein's study in this book is one of the first studies that aims to analyse Russian-speakers from Latvia in Western Europe, and that group's sense of transnational belonging. By analysing the life histories of 30 Russian-speaking migrants from Latvia in Sweden and Great Britain, the study aims to understand the transnational sense of belonging of Russian-speaking Latvians abroad. It looks at the social networks that the Russian-speaking Latvians build abroad and their interest in the activities of the Latvian diaspora; investigates whether the reasons for emigration could be political; compares the perceived minority status in the home country of Latvia to the minority status in the new country of residence; and finally analyses which countries and nations the Russian-speaking Latvians abroad identify themselves with. The article argues that the formation and maintenance of the transnational sense of belonging of the Russian-speakers is a one-sided process where the Latvian state seems to have little interest in reaching out to the Russian-speaking Latvians abroad.

The final part of the book turns to the analysis of the return migration and diaspora policy and praxis in Latvia, providing an insight into the opinions of experts responsible for the development and implementation of those policies.

Evija Klave and Inese Supule focus in their chapter on return migration processes in Latvia integrating the analysis of return migration policy and real experiences of those who have emigrated and returned (returnees). The authors discuss the connection between the policy measures and return migration decisions among Latvian returnees. The first part of the article is devoted to the review of the development of return migration policy in order to characterise the aim defined by the policy makers as well as to the theoretical models (the neoclassical economics of migration, the new economics of labour migration, the structural approach and transnationalism) of the return process. The second part provides an experience-based evaluation of return migration policy from the perspective of returnees. The stories of 18 return migrants have been collected and analysed with the aim of understanding the main reasons for return migration and the typical models of return migration. The results of the analysis show that the main reasons of emigration have been economic, but the main reasons of return are non-economic, such as ties with family members, homesickness and an attachment to the homeland. According to the perceptions of returnees the return migration policy is a set of activities targeted to foster re-emigration to Latvia, but without significant results until now. At the same time the return migration policy analysis shows that its primary objective is not to stimulate the return migration process but rather to ensure practical support for those returning to their country of origin.

Ieva Karklina and Evija Klave provide insight into the expert opinions on the development and implementation of return migration and diaspora policies in Latvia (e.g., 'Action plan to support return migration, 2013–2016' and the Action Plan 'On cooperation with the Latvian diaspora, 2015–

2017'), as well as the assessment of policy evaluation indicators. The analysis is based on 16 semi-structured interviews with experts who have been involved in the development and implementation of the mentioned policies, including high level specialists from public institutions, non-governmental organisations and social partners. According to the experts interviewed the implementation of return migration policy has been realised more or less successfully, but there is a concern that a large part of the activities proposed in policy planning documents will not be fully implemented within the planned timeframe due to limited financial resources. The sustainability of return migration and diaspora policies in Latvia is at risk due to lack of political will and lack of an umbrella institution which would like to take responsibility for actively lobbying for the necessary funding for policy implementation. The cornerstone of an effective implementation of the return migration policy and co-operation with diaspora is inter-institutional cooperation, not so much at the national level as at the regional and local level. Regular evaluation of the policy implementation progress is highly important to monitor the effectiveness of return migration and diaspora policies.

“The emigrant communities of Latvia” project represents a turning point in migration research in Latvia, both methodologically and in term of contents. Co-operation between researchers from different institutions and areas of science has ensured the most precise information on Latvian emigrants available so far and allowed the development of a methodology supporting a regular collection of data on Latvian migrants abroad – migration monitoring. The study challenges the accustomed views of the migration process, calling for the revision of our understanding of what it means to ‘emigrate’, dispelling several myths and providing answers to many questions important in the context of the diaspora policy. The study invites a change in the policy focus from getting emigrants to return home (a very difficult task considering the wage differences) to the possibilities of potential co-operation between those living in Latvia and abroad. At the same time, the study warns of the commodification of emigrants if their economic contribution to Latvia is emphasised too much. One should not forget that any Latvian national is a part of our nation, regardless of age, ethnicity, education or demographic profile. It is crucial to change the established view that the Latvian government does not need and does not care about people living abroad, and to help them to preserve ties with Latvia and their national identity, thus making it easier for emigrants and their children to return and integrate into the Latvian society, if they decide to do so.

The researchers would like to thank all the individuals and organisations that became involved and helped with the execution of the study (including the Ministry of Foreign Affairs, draugiem.lv, DELFI, TvNet, Inbox, latvesi.com, latviansonline.com, *Anglo-Baltic News* and others), as well as those who shared their stories in qualitative interviews and invited their friends to participate too. The tremendous response from all of you is what has made this study a unique event and one of enduring historical value.

Grāmata lauž stereotipus par Latvijas iedzīvotāju emigrāciju pēdējo divdesmit gadu laikā, tajā skaidroti emigrācijas motīvi un aizbraukušo cilvēku dzīve ārpus Latvijas, iekļaušanās mītnes zemes sabiedrībā un kultūrā, kā arī saiknes ar Latviju un latvīskās identitātes saglabāšana. Pirmoreiz Latvijā apkopots un izanalizēts tik plašs datu materiāls, kas iegūts no aizbraukušajiem Latvijas iedzīvotājiem. Tas dod dziļāku izpratni iedzīvotāju migrācijas problemātikā un ļauj izvairīties no vienpusīga skatījuma.

Ritma Rungule, *Dr. sc. soc.*, Rīgas Stradiņa universitāte

Jau pazīstamu tēmu un jēdzienu iekļaušana jaunos kontekstos padara grāmatu par interesantu un aizraujošu lasāmvielu. Lasītājs tiek padarīts par līdzautoru, ir spiests domāt par problēmām vēl pēc grāmatas aizvēršanas, neviļus ir aicināts piedalīties dilemmas risināšanā: atgriezties – neatgriezties; justies līdzatbildīgam par to, ko darīt, kādu politiku veidot, lai vēl kāds atgrieztos, lai vēl kāds neaizbrauktu.

Brigita Zepa, *Dr. sc. soc.*, Latvijas Universitāte

Grāmata pirmo reizi sniedz plašu ieskatu par atjaunotās Latvijas sabiedrībai tik nozīmīgu un emocionāli lādētu tēmu – lielo emigrācijas vilni kopš 1991. gada. Autori apskata Latvijas jauno diasporu vairākos aspektos: Kāpēc un kā aizbrauca? Kādas ir saiknes ar Latviju un mītnes zemi un piederības sajūtas tām? Kāpēc domā (ne)atgriezties? Bagātais interviju materiāls ļauj lasītājam arī saskatīt cilvēkus – individuus aiz bezkaislīgās, zinātniskās analīzes.

Metjū Kots, *Ph.D.*, Upsalas Universitāte